

Dil, kültürel kimliğin en temel unsurlarından biridir ve Türk Dünyasının ortak dil kökeni, kültür aktarımının güçlü bir aracıdır. Ortak sözcükler ve dil yapılan ile halklar arasındaki bu köprü dilin birleştirici gücüdür, kültürel mirasın korunması ve aktarılmasında önemli bir rol oynamaktadır.

Türk Dünyası toplulukları arasındaki kültürel etkileşim, tarih boyunca çok güçlü olmuştur. Orta Asya bezeklerinden Anadolu'ya kadar uzanan göçler ve ticaret yolları, sosyal yaşamda sürekli bir iletişim ve kültürel alışveriş sağlamıştır. Bu durum, topluluklar arasında pek çok gelenek, görenek ve folklorik unsurun benzerlik göstermesini önemli bir sebebi olmuştur. Günümüzde de kültür aktarımı, çeşitli yollarla devam etmektedir.

Türk kültür ve değerler aktarımı konusunda yapılması gerekenlere ışık tutmak ve farkındalık yaratmak, yol gösterici olabilecek kültür aktarım araçlarına (yazılı, sözlü, taşınabilir, somut olan ve olmayan vd.) ve öğelerine vurgu yapmak, bu öğelerin doğru kullanımı ve yaygınlaşmasını sağlamak için Pamukkale Üniversitesi ALTAY DİLMER, ÇİTLE BÖLÜMÜ, DSBBMYO tarafından ve paydaşlığını Almatı Eğitim Ataşeliği, El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi, TÜRKİTAV ve Avrasya Yazarlar Birliği'nin üstlendiği Uluslararası Türk Dünyasında Değerler ve Kültür Aktarımı Sempozyumu (Çizgi Filmler, Dil Çalışmaları ve Edebi Eserler, Tarih, Turizm) (25-26 Nisan 2024) düzenlenmiştir. Hierapolis Konferans Salonunda yüz yüze ve çevrim içi olarak gerçekleştirilen sempozyuma Türk Dünyasından Türkiye ve Kazakistan başta olmak üzere, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Azerbaycan üniversiteleri öğretim üyelerinin yanı sıra, ilgili bölümlerde lisansüstü eğitimlerine devam eden genç meslektaşlarımız ve animasyon, çizgi film, reklamcılık ve eğitim, radyo, televizyon ve sinema alanlarındaki uzmanlar çalışmalarlarıyla alana katkı sağlamıştır.

gunceyayinlari@hotmail.com
www.gunceyayincilik.com

ISBN: 978-625-6710-54-2

ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASINDA DEĞERLER VE KÜLTÜR AKTARIMI SEMPOZYUMU BİLDİRİ KİTABI

ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASINDA DEĞERLER VE KÜLTÜR AKTARIMI SEMPOZYUMU

(ÇİZGİ FİMLER, DİL ÇALIŞMALARI
VE EDEBİ ESERLER, TARİH, TURİZM)

BİLDİRİ KİTABI

Editörler
Dr. Selenay Koşumcu
Prof. Dr. Nergis Biray

Günce Yayınları

Uluslararası Türk Dünyasında Değerler ve Kültür Aktarımı Sempozyumu
(Çizgi Filmler, Dil Çalışmaları ve Edebî Eserler, Tarih, Turizm) Bildiri Kitabı

© Günce Yayınları

ISBN 978-625-6710-54-2

Yayıncı sertifika no: 19744

Uluslararası Türk Dünyasında Değerler ve Kültür Aktarımı Sempozyumu (Çizgi Filmler, Dil Çalışmaları ve Edebî Eserler, Tarih, Turizm) Bildiri Kitabı

Editörler * Selenay Koşumcu - Nergis Biray

Dizi * Akademik

Basıma ön hazırlık * Günce Yayınları

Kapak tasarımı * Eda Aleyna Eroğlu

Basım ve cilt * Bizim Büro (sertifika 42488)

1. basım * Ankara, Ekim 2024

Muğla Satış/Ofis * Boncuk Kitabevi

Kötekli Mah. 263. Sokak No: 6/C Merkez-Muğla

Tel: 0 535 952 92 98

Yayın ve Dağıtım işleri * 0 543 486 23 09

İzmir İrtibat/Ofis * Çatalkaya Mahallesi

Sessiz Sokak No: 4 Narlıdere-İzmir

Genel Dağıtım * Odak Dağıtım / Point A.Ş.

Akçaburgaz Mah. 1584 Sk. No: 21

Esenyurt-İstanbul

gunceyayinlari@hotmail.com

www.gunceyayinlari.com

ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASINDA DEĞERLER VE KÜLTÜR AKTARIMI SEMPOZYUMU

(ÇİZGİ FİMLER, DİL ÇALIŞMALARI VE
EDEBÎ ESERLER, TARİH, TURİZM)

BİLDİRİ KİTABI

Pamukkale Üniversitesi
Altay Toplulukları Dil ve Kültürleri Uygulama ve Araştırma Merkezi
(25-26 Nisan 2024)

EDİTÖRLER

Dr. Selenay KOŞUMCU

Prof. Dr. Nergis BİRAY

Günce Yayınları

SUNUM

Uluslararası Türk Dünyasında Değerler ve Kültürel Aktarım (Çizgi Filmler, Dil Çalışmaları ve Edebi Eserler, Tarih, Turizm) Sempozyumu Pamukkale Üniversitesi Altay Toplulukları Dil ve Kültürleri Uygulama ve Araştırma Merkezi öncülüğünde, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Denizli Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu'nun ev sahipliğinde, paydaşlığını Türkiye Cumhuriyeti Almatı Başkonsolosluğu, Kazakistan Cumhuriyeti Denizli Fahri Konsolosluğu, Türkiye Cumhuriyeti Almatı Eğitim Ataşeliği, El-Farabi Kazak Millî Üniversitesi, Türk Kültür ve Tarih Vakfı (TÜRKTAV) ve Avrasya Yazarlar Birliği'nin üstlendiği "Uluslararası Türk Dünyasında Değerler ve Kültür Aktarımı Sempozyumu (Çizgi Filmler, Dil Çalışmaları ve Edebî Eserler, Tarih, Turizm) (25-26 Nisan 2024)" tarihleri arasında hibrit formda düzenlenmiş; 8 ülkeden 61 akademisyen tarafından hazırlanan 55 bildiri sunulmuştur. Bu sempozyuma, Afganistan'dan 1, Rusya'dan 1, Azerbaycan'dan 2, Türkmenistan'dan 3, Kırgızistan'dan 2, Kazakistan'dan 6, Özbekistan'dan 30, Türkiye'den 16 akademisyen katılmıştır.

Üniversiteler/kurumlar ve 8 ülke: Türkiye, Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan, Azerbaycan, Kırgızistan, Afganistan, Rusya'dır. Bildiri kitabımızın son sayfasında kurumların logoları da yer almaktadır.

Kongrenin amacı, Türk kültür ve değerler aktarımı konusunda yapılması gerekenlere ışık tutmak ve farkındalık yaratmak, yol gösterici olabilecek kültür aktarım araçlarına (yazılı, sözlü, taşınabilir, somut olan ve olmayan vd.) ve öğelerine vurgu yapmak, bu öğelerin doğru kullanımı ve yaygınlaşmasını sağlamaktır.

Sempozyumumuza katkı sunan bütün Kurumlara, katılan akademisyenlere ve Bilim Kurulu ile Düzenleme Kurulumuzda emeği geçenlere teşekkürü borç biliriz.

ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASINDA
DEĞERLER VE KÜLTÜR AKTARIMI SEMPOZYUMU
(ÇİZGİ FİLMER, DİL ÇALIŞMALARI VE EDEBİ ESERLER, TARİH, TURİZM)
(25-26.04.2024)

SEMPOZYUM KURULLARI

ONUR KURULU

Prof. Dr. Ahmet KUTLUHAN Pamukkale Üniversitesi Rektörü
Enver MÜDERRİSOĞLU Türkiye Cumhuriyeti Almatı Başkonsolosu
Ayhan KORKMAZ Türkiye Cumhuriyeti Almatı Eğitim Ataşesi
Okan OĞUZ Kazakistan Cumhuriyeti Denizli Fahri Konsolosu
Doç. Dr. Yakup ÖMEROĞLU Avrasya Yazarlar Birliği Başkanı
Prof. Dr. Nergis BİRAY Pamukkale Üniversitesi Altay Toplulukları Dil ve Kültürleri Uygulama ve
Araştırma Merkezi Müdürü

DÜZENLEME KURULU

Prof. Dr. Nergis BİRAY PAU ALTAY DİLMER Müdürü
Prof. Dr. Mehmet Vefa NALBANT PAU ALTAY DİLMER Müdür Yardımcısı
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet SARIKÖSE PAU ALTAY DİLMER Sekreteri
Ömer Nizamettin AYKURT TÜRKTAV Başkanı
Dr. Selenay KOŞUMCU Kazakistan El-Farabi Kazak Millî Üniversitesi Türk Dili Okutmanı
Öğr. Gör. Dr. Mehmet YALÇIN PAU DSBMYO Müdür Yardımcısı
Öğr. Gör. Dr. Ahmet ÇETİN PAU DSBMYO Müdür Yardımcısı

SEKRETERYA

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet SARIKÖSE PAU ALTAY DİLMER Sekreteri
Arş. Gör. Süveyda ŞAHİN PAU İTBF ÇTLE Bölümü
Gulvira DARMENOVA AKYOL
Seyit DURAN PAU SBE ÇTLE ABD Yüksek Lisans Öğrencisi
Dilara Hatice KAYA SBE ÇTLE ABD Yüksek Lisans Öğrencisi

SALONLAR VE ÇEVİRİM İÇİNDEKİ GÖREVLİLER

Arş. Gör. Süveyda ŞAHİN PAU İTBF ÇTLE Bölümü
Makhabat AKYLBEKOVA PAU SBE ÇTLE ABD Doktora Öğrencisi
Uzm. Merve DEMİRYUĞURAN PAU SBE ÇTLE ABD Doktora Öğrencisi
Nooryaghdy NOOR PAU SBE ÇTLE ABD Doktora Öğrencisi
Uzm. Ulviye TOPÇU ÖZTÜRK PAU SBE ÇTLE ABD Doktora Öğrencisi
MAHLİYO ABDUSHARİPOVA PAU SBE ÇTLE ABD Yüksek Lisans Öğrencisi
Aisuloo BAKYTBEK KYZY PAU SBE ÇTLE ABD Yüksek Lisans Öğrencisi
Sedanur BENLİ PAU SBE ÇTLE ABD Yüksek Lisans Öğrencisi
Fatma İNCE ÖZKAN PAU SBE ÇTLE ABD Yüksek Lisans Öğrencisi
Hatice KABİK PAU SBE ÇTLE ABD Yüksek Lisans Öğrencisi
Necati ÖZKAN PAU SBE ÇTLE ABD Yüksek Lisans Öğrencisi
Merve AKSAKAL PAU İTBF ÇTLE Bölümü Lisans Öğrencisi
Damla BOZTEPE PAU İTBF ÇTLE Bölümü Lisans Öğrencisi
Özgür ÇÜNDÜ PAU İTBF ÇTLE Bölümü Lisans Öğrencisi
Namiyenur DOĞRUSÖZ PAU İTBF ÇTLE Bölümü Lisans Öğrencisi
Bekir Arda FAZLIOĞLU PAU İTBF ÇTLE Bölümü Lisans Öğrencisi
Nazar GÜRCAN PAU PAU İTBF ÇTLE Bölümü Lisans Öğrencisi
Kübra GÜVEN PAU PAU İTBF ÇTLE Bölümü Lisans Öğrencisi
Alper KALEM PAU İTBF ÇTLE Bölümü Lisans Öğrencisi
Derya ATMACA KOCABIYIK PAU İTBF ÇTLE Bölümü Lisans Öğrencisi
Yağmur ÖNAL PAU İTBF ÇTLE Bölümü Lisans Öğrencisi
Asiye TAKAK PAU İTBF ÇTLE Bölümü Lisans Öğrencisi
Azime TÜRK PAU İTBF ÇTLE Bölümü Lisans Öğrencisi
İslambek UZAKBAY PAU İTBF ÇTLE Bölümü Lisans Öğrencisi

METİNLERİN DEŞİFRESİ

Erhan AYDURAN PAU SBE ÇTLE ABD Yüksek Lisans Öğrencisi
Arzu ÖZCAN PAU SBE ÇTLE ABD Yüksek Lisans Öğrencisi
Dilara Hatice KAYA PAU SBE ÇTLE ABD Yüksek Lisans Öğrencisi
Sedanur BENLİ PAU SBE ÇTLE ABD Yüksek Lisans Öğrencisi

BİLİM KURULU

- Prof. Dr. Ferhat AĞIRMAN, Türkiye
Prof. Dr. Bakıt ATANTAIEVA, Kazakistan
Prof. Dr. Naciye ATA YILDIZ, Türkiye
Prof. Dr. Nergis BİRAY, Türkiye
Prof. Dr. Shynar BOTAYQIZI SEİTOVA, Kazakistan
Prof. Dr. Gülzura CUMAKUNOVA, Türkiye
Prof. Dr. Güljanat KURMANGALİYEVA ERCİLASUN, Türkiye
Prof. Dr. Konuralp ERCİLASUN, Türkiye
Prof. Dr. Cebbar Mehmed GÖKLENOV, Türkmenistan
Prof. Dr. Dilek ERGÖNENÇ, Türkiye
Prof. Dr. Gulnora GULYAMOVA, Özbekistan
Prof. Dr. Fikri GÜL, Türkiye
Prof. Dr. Zulxumor XOLMANOVA, Özbekistan
Prof. Dr. Cemile KINACI BARAN, Türkiye
Prof. Dr. Kadıralı KONKOBAYEV, Kırgızistan
Prof. Dr. M. Vefa NALBANT, Türkiye
Prof. Dr. Aitmuhamet TURUSHEV, Kazakistan
Doç. Dr. Bakyt ABDYCHANOVA, Kazakistan
Doç. Dr. Karlıgaş ADİLHANKIZI AVBEKİR, Kazakistan
Doç. Dr. Elza ALIŞOVA DEMİRDAĞ, Azerbaycan
Doç. Dr. Tahir AŞIROV, Türkmenistan
Doç. Dr. Murat BAYRAM, Türkiye
Doç. Dr. Elçin İBRAHİM, Azerbaycan
Doç. Nasiba BOZOROVA PO‘LOTJONOVNA, Özbekistan
Doç. Dr. Mushtariy XOLMURADOVA, Özbekistan
Doç. Dr. Osman KABADAYI, Türkiye
Doç. Dr. Assem KASSYMOVA, Kazakistan
Doç. Dr. Shurubu KAYHAN, Türkiye
Doç. Dr. Arafat MAMYRBEKOV, Kazakistan
Doç. Dr. Durdona RASULMUXAMEDOVA, Özbekistan
Doç. Dr. Rahila RUZMANOVA, Özbekistan
Doç. Dr. Berdi SARIYEV, Türkiye
Doç. Dr. Rahila SUVANOVA, Özbekistan
Doç. Dr. Manzura SHAMSIYEVA, Özbekistan
Doç. Dr. Kyralai TULEBAYEVA, Kazakistan
Doç. Dr. Gülsine UZUN, Türkiye
Doç. Dr. Shahnoza ZIYAMUXAMEDOVA, Özbekistan
Doç. Dr. Lokman ZOR, Türkiye
Dr. Öğr. Üyesi Sema EYNEL, Türkiye
Dr. Aygul TURİKPENOVA, Kazakistan

SÖZ BAŞI

Çok Kıymetli Bilim İnsanları ve Araştırmacılar,

Dil, kültürel kimliğin en temel unsurlarından biridir ve Türk Dünyasının ortak dil kökeni, kültür aktarımının güçlü bir aracıdır. Ortak sözcükler ve dil yapıları ile halklar arasındaki bu köprü dilin birleştirici gücüdür, kültürel mirasın korunması ve aktarılmasında önemli bir rol oynamaktadır.

Türk Dünyası toplulukları arasındaki kültürel etkileşim, tarih boyunca çok güçlü olmuştur. Orta Asya bozkırlarından Anadolu'ya kadar uzanan göçler ve ticaret yolları, sosyal yaşamda sürekli bir iletişim ve kültürel alışveriş sağlamıştır. Bu durum, topluluklar arasında pek çok gelenek, görenek ve folklorik unsurun benzerlik göstermesinin önemli bir sebebi olmuştur. Günümüzde de kültür aktarımı, çeşitli yollarla devam etmektedir.

Türk kültür ve değerler aktarımı konusunda yapılması gerekenlere ışık tutmak ve farkındalık yaratmak, yol gösterici olabilecek kültür aktarım araçlarına (yazılı, sözlü, taşınabilir, somut olan ve olmayan vd.) ve öğelerine vurgu yapmak, bu öğelerin doğru kullanımı ve yaygınlaşmasını sağlamak için Pamukkale Üniversitesi ALTAY DİLMER, ÇTLE BÖLÜMÜ, DSBMYO tarafından ve paydaşlığını Almatı Eğitim Ataşeliği, El-Farabi Kazak Millî Üniversitesi, TÜRKTAV ve Avrasya Yazarlar Birliği'nin üstlendiği Uluslararası Türk Dünyasında Değerler ve Kültür Aktarımı Sempozyumu (Çizgi Filmler, Dil Çalışmaları ve Edebî Eserler, Tarih, Turizm) (25-26 Nisan 2024) düzenlenmiştir. Hierapolis Konferans Salonunda yüz yüze ve çevrim içi olarak gerçekleştirilen sempozyuma Türk Dünyasından Türkiye ve Kazakistan başta olmak üzere, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Azerbaycan üniversiteleri öğretim üyelerinin yanı sıra, ilgili bölümlerde lisansüstü eğitimlerine devam eden genç meslektaşlarımız ve animasyon, çizgi film, reklamcılık ve eğitim, radyo, televizyon ve sinema alanlarındaki uzmanlar çalışmalarıyla alana katkı sağlamıştır.

Gelecekte pek çok güzel çalışmaya da kapı aralayan plan ve projelerle bilim adamlarının yanı sıra yetkililerin de üzerine düşen görevlerin vurgulandığı, hedeflere yönelik planlamaların yapıldığı birbirinden özgün bildirilerin yer aldığı bu çalışma, ortak dil ve tarih temelinde kurulan güçlü bağların devamlılığını; gelecek nesillere aktarılacak millî değerlerin Türk Dünyası başta olmak üzere kültürel zenginliklerinin korunmasını ve aktarılmasını hedeflemektedir. Alana katkı sağlaması dileklerimizle.

Sempozyum Düzenleme Kurulu

SUNUŞ

Prof. Dr. Ahmet KUTLUHAN, Pamukkale Üniversitesi Rektörü

Kültür, bir toplumun yaşam biçimi, değerleri, inançları, gelenekleri ve sanatını içine alan oldukça geniş bir kavram. Kültür, bireylerin ve toplulukların kimliklerini oluşturur ve aidiyet duygusunu güçlendirirken, aynı zamanda bireylerin kültürel değerler ve gelenekler aracılığıyla kendi köklerini ve geçmişini tanımasını ve onlarla bağ kurmasını sağlar. Kültürel değerler, toplumsal bağları da güçlendirir. Ortak değerler ve gelenekler insanların bir arada yaşamasını ve işbirliği yapmasını kolaylaştırdığı gibi, toplum içinde dayanışma ve sosyal uyumun sağlanmasına da yardımcı olur.

Kültürün diğer bir yönü de bilgi ve tecrübelerin nesiller arasında aktarımını sağlamasıdır. Kültürel unsurlar, toplumsal hafızanın bir parçasıdır ve toplulukların tarihî ve kültürel bilgi birikimini sürdürmesini sağlar. Ayrıca ve özellikle sanat, müzik, edebiyat ve diğer kültürel ürünler, bireylerin kendilerini ifade etmesine, estetik zevkini paylaşmasına da imkân tanır.

Bireylerin sosyal ve psikolojik refahının artmasında da toplumla ilgili ritüeller, kutlamalar, anma günleri gibi uygulamalar yoluyla yansıtılan kültürel değer ve gelenekler etkili olur. Kültürel çeşitlilik de bireylerin dünya görüşünün zenginleşmesine, farklı bakış açılarının anlaşılmasına yardımcı olmak yanında farklı kültürlere sahip insanlarla etkileşimde bulunmamıza, hoşgörü ve empati geliştirmemize katkıda bulunur.

Kısacası kültürel değerler, birey ve toplulukların dünyayı algılayışları kadar tepkilerini de şekillendirir. Toplumsal normları belirler ve bireylerin davranışlarını yönlendirir.

Kültürel değerlerin korunması, toplumsal süreklilik ve kimlik açısından önemli olduğu kadar toplumsal değişim ve ilerleme süreçlerinde de önemli bir role sahiptir. Kültürel değerlerin çocuklara, gençlere ve bireylere aktarımı, toplumun geleceği ve kültürel sürekliliği için büyük bir öneme sahiptir.

Kültürel değerleri gelecek nesillere aile içinde eğitim vererek, gelenekler ve ritüelleri uygulayarak, eğitim kurumlarında ders ve projeler vasıtasıyla, hikâyeler anlatarak, geleneksel sanatlar ve el sanatlarını öğretmek ve uygulatmak yoluyla, kültürel toplulukların etkinliklerine katılmalarını sağlayarak, eğitim amaçlı medya içerikleri, belgeseller, kültürel programlar vasıtasıyla, dijital platformlar ve uygulamalarla, rol modeller sunarak tanıtabilir ve aktarabiliriz.

Kültürel değerlerin aktarılmasında, “Ağaç yaşken eğilir.” atasözünde de dendiği gibi çocuklara yönelik eğlendirirken eğiten içerikler de sunan çizgi filmler ve animasyonlar önemli yollardan biridir. Büyük Türk dünyasının folklorü, geleneksel değerleri, mitolojisi, masalları, tarihî figürleri, hikâyeleri güncel kültürel eğilimlere de uyarlanarak çocuklara ve gençlere öğretmekte ve millî kimliği güçlendirmekte etkili birer araç olarak çizgi filmlere aktarılarak kullanılabilir.

Yeni basın yayın imkânları ve bağlantılı olarak teknolojinin kullanımı, kültürel aktarım süreçlerini de değiştirmektedir. Dijital ortamda yayınlanan çizgi filmler, çocuklara daha geniş bir kültürel içerik yelpazesi sunma imkanı sağlar. Bu durum, kültürel değerlerin ve geleneklerin daha etkili bir şekilde aktarılmasına olanak tanır.

Türk dünyasında, edebî eserler de kültürel değerlerin aktarımında önemli bir rol oynar. Tarihî olayların, geleneklerin anlatılması, toplumsal normların benimsetilmesi, rol modeller aracılığıyla örnekler gösterilerek tanıtılması kültürün devamlılığı açısından da önem arz eder. Türk dünyasının masal, destan, fıkra, ninni, vs. gibi türleri de kültürel değerlerin aktarılmasında eğlendirdiği kadar da öğretici rol oynarlar.

Bu tür araçlar, toplumsal normlar ve değerleri nesilden nesile aktarması yanında, bireylerin kültürel kimliklerini geliştirmelerini sağlar, aidiyet duygusunu pekiştirir. Türk dünyasında ortak bir aidiyet ve millî kimlik duygusu yaratır.

Daha çocukluk yaşında kültür aktarımının oldukça büyük önem taşıması yanında gençler ve toplumdaki bireyler açısından da etkili bir aktarımdır. Türk dünyasıyla ortaklaşan kültürel değerler, gelenekler ve hayat tarzının tanıtılması ve öğretilmesinde filmler de etkin rol oynamaktadır. Türk cumhuriyetlerinde veya Türkiye’de çekilen ve gösterimi yapılan filmlerin Türk kültürünün derinliklerini keşfetmekte iyi bir yol olduğu ve kültürümüzü, değerlerimizi sergilememizde etkili olduğu hepimizce malumdur. Türk dünyası ülkeleri arasında ortak film projeleri yapılması, ortak kültürel ve tarihi mirasımızı vurgulayan yapımların artması değerlerin ve kültürün tanıtılması, benimsenmesi açısından etkili bir yol olacaktır. Nitekim bunun örneklerini de görüyoruz.

Tarih, kültürel değerler ve geleneklerin aktarımında temel rol oynayan bir faktördür. Türk dünyasında tarihî olaylar ve kişiler, kültürel kimliğin şekillenmesinde büyük rol oynamıştır. Ortak tarihî köklerin vurgulanması, tarihî süreçte her bir Türk ülkesinin serüveni kültürel etkileşim açısından önemlidir.

Turizm de kültürel değerlerin tanıtılması, paylaşılması için önemli bir araçtır. Turizm, Türk dünyasında kültürel mirası korumak açısından olduğu kadar kültürel aktarımı teşvik etme açısından da kritik bir önemi haizdir.

Türk dünyası ülkelerindeki tarihî ve kültürel mekanlar, turistlerin de ilgisini çeker ve kültürün, değerlerin tanıtımına katkı sağlar, zengin bir kültürel deneyim sunar.

Bu açıdan Türk dünyasında düzenlenecek kültürel festivaller de geleneksel sanatlar, müzikler ve yemekler gibi alanlardaki kültürel aktarımı sağlamada etkilidirler. Kültürel alışverişi de teşvik ederek Türk dünyası ülkeleri arasında bağları güçlendirirler.

Tabii ki turizmin edebiyat turizmi gibi bir alanının da canlandırılması kültürel aktarıma daha çok katkıda bulunacaktır.

Dil, kültürel aktarımda en kritik role sahip olan unsurdur. Türkçenin doğru ve etkili bir şekilde kullanılmasının sağlanması ve Türk yazı dilleri ile bir an önce iletişimde ortak Türk alfabesinin kabul edilmesi ve kullanılması da kültürel değerlerimizin aktarımında hem çabukluk hem de kolaylık sağlayacaktır.

Bütün bu alanlarda en azından konuyu gündeme getirmek, bu alanlardaki problemleri tespit etmek için “Uluslararası Türk Dünyasında Değerler ve Kültür Aktarımı (Çizgi Filmler, Dil Çalışmaları ve Edebi Eserler, Tarih ve Turizm) Sempozyumu”nu gerçekleştirdik. Bildiri kitabında da görüleceği gibi bu konuda yapılanların öneminden bahsedildiği kadar yapılması gerekenler de masaya yatırılmış, problemler tartışılmıştır. Türk dünyasında bu alanlarda yapılan çalışmaların tanıtılması açısından da faydalı bir sempozyum olmuştur. Sempozyumun bu alanda farklı zamanlarda sürekliliğinin sağlanması kültürel değerlerimizin aktarılmasında elbette ki önemli bir katkı sağlayacaktır.

Sempozyuma katılarak bilgilerini paylaşan, problemleri tartışan ve çözüm önerileri sunan bütün bilim adamlarına ve bu alanın emektarlarına Pamukkale Üniversitesi Rektörü olarak teşekkür ederim.

Saygılarımla.

İÇİNDEKİLER

SEMPOZYUM KURULLARI	I

SÖZ BAŞI	IV

SUNUŞ	V

Prof. Dr. Ahmet KUTLUHAN, Pamukkale Üniversitesi Rektörü

AÇIŞ KONUŞMALARI	1

Prof. Dr. Nergis BİRAY, Pamukkale Üniversitesi Altay Toplulukları Dil ve Kültürleri

Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürü.....	2

Evren MÜDERRİSOĞLU, Türkiye Cumhuriyeti Almatı Başkonsolosu	4

Okan OĞUZ, Kazakistan Cumhuriyeti Denizli Fahri Konsolosu	6

Ayhan KORKMAZ, Türkiye Cumhuriyeti Almatı Eğitim Ataşesi.....	7

Doç. Dr. Yakup ÖMEROĞLU - Avrasya Yazarlar Birliği Başkanı	8

Emre ERDOĞAN, Türkiye Kamu-Sen Denizli Temsilcisi	10

Ömer Nizamettin AYKURT adına Nur Doğu KOÇAK, Türk Kültür ve Tarih Vakfı.....	11

Ümit ZHUBANYSHQYZY ve Marjan ZHUBANYSHQYZY, Çizgi Film Yapımcısı

(Aktarma: Dr. Gulvira DARMENOVA, PAÜ İTBF ÇTLE Bölümü).....	12

Prof. Dr. Durmuş AKALIN, Pamukkale Üniversitesi Rektör Yardımcısı	13

“Evin Varisini Arıyorum/Şaşırdığın İyesin İzde Jürmin” Çizgi Filmini Türkiye Türkçesine

Aktaran ve Seslendiren Öykü Baloğlu’nun Konuşması	14

BİLDİRİ METİNLERİ

Çizgi Film, Film ve Karikatürlerde Değerler ve Kültür Aktarımı	16

Bağımsızlık Devrinde Özbekistan’da Çizgi Filmler Aracılığıyla Özbek Kültürünün

Çocuklara Aktarılması Üzerine Bir İnceleme

Mahliyo BADUSHARIPOVA, Soner SAĞLAM	16

Türk Dizilerinin Kırgız Halkı Üzerindeki Dilsel ve Kültürel Etkisi

Makhabat AKYLBKOVA, Aysel BAYTOK	18

Kırgız Filmlerinde Kültürel Aktarım: Kurmancan Datka ve Darak İrı Örneği

Aisuluu BAKTYBEK KYZY 35

Türk Dizilerinin Rusya Toplumu Üzerindeki Dilsel ve Kültürel Etkisi

Aysel BAYTOK, Danis KHISMATULLİN 43

“Tık Tık Hanım” Çizgi Filminde Yer Alan Folklorik Unsurların Güncel Giyim

Tasarımına Yansıması

Minara GULİYEVA JAMSİDİ 60

Kazak Çizgi Filmlerde Kadın Tipi (Karakteri)

Meirim ISSAKHANOVA KIRCA 62

Göstergebilimin Kültürel Bir Unsuru Olarak Karikatür: Kadın Anam Örneği

Ceren Oğuz KABADAYI 71

Kazakistan Yapımı Çizgi Film “Kültegin”de Kültürel Kodlama

Osman KABADAYI 85

Kazak Kültürel Kimliğinin Aktarımında Çizgi Filmlerin Önemi: “Muzbalak” Örneği

Cemile KINACI BARAN 93

Çizgi Filmlerde Değerler Eğitimi ve Söylem İşaretleyicileri: 'Evin Varisini Arıyorum'

Kazakistan Örnekleme

Selenay KOŞUMCU 105

Çizgi Filmlerde Değerler ve Kültür Aktarımı, Özbekistan Örneği: Rüstem ve Said

Dursun KÖSE 119

Çizgi Filmlerde “Teşekkür Etme”, “Rica Etme” ve “Özür Dileme” Söz Edimlerinin

Öğretimi: Niloya Örneği

Vildan ÖNCÜL 120

Animasyon Filmler – Oylavıy Millıy-Madanyı Qadriyatlarını Shakllantırış Vosıtası Sıfatıda

Manzura SHAMSIYEVA; Ahmet ERDEM 131

Postkolonyal Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Türk Dünyası Çizgi Filmlerinde Kültürel Aktarım

Faizulla TOLTAY 136

Kültürel Değerlerimizin Gelecek Nesle Aktarılması Üzerine Bir Reklam İncelemesi

Bahar TÜRK 146

Animasyon Sinemasının Kültür Aktarımındaki Rolü: ‘Kültegin’ Örneği

Fatih YAĞLICA 158

Siyahmarti Animasyon Stüdyosu; Türkiye’de Animasyon ve Sinema

Nurullah YENİHAN 168

Sovyet Dönemi Kazakistan Animasyon Filmlerinde Kültürel Sunum

Lokman ZOR 171***Edebî Eserlerde Değerler ve Kültür Aktarımı*** 180

Azerbaycan’da Dijital Edebiyat Eleştirisi Üzerine Bir İnceleme

Aqıl BAKİRLİ 180

Türkmen Dünýägaraýşynyň Medeni we Edebi Gymmatlyklaryndan: Änew

Medeniýeti We Magtymguly Pyragy

Cepbarmämmed GÖKLEÑOW, Berdi SARIYEW 185

Medeni Kundılıktardı Kalıptastıruvdağı Balalar Edebiyetinin Rolı (A.Baytursınulı

Şığarmaları Negizinde)

Asel KOSPAGAROVA, Nergis BİRAY 195

Güneş Dergisi Metinlerinde Yer Alan Kök Değerler Üzerine Bir Araştırma

Ulviye TOPÇU ÖZTÜRK 202

Değerler Aktarımı Açısından Manas Destanı

Naciye YILDIZ 217

Qutadg‘u Bılıg”dağı Maqollar va Aforızmlarda Milliy va Umuminsonıy

Qadriyatlarınıg Aks Etışı

Mushtariy XOLMURADOVA 227***Edebî Eserler ve Kültür Mirası Eserlerle İlgili Ele Alınan Farklı Konular*** 233

Kırk Kız Karakalpak Destanında Kaharmanlık ve Aşk Motifi

Muzaffar AZATBAEV 233

Alisher Navoiyning Bir G‘azali Tahlili

Nasiba BOZOROVA PO‘LOTJONOVNA 238

Denizli-Kale Yukarı Mezarlık’ta Bulunan Mezar Taşı Kitabelerinde Gençlik Kavramı

Seyit DURAN 242

Isajon Sulton Hikoyalarida Safar Motivining Poetik Funksiyası

Mohinur ESANOVA MAVLON QIZI 259

Afganistan Türkmenlerinin Soyut Kültürel Değerlerini Taşıyan İlk Eser: Şecere-i Türkmeniyе

“Boburnoma”dagi Maqollarning Semantik Tahlili

Dilafruz MUHAMMEDIYEVA 263

Afganistan Türkmenlerinin Soyut Kültürel Değerlerini Taşıyan İlk Eser:

Şecere-İ Türkmeniyе

Nooryagdi NOOR 266

Sözning Inson Salomatligiga Ta’siri

Mahfuzullo RAHMONOV 272

Tavorihi Güzide – Nusretnoma Asari va Uning Muallifi Hakida

Sürayyo Gafurova ULUGBEKOVNA..... 283

Kültür İçerikli Konularla İlgili Bildiriler 295

Human Dignity Is The Highest Value In Uzbekistan

Nazokat BABADZHANOVA DAVRONBEKOVNA..... 295

Language As A Mirror Of Cultural Dominants: An Examination Of

Uzbek And English Cultural Expressions

Zarnigor KHAYATOVA 300

Gençler Vatanın Dayanağı’ndaki Türkmen Değerleri

Gülalek NURMUHAMMEDOVA, Merve GÜN..... 309

Avrupa Kültürünün Cedid Yazarların Eserlerinin Yaratılmasındaki Etkisi

Dildora RAKHMONOVA 313

<i>Dil ile İlgili Konuları Ele Alan Bildiriler</i>	319
Kül Tigin Bitigtoshidagi Ba’zi Aqrabolik Terminlari	
Baxtiyor ABDUSHUKUROV	319
Formation of terminological competence of non-philology students as an important factor in understanding reading materials	
Husniya GURBANOVA	322
O‘zbek Va Turk Tıllaridagi Frazemalarning Umumiy Va O‘ziga Xos Jihatları	
Shaxribo M USURMANKULOVA	331
Gazet Diskursidagi Transformatsiyalanğan Pretsedentik Mätinder	
Anar NURBAYEVA NURLANOVNA	337
Ceditçilerin Dil Anlayışı ve Günümüz İmla Problemleri	
Rahila RUZMANOVA	342
Türk Dillerinin Karşılaştırmalı-Tarihsel Gramerinin İncelenmesi	
Rahila SUVANOVA	347
Türk Dillerinde Uygulamalı Dilbilim Sorunları	
Mohinur USMONOVA	353
Fe’l Turkumıga Oıd So’z Yasalıshı Borasıda Ba’zi Mulohazalar	
Shahnoza ZIYAMUXAMEDOVA	358
O‘zbekcha-Turkcha Frazemalardagi Umumturkiy Qadriyatların Aksıolıngıstık Tahlılı	
Zulxumor XOLMANOVA	367
 <i>İletişim ve Tarih Konulu Bildiriler</i>	373
Milliy Ta’lim-Tarbiyada Innovatsion Texnologiyalar	
Gulnora GULYAMOVA	373
Amir Temur Obrazi Bo‘Riboy Ahmedov Talqinida: Badiiylashtirilgan Tarix	
Durdona RASULMUXAMEDOVA	380
 Kapanış Bildirgesi	387
Sempozyum Programı	390
Logolar	396

AÇIŞ KONUŞMALARI

PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ
ALTAY TOPLULUKLARI DİL VE KÜLTÜRLERİ
UYGULAMA VE ARAŞTIRMA MERKEZİ MÜDÜRÜ
PROF. DR. NERGİS BİRAY'IN AÇIŞ KONUŞMASI

Sayın Bakan Yardımcım, Sayın Başkonsolosum, Fahri Konsolosum, Eğitim ve Kültür Ataşelerim, Rektör Yardımcım, Birlik ve Vakıf Başkanlarım, Değerli Öğretim Üyeleri, Sayın Katılımcılar ve Sevgili Öğrenciler,

Öncelikle hepinizi saygıyla selamlıyor, sempozyumumuza hoş geldiniz diyorum.

Sayın Katılımcılar,

Bugün Uluslararası Türk Dünyasında Değerler ve Kültür Aktarımı konusunu ele alan bu sempozyum için bir aradayız. Öncelikle neden bu konuyu seçtik ve neden önemli ve amacımız ne? konusu üzerinde kısaca durmak istiyorum.

Kültür, bireyin geçmiş ve gelecekle bağlantısını sağlamak yanında onun millî kimliğini de oluşturan toplumun temel yapı taşlarından biridir. Toplum kültürünü ve kültürel değerleri edinen birey, bu yolla kendini de tanıyarak hayatına yön verir. Toplumdaki bütünlüğü sağlayan bu tarihi bağın sürekliliği ve sağlıklı olarak işlemesi kültür aktarımının gerçekleştirilmesiyle mümkündür. Bir bireyin edindiği değerlerden yola çıkarak yaşadığı sürece sergileyeceği tutum ve davranışların temelini, toplumsallaşma sürecinde edindiği bu kültürel değerler oluşturur.

Erol Güngör, “kültür, bir topluluğun kendi hayatı sorunlarını çözüme ulaştırmak amacıyla deneyerek geliştirdiği ve uzun yıllar boyunca standartlaştırdığı usuller ve araçların toplamını kapsar” şeklinde tanımlamaktadır. Güngör’e göre, bir topluluk kültürü; bütün maddi ve manevi öğelerle birlikte insanların ihtiyaçlarını karşılamak için benimsediği hayat biçiminden oluşmaktadır. Kültürün içine aldığı alanlar üç grupta verilmektedir: İdeoloji, mit, ilmi gerçekler, dini inanışlar, ata sözleri, gibi unsurları kapsayan **düşünme** (fikirler), kaideler, kanunlar, örf ve adetler, yönetmelikler, gelenek görenekler, törenler, moda, sosyal kurallar, gibi unsurları içine alan **yapma** (normlar) ve binalar, araçlar, eşyalar, gıda maddeleri, sanat eserleri gibi unsurları kapsayan **sahip olma** (maddi unsurlar).

Kültürün en önemli özelliği değişmeye açık olması ama bu arada sürekliliğini korumasıdır. Kültürün öğeleri arasında dil, tarih, dini inanışlar, değerler, örf ve adetler, gelenek ve görenekler, semboller vs. yer alır. Bunların içinde dil, bütün kültürel değerleri nesilden nesile aktararak toplumdaki bireyleri; hem birbirine hem geçmişe hem de geleceğe bağlayan en önemli unsurdur. Asıl malzemesi dil olan, farklı edebî türlerle kaleme alınmış edebî eserler de kültür aktarımında büyük bir önem taşır. Bu eserler, Türk dünyasının ortak belleğini oluşturur ve değerlerimizi geleceğe taşır. Tarih ve turizm de kültürel mirasımızın canlı tutulmasında hayati bir öneme sahiptir. Tarihî eserlerin ve turizmle ilgili mirasımızın korunması ve tanıtılması geçmişimizi anlama ve gelecek kuşaklara aktarmamızda özel bir yere sahiptir. Eğer kültürel değerler nesiller arasında aktarılamazsa, düzenli bilgi akışı sağlanamazsa; o kişisel ve toplumsal hayatta sorunlar ve olumsuzluklar ortaya çıkacak ve bireyler de toplum da sıkıntı yaşayacaktır. Toplumun çoğunluğunun paylaştığı değerler; toplumun ihtiyaçlarını karşılaması yanında iyiliği için de faydalıdır.

Kısacası bir milletin nesilleri arasındaki toplumsallaştırma süreci kültür aktarımı yoluyla gerçekleştirilir ve bu aktarım toplumun sürekliliğini sağlayarak onun gelişimine katkı sunar. Bahsedilen süreç içinde toplumun geleceği anlamına da gelen çocuklara kültürel değerlerin aktarılması toplumun yapılanmasındaki ana unsurlardan biri olarak büyük önem arz eder.

Kültür aktarımında en önemli unsur, millî değerlerin aktarılmasıdır. Ferdi ve millî değerler öğretilmeyen bireye evrensel değerlerin öğretilmesi pek de anlam taşımaz. Bireyin önce kendini tanıması, sonra evrensel değerleri öğrenmesi en doğru olanıdır.

Kültür aktarımı ailede başlar, arkadaş ve oyun gruplarıyla sürer, eğitim kurumları, sözlü ve yazılı edebiyat ürünleri, gelenek ve görenekler, din, müzik ve kitle iletişim araçlarıyla da ferdi ömrü olduğu müddetçe devam eder. Müzeler, turizmle ilgili eserler, tarihî ve edebî eserler, dini inanışlar ve

uygulamalar, yaşadığı bölgelerde hala uygulanıyorsa sözlü geleneksel icralar, müzik, görmeye dayalı iletişim yolları gibi pek çok vasıta kültür aktarımının sağlanmasında rol oynar. Eski dönemlerde genellikle ailede, sözlü anlatım yoluyla, eğitim kurumlarında öğretilerek nesilden nesile geçen kültür aktarımının bugünkü toplumlarda ailedeki bireylerin yoğun çalışma hayatı, teknolojinin gelişmesi, küreselleşme ve bunlar gibi birçok sebeple neredeyse tamamen kitle iletişim araçlarına bırakıldığını görülmektedir.

Bugün çizgi ve dizi filmler bireylere bu kültürel aktarımı verebilmekte midir? Bu konunun ayrıntılı olarak ele alınması yapılması gerekenleri tespit etmemizi de sağlayacaktır. Bizce üzerinde en çok durulması gereken çocukların bu millî ve kültürel değerleri edinmeleri konusudur. Günümüzde çocukların sıkça izledikleri çizgi filmler onların toplumsallaşma sürecinde edinmeleri gereken değerleri verebiliyor mu ve kültür aktarımını sağlıklı bir şekilde gerçekleştirebiliyor mu? Bir toplumun geleceği anlamına da gelen çocuk ve gençlerin toplumsallaşmasında bu kadar önemli rol oynayan çizgi filmlerin sadece Türkiye’de değil bütün Türk dünyasında millî ve kültürel değerlerimizi ne ölçüde aktarabildiği konusu sempozyumumuzda Türk dünyasının farklı ülkelerindeki uygulamalarla ele alınmaya çalışılacaktır. Tabii ki sadece çizgi filmlerin kültür aktarımı konusundaki durumunu ele almayacağız. Edebi eserlerin kültür aktarımındaki yeri, reklamlar ve farklı görsel iletişim araçlarının, Türk dünyasında önemli bir yer tutan Türk dizilerinin kültür aktarımında oynadığı rol, bazı çocuk dergilerinin değerler konusunu ele alışı, mezar taşlarının bugüne mesajları gibi birçok konu da sempozyumumuzda ele alınacaktır.

Bu sempozyumun Türk dünyasının değerleri ve kültürel aktarımı konusunda yapmamız gerekenlere ışık tutması, kültürel mirasımızın korunması konularında yol gösterici bir rol oynaması en büyük temennimizdir. Bizlerle birlikte sempozyumumuza paydaş olan bütün kurumlara, kurumlarımızın yöneticilerine, Pamukkale Üniversitesi yönetimine, sempozyumun arka planında bizlerle birlikte büyük bir gayretle koşuşturan öğretim üyelerimiz ve öğrencilerimize, idari personelimize ve gerek bildirimleriyle gerekse dinleyici olarak davetimize icabet eden siz katılımcılarımıza sonsuz teşekkürler eder, sempozyumun başarılı geçmesini dilerim.

Saygılarımla.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ ALMATI BAŞKONSOLOSU

SAYIN EVREN MÜDERRİSOĞLU’NUN AÇIŞ KONUŞMASI

Teşekkürler. Sağ olun bana bu fırsatı verdiğiniz için. Kıymetli Prof. Dr. Nergis Biray Hocamız, Kırgızistan Cumhuriyeti Kültür, Enformasyon, Spor ve Gençlik Politikası Bakan Yardımcısı Sayın Aynura Askarova, Değerli Hocalarımız ve Sayın Hazirun!

Uluslararası Türk Dünyasında Değerler ve Kültür Aktarımı Sempozyumu’nda sizlerle çevrimiçi de olsa bir araya gelmekten büyük memnuniyet duyuyorum. Hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Tabi sempozyumun başarılı, verimli, fikir ve bilgi alışverişi içinde geçmesini temenni ediyoruz.

Değerli tarihçi, rahmetli Bozkurt Güvenç’in referans niteliğindeki *Türk Kimliği* kitabında: “Kültür yaşanan yaşatan ve yaşayan varlık olarak geçmişten geleceğe sürekliliktir. Kültürleşme adı verilen evrensel süreçte kültür varlıkları yeniyi alarak değişir, gelişir” diye ifade ediyor. Biz de tabii devlet politikamız uyarınca diplomatik olarak ifade edersek “Türk dünyasını oluşturan denkliklerin getirileri arasında kültürel ve her alandaki ilişkilerin azami oranda süreklilik arz ederek ve yenilikleri de kucaklayarak gelişmesini hedefliyoruz”.

Arka plana baktığımızda ülkemizin Türk dünyası ülkeleriyle ilişkileri Sovyetler Birliği dağıldıktan sonraki ilk zamanlarda esas itibarıyla ekonomik, ticari ve kültürel, son dönemlerde ise daha ziyade siyasî, askerî ve eğitim boyutlarında ivme kazandı. Aslında bu durum zamanın ruhuna da uygun bir politika. Çünkü bölgesel bütünleşme girişimleri siyasi çalışmalarla dolu günümüz dünyasında bir ana akım olarak hızlanarak devam ediyor.

Şunu söylemek istiyorum: Türk devletleri teşkilatı kapsamında bu teşkilatın varlığı olan TÜRKSOY, Türk Akademisi gibi kurumların yanı sıra diğer paydaş kurum ve kuruluşların katkılarıyla bahsettiğim her alanda Türk dünyası içinde yakın iş birliği dayanışma hedefine yönelik somut adımlar her gün atılıyor ve bu adımlar kararlılıkla atılmaya da devam edecektir. Bu bağlamda ortak kültür ve değerlerimizin öne çıkarılmasının bu minvalde daha çok basılı ve görsel kaynak üretilmesinin ilişkilerimizde kaldıraç görevi göreceğini ve böylece yakınlaşmaya ivme kazandırılmasına önemli katkısı olacağını düşünüyoruz. Tabii esasında farklı coğrafyalarda yaşayan Türk topluluklarının bulundukları çevrelerde beklentileri aşıkardır. Bundan dolayı bazı mikro kültürel çeşitlilikler ortaya çıkmıştır. Çin’den Avrupa’ya, Sibiry’a dan Hindistan’a uzanan geniş bir coğrafyadan bahsediyoruz. Dolayısıyla bu coğrafyada çeşitli etnik ve dinî kültürle temas edildiği düşünüldüğünde bu farklılaşmanın nedenleri daha iyi anlaşılır. Bu topluluklar arasındaki etkileşimin arttırılması için tabi ki tanıtım faaliyetleri çok büyük önem arz ediyor. Bu kapsamda her Türk ülkesinin önemli saydığı günlerde örneğin Nevruz gibi ortaklaşa büyük programların düzenlenmesi önem arz etmektedir. Örneğin her yıl farklı bir Türk dünyası şehrinde yapılan, Dünya Göçebe Oyunları halklar arasındaki etkileşimin gelişmesinin örneklerinden biri. Bunlarla birlikte ortaklaşa düzenlenen sanat gösterileri, edebî etkinlikler, spor müsabakaları gibi faaliyetler ortak değerlerin pekiştirilmesinde faydalı olur.

Şüphesiz kültür ve kimlik inşasında ortak sevinç ve hüznünlerin temele oturtulması bu yakınlaşma sürecini daha da sağlamlaştıracaktır. Zaten önemli olan burada biraz da olsa farklılaşmış kültürlerin ortak bireye dönüştürmek, devletler arasında sınırların ortadan kalktığı bir kültür olgusu oluşturmak, ortak değerler etrafında toplanan kümeleşen toplumları aynı zamanda siyasî ve ekonomik açıdan daha çok yaklaştıracaktır.

Sözü fazla uzatmayayım. Burada kültür sosyolojisi alanında çalışan çok değerli akademisyenlerimiz var. Biraz incelendiğimizde Türk milletinin folklor ürünlerinde, halk edebiyatı ürünlerinde, destanlarında, masallarında geleneksel devamlılığın olduğunu, ortak özellikler bulunduğunu her an görmek mümkün. Türklerin kültürel mirasının karşılaştırılmalı tarih yöntemiyle değerlendirilmesinin değerli bilgiler teşkil ettiğini göstereceği şüphesizdir. Önemli kuruluşların amacı da bu. Biz de bunları keyifle okuyoruz. Bu çalışmalardan yararlanıyoruz. Bu bağlamda son olarak gelecek nesillere örnek olmak ve yol çizmek bağlamında siz çok değerli akademisyenlerimiz ve öğretmenlerimizin çok önemli işler yaptığını ifade etmek istiyorum ve çalışmalarınızda üstün başarılar dilemek istiyorum.

Çok teşekkür ediyorum. Sağ olun.

KAZAKİSTAN CUMHURİYETİ DENİZLİ FAHRİ KONSOLOSU

SAYIN OKAN OĞUZ'UN AÇIŞ KONUŞMASI

Sayın Bakan Yardımcısı, Sayın Başkonsolosum, Eğitim ve Kültür Ataşeleri, Değerli Rektör Yardımcım, Birlik ve Vakıf Başkanları, Değerli Öğretim Üyeleri ve Sayın Katılımcılar ve Sevgili Öğrenciler,

Bu toplantıya davetiniz için öncelikle sayın Nergis Biray Hocamın nezdinde sizlere teşekkür ediyorum.

Bugün burada bir araya gelmemizin temel amacı, Uluslararası Türk Dünyası'nda değerler ve kültür aktarımını ele alan bu önemli sempozyum için bir adım atmaktır. Bu sempozyum, Türk dünyasının zengin kültürel mirasının korunması ve gelecek nesillere aktarılması konusundaki kararlılığımızı yansıtan önemli bir platformdur. Bu yüzden, burada bulunmanız ve katkılarınız için hepinize teşekkür ederim.

Çizgi filmler, kültür aktarımı sürecinde son derece etkili bir araçtır. Özellikle genç nesillerin ilgisini çeken bu medya formatı, eğlenceli ve öğretici bir yol sunar. Çocuklarımız ve gençlerimiz, çizgi filmler aracılığıyla kültürel değerlerimizi, mitolojimizi, tarihî kahramanlarımızı ve hatta dilimizi öğrenirler. Bu yönüyle çizgi filmler, kültürümüzü geleceğe taşımanın güçlü bir aracıdır.

Dil çalışmaları da kültür aktarımında kilit bir role sahiptir. Dil, bir toplumun kimliğini ve kültürünü yansıtan en temel unsurlardan biridir. Dilimizi korumak ve geliştirmek, kültürümüzü yaşatmanın önemli bir adımıdır. Dil çalışmalarıyla, Türk dünyasının farklı bölgelerinde konuşulan farklı Türk lehçeleri ve dilleri üzerindeki çalışmaları desteklemek, kültürel çeşitliliğimizin zenginliğini ve derinliğini gösterir.

Edebî eserler de kültür aktarımında büyük bir rol oynar. Öyküler, masallar, şiirler ve romanlar aracılığıyla, geçmişimizi ve değerlerimizi gelecek nesillere aktarırız. Bu eserler, Türk dünyasının ortak belleğini oluşturur ve birbirimize olan bağlarımızı güçlendirir.

Tarih ve turizm ise kültürel mirasımızın canlı tutulmasında hayati bir öneme sahiptir. Tarihi eserlerin korunması, geçmişimizi anlamamıza ve gelecek kuşaklara aktarmamıza yardımcı olur. Aynı şekilde, turizm aracılığıyla insanlarımızın farklı kültürleri keşfetmesi ve bu kültürlerle etkileşimde bulunması, kültürler arası anlayışı artırır ve ortak mirasımızı koruma yolunda önemli bir adımdır.

Bu sempozyumda ele alacağımız konular, Türk dünyasının zenginliğini ve çeşitliliğini yansıtan önemli unsurlardır. Hep birlikte, çizgi filmlerden dil çalışmalarına, edebî eserlerden tarihe ve turizme kadar geniş bir perspektifte kültür aktarımı üzerine değerli tartışmalar yapacağız. Amacımız, kültürümüzü korumak ve gelecek nesillere aktarmak için daha bilinçli ve etkili adımlar atmaktır.

Son olarak, bu sempozyumun Türk dünyasının kültürel mirasının korunması ve aktarılması konusunda önemli bir yol açacağına inanıyorum.

Hepinize davetiniz için teşekkür eder, sempozyumun başarılı geçmesini dilerim.

TÜRKİYE CUMHURİYETİ ALMATI EĞİTİM ATAŞESİ

SAYIN AYHAN KORKMAZ'IN AÇIŞ KONUŞMASI

Değerli Hocam, Değerli Bakan Yardımcım, Değerli Hazirun,

Öncelikle, Pamukkale Üniversitesi'nin ilgili tüm bölümlerine, El Farabi Üniversitesi Kazak Dili Bölümü'ne, TÜRKTAV'a, Avrasya Yazarlar Birliği'ne, ayrıca evin varislerine, hayallerimize tercüman oldukları için teşekkür ediyorum.

"Evin Varisini Arıyorum" çizgi filmini düşünceleri ve emekleriyle bize hediye edenlere, bu eseri Türkçe'ye çeviren, seslendiren, emek harcayan küçük, kocaman yürekli çocuklarımıza ayrıca teşekkür ediyorum.

Değerli katılımcılar, değerli hazirun,

Grimm Kardeşler'in masal sayısı 863, Andersen Masalları 156 adet. Türk Dünyası'nın ise sadece tespit edilen, kaleme dökülen 2000 adet masalı vardır. Artık bunların ortak değerlerle, gösterilmesinin zamanıdır. Tazşa balanın, Keloğlan'ın sahne alma zamanıdır. Bizim masallarımızda, bizim animasyonlarımızda, bizim geçmişimizde kahramanlarımız kut sahibidir, zekidir, mazlumun koruyucusudur, halkın iyiliği için uğraşır. İşte onların ses bulması zamanıdır. Bugün dünya çocukları üzerinden çizgi filmin çekiciliğiyle, animasyonun etkisiyle kültürel bir kimlik vuruşu hepimizin takdiridir. İşte size Simpsonlar üzerinden verilen ve Simpsonlara mecbur edilen bir dünya düzenine bugün bu sempozyumda bir baş kaldırış vardır. Buradan tüm paydaşlara gönülden teşekkür ediyorum.

Değerli hazirun,

Özgün görsellerle kendi kültürümüzün korunması, işte bu uğraşlarla mümkün olacaktır. En büyük kabiliyetli etkileşimin çocukların dünyasında çizgi filmlerle olduğu malumunuzdur. Maysa ve Bulut'u hatırlayınız. Biz Susam Sokağı'yla birlikte yaşamış, arkadaş olmuş, ortak değerleri bulmuş bir nesiliz. Bununla beraber artık yeni nesilde Oğuz Kağan ile liderliği, Dedem Korkut ile bilgeliği, kocaman Türk Dünyası çocuklarının görsellerle, animasyonlarla, çizgi filmlerle bize kültürümüzü sunmalıdır. Lütfen ödeviniz, ödevimiz olsun.

Gücünü, bir kuşak He-Man'den Voltran'dan edindiği dönemler yaşadık. Sevgili sağduyulu insanların bu konudaki çabaları çok önemlidir. Oysa biz bir olmalı, Oğuz Kağan çizgi filmi yapmalıyız, animasyonlar yapmalıyız. Bamsı Beyrek ile gücü anlatmalıyız, Aziz Sancar filmleriyle bilimi taşıyıp çocuklarımıza sunmalıyız.

Bir de ikinci olarak söylemek isterim ki, dil olmadan kültür aktarımı olmaz. Ama dil de kurulan, yaşanan, yaşatılan kültürü anlatır. Lütfen, bu konferansı önceleyiniz, içselleştiriniz. Vazgeçmeden, çoğaltınız. Sonuna kadar destek olmak bizim görevimiz, bize emir olsun. Ve bundan sonra yapacaklarımızla da bütün Türk dünyasının, hepimizin anlayacağı şekilde Türk Dünyası'nda ortak alfabeyle Türkiye Türkçesi'nin etrafında buluşmak olsun.

Ben buraya her gelişinde Asel Hanım'ın çantasında çuvala kitap getirdiğini, kendi bagajını kitaplara ayırdığını gördüm. Tekrar tekrar teşekkür ediyorum, var olsun.

Nergis hocama, birlikte çalıştığımız Selenay hocama, tüm katılımcılara, Pamukkale Üniversitesi'nin tüm paydaşlarına, mensubu olmaktan gurur duyduğum bu milletin bir milliyetçisi olarak kendim adıma, devletim adına, ülkem adına ve tüm hayal coğrafyam adına tekrar tekrar teşekkür ediyorum, sayın başkonsolosumuzun da dediği gibi hepinizi buraya davet ediyorum.

Saygılar sunuyorum. Sempozyum hayırlı olsun, başarılı geçmesini dilerim.

AVRASYA YAZARLAR BİRLİĞİ BAŞKANI SAYIN DOÇ. DR. YAKUP ÖMEROĞLU'NUN AÇIŞ KONUŞMASI¹

Değerli Sempozyum Katılımcıları,

Öncelikle üniversitenizin Rektör Yardımcısı Prof. Dr. Durmuş Akalın'ı, dekan ve müdürlerimizi ve sempozyum katılımcılarını saygıyla selamlıyorum.

Başlarken Pamukkale Üniversitesi'nin son yıllarda Türk dünyasına yönelik - buna belki uluslararası ilişkileri de eklemek gerekir- büyük bir atılım içinde olduğunu bizler Ankara'dan da fark ediyoruz. Pamukkale Üniversitesi gerek Türkistan, Özbekistan, Kazakistan başta olmak üzere Türk dünyasına yönelik ve uluslararası alandaki başka ülkelere yönelik ilişkilerini genişleterek çalışmalarını sürdürüyor. Elbette bu, üniversitenin universal olması yanında hem kadim sorunlarından birisi hem de dünyanın küçüldüğü dönemde, ilişkilerin daha da yakınlaştığı dönemde, günün de icabı olarak üniversitenin önünde duruyor ve işte bunu büyük bir akılla başaran Pamukkale Üniversitesi yönetimini huzurlarınızda tebrik ediyorum. Nergis Biray Hocam ve Altay Toplulukları Dil ve Kültürleri uygulama ve Araştırma Merkezi'nin faaliyetleri de bu bakımdan oldukça önemli faaliyetler. Onlar, birçok ilki gerçekleştirdiler. Her yıl uluslararası önemli konuları işleyen bir toplantıyla bilim dünyasının huzuruna geliyorlar. Bugün de çok farklı bir başlıkla huzurumuza geldiler.

Uluslararası Türk Dünyasında Değerler ve Kültür Aktarımı Sempozyumu. Doğrusu bu başlık bugüne kadar hiç kullanılmamış bir başlık. Alt başlıkları hatta içlerinden tek bir başlık bile insanları düşündürmeye yetecek mahiyette. Çizgi filmler... Çizgi filmlerin değer aktarımı bakımından önemi çok göz önünde bir konu olduğu için herkes bunu kendi arasında, aile sohbetlerinde konuşuyor. Ama dil öğretimi alanının, edebi eserlerin çevirilerinin, tarih ve turizmin değer aktarımı bakımından önemi ve etkisi hususunda çok da düşünmüyoruz. Yapılan faaliyetler, bunlar düşünülerek gerçekleştirildiğinde amacına çok daha fazla ulaşabilecektir.

Şu anda bir Türk üniversitesinde profesör olan bir Uygur dostumuz, Doğu Türkistan'da Türkiye'ye ilk geldiğinde arkadaşlarına "Bir fırsat bulursanız beni Toroslara götürün. Torosları görmek istiyorum" diyor. Arkadaşları "Biz İstanbul'dayız, üstelik burada problemlerimiz de var. Toroslar da ne işimiz var?" diyorlar. Ama o, ben Toroslara gitmek istiyorum. Oradaki birçok derenin tepenin, köyün, yerin adını falan biliyorum, diyor. Ben İnce Memed'i okumuştum diyor. İnce Memed'i altı kez okumuştum ve ezberlemiştim. Oralara gidip anlatılanları gözümle görmek istiyorum, diyor.

Tabii İnce Memed romanı konusunda insanlara yapılan eziyetler anlatıldığı için, Türkiye'yi kötülemek amacıyla Çince ve Rusça'ya aktarılmıştı. Ama İnce Memed'i okuyan insanlarımız kendilerini orada hissettiler. Aynı zamanda orada anlatılan coğrafyayı öğrendiler. Torosları sevdiler. Onlarda ülke sevgisi, coğrafya sevgisi oluştu.

Diğer romanlardan biri de hepimizin çok iyi bildiği, Türk dünyasında da en çok bilinen Çalığışu romanı. Tabii ki Rusça, Çince gibi dillere aktarılmasının sebebi, Türkiye'yi karalamak. Eğitimde eşitsizlik ve Türkiye'de eğitimin geri kaldığı gibi sebeplerle eğitimi kötü göstermek. Ama yine de birçok ülkede maksadından çok uzak olarak öyle bir Türkiye aşkı doğurdu ki hala pek çok ülkede Feride adı yaygın olarak kullanılıyor. İnsanlar, Çalığışu romanındaki kahramanların adlarını doğan çocuklarına verdiler. Feride üzerinden bir Türkizm etkisi yayılmış oldu.

Bu sempozyum turizm ve tarihin değer aktarımı bakımından önemli ve etkileri çok değerli. Turizmin öne çıkartılan ve propoganda edilen güneş, kum, deniz üçlüsünün dışında da bir turizm var. Bu kültürel turizmde insanların gönüllerini gördükleri, gezdikleri ülkeye bağlaması ve oranın değerlerini anlamaları bakımından çok etkili bir yöntem. Nitekim biz dün Irak'taydık. Bir grup arkadaşımızla beraber oradaki ziyaret yerlerini görüp geldik. Tabii buralar bizim çoğumuzun çocukluğumuzdan beri bildiğimiz yerlerdi. Buralarla ilgili okuduğumuz eserler vardı. Ama görmek, orada bizzat yerinde

¹ Sempozyumumuzun bildiri kitabının yayımlanması sürecinde 16.08.2024 günü aramızdan ayrılan, bizi hiçbir etkinliğimizde yalnız bırakmayıp destekleyen Yakup Ömeroğlu Hocamıza Allah'tan rahmet diliyoruz. Ruhu şad, mekanı cennet olsun. PAÜ ALTAY DİLMER ve Sempozyum Düzenleme Kurulu.

müşahede etmek, tanımaya çalışmak farklı. Doğrusu onun etkilerini yaşarken duygularınızla da anlıyorsunuz.

Mesela Halep ve Adana'nın arasının birbirinden çok uzak şehirler olduğunu düşünüyordum. Okuduğum kitaplardan, anlatılanlarda olsa gerek. Halbuki birbiriyle birleşik, tek bir şehir olacak kadar yakın iki yerleşim yeri olduğunu görünce anlama imkanı oldu.

Türkiye için Türk dünyası ve Türk dünyası için Türkiye'nin ziyaret ve turizm bakımından etkisi fevkalade güçlü. Bütün Türk dünyasının birliği beraberliği, kültürünün birliği konusunda anlattığımız, yazdığımız yüksek seviyeli makaleler, bilimsel eserler yanında bir turistin Anadolu'da gezerken Konya'da, Amasya'da bir tezinin, bir lokantadaki garsonun, bir şoförün "Aaa, hoş geldiniz. Biz kardeşiz, burası sizin ülkeniz" demesi, insanların gönlünü kazanmak ve bu birlik beraberliği yaklaştırma konusu, yaptığınız bütün diğer çalışmalardan daha etkili olabiliyor.

Sözlerimi daha fazla uzatmak istemiyorum. Bu duygu ve düşüncelerle sempozyum programındaki bütün paydaşları, başta Pamukkale Üniversitesi yönetimi olmak üzere şükranlarımı arz ediyorum.

Hepinizi saygıyla sevgiyle selamlıyorum.

TÜRKİYE KAMU-SEN DENİZLİ TEMSİLCİSİ SAYIN EMRE ERDOĞAN'IN AÇIŞ KONUŞMASI

Medya, kültür üzerinde oldukça etkili bir araçtır ve çizgi filmler de medyanın bir parçasıdır. Çizgi filmler, kültürel değerleri, normları, inançları ve yaşam tarzlarını yansıtabilir veya şekillendirebilir. Özellikle küçük yaşlardaki izleyicilere yönelik çizgi filmler, onların algılarını ve davranışlarını (olumlu veya olumsuz) etkileyebilir. Bu yolla, kültürel çeşitliliğin ve farklılıkların kutlanması, hoşgörü ve empatinin teşvik edilmesi gibi olumlu pek çok aktarımın sağlanması söz konusuysa, iyi iletilerle donatılmamış bir çizgi film de ön yargı ve genellemelerin pekiştirildiği, şiddetin normalleştirildiği veya tüketim kültürünün teşvik edildiği öğeleri de barındırabilir.

Milletler tarih boyunca sosyal, kültürel, ekonomik, bilimsel olmak üzere pek çok maddi ve manevi birikime sahip olur. *Değer* olarak adlandırabileceğimiz bu öğeler, nesilden nesile aktarılır. Bu nesiller arası aktarım ise önce ailede başlar. Aile, okul çağına gelmemiş çocuklara gözlem ve yaşantının yanı sıra masal, ninni, destan, çocuk oyunları ve oyuncaklarla bu değerleri benimsetmeye çalışır. Televizyonun olmadığı dönemlerde, bu değerler sözlü olarak aktarılırken televizyonun hayatımızda geniş bir yer edinmesiyle sadece sözel olan aktarım, görsel ve işitsel unsurlarla desteklenmiştir.

Kazak halk kültürünün önemli ve renkli öğelerinin bir arada sergilendiği ödüllü çizgi film *Evin Varisini Arıyorum*'u bizlerle buluşturan, ALTAY DİLMER, ÇTLE BÖLÜMÜ, DSBMYO tarafından düzenlenen paydaşlığını Almatı Eğitim Ataşeliği, El-Farabi Kazak Millî Üniversitesi, TÜRKTAV ve Avrasya Yazarlar Birliği'nin üstlendiği Uluslararası Türk Dünyasında Değerler ve Kültür Aktarımı Sempozyumu (Çizgi Filmler, Dil Çalışmaları ve Edebî Eserler, Tarih, Turizm) Türk Dünyasından Kazakistan başta olmak üzere, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Azerbaycan üniversiteleri öğretim üyelerinin yanı sıra, ilgili bölümlerde lisansüstü eğitimlerine devam eden genç meslektaşlarımız ve animasyon, çizgi film, reklamcılık ve eğitim, radyo, televizyon ve sinema alanlarındaki uzmanlar çalışmalarıyla alana katkı sağlayacaktır. Türk Dünyasını birleştiren böyle bir program içinde yer almaktan dolayı bizler de gururluyuz. Alana büyük katkısı olacağına inanıyor, Prof. Dr. Nergis Biray hocamız başta olmak üzere emeği geçen tüm kişi ve kurumlara teşekkür ederek başarılar diliyoruz.

TÜRK TARİH VAKFI BAŞKANI ADINA
SAYIN NUR DOĞU KOÇAK'IN AÇIŞ KONUŞMALARI

Değerli Bakan Yardımcım, Sayın Başkonsolosum, Sayın Ataşeler, Rektör Yardımcımız, Birlik ve Sendika Yöneticilerimiz, Akademisyenler, Sevgili Öğrenciler,

Hepinizi saygıyla sevgiyle selamlıyorum.

Türk çocuklarına armağan olarak yayımlanan bu kitap, köklü ilişkilere sahip kardeş iki ülke Kazakistan ve Türkiye arasında bir kültür aktarımının meyvesidir. 2022’de Kazakistan’daki çocuk yılı kapsamında TÜRK TAV yani Türk Tarih ve Kültür Vakfı tarafından Ankara sinemalarında gösterime giren “Evin Varisini Arıyorum” çizgi filmi, yoğun talep üzerine bu kez de kitap olarak minik okurların, çocuklarımızın beğenisine sunulmuştur. Bu bizim için büyük bir gururdur.

Ulu önderimiz Mustafa Kemal Atatürk’ün “Türk çocuğu atalarını tanıdıkça daha büyük işler yapmak için kendinde kuvvet bulacaktır” sözü bize her daim ışık tutmaktadır. Çünkü çocuklar bizim geleceğimiz, kültürel mirasımızın taşıyıcılarıdır.

Kitabın öyküsü yazar, ressam Ümit Jubanışkızı’nın çocukluğundan izler taşımakta, Kazak halk kültürünün önemli öğelerini bir arada sergilemektedir. Babasını mutlu etmek için evin varisini arayan altı yaşındaki küçük bir kız çocuğunun sıradışı ve fantastik öğelerle bezenmiş macerasında kendi çocukluğumuzdan da izler bulacağınıza eminiz.

Bu kitabı Türkiye Türkçesine aktaran sayın Öykü Baloğlu’na ve kitabın editörü sayın Selenay Koşumcu’ya TÜRK TAV olarak teşekkürlerimizi sunarız.

Yazar Ümit Jubanışkızı’nın başarılarının devamını, içinde büyümeyen çocuğun hayal gücünü yansıttığı renklerin daima aydınlık kalmasını diliyoruz.

“ŞAÑIRAKTİÑ İYESİN İZDEP JÜRMIN/EVİN VARİSİNİ ARIYORUM” ÇİZGİ FİLMİNİN YAPIMCISI ÜMİT JUBANIŞKIZI’NIN AÇIŞ KONUŞMALARI

Merhabalar,

Sizlere Kazak ilinden selamlar getirdim. Atatürk'ün çocuklarına armağan ettiği 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı'nda biz de sizlere kitabımızı armağan etmeye geldik. Bayram'ımız kutlu olsun.

Evin Varisini Arıyorum adlı eserin Türkiye Türkçesi'nde yayımlanmasına vesile olan TÜRKTAV vakfına, kitabın yayımlanmasına emek harcayan TÜRKTAV yönetiminden Asel Lakhayeva'ya, Selenay Koşumcu'ya çok teşekkür ederim.

Kitabın Türkiye Türkçesine aktarılmasında çok emeği geçen Öykü Baloglu'na çok teşekkür ediyorum.

Bu çizgi filmin yapılış aşamasında bana çok yardım eden kızım Marjan'a da çok teşekkür ediyorum. İzninizle sözü kızım Marjan'a bırakıyorum.

“ŞAÑIRAKTİÑ İYESİN İZDEP JÜRMIN/EVİN VARİSİNİ ARIYORUM” ÇİZGİ FİLMİNİN YAPIMCISI ÜMİT JUBANIŞKIZI’NIN VE KIZI MARJAN JUBANIŞKIZI’NIN AÇIŞ KONUŞMALARI

Merhabalar,

Hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Biz, Kazakistan'ın Almatı şehrinden geliyoruz. Bu çizgi filmin yapılması ve kitabın yayımlanmasına vesile olanlara sonsuz teşekkürler. Kazaklarda bir atasözü vardır “İlinin iyi olması için kapını düzeltmen gerekir” der. Önce bizim kendimizi düzeltmemiz gerekir.

Bu çizgi filmin yapılması, Kazak kültürü ve geleneğini çocuklarımıza aktarmak ve onları iyi bir şekilde terbiye etmek amacını gütmektedir.

Bu konuda bizlere yardımcı olan ve bu güzel sempozyumu hazırlayan, yapılmasına emek harcayan sizlere, Pamukkale Üniversitesi'ne ve Türkiye Cumhuriyeti'ne çok teşekkür ederim.

Çizgi film vasıtasıyla geleneğimizi, kültürümüzü çocuklarımıza öğretmek ve onları terbiye etmek için emeklerimizin ve emeklerinizin çok önemli olduğunu düşünüyorum.

Hepinize çok teşekkür ederim.

PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ REKTÖR YARDIMCISI

SAYIN PROF. DR. DURMUŞ AKALIN'IN

AÇIŞ KONUŞMALARI

Sayın Bakan Yardımcım, Satın Başkonsolosum, Sayın Fahri Konsolosum, Sayın Ataşelerim, Sayın Sendika Başkanlarımız, Kıymetli misafirler ve yurt içinde yurt dışından gelip bu sempozyuma destek veren tüm paydaşlarımız! Hepinize katılımınız için çok çok teşekkür ediyorum.

Pamukkale Üniversitesi olarak "Uluslararası Türk Dünyasında Değerler ve Kültür Aktarımı Sempozyumu" başlıklı bir etkinliğe ev sahipliği yapmaktan, bizi anlatan, teması biz olan, bizimle ilgili olan ve bizi heyecanlandıran bir işe burada ev sahibi olarak destek vermekten onur duyduğumu, gurur duyduğumu üniversitem ve yönetimdeki hocalarım adına özellikle söylemek isterim. Bu türden etkinliklerin sayısının artırılması arzu ettiğimizi ve bu konuda da Pamukkale Üniversitesi yönetimi olarak bu tür etkinliklere sonuna kadar destek vereceğimizi de bilmenizi özellikle istirham ederim.

Çünkü bu türden işlere, bu temalı çalışmalara ve sempozyumlara çok ihtiyacımız var. Adından da anlaşılacağı üzere değerlerimiz ve kültür aktarımımız yani bugün için ihtiyaç duyduğumuz, hepimizin ilgilendiği, naçizane iki tane küçük kız çocuğu olan bir baba olarak benim de merak ettiğim, zaman zaman üzerine yorum yaptığım, şöyle olsa nasıl olur, böyle olsa nasıl olur diye konuştuğumuz şeyleri, bugün bilimsel temeller çerçevesinde uzmanlarından, çok değerli katılımcılardan dinleme fırsatını elde etmiş olacağız. Bu yönüyle çok önemli bir işe vesile olduğu için başta Nergis Biray Hocama, çalışma arkadaşlarına, yurt dışından ve yurt içinden destek verip zamanını ayırıp buraya gelen herkese ayrı ayrı teşekkür etmek istediğimi özellikle ifade edeyim.

Bu sempozyumun temasında çizgi filmler var. Dil çalışmaları var. Edebî eserler var. Tarih var, kültür var, turizm var. Dolayısıyla çizgi filmler, edebî eserler ve dil çalışmaları bugün uluslararası mecrada ve ulusal olarak bizim de çeşitli platformlarda sıklıkla dile getirdiğimiz, daha nitelikli çalışmalar yaparak gelecek nesillerimizi daha donanımlı hale getirirken kendi değerlerimizden, kültürümüzden, millî kimliğimizden uzaklaşmadan onları aile fertleri olarak, bir bütün olarak Türk dünyası içerisinde kucaklama ihtiyacımızın giderek arttığı bir dünyadayız. Dolayısıyla bu sempozyumun son derece önemli olduğunu ve daha nicelerinin yapılması gerektiğini ifade ederek sözlerime son veriyorum.

Sempozyumun başarılı bir şekilde geçmesini, güzel tartışma platformlarının oluşmasını ve sonuçlarının da tüm akademik camia ve milletimize hayırlı uğurlu olmasını diliyorum.

Başarılar. Saygılarımla.

“EVİN VARİSİNİ ARIYORUM/ŞAÑIRAKTİÑ İYESİN İZDEP JÜRMIN” ÇİZGİ FİLMİNİ TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARAN VE SESLENDİREN ÖYKÜ BALOĞLU’NUN KONUŞMASI

Ben Öykü Baloğlu. 13 Yaşındayım.

Annemin yurtdışı görevlendirmesiyle 2019 yılında Kazakistan’a taşındık. Eğitim hayatıma orada devam ettim. Kazakistan iki dilli bir ülke ve ben Rusça yerine Kazak Türkçesi ile eğitim almayı tercih ettim. Çünkü milli değerlerimiz var ve dilimiz Türkiye Türkçesine yakınlığı nedeniyle de kolay olacağını düşündüm. Açıkçası manevi olarak benim için bu önemliydi. Çünkü öğretmenlerim de Rusça yerine Kazakça konuşmamı öğütlüyordu. Bu sayede iyi derecede Kazakça öğrendim. Almatı Eğitim Ataşeliği ve bu süreçte bana destek olan TÜRKTAV’dan Assel teyzemin işbirliği ile bu güzel çizgi filmle tanıştım. Bana bu çizgi filmde bahsettiler. Adı: Evin Varisini Arıyorum! Kazak Türkçesi ile Şanıraqtın İyesin İzdep Jürmin olan çizgi filmin öyküsü senaristi olan Ümit teyzemin gerçek yaşam öyküsüdür. Bu çizgi filmdeki başkarakter Tıncı karakterini seslendirmemi teklif ettiklerinde çok heyecanlandım ve mutlu oldum. Çünkü çizgi filmi izlediğimde çok etkilenmişim. Ayrıca bu çizgi filmin Japonya ve Çin’de ödül almış olması beni daha çok heyecanlandırdı. İlk önce metnin çevirisini yaptım ve daha sonra stüdyoda seslendirdim. Kendi adıma ortaya iyi bir iş çıkardığımı düşünüyorum.

Bana bu süreçte destek olan anneme, bizi bu çalışmada buluşturan Assel Teyzeme, çizgi filmin mimarı olan Marjan ve Ümit Teyzeme ve fırsat sağladığı, bizleri desteklediği için Almatı Eğitim Ataşeliğine teşekkürlerimi sunarım.

Осы уақыт аралығында мені қолдаған анама, осы оқуда бізді біріктірген Әсел апайға, мультфильмнің сәулетшілері Маржан мен Үміт апайға және бізге мүмкіндік берген Алматыдағы білім атташесіне алғыс айтамын. Рақмет.

BİLDİRİ METİNLERİ

ÇİZGİ FİLM, FİLM VE KARİKATÜRLERDE DEĞERLER VE KÜLTÜR AKTARIMI

BAĞIMSIZLIK DEVRİNDE ÖZBEKİSTAN'DA ÇİZGİ FİMLER ARACILIĞIYLA ÖZBEK KÜLTÜRÜNÜN ÇOCUKLARA AKTARILMASI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Mahliyo ABDUSHARIPOVA

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Öğrencisi

Soner SAĞLAM

Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, soner.saglam@gmail.com

ÖZET

Sovyetler Birliği'nin dağılması üzerine bağımsızlığını elde eden ülkelerden biri de Özbekistan'dır. Uzun yıllar gerek Rus Çarlığı'nın gerek Sovyetler Birliği'nin hakimiyeti altında yaşamak zorunda kalan Özbek Türkleri için bağımsız bir devlete sahip olmak, onlara kendi tarihini ve kimliğini özgürce anlatma imkânı vermiştir. Bağımsızlığın elde edilmesiyle birlikte Özbekistan'da sanatın tüm dallarında her yönüyle millî bir tavır ortaya konulmuştur. Bilhassa edebî eserlerde kültürel değerler, Özbek tarihinin ve edebiyatının önde gelen şahsiyetleri işlenmiş, onlar üzerinden millî kimlik tesis edilmeye çalışılmıştır. Aynı millî tavrın özellikle çocukların severek izledikleri çizgi filmlerde de gösterilmiştir. Tomris, İmam Buhari, Ali Şir Nevayi, Nasrettin Hoca, Alpamış vb. gibi tarihi, dinî, edebî ve destani şahsiyetler ile Nevruz gibi millî bayramlar hakkında birçok çizgi film çocukların istifadesine sunulmuştur. Geleceğimizin teminatı olan çocukların Türk milletinin tarihinde büyük işler başarmış şahsiyetleri kendilerine referans kaynağı olarak almaları çok önemlidir. Akla, bilime önem veren, adalet ve doğruluk üzere yaşayan, çalışkan, gayretli ve karşılaştığı sorunlar karşısında mücadele etmeyi bırakmayan bu şahsiyetlerin hikâye, roman, çizgi roman, çizgi film, sinema gibi araçlarla çocuklara ulaştırılması onların millî kültürü içselleştirmiş bireyler olarak yetişmelerine katkı sağlayacaktır. Özbekistan'da bağımsızlık devrinde bu konuda oldukça önemli çalışmalar yapılmış ve yapılmaya da devam etmektedir.

Bildiride, bağımsızlık devrinde çizgi filmler aracılığıyla Özbek Türklerinin kültürel değerlerinin çocuklara aktarılması incelenecektir. İncelenen çizgi filmler aracılığıyla hangi değerlerin iletildiği ortaya konulacak, bu konuda yapılabilecek bazı öneriler paylaşılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Bağımsızlık devri, Özbekistan, çizgi film, kültürel değerler.

A STUDY ON THE TRANSFER OF UZBEK CULTURE TO CHILDREN THROUGH CARTOONS IN UZBEKİSTAN DURING THE INDEPENDENCE ERA

ABSTRACT

Uzbekistan is one of the countries that gained independence after the collapse of the Soviet Union. Having an independent state for Uzbek Turks, who had to live under the rule of both the Russian Tsardom and the Soviet Union for many years, gave them the opportunity to freely express their own history and identity. With the achievement of independence, a national attitude was demonstrated in all branches of art in Uzbekistan. Especially in literary works, cultural values and leading figures of Uzbek history and literature were processed and a national identity was tried to be established through them. The same national attitude is also shown in cartoons, which children especially enjoy watching. Tomris, İmam Buhari, Ali Şir Nevayi, Nasrettin Hodja, Alpamış etc. Many cartoons about historical, religious, literary and epic figures such as Nevruz and national holidays such as Newroz are presented to children. It is very important that children, who are the guarantee of our future, take the figures who have accomplished great things in the history of the Turkish nation as their reference source. Reaching out to children through media such as stories, novels, comics, cartoons and cinema, these personalities who attach importance to reason and science, live according to justice and righteousness, are hard-working, diligent and do not stop fighting against the problems they face, will contribute to their upbringing as individuals who have

internalized the national culture. During the independence period in Uzbekistan, very important studies have been carried out on this subject and continue to be carried out.

In the paper, the transfer of cultural values of Uzbek Turks to children through cartoons during the independence period will be examined. It will be revealed which values are conveyed through the cartoons examined, and some suggestions that can be made on this subject will be shared.

Keywords: Independence period, Uzbekistan, cartoon, cultural values.

TÜRK DİZİLERİNİN KIRGIZ HALKI ÜZERİNDEKİ DİLSEL VE KÜLTÜREL ETKİSİ

Aysel BAYTOK

Dr. Öğr. Üyesi Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü abaytok@pau.edu.tr

Makhabat AKYLBEOVA

Uzm., Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı Doktora Öğrencisi

makhabatakylbekova@gmail.com,

ÖZET

Türk dizileri son yıllarda sadece Türkiye’de değil, dünya çapında da büyük bir popülerlik kazanmıştır. Bu popülerlik, dizilerin çok sayıda ülkede yayınlanmaya başlaması ve izleyiciler tarafından büyük bir ilgiyle takip edilmesi ile sonuçlanmıştır. Türk dizileri, birçok farklı alanda önemli etkilere sahiptir. Türk dizileri Türk kültürünü ve değerlerini tanıtmak, Türkçenin öğrenilmesine katkı sağlamak, Türk ürünlerine ve turizme olan ilgiyi artırmak ve farklı kültürler arasında diyalog ve anlayışın artmasına katkıda bulunmak gibi önemli işlevler görmektedir.

Türk Cumhuriyetlerinden biri olan ve Türkistan bölgesinde yer alan Kırgızistan’ın, 1991’de bağımsızlığını kazandıktan sonra Türkiye ile ilişkileri başlamıştır. Son yıllarda tüm dünyada olduğu gibi Kırgızistan’da da Türk dizileri yoğun olarak izlenmektedir. Türk dizileri Kırgızistan’da ülkenin en büyük kanallarında ve devlet televizyonunda yayınlanmaktadır. Çalışmanın konusu Türk dizilerinde yer alan ve Kırgız kültürüyle benzerlik gösteren aile, ahlâk, gelenek görenek gibi değerlerin Kırgız kültürüne etkisi, Kırgız izleyicilerde Türk dizileri vasıtasıyla gelişen Türk kültürüne ve Türk diline ilgi ile genel olarak Türk dizilerinin Kırgızistan’daki kültürel ve dilsel etkisi hakkındadır.

Çalışmanın amacı Türk dizilerinin Kırgız halkı ve Kırgız Türkçesi üzerindeki etkilerini incelemektir. Araştırma, dizilerin Kırgızistan’daki popülerliğini, izleyicilerin dizilere dair görüşlerini ve dizilerin Kırgızların Türk algısında nasıl bir değişim yarattığını analiz etmeyi hedeflemektedir. Çalışma Kırgızistan’da yaşayan ve Türk dizilerini izleyen Kırgızlarla anket ve görüşme yöntemleri kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın bulguları, Türk dizilerinin Kırgızistan’da oldukça popüler olduğunu, geniş bir izleyici kitlesine sahip bulunduğunu ve Kırgızistan’da yaşayan Kırgızların Türk algısı üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Diziler, Türk kültürüne ve değerlerine olan ilgiyi artırmış ve artırmaya devam etmektedir. Çalışmada dizilerin bazı olumsuz etkilerinin de bulunduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle dizilerin bilinçli bir şekilde yapılması ve eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirilmesi önemlidir.

Anahtar Sözcükler: Türk Dizileri, Kırgızistan, Kültürel Etki, Dilsel Etki.

LINGUISTIC AND CULTURAL IMPACT OF TURKISH TV SERIES ON KYRGYZ PEOPLE

ABSTRACT

Turkish TV series have gained great popularity not only in Turkey but also around the world in recent years. This popularity has resulted in the series being broadcast in many countries and followed with great interest by the audience. Turkish TV series have significant impacts in many different areas. Turkish series; It serves important functions such as promoting Turkish culture and values, teaching Turkish, increasing interest in Turkish products and tourism, and contributing to increased dialogue and understanding between different cultures.

Kyrgyzstan, one of the Turkic Republics and located in the Turkestan region, started relations with Turkey after gaining its independence in 1991. In recent years, Turkish TV series have been watched intensively in Kyrgyzstan, as well as all over the world. Turkish TV series are broadcast in Kyrgyzstan on the country’s largest channels and state television. The subject of the study is about the impact of values such as family, morality, traditions and customs in Turkish TV series, which are similar to Kyrgyz culture, the interest of Kyrgyz viewers in Turkish culture and Turkish language developed through Turkish TV series, and the generally cultural and linguistic impact of Turkish TV series in Kyrgyzstan.

The aim of the study is to examine the effect of Turkish TV series on the perceptions of the people living in Kyrgyzstan. The research aims to analyze the popularity of the TV series in Kyrgyzstan, the viewers' opinions about the TV series, and how the series created a change in the Kyrgyz perception of Turks. The study was conducted using survey and interview methods with people from different ethnic groups living in Kyrgyzstan and people who watch Turkish TV series. The findings of the research have shown that Turkish TV series are very popular in Kyrgyzstan, have a large audience, and have a significant impact on the Turkish perceptions of the people living in Kyrgyzstan. TV series have increased and continue to increase interest in Turkish culture and values. In the study, it was determined that TV series also had some negative effects. For this reason, it is important that TV series are made consciously and evaluated from a critical perspective.

Keywords: Turkish TV Series, Kyrgyzstan, Cultural Impact, Linguistic Impact.

GİRİŞ

Çağımızın değişmeyen gerçeklerinden biri, günlük yaşamdan yönetim tarzına, yeme içme alışkanlıklarından teknoloji kullanımına kadar geniş bir alanı kapsayan kültürel etkileşimdir. Bugün dünyada neredeyse bütün toplumları içeren bu etkileşim süreci, özellikle kitle iletişim araçlarının yaygın kullanımıyla yeni kanallar bulmuştur. Günümüzde bilgi ve kültürün yayılmasında en önemli unsurlardan olan televizyon programları, film ve diziler, radyo programları ile sosyal medya platformları dünya çapında etkileşimi çok hızlandırmış; özellikle sosyal medya alanındaki gelişmelerin etkisiyle de dijital platformlar üzerinden daha da yaygınlaşmıştır. Bu süreçle birlikte özellikle yerel televizyon dizileri dünya genelinde tanınmaya ve ilgi çekmeye başlamış ve küresel etkiye sahip olmuştur. Bunun üzerine TV dizi endüstrisi küresel talebe karşılık olarak yeni içerikler sunmaya ve bilinçli içerikler üretmeye başlamıştır. Bu alanda faaliyet gösteren kurumlardan biri de dünya genelinde büyük talep gören Türk TV dizi endüstrisidir.

Televizyon programları arasında diziler uzun süre devam etmeleri, sadık bir izleyici kitlesine sahip olmaları, her hafta ya da her gün yayınlanmaları nedeniyle izleyici üzerinde daha büyük bir etki yaratabilmektedir. Hatta bazen, Türkiye’de Amerikan yapımı Dallas dizisinin yayınlandığı yıllarda tarlada çalışan köylülerin bile tarladaki işlerini erken bırakıp evlerine dönmelerinde olduğu gibi dizilerin yayınlandığı saatlerde sokaklar boşalmakta, trafik azalmakta, insanlar hayatlarını dizilere göre planlamaktadır.

Diziler oluşturdukları kültürel etkiyle, yumuşak güç unsurlarının en önemlilerindendir. Türk dizileri bugün birçok coğrafyada Türk toplumunun kültürel değerlerini, yaşam tarzını ve tarihsel zenginliklerini aktaran bir yumuşak güç unsuru olarak hizmet etmekte, ülkenin itibarı ve cazibesini arttırmakta ve Türk toplumuna karşı sempati oluşmasını sağlamaktadır. Örneğin Aslan’ın Latin Amerika’da Türk dizilerinin yumuşak güç ve uluslararası iletişim bağlamında etkileri üzerine Şili’nin başkenti Santiago’da yaptığı araştırmaya göre (Aslan, 2019, s. 47) katılımcılar diziler sayesinde Türkiye ve Türklere dair düşüncelerinin değiştiğini, önyargılarının yıkıldığını, Türkiye, Türk insanı, kültürü ve yaşam tarzı hakkında bilgi sahibi olduklarını, Türk dizilerinin Türkiye hakkında önemli bir bilgi kaynağı olduğunu, Türk kültürüne büyük bir hayranlık duyduklarını ifade etmişlerdir.

TV dizileri bireylerin dünyasına hızla ulaşarak onların algılarını olumlu ya da olumsuz yönde değiştirebilir, herhangi bir konuyla ilgili belli bir kanı oluşturabilir. Bugün günlük yaşamın ayrılmaz bir parçası hâline gelen diziler toplumsal ve kültürel yapıyı bazen pekiştirirken bazen de biçimlendirir. Diziler ayrıca yüksek kalitede ve doğru bir içerikle üretildiklerinde son derece etkili bir eğitim aracıdır da. Genç nesiller tarafından çok ilgi gören diziler yoluyla toplumun kültürel kodları, millî ve manevî değerleri kolaylıkla aktarılabilir; her tür konuda bilgilendirme yapılabilir. Ancak burada tarihi ve kültürel değerlerin gerçeğe uygun ve doğru bir biçimde yansıtılması son derece önemlidir. Aksi takdirde reyting kaygılarıyla çekilen yanlışlarla dolu bir tarihi dizi, ülkenin ve toplumun imajına zarar da verebilir.

Bu çalışmanın amacı Türk dizilerinin Kırgızistan’da yaşayan Kırgız halkı üzerindeki dilsel ve kültürel etkilerini tespit etmek ve Kırgız halkı üzerinde oluşturduğu soyut ya da somut değişiklikleri ortaya koymaktır. Araştırma, Türk dizilerinin Kırgızistan’daki izlenme oranlarını, izleyicilerin dizilere dair görüşlerini ve dizilerin Kırgızların Türk ve Türkiye algısında ve günlük yaşamlarında nasıl bir değişim yarattığını analiz etmeyi hedeflemektedir. Araştırma Kırgızistan’da yaşayan ve Türk dizilerini

izleyen farklı yaş grupları ve farklı cinsiyetlerden yetmiş (70) Kırgız Türküne Likert ölçeğine¹ göre 5 eşit aralıklı şekilde hazırlanmış olan anket yöntemi uygulanarak gerçekleştirilmiştir. Ankete katılan kişiler “rastgele örneklem tekniği”ne uygun olarak belirlenmiştir. Ankette katılımcıların yaş, cinsiyet ve eğitim durumları gibi demografik özelliklerini ortaya koyan 3 sorunun ardından katılımcılara izledikleri Türk dizilerinin kendileri üzerinde davranışsal ya da fikişel boyutta bir etki yaratıp yaratmadığını anlamaya yönelik 30 soru yöneltilmiştir. Soruların cevapları “Kesinlikle Katılıyorum, Katılıyorum, Kararsızım, Katılmıyorum, Kesinlikle Katılmıyorum” şeklindeki kesin yargı ifadelerinden oluşmaktadır. Çalışmada ayrıca 30 Kırgız ile yüz yüze ya da telefonda derinlemesine görüşme yapılarak anket soruları bu kişilere de yöneltilmiştir. Anket sonuçları içinde bu kişilerle yapılan görüşme sonuçları da yer almaktadır. Anket analizi Likert ölçeği gereksinimleri doğrultusunda her bir soru için teker teker yapılmıştır. Anket soruları ilk olarak her soru için verilen cevap sayısına göre ayrıştırılmış ve toplamaları sütunların altına yazılmıştır. Akabinde her bir soru için, her şıkkın verilen cevaplarının toplam sayısı, soruya verilen cevapların toplam sayısına bölünmüş ve yüz (100) üzerinden değerlendirilebilmesi için elde edilen sonuçlar yüzle çarpılmıştır. Her soru ayrı bir deney havuzu olarak değerlendirilip excelin sağladığı imkânlar doğrultusunda grafiklere yansıtılmıştır. Elde edilen veriler betimleyici içerik analizi yöntemiyle değerlendirilmiştir. Çalışmanın “Bulgu ve Yorumlar” kısmında “Katılıyorum” ve “Kesinlikle Katılıyorum” cevaplarının toplamı “olumlu cevap” olarak, “Katılmıyorum” ve “Kesinlikle Katılmıyorum” cevaplarının toplamı da “olumsuz cevap” olarak değerlendirilmiştir. Aynı kısımda bütün soruların cevaplarından bahsedilmiş, ancak sayfa sınırlaması nedeniyle tüm grafikler verilememiştir.

1. Türk Dizileri

Dizi yapımcılığının büyük bir sektör hâline geldiği Türkiye’de, televizyon yayınları 1968 yılında başlamış, 1970’li yıllarda ise TRT’nin yurt dışından dizi ithal etmesiyle televizyon dizileri hikâyesi başlamıştır. İzleyicilerin yabancı dizilere olan ilgisine kayıtsız kalamayan TRT’nin 1974 yılında yayınladığı “Kaynanalar” dizisi, ilk yerli ve ilk sit-com özelliği taşıyan dizi olmuştur. Türkiye’nin yurt dışına ihraç edilen ilk yerli dizisi ise 1981 yılında Fransa’ya satılan 1975 yapımı Aşk-ı Memnu dizisidir (Çaplık ve Dulupçu, 2023, s. 159). 1980’li yıllarda renkli televizyon yayınına geçilmesiyle birlikte dizilere olan ilgi daha da artmıştır. Klasik Türk romanlarının küçük dizilere uyarlanması ibaret olan “eski TRT dizileri” dönemi 1986’ya kadar devam etmiştir. 1990 yılında özel televizyon kanallarının açılmaya başlamasıyla birlikte çok sayıda dizi yayın hayatına girmiş ve 1998’de yayınlanmaya başlayan Deli Yürek dizisi 2003 yılında Kazakistan’a satılmıştır (Aslan, 2019, s. 33). Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine genellikle Hollywood filmleri, yabancı belgeseller ve Güney Amerika dizileri satan Calinos Holding, o dönemde Türkiye’de oldukça popüler olan Deli Yürek’in haklarını satın alarak Kazakistan’da yayınlama kararı almıştır. Deli Yürek dizisi Kazakistan’da birçok farklı televizyon kanalında defalarca yayımlanmıştır (Akmataliyeva, 2022, s. 34). Ancak Türk dizi sektörünün uluslararası alanda küresel bir güç hâline gelmesi, Türk dizilerinin Dubai merkezli MBC (Orta Doğu Yayın Merkezi) yayın kuruluşuna satılması ve 24 ülkede yayımlanmasıyla gerçekleşmiştir. Böylece aynı zamanda Kuzey Afrika ülkelerini de içine alan ve MENA (Middle East and North Africa / Orta Doğu ve Kuzey Afrika) bölgesi olarak adlandırılan coğrafyada da Türk dizileri izlenir olmuştur. İlk olarak 2007 yılında Gümüş dizisi yayımlanmış ve dizinin final bölümü 85 milyondan fazla Arap’a ulaşmıştır (Mohyidin, 2020, s. 1266). 2008’de “Binbir Gece” dizisi Balkanlar’a, Ortadoğu’ya ve Latin Amerika ülkesi Şili’ye satılmıştır. 2014’te Şili’de “Binbir Gece” dizisi öylesine popüler olmuştur ki Türk dizileri tüm Latin Amerika kanalları ve İspanya’ya yayılmıştır. Türk yapımlarının gücü ekranın ötesine geçmiş, bazı Şilili aileler bebeklerine Mustafa, İbrahim, Şehrazat, Hürrem, Mahidevran, Elif, Nilüfer, Melek, Fatmagül gibi Türk isimleri vermeye başlamışlardır. 2018’de “Fatmagül’ün Suçu Ne” adlı dizi İspanya’da en çok izlenen dizi olmuş, 2022’de Latin TV kanallarında gösterilen Türk dizisi sayısı 51’e ulaşmıştır (Campos-Perez, 2017, s. 62; Laçiner, 2023).

¹ Likert ölçeği: Amerikalı bir sosyal psikolog olan Rensis Likert tarafından geliştirilen Likert tipi tutum ölçeği, araştırmacıların, katılımcıların tutum ve görüşlerini toplamak için kullandıkları tek boyutlu, kapalı uçlu anket sorusu türüdür. Likert ölçekleri, tutumları ve görüşleri basit “evet/hayır” sorularına kıyasla daha ayrıntılı bir şekilde ölçmek için kullanılır. Anket ölçeği, belirli bir konu hakkındaki bir dizi görüşle alakalı sayısal ya da sözel bir takım yanıt seçenekleri sunar.

Daha sonra Türkiye’de 2011 yılında yayın hayatına başlayan Muhteşem Yüzyıl dizisi ilk olarak Kasım 2011’de Orta Doğu ve Arap ülkelerine satılmış ve ardından 88 ayrı ülkede 500 milyondan fazla izleyiciye ulaşmıştır. Başlangıçta Ortadoğu ağırlıklı olarak başlayan Türk dizi ihracatı Balkanlar, Orta Asya, Afrika, Avrupa, Latin Amerika, Japonya ve Hindistan’a kadar uzanan bir açılım sağlamıştır (Yazar, 2020, s. 533). Günümüzde Türk dizileri uluslararası arenada TV kanalları yanı sıra Netflix, Puhutv, BluTV, Exxen, Disney Plus, Gain, Amazon Prime Video, Tabii gibi dijital platformlarda da yayınlanmakta ve yoğun şekilde ilgi görmektedir.

Türk dizileri çekim, senaryo ve oyunculuk kalitesi ile sanatsal değer açısından her geçen gün gelişmekte, bu da dizilerin yurt dışı satış fiyatını arttırmaktadır. 2017 yılında **“Kara Sevda”**, 2019 yılında **“Şahsiyet”**, 2023 yılında da **“Yargı”** dizilerinin uluslararası Emmy Ödülüne layık görülmesi Türk dizilerinin son dönemde dünya çapında yakaladığı başarının kanıtı niteliğindedir.

Türk dizileri aile ilişkileri, doğum, düğün, tören, cenaze merasimi, tarih, dinî ve millî bayramlar, büyüklere saygı, kadınları ve küçükleri koruma, büyüklerin elini öpme, yemekler, ev dekorasyonu ve ev yaşamı, kadın-erkek, anne-çocuk, baba-çocuk ilişkileri gibi pek çok kültürel öge içermektedir. Bugün eğlence ve iyi vakit geçirmenin ötesinde bir kültür aktarıcısı olarak işlev gören Türk dizileri, izleyenler üzerinde az ya da çok mutlaka bir etki ve değişim yaratmaktadır.

Türkiye’nin tarihsel ve kültürel değerlerinin zenginliği, coğrafi güzellikleri, sıcak aile ilişkileri, başka ülkelerde pek rastlanmayan gelenekleriyle Türk dizileri başka ülkelerde, özellikle de tarihî ve kültürel bağları bulunan Türk dünyası, Balkanlar, Orta Doğu ve Arap dünyasında çok büyük ilgi görmektedir. Bunların yanı sıra Asya, Latin Amerika, Avrupa ve Afrika’da da yoğun ilgiyle karşılanan Türk dizileri bugün dünyada 170’in üzerinde ülkeye ihraç edilmektedir. Türkiye 2023 yılında Amerika’dan sonra en çok dizi ihraç eden ikinci, 2024 yılında da Amerika ve İngiltere’den sonra en çok dizi ihraç eden üçüncü ülke olmuştur. Son yıllarda uluslararası arenada büyük bir etki yaratarak geniş bir hayran kitlesi edinen Türk dizileri dış politikada Türkiye’nin “yumuşak gücü” olarak hizmet etmektedir. Türk dizileri Türkiye’nin tanıtımına, ihracatına ve dış politikasına katkı sağlayan önemli bir araç hâline gelmiştir. Türk dizileri dünya çapında kazandığı popülariteyle sadece ülkenin ekonomisine katkı yapmakla kalmamakta, aynı zamanda kültürler arası bağ kurulmasını da sağlayarak Türkiye’nin, Türk insanının, Türk dilinin ve Türk kültürünün tanıtımına da katkı sağlamaktadır.

Türk dizileri aslında öncelikle Türk toplumu için üretilmiştir. Ancak Türk dizilerinin yurt dışına satışının başlaması ve dizilerin satıldığı ülkelerle ilgili sosyal, kültürel, siyasî, ekonomik alanlarda yarattığı olumlu etkiler sonucunda diziler, yapımcıların ve devlet yetkililerinin dikkatini çekmiştir. Bunun üzerine yapımcılar dizilere daha ciddi yaklaşmış, devlet yetkilileri de dizi endüstrisinin önemini fark ederek sektöre desteğini arttırmıştır.

Türk dizilerinin en çok izlendiği bölgelerden biri de içinde Kırgızistan’ın da yer aldığı Türkistan (Orta Asya) bölgesidir. Türk dizilerinin Türkistan ülkelerinde yoğun şekilde izlenmesi ve beğenilmesinin nedenleri arasında ortak tarihî geçmiş ve kültürel bağlar ilk sırada gelmektedir. Bu ortak tarihî geçmiş ve benzer kültürel değerler, Türk dizilerinin izlenmesinde güçlü bir motivasyon kaynağı olmakta ve Türkistan halklarının Türk dizilerine duyduğu ilgiyi artırmaktadır. Türkistan halkları, Türk dizilerindeki karakterler ve hikâyelerle kolayca özdeşim kurabilmektedirler. Benzer dil, gelenek ve yaşam tarzı, Türkistan izleyicilerinin Türk dizilerini daha yakından takip etmelerine ve karakterlerle bağ kurmalarına olanak tanımaktadır. Ancak Türk dizilerinin dünya çapındaki başarısı sadece kültürel yakınlıkla açıklanamaz. Zira Türk dizileri hem fiziksel hem de kültürel uzaklığı bulunan Avrupa ve Latin Amerika ülkelerinde de çok büyük ilgiyle karşılanmaktadır.

2. Kırgızistan’da Türk Dizileri

Kırgızistan’da yabancı televizyon dizilerine olan ilgi 2005 yılında Kamusal Radyo ve Televizyon Kurumuna ait olan Döölöt (Devlet) çeviri stüdyosunun kurulmasıyla birlikte artmaya başlamıştır. Ülkede daha önce gösterilen yabancı televizyon dizileri genellikle Rusça olmuştur. Döölöt çeviri stüdyosu ise Türk, Çin, Kore ve Hint dizileri başta olmak üzere birçok yabancı dizinin Kırgızca dublajını yapmış ve söz konusu dizileri ana dilinde izlemek toplumun hoşuna gitmiştir (Sydygalieva, 2017, s. 1).

1991 yılında bağımsızlığını kazandıktan sonra Kırgızistan’da Rus dizilerinin yanı sıra ABD ve Latin Amerika dizileri de popüler olmuş, 2000’li yıllardan sonra bunlara Güney Kore dizileri de

eklenmiştir. “Kırgızistan’ın Türk dizileriyle tanışması, 1990’lı yılların başında Çalıkuşu adlı dizinin televizyonda yayınlanmasıyla gerçekleşmiştir. Dizi çok beğenilmiş ve dizi karakterlerinden birine ait olan ‘Feride’ adı birçok çocuğa verilmiştir. 2000’li yıllardan itibaren ise birçok Türk dizisi Kırgızistan televizyon kanallarında yayınlanmaya başlamış ve izleyiciden büyük ilgi görmüştür” (Arik, 2023, s. 1269).

Bugün Türk dizileri, başka birçok ülkede olduğu gibi, Kırgızistan’da da en çok izlenen yapımlar arasında yer almaktadır. “Orta Asya’nın Hollywood’u olarak tanımlanan” (Çaplık ve Dulupçu, 2023, s. 168) Türk dizileri, Kırgızistan’da son yıllarda büyük bir popülerlik kazanmış ve Kırgız halkı üzerinde önemli etkiler yaratmıştır. Türk dizileri bir kültür taşıyıcısı olarak ait olduğu Türk toplumunun kültürel kodlarını içermekte ve bunları yansıtmaktadır. Türk ve Kırgız kültürleri arasında yakınlık bulunduğunu, aile yapılarının, geleneklerinin, manevî değerlerinin, inanç ve dünya görüşlerinin birbirine benzerlik gösterdiğini gören Kırgız izleyiciler Türk dizilerini daha büyük bir ilgiyle takip etmeye başlamışlardır.

Türk dizileri Kırgızistan’da sadece Kırgızlar tarafından değil, diğer Türk halkları tarafından da büyük bir ilgiyle takip edilmektedir. Bununla ilgili olarak Kırgızistan Ahıska Türkleri Derneği Başkanı Atamşa Dursunov’un sözleri dikkat çekicidir. Dursunov 2019 yılında Anadolu Ajansına verdiği bir röportajda Kırgızistan’da yaşayan Ahıska Türklerinin Türk dizilerini yoğun olarak takip ettiklerini belirterek Türk dizilerinin halklar arasında kardeşlik köprüleri kurduğunu, özellikle tarihî dizilerin halka çok faydalı olduğunu, izleyicilere tarihî bilgi verdiğini, halkı birleştirdiğini ve vatanseverlik duygularını pekiştirdiğini ifade etmiştir. Dursunov ayrıca ana dili Türkçe olan Ahıskalıların, diziler sayesinde İstanbul Türkçesi ile konuşmaya başladıklarını belirterek Ahıskalıların sünnet ve düğün törenlerinin açılışında ve kapanışında Diriliş Ertuğrul’un jenerik müziklerinin kullanıldığını, düğün törenlerinde Diriliş Ertuğrul’dan esinlenerek kılıç kalkan kuşanan dans gruplarının gösterilerine yer verildiğini ifade etmiştir (<https://www.aa.com.tr/tr/uluslararası-kopru-kuran-turk-dizileri/kirgizistanda-turk-dizileri-halki-birlestiriyor-/1655566>).

Kırgızistan’da Türk dizilerine olan ilgi o kadar artmıştır ki 2021 yılında Türk dizileri için özel bir Kırgızca dublaj ekibi kurulmuştur (<https://www.haberturk.com/kirgizistan-da-gencler-turk-dizileri-icin-kirgizca-dublaj-talebi-nedeniyle-seslendirme-ekibi-kurdu-3031528>). Yine T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığının katkıları ve T.C. Dışişleri Bakanlığı Bışkek Büyükelçiliğinin destekleriyle Yerli Düşünce Derneğinin düzenlediği “6. Türk Filmleri Haftası - Kırgızistan” etkinliği 16-20 Haziran 2022 tarihinde Kırgızistan’ın Bışkek kentinde gerçekleştirilmiştir (<https://www.yerlidusunce.com/kirgizistanda-duzenlenen-6-turk-filmleri-haftasi-yogun-ilgi-gordu/>). Ayrıca 2 Ekim 2023 tarihinde başkent Bışkek’teki Millî Opera ve Bale Tiyatrosu Senfoni Orkestrası Baş Şefi Zahara Butenko’nun yönetimindeki orkestra tarafından, özellikle çok sevilen dizilerden olan “Kara Sevda ve Muhteşem Yüzyıl Türk Dizi Müzikleri Konseri” düzenlenmiştir. Dizilerde seslendirilen eserlerin hikâyeleri de perdeye yansıtılmış ve dinleyicilerden büyük beğeni almıştır (<https://www.habername.com/haber-kirgizistanda-kara-sevda-ve-muhtesem-yuzyil-turk-dizi-muzikleri-konseri-197799.Htm>).

Kırgızistan’da televizyon hâlâ güçlü bir kitle iletişim aracı durumundadır. Bununla birlikte Türk dizileri internet bağlantısının iyi olmadığı kırsal kesimde CD/DVD’ler aracılığıyla, şehirlerde ise daha çok gençler tarafından internet üzerinden yoğun olarak takip edilmektedir.

3. Türk Dizilerinin Kırgız Halkı Üzerindeki Dilsel ve Kültürel Etkisi

Küreselleşmenin hâkim olduğu günümüz dünyasında, toplumlar ve kültürler arası etkileşimin en önemli araçlarından olan televizyon ve internet vasıtasıyla yayınlanan diziler, izleyiciyi doğrudan veya dolaylı olarak etkilemektedir. Bir toplumda yabancı dizilerin izlenmeye başlaması o topluma daha önce bilmediği, görmediği farklı dünyaların kapılarını aralamakta, o toplum ve ülke hakkında çeşitli kültürel bilgiler sunmaktadır. İnsanlar yabancı diziler vasıtasıyla dünyanın öbür ucunda neler olduğu, nerede nasıl bir toplumun yaşamakta olduğu, onların yaşam tarzları, inançları, dünya görüşleri, gelenekleri, ülkenin coğrafi özellikleri hakkında bilgi sahibi olabilmektedirler. Orta Asya Türk Devletlerinde Türkiye’nin turistik imajını tespit etmek amacıyla yapılan bir araştırmaya göre (Gülcan vd., 2017, s. 127.) araştırmaya katılanların Türkiye hakkında sahip oldukları imajın oluşmasında en fazla etkisi olan “bilgi kaynakları” sırasıyla “arkadaşlar, meslektaşlar ve akrabalar”, “filmler ve televizyon dizileri” ve “internet” şeklinde ortaya çıkmıştır.

Kültürel kodları en çok yansıtan TV programlarının başında her yaş grubundan insanın ilgiyle takip ettiği diziler gelmektedir. Türk dizileri de içinde Türk toplumuna ait birçok kültürel unsur barındırmaktadır. Kırgız halkı Türk dizileri vasıtasıyla adını duyduğu, ama henüz hiç görmediği Türkiye ve Türk halkı hakkında epeyce bilgi sahibi olmaktadır. Türk dizilerinin Kırgız izleyiciler arasında geniş bir hayran kitlesi kazanmasıyla Türk kültürüne, diline, yaşam tarzına ve geleneklerine ilgi artmış, bu da Kırgız halkının yaşam tarzında, konuşmasında ve tüketim alışkanlıklarında birtakım değişiklikler meydana getirmiştir. Türk dizileri benzer kültürel öğelere sahip olan Kırgız toplumunda Türk ürün ve hizmetlerine olan ilgiyi de arttırmıştır.

4. Bulgu ve Yorumlar

Türk dizilerinin Kırgız halkı üzerindeki kültürel ve dilsel etkisini ölçmek için yaptığımız çalışmada anket katılımcılarının %70'i 18-35 yaş arasındadır. Bu veri Türk dizilerinin, kendini geliştirmekte olan ve değişime açık bir kitle olarak gençler tarafından daha çok takip edildiğini ve dolayısıyla bu grup üzerinde daha etkili olduğunu göstermektedir. Ankete katılanların % 65'i kadın, % 35'i ise erkektir. Bu veri Türk dizilerinin Kırgızistan'da kadınlar tarafından daha çok ilgi gördüğünü göstermektedir. Toplam katılımcıların %75'i Türk dizilerini ilgiyle izlediklerini belirtmiştir. Bu da Kırgızistan'da Türk dizilerinin oldukça popüler olduğunun bir göstergesidir.

Anket katılımcılarının %70,2'si, Türk kültürünü daha yakından tanımak için Türk dizilerini önemli bir kaynak olarak değerlendirmektedir. Örneğin *İzlediğim Türk dizileri Türk toplum ve kültürünü daha yakından tanımamı ve sevmemi sağladı.* önermesine % 69,1 oranında olumlu cevap verilmiştir. Ayrıca katılımcılar izledikleri Türk dizilerinden yola çıkarak Türk ve Kırgız toplumlarında geleneklerin, aile yapılarının, dinî inançların, ahlaki değerlerin ve sanatın benzerlik gösterdiğini düşünmektedir. Buradan hareketle Türk dizilerinin Kırgızistan'da popüler olmasının ve diğer yabancı dizilerden daha fazla izlenmesinin nedenlerinden birinin kültürel yakınlık olduğu söylenebilir. Ancak Kırgızistan'da Türk dizilerinin yüksek oranda talep görmesinin nedeni sadece bu değildir. Yüz yüze yapılan görüşmelerden anlaşıldığına göre katılımcılar aynı zamanda dizileri oyunculuk, oyuncuların çekiciliği, senaryo, dizi müzikleri, kostümler, kıyafetler, takılar ve mekânlar bakımından da çok kaliteli bulduklarını ifade etmişlerdir:

Şekil 1: *İzlediğim Türk dizileri Türk toplumunu ve kültürünü daha yakından tanımamı ve sevmemi sağladı.* önermesinin cevaplarının grafik olarak sunumu.

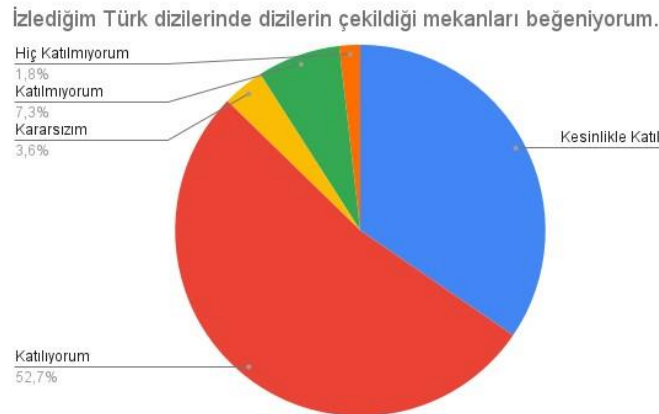
Türkiye'yi görmemiş olan birçok kişi, Türkiye'yi geri kalmış, dinî baskıların olduğu, kadınların rahat hareket edemediği ve sosyal hayatta yer almadığı, çok eşliliğin olduğu bir doğu ülkesi olarak algılamaktadır. Daha önce Türkiye'ye seyahat etmemiş ve bir Türk ile tanışmamış olan bazı Kırgızlarda

da değişen derecelerde buna benzer önyargılar bulunabilmektedir. Araştırmamız sonucunda Türk dizilerinin bu önyargıları yıktığı görülmüştür. Telefonla yapılan görüşmelerde katılımcılar diziler sayesinde Türklere dair düşüncelerinin değiştiğini, sandıklarından farklı olarak Türkiye'nin modern ve gelişmiş bir ülke, Türk kadınının da modern ve güçlü olduğunu gördüklerini, daha önce Türkiye hakkında yeterli bilgiye sahip olmadıklarını, dizilerle Türk insanını, kültürünü, yaşam tarzını tanıma fırsatı bulduklarını ifade etmişlerdir. Bu bakımdan Türk dizilerinin Kırgız toplumu için Türkiye hakkında önemli bir bilgi kaynağı olduğu söylenebilir.

Katılımcıların %72,8'i dizilerdeki kostüm ve takıları, özellikle de dizilerin çekildiği mekânları çok beğendiklerini (%87,2), oraları ziyaret etmek istediklerini belirtmişlerdir. Bu sonuç Türk dizilerinin toplumlar ve kültürler arası etkileşime ve turizme büyük katkı sağladığına işaret etmektedir. Mesela bazı Kırgızlar dizileri izledikten sonra Türkiye'nin bir şehrini seçerek seyahat planları yapmaktadır. Kırgızistan'ın Bışkek şehrinde "Hürrem" adlı bir tur şirketi bulunmaktadır. Kırgız turistler artık sadece Antalya ve İstanbul'a değil, diziler vasıtasıyla popüler olan Karadeniz, Ege, Doğu, Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki diğer şehirlere de seyahat etmektedirler. Örneğin görüşme yapılanlardan bazıları Hercai dizisinden sonra Mardin şehrini merak etmeye başladıklarını ifade etmişlerdir:

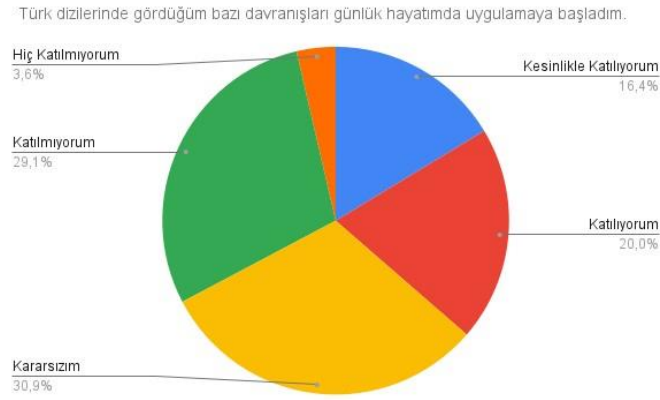

Şekil 2: İzlediğim Türk dizilerinde kullanılan kostüm ve takıları beğeniyorum. önermesinin cevaplarının grafik olarak sunumu.

Şekil 3: İzlediğim Türk dizilerinde dizilerin çekildiği mekanları beğeniyorum. önermesinin cevaplarının grafik olarak sunumu.

Türk dizileri Türk halkının kültürel öğelerinin ve günlük yaşam pratiklerinin başka halklar tarafından öğrenilmesini ve benimsenmesini de sağlamaktadır. Uyguladığımız ankette *Türk dizilerindeki bazı davranışları günlük hayatımda uygulamaya başladım*. önermesine katılımcıların %36,4'ünün, *Türk dizilerindeki bazı karakterlerin isimlerinden kendi ülkemdeki çocuklara verildiğini biliyorum*. önermesine de %54,6'sının “katılıyorum-kesinlikle katılıyorum” cevabını vermesi, Türk dizilerinin izleyicilerin günlük yaşamlarını da etkilediğini göstermektedir. Örneğin dizileri izleyenlerden bazıları düğün, sünnet gibi törenlerde Türk müzikleri çalmakta, Türkler gibi giyinip kılıç kalkanla oynamaktadırlar. Yine dizilerdeki oyuncuların giyim tarzları Kırgız izleyicileri oldukça etkilemekte, oyuncular yakından takip edilmektedir. Büyük şehirlerde giderek çoğalan Türk giyim mağazaları da bu durumdan olumlu şekilde etkilenmektedir. Yine büyük şehirlerde Türk restoranları açılmakta, Kırgız halkı Türk yemekleri, Türk kahvaltısı ve baklava, lokum gibi Türk tatlılarıyla tanışmaktadır. Bazı Kırgızlar Türk tipi çaydanlık ve çay bardağı satın almaya, bazı Kırgız çocukları da dizilerden etkilenerek büyüklerinin ellerini öpmeye başlamışlardır:

Şekil 4: *Türk dizilerinde gördüğüm bazı davranışları günlük hayatımda uygulamaya başladım*. önermesinin cevaplarının grafik olarak sunumu.

Şekil 5: *İzlediğim Türk dizilerindeki bazı karakterlerin isimleri kendi ülkemdeki çocuklara da veriliyor*. önermesinin cevaplarının grafik olarak sunumu.

Katılımcıların %67'si Türk dizilerinde oyunculuk kalitesini beğenirken %53'ü senaryoyu beğenmektedir. Göksu ve Ökmen'in (2020), Bilis ve diğerlerinin (2018) çalışmaları da Türk dizilerinde oyunculuk kalitesi ve senaryoya vurgu yapmaktadır. Bu verilerden yola çıkarak, Türk dizilerinin diğer ülke dizileriyle karşılaştırıldığında daha kaliteli yapımlar olduğu anlaşılmaktadır. Ancak 2010'lu yılların başından itibaren artan dizi süreleri ve dolayısıyla devam ettirilen, devam ettikçe de mantıksallığını yitiren senaryolar eleştirilen noktalardır. Yine dizilerde olayların aşırı dramatize edilmesi de

katılımcıların %60'ı tarafından olumsuz bir özellik olarak değerlendirilmiştir. Benzer şekilde telefon görüşmesinde bir katılımcı “Muhteşem Yüzyıl” dizisinin tarihî figürleri yanlış yansıttığına dair görüş belirtmiştir. Katılımcı özellikle Sultan Süleyman'ın gerçek hayattaki savaşçı kimliğine rağmen dizide sürekli saray entrikalarıyla uğraşırken gösterilmesinin izleyicilerde tarihle ilgili yanlış bir algı oluşturabileceğini ifade etmiştir. Ayrıca dizi yapımcılarının daha gerçekçi ve tarihî doğruluğa daha yakın bir yaklaşım benimsemelerini umduğunu dile getirmiştir.

Katılımcılar Türk dizilerinin ele aldığı konuları ve senaryolarını da büyük oranda (%58,2) ilgi çekici bulmuşlardır:

Şekil 6: *İzlediğim Türk dizilerinin ele aldığı konular ilgimi çekiyor.* önermesinin cevaplarının grafik olarak sunumu.

Türk halkının duygusal bir halk olduğu herkesçe malumdur. Bu durum dizilere de yansımakta ve bu husus Kırgız halkı tarafından olumsuz bir özellik olarak görülmektedir. Katılımcıların %60'ı Türk dizilerini izledikten sonra Türklerin aşırı duygusal bir toplum olduğunu ve her şeyi aşırı dramatize ettiklerini fark ettiklerini belirtmişlerdir:

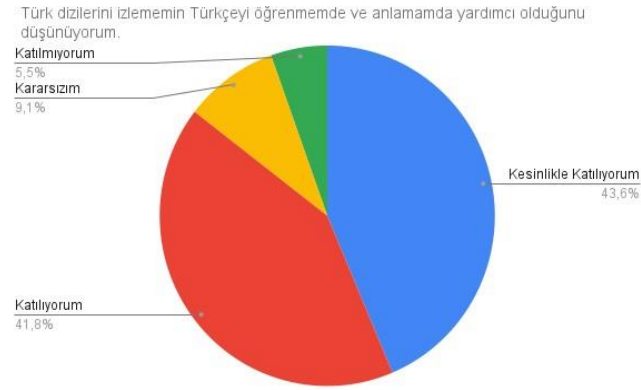

Şekil 5: *Türk dizilerini izledikten sonra Türklerin aşırı duygusal bir toplum olduğunu ve her şeyi aşırı dramatize ettiklerini fark ettim.* önermesinin cevaplarının grafik olarak sunumu.

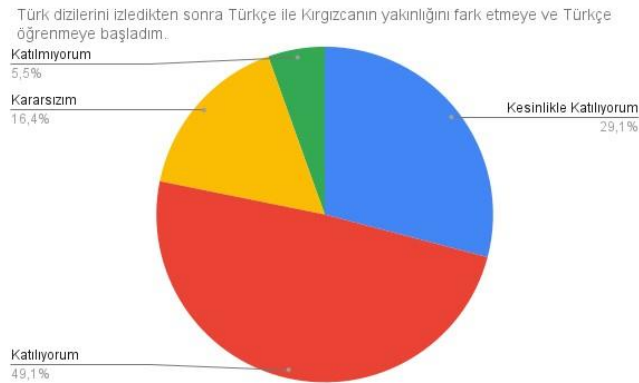
Türk dizilerini anket katılımcılarının %80'i internetten, %20'si de televizyondan izlediklerini belirtmişlerdir. Buradan yola çıkarak tüm dünyada olduğu gibi Kırgızistan'da da internet kullanımının her geçen gün arttığını söylemek mümkündür. Ancak katılımcıların %70'inin 18-35 yaş aralığında olduğu düşünüldüğünde bu sonucun katılımcıların çoğunluğunun genç grubunda olmasından kaynaklandığı söylenebilir. Çünkü gençler Türk dizilerini daha çok internet üzerinden izlemektedirler. Ancak ülkenin hem dağlık coğrafyası hem de internet erişim imkânları göz önüne alındığında,

televizyonun hâlâ etkili bir kitle iletişim aracı olduğu söylenebilir. Ayrıca Türk dizileri kırsal kesimde pazarlarda satılan CD/DVD’ler aracılığıyla da takip edilmektedir. Dizilerin özellikle kırsal kesimdeki izlenme oranları, genel izlenme oranlarına yansımadağı için gerçek izlenme oranlarının istatistiklere yansıyandan daha yüksek olduğunu söylemek mümkündür.

Kırgızistan’da Türk dizilerinin yoğun olarak izlenmesi neticesinde Türkiye’ye, Türk kültürüne, Osmanlı tarihine, Türkiye’nin turistik bölgelerine artan ilginin yanı sıra, en çok da Türkçe öğrenmeye büyük bir ilgi olduğu görülmektedir. Yaptığımız ankette katılımcılar *Türk dizilerini izlemenin Türkçeyi öğrenmemde ve anlamamda yardımcı olduğunu düşünüyorum*. önermesine %85,4 oranında ve *Türkiye Türkçesi ile Kırgız Türkçesi arasındaki benzerlikleri fark etmeye, bazı Türkçe sözcük ve ifadeleri öğrenmeye ve konuşurken kullanmaya başladım*. önermesine de %78,2 oranında olumlu cevap vermişlerdir. Telefonda yapılan derinlemesine görüşmede bir katılımcı ailece “tamam” kelimesini sevdiklerini ve “elin dert görmesin” ifadesini “kolun dart körbösün” diye çevirerek kullanmaya başladıklarını, “merhaba, nasılsın, teşekkürler” gibi kelimeleri öğrendiklerini ifade etmiştir. Buradan hareketle Türk dizilerinin Kırgızistan’da Türkçeye karşı ilgi yarattığı, Türkçe öğrenmek isteyenlerin sayısında artışa neden olduğu söylenebilir. Kırgızistan’da açılmış olan onlarca Türkçe kursu da bu çıkarımı desteklemektedir.

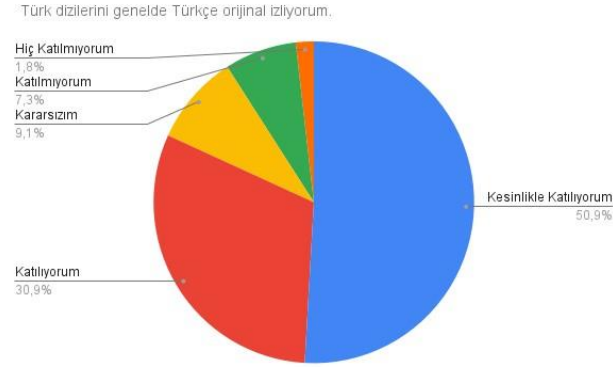
Şekil 6: *Türk dizilerini izlememin Türkçeyi öğrenmemde ve anlamamda yardımcı olduğunu düşünüyorum*. önermesinin cevaplarının grafik olarak sunumu.

Şekil 7: *Türk dizilerini izledikten sonra Türkçe ile Kırgızcanın yakınlığını fark etmeye ve Türkçe öğrenmeye başladım*. önermesinin cevaplarının grafik olarak sunumu.

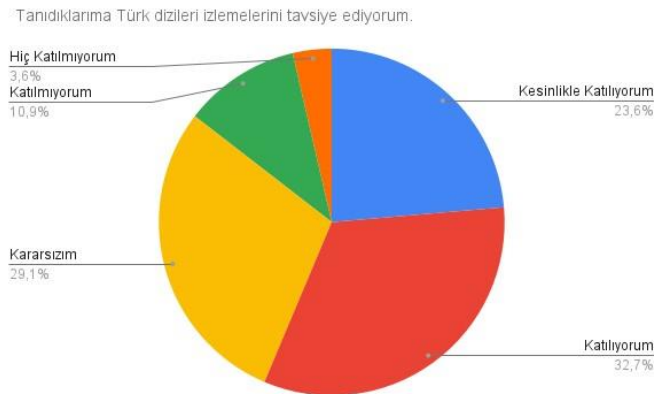
Anket sonuçlarına göre katılımcıların %81,8’inin Türk dizilerini Türkçe izledikleri tespit edilmiştir. Bunun nedeni Türk dizilerine yapılan Kırgızca seslendirmelerin kalitesiz olması ve Kırgız ve Türkiye Türkçelerinin aynı kökenden gelmelerinin de etkisiyle zamanla Türkiye Türkçesini anlamaya başlamalarıdır. Bunun sonucunda izleyiciler belli bir süre sonra Türk dizilerini orijinal dilinde Türkçe olarak izlemeye başlamaktadırlar. Söz konusu bu durum Kırgızistan’da Türkçe kurslarına olan ilgiyi de artırmış durumdadır. T.C. Bişkek Eğitim Müşavirliğine bağlı Türkiye Türkçesi

Öğretim Merkezi (TTÖMER) daha önceleri sadece başkent Bışkek'te Türkçe kursları açarken son yıllarda Oş, Narın, Calalabad gibi ülkenin diğer şehirlerinde de kurslar açmakta ve bu kurslara başvuran kişi sayısı her geçen yıl artış göstermektedir (TTÖMER, 2019). Kırgızistan'da bulunan TTÖMER'e özellikle 2010'lu yıllardan sonra kayıt yaptıranların sayısında büyük bir artış olmuştur. Ayrıca başkent Bışkek'te bulunan dil kurslarında son yıllarda Türkçenin en çok tercih edilen dillerden biri olduğu gözlemlenmektedir. Şu anda Kırgızistan'da İngilizce ve Almanca ile birlikte Türkçe en çok öğrenilen dillerden biri durumdadır. Zaten Türkçe öğrenmekte olan bir kitle de Türk dizilerini dil öğrenmeye yardımcı bir araç olarak izlemektedir.

Şekil 8: *Türk dizilerini genelde orijinal dilinde Türkçe olarak izliyorum.* önermesinin cevaplarının grafik olarak sunumu.

Araştırma sonuçlarına göre, katılımcıların %56,3'ü Türk dizilerini gelecekte de izlemeye ve yakınlarına tavsiye etmeye devam edeceklerini belirtmişlerdir. Bu bulgu, Türk dizilerinin sadece mevcut izleyicileri tarafından değil, aynı zamanda yeni izleyiciler tarafından da ilgiyle takip edilmeye devam edeceğini göstermektedir. Buradan hareketle Türk dizilerinin geniş bir izleyici kitlesi üzerinde olumlu etkileri olduğu ve gelecekte de bu popülerliğin devam edeceği öngörülebilir. Bu durum, Türk dizi sektörünün uluslararası alanda giderek daha fazla tanınması ve talep görmesiyle de uyumludur. Katılımcıların Türk dizilerini izlemeye devam etme ve çevrelerine tavsiye etme niyetlerini belirtmeleri, Türk dizi endüstrisinin sürdürülebilir bir başarı grafiği yakaladığını göstermektedir.

Şekil 9: *Tanıdıklarına Türk dizilerini izlemelerini tavsiye ediyorum.* önermesinin cevaplarının grafik olarak sunumu.

SONUÇ

Başlangıçta Türk seyircisi için üretilen, fakat Orta Doğu'da büyük ilgi görmesinin ardından dünyaya açılan Türk dizileri bugün dünyanın birçok ülkesinde Türkiye'nin bir tanıtım elçisi olarak hizmet etmektedir. Türkiye'nin yumuşak gücü olarak diziler turizmden moda, yaşam tarzından gastronomiye kadar Türk kültürünü, Türk tarihini, Türkiye'nin coğrafi güzelliklerini tanıtmakta ve bir "Türkiye" markası yaratmaktadır. Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinden biri olan Kırgızistan'da da çok

ilgi gören Türk dizileri toplum üzerinde birtakım kültürel ve dilsel etkiler oluşturmuş ve oluşturmaya devam etmektedir. Bu etkiler daha çok olumlu olurken, olumsuz etkilerinden söz etmek de mümkündür. Türk dizilerinin Kırgız halkı üzerindeki kültürel ve dilsel etkileri şöyle özetlenebilir:

1. Türk dizileri Kırgızistan'da daha çok gençler ve kadınlar tarafından takip edilmektedir. Türk dizilerinin toplumun dinamik kesimini oluşturan gençler tarafından daha çok izlenmesi, talebin devam edeceğini gösterebilir.

2. Kırgızlar Türk dizilerini daha çok internetten izlemektedirler. Bu sonuç, Türk dizilerinin daha çok internet kullanan gençler tarafından izlenmesinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca Türk dizileri kırsal kesimde pazarlarda satılan CD/DVD'ler aracılığıyla da takip edilmektedir. Dizilerin özellikle kırsal kesimdeki izlenme oranları, genel izlenme oranlarına yansımadağı için gerçek izlenme oranlarının istatistiklere yansımadağından daha yüksek olduğunu söylemek mümkündür.

3. Türk dizilerini izleyen Kırgızlar Türk kültürünü daha yakından tanımak için Türk dizilerini önemli bir kaynak olarak görmektedir. Kırgız izleyiciler Türk dizileri vasıtasıyla Türkleri ve Türk kültürünü daha yakından tanıma ve bilgilenme imkânı bulmakta, böylece Türkiye ve Türklere karşı sevgi ve sempati duymaya başlamaktadır. Kırgızlar Türk dizileri sayesinde Türk ve Kırgız toplumlarında geleneklerin, aile yapılarının, dinî inançların, ahlakî değerlerin ve sanatın benzerlik gösterdiğini fark etmişlerdir. Türk dizileri, Türk ve Kırgız halkları arasında anlayış ve empati oluşturarak uzun vadeli ilişkilerin geliştirilmesine katkı sağlama potansiyeline de sahiptir. Kırgızlar Türk dizileri vasıtasıyla Türklerin ne kadar duygusal bir halk olduğunu da görmüşlerdir. Ancak bu husus Kırgızlar tarafından olumsuz bir özellik olarak görülmektedir. Katılımcıların %60'ı Türk dizilerini izledikten sonra Türklerin aşırı duygusal bir toplum olduğunu ve her şeyi aşırı dramatize ettiklerini fark ettiklerini belirtmişlerdir. Türk dizilerinin bölümlerinin uzun olması da Kırgızlar tarafından olumsuz bir özellik olarak görülmektedir.

4. Türk dizilerinin Kırgızistan'da popüler olmasının ve diğer yabancı dizilerden daha fazla izlenmesinin en önemli nedeni Türk ve Kırgız halklarının ortak tarih ve benzer kültürel öğelere sahip olmalarıdır. Özellikle tarihî Türk dizileri Kırgızların ilgisini daha çok çekmekte, Kırgızlar bir anlamda Türk halkıyla olan ortak geçmişle de tanışmaktadırlar. Ancak Kırgızistan'da Türk dizilerinin yüksek oranda talep görmesinin nedeni sadece bunlar değildir. Kırgızlar aynı zamanda Türk dizilerini, diğer ülke dizilerine göre oyunculuk, oyuncuların çekiciliğı, senaryo, dizi müzikleri, kostümler, kıyafetler, takılar ve mekânlar bakımından çok kaliteli bulmaktadırlar.

5. Kırgızlar arasında Türkiye'yi görmemiş ve Türkleri tanımamış olan bazı kişiler Türkiye'nin geri kalmış, dinî baskıların olduğu, çok eşliliğın yapılabildiğı bir doğu ülkesi, Türklerin de kaba ve cahil insanlar olduğu şeklinde bir önyargıya sahiptir. Türk dizileri sayesinde bu tür önyargıların büyük oranda yıkıldığı ve bu kişilerin düşüncelerinin "Türkiye modern ve gelişmiş bir ülke, Türkler de nazik ve esprili insanlar" olarak değiştiğı görülmüştür. Ancak diziler, ait olduğu ülke ve toplum hakkındaki önyargıları yıkabildiğı gibi yeni bazı önyargıların oluşmasına da neden olabilmektedir. Türk dizileri, özellikle de tarihî diziler tarihin yanlış aktarılmasından dolayı bazı önyargılar oluşturmaktadır. Örneğın telefon görüşmesinde bir katılımcı "Muhteşem Yüzyıl" dizisinin tarihî figürleri yanlış yansıttığını, özellikle Sultan Süleyman'ın gerçek hayattaki savaşçı kimliğine rağmen dizide sürekli saray entrikalarıyla uğraşırken gösterilmesinin izleyicilerde tarihle ilgili yanlış bir algı oluşturabileceğini ifade ederek dizi yapımcılarının daha gerçekçi ve tarihî doğruluğaa daha yakın bir yaklaşım benimsemeleri gerektiğini dile getirmiştir. Ancak Türk dizilerinin etkisi büyük oranda olumlu yöndedir.

6. Türk dizileri, Türk halkının geleneklerinin dizileri izleyen Kırgızlar tarafından öğrenilmesini ve benimsenmesini de sağlamaktadır. Birçok Kırgız, dizileri izledikten sonra bazı davranışları kendi hayatında uygulamaya başlayarak düğün, sünnet gibi törenlerde Türk müzikleri çalmakta, Türkler gibi giyinip Türk oyunları oynamakta, Türk oyuncuların giyim tarzlarını taklit etmektedir. Yine bazıları dizilerde sevdikleri karakterlerin isimlerini kendi çocuklarına ad olarak koymuşlardır. Bazı Kırgızlar Türk yemekleri, Türk kahvaltısı ve Türk tatlıları yemeye başlamış, Türk tipi çaydanlık ve çay bardağı satın almışlardır. Bazı Kırgız çocukları da dizilerden etkilenerek büyüklerinin ellerini öpmeye başlamışlardır. Böylece Kırgızlar, özellikle Kırgızistan'ın güneyinde eskiden var olup da sonradan unutulmuş olan "büyüklerin elini öpme" geleneğini yeniden hatırlamışlardır.

7. Türk dizileri Türkiye'nin imajını olumlu yönde destekleyerek, Türk kültürünün ve Türk toplumunun tanıtımını sağlayarak ve Türk toplumuna karşı sempati oluşturarak turizme çok büyük katkı sağlamaktadır. Diziler sayesinde çok büyük paralar harcanarak yapılamayacak reklam ve tanıtım, çok daha ucuz ve kolay şekilde yapılabilmektedir. Türk dizilerini izleyen Kırgızlar dizilerde görüp beğendikleri mekânları, sanatçıları, giysi ve takıları görmek isteyerek Türkiye'ye seyahat etmektedirler. Önceden daha çok Antalya ve İstanbul'u tercih eden Kırgızlar, artık diziler vasıtasıyla görüp beğendikleri Mardin, Bodrum, Rize, Artvin gibi farklı şehirleri de görmek istemektedirler. Türk dizileri yayınlanmaya başladıktan sonra Kırgızistan'dan gelen turist sayısında önemli oranda artış olmuştur.

8. Türk dizileri Türk ürün ve hizmetlerine olan ilgiyi de arttırmış, modadan ev eşyasına, temizlik ürünlerinden yemek sektörüne kadar pek çok alanı olumlu yönde etkileyerek ekonomiye büyük katkı sağlamıştır. Kırgızistan'da Türk dizilerinin popüler olmaya başladığı zamanlardan itibaren, Kırgız izleyicilerin Türk mutfağına olan ilgisi de artmıştır. Büyük şehirlerde giderek artan Türk giyim ve eşya mağazaları ile Türk restoranları bunun en büyük göstergesidir.

9. Türk dizileri Kırgızistan'da Türkiye'ye, Türk kültürüne, Osmanlı tarihine ilgiyi arttırmanın yanı sıra en çok da Türkiye Türkçesine karşı büyük bir ilgi oluşturmuştur. Bunda Türk dizilerine yapılan seslendirmelerin kalitesiz olmasının da etkisi vardır. Kırgız Türkçesi ve Türkiye Türkçesinin benzerliklerini fark eden Kırgızlar bir süre sonra Türkiye Türkçesini anlamaya başlamakta ve Türk dizilerini orijinal dilinde Türkçe olarak izlemektedirler. Dolayısıyla Türk dizileri Türkiye Türkçesinin öğretilmesine ve yaygınlaşmasına da katkı sağlamaktadır. Kırgızistan'da Türk dizilerine olan talep Türkçe kurslarına olan ilgiyi de arttırmış durumdadır. Türkçe kursları önceleri sadece başkent Bışkek'te bulunurken, Türk dizilerinin yayınlanmaya başlamasından sonra Oş, Narın, Calalabad gibi ülkenin diğer şehirlerinde de açılmaya başlamıştır. Bu kurslara başvuran kişi sayısı da sürekli artış göstermektedir. Kırgızistan'da son yıllarda Türkiye Türkçesinin en çok tercih edilen dillerden biri olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra Türk dizilerini dil öğrenme aracı olarak gören ve Türkçe öğrenmek için izleyen bir kitle de mevcuttur. Bu kişiler Türk dizilerinin Türkçe öğrenmeye yardımcı olduğunu düşünmektedirler. Buradan hareketle Türk dizilerinin Kırgızistan'da Türkçeye karşı ilgi oluşturduğu ve Türkçe öğrenmek isteyenlerin sayısında artışa neden olduğu söylenebilir. Kırgızistan'da açılmış olan onlarca Türkçe kursu bu çıkarımı desteklemektedir.

10. Kırgızlar Türk dizilerini fazla cinsellik içermediği için ailece izleyebildiklerini, Türk dizilerinin çekim kalitesi ve müziklerinin çok iyi olduğunu, dizilerde ilginç hikâyeler anlatıldığını ifade etmişlerdir. Ayrıca Kırgızlar Türk dizilerini gerçek hayata yakın, realist bulmakta, fazla şiddet ve küfür içermediğini belirtmektedirler.

11. Son derece kaliteli çalışmalar olan Türk dizi müziklerinin de Kırgız izleyicileri oldukça etkilediği tespit edilmiştir. Bu müziklerdeki etnik motifler, çalgı âletleri ve bunun yanı sıra oyunlar izleyiciler tarafından çok beğenilmekte ve onları Türk müziği hakkında daha fazla bilgi edinmeye ve Türk müziği dinlemeye teşvik etmektedir.

Sonuç olarak Türk dizileri başta ABD, Avrupa ve Latin Amerika ülkeleri olmak üzere başka ülkelerden Türkiye'ye olan kültür aktarımının akışını tersine çevirerek Türk kültürünün dünyaya yayılmasını sağlamaktadır. Bir ülkenin dünyaya en çok dizi ihraç eden ülkelerden biri hâline gelmesi demek dünyanın her yerine kültürünü yayması ve turizm, ticaret, eğitim, siyaset gibi farklı alanlarda bu durumdan avantaj sağlaması demektir. Türk dizileri ayrıca Türkiye algısı ve imajına pozitif katkı yaparak eğitim almak ve çalışmak için Türkiye'nin tercih edilmesini sağlamaktadır. O nedenle Türkiye'de yetkililer bir yumuşak güç unsuru olarak dizi endüstrisinin önemini fark etmeli ve dizi sektörüne gereken önemi ve desteği sağlamalıdır. Türk dizi sektörü de dünyaya Türkiye'nin, Türk toplumunun, Türk kültürü ve dilinin tanıtımını yaptığıнын bilinciyle dizi üretimini belli prensipler çerçevesinde yapmalı, bu konuda millî bir strateji geliştirmeli, dizilerin içeriklerinde izleyicilerin Türkiye, Türk halkı ve Türk kültürü hakkında yanlış kanılara kapılmalarına yol açacak kurgulardan kaçınmalı, Türk kültürünü ve Türk tarihini gerçek ya da gerçeğe en yakın şekilde yansıtmaya çalışmalıdır. Böylece diziler dünyadan talep görmeye devam ederken Türkiye de bu yumuşak gücü ülke imajı ve ekonomisi adına kullanabilecektir. Ayrıca Türk dizilerinin başarısının devamı için

yayınlandığı her ülkede izleyici kitlesinin tanınması, diziler hakkındaki görüşlerinin, taleplerinin bilinmesi amacıyla araştırmalar yapılmalı ve dizi çekiminde elde edilen veriler dikkate alınmalıdır.

Özellikle belirtilmelidir ki böylesine etkili bir güç Türk dünyasının birliği ve yakınlaşması adına kullanılarak ve zaten birçok yönden benzer olan Türk halklarının özgün yönleri korunarak ortak kültür, ortak dil ve ortak tarih bilincinde birleşmeleri sağlanmalıdır. Bu amaçla Kırgızistan'a ve genel olarak Türk dünyasına yönelik kültür ve tarih içerikli, ortak kültürü yansıtan diziler yapılmalı, ortak dizi projeleri hazırlanmalı, Türk dünyasının dizi yapımcıları birbirlerinin tecrübelerinden faydalanmalıdır. Ayrıca Türk Cumhuriyetlerinin dizilerinin Türk ülkelerinde yayınlanması da her alanda iş birliğinin ve kültürel yakınlaşmanın sağlanmasına katkı sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

Abisheva, A. (2019). *Türk Televizyon Dizi ve Filmlerinin Ülke İmajına ve Seyahat Etme Eğilimine Etkisi: Kazakistan Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara.

Akmataliyeva, A. (2022). *Türk Dizilerinin Kırgızistan'daki İmajı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Arbatlı, M. S. & Kurar İ. (2015). Türk Dizilerinin Kazak-Türk Kültürel Etkileşimine ve Türkçenin Yaygınlaşmasına Etkisi. *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10(2), 31-48, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7951>

Arik, İ. (2023). Kırgızistan Örneğinde Yurt Dışında Yayınlanan Türk Dizilerine İlişkin İzleyici Görüşleri. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi (KMUSEKAD)*, 25(45), 1264-1283.

Arik, İ. & Çelik, F. (2019). Türk Dizilerinin Orta Asya Cumhuriyetlerinde Türkçe Öğrenmeye Etkisi (Kırgızistan Örneği). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar dergisi*, 12(64), 677-691.

Aslan, P. (2019). Uluslararası İletişim ve Popüler Kültür Üzerine: Latin Amerika'daki Türk Televizyon Dizileri Üzerinden Bir Araştırma, *Connectist: Istanbul University Journal of Communication Sciences*, 2019, 57, s. 25-50.

Barut, M. (2022). *Türk Dizileri ve Türkçe: Türk Dizilerinin Türkçeye ve Türk Kültürüne Yakınlaştırıcı Etkisi*, Ankara: Yunus Emre Enstitüsü Yayınları.

Bilis, P. Ö. & Bilis, A. E. & Sydygalieva, M. (2018). Türkiye-Türk Cumhuriyetleri Kültürel İlişkilerinde Televizyon Dizileri Faktörü: Kırgızistan Örneği. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 7(1), 403-425.

Campos-Perez, B. G. (2017). *Şili Televizyonlarındaki Türk Dizilerinin Şili Basınında Sunumu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Çapık, E. & Dulupçu, M. A. (2023). Türkiye'nin Tanıtımında Türk Dizilerinin Bölgesel Başarısı. *Geographies, Planning&Tourism Studios, GPT Studios*, 3(2), 157-174.

Damar, D. F. (2022). Analiz i Klassifikatsiya Tipov Slov v Nazvaniyah Turetskih Serialov. *Vestnik Nauki Uluslararası Bilimsel Dergisi*, № 4 2(49), 18-26.

Göksu, O. & Ökmen, Y. E. (2020). *Kültürel Diplomasi*. İstanbul: Türk Dünyası Kültür, Sanat ve Sinema Vakfı.

Gülcan, B. & Güçer, E. & Oktay, K. & Kızanlıklı M. M. (2017). Orta Asya Türk Devletlerinde Türkiye'nin Turistik İmajı: Kırgızistan ve Kazakistan'da Bir Alan Araştırması. *Bilig*, S. 81, s. 105-137.

Karakuzu, T. (2020). Türkiye - Kırgızistan İlişkilerinde Yumuşak Güç: Türk Dili. *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 11(1), 74-89.

Khan, M. (2020). *Televizyon Dizilerinin Uluslararasılaşması ve Kültürlerarası İletişimde Rolü ve Etkisi: Türk ve Kore Televizyon Dizilerinin Karşılaştırmalı Bir Çözümlemesi*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul.

Laçiner, S. (2023). Türkiye'nin en hızlı yükselen ihracat sektörü: Türk dizileri. *Panoramanews*.

Mohyidin, R. (2020). *The Lasting Appeal of Turkish Entertainment*. TRT World, Ankara.

Saetov, İ. (2020). The Popularity Of Turkish Tv Series Among Russian-Speaking Viewers, *Vostochnaya analitika dergisi*, № 4, 249-257.

Smailov, B. (2019). *Yabancı Televizyon Kuruluşlarının Kırgız Toplumu Üzerindeki Etkisi*. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli.

Sydygalieva M. (2017). *George Gerbner'in Kültürel Göstergeler Yaklaşımı Işığında "Muhteşem Yüzyıl" Dizisinin Kırgız Kökenli İzleyicilerin Kültür Anlayışları Üzerindeki Etkisi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

Yazar, F. (2020). Kamu Diplomasisi Aracı Olarak Türk Dizi Sektörünün Değerlendirilmesi. *SSAD Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 4, S. 3, s. 529-541.

İnternet Kaynakları

<https://haber.tgrthaber.com.tr/aktuel/turk-televizyon-tarihinin-ilk-dizisi-hangisiydi-iste-1974-yilinda-baslayan-dizi-2886146> (25.05.2024)

<https://lacineryazilar.blogspot.com/2023/06/turkiyenin-en-hzl-yukselen-ihracat.html> (21.04.2024)

<https://www.aa.com.tr/tr/uluslararası-kopru-kuran-turk-dizileri/kirgizistanda-turk-dizileri-halki-birlestiriyor-/1655566> (19.04.2024)

<https://www.haberturk.com/kirgizistan-da-gencler-turk-dizileri-icin-kirgizca-dublaj-talebi-nedeniyle-seslendirme-ekibi-kurdu-3031528> (20.04.2024)

<https://www.yerlidusunce.com/kirgizistanda-duzenlenen-6-turk-filmleri-haftasi-yogun-ilgi-gordu/> (20.04.2024)

<https://www.habername.com/haber-kirgizistanda-kara-sevda-ve-muhtesem-yuzyil-turk-dizi-muzikleri-konseri-197799.htm> (19.04.2024)

KIRGIZ FİLMLERİNDE KÜLTÜREL AKTARIM: KURMANJAN DATKA VE DARAK IRI ÖRNEĞİ

Aisuluu BAKTYBEK KYZY

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi

ÖZET

Sinema, insanların hayatında önemli bir yere sahip olan bir sanat dalıdır. Sanatsal ve estetik bir değer taşıırken aynı zamanda toplumsal bir işlevi de yerine getirir. Sinema; toplumsal meseleleri, tarihî olayları, politik süreçleri, kültürü ve yaşam biçimlerini yansıtarak insanların dünyayı daha iyi anlamalarına, algılamalarına ve düşünebilmelerine olanak tanımaktadır.

Kültürel miras, bir toplumun geçmişten gelen değerlerini, geleneklerini, sanatını ve bilgisini ifade eden bir kavramdır. Bu miras, nesiller arası bir köprü oluşturur ve bir toplumun kimliğini güçlendirir. Kültürel miras, somut ve soyut varlıkları içerir.

Bir toplumun milli kimliğinin şekillenmesinde en önemli unsurlardan biri olan kültürel miras korunması, gelecek nesillere aktarılması ve milli birliğin devamlılığı için önemli bir etkidir. Bu kapsamda sinema sanatı kültürel unsurların canlandırılmasında ve gelecek nesillere aktarılmasında önemli bir role sahiptir.

Bu çalışmada geleneksel Kırgız hayatını ele alan Kurmanjan Datka ve Darak Iri filmlerinde yansıtılan kültürel unsurlar tespit edilerek kültürel unsurların aktarılmasında ve yaşatılmasında sinemanın etkisi ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Kırgız sineması, kültürel miras, kültür aktarımı

CULTURAL TRANSMISSION IN KYRGYZ FILMS: THE CASE OF KURMANJAN DATKA AND DARAK IRI

ABSTRACT

Cinema is a cultural art that occupies an important place in people's lives. Despite its artistic and aesthetic value, it also serves a social function. Cinema allows people to better understand, perceive and think about the world, reflecting social problems, historical events, political processes, culture and lifestyle.

Cultural heritage is a concept that expresses the values, traditions, arts and knowledge of a society from the past. This heritage creates a bridge between generations and strengthens the identity of the community. Cultural heritage includes tangible and intangible assets.

Preserving cultural heritage, which is one of the most important elements in shaping the national identity of a society, and transferring it to future generations is an important factor for the continuity of national unity. In this context, cinema art has an important role in revitalizing cultural elements and transferring them to future generations.

In this study, the cultural elements reflected in the films Kurmanjan Datka and Darak Iri, which deal with traditional Kyrgyz life, will be determined and the effect of cinema in transferring and keeping cultural elements alive will be tried to be revealed.

Keywords: Kyrgyz cinema, cultural heritage, cultural transmission

Kültürel Aktarım ve Sinema

Türk Dil Kurumu'na göre kültür:

1. isim: Tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü; hars, ekin

2. Bir topluma veya halk topluluğuna özgü düşünce ve sanat eserlerinin bütünü
3. Muhakeme, zevk ve eleştirme yeteneklerinin öğrenim ve yaşantılar yoluyla geliştirilmiş olan biçimi; irfan
4. Bireyin kazandığı bilgi
5. Tarım.
6. Biyoloji Uygun biyolojik şartlarda bir mikrop türünü üretme

Bir kelimeyle kültür bir toplumun kimliğidir. Bu kimliğin içerisinde kültürel unsurlar var. Bunlar: dil, gelenek ve görenekler, değerler ve normlar, sanat ve estetik, din, giyim, yemek, mimari v.s.

Kültür aktarımı, bir toplumun kültürel unsurlarının nesilden nesile veya bir bireyden ikinci bireye aktarılması sürecidir. Bu aktarım çeşitli yollarla gerçekleşir. Sözlü olarak dil aracılığıyla hikayeler, masallar, destanlar anlatılır. Yazılı olarak okullarda, diğer eğitim kurumlarında okutulur. Günümüz şartlarında medya ve teknoloji aracılığıyla da kültürel aktarım oluyor. Medyanın yardımıyla sadece kendi milletinin kültürünü değil başka milletlerin de kültürlerini öğrenebiliyorlar. Kültürel unsurların yansıtılması en çok sinemalarda yer alıyor.

Sinema bir toplumun kültürel belleğini ve kimliğini yansıtan önemli araçlardan biridir. Bir toplumun geleneklerini, değerlerini, tarihini ve yaşam tarzını, kısacası kültürel unsurlarını anlamamıza yardımcı olur. Aynı zamanda farklı kültürleri tanımamızı ve anlamamızı sağlayarak kültürel çeşitliliği destekler.

Sinema sadece bir eğlence aracı değil aynı zamanda toplumların düşünsel ve duygusal gelişiminde, kültürel diyalogda ve toplumsal değişimlerde önemli bir rol oynayan bir sanattır.

Bildiride Kırgız halkının kültürel unsurlarını yansıtan Kurmancan Datka ve Darak Irı adlı filmleri ele alındı. İncelemede, önce adı geçen filmlerden kısaca bahsedildi. Filimlerde yansıtılan kültürel miraslar 1. Kültür varlıkları, 2. Somut olmayan kültürel miraz, 3. Tabiat varlıkları olarak üç ana başlık altında sınıflandırıldı.

1. “Darak Irı” Filminde Yansıtılan Kültürel Unsurlar

“Darak Irı” filmi 2018’de çekilmiştir. Filmin yönetmenliğini Aybek Dayırbekov, yapımcılığını Tolkun Dayırbekova üstlenmiştir. Senaryosu Aybek Dayırbekov ve Sadık Şer-Niyaz tarafından yazılan film Kırgızistan’da çekilen ilk müzikal türündeki film olarak kabul edilmektedir. Film, 18. yüzyılın sonlarında Kırgız halkının yaşamını, gelenek ve göreneklerini anlatan 2 efsaneye dayanmaktadır. Filmde sevgi ve insan ile doğa arasındaki ilişki anlatılmaktadır. Kırgız efsane kültüründe doğa ile aşk öne çıkar. Çünkü ikisinin olduğu yerde üzüntü, pişmanlık, göz yaşı vardır ve gelecek nesillerin ders almasına bir örnektir. Onun için bunun gibi efsaneler kuşaktan kuşağa aktarılarak günümüze kadar gelmiştir.

Film; bir düğün eğlencesi ile başlamaktadır. Filmin ana kahramanlarından olan Bazarbay, köyün sahibi ve çok zengindir. Bazarbay’ın iki kızı vardır ve büyük kızını gelin olarak vermektedir. Bazarbay düğünde dünürlerine ve misafirlerine karşı varlığını göstermek için onları en iyi şekilde ağırlamak ister. Düğün günü geleneksel Türk oyunlarından biri olan kökbörü oyunu (Ulak tartış) köyün gençleri tarafından oynanmaktadır. Bazarbay’ın küçük kızı Begimay’a âşık olan iki genç Esen ile Ögüz kendilerini göstermek için bu oyunda yarışmaktadırlar. Oyunda bir hileyle yenilen Esen o gün misafirler için kesilen eti kazandan çalar. Durumu fark eden Esen’in kardeşi Asan, Esen’den hesap sorar ve aralarında kavga ederler. Kavga sonucunda Esen köyü terk eder. Durumu öğrenen Bazarbay çok sinirlenir, hemen başka bir at kesilmesini ve etin hemen pişirilip misafirlere ikram edilmesini emreder. Asan köyde yeterli odun kalmadığını söylemesi üzerine Bazarbay köylülerin kutsal olarak gördükleri ağacı kesmelerini ister. Asan ile Ögüz sabaha karşı kutsal ağacı kesmek için ağacın yanına giderler fakat Asan kesmeye cesaret edemez. Ağacı Ögüz keser ve eti pişirip misafirlere ikram ederler. Sabah olduğunda ağacın kesildiğini fark eden insanlar köye uğursuzlukların geleceğine inanırlar ve inandıkları da başlarına gelir. Köydeki tüm atlar, koyunlar, inekler ölür ve bunun sebebinin kesilen ağaçtan dolayı olduğunu düşünürler. Yaşanan tüm bu kötü olaylardan sonra köy sakinleri Bazarbay’ı suçlar ve köyü terk etmesini isterler. Bazarbay bu duruma karşı çıksa da ailesiyle birlikte köyü terk etmek zorunda kalır. Gittiği yerlerde de başkaları tarafından rahatsız edilen Bazarbay ve ailesi için hayat zorlaşmıştır ve tüm

bu olanlardan dolayı Bazarbay kendisini suçlamaktadır. Bir gün yeni göçtükleri köyde şenlik düzenlenir ve bu şenlikte Esen de yer almaktadır. Begimay orada Esen'i görür ve tekrar kavuşacaklarını ümit eder. Bazarbay onları görse de artık sesini çıkarmaz ve bu duruma razı olur. Şenlikte gençler güreş yarışması yaparken yanlışlıkla bir gencin kafası yere hızlı çarpar, boynu kırılır ve orada ölür. Ölen kişi önemli bir yöneticinin oğlu olduğu için bunun bedelini ödetmek isterler. Köy sakinleri para teklif ederler. Ancak bir baş alınarak bu konunun kapanacağını söylerler. Bazarbay tüm bu uğursuzluklardan kendisini sorumlu tuttuğu için ve kötü olaylar kutsal ağacın kesilmesinden sonra meydana geldiğinden dolayı kendi başını vermek ister. Lakin onun da bir şartı vardır: Köy sakinlerine "Benim aileme hiçbir zaman kötü davranmayacaksınız ve onları bu köyden kovmayacaksınız." der. Ertesi gün Bazarbay ailesi ile vedalaşır ve Esen'e küçük kızı Begimay'ı emanet eder. Bazarbay'ın ölümünden sonra Esen annesini ziyaret etmek için köye gider. Orada kardeşi Asan'ı Ögüz'ün öldürdüğünü öğrenir. Köylüler bunu duyduktan sonra Ögüz ile konuşmayı keserler ve onlar da Esen ile birlikte köyü terk edip kendilerine yeni yaşam alanı kurmaları için göç ederler. Gerçekler ortaya çıkınca artık her şey yoluna girmiştir. İnsanlar huzura kavuşmuştur. Filmin sonunda ise kesilen kutsal ağacın kökünden tekrardan filizler çıkar ve yeni umutlar tekrardan doğar mesajı verilir.

1.1. Kültür Varlıkları

1.1.1. Mimari Unsurlar

a) Boz Üy: Boz üy anavatanın ve istikrarlı yaşamın göstergesidir. Yeni bir yaşamı ve yeni bir dünyayı sembolize eder. Boz üy yapmayı ve doğayla uyum içinde yaşamayı Kırgız halkının temel felsefesi olarak kabul edebiliriz. Boz üy ekolojik açıdan temiz, doğaya zarar vermeden gittikleri her yere yanlarında götürebilecekleri bir evdir. Boz üy geleneksel Kırgız hayatının ihtiyaçlarına göre tasarlanmış bir konut biçimidir. Boz üyün her bir parçasının kendi felsefesi vardır ve Kırgız yaşamının merkezini oluşturur.

Filmde "boz üy"ün önemli bir yeri vardır. Yukarıda değinildiği gibi boz üy anavatanın göstergesidir. Bazarbay doğduğu yerden kovulduğunda başka köye gider. O köyün reisi Bazarbay'ın boz üy dikmesine izin vermez. Filmin sonunda Esen kendi köyüne gelip düşmanlarını yener, sevgiliyle evlenir ve boz üy dikerek yeni hayata başlar.

Filmde boz üyle ilgili kültürel aktarım olarak onun yapılışını söyleyebiliriz. Esen'in boz üyü dikilirken onun nasıl yapılacağı filmde yansıtılır. Uukları¹ ağaçtan keserek düzeltir, boyar; keregeyi² birleştirir; keçenin nasıl yapıldığını yansıtır, tündük³ yükseltilir; sonunda "boz üy"ün nasıl dikilmesi gerektiği gösterilir.

1.1.2. Filmde Giyim Unsurları

Giyim, bir toplumun kültürel mirasını yansıtan önemli bir unsurdur. Geleneksel giyim, bir toplumun tarihi, coğrafi, sosyal ve kültürel özelliklerini taşır. Kırgız kültürünün geleneksel giyim-kuşamı incelendiğinde kadın ve erkek kıyafetlerinin coğrafi koşullar ve yaşam tarzlarıyla bağlantılı olduğu anlaşılır.

İncelenen filmde Kırgızların geleneksel giyim, kuşam ve süs eşyası olarak kullandıkları kıyafet, takı, kuşak ve kemer gibi unsurlara detaylı bir şekilde yer verildiği görülmektedir.

Kadın kıyafetlerindeki desenler doğadaki yaprak ve çiçeklerden, şırdakların⁴ oyumları hayvanların koçun boynuzlarından, kartalın kanatlarından alınmıştır.

a) Elbise: Kızların ve kadınların elbisesinde biraz farklılıklar var. Kızların elbisesinin yakası düz, kadınlarınki emzirmede kolaylık olsun diye uzun olur. Renk açısından da farklıdır. Kızlar sadece tam kırmızı değil ona yakın bir renkte elbise giyerler. Kadınlar bu renkten başka renkteki elbiseleri giyebilirler.

¹¹ Uuk: Obanın kubbesinin sırtları.

²² Kerege: Keçe evin duvarını teşkil eden ağaç kafes

³³ Obanın, uuk'ların (bkz. uuk) üst uçlarıyla tutulan, yukarıdaki ahşap dairesi.

⁴⁴ Şırdak: "Tekimat" denilen ve nakışlarla bezenmiş olan keçe.

b) Eleçek: Bu başlık anneliğin bir işaretidir. Eleçek evlendikten sonra takılmaya başlanır. Filmde Bazarbay'ın büyük kızının, düğününde saçları ikiye örülür ve ona eleçek takılır. Eleçeğin kumaşı kefen olarak da kullanılmıştır.

c) Muska: Kötü nazarlardan, göz temasından koruyan şey. Aile mirası. Bazarbay'ın büyük kızı Begimay'a verilir.

d) Kalpak (sivri tepeli keçe kalpak): Kırgızların milli şapkası kalpak kapalı (çıkamaz), iki tarla ve dört tarla olarak üçe ayrılır. Kalpak yünden dondurularak yapılır. Onun özelliği kenarındadır. Erkeklerin yaşları kalpağın kenarındaki renklere göre ayırt edilir. Yeşil, gök, kahverengi olanları çocuk, oğlan, yiğitler; siyahları orta yaştakiler ve beyaz olanları yaşlılar giymişlerdir.

Filmde iki köyün kalpak farklığını görebiliriz. Bazarbay'ın köyündeki yiğitler iki tarlalı kalpak, diğer köydeki oğlanlar kapalı (çıkamaz) kalpak giymiştir.

e) Kemer: Kemer üst tabakadaki zenginler, beyler, halkı yöneten insanlar takarlar. Zenginler erkek çocukları büyüdüğünde demir ustalara kemer yaptırtmışlar. Büyüyene kadar kumaştan kemer bağlamışlar.

Filmde halkı yöneten, zengin olan Bazarbay ve onu takip eden bazı insanların belinde kemerleri vardır. Ayrıca Ögüz'ün de kemeri vardır. Çünkü o yiğitbaşı olduğu için onun diğerlerinden bir basamak yüksek olduğunu gösterir. Esen de ise kemer yoktur.

1.1.3. Müzik ve müzik aletleri:

Filmde cetigen, kıl kıyak gibi geleneksel Kırgız müzik aletlerine yer verilmiştir.

Cetigen, unutulmuş ama son dönemde yeniden canlanan bir enstrümandır. Ene-Saylık Kırgızlar tarafından çalınmıştır. Filmde de yer alır.

Kıl kıyak filmde önemli yet tutar. Bazarbay'ın başın keserken kan göstermeden kıl kıyagın bir telini kopartırlar. Bu durum Bazarbay'ın hayatının durduğu anlamına gelir.

1.2. Somut Olmayan Kültürel Miras

1.2.1. Yemek Kültürü

a) Uça İkram Etme: Uça, kuyruk sokumu kemiğidir. Kırgız düğünlerinde, ziyafetlerinde onur misafirleri ağırlamada atın kuyruk sokumunu (*Uça*) verme geleneği vardır. Atın kuyruk sokumu misafirlerin en büyüğüne ikram edilir. Düğünlerde uça ikram etme töreni Kırgızlarda misafir ağırlama ve uğurlama geleneğinin en önemli noktası olur. "Uça"ya sahip olma şerefi kazanan misafir (genelde erkekler alır, kadınlar almaz) önce kendisi bir dilim yer sonra diğer misafirlere dağıtır. O köyüne döndükten sonra da hemşhirlilerine uçanın etini dağıtır, yani paylaşır.

Filmde "uça" önemli bir yere sahiptir. Filmde olayların başlangıç noktası uçanın takdimi törenine dayanmaktadır. Bazarbay'ın dünürlerine hazırladığı "uça"yı Esen çalarak yarısını kendisi yer, yarısını ise köpeğine verir. Uçanın kaybolduğunu duyan Bazarbay misafirlerinden utanarak yine at kesmelerini ve geceye kadar pişirmelerini emreder. Aslında uçayı konuklara ikram etmemek ayıp bir şey. O yüzden Bazarbay misafirlere rezil olmayı, misafirlerinin karşısında küçük duruma düşmeyi istemez.

1.2.2. Milli Oyunlar

a) Kökbörü Oyunu: Kırgızların milli sporu Kökbörü, Türklerin en eski savaş oyunu olarak tanımlanır. Bugün başta Orta Asya olmak üzere farklı bölgelerde farklı isimlerle oynanan oyun, atlı sporların temelini oluşturur. Günümüzde Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Moğolistan, Tacikistan ve Afganistan'da oynanmaktadır. Türkistan Türklerinin en önemli atlı sporlarından birini teşkil eden kökbörü oyunu, cirit gibi atlı bir spordur ve esas, at salıp koşarak oğlağı kapmak ve rakibin kalesinden geçirerek sayı kazanmak üzerinedir. Oyun halen en doğal haliyle oynanmakta ve seyredildiği zaman tam bir savaş oyunu havası vermektedir.⁵

Filmde kökbörü iki takım olarak değil bireysel olarak oynanır. Yere bırakılan oğlağı ilk Esen alır ama Ögüz onun atını kırbaça yıkar ve oğlağı alır. Halkın önüne de oğlakla ilk o gelir. Burada Ögüz'ün acımasız olduğunu görüyoruz. Oyun gücü, kuvveti talep ediyor. Filmde Ögüz güçlü, Esen ise zayıf.

⁵⁵ <https://onedio.com/haber/kokboru-nedir-nasil-oynanir-kokboru-oyununun-kurallari-nelerdir-1002164>

b) Güreş: Genel olarak Kırgız yiğitleri altı yaşındayken güreşmeyi ve kendilerinden güçlü olanları yenmeyi amaç edinirler ve bunun için çalışırlar. Manas Destanı'nda yer alan Koşay Han gelmiş geçmiş pehlivanların en iyisi olarak bilinir.⁶

Filmde ikinci köyde güreş gösterilir. O köyün pehlivanıyla misafir taraftan biri güreşmeye çıkarlar. Pehlivan önce içine kattığı kuşu çıkarırken misafir pehlivan aceleyle onu yere fırlatır. Yere yıkılan pehlivan kuşunun öldüğünü görünce sinir olur ve karşısındakini baş üstü yere fırlatır. Sonunda misafir olan pehlivan ölür. Onun ölümü için misafirler diyet talep ederler.

1.2.3. Geleneksel Ceza Kültürü

a) Kan Davası, Diyet, Kan Gütme: Kabileler arasındaki anlaşmazlıklar veya düğünlerdeki güreşte bir tarafın kahramanı ölürse diğer ikinci taraf ölenin bedelini öderler.

Diyet olarak eğer öldürülen kişi erkek ise 300 kara mal, kadın ise 150 kara mal verilir. Bu da toplumdaki söz sahibi kişiler tarafından ortak kararlaştırılıp alınmış bir karardır. Öldürülen tanınmış, meşhur bir kişi olursa öldüren taraf ak-boz ata kız bindirip, ak deveye tül örtüp hesap vermeye gelirler, ölü sahibine diyet olarak bu yanlarında getirdiklerini sunarlar, bu durum karşısında anlaşılırsa orada bulunan arabulucu hatırı sayılır kişiler de kendi haklarına düşen parayı aldıktan sonra iki taraf barıştırılır ve o bölgedeki 'aksakallara' hayır duası yaptırmak için birer mal kestirilip onlara hediye edilir (Çelik, 2020).

Bazı durumlarda diyet olarak insanın canı talep edilir. Yani ölen insanın karşılığına karşı taraftan bir adamın canı talep edilir. Filmde bu durum gösterilir. Yukarıda bahsettiğimiz pehlivan olayından sonra bu iş ortaya çıkar. Onlar da diyet olarak bir insanın canını talep ederler. Bazarbay bu durumda akrabalarını o köye kabul etmeleri şartıyla canını vermeye razı olur.

b) Boynuna Kırbaç Asmak: Suç işleyen birisi suçunu itiraf ederse boynuna kırbaç asarak gelir. Anlamı beni affedebilirsen affet, affedemezsen zorlamadan öldür, başım senin demektir. Filmde Kebek mezar ağacın kesilmesini emrettiği ve Asan'ı kimin öldürdüğünü kimseye söylemediği için doğa (tabiat) onu cezalandırır. Sonunda o kendi günahını anlar ve Esen'in önünde başına kırbacını asar. Kendi suçunu, günahını anladığını ve affetmesini diler.

1.2.4. Göç

Filmde göç sahnesi gösterilir. Kırgızlarda göç çok önemlidir. Otlı, yeni bir yere göçmek halk için mutlu bir gün anlamına gelir. Göçe hazırlık da ayrı bir bayram haline dönmüş, yolda rastlayan köylüler taşınanlara yardım etmişler, yemek ısmarlayıp susuzluğunu gidermişler. Filmde göçün bu özellikleri ayrıntılı olarak gösterilmese de belli yerleri yansıtmıştır.

1.3. Tabiat Varlıkları

1.3.1. Mezar Ağacı: Kırgızların yaratıcıyı tanımasının tek aracı doğa olmuştur. Çünkü doğanın binlerce sırrının gizli düğümü olan doğadaki olaylar yaratıcıya bağlıdır. Kırgız halkı doğayla iç içe yaşadıkları için onları korumayı ve duyarlı olmayı öğrenmişler. Tabiata kötü bir şey yaparsa onun karşılığının büyük olacağını biliyorlardı. O yüzden çevreye zarar vermeden, yabani hayvanların lanetinden korunmuşlar (Anarbek uulu A, 2021).

Doğayla birlikte mezarları da kutsal saymışlardır. Mezarlar genelde pınarların ve onların yanında ağaçların olduğu yerler veya kayalar olmuştur. Mezar olan yerler özellikle Allah'a yakın, temiz yerler olduğu için burada edilen dualar ve dilenen dileklerin Allah'a hızlı ulaşacağına inanılırdı (Şaakan Toktogul, 2017).

Film, Esen'in annesinin mezar ağacının yanında dua etmesiyle başlar. Onun dilediği şey oğullarının iyi bir adam olması, halka hizmet etmesidir. Başka bir sahnede Kebek'in karısı Tanrı'dan oğul vermesini dua etmeye gelir.

Söz konusu olan mezar ağacının kesilmesini Kebek emreder. İlk Asan'a zorla yaptırırlar ama o yapamaz. Sonunda Ögüz tamamıyla işi bitirir. Sonucunda doğa insanlardan imtikam alır. Halkın malı kendiliğinden ölmeye başlar. Ağacı kesenlerin başı belaya girer. Onların ana başında duran Bazarbay köyden kovulur, başka köye sığmaz. Neticesinde günahını temizlemek için canını verir. Kebek'in

⁶⁶ <https://uluttukoiun.wordpress.com/>

durumuna gelirsek, onun kızı ve daha doğmamış çocuğu ölür. Karısı ölüm döşeginde kalır. Ögüz ise halktan kovulur.

Kırgızlarda bunun gibi inançlar atalardan kalmıştır. Hatta eserlere de yansımış ve bu konuyu ele alan filmler çekilmiştir. Kococaş, Karagulbotom gibi. Bunlarda da doğayla iyi geçinmeyi, korumayı amaçlamıştır.

Filmin ana fikri tabiata iyi bakmak. Ona zarar verecek bir iş yapmamak. Manas'ın dediği gibi *Doğayla uyum içinde yaşamak ve onu sevmek* lazım.

2. Kurmancan Datka Filminde Yansıtılan Kültürel Unsurlar

Kurmancan Datka 2014 yılında Kırgız Cumhuriyeti Hükûmeti tarafından yaptırılmış Kırgız sinemasının ilk tarihî biyografik filmidir. Filmde Kırgız kraliçesi Kurmancan Datka'nın hayatı anlatılmaktadır. Filmin yönetmenliğini Sadık Şer-Niyaz; yapımcılığını Cıldızkan Coldoşeva, Sadık Şer-Niyaz, Farhat Bekmanbetov, Zeyne Kasmankunova, Brett Sayson; senaristliğini Sadık Şer-Niyaz, Baktybek Turdubaev, Sultan Raev üstlenmiştir.

Kurmancan Datka Kırgızlarda ilk kadın siyasetçidir. Kurmancan 1811 yılında Oş şehrinin Madı köyünde doğdu. 17 yaşında Kulseyit (Sarı) ile evlenir ama bir yıl sonra orayı terk ederek babasının evine döner. Yirmi yaşlarında Güney Kırgızların lideri olan Alimbek Datka ile evlenir. İkisnin beş oğlu, iki kızı olur. Onun siyasete gelmesine eşi Alimbek sebep olmuştur. O dönemde Alimbek Hokand Hanlığının veziriydi (datkasydı). Alay başta olmak üzere tüm Oş vilayeti onun yönetimindeydi. Kuzeydeki Kırgızlar ile iletişim kurduğu için Kudayar Han tarafından suikastla öldürülür. Alimbek öldükten sonra Alay Bölgesi başsız kalır. Bir müddet sonra onun yerine karısı Kurmancan geçer.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Rus Çarlığı Türkistan'ı işgal etmeye başlar. 1876'da Ruslar Hokand Hanlığını ele geçirirler. Ardından Güney Kırgızlara saldırmaya başlarlar. Kurmancan oğullarıyla birlikte onlara karşı uzun müddet mücadele eder. Rus Çarlığının büyüklüğünü ve halkın huzurunu düşünen Kurmancan Rusların "barış antlaşması" teklifini kabul etmek zorunda kalmıştır. Ardından da erkek kardeşini, iki oğlunu ve torununu kaybetmiştir. Kurmancan Datka 1907'de 96 yaşındayken vefat etti.

2.1. Kültür Varlıkları

2.1.1. Giyim ve Süs Unsurları

a) Çaçpak: Saç örgüsüne bağlanan bir takı türüdür. Gümüşten bazen demirden yapılır ve nakışlarla süslenir. Çaçpak kadınlara güzellik katarak vücudunu dik tutmasına yardımcı olur. Onun çınlayan sesi kadını hoş göstermiştir. Önceleri kayınpederler yeni gelininin nerde olduğunu çaçpak aracılığıyla bilirmiş ve kendine çekidüzen verirmiş.

Gelinler ya da anneler kendi çeyizinin (sandık) anahtarlarını çaçpağına bağlarmışlar.

Filmde çaçpak iki yerde gösterilir. İlk olarak Kurmancan'ın annesi ve yakınları çeyizini hazırlayıp (sandığın) anahtarlarını çaçpağına bağlarlar. İkincisi, Kamçıbek'in karısını Rus askerleri durdurup çaçpaktaki anahtarı almak için saç keserler. Kırgızlarda saç kesmek ayıptır ve ölümle denktir. Bu duruma dayanamayan Akbalban Rus askerlerini öldürür. Olay yüzünden Kamçıbek öldürülür, Akbalban Sibiry'a sürgün edilir.

2.1.2. Müzik ve Müzik Aletleri

a) Kopuz ve Dombıra: Eski zamanlardan beri Kırgızlar ve Kazaklar düğün ve ziyafetlerde birleşerek kopuz ve dombıra çalarak irticalen şarkı söyler ve atışmalar yaparlarmış. Filmde şarkı söylenmez ama kopuz ve dombıra ile melodi çalarak yarışırlar.

2.2. Somut Olmayan Kültürel Miras

2.2.1. Dinî Unsurlar

a) Evliya: Eski zamanlarda evliyalar insanoğlunu çeşitli hastalıklardan, dertlerden, acılardan kurtarabilecek güce sahip kişiler, kahin, bilge, gelecekteki olayları önceden tahmin edebilen kimse olarak tanınmışlardır. Filmde Kurmancan'ın ebeveyni evliyaya erkek çocuğu olmadığından onlara dua etmesini isterler. Evliya, Kurmancan'ın sesini duyar ve onun yanına gelmesini söyler. Küçük Kurmancan evliyanın yanına geldiğinde o "Bu kız on oğula değer bir kız. İleride bütün bir halkı yönetecek." der.

2.2.2. Gelenekler

a) Beşik Kertmesi (kertiği): Erkek ve kızın daha beşikte bebekken gelecekte evlenmesine dair verilen karar. Uluu-Çattaki Cooş kabilesinin Şaibek grubundan olan Kargabaş Bey Alaykuu'ya (Aslında Alay olması gerekiyor) bir ziyafete geldiğinde o köyün beyi Mamat (Kurmancan'ın babası) tarafından evinde misafir edilir. İkisi sohbet ederken Alaykuu ile Uluu-Çattaki akrabaların ilişkisi kopmasın diye Kargabaş Bey beşikteki Kurmancan'ı büyük oğluna sorar. Mamat Bey kabul eder. Böylece iki akraba çocukları daha küçükken beşik kertiği yaparlar. (M.Ömürbay uulu, 2016)⁷ Bu olay filmde gösterilmez ama söylenir ve Kurmancan küçükken nişanlandığı Kulseyit'le (Sarı) evlenir.

b) Ağıt: Düğünde kızı uğurlarken annesi ya da yengesi ağıt yakarlar. Ağıtta annesi kızına öğüt verir ve dünürüne kızını teslim eder. Bir de kızının gitmesine üzülen onun küçüklüğünden, güzel huyundan bahseder. Filmde Kurmancan'a da ağıt söylerler.

c) Ölümü Duyurmak: Kırgızlarda birisi öldüğünde yakın akrabalarına duyurmak zor olmuştur. Ona yakınının öldüğünü söylemek çok zor olduğu için ölüm haberini kopuz eşliğiyle irticalen şarkı söyleyerek ya da sadece hüznü kopuz melodisiyle duyurmuşlar. Filmde Kurmancan'a büyük oğlunun ölümünü kopuz melodisiyle duyururlar.

d) Kurultay: Kurultay halkın ortak meselelerini, çıkarlarını tartışmak, çözmek için toplulukların temsilcileri tarafından yapılan bir toplantıdır. Filmde Alimbek Datka, Kırgız kabilelerini birleştirmeyi düşünür ve onları bir araya getirmek için bir toplantı (kurultay) yapmayı amaçlar. Ama o amacını gerçekleştirilmeden öldürülür. Birkaç yıl sonra Kurmancan bu işi ele alır ve tüm Kırgız kabile reislerini Alay'a davet eder. Bu toplantıyı kendisi değil Alimbek'in yakın arkadaşı Eltoydu'nun yönetmesini rica eder.

2.3. Tabiat Varlıkları

2.3.1. Kaplan: Kırgız destanlarında baş kahramanları kollayan hayvanlar vardır. Manas'ın epiteti olarak aslan, kaplan, pars, atmaca gibi hayvanlar mevcuttur. Bunun gibi Kurmancan Datka'yı kollayan hayvan kaplandır. Kaplanla Kurmancan'ın ilişkisi hakkında söylenti var. Ona göre Kurmancan ilk evlendiği eşinden kaçtığı yolda su geçidinde ona bir kaplanın yardım ettiği anlatılır. O günden ölünceye kadar Kurmancan'ın bir kaplan tarafından kollandığına inanılmaktadır.

Kaplan güçlü ve cesur bir hayvan olup gücü, cesareti, liderliği ve bağımsızlığı temsil eder ve genellikle kişinin güçlü bir karaktere, korkusuzluğa ve kararlılığa sahip olduğu imajını verir.⁸ Kaplanın bu gibi özellikleri Kurmancan ile uyum sağladığı için yukarıda bahsedilen efsane halk tarafından da gerçek kabul edilmiştir. Filmde de sözü geçen efsane yansıtılmıştır.

SONUÇ

Kırgızlar bağımsızlığa kavuştuktan sonra kendi kültür mirasları her açıdan canlandırmaya başlamışlardır. Radyo ve televizyon gibi kitle iletişim araçları vasıtasıyla çeşitli kültürel unsurları yansıtılmaktadır. Sinema da bu vasıtalar arasında en etkililerden biri olarak öne çıktı. İncelenen filmler üzerinden özellikle genç kuşağa Kırgızların yaşam tarzının, gelenek göreneklerinin ve inançlarının aktarılması amaçlanmıştır. Ele aldığım filmdeki kültürel varlıklar diğer Türk topluluklarının kültürleriyle de karşılaştırmalı olarak çalışılabilir.

KAYNAKLAR

- Anarbek uulu A. (19.03.2021) *Kırgız Düynö Taanımı* 14.04.2024. <https://kontentchi.com/kyrgyz-duino-taanymy/>
- Çelik, F. (2020). *Kırgız Kültüründe "ak" renginin kavramlaşması ve anlam alanları*. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, Sayı: 9/4, s.1395-1410
- Çankaya, S. (2014) *Kırgız Sözlüğü: Kırgızca-Türkçe* (1.Baskı). İstanbul: Bilge Kültür Sanat Kitabevi.
- Korkmaz, S. (07.09.2021) *Kökbörü (Gökbörü) Nedir, Nasıl Oynanır? Kökbörü Oyununun Kuralları Nelerdir?* 14.04.2024 <https://onedio.com/haber/kokboru-nedir-nasil-oynanir-kokboru-oyununun-kurallari-nelerdir-1002164>

⁷⁷ https://www.azattyk.org/a/history_kurmanjan_major_legend/27680777.html

⁸⁸ <https://uzemigunsem.gedik.edu.tr/kaplan-isminin-anlami-nedir-detayli-isim-analizi#:~:text=Kaplan%20ismi%2C%20g%C3%BC%C3%A7%20ve%20cesur,Giden%20akarsu%2C%20sel%2C%20A7%C4%B1%C4%9F>

Kırgız Milli Oyunları: *Güreş* 14.04.2024 <https://uluttukoiun.wordpress.com/>

_____Kaplan İsminin anlamı nedir? <https://uzemigunsem.gedik.edu.tr/blog/kaplan-isminin-anlami-nedir-detay>

Ömürbay uluu M. (18.04.2016) *Kurmancan Datka'nın Kitay'dağı ömürü*
https://www.azattyk.org/a/history_kurmanjan_major_legend/27680777.html

Toktogul, Ş. (08.08.2017) *Mazar tayu degen emne? Türlörü cana col cobosu* 14.04.2024
<https://sputnik.kg/20170808/mazar-tuuraluu-kolumnistika-1034633346.html>

Yudahin K.K.(1965) *Kırgız Sözlüğü* (A.Taymaz, Çev.) Cilt 1, 3.Baskı. Ankara – 1994.

TÜRK DİZİLERİNİN RUSYA TOPLUMU ÜZERİNDEKİ DİLSEL VE KÜLTÜREL ETKİLERİ

Aysel BAYTOK

Dr. Öğr. Üyesi, Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi,

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

abaytok@pau.edu.tr

Danis Khismatullin

Uzm., Pamukkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi,

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi

tatar19021990@gmail.com

ÖZET

İnsanları en hızlı ve etkili biçimde bilgilendirme gücüne sahip bir iletişim aracı olan televizyon, toplumlar üzerindeki etkisi bakımından en önemli buluşlardan biridir. Günümüzde bu iletişim aracı, görselliğin sağladığı avantajla da insan davranışlarını büyük ölçüde etkileme gücüne sahiptir. Ekrandaki görüntüler ve onların parlak imgeleri izleyicinin zihnini önemli ölçüde etkilemekte, görsel imgelerin doğru müzik eşliğinde verilmesiyle de izleyici duygusal bir atmosfere sokulmakta, ustaca seçilen müzik ve seslerle de izleyici görselden çok daha fazla etki altına alınmaktadır. Doğru kullanıldığında en etkili eğitim araçlarından biri olabilen televizyon; sosyokültürel, siyasî, bilimsel vb. pek çok alanda yararlanılabilecek bir araçtır. Televizyonda yayınlanan programlar insanları farklı derecelerde etkilemektedir. Bunlar arasında en etkili de film ve dizilerdir. Özellikle diziler sadece kendi toplumunu değil, sınır aşırı toplumları da etkileme, insanların davranışlarını, yaşam tarzlarını, görüş ve düşüncelerini değiştirme gücüne sahiptir. İnsanların dil durumunu bile etkileme gücüne sahip olan diziler, kişileri yeni bir dil öğrenmeye ya da başka bir dilden sözcük almaya sevk edebilmektedir.

Türk sineması, özellikle de Türk dizileri, son yıllarda dünya izleyicileri arasında geniş çapta tanınmaya ve talep göremeye başlamıştır. Bununla bağlantılı olarak bugüne kadar Türk dizilerinin dünyanın farklı bölge ve ülkelerindeki etkileri üzerine çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Ancak Türk dizilerinin Rusya'daki kültürel ve dilsel etkisi henüz yeterince incelenmiş değildir. Bu çalışmada Türk dizilerinin Rusya toplumu üzerindeki dilsel ve kültürel etkileri üzerine sosyodilbilimsel bir inceleme yapılmıştır. Çalışmada sadece diziler dikkate alınmış; uzun metrajlı ve kısa filmler, reklamlar, televizyon programları ve sosyal ağlara yönelik interaktif projeler kapsam dışı bırakılmıştır. Çalışmada "kişisel görüşme, Rusya'da yayınlanan film ve dizilerin tanıtımı, yorumu ve izlenme oranları hakkında veri sağlayan internet siteleri ve Türkiye ve Rusya'da bu konudaki literatürün taranması" yöntemleri kullanılmıştır. Ayrıca bu çalışmada "Bir yumuşak güç aracı olarak Türk dizileri, dil ve kültür aktarımında ne derecede doğru ve etkin kullanılmaktadır? Türk dizileri dil ve kültür aktarımı amacıyla nasıl kullanılabilir?" sorularına cevap aranmıştır. Çalışma sonucunda Türk dizilerinin Rusya toplumu üzerinde sadece kültür ve dil değil ekonomi, turizm, tüketim alışkanlıkları gibi alanlarda da oldukça etkili olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Türk dizileri, Rusya, Kültürel ve Dilsel Etki, Kültür Aktarımı.

THE LINGUISTIC AND SOCIAL IMPACT OF TURKISH TV SERIES ON RUSSIAN SOCIETY CULTURAL IMPACTS

ABSTRACT

Television, as a communication tool with the power to inform people quickly and effectively, is one of the most important inventions in terms of its impact on societies. Today, this media tool, with the advantages provided by visual elements, has a significant influence on human behavior. Images on the screen and their bright visuals greatly affect the viewer's mind, and when these visual images are paired with appropriate music, the viewer is placed into an emotional atmosphere. Skillfully chosen music and sounds can affect the viewer even more than the visuals alone. When used correctly, television can be one of the most effective educational tools and can be used in various fields such as sociocultural, political, scientific, etc. Programs broadcast on television affect people to different degrees, with films and TV series being the most influential. In particular, TV series have the power to influence not only their own people but also to cross national boundaries, influencing people's behaviors, lifestyles,

opinions, and thoughts. TV series can even affect language usage, encouraging individuals to learn a new language or adopt words from another language.

Turkish cinema, particularly Turkish TV series, has increasingly gained recognition and demand among global audiences in recent years. In connection with this, various studies have been conducted on the impact of Turkish TV series in different regions and countries around the world. However, the cultural and linguistic impact of Turkish TV series in Russia has not been sufficiently studied. This research provides a sociolinguistic examination of the linguistic and cultural effects of Turkish TV series on Russian society. The study focuses solely on TV series, excluding feature films, short films, advertisements, television programs, and interactive projects on social networks. The research employs methods such as “personal interviews, promotion, interpretation, and viewership data from websites about films and series broadcast in Russia, and a review of relevant literature in Turkey and Russia.” Additionally, the study seeks to answer the questions: “To what extent are Turkish TV series used accurately and effectively as a soft power tool for language and cultural transmission? How can Turkish TV series be used for language and cultural transmission purposes?” The study concludes that Turkish TV series have a significant impact not only on culture and language but also on areas such as the economy, tourism, and consumption habits in Russian society.

Keywords: Turkish TV series, Russia, Cultural and Language Influence, Cultural Transmission.

GİRİŞ

Dilin, kültürel mirasın, yaşam tarzının, değerlerin ve ideolojinin yaygınlaştırılmasını amaçlayan kültürel diplomasinin temel hedefi devletlerin jeopolitik, dış politika ve ekonomik çıkarlarını korumak ve gerçekleştirmektir. Medeniyetler arası diyalog kurmanın bir aracı ve siyasî, dinî, kültürel, tarihî tutum ve değerlerin “yumuşak” bir şekilde ihraç edilmesinin bir yolu olarak kültürel diplomasi, dünya siyasî süreçleri üzerinde etkili olan tüm dünya devletleri tarafından kullanılmaktadır. Türkiye’de de 2005 yılından bu yana uygulamaya konulan yeni dış politika stratejisi çerçevesinde “yumuşak güç” olarak kültürel diplomasi uygulamaları ön plana çıkmıştır. Bu yeni dış politika stratejisinin temel ilkelerinden ve nihai hedeflerinden biri yeni ve olumlu bir Türkiye imajı oluşturmaktır. Kültürel diplomaside yumuşak gücü uygulamak ve çekici bir ülke imajı yaratmak için bir takipçi kitlesine ihtiyaç vardır. Bu bağlamda Türkiye tarih, kültür, sanat, spor, bilim gibi unsurlardan oluşan yumuşak gücünü öncelikle tarihî ve kültürel bağları olan bölge ve ülkelere yöneltmiştir.

Günümüzde hayatın her alanında oldukça etkin bir şekilde kullanılan ve kelime anlamı “yayma, dağıtma, çoğaltma” demek olan propaganda, terim olarak “Bir öğreti, düşünce ya da inancı başkalarına tanıtmak, benimsetme ve yayma amacıyla söz, yazı gibi yollarla gerçekleştirilen çalışma,” anlamına gelmektedir (<https://sozluk.gov.tr>). Başka bir deyişle propaganda “insanların çeşitli konulardaki duygu, düşünce, algı ve kanılarını etkileme ve değiştirme yolu” olarak da tanımlanabilir. Propaganda çalışmaları başlangıçta özellikle savaşın meşruiyetini dünya kamuoyuna kabullendirme amacı gütmüştür. Örneğin Amerikan filmleri Birinci Dünya Savaşı sırasında Amerika’da ve başka ülkelerde propaganda için kullanılmıştır. Savaş sahnelerinde ortaya çıkan propaganda, özellikle küreselleşme süreciyle birlikte toplumlar için en önemli yaşam sebeplerinden biri olan kültürel değerler konusunda da kendini göstermiştir. Kültürel propaganda özellikle toplumların idealleri çerçevesinde şekillenmiştir (Keskin Yılmaz, 2007, s. 1-2; Berkes, 1942, s. 172; Tekerek, 2020, s. 181-204, 184).

Sistemli ve planlı bir şekilde ve doğru tekniklerle uygulamaya konan propaganda, toplumların herhangi bir konudaki tutum ve davranışlarını istenilen yönde şekillendirebilir. Propaganda yöntemleri devlet politikası olarak başka toplumlara yönelik (dış propaganda) kullanılabildiği gibi, kendi toplumu üzerinde (iç propaganda) de uygulanabilir. “Propagandanın ayrıca uygulandığı alan bakımından ‘genel, sınırlı, ferdi’, sosyal alanlar olarak ‘siyasî, ekonomik, kültürel, askerî’, kapsadığı kişi sayısı bakımından ‘bireysel, kitlesel’, ‘politik, sosyolojik’, ‘dikey, yatay’, ‘akılcı, duygusal’, ‘stratejik’, ‘taktik’, ‘işgal propagandası’, ‘karşı propaganda’ gibi türleri de vardır” (Keskin Yılmaz, 2007, s. 23-33). Propaganda sosyal alanlarda, özellikle de kültür aktarımı konusunda son derece önemlidir. Kültürel propagandaya en çok maruz kalan üçüncü dünya ülkeleri, her ne kadar gelişmiş ülkelerden sadece teknoloji almak, kendi kültürlerini korumak isteseler de bunu başaramış bir ülke yoktur.

Geniş kitlelere çok hızlı bir şekilde ulaşabilen ve “gazete, radyo, televizyon, sinema, internet, afiş, resim, kitap, tiyatro” gibi mecraları içine alan kitle iletişim araçları günümüzde en etkin propaganda

araçlarıdır. 20. yüzyılla birlikte kitle iletişim araçlarının gelişmesi, özellikle de televizyonun ailelerin hayatına girmesiyle propagandanın hem yoğunluğu hem de etkisi artmıştır. Kültürler arası etkileşim günümüzde en çok kitle iletişim araçları, özellikle de televizyon ve sosyal medya aracılığıyla gerçekleşmektedir. İnternet erişiminin dünyanın her yerinde bulunmamasından dolayı televizyon hâlâ kültürel unsurları aktarmada en önemli araçtır. “İnsanları en hızlı ve etkili biçimde bilgilendirme gücüne sahip ve her evde yerini almış bulunan bir iletişim aracı” olarak televizyon, toplumlar üzerindeki etkisi bakımından en önemli buluşlardan biridir. Günümüzde bu iletişim aracı, görselliğin sağladığı avantajla da insan davranışlarını etkileme gücüne sahiptir. Ekrandaki görüntüler ve onların parlak imgeleri izleyicinin zihnini büyük ölçüde etkilemekte, görsel imgelerin doğru müzik eşliğinde verilmesiyle de izleyici duygusal bir atmosfere sokulmakta, ustaca seçilen müzik ve sesler izleyiciyi görselden çok daha fazla etkileyebilmektedir. Doğru kullanıldığında en etkili eğitim araçlarından biri de olabilen televizyon, toplumun çeşitli konularda eğitimi ve bilgilendirilmesi, kültür aktarımı, resmî politikaların topluma benimsetilmesi, ürün tanıtımı gibi pek çok alanda yararlanılabilecek bir araçtır.

Televizyonda yayınlanan programlar insanları farklı derecelerde etkilemektedir. Televizyon programları arasında çok ilgi gören yapımlardan biri olarak diziler, ister gerçek ister kurgu olsun, propaganda için en uygun araçlardandır. Televizyon dizileri sadece kendi toplumunu değil, sınır aşırı toplumları da etkileme, insanların davranışlarını, yaşam tarzlarını, görüş ve düşüncelerini değiştirme gücüne sahiptir. İnsanların dil durumunu bile etkileyebilen diziler, kişileri yeni bir dil öğrenmeye ya da başka bir dilden sözcük almaya sevk edebilmektedir. Kültürel kodların en çok yansıtıldığı ve her yaş grubundan insanın ilgiyle takip ettiği diziler aracılığıyla insanlar, dünyanın başka bölgelerinde nasıl toplumların yaşadığı, onların yaşam tarzları, inançları, dünya görüşleri, kültürleri hakkında fikir sahibi olabilmektedir.

Sert güç diğer toplumların davranışlarını şekillendirirken, yumuşak güç diğer toplumların isteklerini, tercihlerini şekillendirmeye yarayan bir eylemdir (Nye, 1990: 166). Son yıllarda Türkiye’de ve dünyada yakaladığı ivme ve popülariteyle Türk dizileri de bir yumuşak güç unsuru olarak, Türkiye’nin, Türk halkının, Türk kültürünün ve Türk dilinin tanıtımı ve propagandası bağlamında çok büyük işlevler görmektedir ve izleyicilerin farklı konulardaki tercihlerini etkilemektedir. Dünyada Türk dizilerinin ilgiyle takip edildiği ülkelerden biri de Rusya Federasyonudur. Türk dizileri Rusya toplumu üzerinde kültürel, dilsel ve ekonomik bakımlardan önemli etkiler yaratmaktadır.

Bugüne kadar Türk dizilerinin izleyici üzerindeki etkisine ilişkin araştırmalar ağırlıklı olarak Orta Doğu, Orta Asya ve Kuzey Afrika’da yürütülmüştür. Ancak Rusya’da Türk dizilerinin izleyici üzerindeki etkisi ve bunun nedenleri konusundaki çalışmalar oldukça sınırlıdır. Bu çalışmada Türk dizilerinin Rusya toplumu üzerindeki dilsel ve kültürel etkileri üzerine bir inceleme yapılmıştır.

1. Türk Dizileri

Türkiye’de, televizyon yayınları 1968 yılında başlamış, 1970’li yıllarda ise TRT’nin yurt dışından dizi ithal etmeye başlamasıyla televizyon dizileri hikâyesi başlamıştır. TRT’nin 1974 yılında yayınladığı “Kaynanalar” dizisi, ilk yerli ve ilk sit-com özelliği taşıyan dizi olmuştur. Türkiye’de 1970’lerden 1990’ların sonlarına kadar televizyonda az sayıda küçük yerli dizi, yoğun olarak da yabancı, özellikle de ABD, Meksika ve Brezilya yapımı diziler yayınlanmış ve bu yabancı diziler çok büyük ilgi görmüştür. 1990’lı yıllarda özel televizyon kanallarının açılmaya başlamasının ardından çok sayıda dizi yurt içinde ilgiyle takip edilmiştir. Yurt dışında gösterilen ilk Türk dizisi ise 1981 yılında Fransa’da yayınlanan 1975 yapımı “Aşk-ı Memnu” dizisidir. Yaklaşık yirmi yıllık bir aradan sonra Türk dizileri yurt dışına açılmış, ilk olarak “Deli Yürek” dizisi 2003 yılında Kazakistan’a satılmıştır. Deli Yürek dizisi Kazakistan’da birçok farklı televizyon kanalında defalarca yayınlanmıştır (Aslan, 2019, s. 33; Nuroğlu, 2013, s. 6; Arbatlı&Kurar, 2015, s. 38; Arık&Çelik, 2019, s. 678; Çaplık&Dulupçu, 2023, s. 159; Akmatliyeva, 2022, s. 34). Ancak Türk dizilerinin uluslararası arenada başarı kazanması, 2007 yılında “Gümüş” dizisinin Dubai merkezli MBC (Orta Doğu Yayın Merkezi) yayın kuruluşuna satılması ve 24 ülkede yayınlanmasıyla gerçekleşmiştir. “Gümüş” dizisinin final bölümü 85 milyondan fazla Arap tarafından izlenmiştir (Jabbour, 2017, s. 150; Mohyidin, 2020, s. 1266; Nuroğlu, 2013, s. 6; Arbatlı&Kurar, 2015, s. 38; Arık, 2023, s. 1266; Arık&Çelik, 2019, s. 678). 2008’de “Binbir Gece” dizisi Balkanlar’a, Ortadoğu’ya ve Latin Amerika ülkesi Şili’ye satılmıştır. Şili’de Türk dizileri o kadar etkili olmuştur ki bazı aileler bebeklerine “Mustafa, İbrahim, Elif, Şehrazat” gibi dizi kahramanlarının

isimlerini vermeye başlamışlardır (Campos-Perez, 2017, s. 62; Laçiner, 2023, s. 157; Pokidova, 2024, s. 157).

İlk olarak Kasım 2011’de Orta Doğu ve Arap ülkelerine satılan “Muhteşem Yüzyıl” dizisi Türk dizilerinin daha da ilgi görmesini sağlamış ve dizi 88 ayrı ülkede 500 milyondan fazla izleyiciyle buluşmuştur. Böylece Türk dizileri Ortadoğu’dan Balkanlara, Orta Asya’dan Afrika’ya, Avrupa’dan Latin Amerika’ya, Japonya’ya ve Hindistan’a kadar yayılmıştır (Yazar, 2020, s. 533). Küresel pazarda Türkiye için dönüm noktası olan 2017 yılı, Kara Sevda dizisinin Latin Amerikalı ve Avrupalı rakiplerini geride bırakarak “En İyi Telenovela” kategorisinde ilk kez Emmy ödülünü kazandığı yıl olmuştur. Ardından 2019 yılında “Şahsiyet”, 2023 yılında “Yargı” dizilerinin uluslararası Emmy Ödülüne layık görülmeleri de Türk dizilerinin ulaştığı başarı ve kalitenin ispatı niteliğindedir. Türk toplumunun tarihi ve kültürel değerlerinin, coğrafi güzelliklerinin, geleneklerinin bolca yansıtıldığı Türk dizileri bugün dünyada 170’in üzerinde ülkeye ihraç edilmektedir. Günümüzde Türk dizileri uluslararası alanda TV kanallarının yanı sıra dijital platformlarda da yayınlanmakta ve yoğun ilgi görmektedir. “İstanbul Ticaret Odası Başkanı Şekib Avdagiç, Fransa’da 2023 yılında gerçekleştirilen Televizyon ve Yapım Fuarı MIPCOM’a 34 Türk yapım şirketinin katıldığını ve Türk dizilerinin yüzde 80’inin yayına girmeden ihraç edildiğini belirtmiştir (Pokidova, 2024, s. 157).

Türkiye 2023 yılında ABD’den sonra en çok dizi ihraç eden ikinci, 2024 yılında da ABD ve İngiltere’den sonra en çok dizi ihraç eden üçüncü ülke olmuştur. Türkiye’nin yumuşak gücü olarak işlev gören Türk dizileri Türkiye’nin tanıtımına, dış politikasına, ekonomisine, ülke imajına ve kültür aktarımına büyük katkı sağlamaktadır.

2. Rusya’da Türk Dizileri

2000’li yılların başı Türkiye ile Rusya arasında hem siyasî hem de sosyokültürel temasların yoğunlaştığı bir dönem olmuştur. Bunda hem genel küreselleşme hem de ekonomilerin tamamlayıcılığı ve hatta demografi etkilidir. Rusya’nın Türk ve Müslüman nüfusu bir anlamda Türk toplumunu bir kalkınma modeli olarak görmektedir. Çünkü Türkiye, kimliğinin tarihsel sınırlarını kaybetmeden modernleşmeyi başarmış bir ülkedir (Saetov, 2020, s. 249). Rusya ve Rus toplumuyla ilişkiler günümüzde de aynı yoğunlukta devam etmektedir. İki ülke arasındaki ilişkinin en önemli unsurlarından biri de kültürel etkileşimdir. Kültürel etkileşim en çok medya aracılığıyla gerçekleşmektedir. Kitle iletişim araçlarının izleyici üzerindeki etkisi tartışılmaz bir gerçektir. Bir kişinin uzun süreli kitle iletişim ürünleri tüketimi, belli bir dünya anlayışının oluşmasına ve yeni bir dünya görüşü inşa etmesine neden olabilir. Bu çerçevede Türk dizilerinin Rus toplumu üzerinde yarattığı etki de incelemeye değer ölçüdedir.

Rusya’da yayınlanan ilk Türk dizisi 1990’lı yılların başında Domashniy kanalında gösterime giren “Çalıkuşu” adlı dizi olmuştur. Türk yazar Reşat Nuri Güntekin’in aynı adlı romanından ekranlara uyarlanan dizi Rusya ile aynı zamanda Türk Cumhuriyetlerinde de gösterime girmiş ve çok ilgi görmüştür. Dizinin Kinopoisk’teki puanı 8,1 ile oldukça yüksektir. Bu dizinin başarısının ardından Türk dizileri bir süre unutulmuş, Rus televizyonlarında Latin Amerika yapımı uzun pembe diziler izleyicilerin ilgisini çekmiştir. Yirmi yıllık bir aradan sonra, 2011 yılında olağanüstü yüksek reytingler alan “Muhteşem Yüzyıl” dizisinin (Kinopoisk’te yaklaşık 250.000 değerlendirme ile 8,2 reyting) Domashniy TV kanalında yayınlanmaya başlamasıyla Türk dizileri Rusya’da yeniden popülerlik kazanmış, Türk dizilerine olan ilgi artmıştır. İstatistik verilere göre defalarca yayınlanan ve her defasında çok yüksek reytingler alan dizinin Rusça konuşan medya sahasında 20 milyondan fazla kişi tarafından izlendiği görülmüştür (Saetov, 2020, s. 252-253; Pokidova, 2024, s. 160). Ancak izleyici kitlesinin internet kullanımının az olması ve dizinin yayına girdiği yılın eski olması nedeniyle yeterli veri elde edilemediği için gerçekte izleyici kitlesinin çok daha büyük olduğu söylenebilir.

Muhteşem Yüzyıl dizisinin yanı sıra Rusya’da en ikonik Türk tarihî dramaları arasında Rus İmparatorluğu’nun bir tebaası ile Osmanlı Sultanı II. Mahmud’un aşkını konu alan “Gönlümün Sultanı”, “Diriliş Ertuğrul”, “Kösem İmparatorluğu”, “Kuruluş: Osman” ve “Payitaht: Abdülhamid” dizileri sayılabilir (Pokidova, 2024, s. 160).

Dijitalleşmenin televizyon yayıncılığına hakim olmasıyla Türk dizileri hem televizyonda hem de dijital platformlarda izleyici ile buluşmaktadır. Domashny TV, NTV, Start World, TNT, Romantik kanallarında birçok Türk dizisi yayınlanmaktadır. Ayrıca Kinoliving kanalında, eğlence türünde

programlar yayınlayan Rus TV3 kanalında, Y Kanalında da Türk dizileri gösterilmektedir. Ayrıca OKKO, IVI, More TV, Start, Wink ve Kinopoisk gibi dijital platformlarda da çok sayıda Türk dizisi Rusça dublajlı olarak gösterilmektedir (Pokidova, 2024, s. 160).

Binbir Gece, Sen Çal Kapımı, Kara Sevda, Hercai, Yalı Çapkını ve Kızılıcak Şerbeti dizileri Rusya’da en çok izlenen Türk dizileri olmuştur. Bunlar arasında Rusya’da en etkili dizilerden biri, 85 ülkeye satılan romantik komedi dizisi “Sen Çal Kapımı”dır. “2020 yılında Fox TV’de yayınlanmaya başlayan ve 2022 yılında Rus izleyicisi tarafından en çok izlenen dizi olan” (Pokidova, 2024, s. 161) “Sen Çal Kapımı”, Rusya’da tüm önemli çevrimiçi sinemalar tarafından satın alınmış ve aylarca her birinde en çok izlenenler arasında yer almıştır. “Sen Çal Kapımı” dizisi Rusya’da bir tür kültürel fenomen hâline gelmiştir. Hatta dizinin Rus uyarlaması bile çekilmiştir. Rus sosyal medya ağı Vkontakte’de dizinin 20’den fazla hayran grubu oluşmuştur” (Pokidova, 2024, s. 162)

Rus kanallarında büyük oranda hakimiyet kazanmış olan Türk dizilerinin Rusya’da TV kanallarının yanı sıra farklı dijital kanallardan da yayınlanıyor olması TV’de yayınlanmayan Türk dizilerinin de takip edilebilmesini sağlamaktadır. Ancak daha çok “yasadışı internet-anonim korsan siteler”i tercih edilmektedir. Bunun en önemli nedeni tüm Türk dizilerinin resmî dublajlı olarak TV’de yayınlanmaması, korsan sitelerde ise çok sayıda dublajlı Türk dizisinin yer almasıdır. Ayrıca korsan sitelerde telif haklarının kural olarak dikkate alınmaması da nedenler arasındadır (Saetov, 2020, s. 250; <https://www.vedomosti.ru/media/articles/2023/08/07/988780-populyarnost-turetskih-serialov-sprovotsirovala-vsple-sk-piratsstva>). Telif hakkı sahiplerinin haklarına uygun olarak filmleri resmî şekilde yayınlayan resmî internet siteleri ise ücretli oldukları için daha az tercih edilmektedir. Yine YouTube gibi yarı yasal internet kanalları da Türk dizilerinin altyazılı ve dublajlı olarak yayınlandığı ve izlendiği platformlardandır.

Rus medyası Rusya’da Türk dizilerine olan yoğun ilginin korsan yayınların sayısını önemli ölçüde artırdığına dikkat çekmektedir. Verilere göre Rusya’da Ocak-Haziran 2023 döneminde Türk dizilerinin korsan yayınlarını yapan yaklaşık 2,7 milyon internet sitesi ortaya çıkarılmıştır. Bu rakam önceki yılın aynı dönemine göre 3,2 kat, 2021’e göre de 27 kat fazladır (<https://www.yenimesaj.com.tr/rusyada-turk-dizileri-zirvede-H1493844.htm>). Bununla birlikte televizyon, Türkiye’de olduğu gibi Rusya’da da çok sayıda insan tarafından çok uzun sürelerle izlenmektedir. Özellikle yaşlılar için televizyon hâlâ ana bilgi ve eğlence aracı olmaya devam etmektedir. “İstatistiklere göre, Rusya’da Türk dizilerini izleyenlerin yüzde 80’ini genç kadınlar oluşturmaktadır” (<https://www.yenimesaj.com.tr/rusyada-turk-dizileri-zirvede-H1493844.htm>).

2.1. Rusya’da Türk Dizilerinin İzlenme Nedenleri

Araştırmalar Türk dizilerinin Türk Cumhuriyetlerinde ilgi görmesinin nedenini tarihî ve kültürel bağlarla açıklamaktadır. Bununla birlikte Türk dizileri kültürel, dilsel, dinî hiçbir bakımdan yakınlık/ortaklık bulunmayan Rus toplumunda da çok büyük ilgi görmektedir. O hâlde Rusya’da Türk dizilerine olan ilginin başka nedenleri olmalıdır. Bu nedenlerin başında “güzel ve yakışıklı oyuncular, oyunculuğun çok iyi olması, çekim kalitesi, detaylara gösterilen özen, ilgi çekici senaryolar, romantizm, dizilerin çekildiği mekânlar, kullanılan takı ve kostümler gelmektedir” (Pokidova, 2024, s. 157; <https://www.turkrus.com/3387951-rusya-da-turk-dizilerine-yasak-polemigi-hangi-yapimlar-zirvede-xh.aspx>). Türkiyenin ılıman iklimi, doğası ve mimarisi küçük bütçelerle bile cazip görüntüler yaratmayı mümkün kılmaktadır. Bunların canlı çekimleri ise ilgiyi daha da arttırmaktadır.

Türk dizilerinin izlenme nedenlerinden biri de Rus ve Avrupa geleneklerinden oldukça farklı olan Türk gelenekleridir. Türk gelenekleri Rus izleyiciler için Türk dizilerini daha da ilginç hâle getirmektedir. Her Türk dizisinde görülebilecek geleneklerden ev sahiplerinin samimiyeti ve misafirperverliği, büyüklere saygı, çocuk sevgisi, sofrada adabı, doğum, düğün, ölüm vb. törenleri Avrupa ve ABD dizilerinde pek rastlanmayacak türdendir.

“Türk dizilerinde Amerika ya da Avrupa’da yayınlanan pek çok dizinin aksine erotik ya da din konusunda saldırgan bir bakışın bulunmaması da izlenme oranlarında etkili olmaktadır” (Pokidova, 2024, s. 157; <https://www.turkrus.com/3387951-rusya-da-turk-dizilerine-yasak-polemigi-hangi-yapimlar-zirvede-xh.aspx>). Yine Rus dizilerinde kavgı ve küfür çokken, Türk dizilerinde aksiyonun az olması, daha çok gerçek hayattan alınan hikâyelerin işlenmesi ve insanların birbirlerine karşı iyi davranışlar sergilemeleri de Rusların tercih nedenleri arasındadır.

19 Ocak 2021’de genel yayın yönetmeni Olga Raspopova tarafından Rus haber ajansı Ria Novosti’de “Türk dizilerinin neden bu kadar ilgi çektiği” konusunu ele alan bir analiz yayınlanmıştır. Raspopova Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın imajının Türk dizilerinin izlenmesine katkı yaptığını vurgulayarak “*Türk dizilerini Batılı yapımlardan ayıran en büyük özellik muhafazakâr öğeler içeriyor olması.*” şeklinde değerlendirmede bulunmuştur. Raspopova diğer taraftan, yerel yönetimlerin, en sevdikleri film karakterlerinin yaşadığı yeri görmeye gelen turistleri çekme ve ülkenin imajını iyileştirme aracı olarak TV dizilerinin gücünü çok çabuk fark ettiklerini vurgulayarak Türkiye’de hikâyelerin genellikle büyük ölçekte yaratıldığını ve bağımlılık yaptığını belirtmiştir (<https://www.trthaber.com/haber/turkiye/turk-dizilerine-rusyadan-buyuk-ilgi-549464.html>). “Araştırmacılara göre de Türk dizilerinin toplumsal çekiciliği, Türkiye’nin İslamî geleneklerin modernlikle bir arada yaşandığı, yüksek ahlakî değerlere sahip ideal bir toplum imajına sahip olmasından kaynaklanmaktadır (<https://www.hurriyetdailynews.com/turkish-ministry-to-support-tv-seri-es-Promoting-family-life-113429>; Borovikova&Galyapina, 2023, s. 4; Jabbour, 2017, s. 151; Larochelle, 2019). Türk dizileri hem Batı toplumuna özgü modern bir yaşam tarzını tasvir etmekte hem de geleneksel İslamî değerleri yansıtmaktadır.

Türk dizilerindeki duygu dolu aşk hikâyeleri ve romantizm, özellikle Rus kadınlarının en çok ilgisini çeken konulardandır. Oyuncuların rollerinin gerektirdiği duyguya gerçekmişcesine girmeleri izleyicide adeta kurgunun gerçek olarak algılanmasına yol açmakta, karakterlerin aşk için katlandığı zorluklar, kavuşamamaları ve kavuşma beklentisi izleyicileri ekrana kilitlemektedir. Polisiye türü dramalar da dahil olmak üzere hemen her dizide yer alan romantik çizgi, romantizmi bu şekilde ifade etmeye alışmamış bir toplumun üyesi olarak Rus izleyicileri cezbetmektedir. Örneğin “Muhteşem Yüzyıl dizisinde saray entrikaları, taht kavgaları yan hikayelerinin altında her zaman ana konu aşk olmaktadır. Muhteşem Yüzyıl 2011 yılında ekranlara gelmesine rağmen Rus kanalı Domashny diziyi her yıl yayınlamaya devam etmektedir. Türk dizilerinde Avrupa dizilerinden farklı olarak ister komedi ister romantik dram olsun aşk hikâyelerinin kendine has özellikleri vardır. Türk aşk hikâyeleri bu duygunun ne kadar güçlü olduğunu, aşkın her zorluğun üstesinden gelebileceğini ve ne olursa olsun karakterleri mutlu sonla birleştirebileceğini göstermektedir” (Pokidova, 2024, s. 160, 164).

Türk dizilerini çekici kılan bir başka faktör ise dramatik unsurlarıdır. Türk dizilerinde hikâye ilerlerken ani, beklenmedik, etkileyici ve heyecanlı sürpriz gelişmeler yaşanır. İçinde olay, insan ve insan ilişkileriyle ilgili bolca heyecan, gerilim, çatışma ve karşıtlıklar bulunan dizi de izleyiciyi duyguya sokmakta ve adeta hipnoz etmektedir.

Rusya’da Türk tarihî dizileri de oldukça ilgi görmektedir. Tarihî dizileri ilgi çekici kılan da Türk tarihine duyulan ilgi ve merak, muhteşem kostümler, tarihî mekanlardır. Ayrıca eski dönemlere ait geleneklere duyulan merak da dizilere duyulan ilgiyi arttırmaktadır.

Rusya’da Türk dizilerinin ilgi görmesinin nedenlerinde biri de oldukça etkileyici ve kaliteli dizi müzikleridir. Bazı izleyiciler Türk dizilerini sadece müziğini beğendiği, müzikten çok etkilendiği için izlemekte, özellikle etnik motifler izleyicinin oldukça ilgisini çekmektedir.

Rusya’da Türk dizileri, Türkçe öğrenmekte olan kişiler için Türkçeyi geliştirici bir araç olarak da işlev görmektedir. Dolayısıyla bu kişiler eğitimleri sırasında gramer, konuşma, anlama ve telaffuz açılarından dil öğrenimine katkı sağladığı için Türk dizilerini izlemektedirler.

Ayrıca Türk dizileri hem Batı toplumuna özgü modern bir yaşam tarzını tasvir etmekte hem de geleneksel Müslüman değerlerini yansıtmaktadır. Bu sosyal kombinasyon da yine Rus izleyicilerin ilgilisi çeken noktalardandır.

3. Türk Dizilerinin Rusya Toplumu Üzerindeki Dilsel ve Kültürel Etkileri

3.1. Türk Dizilerinin Rusya Toplumu Üzerindeki Kültürel Etkileri

Dizilerin gerek dizinin üretildiği toplumu gerekse de yabancı toplumları ne kadar çok etkilediği bugün tartışmasız bir gerçektir. Takip edilen bir dizideki sevilen bir karakterin davranışları, giyim tarzı, kullandığı takılar, konuşma şekli, hatta kullandığı kokuya kadar özellikle genç kuşaklar tarafından takip edilmekte ve hemen taklit edilmeye başlanmaktadır. Bu tür durumlar dizilerin gözle görülen somut etkileridir; ancak dizilerin inanç, değer yargısı, tarihî bilgi, imaj, kanı gibi soyut etkileri de vardır. Bunun

en büyük kanıtı TV'yi ve TV dizi ve filmlerini etkin bir şekilde kullanarak kendi kültürünü, yaşam tarzını, felsefesini, imajını bütün dünyaya yaymayı başaran ABD'dir.

1970'lerden 1990'ların sonlarına kadar Türkiye'de yayınlanan "Dallas, Yalan Rüzgârı, Kara Şimşek, Küçük Ev, Cosby Ailesi, A Takımı, Bonanza, Cesur ve Güzel, Görevimiz Tehlike, Altın Kızlar, Columbo" gibi Amerikan yapımı dizilerle "Köle İsaura, Zenginler de Ağlar, Yaban Gülü, Marimar, Manuela, Rosalinda" gibi Meksika ve Brezilya yapımı diziler toplum üzerinde öylesine etkili olmuştur ki insanlar günlük işlerini dizi saatlerine göre ayarlar olmuşlardır. Özellikle Dallas ve Köle İsaura dizilerinin yayınlandığı saatlerde sokaklar boşalmış, su tüketimi azalmış, köylerde tarlalarda çalışan insanlar işlerini erken bırakıp koşarak evlerine dönmüşlerdir. Türk insanının yaşam tarzının, ahlak anlayışının, insan ilişkilerinin, kadın erkek ilişkilerinin daha muhafazakâr olduğu o dönemde, bu yabancı diziler özellikle o dönemin genç zihinlerinde, dizilerde yansıtılan yaşam tarzı ve davranış şekillerine karşı büyük bir hayranlık uyandırmış ve zamanla toplumun davranış biçimi değişmiştir. Neticede bugün dünyanın birçok ülkesinde görülen Amerikan tarzı yaşam şekli ve Amerika imajı, toplumlar tarafından yıllardır takip edilen Amerikan dizi ve filmlerinin eseridir. Ancak 2000'li yıllardan itibaren dizi sektöründe küresel bir aktör olarak ortaya çıkmaya başlayan Türkiye, sistemli ve planlı bir şekilde olmasa da bütün dünyayı etkisi altına alarak kültür aktarımının yönünü değiştirmiştir.

Türk dizileri bugün dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi Rusya'da da ilgiyle izlenmektedir. Türk dizileri Rus izleyicileri kültürel, dilsel, ekonomik vs. çeşitli yönlerden etkilemektedir.

Rusya'da tüm filmlerin ve dizilerin izlenme oranları üzerine nicel ve nitel değerlendirme veren Kinopoisk adlı site Türk dizileri hakkında da veriler sunmaktadır. Kinopoisk, kullanıcılarının aktif olarak oy verdiği ve yorum yazdığı en çok ziyaret edilen sitelerden biridir. Site, oy sayısının dağılımını değerlendirebilmek için yeterli veriyi sunmaktadır (Saetov, 2020, s. 251; <https://www.kinopoisk.ru/lists/movies/country--68/?sort=votes&b=series>). Bunun yanı sıra Rusya'nın en büyük sivil araştırma ve analiz merkezi olan Levada-Center Sivil Toplum Araştırma kuruluşunun da sosyolojik verileri kullanarak dizinin gerçek izleyici sayısı tahmin edilebilmektedir. Levada-Center belli yaş gruplarındaki Rusya nüfusu arasında belirli TV dizilerinin popüleritesine ilişkin rakamlar yayınlamaktadır. Örneğin Levada Center'ın anket sonucu ve Kinopoisk'teki verilere göre en popüler dizi olan Game of Thrones, 2019 yılında 18 yaş üstü nüfusun %27'si, yani yaklaşık 31.472.900 kişi tarafından izlenmiştir (Saetov, 2020, s. 252; <https://www.levada.ru/2023/12/22/glavnye-politicheskie-i-kulturnye-sobytiya-i-geroi-2023-goda/>).

Rusya'da Türk dizilerinin en önemli ve uzun süreli etkisi, kültürel etki olmuştur. Öyle ki Türk kültürünün ve dilinin yaygınlaşması, halkın geleneksel düşünceye sahip kesimleri ve din adamları arasında paniğe yol açacak biçimlere bürünmüştür. Türk dizileri ahlaka (özellikle kadınlarda) ve toplumsal değerlere tehdit olarak nitelendirilmiştir. Bazı toplumların Türkleşmesi ve hatta pan-Türkizm konusunda endişeler de dile getirilmiştir (Zubkova, 2015, s. 59; Uysal, 2012, s. 176). Rusya'da Türk dizilerinin dezavantajlarından da söz edilmektedir. Örneğin "Türk dizilerinin popüleritesinin önemli toplumsal etkilerinden biri, izleyicilerin dizideki karakterlere aşırı ilgi duyması ve aralarındaki ilişkinin kendine özgü özellikleri üzerine tartışmaları nedeniyle aile içi çatışmaların ve hatta boşanmaların artması" dezavantajlar arasındadır (Zubkova, 2015, s. 59; Uysal, 2012, s. 176). Bu tür tepki ve görüşler bize Türk dizilerinin kültürel ve dilsel etkisinin ölçeği hakkında yeterli bir fikir vermektedir.

Türk dizilerinin etkileri aşağıdaki şekilde sıralanabilir:

a. Türk Kültürünü Tanıtmak ve Türk Toplumuna Karşı Sempati Oluşturmak

Çekim, senaryo, oyunculuk kalitesi, teknik vb. bakımlardan her geçen gün daha da gelişen Türk dizileri aile, yaşam tarzı, gelenekler, tarih, inanç, bayramlar ve törenler gibi birçok kültürel öge içermektedir. Bu nedenle Türk dizileri eğlendirmekle kalmayıp aynı zamanda izleyiciyi Türkiye ve Türk toplumu hakkında bilgilendirmekte, Türk kültürünü tanıtmakta, Türk toplumuna ve Türk kültürüne karşı sempati oluşturmaktadır. Özellikle aile bağları, doğum, ölüm, düğün gibi törenler, gelenekler, yemek kültürü diğer ülkelerde olduğu gibi Rus izleyicilerin de oldukça ilgisini çekmektedir. Yani Türk dizileri Rus toplumu için Türk halkı ve Türk kültürü açısından bir bilgi kaynağı işlevi görmektedir. Türk kültür aktarımının başlamasından önce Türk kültürüne, yaşam tarzına ve sosyopolitik durumuna pek aşina olmayan Rus toplumunun Türk toplumuna yakınlaşmasını sağlamıştır.

Rus Dili öğretmeni Veronika Skirko'nun ifadeleri Türk dizilerinin tanıtım işlevine güzel bir örnek oluşturmaktadır. Kendisiyle yapılan röportajda Skirko "Türk dizilerini sınıf arkadaşlarının tavsiyesiyle seyretmeye başladığını, dizilerin kendisinde Türk kültürüne karşı merak uyandırdığını, evden çıkan birinin arkasından su dökme gibi bazı Türk geleneklerini dizilerden öğrendiğini, bu geleneğin anlamını sonradan öğrendiğini" ifade etmiştir. Pazarlık etmeyi Türk dizilerinden öğrendiğini belirten Skirko, "Türkiye'ye gittiğimde ben de pazarlık etmeye başladım. Baktım, adamlar indirim yapmaya başladı. Türkler pazarlık etmeyi çok iyi biliyor ve seviyor." diye konuşmuştur. Skirko Türklerin kültür ve geleneklerine sahip çıkan bir millet olduğuna dikkati çekerek "Türkler, diziler ve filmler aracılığıyla kültür değerlerini nesilden nesle aktarıyor. Tarih üzerine kurulmuş diziler ise gençlerde milliyetçi duyguları uyandırıyor." ifadelerini kullanmıştır (<https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/rus-gencler-dizi-lerle-turkiyeyi-taniyor/1658863>).

Aşağıdaki cümleler VKontakte sosyal ağından 152 bin takipçiye sahip olan "Türk Dizileri/Sen Çal Kapımı" adlı fan grubunun üyelerine aittir:

"Bazıları için Türk dizileri kültürlerini öğrenmelerine yardımcı olurken bazıları için yalnızlığa katlanmak daha kolaylaşıyor."

Türkiye'ye sık sık geliyorum, Türk kültürü de ilginç." (Pokidova, 2024, s. 165).

Türk dizileri izleyicilerin Türk halkı ve Türk kültürü ile ilgili düşüncelerini etkileyerek, şekillendirerek ya da değiştirerek olumlu Türk ve Türkiye algısı oluşumuna katkı sağlamaktadır.

b. Önyargıları Ortadan Kaldırmak

Türk dizileri, Türk ve Rus halkları arasında bir kültürel etkileşim oluşturarak Rus izleyicilerde Türkiye ve Türk toplumuna karşı var olan önyargıları önemli ölçüde ortadan kaldırmaktadır. Türk dizileri Rus toplumunun Türkiye algısını olumlu yönde değiştirmekte, Ruslar Türk kadınının sandıklarından farklı olarak modern ve güçlü olduğunu görmekte, Türk insanını, kültürünü, yaşam tarzını tanıma fırsatı bulmaktadırlar. Yine diziler sayesinde izleyiciler Türkiye'nin teknolojik yönden gelişmiş modern bir ülke olduğunu görmekte ve "geri kalmış ülke imajı" yerini "modern ülke imajı"na bırakmaktadır (<https://www.kinopoisk.ru/lists/movies/country--68/?sort=votes&b=series>).

Bununla ilgili olarak Rusya'da yapılan bir araştırmada "araştırmacılar, Rusların Türk erkek ve kadınlarını kalıplaşmış yargılara uygun olarak, yani geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin icracıları olarak algıladıkları hipotezini ileri sürmüşlerdir. Buna göre Rusların gözünde Türk erkekleri "baskın, soğuk ve erkeksi", Türk kadınları ise "ev kadını, zayıf, nazik ve sempatik" olarak algılanmaktadır. Bu hipotezleri test etmek için araştırmacılar bir anket düzenlemiştir. Etkinliğe Rusya'da Türk dizilerini izleyen 18-76 yaş arası 270 kişi (138 erkek, 132 kadın) katılmıştır. Ankette katılımcılardan dizileri izleme sıklığını 1'den (Hiç izlemiyorum) 5'e (Her zaman izliyorum) kadar 5 puanlık bir ölçekte belirtmeleri istenmiştir. Araştırmada Türk erkek ve kadınlarının algısını incelemek için "stereotip/kalıplaşmış içerik modeli"¹ (Модель содержания стереотипов / Stereotype content model/SCM) ve "nitelik atfetme/listeleme"² (Приписывание качеств) tekniği gibi özel araçlar kullanılmıştır. Ayrıca erkeklik ve kadınlık durumlarına atfedilen nitelikler, kültürel boyut tipolojisine göre değerlendirilmiştir. Araştırmacılar Türk erkek ve kadınlarıyla etkileşim deneyimlerinin yanı sıra cinsiyet, yaş, eğitim düzeyi ve gelir gibi sosyodemografik³ göstergeleri de dikkate almışlardır. Anket sonuçları, Türk dizilerini izleyen Rusların hem Türk kadınlarına hem de Türk erkeklerine karşı olumlu stereotiplere sahip olduklarını göstermiştir. İlginçtir ki Türkiye'de yaşayanlarla kişisel iletişim deneyimi, kalıplaşmış yargıların oluşumunu etkilememektedir, ancak kişisel iletişim Türk dizilerini izleme oranını olumlu yönde etkilemektedir. İzleyiciler, Türk erkek ve kadınlarıyla ne kadar çok etkileşime giriyorsa, Türk dizilerini de o kadar çok izlemektedirler (Borovikova&Galyapina, 2023, s. 10).

¹ Kalıplaşmış içerik modeli: Sosyal psikolojide ilk olarak 2002 yılında önerilen ve tüm grup stereotiplerinin ve kişilerarası izlenimlerin iki boyuttan (sıcaklık-yeterlilik) oluştuğunu varsayan bir modeldir.

² Nitelik atfetme: Stereotipleri incelemenin ilk yöntemlerinden biridir. Etnik grupların karakteristik özelliklerini belirlemeyi içerir. Böylece bir grubun temsilcilerinin öz algısının, başka bir grubun temsilcilerinin algısından ne kadar farklı olduğu ortaya konabilir.

³ Sosyodemografik: Yaş, cinsiyet, etnik grup, din, meslek, eğitim, medenî hâl gibi özelliklerin toplamıdır.

Türk dizileri Rusya toplumu üzerinde çoğunlukla olumlu etkiler bırakmaktadır. “Türk dizilerinin yaygınlaşması, Türkiye’yi yalnızca Doğu ile Batı arasında bir köprü olarak konumlandırmayı değil, aynı zamanda onu Türk kültürüne, yaşam tarzına ve sosyopolitik gerçeklere pek aşina olmayan Rus toplumuna da yakınlaştırmayı mümkün kılmaktadır. Başka bir deyişle, bu tür bir kültürel etkileşim Türkiye’ye yönelik önyargıların önemli ölçüde ortadan kalkmasına katkıda bulunmaktadır” (Zubkova&Galyapina, 2015, s. 60).

Diziler menşei oldukları ülke ile ilgili önyargıların yıkılmasına neden olabildiği gibi belli bazı önyargılar da oluşturabilmektedir. Özellikle gerçeği yansıtmayan tarihî diziler yanlış kanılara yol açabilmektedir. Ya da Türk toplumunda yaşanan bir sorunu (örneğin çocuk evliliği vb.) işleyen bir dizi bütün Türklerin bu şekilde davrandığı gibi bir düşünceye yol açabilir. Ancak Türk dizilerinin Rusya toplumu üzerindeki olumlu etkileri daha baskındır.

c. Turizme Katkı Sağlamak

Televizyon dizileri, bireylerin dünyasına hızla nüfuz edebilen ve insanların algılarını değiştirebilen kitle iletişim araçları olarak nitelendirilebilirler. Diziler sayesinde potansiyel turistler, destinasyon ve onun çekicilik yaratan özellikleri ile ilgili bilgi, fikir ve imaj sahibi olmakta (Şanbaz&Kılıçlar, 2009: 32; Abisheva, 2019, s. 3, 53) ve izleyicilerde bölgeye seyahat isteği uyanmaktadır. Bu da dizilerin çekildiği bölgelere giden turist sayısında artış sağlamaktadır. Rusya’da Türk dizilerinin en önemli etkilerinden biri Türkiye’ye seyahat talebini artırmasıdır. Dizilerin içine yerleştirilen Türkiye’nin tarihî ve turistik destinasyonları Rus izleyicilerde uzun süreli bir ilgi yaratarak Türkiye’nin turistik çekiciliğini artırmaktadır. Nitekim Rusya’da Türk dizilerinin yayınlanmasından sonra Türkiye’ye gelen Rus turist sayısında önemli oranda artış olmuştur. Muhteşem tarihî mekanları, güzel İstanbul manzaraları, yakışıklı ve güzel oyuncular, güzel kostüm ve takılarıyla Türk dizileri Rus izleyicilerde Türkiye’ye seyahat etme ve dizilerde gördüğü yerleri canlı olarak görme isteği uyandırmaktadır. Türkiye uzun yıllardır Rus halkının tatil için tercih ettiği ülkelerin başında yer almaktadır. Ancak 2011 yılında Rusya’da Türk dizilerinin yayınlanmaya başlamasının ardından Türkiye’ye ve Türk kültürüne olan ilgi artmış, Türklere bakış olumlu yönde değişmiş ve bu da Rus toplumunda Türkiye’ye seyahat isteğini artırmıştır. Türk dizilerini izleyen Ruslar dizilerin çekildiği mekânları, şehirleri görmek, Türk kültürünü yakından tanımak isteyerek Türkiye’ye gelmektedir. Örneğin “Muhteşem Yüzyıl karakterlerinin bitmeyen entrikaları, muhteşem iç mekânları, kıyafetleri ve dekorasyonları sayesinde dizinin hayran sayısı her geçen gün artmış, ilk sezonun gösterilmesinin ardından İstanbul’a gelen Rus turist sayısında %30 artış yaşanmıştır. Ruslar özellikle Topkapı Sarayı, harem ve dizide anlatılan olaylarla doğrudan bağlantılı mekânlarla ilgilenmişlerdir (<https://aif-turkey.ru/culture/2013/07/04/velikolepnyj-vek-bez-prikras.html>). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığının 2023 yılına ait turizm verilerine göre 2023 yılında yüzde 20,66 artışla 6 milyon 313 bin ziyaretçi gönderen Rusya, Türkiye’ye en çok ziyaretçi gönderen ülkeler arasında ilk sıradaki yerini korumuştur (<https://www.turizmuncel.com/haber/2023-yilinda-turkiyeye-en-cok-hangi-pazarlardan-turist-geldi>).

Aşağıdaki cümleler VKontakte sosyal ağından 152 bin takipçiye sahip olan “Türk Dizileri/Sen Çal Kapımı” adlı fan grubunun üyelerine aittir:

Türkiye’yi ziyaret ettim, dizinin çekildiği yerleri de gördüm.

Türkiye’ye defalarca tatile gittim, 2022’de İstanbul’daydım. Serkan Bolat’ın (dizi karakteri) ofisine gittim. Çekim yerlerini ziyaret etmek her zaman ilginçtir; nostalji duygusu veriyor.

Dizinin çekim yerlerine gittim. Dizilerde izlediğim yerleri kendi gözlerimle gördüğümde, hemen o diziye tekrar izleme arzusu, çok alışılmadık bir duygu. Her şeyi görmek imkansız ama gördüğüm yerler harikaydı.

Çekim yerlerini gezdim, hatta Kerem’le (dizi karakteri) tanıştım (Pokidova, 2024, s. 164).

Türk dizileri Rusların Türkiye’yi tanımlarını sağlayarak onları Türkiye’yi ziyaret etmeye yöneltmektedir. Örneğin Anadolu Ajansının Rus gençlerle yaptığı bir röportaja göre “Rus Dili öğretmeni Veronika Skirko Türk dizilerini sınıf arkadaşlarının tavsiyesiyle seyretmeye başladığını, kendisinde Türk kültürüne merak uyandırdığını, Bazı Türk geleneklerini dizilerden öğrendiğini belirterek Evden çıkan birisinin arkasından su döküyorlar. Aslından bunun ne kadar anlamlı olduğunu sonradan öğrendim.” şeklinde konuşmuştur. Skirko, Türk dizilerinin kendisini Türkiye’yi ziyaret etmeye

yönlendirdiğini ve İstanbul'un büyüleyici manzarasına hayran kaldığını ifade etmiştir (<https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/rus-gencler-dizilerle-turkiyeyi-taniyor/1658863#>).

Turizm yoluyla Rus ve Türk toplumlarının etkileşiminin artması yan bir etki yaratarak Türk-Rus evliliklerinin artmasına da yol açmıştır. “Günümüzde Türk-Rus evliliklerinin toplam sayısının neredeyse yarım milyon olduğu tahmin edilmektedir” (Filiyeva Erkeç, 2017, s. 32; Saetov, 2020, s. 249). Diziler yoluyla Türkiye’yi tanıyan ve Türkiye hakkında olumlu kanı edinen bazı Ruslar ise eğitim almak ve çalışmak için Türkiye’yi tercih etmektedir. Bazı Rusya vatandaşları da önce tatil yapmak amacıyla gelmekte, daha sonra Türkiye’ye yerleşme kararı almaktadır.

Türk dizilerinin artırdığı Türkiye’ye Rus göçü ikincil bir etki yaratmış, bazı Türk illerinin demografik yapısını Rus vatandaşları lehine değiştirmiştir. “Rus vatandaşlarının Türkiye’de en çok tercih ettiği şehirlerden ilki Antalya, ikincisi de İstanbul’dur. Bugün Antalya’nın 300 bin nüfuslu Alanya ilçesinde 60 bin Rus yaşamakta, 4 bin de okul çağında Rus çocuk bulunmaktadır” (<https://www.haberturk.com/o-ilcede-yerlesik-ruslarin-sayisi-savasla-birlikte-artti-3557667>). Rus vatandaşlarının görünürlüğünün en fazla olduğu Antalya’da hemen her adımda Rusça konuşanların duyulması, mağaza, kafe veya başka işyerlerinin isimlerinin Türkçeyle birlikte Rusça da yazılması, kentte Ruslara yönelik okul, kurs ve kendilerinin kurdukları derneklerin sayısının çoğalması, Rusların bir tek turizm alanında değil, diğer alanlarda da çalışıyor olması bu şehri kısmen de olsa Ruslaştırmıştır (Filiyeva Erkeç, 2017, s. 32).

d. Ekonomik Katkı Sağlamak

Türk dizileri, dizilerin satışından elde edilen gelirin yanı sıra Türk ürünlerine talebi artırarak da ekonomik katkı sağlamaktadır. Türk dizileri içeriğinde yer alan Türkiye’nin doğal, kültürel ve tarihî güzellikleri yanı sıra, Türk ürün ve hizmetlerini görsel olarak da ön plana çıkarmakta, bu da pek çok sektörün ve yerli ürünün yurt dışında tanıtımına katkı sağlamaktadır. Oldukça kaliteli ve güzel eşya, malzeme ve ürünlerin kullanıldığı Türk dizileri Rusya’da Türk mallarına, giysi ve takılarına olan talebi arttırmakta; oyuncuların giyim tarzları ve saç stillerinin popülerleşmesini sağlamaktadır. Böylece Türk dizileri, sadece dizilerin satışından elde edilen geliri değil, diğer Türk ürünlerinin ihracatını da artırarak Türk ekonomisine büyük katkı sağlamaktadır.

Türk dizileri ayrıca Türkiye’ye seyahat eden turist sayısını artırarak da ükleye ekonomik katkı sağlamaktadır. Türk dizileri, izleyiciler arasında “Bireylerin bir destinasyon bölgesini televizyon veya sinema ekranında görmesiyle birlikte destinasyon hakkında merak uyandırması ve oraya gitmeye karar vermesi” (Demircan, 2023, s. 80) olarak tanımlanan bir “dizi turizmi” oluşturmuş ve bu dizi turizmi bir sektör hâline gelmiştir. Yine diziler Türkiye’nin eğitim almak ya da çalışmak için tercih edilmesinde ve emlak sektörünün canlanmasında etkili olarak da ekonomik katkı sağlamaktadır.

e. Türkiye ve Osmanlı Tarihine Karşı İlgi Uyandırmak

Türk dizileri, özellikle de tarihî diziler Rus toplumunda Türk tarihine karşı ilgiyi arttırmakta, dizi izleyicileri Türk ve Osmanlı tarihini araştırmaya başlamaktadırlar. Bununla ilgili olarak Rusya’nın Ankara Büyükelçisi Aleksey Yerkhov, Rusya’da son derece popüler olan Türk dizileri sayesinde, Osmanlı İmparatorluğuna ilgi gösteren Rusların sayısının giderek arttığını belirtmiştir (<https://www.trthaber.com/haber/kultur-sanat/ara-gulerin-fotograflari-linol-baski-ile-sanat-eserine-donustu-413338.html>). Bu ilgi aynı zamanda tarihî mekanları görme ve bilgi edinme amacıyla Türkiye’ye yapılan seyahatleri de artırmaktadır.

f. Türk Yemek ve Mutfak Kültürünün Tanıtımını Sağlamak

Rus izleyiciler diziler yoluyla Türk yemeklerini ve yemek kültürünü tanımakta ve yemeklerin Türkçe isimlerini öğrenmektedirler. Dizilerde gördükleri zengin aile sofraları Rus izleyicilerin dikkatini çekmekte, Rus izleyiciler yemeklerin çeşitliliğine ve zenginliğine hayran kaldıklarını ifade etmekte, simit, menemen, sarma, kebab, börek gibi yemekleri adıyla birlikte öğrenmektedirler. Yine Türk çay, kahve ve kahvaltı kültürü, kız isteme töreninde tuzlu kahve ikramı Rusların dikkatini çeken diğer hususlardandır (<https://dzen.ru/a/XynL1BuITkQNUf92>). Rusya’da ilk Türk restoranı (Bosfor) 1998 yılında açılmış, dizilerin ve gelişen ilişkilerin etkisiyle de son yıllarda Türk restoranı sayısı epeyce artış göstermiştir (<https://www.bosforrest.ru/post/rusya-da-t%C3%BCrk-yemekleri-yapan-i-lk-t%C3%BCrk-re> storan%C4%B1; <https://turkrus.com/1001443-rusyada-turk-mutfagi-moda-oldu->

nusret-de-ilk-restoranini-aciyor-xh.aspx). Rusya'daki Türk restoranları sadece Türklerden değil, Rus halkından da büyük talep görmektedir. Bunun nedenleri arasında hem Türkiye'ye seyahat ederek Türk yemeklerini tanıyan Rus vatandaşlarının sayısının giderek artması hem de Türk dizilerinin yaptığı Türk yemek ve mutfak kültürü tanıtımı bulunmaktadır.

Rus izleyiciler öncelikle eğlence amaçlı izlemeye başladıkları Türk dizilerinin, zengin içeriğini görüp kültürel etki altında kaldıktan sonra dizilere yaklaşımlarında önemli bir değişiklik olduğunu belirtmektedirler. Örneğin Yelena Vorontsova adlı bir Türk dizileri izleyicisi gösterilen yemek sahnelerinden sonra Türk yemek kültürünü tanıdığını ve dizilerde sağlıklı yaşamın tavsiye edildiğini belirtmiştir (<https://aboutturkeyandmore.blogspot.com/2018/01/blog-post.html?m=1>).

Diziler yemek ve mutfak kültürünün tanıtımını yapmanın yanı sıra gördükleri ilgi çekici lezzetleri tatmak amacıyla Türkiye'yi ziyaret eden Rus turistler yoluyla da ikincil olarak ülkeye ekonomik katkı sağlamaktadır. Bugün dünyada Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) tarafından "gastronomik destinasyonlara yapılan eğlenme amaçlı yiyecek ve içeceklerle ilgili rekreasyonel deneyimsel aktivitelerin bütünü" (Küçükökmürler, 2018, s. 80) şeklinde tanımlanan "gastronomi turizmi" ülkeler, şehirler hatta köyler açısından son derece önemli bir ekonomik girdi kaynağı oluşturmaktadır.

g. Türk Müziğinin Tanıtımına Katkı Sağlamak

Türk dizileri sadece oyunculuk, senaryo ve çekim kalitesi açılarından değil, aynı zamanda dizi müzikleri alanında da son derece başarılı yapımlardır. Bir sahnede aktarılmak istenen duygu oldukça başarılı ve uygun olarak seçilen müzik ve eserlerle ya da bestecilerin diziye özel olarak hazırladıkları oldukça kaliteli müzik ve eserlerle çok daha etkili biçimde yansıtılmaktadır. Çok farklı türleri bulunan ve etnik motifler içeren Türk dizi müzikleri hep belli tür müzikleri dinlemek durumunda olan Rus izleyiciler için oldukça ilgi çekici olmakta, bu da Rus izleyicileri Türk müziği hakkında daha fazla bilgi edinmeye ve geleneksel Türk müziği dinlemeye teşvik etmektedir.

Türk dizilerini Türkçe izleyebilmek için Moskova Yunus Emre Enstitüsünde (YEE) Türkçe kurslarına katılan Adli tıp uzmanı Natalya Kiriçok bazı dizilerin müziklerinden etkilendiğini, bu dizileri sadece müziği nedeniyle izlediğini belirtmiştir. Kiriçok "Dizilerdeki müzik kalbime dokunuyor. Toygar Işıklı'nın diziler için yazdığı parçaları çok seviyorum." şeklinde konuşmuştur (<https://www.hurriyet.com.tr/kelebek/keyif/rus-gencler-dizilerle-turkiye-yi-taniyor-41385820>).

h. Türk-Rus Dizi Sektörüne Katkı Sağlamak

Türk dizilerinin yayınlandığı diğer ülkelerde olduğu gibi Rusya'da da çok izlenmesi dizi yapımcılarını daha dikkatli çalışmaya, daha kaliteli yapımlar ve ilgi çekici senaryolar üretmeye sevk etmekte, bu da Türk dizi sektörünün gelişimine katkı sağlamaktadır. Ayrıca dizilerin satışından elde edilen gelir de yine hem ülkenin hem de dizi sektörünün gelişimine katkı sağlamaktadır.

Rusya'da izlenme rekorları kıran Türk dizileri, iki ülke arasındaki ortak yapımların da yolunu açmıştır. "Kurt Seyit ve Şura, Doğu-Batı ve Kalbimin Sultanı" dizileri bu tür yapımlardandır. Dizin yapımcılarından olan Vladimir İgnatiev, "Yaptığımız araştırmalarda ortak duygusal değerlerimiz olduğunu gördük. Oyuncuların görünümü, aile münasebetleri, kadına olan bakış tanıdık geldiği için Türk dizileri tercih ediliyor. Bunların arasında reyting sırasına göre Muhteşem Yüzyıl, Kara Sevda, Çilek Kokusu, Aşk Memnu, İçerde, Güneşin Kızları, Kurtlar Vadisi Pusu var. Özellikle aile değerlerini anlatan melodramlar daha çok izleniyor. Bu başarı Rusya'daki yapımcıları ve dizi sektörü çalışanlarını çok şaşırttı. Bazıları için uyarılama çalışmaları bile yapıyor. Örneğin Muhteşem Yüzyıl formatında çekilen Kalbimin Sultanı, iyi bir kitle yakaladı." (<https://ria.ru/amp/20210119/serialy-1592903622.html>) ifadesinde bulunmuştur.

3.2. Türk Dizilerinin Rusya Toplumu Üzerindeki Dilsel Etkileri

Türk dizileri Rus toplumunun dil tutumu üzerinde önemli etkiler yaratmaktadır. "Türk dizileri Türk kültürünü, geleneklerini, yaşam tarzını vb. tanıtmının yanı sıra bu diziler sayesinde Türk kültürünü ve Türkçe'yi öğrenmeye meraklı bir kitle de oluşmuştur" (Pokidova, 2024, s. 157). Türk dizilerini beğenip izleyen Rus gençleri diziyi orijinal dilinde takip edebilmek için Türkçe kurslarına gitmeye başlamışlardır. Türk dizilerini takip eden Ruslar ya diziye dublaj yapılarına kadar beklemek

istemediklerinden, ya dizi Rusya’da yayınlanmadığından ya da kötü dublaj yapıldığından dolayı dizileri orijinal hâliyle izlemek istemekte ve Türkçe öğrenmeye yönelmektedirler. Yani Türk dizileri, kültürün bir ögesini oluşturan Türkçeyi öğrenme isteğini arttırmaktadır. Buradan hareketle Türk dizilerinin Türkçenin öğrenilmesine ve yaygınlaşmasına katkısı olduğu sonucuna varılabilir. Örneğin Moskova Yunus Emre Enstitüsünde (YEE) Türkçe kurslarına Türk dizileri sayesinde katıldığını belirten Rus Natalya Kiriçok, “Muhteşem Yüzyıl dizisinin sadece birkaç bölümü Rusça’ya çevrilmişti. Diziyi çok sevdiğim için Türkçe izlemeye devam ettim. Böylelikle Türkçeye ilgi duydum, kurslara gitmeye başladım. Türk dizilerinde anne baba çocuklarını, kardeş kız kardeşini korur, küçükler büyüklere saygı duyar, akrabalar da birbirine destek olur. Bu, günümüzde çok önemli.” şeklinde konuşmuştur (<https://www.hurriyet.com.tr/kelebek/keyif/rus-gencler-dizilerle-turkiyeyi-taniyor-41385820> (20.04.2024)).

Rusya’da yaşayan Türk topluluklarında da aynı davranış görülmekte, Türk kökenliler diziyi internet üzerinden yayınladığı anda izleyebilmek için Türkiye Türkçesi öğrenmeye başlamaktadırlar. Kırım Tatarı iş insanı Alime Mamutova verdiği röportajda diziler sayesinde Türkçeyi geliştirdiğini dile getirerek, şunları söylemiştir: “Dizileri Türkçe ve Türkçe alt yazılarla izliyorum. Anlamadığım kelime olduğunda altyazıya bakıyorum. Sonra bu kelimenin ne olduğunu sözlükte buluyorum. Bu şekilde ilerlemeler kaydediyorum.” Türk dizilerinin duygusal yönünün olduğuna işaret eden Mamutova, “Türk dizilerinde çok gözyaşı dökülüyor, romantik anlar yaşanıyor. Rus dizilerinde bunu fazla göremezsiniz. Bu yüzden Rus kadınlar, Türk dizilerini büyük zevkle izliyor.” diye ifade etmiştir. Dizilerdeki oyuncuların da etkilendiğini dile getiren Mamutova, “Türk oyuncularının ayrı bir karizması var. Oyuncular güzel, estetik, sıcaklar; gerçek duyguları ekranlara yansıtabiliyorlar.” şeklinde ifade etmiştir (<https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/rus-gencler-dizilerle-turkiyeyi-taniyor/1658863>).

Türk dizi izleyicileri fan grubu üyelerinden biri de *Çok fazla dizi izledim. Çünkü Türkçe ilgi çekiciydi, o yüzden başka bir dilde dizi izlemek ve anlamaya çalışmak çok ilginç. Bu dili öğrenmek benim için yeni bir hobi hâline geldi.* (Pokidova, 2024, s. 165) şeklinde konuşmuştur.

Türk dizileri sadece Rusya’da değil tüm dünyada Türkçe öğrenimine olan ilgiyi artırmıştır. Bununla ilgili olarak 2022 yılında Yunus Emre Enstitüsü ile Radyo ve Televizyon Üst Kurulu (RTÜK) Türk dizilerinin Türkçe ve Türk kültürüne yakınlaştırmacı etkisini araştırmak amacıyla “Türk Dizileri ve Türkçe” başlıklı, içinde Rusya’nın da bulunduğu 125 ülkeden Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen yaklaşık 5 bin kişinin katılımıyla bir saha araştırması yapmıştır. Araştırma sonucunda Türk dizilerinin, kişileri Türkçe öğrenmeye iten temel motivasyon olduğu, Türkçe öğrenimi sırasında gramer, konuşma, anlama ve telaffuz açılarından dil öğrenimine katkı sağladığı, Türk dizilerinin aynı zamanda Türk kültürünün ve değerlerinin, Türk tarihinin öğrenilmesi açısından önemli katkılar sağladığı ve Türk kültürüne bir ilgi oluşturduğu sonucuna varılmıştır (Barut, 2022).

Diziler, filmlere göre genellikle kısa olmaları, devamlılık göstermeleri ve karakterlerin belli dil kalıplarını sürekli tekrar etmeleri nedeniyle oldukça etkili ve avantajlı dil öğretim araçlarıdır. Türk dizileri de Türkçe öğrenmekte olan Rus izleyicilerin öğrendiklerini pekiştirerek ve telaffuz, vurgu gibi konularda bireyleri destekleyerek Türk dilinin öğretimine katkı sağlamaktadır.

SONUÇ

Türkiye dilsel, kültürel ve tarihî özellikleri nedeniyle Türk dünyasının bir parçasıdır. Bu nedenle Türkiye’nin dış politika stratejisinin yönlerinden biri, Türk devletleri ve Türk halklarının yakınlaşması ve her alanda iş birliğinin artırılması olmuştur. Diğer taraftan Türkiye, Müslüman dünyasının da bir parçasıdır. 2000’li yıllardan itibaren Türkiye kültürel diplomasi uygulamalarına Müslüman nüfusun yaşadığı bölgeleri, yani Yakın ve Orta Doğu, Balkanlar, eski Sovyet sahası ve Afrika kıtasındaki İslam devletlerini de dâhil etmiştir. Bu listeye Rusya’da yaşayan Müslüman halklar da eklenmelidir. Türkiye’nin kültürel diplomasi uygulamaları Rusya’da sadece Müslüman nüfusu değil, Müslüman olmayan nüfusu da etkisi altına almış bulunmaktadır. Kültürel politikaların uygulanmasında Türk dizileri son derece etkili bir araç olarak ortaya çıkmış, Türkiye’ye olan kültür aktarımı akışını tersine çevirmiştir. Türkiye şu anda dünya çapındaki ana dizi tedarikçilerinden biridir. Türk dizileri Latin Amerika’dan Çin’e, Orta Asya’dan Afrika’ya kadar çok geniş bir sahada izlenmektedir.

Türkiye 1970’li yıllarda ABD, Avrupa ve Latin Amerika’dan dizi satın alırken bugün dünyanın 170 ülkesine dizi ihraç eden bir ülke konumuna gelmiştir. Böylece büyük paralar harcanarak

yapılamayacak tanıtım, kolayca ve etkili bir şekilde yapılmakta, üstelik ülkeye de büyük bir ekonomik girdi sağlanmaktadır. Dünyada Türk dizilerinin en çok izlendiği ülkelerden biri de Rusya'dır. Toplumsal yaşamın daha da özgürleştiğini gösteren Türk dizileri giderek daha fazla izleyici çekmektedir. Rus izleyiciler diziler vasıtasıyla Türk tarihini, Türk kültürünü ve Türk insanını tanıma fırsatı bulmakta, Türkiye hakkında bilgi sahibi olmakta ve önyargılarından kurtulmaktadır. Bu da Türk dizilerini takip eden Ruslarda Türkiye'ye seyahat isteği oluşturmakta, dolayısıyla turistik hareketlilik yaratmaktadır. Türk dizileri Türkiye ve Rusya arasında sadece kültürel ve dilsel etkileşimi değil, ekonomik ve siyasi ilişkileri de olumlu yönde etkilemekte, bir tanıtım ve kültürel aktarım aracı olarak hizmet etmektedir.

Türk dizilerinin Rusya'da Türkiye'nin bir kültür elçisi görevi görüp Türkiye'nin imajına ve Türk kültürünün tanıtılmasına pozitif etkisi açıktır. Türk dizilerinin en önemli kültürel etkisi Rusya toplumuna Türk halkını, Türk kültürünü, Türk tarihini, günlük yaşam pratiklerini, düğün, cenaze, tören vb. geleneklerini tanıttımasıdır. Fakat Türk dizilerinin etkisi sadece imaj, tanınma, sempati sağlama gibi soyut değerlerden ibaret değildir. Türk dizileri turizmden eğitime, ticaretten sanata birçok alanda Türkiye'ye önemli bir katma değer sağlamaktadır. Türk dizileri getirdikleri satış gelirlerinin yanı sıra Rusya'da Türk ürün ve mallarına ilgiyi artırarak, Türk şirketlerinin bu ülke piyasalarına girişini kolaylaştırarak ve izleyen insanlarda Türkiye'yi görme isteği uyandırarak Türk ekonomisi ve turizmüne büyük katkı sağlamaktadır.

Türk dizileri Rusya'da Türkiye ve Osmanlı tarihine, Türk yemek ve mutfak kültürüne ve Türk müziğine karşı da ilgi uyandırmaktadır. Türk dizileri ayrıca Türkçeye karşı da ilgi uyandırmakta, Türk dizilerini orijinal dilinde izlemek isteyen Rus izleyiciler Türkçe kurslarına yönelmektedir.

Türk dizilerinin Türkiye ve Türk toplumu için büyük bir fırsat yarattığı ortadadır. Ancak bu fırsatın uzun vadeli ve sürdürülebilir olması için gelen turistlerin ülkeden memnun ayrılmaları sağlanmalıdır. Yapılan araştırmalarda gelen turistlerin büyük oranda arkadaş tavsiyesi ile Türkiye'ye geldikleri görülmüştür. Dolayısıyla memnun ayrılan turist demek bedava reklam ve katlanarak gelen turist demektir. Bunun için öncelikle turistlerin çok rahatsız oldukları hususlar araştırılarak ortaya konmalı ve bunlar düzeltilmelidir. Altyapı sorunlarından, hijyen yetersizliğinden, hırsızlık ve dolandırılma olaylarından, kaba ve rahatsız edici insan davranışlarından hepimiz gibi turistlerin de rahatsız olacağı açıktır. Türk kültürü ve Türk insanının doğru tanıtılması bakımından hem devlet yetkililerinin hem de her bir Türk vatandaşının sorumluluğu bulunmaktadır.

Dizilerin özellikle olumlu bir Türk ve Türkiye imajı yaratmadaki etkileri göz önüne alındığında, dizi yapımcılarına da önemli sorumluluklar düşmektedir. Dizi yapımcıları diziler çekilirken yurtdışına ihraç edilme ihtimalini göz önüne alarak Türk dizilerine gereken önemi vermeli, özellikle senaryo konusunda özenli davranmalıdır. Senaryolar planlı ve bilinçli bir şekilde hazırlanmalı, Türk kültürel değerleri ve Türk ürünlerine ait unsurlar senaryo içine ustaca ve doğru şekilde yerleştirilmelidir. Dizilerin kültür aktarım işlevi göz önünde bulundurularak Türk kültürü, tarihi, dili, coğrafyası doğru ve ilgi çekici bir şekilde yansıtılmalı, Türk ve Türkiye gerçeklerine uygun diziler yapılmalıdır. Bazı Ruslar bile Türk dizilerinin kadınların ahlakını bozduğunu düşünüyorsa, yapımcılar bunun üzerine düşünmelidir. Dizilerde yansıtılan yaşam tarzı ve insan ilişkilerinin ne derece Türk toplumunu yansıttığı tartışmalıdır. Ayrıca diziler yoluyla Türkiye'nin vermek istediği mesajlar farklı coğrafyalara ulaştırılabilir. Böylece Türkiye'nin bölgesel ve küresel konumu ile etki alanı daha da sağlamlaştırılabilir.

Türk dizilerinin pek çok sahada olumlu etkilerini fark eden devlet yetkilileri son yıllarda Türk dizi sektörüne olan desteğini artırmıştır. Ancak Hollywood, Bollywood gibi büyük dizi endüstrileriyle mücadele edebilmesi için Türk dizi sektörünün daha fazla desteğe ihtiyacı vardır. Türkiye'nin yumuşak gücü ve tanıtım elçisi olarak hizmet eden Türk dizileri her yönden daha da geliştirilmeli, dizilere verilen destek daha da arttırılmalı, diziler üzerine politikalar geliştirilmeli ve Türk dizilerinin başarısı sürdürülebilir hâle getirilmelidir.

Ayrıca farklı ülke ve bölgelerde Türk dizilerinin etkileri, Türk dizi izleyicilerinin görüş ve talepleri üzerine farklı alanlardan uzmanlar tarafından ciddi araştırmalar yapılmalı, oldukça zor, zaman alıcı ve maliyetli olan bu araştırmaları yapacak olan araştırmacılar da desteklenmelidir. Elde edilen güvenilir veriler üzerinden analizler yaparak izlenecek strateji belirlenmelidir.

KAYNAKLAR

- Abisheva, A. (2019). *Türk Televizyon Dizi ve Filmlerinin Ülke İmajına ve Seyahat Etme Eğilimine Etkisi: Kazakistan Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Ankara.
- Akmataliyeva, A. (2022). *Türk Dizilerinin Kırgızistan'daki İmajı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Arbatlı, M. S. & Kurar, İ. (2015). Türk Dizilerinin Kazak-Türk Kültürel Etkileşimine ve Türkçenin Yaygınlaşmasına Etkisi. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 10(2), 31-48.
- Arik, İ. (2023). Kırgızistan Örneğinde Yurt Dışında Yayınlanan Türk Dizilerine İlişkin İzleyici Görüşleri. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi (KMUSEKAD)*, 25(45), 1264-1283.
- Arik, İ. & Çelik, F. (2019). Türk Dizilerinin Orta Asya Cumhuriyetlerinde Türkçe Öğrenmeye Etkisi (Kırgızistan Örneği). *Uluslararası Sosyal Araştırmalar dergisi*, 12(64), 677-691.
- Aslan, P. (2019). Uluslararası İletişim ve Popüler Kültür Üzerine: Latin Amerika'daki Türk Televizyon Dizileri Üzerinden Bir Araştırma, *Connectist: Istanbul University Journal of Communication Sciences*, 57, s. 25-50.
- Barut, M. (2022). *Türk Dizileri ve Türkçe: Türk Dizilerinin Türkçeye ve Türk Kültürüne Yakınlaştırmacı Etkisi*. Ankara: Yunus Emre Enstitüsü Yayınları.
- Berkes, N. (1942). *Propaganda Nedir?* Ankara: Recep Ulusoglu Basımevi.
- Borovikova, J. A. & Galyapina V. N. (2023). The Influence of Turkish 'Soap Operas' on the Formation of Gender Stereotypes among Russian Viewers. *Psikhologicheskoe Issledovaniya*, Vol. 16, No. 87, p. 1-24.
- Campos-Perez, B. G. (2017). *Şili Televizyonlarındaki Türk Dizilerinin Şili Basınında Sunumu*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Çapık, E. & Dulupçu, M. A. (2023). Türkiye'nin Tanıtımında Türk Dizilerinin Bölgesel Başarısı. *Geographies, Planning&Tourism Studios, GPT Studios*, 3(2), 157-174.
- Demircan, Ş. (2023). Film ve Dizi Turizmi. *Turizmde Değişim ve Yeni Arayışlar*. Gaziantep: Özgür Yayınları, s. 79-88.
- Jabbour, J. (2017). Winning hearts and minds through soft power: The case of Turkish soap operas in the Middle East. In: *Media in the Middle East: Activism, Politics, and Culture*. Lenze, N., Schriwer, C., Jalil, Z. (Eds.), Palgrave Macmillan, Cham, pp. 145-163.
- Keskin Yılmaz, Y. (2007). *Propaganda Aracı Olarak Sinema: 1990 Sonrası Amerikan Filmlerinde Propagandanın Kullanımı Üzerine Bir Çalışma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Küçükkömürler, S. & Şırvan, N. B. & Sezgin, A. C. (2018). Dünyada ve Türkiye'de Gastronomi Turizmi. *Uluslararası Turizm, İşletme, Ekonomi Dergisi*, 2(2): 78-85.
- Laçiner, S. (2023). Türkiye'nin en hızlı yükselen ihracat sektörü: Türk dizileri. *Panoramanews*.
- Larochelle D. L. (2019). The Greek Fandom of Turkish Soap Operas and the Tourism Industry: Traveling through Borders, Realities, and Identities. *The Journal of Popular Culture*, 52(6), 1472-1493.
- Mohyidin, R. (2020). *The Lasting Appeal of Turkish Entertainment*. Ankara: TRT World.
- Nuroğlu, E. (2013). Dizi Turizmi: Orta Doğu ve Balkanlar'dan Gelen Turistlerin Türkiye'yi Ziyaret Kararında Türk Dizileri Ne Kadar Etkili? 5. *Küresel ve Bölgesel Değişim Sürecinde Yeni Türkiye'nin Ekonomik Vizyonu*. Uluslararası İstanbul İktisatçılar Zirvesi, İstanbul, s. 1-13.
- Nye, J. S. (1990a). *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power* (Basic Books), pp. 31-32.
- Nye, J. S. (1990b). Soft Power. *Foreign Policy*. 80, 153-171.
- Pokidova, L. (2024). Kültürel Bağlamda Türk Televizyon Dizileri: Rus Dizi İzleyicileri Üzerine Bir Analiz. *International Journal of Media, Culture and Literature*, C. 9, S. 2, s. 153- 167.
- Saetov, İ. (2020). The Popularity Of Turkish TV Series Among Russian-Speaking Viewers, *Vostochnaya analitika dergisi*, № 4, 249-257.

Şahbaz, R.P. ve Kılıçlar, A. (2009). Filmlerin ve televizyon dizilerinin destinasyon imajına etkileri. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 31-52.

Tekerek, M. (2020). Bir Propaganda Aracı Olarak Türkiye’de Sinema: Atatürk Dönemi. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, S. 37, s. 181-204.

Ulviya Filiyeva Erkeç, (2017) “Evlilik Yoluyla Kadın Göçü Ve Türkiye’de “Rus Gelin”lerin Durumu”, *Journal of Social Sciences and Humanities*, C. 1, S. 2, s. 21-43.

Uysal A. (2012). The Turkish Soap Operas in the Middle East, As Framed in the Arab Media. *Culture and Politics in the New Middle East*. Edited by Yasin Aktay, Pakinam El-Sharkawy, s. 169-191, Ankara.

Yazar, F. (2020). Kamu Diplomasisi Aracı Olarak Türk Dizi Sektörünün Değerlendirilmesi. *SSAD Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. 4, S. 3, s. 529-541.

Zubkova A. I. (2015). Turkish Soft Power: The Phenomenon Of ‘Soap Power’ as a Tool Of Cultural Diplomacy. *Vestnik RUDN - Politologiya*, No2, s. 52-62.

İnternet Kaynakları

<https://sozluk.gov.tr/> (23.04.2024)

<https://lacineryazilar.blogspot.com/2023/06/turkiyenin-en-hzl-yukselen-ihracat.html> (21.04.2024)

<https://panorama-news.de/yazarlar/turkiyenin-en-hizli-yukselen-ihracat-sektoru-turk-dizileri/> (21.04.2024)

<https://www.aa.com.tr/tr/kultur-sanat/rus-gencler-dizilerle-turkiyeyi-taniyor/1658863> (20.04.2024)

<https://www.vedomosti.ru/media/articles/2023/08/07/988780-populyarnost-turetskih-serialov-sprovotsirovala-vsplesk-piratsstva> (24.04.2024)

<https://www.yenimesaj.com.tr/rusyada-turk-dizileri-zirvede-H1493844.htm> (15.06.2024)

<https://www.turkrus.com/3387951-rusya-da-turk-dizilerine-yasak-polemigi-hangi-yapimlar-zirvede-xh.aspx> (1.09.2024)

<https://turkrus.com/1001443-rusyada-turk-mutfagi-moda-oldu-nusret-de-ilk-restoranini-aciyor-xh.aspx> (12.08.2024)

<https://www.trthaber.com/haber/turkiye/turk-dizilerine-rusyadan-buyuk-ilgi-549464.html> (12.06.2024)

<https://www.trthaber.com/haber/kultur-sanat/ara-gulerin-fotograf-lari-linol-baski-ile-sanat-eserine-donustu-413338.html> (12.06.2024)

<https://www.hurriyetdailynews.com/turkish-ministry-to-support-tv-series-promoting-family-life--113429> (15.07.2024)

<https://www.hurriyet.com.tr/kelebek/keyif/rus-gencler-dizilerle-turkiyeyi-taniyor-41385820> (20.04.2024)

<https://www.kinopoisk.ru/lists/movies/country--68/?sort=votes&b=series>

<https://www.levada.ru/2023/12/22/glavnye-politicheskie-i-kulturnye-sobytiya-i-geroi-2023-goda/> (10.08.2024)

<https://aif-turkey.ru/culture/2013/07/04/velikolepnyj-vek-bez-prikras.html> (15.08.2024)

<https://www.turizmuncel.com/haber/2023-yilinda-turkiyeye-en-cok-hangi-pazarlardan-turist-geldi> (2.09.2024)

<https://www.haberturk.com/o-ilcede-yerlesik-ruslarin-sayisi-savasla-birlikte-artti-3557667> (23.04.2024)

<https://dzen.ru/a/XynLiBuITkQNUf92> (10.06.2024)

<https://www.bosforrest.ru/post/rusya-da-t%C3%BCrk-yemekleri-yapan-i-lk-t%C3%BCrk-restoran%C4%B1> (3.09.2024)

<https://aboutturkeyandmore.blogspot.com/2018/01/blog-post.html?m=1> (3.06.2024)

<https://ria.ru/amp/20210119/serialy-1592903622.html> (12.06.2024).

“TIK TIK HANIM” ÇİZGİ FİLMİNDE YER ALAN FOLKLORİK UNSURLARIN GÜNCEL GİYİM TASARIMINA YANSIMASI

Minara GULİYEVA JAMSHİDİ

Dr. Öğr. Üyesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi,
Tekstil ve Moda Tasarımı Bölümü, Çanakkale, Türkiye, ORCID ID: 0000-0001-9072-4165.

ÖZET

Folklor unsurları milli kimlik ve bilincin temel öğeleri arasında yer almaktadır. Küreselleşme nedeniyle kültürel çeşitliliğin hızla azaldığı, milli kimliğin yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kaldığı bir dünyada, genç nesillerin topluma ilişkin manevi değerler konusunda bilinçli olması ve bu değerleri benimseyerek koruması gerekmektedir. Bu da iletişim aracı olarak kullanılan çizgi filmler ile sağlanır. Çizgi filmleri çocuklara folklorik unsurların tanıma noktasında farklı mekân ve araçlar olarak olanak sağlayabilmektedir. Bu araçlar arasında Azerbaycan'da çekilen ve halen Azerbaycan'da çocuklar tarafından izlenen “Tık Tık Hanım” adlı çizgi film de yer alıyor. “Tık Tık Hanım” adlı çizgi film Azerbaycan folklorunun unsurlarını içermektedir. Nitekim bu çizgi filmi, Azerbaycan müziğini, danslarını, geleneksel müzik aletleri ve özellikle giysileri ile milli kimliği yansıtmaktadır. Bu araştırmanın amacı “Tık Tık Hanım” adlı çizgi filmde hangi folklorik unsurların bulunduğunu, bu unsurların ne kadar yoğun bir şekilde sunulduğunu ve güncel giyim tasarımına nasıl yansıdığını ortaya koymaktır.

Nitel araştırma yöntemlerinden olan doküman analizi yöntemi kullanılarak gerçekleştirilen bu çalışma, Azerbaycan'da yayınlanan “Tık Tık Hanım” adlı karikatürle sınırlandırılmıştır. Ayrıca çizgi film gözlem ve içerik analizi teknikleriyle incelenerek tespit edilen folklorik unsurlar, güncel giyim tasarımına yansımaları bağlamında değerlendirilmiştir. Araştırmada, çizgi filmin giyim özellikleri açısından Azerbaycan giyim kültürünü nasıl yansıttığı ve hangi önemli folklorik unsurlar aracılığıyla kültürel aktarımı gerçekleştirdiği ortaya çıkarılmıştır. Dolayısıyla “Tık Tık Hanım” çizgi filmde beş farklı folklorik unsurun yer aldığı tespit edilerek altı ana karakterin giysileri incelenmiştir. Sonuç olarak bazı önerilerde bulunulmuştur: Çizgi filmdeki kahramanların güncel giyim tasarımına yansımalarının özgün ürünlerle hazır giyim sektörüne yeni ekonomik alanlar yaratacağı düşünülmektedir. Bu bağlamda Azerbaycan'da bir teşvik ve istihdam alanı oluşturulmalıdır.

Anahtar Sözcükler: Azerbaycan Çizgi Filmi, Tık Tık Hanım, Folklorik Unsurlar, Güncel Giyim Tasarımı, Kültürel Aktarım.

REFLECTION OF FOLKLORIC ELEMENTS IN THE CARTOON "TIK TIK HANIM" ON CURRENT CLOTHING DESIGN

ABSTRACT

Folklore elements are among the basic elements of national identity and consciousness. In a world where cultural diversity is rapidly decreasing due to globalization and national identity is in danger of extinction, young generations need to be conscious of the moral values of society and to adopt and protect these values. This is achieved through cartoons used as a means of communication. Cartoons can provide children with different places and tools to recognize folkloric elements. Among these tools is the cartoon called "Tık Tık Hanım", which was produced in Azerbaijan and is still watched by children in Azerbaijan. The cartoon "Tık Tık Hanım" contains elements of Azerbaijani folklore. As a matter of fact, this cartoon reflects the national identity with Azerbaijani music, dances, traditional musical instruments and especially clothes. The aim of this research is to reveal which folkloric elements are present in the cartoon "Tık Tık Hanım", how intensely these elements are presented and how they are reflected in current clothing design.

This study, which was carried out using the document analysis method, which is one of the qualitative research methods, was limited to the cartoon "Knock Knock Lady" published in Azerbaijan. In addition, the folkloric elements identified by examining the cartoon with observation and content analysis techniques were evaluated in the context of their reflection on current clothing design. In the research, it was revealed how the cartoon reflects the Azerbaijani clothing culture in terms of clothing features and through which important folkloric elements it carries out cultural transfer. Therefore, it was determined that there were five different folkloric elements in the cartoon "Knock Knock Lady" and the clothes of the six main characters were examined. As a result, some suggestions have been made: It is thought that the reflection of the heroes in the cartoon on current clothing design will create new economic areas for the ready-made clothing industry with original products. In this context, an incentive and employment area should be created in Azerbaijan.

Keywords: Azerbaijani Cartoon, Tık Tık Hanım, Folkloric Elements, Current Clothing Design, Cultural Transfer.

KAZAK ÇİZGİ FİLMLERDE KADIN TİPİ (KARAKTERİ)

Meirim ISSAKHANOVA KIRCA

Dr., Al – Farabi Kazak Milli Üniversitesi Şarkiyat Fakültesi Türksoy Bölümü (Almatı Kazakistan)

ÖZET

Çizgi filmlerde ve başka sinema endüstrisinde cinsiyet ayrımı yapılmaktadır. Erkek ve kadın farklı statü taşımaktadır. Bazı yerlerde kadınlar erkeklerden daha alt statüdedir. Kadın ve erkek tipi çocuk doğduğundan beri ilk toplum tarafından belirlenen cinsiyet rollerine göre yetiştirilmeye başlar. Kadın tipi doğumdan ölüme kadar her yaş için ayrı bir karakter verilir. Bu makalede her yaşta verilen karakterler ortaya çıkarılıp ele alınacak. Örneğin: yetişkin kadın karakteri olan anne figürü evini koruyan, çocuklarına bakan, genellikle merhametli bir insan karakterini taşır. Toplumda olan özellikler çizgi filmlere de yansıtılmıştır. Çizgi filmde kadın tipi sadece çizgi film ve film endüstrisinde değil toplumsal cinsiyet meselelerinin gelişimini takip eden herkesin ilgisini çeken en önemli konulardan biridir. Kazak sinemasındaki kadın tipi her zaman ülke tarihinde sosyal, politik ve kültürel değişimleri yansıtmıştır. Kazak sinemasında kadın tipi, çoğu zaman olumlu özellikleri olan “anne”, “şefkat”, “merhamet”, “kadın-emekçi”, “kadın-kahraman” imajını verir hatta bazı durumlarda marjinal karakterlere doğru bir dönüşüm geçirir. İlk Kazak çizgi filmi “Qarlyǵaştyn quiryǵy nege aiyr?” (Kırlangıç'ın Kuyruğu Neden Ayrıktır?) adlı çizgi film Amen Qaydarov tarafından yapılarak 1967 yılında Kazak film stüdyosunda ilk defa gösterilmiştir. İlk Kazak çizgi filminde Kazak kadını tipolojisi anne karakteri “merhamet”, “şefkat” karakteri verilmiştir. Kazakistan'da çizgi filmleri yalnızca çocukların değil, aynı zamanda gençlerin ve yetişkinlerin de ilgisi çekmektedir. Bu yüzden her yaş için çizgi filmler düşündürücü ve öğretici nitelikte çekilmiş çizgi filmleri bulunmaktadır.

Anahtar Sözcükler: çizgi film, Kazak kadını, cinsiyet kimliği, sinema.

FEMALE TYPE (CHARACTER) IN KAZAKH CARTOONS

ABSTRACT

In cartoons and other cinema industries, gender distinctions are made. Men and women have different status. In some places women have a lower status than men. From the moment a child is born, he or she is brought up according to the gender roles determined by the first society. The female type is given a different character for each age from birth to death. In this article, the characters given at each age will be revealed and discussed. For example: the adult female character, the mother figure, carries the character of a person who protects her home, takes care of her children and is generally compassionate. The characteristics of society are also reflected in cartoons. The female type in cartoons is one of the most important topics of interest not only in the cartoon and film industry, but also for everyone who follows the development of gender issues. The female type in Kazakh cinema has always reflected social, political and cultural changes in the history of the country. In Kazakh cinema, the female type often gives the image of “mother”, “compassion”, “mercy”, “woman-laborer”, “woman-heroine” with positive features, and in some cases even transforms into marginal characters. The first Kazakh cartoon “Qarlyǵaştyn quiryǵy nege aiyr?” (Why is the Swallow's Tail Separated?) was created by Amen Qaydarov and was shown for the first time in 1967 at the Kazakh film studio. In the first Kazakh cartoon, the typology of the Kazakh woman was given the character of mother, “mercy”, “compassion”. In Kazakhstan, cartoons are of interest not only to children, but also to young people and adults. Therefore, cartoons for all ages are thought-provoking and instructive cartoons.

Keywords: cartoon, Kazakh woman, gender identity, cinema.

1. GİRİŞ

Günümüzde dil araştırmalarında karşımıza cinsiyet ve cinsiyetçilik önemi artarak çalışmalar yapılmaktadır. Toplulukta olan değişiklikler özellikle cinsiyet anlamı film ve çizgi film aracılığıyla dile de yansımaktadır. Çizgi film ve film aracılığıyla topluluğun kadın ve erkek karakterleri ortaya çıkar. Aynı zamanda kadın ve erkek arasındaki ilişki prensiplerini ve zaman geçtikçe onların değişme sürecini ayırt etmeye yardım ederler. Çizgi filmler aracılığıyla çocuklar ve gençlerin üzerinde etkisi çok. Örnek olarak erkek çocuklar çizgi filmlerindeki kadın karakterine bakarak bilinçaltında eş arıyorlar. Kızlar ise çizgi

filmlerdeki kadın karakterini kendi üzerinde görmek isterler. Ancak zaman geçtikçe önyargı ve cinsiyet karakterleri değişir.

Dünyada ilk defa televizyon Kazakistan'da televizyon gelişim süreci 1602 fosforun bulunuşu ile başlamıştır ve 1897 katot tüpünün bulunuşuna kadar devam etmiştir. 1920 televizyon satışı İngiltere'de başlamıştır ve televizyonun mucidi John Logie Baird'dir . Bulunan bu teknikle, ilk düzenli televizyon yayınları British Broadcasting Corporation (BBC) tarafından başlatılmıştır. 1936 yılında Berlin'deki Olimpiyat Oyunları'nı 180000 kişi canlı eletronik görüntü olarak, kilometrelerce öteden evlerinden izlemiştir (Siner, 2010, s. 4). İkinci Dünya Savaşı sırasında televizyon ile ilgili çalışmalara askıya alınmasına rağmen Almanya ve Fransa'da araştırmalar devam etmiştir. Londra'da ilk televizyon yayını 1946 başlayıp altın çağı ise 1950 yılından itibaren sürdürmeye devam etmiştir. Türkiye'de ilk çalışmalar İstanbul Teknik Üniversitesinde 1949-1950 yıllarında başlamış ve 1961 yılında televizyon yayıncılığı yasal olmuştur (Siner, 2010, s. 4). Kazak televizyonu İkinci Dünya Savaşından sonra Sovyetler Birliği etkisiyle gerçekleşmiştir. 1960 yılından sonra Sovyetler Birliği'nde elli beş milyon televizyon vardı. Böylelikle ilk Kazak televizyonu Sekiz Mart 1958 yılında ortaya çıkmıştır. Kazak televizyon kanalının yayınlanan ilk programını dört bin yüz kişi izlemiştir (İliyas, 2022, s. 31). Kazak televizyonunun ilk kurucularından biri filoloji doktoru Profesör Marat Barmankulov 1959 yılında ilk canlı yayını gerçekleştirmiştir. Kazak televizyonunun altın çağı olan 1970-1990 yıllarında bu alanın tam anlamıyla geliştiği dönem olmuştur (İliyas, 2022, s. 32).

Çizgi filmin doğuşu ve gelişimi yüz yıl öncesine dayanmaktadır. Tarihten alarak Eski Mısır ve Antik Yunan hareketi betimleyen heykeller bulunmaktadır. On beşinci yüzyıllardan sonra kitaplarda insan hareketinin evrelerinin çizimleri görülmeye başlanmıştır (İliyas, 2022, s. 32). 1892 yılında Emil Reino, praxinoscope aletini kullanarak kitlesel tiyatro seyircisine bir çizgi film sunmuştur (İliyas, 2022, s. 34). 1930 yılında dünya sinemasında animasyon filmleri önem kazanmıştır. Çizgi film ve animasyon gelişiminde, kukla animasyon, grafik animasyon, çapraz animasyon gibi farklı teknikler kullanılmıştır (İliyas, 2022, s. 34). 1910 yılında bir çizgi film yapmak için binlerce resim kullanılmış ve çizebilen asistan mutlaka yanlarında bulunmuştur. 1917 yılında Arjantinli yazar Quirino Cristiani'nin ilk uzun metrajlı çizgi filmi yani yetmiş dakika devam eden "Havari" çizgi filmi yayınlanmıştır (İliyas, 2022, s. 35). Walt Disney animasyon film yapım endüstrisinin gelişiminde ve oluşumunda büyük rol oynamıştır. 1937 yılında Pamuk Prenses ve Yedi Cüceler, 1940 yılında Pinokyo, 1952 yılında Bambi, 1950 yılında Cinderella başarılı çigi filmleri ortaya çıkmıştır. Böylelikle 1930 ve 1940 yıllar arasında dünya çapında kenisini göstermiştir. Çizgi filmler bu sürecin sonunda yalnızca çocukların ilgisini çekmek için yaratılan programlar olma işlevini genişleterek, önemli yayınlar haline gelmiştir (İliyas, 2022, s. 36).

Kazak çizgi filmleri yirminci yüzyılın ortalarında yönetmen Amen Kaidarov tarafından Kazak halk masalları, Kazak efsaneleri, hikayeleri temel alınarak ortaya çıkmıştır (İliyas, 2022, s. 47, 59). İlk Kazak çizgi filmi 1967 yılında "Kırlangıcın kuyruğu neden ayrıktır?" (Qarlığashtıñ quıryğı nege ayır?) masala dayanarak Kazakhfilm stüdyosu tarafından yapılmış ve yayınlanmıştır. Beş kişi tarafından çizgi film için besteci Nurgisa Tlendiev seçilmiş ve kısa sürede karakterler tasarlanmış ve on dakikalık bir çizgi filmi oluşturulmuştur. O dönemin yasalarına göre kontörle Moskova'ya gönderilmiş. Amen Kaidarov eserlerine milli ruhu ve kimliği çizgi filmlerinde göstererek gençlere milli bilnç duygusunu çizgi filmler üzerinden vermektedir. Amen Kaidarov'un "Qarlığashtın quıryğı nege ayır?" (Kırlangıc'ın Kuyruğu Neden Ayrıktır?), "Aqsaq qulan" (Topal Kulan), "Qırıq ötirik" (Kırk Yalan), "Qurılısşı Qojanasır" (İnşaatçı Kozhanasyr), "Janar" (Canar), "Ayna men kün" (Ayna ve Güneş) çizgi film çalışmaları bulunmakta (İliyas, 2022, s. 60). Hem gençler hem de yaşlılar için düşündürücü nitelikte ve çeşitli konularda animasyon filmleri gösterilmekte.

Kazak çizgi filmlerinin büyük bir bölümü; vatan, kahramanlık, millî değerleri konu alır. "Muzbalak" (Tanrı Dağı), "Kültegin", "Anşı" (Avcı), "Otırardı Qorğaw" (Otırar'ın Korunması), "Turlıxan" (Turlykhan), "Tastülek" (Tastulek), "Qanattı Barıs" (Kanatlı Leopar), "Aq Qasqır" (Beyaz Kurt), "Qazaq Eli. Kerey men Jänibek" (Kazak Eli. Kerey ve Canibek) ve diğer çizgi filmler, milletin tarihini ve kahramanlarının kahramanlığını anlatan çizgi filmlere örnektir (İliyas, 2022, s. 62).

Kazak Çizgi Filmleri

"Qarlığashtın quıryğı nege ayır?" (Kırlangıc'ın Kuyruğu Neden Ayrıktır?) (1967) Filmin yönetmeni Kazak animasyonunun kurucusu Amen Kaidarov'dur. Çizgi film 1967 yılında Sh.

Aymanov'un adını taşıyan "Kazakhfilm" film stüdyosunda yapıldı. Bu animasyon film, 1968'de Leningrad'da (şimdiki St. Petersburg) düzenlenen All-Union Film Festivali'nde ve 1975'te New York'ta düzenlenen Uluslararası Animasyon Film Festivali'nde ödüller kazandı. Çalışma 48 ülkede ekranlarda gösterildi.

Resim 1: İlk Kazak çizgi filminde kadın milli elbise ile çocuğuna bağlı kimeşekli bir kadın.

Resim 2: Sadece insanlara karşı değil aynı zamanda hayvanlara karşı merhametini gösterir.

Resim 4 Ev işlerini yapan tek başına bir kadın tipi.

"Aksak Kulan" ("Aksak Kulan") (1968)

"Kazakhfilm" film stüdyosu tarafından sunulan animasyon filmi "Aksak Kulan" ("Aksak Kulan") Bir zamanlar ülkeyi yöneten sert bir Joshi Khan vardı. Çocukken tek oğlu vardı. Bir gün oğlu ava çıkmadan önce babası kötü bir rüya görmüş ve oğlunu durdurmak istemiş. Oğul, babasının sözlerine aldırış etmeden hizmetçileriyle birlikte uzun bir yolculuğa çıkar. Bir süre sonra ovada otlayan bir grup eşek görür. Çocuk düşüşü kovalıyor ve çok ileri gittiğini fark etmiyor. Khan'ın oğlunun attığı kurşun Kulan'ın bacağına isabet eder. Kulan, hanın oğluyla yüzleşir ve onu tekmeleyerek öldürür. Biraz zaman geçecek hanı hizmetkarları, çocuğun ölümünü babaya nasıl bildireceklerini bilmiyorlar Han, "Kim oğlumu dinlemek isterse, o kişinin boğazına kurşun dökürüm" diyor. O ülkede büyük bir müzisyen saraya gelir ve hanın önünde müzik çalardı. Han oğlunun nasıl öldüğünü hayal ediyor. Kuişi her şeyi Kuy dilinde teslim etti. Bunun üzerine han emretti: "Oğlum öldü, bu adamın boğazına erimiş kurşun dökün." Belki de kötü haberi getiren davulumdu. Bitkin düşen han, oğlunun ölüm haberini veren davulun gövdesine kurşun döker.

Resim 5: Bu çizgi filmde sadece bir yerde kadın geçer. Kadın anne ve çocuğunun yanında.

Kırık ötirik (kırk yalan) (1979)

"Kazakhfilm" film stüdyosu tarafından sunulan animasyon filmi. Yönetmeni A. Kaidarov.

Zalim çoban hanın kızına evlenmek ister. Hanın kızıyla evlenmek için kırk tane yalan söylemesi gerek. Ancak o zaman evlenebilir. Bu çizgi filmde genç prenses şımarık ama güzel bir kızı gösterirler. Prens çobanla dalga geçer. "Babamı yalanla yenen insan dünyaya gelmedi", der. Ancak sonra çobana aşık olur.

Resim 6 (<https://www.youtube.com/watch?v=6KIk9E5LgEg>)

Resim 7: En son babasının şımarık kızı, babasına “Yenildin baba, yenildin” diye kakhaha atar.

Siyırlı Tas (Sihirli Tas) (2013) dili Kazakça, Hikâye, zenginliğin siyah ruhlu insanları nasıl etkilediğini ve buna ne olduğunu anlatıyor. Ve ayrıca küçük bir çocuğun anne ve babasını nasıl özgür bıraktığını, sevgi ve aileden daha değerli hiçbir şeyin olmadığını gösterdiğini de anlatan bir çizgi film. Bu çizgi filmde Kazak kadını anne tipinde, merhametli, çocuğuna ve kocasına bağlı olan kadın karakteri. Kraus Pictures stüdyosu tarafından yapılmıştır (<https://www.youtube.com/watch?v=j5yaCOFUdYc>).

Resim 8: Kayın annesine sonsuz saygısı olan Kazak kadını tipi. Ailesine saygı gösteren genç kadın. Evin gelini, annesi ve yengesi.

Resim 9

Bu çizgi filmde yaşlı kadın var. Genç kadının kocasının annesi. Yaşlı kadını gösteren özellikler, başında “kimeşek” var. Kısa boyulu ve toplu, gelini ve kız torunu ona hizmet ediyor. Ailenin babası ve erkek çocuğu masanın en baş köşesinde oturuyorlar ve genç kadının önce evin büyüğü olan yaşlı kadına yardım edip sonra çay vermesini bekliyor. Kız torunu sadece çizgi filmin en son kısmında ninesine

yardım ederken gösteriliyor. Çizgi filmde kahraman olan ve çizgi filmin başından sonuna kadar kahramanlık yapan erkek çocuğu gösterir.

Resim 10 (<https://www.youtube.com/watch?v=j5yaCOFUdYc> 6 dakika 39 saniye)

Çizgi filmin süresi yedi dakika otuz yedi saniye devam etmekte.

Kökserek (2021) Kadam animation studios stüdyo tarafından, Muhtar Avezov'un hikayesine dayanarak yapılan çizgi film. Hikâye 1929 yılında yayınlanmıştır. Hikâye bir kurt ininde başlar. İnsanlar kurt yavrularını öldürür ancak bir kurt yavruyu adamın birisi evine getirir ve çocuğuna hediye eder. Çocuk onu besler, her zaman yanında uyur, yavru köpeğe gibi davranır. Adını da Kökserek koyar. Çocuğun adı ise Kurmaş olur. Ancak hayvan büyüdükçe içgüdülerine uyarak köpek gibi davranmak yerine vahşi bir görünüm sergiler. Köylüler kurdun evcilleşmeyeceğini, hemen öldürülerek postunun alınması gerektiğini söylerler. Ama Kurmaş buna izin vermez. Fakat koyunlara saldıran iki kurdun peşinden giden Kökserek kaçır. Ancak bir zaman sonra üzücü bir biçimde biten bir sürecin sonunda yeniden karşılaşacaklardır. Bu çizgi filmde kadın yine evin içinde çalışan olarak ve kimeşekli gösterilir (<https://www.youtube.com/watch?v=P3ZADXu5IEQ>).

Resim 11

“Aldar Köse'nin komik hikayeleri” (2013). Kalyndyk-"Gelin" serisi. Kazak dilinde bir film. Azia Animasyon stüdyosunun animasyon serisi. Bai (zengin), Aldar Kose'nin yanına gelerek onu hapisle tehdit ederek borcunu talep etmeye başlar. Umutsuzluğa kapılan Aldar Köse, kadın kıyafeti giyerek kendi yeğeni gibi poz verir. Bai, hayali yeğenini teminat olarak alarak, onu kendi menfaati için zengin bir damatla evlendirir. Her şey ortaya çıktığında bu durum Bai'ya pahalıya mal olur ve aptal damat da böyle kötü bir olay yaşar. Burada gelin tipi Aldar Köse'nin borcu için alır. Kız da hiç itiraz etmeden zenginle gider. Bayın evine gelince en başa köşede oturur ve yemek yer. Kazak kadın karakterine uymayan hareketler eder ve çok yer. Bay buna çok şaşırır.

Resim 12

Resim 13 Bu çizgi filmde daha şimdiki zaman uygun kızın makyajı da bulunmakta.

"Aldar Köse'nin komik hikayeleri" (2013). O dünyanın ökili (O dünyadan gelen elçi) serisi -Bir gün Bai, Aldar Köse'ye emeğinin karşılığını ödemediği için onu kovar. Daha sonra kıyafetlerini değiştirip kendisine un serpen Aldar, "öte dünyadan gelen elçi" olarak karşısına çıkar ve "öteki dünyadan" yardım isteyen akrabalarının kaderini anlattı. Bai akrabaları için birçok hediye toplar ve bunları Aldar'a verir. Yani Aldar Köse yaptığı işinin karşılığını alır. Aldar Köse zenginin evine gittiğinde zenginin karısı karşılar. Bain karısı kilolu, kimeşekli bir kadın Aldar Köse'yi görünce korkar.

Resim 14

Maqtanşaq kız (Övinen Kız) (2017) Kazakhfilm çizgi filmi. Animator Pro stüdyosunda yapılmıştır. Ev işleri yapan kadın, dul bir kadının Bibigül adlı bir kız olur. Annesi kızına öğüt verir. Günlerin birinde dünürler gelir. Annesi kızını övmeye başlar. Ama annesine çok övmesine rağmen Bibigül her şeyi ters yapar. Ev işlerini yapmayı bilmez. Sonra bir zengin ona şart koyar. Bibigül şartları yerine getirir ve evlenir onunla. Bibigül genç, güzel bir kız. Annesi onu evlendirmeye çalışır.

Resim 15 (<https://www.youtube.com/watch?v=GIlkSA6ouK4>)

SONUÇ

Günümüzde Kazakistan’da çocuklara yönelik “Balapan” adlı kanal bulunmakta, bu kanalda çocukların yaşlarına göre çizgi filmler gösterilmekte. Kazak çizgi filmlerin özellikleri bilim, eğitim, gelenek ve tarih bilgisinde çocukların niteliklerini yönelik yapılır. Taranan çizgi filmlerinde kız çocukları, kadınlar ve yaşlı kadın bulunmakta. Genel olarak onlar baş rolde değiller. Taranan çizgi filmlerinde genç kadınlar anne rolünde, ailesine bağlı, çocukları çok seven ve çok merhametli. Evlenmeyen kızlar ise şımarık, dalga geçebilen ve kendisini övebilenler. Yaşlı kadınlar çok ciddi, nasihat verenlerdir. Kazak çizgi filmlerinde eski olsun yeni olsun hepsinde Kazak Milli elbisesine dikkat etmişler. Kazaklarda evlenen kadın “kimeşek” giyer, çizgi filmlerinde ise en yaşlı kadın kimeşeklidir.

KAYNAKLAR

- Sirer, E. (2010). *Televizyon Haberciliğin Gelişen Ve Değişen Biçimsel Yapısı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sbe Radyo-Televizyon-Sinema Anabilim Dalı.
- Iliyas, M. (2022). *Türk Ve Kazak Çizgi Filmlerinin Karşılaştırması: Kültürel Kodlar Bağlamında Bir Analiz Örneği*. Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi Radyo Televizyon Ve Sinema Anabilim Dalı Radyo Televizyon Ve Sinema Bilim Dalı.
- [HTTPS://WWW.YOUTUBE.COM/WATCH?V=GILKSA6OUK4](https://www.youtube.com/watch?v=GILKSA6OUK4)
- ([HTTPS://WWW.YOUTUBE.COM/WATCH?V=J5YACOFUDYC](https://www.youtube.com/watch?v=J5YACOFUDYC)
- [HTTPS://WWW.YOUTUBE.COM/WATCH?V=6KIK9E5LGEG](https://www.youtube.com/watch?v=6KIK9E5LGEG))
- Türk Dil Kurumu (2005). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayını.

GÖSTERGEBİLİMİN KÜLTÜREL BİR UNSURU OLARAK KARİKATÜR: *KADIN ANAM* ÖRNEĞİ

Ceren OĞUZ KABADAYI

Dr. Öğr. Üyesi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, ceren.oguz@ahievran.edu.tr

ÖZET

Çıkış noktası ve hedef kitlesi insan olduğu için, kültürün görsel sanatlara yansımaları kaçınılmazdır ve sanatsal ürünler medya araçları vasıtasıyla kültürel transferin birer aracı hâline gelir. Bu araçlardan biri de konusunu bütünüyle insandan alan karikatürlerdir.

Görsel-işitsel medya araçları kültür aktarımını sağlayan en işlek ve işlevsel vasıtalar arasında yer almaktadır. Bunlar çağın değişmesinin etkisiyle zaman zaman uzaklaşan kültürel unsurların görünürlüğüne katkı sunmak, daha genel bir ifadeyle bilineni hatırlatmak ve kişiye kendini yansıtmak gibi görevleri de üstlenmektedir. Karikatürler aracılığıyla bunun mizahi bir dille yapılması ve sözlü iletişimin yanında mesajın görsel olarak desteklenmesi de daha geniş kitlelere ulaşılmasını ve kalıcı olmasını sağlamaktadır. Aynı zamanda bu ürünleri hem görsel hem de söze bağlı kültürel bir çözümleme ile irdelemek mümkündür. Karikatürlerin bir diğer karakteristik özelliği ise toplumsal olmaları ve bunun neticesinde taşıdıkları kültürel mesajın dış etmenlerden arınmış yalın bir bilgi içermesidir.

Çalışmada örneklem olarak Umut Sarıkaya tarafından çizilen “Kadın Anam” isimli karikatür serisi ele alınmıştır. Bu serinin tercih edilmesinin sebebi bu çizimlerin ait olduğu topluma ve kültüre dair sistemli bir göndermede bulunması, karikatürlerde ele alınan ana fikrin düzenli bir biçimde toplumda karşılığı bulunan bir figür üzerinden aktarılmasıdır.

Bu bildiride Anadolu kadını simgeleştirerek ait olduğu coğrafyanın insanında yaygın olarak görülen eğilimleri aktaran “Kadın Anam” konulu karikatürler üzerinde göstergebilimsel bir inceleme yapılarak görsel ve söze bağlı içeriğin yansıttığı kültürel unsurlara değinilecektir.

Anahtar Sözcükler: Kültür, görsel sanatlar, göstergebilim, gösterge, karikatür.

CARICATURE AS A CULTURAL ELEMENT OF SEMIOTICS: THE EXAMPLE OF “KADIN ANAM”

ABSTRACT

The starting point and target audience of visual arts is human. That's why culture is reflected in visual arts and artistic products become transmitters of cultural transfer through media. One of these transmitters is caricature, which take their subject entirely from humans.

Audiovisual media transmitters are one of the busiest and most functional means of cultural transmission. These also undertake the following tasks: to contribute to the visibility of cultural elements that have been removed from time to time due to the change of age, in more general terms, to remind what is known and to reflect oneself. Through caricatures, this is done in a humorous language and supports the message visually as well as verbal communication. In this way, it reaches a wider audience and is ensured to be permanent. Caricatures have another characteristic feature. Caricature is social and the message they carry is simple.

As a sample in the study, the caricature series named “Kadın Anam” drawn by Umut Sarıkaya was used. This series was preferred because these drawings make a systematic reference to the society and culture they belong to. The second reason is that the main idea discussed in the caricature is conveyed regularly through a figure that has a counterpart in society.

In this study, Anatolian women are symbolized and caricature called “Kadın Anam” will be studied, which describe the characteristics of the people living in this geography. A semiotic analysis will be made and the cultural elements reflected by the visual and verbal content will be discussed.

Keywords: Culture, visual arts, semiotics, sign, caricature.

GİRİŞ

Kültürün en temel özelliklerinden biri aktarılabilirliği ve bu aktarım yolları arasında söz ya da yazı gibi çizimler de yer alır. Öyle ki tarihin en eski zamanlarından bu yana çizimler ait

olduğu döneme, yaşam tarzına ve kültürel kimliğe dair fikir vermektedir. Bugün medya iletişim araçlarının yaygınlığı, baskı yapmanın ve baskının okuyucuya ulaşmasının kolaylığı ve teknolojik imkânlar bu aktarımı hızlandırmakta ve daha da kalıcı kılmaktadır.

Karikatürler, malzemesini toplumdan alan eserler olarak yine topluma sunulur ve böylece insanlar karakteristik özelliklerini, yaşam biçimlerini; daha genel bir ifade ile kendi yansımalarını görürler. Bu tür görseller az ve öz anlatıma sahiptir. Bu nitelik bir göstergenin toplumun genelinde karşılık bulan bir anlamı ortaya koymasına imkân vermektedir. Diğer taraftan temel anlamın yanı sıra kültürden beslenerek barındırdığı yan anlam da bu göstergeler vasıtasıyla muhatabına sunulmakta, bu da söz konusu çizimleri göstergebilimsel açıdan değerlendirilebilir birer eser hâline getirmektedir.

1. Göstergebilim

Göstergebilim her şeyden önce kuramsal bir anlamlandırma görüşü olarak kabul edilmiş ve birçok bilim adamını çevresinde toplanmıştır. Ortak çalışmaların sonunda hem “yöntembilimsel bir araç, hem de bir araştırma konusu” olduğu görüşü kesinleşmiştir. Göstergebilimin dil bilimi ve göstergebilgisinden (semiology) ayrıldığı nokta yazılı metinlerde tümce ötesine geçmesidir (Kıran, 2009: 2). Saussure göstergebilimi, göstergelerin toplum içindeki yaşamını inceleyecek bilim olarak tasarlamıştır. Göstergebilim, dilsel anlamdan başlayarak söylemsel içerik birimleri arasındaki bağıntılardan oluşan anlamlı bütünlükleri inceler. Her iletişim bir anlam içerir (Yazar ve Geçen, 2019: 213). Zira Saussure (2014: 82) de anlamın göstergeden ayrıldığını, anlam olmasa göstergenin bu ada layık olamayacağını ifade eder. Gösterge ise kendi dışında bir şeyi temsil eden ve dolayısıyla bu temsil ettiği şeyin yerini alabilecek nitelikte olan her çeşit biçim, nesne, olgu vb. olarak tanımlanır (Rifat, 2019: 11).

Saussure’e göre gösterge ikili bir yapıdan oluşmaktadır: *gösteren* ve *gösterilen*. Zihnimizdeki soyut kavram gösterilen, somut dışı vurum biçimi de gösterendir. Bu iki boyut birbirinden ayrılmaz niteliktedir. Ancak gösteren gösterilen ilişkisi, mutlak önceden verilmiş bir ilişki değildir. O dili konuşanlar arasında bir uzlaşma bağlıdır (Erkman Akerson, 2005: 90). Aksan (2009: 157) ise şöyle der: “İster genel dildeki kullanılışıyla sözcük isterse dilbilimdeki karşılığıyla gösterge diyelim; dilin bu birimleri dünyadaki nesneleri, olgu, durum, düşünce ve duyguları, birer simgeyle dile, söze dönüştüren bir şifreleme, bir kodlama işleminin parçalarıdır.” Bu noktada Roman Jakobson’un şemasında yer alan ve dilsel iletişim için gerekli olan altı öğeye değinmek gerekir: verici – bildiri – alıcı, bağlam – kanal – kod. Buna göre öncelikle alıcı ile verici arasında aktarılacak bir bildiri zorunludur ve bu iletinin alıcı tarafından anlaşılması için verici ve alıcının ortak bir kültür ve koda sahip olmaları gereklidir. Yani iletinin vericinin kodladığı biçimde ya da ona yakın olarak anlaşılabilmesi için alıcının da vericinin göndergesine benzer, eşit ya da ona yakın bir art alan bilgisine sahip olması gerekir (Günay, 2012: 11).

Ferdinand de Saussure, çalışmalarını Avrupa’da ortaya koyarken, göstergebilim kavrayışını mantık temeline oturtmuş olan Peirce ise Amerika’da çalışmıştır. Bu coğrafi farklılık, yalnızca basit bir mekânsal fark olmakla kalmamış, her iki düşünürün sistemleri arasında da bir fark oluşmasına neden olmuştur. Saussure göstergeyi yalnızca dil temelinde incelemiştir. Peirce ise bilim ile faydacılık (*pragmatism*) temeline oturan bir mantık kuramı geliştirmeye çalışırken, doğal olarak gösterge kavramıyla dil felsefesine eğilmiş ve bir gösterge kuramı geliştirmiştir (Özmakas, 2009: 35).

Başta Saussure ve Peirce olmak üzere birçok araştırmacı göstergebilime farklı yaklaşımlar ve bakış açıları getirerek göstergebilimin disiplinler arası bir alan olmasına katkı sağlamıştır. Bu sayede hem yazınsal hem de görsel göstergeler incelenerek müzik, mimari, sinema, edebiyat, televizyon, moda gibi pek çok alanda çalışmalar yürütülmüştür. Kültür, göstergebilim yaklaşımlarında hemen hemen her dönemde öne çıkan bir inceleme nesnesi olmuştur. Farklı alanlardaki gösterge dizgeleri kültürel ve toplumsal bağlamı içinde ele alınmıştır (Çapan Tekin ve İşeri, 2023: 250).

1.1. Bir Kültürel Unsur Olarak Görsel Göstergebilim

Bir aktarım aracı olma işlevine istinaden dil, sadece söz ya da yazı ile sınırlı değildir. Bu noktada farklı gösterenler de bilgiyi aktarmaları sebebiyle dil işlevi taşır ve bu gösterenlerden biri de çizimlerdir. Çizim, kimi zaman yalnız başına resmedilmiş bir sahne ile kimi zaman da metinle birlikte bu işlevi üstlenmektedir. Öztokat (1999: 136) konuyu Greimas’tan şöyle aktarır: “Tuvalde bir bitkiyi ya da hayvanı tanıyan özne dış dünyaya ilişkin insan ölçekli bir okuma gerçekleştirir. Betileri birer nesneye indirgememizi, onları sınıflandırmamızı, kendi aralarına ilişkilendirmemizi, yorumlamamızı sağlayan dünyaya bir anlam veren işte bu insan ölçekli okumadır.”

Etkili bir karikatürde muhakkak söze uygun görsel aranır. Ancak gündem, toplum ya da kültür yalnızca söze uygun resmedilme ile ifade edilmez, aynı zamanda ince mesajları ihtiva eden ve bu mesajları detaydan uzak, öz bir şekilde gizleyen bir zekâ ürünü olmalıdır. Bu, bir anlamda mizah demektir. Toplumun yansımalarının mizahî bir söyleyişle tezahürü de etkiyi kalıcı kılmakta ve ulaşılan kitleyi kalabalıklaştırmaktadır. Bu yönüyle karikatürler, kültür aktarımının az ama öz yapılı vasıtalarından biridir.

Okuyucusuna hem görsel hem de sözlü olarak sunulan bir tür olan karikatürler toplumsal tecrübelerin ve duygu durumunun bir dışavurumu şeklinde tanımlanabilir. Bu tanımdan hareketle de konusunu çoğunlukla hatta belki bütünüyle toplumdan aldığını söylemek mümkündür. Bu da karikatürlere kültürün doğal bir çıktısı olma ve öte yandan ulusallık niteliği kazandırır. Karikatürler, toplumsal statik ve dinamiğin okunabildiği mizah türlerinden biridir. Kültürel mizah unsurlarının kullanıldığı karikatürlerde çizginin dili yerele bürünebildiği ölçüde tip, karakter ve yardımcı unsurlarda yerel kültürün simgeleri kullanılmaktadır (Kurt, 2017: 52).

Aynı zamanda toplum olma hâli görsellerde işlenen kültürel kodların da zeminini oluşturmaktadır. Uygur ve Altıntop Taş (2020: 616) da bu durumu şöyle izah etmektedir: “Bir dilin doğal konuşurları kendi aralarında anlaşılabilirken o dili bilmeyen bir yabancı, bilgi ve düşünce aktarımından mahrum olacağı için bu gösterge sisteminin dışında kalacaktır. Yerel bir fıkra o bölge insanları için komik olabileceken yabancı bir turist için çeviri dahi yapılsa bir anlam ifade etmeyecek, anlatının mizahından etkilenmeyecektir. Hatta gündelik hayatta herhangi bir konuyla ilgili mizah yapıldığında konuyla ilgilenenler için komik olabilirken, konunun dışında kalanlar için aynı mizahi etkiyi yaratmayacaktır. Bu durum mizahın dilden, kültürden kısacası bağlamdan bağımsız olmadığına bir göstergesidir”. Karikatürler de mizahın bir unsuru olarak bu kültürel bağlamdan beslenir. Kurt (2017: 52) bu ilişkiyi şöyle izah eder: “Toplumsal yapı birçok kurumu içine alan toplumun genel karakteristiği hakkında bilgi sahibi olabileceğimiz çatı bir kavramdır. Bu çatı altında din, kültür, ekonomi ve aile gibi birçok kurumu bulunduran yapıya ilişkin nitelikler, gündelik yaşamın anekdotlarını bünyesinde barındırır. Buradan hareketle kültürel yapının gündelik yaşamına ilişkin unsurlarını karikatürler vasıtasıyla çözümlenebilir ve ana çatıya ulaşabiliriz.”

Mizahı besleyen unsurlar, yalnızca toplumda ve toplumsal yaşamda mevcut olduğundan mizahın ortaya çıkması için topluma ihtiyaç vardır. Bu, gülmenin ve mizahın toplumsal bir olgu olduğuna işaret eder (Usta, 2009: 42). Bu noktada toplum iki yönlü olarak karikatürle ilişki kurmaktadır. Bunlardan iki toplumun karakteri, diğeri ise toplumsal gündemdir. Her iki malzeme de gerek geçmiş nesillerden taşıdıkları alışkanlıklarla gerekse de güncel olaylara gösterilen toplumsal reaksiyonla ait olduğu toplumun kültürel kodlarına göndermede bulunur. Dolayısıyla toplum, karikatürün hem muhatabı hem de konusu olmaktadır.

Karikatür, toplumu en çok yansıtan sanattır ve temelinde eğitmek, bilgilendirmek yattığı için toplumun dikkatini çeker ve topluma kendisini başkasının, bir sanatçının gözünden görme imkânı tanır. Bu özelliklerinden ötürü karikatür, sorunları tespit eden ve çözmek için yol gösteren önemli bir görev üstlenir (Özçubukçu, 2013: 18). Sözlü gelenekten yararlanan karikatürler, geçmişin kültürel belleğinde yer alan deneyim, bilgi, anlatı dağarcığını sözlü kültürden karikatür ortamına taşıyarak çizgiyle yapılmaya çalışılan mizahının temellerini toplumsal belleğe dayandırmaktadır (Uygur ve Altıntop Taş, 2020: 622). Aynı zamanda karikatürler birer mizah unsuru olarak toplumsal bir işlev üstlenir, bu da toplumsal kenetlenmedir. Birlikte gülen insanlar, birbirlerine sıkıca bağlanırlar ve mizahın bu işlevini fark eden bazı toplumlar sosyal ilişkilerini sağlamlaştırmak için mizahtan faydalanırlar (Usta, 2009: 44). Karikatür bir mizah unsuru olduğu için ve mizahın da temelinde gülme ve güldürme amacı yer aldığı için gülme eyleminin toplumsallığı da karikatür ve toplum ilişkisinin bir parçası hâline gelir. Bu da Bergson’un gülme kuramının temel ilkelerinden komikliğin muhatabı olan zekânın başka zekâlara ihtiyaç duyması ile şöyle ilişkilendirilebilir: “Bergson’a göre insan komiğin tadını tek başına alamaz. Gülmenin bir yankıya ihtiyacı vardır. Gülmenin mutlaka bir grup içinde oraya çıktığını düşünen Bergson için gülme, çevresel ve kültürel kodlarla beslenen bir şey, gerçek veya hayali öbür gülenle bir anlaşmadır. Bu sebeple komiklik anlayışı, belirli bir toplumun geleneklerine, düşüncelerine sıkıca bağlı olduğu için güldürücü etkilerin büyük bir çoğunluğunun başka bir dile tercüme edilmesi zordur.” (Şentürk, 2010: 103). Bu durum karikatürlerin ulusallık niteliğine işaret etmektedir.

Karikatür 1: Sarıkaya (2022a: arka kapak)

Gösteren: İnsanlar, oturma odası, eşyalar

Gösterge: Kadının yerde oturarak meyve soyması, birinci çocuğun eşikte kapıya tırmanması, ikinci çocuğun televizyon önünde ekmek yemesi, dolaplı kanepe, dantel, güğüm, soba borusu askısı, duvar saati, örgü yuvarlak kilim

Gösterilen: Türk toplumunun bir parçası olan orta sınıf bir ailenin ev yaşamı

Çözümleme: Görsel Türk toplumuna ait orta sınıf ailelerin birçoğunun 90'larda sahip olduğu ev ortamını temsil etmektedir.

Sözsüz bir şekilde oluşturulan kompozisyon mesajını muhatabına net bir şekilde ifade edebilmektedir. Bu da görselde işlenmiş olan kültürel kodların çok belirgin olmasıyla doğrudan ilişkilidir. Türk toplumunun birçok evde ortaklaşan bu yaşam tarzına aşina olmayan herhangi biri, bu görselde yalnızca bir karmaşa göreceksen bu ortamda bulunmuş olan kişi her detayında ait olduğu ailenin ve toplumun belli ortak özelliklerini tespit edecektir.

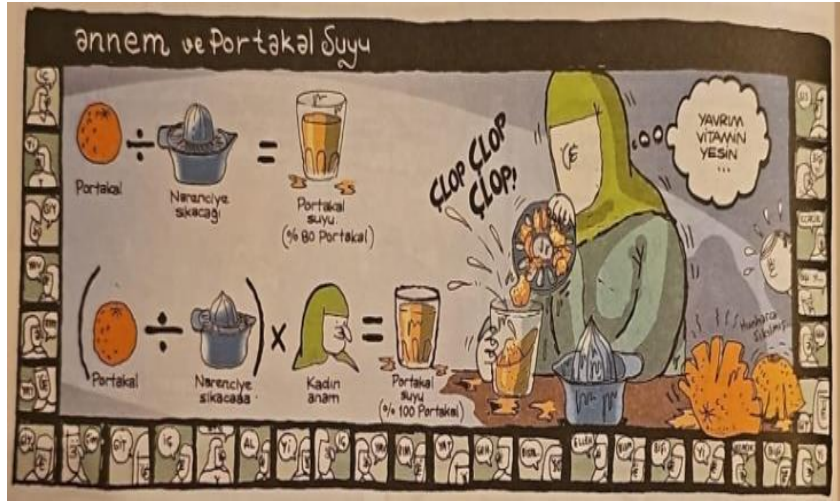
Görselde yer alan ve çoğunluğu bugün modasını yitirmiş detaylar çağın getirdiği yenilikler ve tercihlerin de bu yönde evrilmesi ile nostaljik bir görünüme kavuşmuştur. Dolaplı kanepe, sobanın üstünde sürekli ısınan güğüm, soba borusuna asılı olan çamaşır kurutmalığı, televizyonun üstündeki dantel, duvardaki saatin içinde bir firma adının yazılı olması gibi ayrıntıların yanında çocuklardan birinin kapıya tırmanırken bir diğerrinin televizyon önünde yerde oturarak ekmek yemesi, diğer çocuğun ise bu ortamda ders çalışıyor olması, anne ve babanın görüntüleri bir bütün hâlinde bugünün yetişkinleri olan birçok insanın kültür belleğine hitap etmektedir. Kısacası görselde tamamen metinsiz bir biçimde kullanılan göstergeler, Türk toplumunun kültürel bir döneminin işaretidir.

2. Kadın Anam Figürü Üzerinden Anlatılan Kültürel Özellikler

Sarıkaya girişteki örnekte görüldüğü gibi Türk toplumunu çok iyi gözlemleyerek karikatürlerinde Türk insanının en azından çoğunluk denilebilecek bir kesiminde karşılığı bulunan tespitler sunmaktadır. Bu tespitler çeşitli statüye, yaşa, mesleğe ya da cinsiyete mensup kişiler üzerinden ortaya çıkmış, Anadolu kadını da bu karakterler arasında hatırı sayılır bir yer tutmuştur. Bu çalışmada Anadolu kadınının genellemeye uygun bazı kültürel alışkanlıklarını sembolize eden göstergelerin analizi üzerinde durulmuştur. Bu kültürel özellikler; *Anadolu kadınının anneliği, tasarruflu olması, temizlik anlayışı, ikramı, alışkanlıkları ve eşyalara bakışı* şeklinde sınıflandırılmıştır.

2.1. Gösterilen: Anadolu kadınının anneliği

Anadolu kadınının annelik vasfını konu edinen karikatürlerde annenin son derece verici olması işlenmektedir. Bu temayı konu alan çizimlerden bazıları şunlardır:

Karikatür 2: Sarıkaya (2022a: 104)

Gösteren: Kadın, portakal, portakal sıkacağı, metin

Gösterge: Kadının portakal suyu sıkması

Çözümleme: Çizim temel anlamda bir annenin portakal sıkması ifade edilmektedir. Yan anlamı ise Anadolu kadınının vericiliğine, çocuğunun beslenmesine verdiği öneme işaret etmektedir. Öyle ki çizimde bir portakalın sıkılması ile bir portakalın bir anne tarafından sıkılması arasında bir fark olduğu da işlenmiştir. Çizimdeki bir diğer kültürel unsur da annenin konuşma metnindeki ağız özelliğidir.

Karikatür 3: Sarıkaya (2022a: 86)

Gösteren: Anne, çocuk, pizza, metin

Gösterge: Annenin çocuğu için pizza yapması

Çözümleme: Çizim temel anlamda çocuğu için pizza yapan bir anneyi resmetmektedir. Ancak yan anlama bakıldığında işlenen mesaj annenin çocuğu için hazırladığı yemeğin kendi kültürlerinin dışından bir unsur olması, bunun sonucunda da çocuğun beklentisinin karşılanmaması şeklinde özetlenebilir.

2.2. Gösterilen: Anadolu kadınının titizliği

Temizlik anlayışı ya da titizlik evrensel bir kavram olsa da uygulanmasında çeşitli toplumsal özellikler görülebilmektedir. Sarıkaya'nın bu temayı işlerken çoğunlukla mübalağadan istifade ettiği, temizliğin yapılmasından ziyade kadının algısında ne denli bir yer tuttuğunu sembolize ettiği görülmektedir. Konu, şu çizimlerle örneklenebilir:

Karikatür 4: Sarıkaya (2022b: 11)

Gösteren: Kadın, dünya, su, metin

Gösterge: Kadının temizlik yaparken uzay boşluğuna düşmesi

Çözümleme: Çizim düz anlam ile değerlendirildiğinde dünyadan uzak bir yerde temizlik yapan bir kadın görülmektedir. Görsel metinle birlikte anlamlandırıldığında ise yan anlama ulaşmak daha kolaydır. Burada yatılı misafirlerini uğurladıktan sonra yapılan temizliğin ne kadar detaylı ve ağır olduğu kadının temizlik yaparken dünyayı delip uzay boşluğuna düşmesi ile abartılı bir şekilde resmedilmiştir.

Karikatür 5: <https://tr.pinterest.com/pin/278589926937895328/> (2024)

Gösteren: İnsanlar, mikroskop, Vileda sopası, metin

Gösterge: Kadının Vileda sopası ile bilim adamına vurması

Çözümleme: Çizimde temel anlam olarak iki farklı sınıftan kişiler arasındaki çatışma resmedilmiştir. Metinle birlikte değerlendirildiğinde yan anlam ortaya çıkmakta, abartılı bir şekilde Anadolu kadınının bilim adamlarından beklentisinin bilime katkıdan çok mikropsuz bir ortam yani temizlik olduğu görülmektedir.

2.3. Gösterilen: Anadolu kadınının tasarruflu olması

Tutumluluk Sarıkaya'nın karikatürlerinde sıkça ele alınan bir temadır ve çoğu zaman da bu mesaj kadınlar üzerinden verilir. Konuya ilişkin birkaç örnek şu şekildedir:

Karikatür 6: <https://www.uludagsozluk.com/r/kad%C4%B1n-anam-102670/> (2024)

Gösteren: İnsanlar, alışveriş poşetleri, şehir, metin

Gösterge: Kadının yağ almak için yurt dışına gitmesi

Çözümleme: Temel anlam olarak alışverişten dönen bir kadından bahsedilmektedir, ancak görsel metin ile birlikte ele alındığında kadının ucuzluk sebebiyle uzun bir yol kat ettiği anlaşılmaktadır. Bu sembollerle ekonomik zorlukların getirdiği bir alışkanlık olarak ucuz ürüne erişmek için gerektiğinde farklı marketlerin tercih edilmesi işlenmektedir. Söz konusu alışkanlık bu çizimde mübalağalı bir şekilde ele alınmıştır.

Karikatür 7: <https://www.gzt.com/gztmzt/bir-annenin-en-caresi-oldugu-an-3457588> (2024)

Gösteren: İnsanlar, gemi, dondurma kabı, metin

Gösterge: Mürettebat gemi batarken yükü hafifletmek için ağırlıklarını atmak isterken kadının dondurma kabını atmakta tereddüt etmesi

Çözümleme: Çizimde gemi batmak üzereyken görevli ağırlıkların atılmasını istemekte ancak çizimdeki anne tiplmesi ileride işe yarar düşüncesiyle elindeki dondurma kabını atmakta tereddüt etmektedir. Burada Anadolu kadınının tasarruflu tutumu yan anlama yansıtılmakta ve bir ölüm kalım anında bile tereddüde sebep olacak kadar abartılı bir dille ifade edilmekte, bu abartı bir yönüyle de hiciv içermektedir.

Karikatür 8: <https://www.gzt.com/gztmzt/anneler-annelerimiz-3456210> (2024)

Gösteren: İnsanlar, bir marka, projeksiyon cihazı, metin

Gösterge: Kadının dondurma firmasının toplantısında konu olması

Çözümleme: Karikatürde bir dondurma firmasının toplantısı resmedilmiştir. Burada mizah unsurunu ortaya çıkaran esas unsur metindir. Metinle birlikte değerlendirildiğinde Kadın Anam figürünün tüm dondurma kutularını saklamış olabileceği üzerinden abartılı bir söylem ile Anadolu kadınının tasarruf tutumu işlenmekte bu da yan anlamı ortaya çıkarmaktadır.

2.4. Gösterilen: Anadolu kadınının ikramı

Anadolu kadınının en karakteristik özelliklerinden biri de ikramı, daha günlük bir ifade ile yedirmeyi sevmesidir. Bu, çocuk gibi bir aile üyesi, misafir hatta bir padişah ya da süper kahraman olabilir.

Karikatür 9: Sarıkaya (2022b: 46)

Gösteren: Padişah, kadın, ekmek, kıyma, metin

Gösterge: Kadının padişaha kıymalı ekmek ikram etmesi

Çözümleme: Karikatürde temel anlam olarak bir kadının bir padişaha ekmek arasında yiyecek verdiği görülmektedir. Ancak bu ikramda geleneksel Türk yemeklerinden karnıyarığın seçilmesi ve çoğu evde annenin çocuğuna karnıyarığın iç malzemesini ekmek ile sunması alışkanlığına gönderme yapılmıştır. Bu da yan anlamda sunulan iki kültürel ögenin varlığını göstermektedir.

Karikatür 10: <https://tr.pinterest.com/pin/734931232923522787/> (2024)

Gösteren: Uçan süper kahraman, kadın, bıçak, elma

Gösterge: Kadının karşısındakine elmayı bıçağın ucuna takarak ikram etmesi

Çözümleme: Karikatürde temel anlam olarak kadının bir adama bıçağın ucuyla elma yedirdiği görülmektedir. Burada yan anlamı veren husus ise Türk geleneğinde birçok evde akşam ev halkının bir arada olduğu zamanlarda yaşanan bu sahneye göndermede bulunulmasıdır. Kadının bir süper kahraman tiplmesine de bu yolla meyve ikram etmesi, mübalağa sanatının mizahı kuvvetlendirmesi amacıyla kullanıldığını göstermektedir. Görselde aynı zamanda metin içinde ağız özelliği kullanılmıştır, bu da bir diğer kültürel unsurun çizime yansımalarıdır.

2.5. Gösterilen: Anadolu kadınının alışkanlıkları

Karikatür 11: <https://www.uludagsozluk.com/r/kad%C4%B1n-anam-258509/> (2024)

Gösteren: Ters duran bir kadın, diğer insanlar, masa, tabak, sakız, metin

Gösterge: Tülbendin üzerindeki sakızdan bir kadın çıkması

Çözümleme: Çizimde temel anlam olarak gerçeğe son derece aykırı bir görsel yer almaktadır. Buradaki çıkış noktası tülbent kullanan Anadolu kadınının pratik bir kullanım olarak sakızını tülbendine yapıştırmasıdır. Çizer burada da mizahını mübalağa ile ilişkilendirmiş, aynı zamanda ilköğretim seviyesinde yaygın olan fasulye çimlendirme deneyine de göndermede bulunulmuştur.

Karikatür 12: Sarıkaya (2022b: 108)

Gösteren: Köy yeri, basma giyim, insanlar, metin

Gösterge: Şehirli kadının kırsala gittiğinde kısa sürede bölgenin kültürel özelliklerine dönmesi

Çözümleme: Çizimde temel anlamı ile köy yerinde köylülerin birlikte kurban kestikleri görülmektedir. Metin ile birlikte değerlendirildiğinde ise şehirlere yerleşen kadınların köylerine gittiklerinde köy kültürüne hızlıca dönmelerinin işlendiği görülmektedir. Bu kültürel alışkanlığın yanı sıra Kurban Bayramı geleneği de çizimde görülen bir diğer kültürel ortaklıktır.

2.6. Gösterilen: Anadolu kadınının eşyaya bakışı

Karikatür 13: <https://karikaturburda.blogspot.com/2012/09/umut-sarkaya-88.html> (2024)

Gösteren: İnsanlar, saklama kabı, metin

Gösterge: Kadının vücudunun saklama kabı gibi görünmesi

Çözümleme: Çizim çizim temel anlamıyla bir kadının vücudunun saklama kabına benzemesi şeklinde değerlendirilebilir. Diğer karikatürlerden farklı olarak metinde yan anlamı belirginleştirecek bir ifade bulunmamaktadır. Ancak Sarıkaya'nın çizimlerinde tiplerin standart olması ve belirli karakteristik özellikleri taşıması sebebiyle "Kadın Anam" figürünün daha önceki temsilleri aynı tasarruf tutumunu aklı getirmektedir. Karakterin burada bedenini bir saklama kabı formuna sokması bu eşyaya gereğinden fazla önem verdiğini göstermektedir.

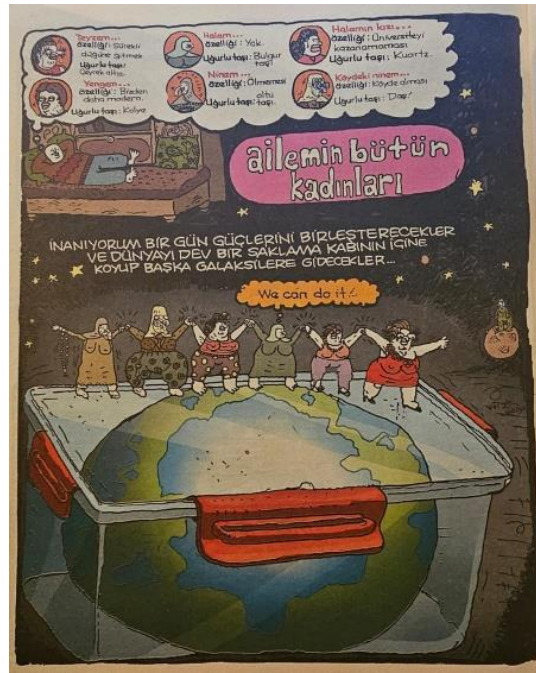

Karikatür 14: Sarıkaya (2022b: 46)

Gösteren: Anne, televizyon, sinema filmi, metin

Gösterge: Televizyonda film izleyen annenin filmin içeriği yerine evdeki eşyalara bakması

Çözümleme: Çizimde ilk bakışta meyve yiyerek film izleyen bir kadın görülmektedir. Ancak görselde yer alan kısa metin Anadolu kadınının eşyaya bakışına dair fikir verir niteliktedir. Burada seçilen film ile kadının bakış açısı arasında nitelik bakımından bir tezat oluşturulmuş, diğer yandan da filmin niteliği ile kadının eşyaya bakış açısı yüceltilmiştir.

Karikatür 15: Sarıkaya (2022a: 120)

Sarıkaya'nın çizimlerinde figürlerin sürekliliği gibi unsurların toplu resmedilmesi de sıklıkla görülmektedir. Göstereni kadınlar, saklama kabı ve dünya olan bu karikatürde çizimlerinde yer verdiği kadın tiplerinin bir araya gelerek dünyayı bir eşyaya, saklama kabına sığdırmaları resmedilmiştir. Bu mübalağalı ifade de Anadolu kadının hem eşyaya bakışını hem de bunun altında yatan tasarruflu olma güdüsünü sembolize etmektedir.

SONUÇ

Toplumu başarılı bir şekilde gözlemleyerek tespitlerini çizimleri ile ortaya koyan Umut Sarıkaya'nın Anadolu kadını temsil eden "Kadın Anam" figürü üzerinden işlenen kültürel unsurlar bu çalışmaya konu olmuş ve konu görsel göstergeler açısından ele alınmıştır. Bu figür aracılığı ile Anadolu kadının sahip olduğu bazı karakteristik özellikler Sarıkaya tarafından karikatür hâlinde resmedilmiş; bu çizimler *gösterge*, *gösteren* ve *gösterilen* unsurlar bakımından çözümlenmiştir.

Çalışmaya konu olan karakteristik özellikler şunlardır: *Anadolu kadınının anneliği, tasarruflu olması, temizlik anlayışı, ikramı, alışkanlıkları ve eşyalara bakışı*. Bu başlıkların ortak özelliği ise Sarıkaya'nın ait olduğu toplumun ortalama bir üyesinin bu gündelik yaşam izlerine ve kültürel niteliklere aşina olmasıdır. Bu durum aynı zamanda toplumda karşılığı olan bir anlamın göstergeler vasıtasıyla yansıtılabilmesinin olmazsa olmaz kuralıdır.

Metinde başvuru görseller birer gösterge olarak değerlendirildiğinde bu çizimler birer ileti kanalı hâline gelir ve bu da alıcı ile vericinin ortak bir art alan bilgisine sahip olmalarını gerektirir. Buna göre alıcının zihninde karşılık bulan her çizimin toplumsal bir nitelik taşıdığı söylenebilir.

Birer gösterge olan bu çizimler toplumsal işlev üstlenerek toplumsal kenetlenmeyi, yani uzun uzun izah edilmeden ortaya konan bir toplumsal gerçek karşısında birlikte gülmeyi sağlamaktadır.

Karikatürlerde mizah unsurunu sağlamak amacıyla mübalağa sanatına sıkça başvurulmuştur. Çizer burada topluma dair tespitler yaparak bunları abartılı ve kimi zaman da satirik bir dil aracılığı ile ve yer yer uyumsuzluk ilkesinden istifade ederek yine bu tespitlerin çıkış noktasını düşünmeye sevk eder. Tüm bu tespit ve değerlendirmelerin bir anlam karşılığı bulabilmesi için bireysellikten uzak olmaları gerekir. Karikatürlerin vücut bulduğu dile ve kültüre aşina olmayan bir kimse için kaleme alınan çizimler temel anlamlarından ibaret olacak, içerdikleri yan anlam ancak ancak alıcı ve vericinin ortak kültürel kodları arttıkça netleşecektir. Daha kısa bir ifade ile görselleri anlamlandırmak için ortak bir kültürel belleğe ihtiyaç vardır.

KAYNAKLAR

- Aksan, D. (2009). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim 3.Cilt*. Ankara: TDK Yayınları.
- Çapan Tekin, S. & İşeri, K. (2023). Karikatürlerin Kültür Göstergebilimi Açısından Çözümlemesi. *Dünya Dilleri, Edebiyatları ve Çeviri Çalışmaları Dergisi*, 4(2), 248-263.
- Erkman Akerson, F. (2023). *Göstergebilime Giriş*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Günay, V. D. (2012). Görsel Göstergebilim ve İmgenin Anlamlandırılması. V. Doğan Günay ve Alev F. Parsa (Ed.). *Görsel Göstergebilim – İmgenin Anlamlandırılması* içinde (s. 11-54). İstanbul: Es Yayınları.
- Kıran, A. (2009). Çağdaş Bir Düşünme Biçimi Olarak Göstergebilim. *Dilbilim*, (22), 1-16.
- Kurt, A. (2017). Çizgiden Göstergeye 1990'li Yıllarda Trabzon'da Cinsiyet Halleri: Hamsi Dergisi örneği. *Folklor/Edebiyat*, 23(91), 51-76.
- Özçubukçu, Y. (2013). *Erken cumhuriyet döneminde Türkiye'de toplumsal değişimin tanığı olarak karikatürler (1928-1940) ve eğitim* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Özmkas, U. (2009). Charles Sanders Peirce'in Gösterge Kavramı. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 32-45.
- Öztoat, N. (1999). Görsel Nesnelerin Çözümlemesinde Göstergebilimsel Yöntem. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 10, 143-152.
- Rifat, M. (2019). *Göstergebilimin ABC'si*. İstanbul: Sal Yayınları.
- Sausurre, F. (2014). *Genel Dilbilim Yazıları* (Çev. Savaş Kılıç). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Şentürk, R. (2010). *Gülme Teorileri*. İstanbul: Rasyo Yayınları.
- Usta Ç. (2009). *Mizah Dilinin Gizemi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Uygur, H. K., & Altıntop Taş, G. (2020). Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı Karikatür Bandının Göstergebilimsel Bir Çözümlemesi. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 13(30), 614-635.
- Yazar, T., & Geçen, F. (2019, December). Göstergebilim ve Anlam Olgusu: Düşünceyi Görselleştiren Selçuk Demirel'in Metis Defterlerine Yaptığı Resimlere Anlam Olgusu Penceresinden Bakış. In *SETSCI-Conference Proceedings* (Vol. 10, pp. 208-214). SETSCI-Conference Proceedings.

Görsellerin Alındığı Kaynaklar

- <https://karikaturburda.blogspot.com/2012/09/umut-sarkaya-88.html> (2024, 23 Nisan)
- <https://tr.pinterest.com/pin/278589926937895328/> (2024, 23 Nisan)
- <https://tr.pinterest.com/pin/734931232923522787/> (2024, 23 Nisan)

<https://www.gzt.com/gztmzt/anneler-annelerimiz-3456210> (2024, 23 Nisan)

<https://www.gzt.com/gztmzt/bir-annen-in-en-caresi-oldugu-an-3457588> (2024, 23 Nisan)

<https://www.uludagsozluk.com/r/kad%C4%B1n-anam-102670/> (2024, 23 Nisan)

<https://www.uludagsozluk.com/r/kad%C4%B1n-anam-258509/> (2024, 23 Nisan)

Sarıkaya, U. (2022a). *İşimdeyim gücümdeyim*. İstanbul: Komik Şeyler Yayıncılık.

Sarıkaya, U. (2022b). *İşimdeyim gücümdeyim 2*. İstanbul: Komik Şeyler Yayıncılık.

KAZAKİSTAN YAPIMI ÇİZGİ FİLM “KÜLTEGİN”DE KÜLTÜREL KODLAMA

Osman KABADAYI

Doç. Dr., Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, kabadayiosman@yandex-com

ÖZET

İletişimde kodlama, belli kurallara bağlı kalınarak medya yoluyla alıcıya ulaştırılan gizli veya görünür simgelerin işlenme biçimidir. Başka bir deyişle kodlama, verilerin anlamlı parçalara ayrılarak metne dönüştürülürken anlam bütünlüğünün korunmasıdır. Kodlama teorisi ilk olarak 1940’lı yıllarda bazı mühendislik problemleri ile ilişkili olarak ortaya çıkmış, daha sonra iletişim gibi farklı disiplinlerde kullanılmıştır. Bir kitle iletişim aracı olarak değerlendirilen çizgi film, hedef kitlesinin çoğunlukla çocuklar olması yönüyle önem taşımaktadır. Çocuklar üzerinde yüksek etkiye sahip olan çizgi ve animasyon filmler bünyesinde güçlü kodlamaları da barındırmaktadır. Çizgi filmlerdeki kodlamalar ağırlıklı olarak kültür merkezlidir. Bu kodlamalar genellikle tarih, mitoloji, destan ve gelenek gibi unsurlardan beslenmektedir. Hedef kitlesinin çocuklar olması sebebiyle söz konusu görsel iletişim aracı öğretici bir nitelik taşımakta, bu da oluşturulan metinde kültürel kodlamalara sıkça başvurulmasına zemin hazırlamaktadır. Aday Abilda’nın yönetmenliğini üstlendiği Kültegin adlı animasyon film göçebe Türk boylarını bir araya getirerek Köktürk Kağanlığının yeniden güçlenmesine katkı sağlayan ordu komutanı Kültegin’in (Köl Tigin’in) çocukluğunu ve Köktürk Kağanlığının çökme tehlikesi ile karşı karşıya kaldığı dönemde verdiği mücadeleyi konu edinmektedir. Konusunu Köktürk tarihinden alan bu animasyon filmde birtakım kültürel kodlamalar mevcuttur. Bu bildiride Kazakistan yapımı animasyon film Kültegin’de kültürel öğeler ve kodlamalar ele alınacak ve bu kültürel öğeler tasnif edilerek üstlendikleri iletişim değeri izah edilecektir. Aynı zamanda tespit edilen kültürel kodlama unsurlarının tarihsel ve mitolojik olaylar ile Türk destan ve geleneklerine yaptığı dış gönderimler üzerinde durulacaktır.

Anahtar Sözcükler: Kültür, kodlama, çizgi film, Köl Tigin, Köktürkler.

CULTURAL CODING IN KAZAKHSTAN-MADE ANIMATION FILM “KULTEGIN”

ABSTRACT

Coding in communication is the way of processing hidden or visible symbols that are delivered to the receiver through the media by adhering to certain rules. In other words, coding is the preservation of the integrity of meaning while transforming data into text by dividing them into meaningful parts. Coding theory first emerged in the 1940s in relation to some engineering problems, and was later used in different disciplines such as communication. Cartoons and animation films are important because their target audience is mostly children. There are strong codings in cartoons that have a high impact on children. Codings in cartoons are generally culture-centered. These codings are generally inspired by elements such as history, mythology, epic and tradition. Since the target audience is children, cartoons and animation films have an instructive quality. The Kultegin animation film, directed by Aday Abilda, is about the childhood of Kultegin (Kol Tigin), who united the nomadic Turkic tribes and helped strengthen the Kokturk Khaganate again. There are some cultural codings in this animation film, which takes its subject from Kokturk history. In the film, the Kokturk Khaganate is in danger of collapse. In this paper, cultural elements and codings in the Kazakhstan-made animation film Kultegin will be discussed. The cultural elements in the animation film will be classified and their communication value will be explained. At the same time, the external references of the determined cultural coding elements to historical and mythological events and Turkic epics and traditions will be emphasized.

Keywords: Culture, coding, cartoon, Kol Tigin, Kokturks.

1. GİRİŞ

Disiplinler arası bir kavram olan kültürün tanımı alanlara göre farklılık gösterebilmektedir. Genellikle tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan tüm maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, gelecek kuşaklara aktarmada kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçlar bütünü şeklinde tanımlanan kültür, toplumu birleştiren bir olgudur. Kültür, bir topluma veya halk topluluğuna özgü düşünce ve sanat eserlerinin bütünüdür. Kültür denilince akla ilk gelen hususlardan biri dildir. Dil, millet denilen sosyal varlığı birleştiren bir unsurdur. Milletlerin duygu ve düşünceleri yazıya geçince daha güçlü bir birliktelik meydana gelmektedir. Yazı aracılığıyla duygu ve düşünceler hem zaman hem de mekân içinde yayılmaktadır (Kaplan 2001: 22).

Bir teori olarak kodlama, kodların özelliklerinin ve bunların belirli uygulamalar için uygunluğunun incelenmesini sağlayan bir teoridir. Kodlama teorisi ilk olarak 1940'lı yıllarda bazı mühendislik problemleri ile ilişkili olarak ortaya çıkmıştır. Daha sonra kodlar, verimli ve güvenilir veri aktarım yöntemlerinin tasarlanması amacıyla bilgi teorisi, elektrik mühendisliği, matematik, dil bilimi, bilgisayar bilimi ve iletişim gibi çeşitli bilimsel disiplinler tarafından kullanılmıştır. İletişimde kodlama, belli kurallara bağlı kalınarak medya yoluyla alıcıya ulaştırılan gizli veya görünür simgelerin işleme biçimidir. Başka bir deyişle kodlama, verilerin anlamlı parçalara ayrılarak metne dönüştürülürken anlam bütünlüğünün korunmasıdır (Uçan 2018: 1135). Birçok farklı disiplinde kullanılan kodlama, dil ile de ilişkilidir. İngiliz toplumbilimci Basil Bernstein tarafından ortaya atılan dilsel kodlar teorisine göre dilsel kod, kültürel olarak belirlenmiş bir konuşlandırma aracı olarak tanımlanmaktadır. Toplumsal sınıf temelinde düzenlenmiş olan dilsel kodlar, kişileri egemen ve egemenlik altındaki iletişim biçimleri ile bu biçimler arasındaki ilişkiye göre toplumsal gerçekliğin içine konuşlandırmaktadır. Bernstein'a göre yöntemsel olarak bir dil biçiminin tanımlanması için gerekli olan ilk koşul, bu dil biçimini kullanan kişilerin toplumsal iş bölümü içindeki konumlarının saptanmasıdır (Köse 2001: 107). Bernstein'a göre toplumsal katmanların kendilerine özgü dil kullanımları olduğu için dilsel kodlar teorisi ortaya atılmıştır.

Bir kitle iletişim aracı olarak değerlendirilen çizgi ve animasyon filmler, hedef kitlesinin çoğunlukla çocuklar olması yönüyle önem taşımaktadır. Çocuklar üzerinde yüksek etkiye sahip olan bu filmler bünyesinde ağırlıklı olarak kültür merkezli güçlü kodlamaları barındırmaktadır. Bu kodlamalar genellikle tarih, folklor, mitoloji, destan ve gelenek gibi unsurlardan beslenmektedir. Hedef kitlesinin çocuklar olması sebebiyle söz konusu görsel iletişim aracı öğretici bir nitelik taşımakta, bu da oluşturulan metinde kültürel kodlamalara sıkça başvurulmasına zemin hazırlamaktadır. Bu çalışmada Kazakistan yapımı olan ve konusunu Köktürk tarihinden alan animasyon film *Kültegin*'de kültürel öğeler ve kodlamalar ele alınacaktır.

2. YÖNTEM

Kazakistan yapımı animasyon film *Kültegin*'de kültürel kodlamaların ele alındığı bu çalışmada nitel araştırma tekniklerinden *medya analizi* yöntemine başvurulmuştur.

3. VERİLERİN TOPLANMASI VE ANALİZİ

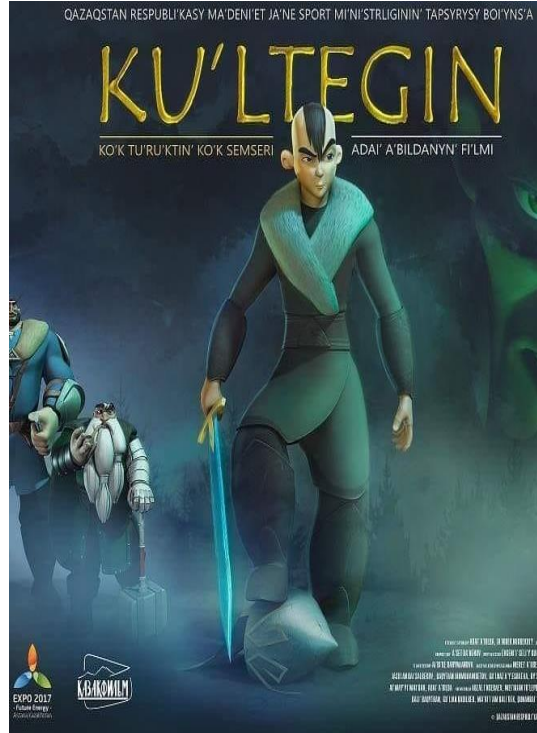
Çalışmada kullanılan veriler <https://videomin.net/3/культегин> genel ağ (internet) sayfasından elde edilmiştir. Verilerin analizi için metnin içerisindeki anlamların keşfedilmesini amaçlayan bir analiz tekniği olan *içerik analizi* yöntemi kullanılmıştır.

4. KÜLTEGİN ANİMASYON FİLMİ

Kitle iletişim araçlarının icadından önce kültür aktarımı büyük ölçüde aile, çevre ve sözlü edebiyat vasıtasıyla gerçekleşmekteyken günümüzde çağa ayak uydurarak dijital ortama taşınmıştır. Buna koşut olarak animasyon, içinde bulunulan çağın en önemli kültür aktarım araçlarından biridir. Türkçeye “canlandırma” olarak çevrilmiş Fransızca kökenli bir sözcük olan animasyon, “tek tek resimleri veya hareketsiz nesneleri, gösterim sırasında hareket duygusu verebilecek biçimde düzenleme ve filme aktarma işi” şeklinde tanımlanmaktadır. Genel olarak iki boyutlu animasyonlar *çizgi film*, üç boyutlu bilgisayar animasyonları ise *animasyon film* olarak nitelendirilmektedir. Dünya film tarihinde ilk çizgi filmin Blackton tarafından 1906 yılında çekilen *Humorous Phase of Funny Faces* (Komik Yüzlerin Gülünç Aşamaları) adlı film olduğu kabul edilmektedir. Émile Cohl tarafından 1908 yılında yapılan *Fantasmogire* adlı filmde, çizimler mürekkeple kâğıt üzerine çizilip oradan fotoğraflanmıştır. Aradan çizim tahtasının çıkarılması ile bilinen anlamda animasyona bir adım daha yaklaşılmıştır. (Aslan 2021: 1063-1064).

Kazak etnik kimliği altında çizgi filmler ise XX. yüzyılın ikinci yarısında Rusça olarak Ruslar tarafından yapılan çalışmalarda yerini almaya başlamıştır (Shakhman 2024: 100). Günümüzde ise Kazak çizgi film endüstrisi üç boyutlu animasyon filmler üretebilmektedir. Bunlardan biri de bu çalışmaya konu olan *Kültegin - Köktürkün Kök Semseri* (Köl Tigin - Göktürklerin Gök Kılıcı) adlı animasyon filmidir. Aday Abilda'nın yönetmenliğini üstlendiği ve konusunu Köktürk tarihinden alan Kazakistan yapımı film, göçebe Türk boylarını bir araya getirerek Köktürk Kağanlığının yeniden güçlenmesine katkı sağlayan ordu komutanı Kültegin'in (Köl Tigin'in) çocukluğunu ve Köktürk Kağanlığının çökme tehlikesi ile karşı karşıya kaldığı dönemde verdiği mücadeleyi konu edinmektedir. İlk kez 2018 yılında Astana'da gösterime giren animasyon filmin Türkiye'de de yayınlanabilmesi amacıyla yazar ve yapımcıların ricasıyla senaryo metni tarafımızca (Yergali Yessbosynov ile birlikte) Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Fakat bazı sebeplerden dolayı bu film Türkiye'de gösterime girememiştir.

Filmi kısaca özetlemek gerekirse, Köktürk Kağanlığı çökme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Kutluk Kağan bir hain tarafından öldürülür ve tahtın varisi on iki yaşındaki Kültegin (Köl Tigin) babasını öldürmekle suçlanır. Kültegin kaçmak ve ülkesine tekrar dönebilmek için çeşitli mücadeleler vermek zorunda kalır. Ağabeyi Bilge Kağan ve kökböri (bozkurt) Kültegin'e yardım ederek karşılaştığı zorlukları aşmasını sağlar. Birlikte düşmanlarını mağlup eden kardeşler Köktürk Kağanlığını dağılma tehlikesinden kurtarır ve Kültegin tahta ağabeyi Bilge Kağan'ı oturtur. Kendisi de ordu komutanı olur. Filmin başkahramanı olan Kültegin, Kağanlığı bir arada tutan ulusları birleştiren bir unsur, Köktürk Kağanlığının düşmanlarını yok eden güçlü bir asker olarak tasvir edilmiştir. Kültegin ve Bilge'nin amcası Kapağan ise filmde bir hain olarak tasvir edilmiştir.

Görsel-1: Kültegin Filminin Afişi

Filmdeki başlıca karakterler aşağıda tablo hâlinde gösterilmiştir:

Karakter	Özelliği
Kültegin	Köktürk Kağanlığının ordu komutanı
Bilge	Köktürk Kağanı, Kültegin'in kardeşi
Kapağan	Kültegin ve Bilge'nin amcası
Elteris Kağan	Köktürk Kağanı, Kültegin ve Bilge'nin babası
Tabgaş	Çinli tutsak
Tumar Bike	Mergender boyunun lideri
Bürkitşi Barlas	Bürkitşiler boyunun lideri
Şoyın Qara	Temirşiler boyunun lideri
Kökböri	Kültegin'e yardım eden bilge bozkurt

Tablo-1: Kültegin Filminin Başlıca Karakterleri.

5. KÜLTEĞİN ANİMASYON FİLMİNDEKİ BAŞLICA KÜLTÜREL KODLAR

5.1. Türk Kozmogonisi

Külteğin animasyon filmi konusunu tarihten alan bir yapımdır. Filmde kültürel kod bağlamında göze çarpan ilk husus, filmin Orhon Yazıtları'ndan Köl Tigin Yazıtı Doğu yüzü 1 ve 2. satırında geçen “*üze kök tenri asra yagız yer kılntukda ekin ara kişi oğlu kılınmış kişi oğlnta üze eçüm apam bumın kagan iştemi kagan olurmuş olurupan türük bodınıñ ilin törüsin tuta birmiş iti birmiş tört bulun kop yagı ermiş sü sülepen tört bulundaki bodunug kop almış kop baz kılmış başlıgıg yüküntürmiş tizligig sökürmüş*” (Üstte mavi gök yüzü, altta da yağız yer yaratıldığında, ikisinin arasında insan oğulları yaratılmış. İnsanoğullarının üzerine de atalarım, dedelerim Bumın Hakan ve İştemi Hakan hükümdar olarak tahta oturmuş. Tahta oturarak Türk halkının devletini ve yasalarını yönetivermiş, düzenleyivermişler. Dört bucak hep düşman imiş. Ordular sevk ederek dört bucaktaki halkları hep almış, hep kendilerine bağımlı kılmışlar. Başlılara baş eğdirmiş, dizlilere diz çöktürmüşler) (Tekin 1988: 8-9) cümleleri ile başlamasıdır. Bu cümleler Türklerin kozmogoni ve kozmoloji düşüncesini yansıtmaya yönüyle önemlidir. Kâinatın bütün tezahürlerini *gök* ve *yir-sub* (yer-su) ile temsil edildiği birbirine zıt fakat birbirini tamamlayan iki evrensel ‘nefes’ten oluşmuş olarak kabul edilen sistem Türklerin en eski kozmolojisidir. Bu kozmoloji *gök* ve *yer* ile temsil edilen iki ilkeye dayandığı için de *dikotomi* (iki ilkeli sistem) olarak telakki edilmektedir (Esin 2001: 19). Filmin hemen başında Türklerin bu yaratılış düşüncesine vurgu yapılmıştır.

5.2. Eski Türk İnanç ve Gelenekleri

Tengricilik, Türklerin en eski dinî inancıdır. Eski Türkler, Tengri'nin gökyüzünde olduğunu ya da göğün tengri olduğunu düşünmüşlerdir. Tengri, kâinatı yaratan ve yönetendir. Gökyüzü, Türkler tarafından kutsal sayılan mekânlardandır. Eski Türk Yazıtlarında *gök üze*, “yüksek” ve *kök* “mavi” olmak üzere iki sıfat kazanır. Ayrıca *küç* “güç” ve dolayısıyla *küçlög* “kudret”le donatılmıştır; ancak bu sözcük hiçbir zaman kullanılmamaktadır. Bütün bunlar *kök tengrinin* olağan nitelikleridir (Roux 2002: 119). Külteğin animasyon filminde Bürkitşi Barlas ellerini gökyüzüne doğru açarak *kök tengriye* dua etmektedir. Ellerin gökyüzüne doğru açılarak dua edilmesi günümüzde Müslüman Türklerde de devam eden bir uygulamadır.

Eski Türk geleneklerinde ölü gömme biçimleri ise çeşitlilik arz etmektedir. Eski Türklerde cenazenin toprağa gömülmesi, teşhir edilmesi ve yakılması gibi farklı yöntemlerin uygulandığı bilinmektedir. Türklerde ateşin ölülere temizlediği ve ölen kişiyi günahlarından arındırdığına dair bir inanış bulunmaktadır. Ateşe yüklenen bu anlam Eski Türklerin ölü yakma törenlerine yansımıştır (Yaşa 2019: 279). Külteğin animasyon filminde Elteris Kağan vefat ettiğinde cenazesi bir törenle yakılmaktadır. Film, Eski Türk dinî inancı ve ölü yakma geleneğine dair kültürel kodları içermektedir.

5.3. Kazak Jüzleri

Eski Türklerdeki boy sistemine benzer bir yapı Kazaklarda *jüz* sistemi şeklinde görülmektedir. Kazak halkı *ulu jüz*, *orta jüz* ve *kişi jüz* olmak üzere üç *jüz*den oluşmaktadır. Filmin başında Köktürklerin topraklarını yurt edinen üç boy *temirşiler* (demirciler), *bürkitşiler* (kartalcılar) ve *mergender* (okçular) aslında Kazak *jüz*lerine işaret etmektedir. Bu kodlamayla Kazakların Köktürklerin torunları oldukları ve üzerinde bulundukları toprakları Köktürklerden miras aldıkları hatırlatılmaktadır.

5.4. Otça Borça

Köl Tigin Yazıtı D 37'deki “*türgiş kağan süsi bolçuda otça borça keldi*” (Tekin 1988: 18) cümlesinde geçen tartışmalı *otça borça* ifadesinin anlamlandırılması üzerine bugüne kadar pek çok görüş bildirilmiştir. Adamoviç bu cümleyi “Türgiş Kağan'ın ordusu yangın, ateş yumağı gibi geldi” (2004: 264) biçiminde anlamlandırırken Ünal, *otça borça* ifadesini “ateş ve toz bulutu gibi” şeklinde yorumlamıştır (2020: 137). Filmde geçen “*olar jawların otşa jaypap börişe burdı*” (onlar düşmanlarını ateş gibi yakıp kurt gibi yağmaladı) cümlesinde Köl Tigin Yazıtı D 37'deki bu ifadeye gönderimde bulunulmuştur.

5.5. Orhon Yazıtları

Orhon Vadisi'nde yer alan II. Köktürk Kağanlığından kalma runik harfli yazıtlar Eski Türk Yazıtları veya Orhon Yazıtları olarak bilinmektedir. Bu yazıtlar Türklerin devlet yönetimi, devlet

anlayışı, tarihi, edebiyatı, gelenek ve görenekleri gibi hususlar hakkında bilgi vermesi bakımından önem arz etmektedir. Kültegin animasyon filminde çocuk yaştaki Kültegin ile kardeşi Bilge, bir gece “taş” olarak adlandırdıkları runik harfli büyük bir yazıt ile karşılaşır. Bilge, kardeşi Kültegin’e bu yazıtta kahramanlıkları bulunan atalarının isimlerinin yazılı olduğu bilgisini verir. Bunun üzerine Kültegin yazıtı tırmanarak kendi ismini de yazıtın üzerine kazımaya çalışır; fakat başaramaz. Bilge de ona henüz bir kahramanlık yapmadığını hatırlatır. Her ne kadar kronolojik olarak hatalı olsa da küçük kardeşlerin eski Türk harfleriyle yazılmış bir yazıtla karşılaşmaları kültürel kodlama bağlamında Orhon Yazıtlarını çağrıştırmaları açısından değerlidir. Ayrıca filmin sonuna Orhon Yazıtlarından bir kesit de eklenmiştir. Burada dikkat çeken hususlardan biri *dağ keçisi / teke* damgasıdır. Köl Tigin Yazıtında da yer alan bu damga güneşi, aydınlığı, bilgeliği, bağımsızlık ve özgürlüğü, çevikliği, bolluk ve bereketi simgelemektedir. Filmde zaman zaman eski Türk kaya resimlerindeki figürlere de yer verilmesi kültür aktarımına katkıda bulunan bir diğer öğedir.

5.6. Navruz ve Navruz Köje

Kültegin animasyon filminde “*ulıstıñ ulı küni quttı bolsın*” ifadesinin geçtiği sahnede Nevruz bayramı hazırlıkları yapılmakta; gençler güreş müsabakaları, ok atma yarışmaları düzenlemekte, dombralar çalınmakta ve geleneksel Kazak kadını kıyafetiyle bir kadın ocakta *Navruz köje* pişirmektedir. Nevruz, bütün Türk dünyasında kutlanan ve baharın gelişini müjdeleyen geleneksel bir bayramdır. *Navruz köje* yani Nevruz çorbası ise Nevruz bayramlarına has, yedi malzemeye hazırlanan bolluk ve bereketin simgesi olan geleneksel Kazak çorbasıdır. Köktürkler döneminin canlandırıldığı filmdeki bu sahneyi günümüzde Nevruz bayramında Kazakistan’da görmek mümkündür. Nevruz temasıyla bu bayramın Köktürkler döneminden beri Türk dünyasında aynı biçimde ve heyecanla kutlandığı belirtilmek istenmiştir.

5.7. Bozkurt Destanı

Mitolojik özellikler barındıran ve üç farklı rivayeti bulunan Köktürk destanlarından Bozkurt Destanı, Çin yıllıklarında kayıtlıdır. Destana göre Çinliler bir gece ansızın Türk ülkesine baskın yaparak kadın, çocuk, bebek demeden tüm milleti kılıçtan geçirir; sadece kolları kesilmiş bir çocuğu bir bataklıkta sağ bırakırlar. Bu çocuğu dışı bir kurt bulur ve çocuğu ölmekten kurtararak soyunun devam etmesini sağlar (Gökdağ ve Üçüncü 2007: 61). Kültegin filminde babasının öldürülme anına tanık olduğu için kaçmak zorunda kalan Kültegin’i tutsak Çinli Tabgaş’ın elinden bir bozkurt kurtarmaktadır. Kurt, Kültegin’i alıp götürdüğü için Tabgaş, Kültegin’in hayatta kalamayacağını düşünerek peşinden gitmez. Filmde bozkurdun (kökböri) Kültegin’i ölümden kurtarması, ona yardım etmesi ve Köktürklerin bozkurttan türedigine vurgu yapılması Bozkurt Destanı’nı hatırlatmaktadır.

Türk geleneğinin önemli motiflerinden biri de don değiştirmedir. Filmde Kültegin’i kurtaran kökböri (bozkurt) bir anda bilge bir aksakala dönüşmektedir. Bu sahnede hayvandan insana dönüşüm şeklinde görülen don değiştirme motifinin kullanılması da kültürel kodlama açısından dikkat çekmektedir. Ayrıca filmde Köktürklerin Aşina boyuna vurgu yapılması ve zaman zaman kurt motifine yer verilmesi Bozkurt Destanı’na gönderimde bulunan kültürel kodlar arasındadır.

5.8. Alpamiş Destanı

Türk toplulukları arasında ortak daire oluşturan destanlardan biri Alpamiş’tır. Destanın Özbek, Karakalpak, Kazak, Başkurt, Tatar, Oğuz ve Altay varyantları bulunmaktadır. Destanın Oğuz varyantı Dede Korkut’ta Bamsı Beyrek olarak vücut bulur. Alpamiş Destanı’nın en eski varyantı *Alıp Manaş* adlı Altay rivayetidir. Bu rivayetin Köktürk Kağanlığı devrinde teşekkül ettiği düşünülmektedir (Ergun 1992: 76). Filmde Kökböri ile Kültegin arasında geçen karşılıklı konuşmada Kültegin’in Alpamiş gibi kahramanlık gösterdiği ifade edilerek Alpamiş Destanı’na gönderimde bulunulmuştur.

5.9. Umay

Eski Türk inancında Tanrı’dan sonra gelen en önemli dinî varlık dışı ruh olarak değerlendirilebilecek Umay’dır. Köl Tigin Yazıtı D 31’de Umay’dan şu şekilde bahsedilmektedir: “*umay teg ögüm katun kutıña inim köl tigin er at bultı*” (Umay misali annem Hatun’un kutu sayesinde kardeşim Köl Tigin erkeklik adını elde etti) (Tekin 1988: 16-17). Bu metne göre Tanrı’yı temsil eden hükümdarın hatununun da Umay’ı temsil ettiği anlaşılmaktadır. Umay’dan kut alan hatun onun yardımıyla Köl Tigin’i dünyaya getirmiş ve Köl Tigin de bu kut sayesinde zamanı geldiğinde erkeklik adına sahip

olmuştur (Çoruhlu 2002: 39). Umay, günümüzde kadın ve çocukları koruyan bir tanrıça biçimine bürünmüştür.

Filmde, tılsımlı bir güce sahip olan Tabgaş, Bürkitşiler boyuna saldırır. Bu saldırıyı birden ortaya çıkan Kültegin durdurmayı başarır; ancak ciddi şekilde yaralanır. Bunun üzerine Bürkitşi Barlas yaralı Kültegin'i iyileşmesi için Mergender boyuna yani Tumar Bike'ye götürür. Tumar Bike, ilk başta Kültegin'i babasının ölümünden sorumlu tutarak iyileştirmek istemez. Tam o esnada bir ışık parıltısı ve beyaz elbisesiyle Umay Ana ortaya çıkarak Kültegin'in yarasını iyileştirir. Umay Ana'nın ortaya çıkmasıyla Tumar Bike de Kültegin'in masum olduğuna inanır. Umay Ana'nın etrafına ışık saçarak beyaz elbiseyle görünüp Kültegin'i koruması ve iyileştirmesi Kültegin animasyon filminin Türk mitolojisinden de beslendiğini göstermesi bakımından dikkate değerdir.

SONUÇ

Çizgi ve animasyon filmler çoğunluğu çocuklar olan izleyici kitlesinin görsel ve işitsel algısına hitap etmekte ve bunu eğlenceli bir sürece dönüştürmektedir. Çizgi ve animasyon filmler aracılığıyla kuşaktan kuşağa aktarılabilir kodlamalar sunabilmek mümkündür. Çizgi ve animasyon filmler ağırlıklı olarak kültür eksenli kaynaklardan yararlanmaktadır. Kültürel kodlamaların kullanıldığı çizgi filmler tarih, folklor, mitoloji, destan ve gelenek gibi unsurlardan beslenmektedir. Bu yönüyle çizgi filmler kültür aktarımına katkıda bulunmakta ve kültürel değerlerin gelecek kuşaklarla buluşmasını sağlamaktadır. Olağanüstü ve fantastik durumları yeniden yorumlayarak modernize eden çizgi ve animasyon filmler çocukların hayal gücünün ve yaratıcılığının gelişimine de katkıda bulunmaktadır.

Konusunu Köktürk tarihinden alan Kültegin animasyon filmi birtakım kültürel kodlamalar içermekte ve bu kodlamalar aracılığıyla kültür aktarımı sağlanmaktadır. Kültegin filminde karakterlerin giydikleri kıyafetlerden kullandıkları silah aletlerine, sihirli bir nesne olan yada taşından mezar etrafına dikilmiş balballara, oynadıkları oyunlardan yaşam alanları olan çadırlara ve bozkır kültürüne varıncaya değin daha pek çok hususla ilgili kültürel kodlama mevcuttur. Türk kültürüne ait birçok ortak unsurun Kültegin animasyon filminde kullanıldığı görülmektedir. Bu çalışmada filmdeki kültürel kodlamalar destan, mitoloji, gelenek ve millî değerler ekseninde ele alınmaya çalışılmış; yalnızca Eski Türklerin inancı ve yaratılış düşüncesi, Orhon Yazıtları, Türk Dünyası'nın millî bayramı, Türk destanları ve mitolojisine yapılan gönderimlere dikkat çekilmiştir. Ayrıca filmde birlik olmaya dair yapılan vurgular, millî benliğin güçlenmesine katkı sağlaması açısından önem taşımaktadır.

KAYNAKLAR

- Adamoviç, M. (2004). Otça Borça. *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, 633, 261-264.
- Aslan, E. (2021). "Animasyon (Çizgi Film) Tarihine Kültür Aktarımı Açısından Bir Bakış". *Folklor/Edebiyat*, 108, 1059-1074. doi: 10.22559/folklor.1953
- Çoruhlu, Y. (2002). *Türk Mitolojisinin Anahatları*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Ergun, M. (1992). Bamsı Beyrek ile Alpamış Destanının Coğrafyası. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, Cilt 40, 75-80.
- Esin, E. (2001). *Türk Kozmolojisine Giriş*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Gökdağ, B. A. ve Üçüncü, K. (2007). *Başlangıçtan Günümüze Türk Destanları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kaplan, M. (2001). *Kültür ve Dil*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Köse, M. R. (2001). Basil Bernstein: Kültürel Üretim ve Yeniden Üretim Sürecinde Eğitim, Dil ve Dil Biçimsel Farklılıklar Üzerine. *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 28 (3-4), 105-125.
- Roux, J. P. (2002). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Shakhman, A. (2024). Kazak Çizgi Filmlerinde Folklor Unsurlarının İncelenmesi: Kanbak Şal ve Dev Örneği. *Türkologia*, 1 (117), 99-118. doi: 10.59358/ayt.1432463
- Tekin, T. (1988). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Uçan, B. (2018). Türk Çizgi Filmlerinde Kültürel Kodlamalar. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11 (55), 1134-1144. doi: 10.17719/jisr.20185537283
- Ünal, O. (2020). Kül Tegin ve Bilge Kağan Yazıtları'nda Geçen *otča bwrča* İfadesi Üzerine. *Gazi Türkiyat*, 26, 127-143. doi: 10.34189/gtd.26.008
- Yaşa, R. (2019). Eski Türk Cenaze Törenlerinde Ölü Yakma Âdeti. *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi Prof. Dr. Bahaeddin Ögel Sayısı*, 4(1), 275-295.

KÜLTÜREL KİMLİĞİNİN AKTARIMINDA ÇİZGİ FİMLERİN ÖNEMİ: “MUZBALAK” ÖRNEĞİ

Cemile KINACI BARAN

Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Çağdaş Türk lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, cemile.kinaci@hbv.edu.tr

ÖZET

Edebiyat daima toplumla iç içe olan, gücüyle topluma yön veren, toplumu şekillendiren, özellikle devletler tarafından ulusun inşasında sıklıkla yardım alınan güzel sanatlardan biridir. Sovyet devrinde Sovyet toplumunun inşası konusunda edebiyatın çok önemli bir misyon üstlendiği malumdur. Ancak edebiyat kadar sinema da bu noktada özel bir sanat dalıdır. Sinema aracılığıyla da topluma amaçlanan şekilde ulaşmak mümkündür. Sinema vasıtasıyla kültürel bellek inşa edilebilir, değerler aktarımı gerçekleştirilebilir, toplum yönlendirilebilir, kültürel kimlik öğeleri sinema ile canlı tutularak nesilden nesle aktarılabilir. Sinema içinde çizgi filmlerin ise çok özel bir yeri vardır. Günümüzde çizgi filmler sadece çocuklara yönelik değil hem büyükler hem de küçükler için yapılmaktadır. Toplamların önemseydiği değerler ve millî kimlik unsurları çizgi filmlerin gücünden yararlanılarak küçük yaşlardan itibaren çocuklara aktarılmaktadır. Bu şekilde çizgi filmler toplumun şekillenmesinde, özellikle de nesillerin millî bilinçle eğitilmesinde önemli bir misyon üstlenmektedir.

Günümüzde Kazakistan’da büyük bir beğeniyle karşılanan, gösterildiği dönemde gişe rekorları kıran, sadece çocukların değil büyüklerin de ilgisini oldukça çeken çizgi filmlerden biri *Muzbalak* adlı çizgi film olmuştur. Bu çizgi filmde geleneksel konargöçer Kazak hayatının temel değerlerinin ve Kazak kültürel kimlik unsurlarının pek çoğunun yer aldığı görülmektedir. Eski devirlerdeki geleneksel Kazak konargöçer hayatının günümüz nesillerine aktarımında, Kazak toplumsal belleğinin inşasında ve özellikle de Kazak millî kimliğinin temel unsurlarının ortaya konularak bunların topluma aktarımında *Muzbalak* oldukça önemli bir vazife görmüştür.

Bu bildiride Kazakistan’da yetişkin ya da çocuk fark etmeksizin büyük bir beğeniyle karşılanan, gişe rekorları kıran *Muzbalak* adlı çizgi filme odaklanılacaktır. Söz konusu çizgi filme yansıyan Kazak kültürel kimliğinin unsurlarına dikkat çekilecek ve bu unsurların Kazak halkının hayatındaki önemine değinilecektir. Sanatın bir dalı olan çizgi filmler aracılığıyla topluma nasıl ulaşılabilceği, çizgi filmlerin kültür aktarımında nasıl etkili bir şekilde kullanılabileceği *Muzbalak* örneğinde ortaya konulacaktır. Bu yapılırken *Muzbalak* adlı çizgi film bildirinin dayandığı asıl kaynak olacaktır.

Anahtar Sözcükler: Kazak, Muzbalak, sinema, çizgi film, kültürel kimlik.

THE IMPORTANCE OF CARTOON FILMS IN THE TRANSMISSION OF KAZAKH CULTURAL IDENTITY: "MUZBALAK" EXAMPLE

ABSTRACT

Literature is one of the fine arts that is inextricably linked with society, influencing and shaping it with its power, particularly in the context of nation-building. It is evident that during the Soviet era, literature played a pivotal role in the construction of the Soviet society. However, cinema is a unique art form at this juncture, with its own distinctive characteristics. It is possible to reach the society in the intended way through cinema. Cultural memory can be constructed through cinema, values can be transmitted, society can be directed, cultural identity elements can be preserved through cinema and passed on from generation to generation. Cartoons occupy a unique position within the domain of cinema.

Cartoons are no longer solely a children's entertainment; they are also enjoyed by adults and minors alike. The values and national identity elements that societies care about are transferred to children from an early age by using the power of cartoons. This transfer of values is an important aspect of shaping society, especially in educating generations with national consciousness. One of the cartoons that was warmly received in Kazakhstan, which broke box office records during its filming period and attracted the attention of both children and adults alike, was *Muzbalak*. This cartoon illustrates the integration of numerous fundamental values associated with traditional nomadic Kazakh life and Kazakh cultural identity elements. *Muzbalak* has played a pivotal role in the transmission of traditional Kazakh nomadic life from ancient times to the present, in the construction of Kazakh social memory, and especially in the revelation of the fundamental elements of Kazakh national identity and their dissemination to society.

This paper will examine the blockbuster cartoon film *Muzbalak*, which has been met with great appreciation in Kazakhstan, regardless of age. This paper will examine the elements of Kazakh cultural identity reflected in the cartoon

film in question and the importance of these elements in the life of the Kazakh people. This paper will examine the potential of cartoons as a medium for disseminating cultural messages and the ways in which Muzbalak, a popular cartoon film in Kazakhstan, can be used as an illustrative example. The aforementioned cartoon film, Muzbalak, will serve as the principal source of information for this paper.

Keywords: Kazakh, Muzbalak, cinema, cartoon, cultural identity.

GİRİŞ

Kültürel kimliğin oluşumunda temel unsur kültürdür. Kültür toplumlar arasındaki farkları derinleştirir. Larrain de insana kimlik duygusunu veren şeyin, esas olarak paylaşılan bir dilin açığa çıkardığı, paylaşılan bir kültür olduğu fikrindedir (1995: 45). “Kültürümüz bize bir kimlik ve bir dizi vasıf sağlar. Kültür neyi düşüneceğimizi, nasıl hissedeceğimizi, nasıl giyineceğimizi, neleri nasıl yiyeceğimizi, nasıl konuşacağımızı, ..., birbirimizle kuracağımız iletişimi ve çevremizi nasıl anlayacağımızı etkiler.” (Hogg-Vaughan 2007: 671). İnsanların deneyim ve davranışlarını içinde doğdukları gelenek biçimlendirir. Konuşabileceği zamana kadar insanoğlu kültürünün küçük bir varlığıdır. Büyüdüğünde ise kültürün faaliyetlerine etkin bir şekilde katılır. Artık kültürünün alışkanlıkları onun alışkanlıkları, inançları onun inançları ve imkânsızlıkları onun imkânsızlıkları olmuştur (Benedict 1998: 25).

Kolektif kimlikte nasıl ki ortak aidiyetin bilince çıkarılması söz konusu ise kültürel kimlik de bir kültüre katılımın bilince çıkarılması ya da o kültüre ait olduğunun ilan edilmesidir (Assman 2001: 134). “Ortak bir coğrafyada, ortak idealler etrafında toplanmış, ortak tarihe ve ortak geleceğe yönelik birliktelikte oluşan ortak kültür, o ulusun kültürel kimliğini oluşturur.” (Mora 2008: 5) Bu tanımdan hareketle kültürel kimlik bir bakıma bir millete özgü olan millî kimlik olarak da değerlendirilebilir.

“Toplumlar, kültürel aidiyetlerine göre düşünür, davranır, yer, içer, kutlamaları, yasları, bayramları ait oldukları kültürün kodlarına göre tanımlanır ve paylaşılır.” (Mora 2008: 5) Kimlik kavramı en yalın şekliyle bir “aynılık” olarak kabul edilirse, özel bir grubun mensupları, sadece grubun dışındakilerle farklılıkları bakımından benzerlik gösterirler. Grup mensupları benzer şekillerde giyinir, yerler, aynı dili konuşurlar; bütün bu bakımlardan, kendilerine mensup olmayan, farklı biçimlerde giyinen, yiyen ve konuşan fertlerden farklılık gösterirler. İşte bu benzerlik-benzemezlik paradoksu “millî kimliğin” anlamlarından biridir (Smith 2009: 122-123). Buradan hareketle bir toplumun kültürel kimliği ile yeme içmesi, giyim kuşama, konuştuğu dili, davranışı, düşüncesi, inancı kısacası o toplumu “ötekilerden” farklılaştıran millî karakteri kastedilir. Millî karakter ise toplumları birbirinden ayıran farklılıklar veya bir arada tutan benzerliklerdir.

Herder de ırksal farklılıkları önemsizleştirirken kültürel farklılığa fazlasıyla vurgu yapar. Ona göre farklı bir dil konuşan herkes farklı bir ulustandır, kendi kimliğini ve devletini oluşturma hakkı vardır. Bu bağlamda Herder, diğer uluslarla yaşanacak çelişkilerin pozitif açıdan iç birliği sağlayacağını düşünür ve bunun kendi içinde olumlu bir durum olacağına işaret eder. Hatta Herder, mikromilliyetçiliğe ve önyargılara da karşı çıkmaz. Ona göre, önyargı yerinde ve zamanında ortaya çıktığında iyi bir şeydir, çünkü mutluluğun kaynağı olabilir. Önyargı, ulusları merkezde birleşmeye yönlendirir, köklerine daha sıkı sarılmalarına, kendi türlerini geliştirmelerine yol açar (Larrain 1995: 45-46). Herder’e göre, her milletin kendine özgü bir “deha”sı, düşünme, davranma ve iletişim tarzı vardır ve bu biricik deha, bu özgül kimlik, hasıraltı edildiği ya da yitirildiği her noktada yeniden keşfedilmelidir. Herder, “Haydi iş başına... bütün insanlar milletimizden, edebiyatımızdan, dilimizden söz etsinler; onlar bizimdir, onlar bizizdir, bu kadarı da kafidir zaten” der (Smith 2009: 123). Bu anlayışla milletler kendi özlerine, kültürel zenginliklerine dönerek “kolektif kendi”yi keşfetmeye çalışırlar.

Kültürel kimlik, bir milletin diğer milletlerden özgün olan kısmını ifade eder. Toplumlar kültürel kimlik sayesinde yüzlerce farklı millet ve kültürel kimlik arasından sıyrılarak tanınır ve fark edilir (Sertkaya 2010:15). Hatta Barth her bir topluluğun kültürünü ayrı incelemek yerine onlar arasındaki birer etnik sınır niteliğinde olan kültürel kodları incelemeyi uygun görür (Kınacı 2016: 43). Kültürel kodlar, nesilden nesle aktararak değişerek ve dönüşerek varlığını sürdürür. Kültürel kodların varlığını sürdürebilmesi için toplumdaki herkese büyük küçük demeden aktarılması gereklidir. Bu nedenle küçüklere ve büyüklere uygun yöntemlerle kültürel kodların aktarılması önemli bir meseledir (Türkmen 2012: 142).

1. KÜLTÜR AKTARIMI

Kültür aktarımı, sahip olunan maddi ve manevi bütün kültürel değerlerin, bir diğer ifade ile bir toplumun hayat tarzının, hayata bakış açısının, inanışının, duyusunun kuşaktan kuşağa aktarılması ve

benimsetilmesi faaliyetidir. Toplum, sahip olduğu kültürel değerleri yeni nesillere aktararak ideal insan tipini yaratır. Bu şekilde şekillenen insan ise topluma uyumlu, kültürel değerleri öğrenen, benimseyerek uygulayan sosyalleşme ve sosyalleştirme görevini yerine getiren insandır (Sertkaya 2010: 20).

Kültür aktarımına çocuk yaşlardan itibaren başlanmalıdır, zira bugünün küçükleri yarının büyükleri olacaktır. Çocukların yaşadığı toplumdaki kültürel kodları daha kolay ve daha çabuk alması önemlidir. Ayrıca yarının büyükleri için kültürel belleği doğru zamanda şekillendirmek de son derece önemlidir (Türkmen 2012: 143). Çocuklara içinde yaşadıkları toplumun gelenek görenekleri, örf ve adetleri, el sanatları, bayramlaşma, düğün, cenaze törenleri, müzik, resim gibi kültüre ait durum ve sanat dalları öğretilmeli ve çocuklar bu alanlarda eğitilmelidir (Kula 2017: 13).

Çocuklara kültürü aktarmanın çeşitli yolları vardır. İlk olarak elbette kültür aktarımının ilk kaynağı aile ortamıdır. Çocuk ilk olarak anne, baba ya da aile büyüklerinden kültürü öğrenir. Ancak modern dünyada geniş ailelerin ortadan kalkmasıyla birlikte çekirdek ailelere geçiş gerçekleşmiştir. Bu nedenle çocuklar artık dede ve nine gibi kültür aktarımını gerçekleştiren aile büyükleri ile yaşamamaktadır. Anneler ve babalar ise modern dünyada çoğunlukla yoğun bir iş hayatı içinde yer almaktadır. Bu nedenle günümüzde anne ve babaların çocukla geçirdiği zaman da oldukça kısıtlıdır. Dolayısıyla kültür aktarımının ilk ortamı olan aile artık bu işlevi yerine getirememektedir. Çocuklar günümüz dünyasında daha çok gün içinde medya araçlarının etkisi altındadır. Teknolojinin de son derece ilerlediği günümüzde artık çizgi filmlerin çocuğa kültür aktarımı işlevini yerine getirdiği görülmektedir (Deniz 2021: 1625).

2. KÜLTÜR AKTARIMINDA ÇİZGİ FİMLERİN YERİ

Sanat eserleri aracılığıyla gelecek kuşaklara aktarılan kültürel unsurlar, geçmişe ait bilgiyi günümüze taşıyarak o kültüre sahip olan toplumun geleceğini şekillendirmesine yardımcı olur, ayrıca diğer toplumlara o kültürü tanıtmaya alanı oluşturur (Deniz 2021: 1624). Sinema kültürel yaşamın birçok evresini etkileyen ve kimi zaman ise şekillendiren toplumsal bir işleve sahiptir. Görüntü, konuşma, ses, müzik ve yazı gibi birbirleriyle ilintili iletişim tekniklerini kullanan sinema bütün bu teknikleri kullanan bir anlatım aracına dönüşür ve toplumsal hayatı etkiler (Yorgancılar 2019: 1). Geniş kitlelere eş zamanlı ulaşan sinema aynı zamanda kültürel kimliği ifade etmek ve aktarmak için kullanılan etkili bir sanat dalıdır. Sinema nesnel ve somut yönü ile kültürü, kültürel kimliği yayma ve aktarmada önemli bir işlev görür (Şeylan 2022: 1198). Sinemada, seyircinin bütün duyu organlarına hitap etmenin yanı sıra aktarılan mesajı çeşitli ses efektleri ve müzik gibi teknolojik araçlar kullanarak daha etkili bir şekilde ifade etme ayrıcalığı söz konusudur. Görsel gücü en etkili kullanan sanat dalı sinemada görüntü, konuşma, ses, müzik ve yazı gibi birbirine bağlı iletişim tekniklerinin hepsi kullanılır (Şeylan 2022: 1203). Filmde kullanılan kültürel öğeler vasıtasıyla bir takım anlam ya da çağrışımlar üretilir. Bu şekilde filmin katmanlarında inşa edilen ideal insan davranışı ve rol modelleri doğru ya da yanlış, olumlu ya da olumsuz değer yargıları, belli bir duygu, düşünce ya da bakış açısı ile sunulur (Şeylan 2022: 1203). Sinema sanatının bir parçası olan çizgi filmler bir başka deyişle animasyonlar da günümüz dünyasında kültür aktarımı işini çocuklara çok erken yaşlarda yapma işlevini görmektedir. Sadece bir kültüre özgü değerleri değil hatta evrensel değerlerin aktarımında da kullanılan animasyonlar son yıllarda sınırları aşıp bütün dünyayı etkisi altına almaktadır. Kültür aktarımı ve kültürün güncellenmesi görevini geçmişte halk hikâyeleri, masallar gibi edebî türler gerçekleştirirken bu görevleri günümüzde artık sinema sanatının bir parçası olan çizgi filmler yerine getirmektedir (Taş Alicenap 2015: 16). Son yıllarda teknolojinin gelişmesiyle büyük küçük herkesi sinema salonlarına toplayan animasyon filmler kültürün aktarılmasında önemli bir vasıta haline gelmiştir (Taş Alicenap 2015: 17).

Günümüzde çizgi filmler çocukların hayatında çok önemli bir yer tutmaktadır. Çocukların büyük bir kısmı zamanının önemli bir bölümünü çizgi film izleyerek geçirmektedir. Bu bağlamda çizgi filmler çocukların hayal dünyalarını, davranışlarını, ahlâkî yapılarını şekillendiren önemli bir unsurdur. Hatta zaman zaman çocukların çizgi film karakterlerini kendilerine rol model alarak onlar gibi olmaya çalışıp onlar gibi davranmalarına sıklıkla rastlanmaktadır (Kamacioğlu 2017: 3)

Daha çok çocuklara yönelik yapılan çizgi filmlerin esas işlevi onları eğlendirmek, eğlendirirken doğruyu göstermek ve eğitmektir. Çizgi filmler bir yandan çocukları eğlendirirken öte yandan onların hayal dünyalarını da zenginleştirir. Çizgi filmlerin eğlendirme işlevi yanı sıra öğretme rolü de vardır (Kamacioğlu 2017: 3). Çizgi filmler, çocukların bireysel, toplumsal ve dil gelişimlerine katkı sağlar. Bu bağlamda toplumların kendi kültürel değerlerinin ve unsurlarının bulunduğu çizgi film yapımlarını ortaya koyması, özellikle her geçen gün küreselleşen dünyada, ülkelerin yeni yetişen nesillerine kültürel kimlik unsurlarını aktarması bakımından büyük önem taşımaktadır (Deniz 2021: 1624-1625).

Yapılan araştırmalarda çizgi filmlerin içeriklerinin ve çocuk üzerinde yaptığı etkilerin 6-11 yaş grubu çocuklarda daha fazla görüldüğü gözlemlenmiştir. Dolayısıyla çizgi filmlerin içeriklerinin ve çocuk üzerinde yapacağı tesirin dikkate alınması gereklidir. Şayet bazı önemli noktalara uyulmadığı takdirde çizgi filmlerin çocuk üzerindeki etkisinin olumsuz dönuşebileceği ve çocuğu istenmeyen şekilde etkileyeceği bilinmelidir (Kamacioğlu 2017: 3). Çocuklar için çizgi filmlerin öğreticiliği, öğretilen kültürel kodların içeriği ve etkileri konusunda hassas davranılarak, kapsamlı incelenmiş yapımlar üretilmesi önemlidir. Bu özelliklere dikkat edildiği takdirde çizgi film sağlıklı bir eğitim aracı olarak kullanılabilir. Ortaya konulan özgün ve nitelikli çizgi filmler sadece ülkelerin kendi nesillerini etkilemez aynı zamanda çeşitli medya araçları vasıtasıyla bu çizgi filmlere ulaşan çocuklar, kendi kültürleriyle sınırlı kalmayarak diğer ülkelerin de kültürlerini tanıyabilir ve böylece çizgi filmler bu çocukların ufuklarının daha geniş olmasına da katkı sağlar. Çizgi filmler vasıtasıyla aktarılan kültürel kodların modern dünya ile uyumluluğu da göz önünde bulundurulmalıdır. Yarının büyükleri olacak çocukların özgüven, düşünce özgürlüğü ve yaşayan her canlıya olan saygılarını olumlu yönde etkileyecek yapımlar üretilmesi gereklidir (Deniz 2021: 1625).

İlk örneklerine bir asır önce rastlanan çizgi filmler bu süreç içerisinde oldukça büyük gelişme kaydetmiştir. Günümüzde çizgi filmler yalnız çocuklara değil aynı zamanda yetişkinlere de hitap eder hâle gelmiştir. Çizgi filmler modern dünyada toplumlar için en önemli kültür aktarım aracı durumundadır (Aslan 2021: 1063). Çizgi filmin tarihçesine bakıldığında 1906 yılında çekilen *Komik Yüzlerin Gülmüş Evreleri* (*Humorous Phase of Funny Faces*) adlı filmin animasyonun ilk filmi olduğu görülmektedir (Aslan 2021: 1064). Türkiye’de animasyonun ilk denemeleri ise 1948-1949 yılları arasında Vedat Ar tarafından yönetilen bir kursla başlamıştır. Vedat Ar’ın 1947 yılında öğrencileri ile birlikte yaptığı üç dakikalık *Zeybek Oyunu* adlı çalışması Türkiye’nin ilk animasyon filmi olarak bilinmektedir (Aslan 2021: 1067).

Çizgi filmler temelde kültürden yararlanır. İlk örneklerinden günümüze çizgi film tarihine genel olarak bakıldığında çizgi filmlerin kültürel unsurlar içerdiği, yaratım süreçlerinde sözlü ve yazılı kaynaklardan, destanlardan, masallardan, vb. kültüre dair hemen tüm olgulardan faydalandığı söylenebilir (Uçan 2018: 1134). Türkiye’de de ilk yıllardan itibaren çizgi filmler bu şekilde kültürel mirasın aktarımı için kullanılmıştır. Çizgi filmlerde gelecek kuşaklara Türk kültürünün aktarımı sağlanmaya çalışılmıştır. Türkiye’deki millî sinema anlayışına göre Türk toplum yapısını diğer toplumsal yapılardan ayıran belirleyici farklı unsurlar bulunmaktadır. Bu anlayışa göre, Türk milleti gelenek ve göreneklerine bağlı olmakla birlikte sosyal yaşamda birtakım değer yargıları vardır. Bütün bu unsurlar dikkate alınarak sinema diliyle ve sinema tekniğiyle beyaz perdeye yansıtılmalıdır. Türk toplumunun yaşayış biçimi, gelenek ve görenekleri ile olan barışıklığı yeni formlarla çağdaş bir anlatımla sinemaya yansıtılmalıdır. (Yorgancılar 2019: 7). Türk sinema anlayışı için geçerli olan bu durum Türk yapımı çizgi filmlerde de önemlidir.

TRT bünyesinde 2008’de TRT ÇOCUK kanalının açılmasıyla birlikte Türk yapımı çizgi filmler desteklenmiştir. Türk çizgi filmi adına pek çok şirket açılmış ve yerli yapımların sayısı artmıştır. Yerli çizgi filmler Türk kültürüne ait kaynakların kullanılması ve çocuklarla buluşturulması için önemli bir fırsat olmuştur. Yerli çizgi filmler Türk kültürünün yeni kuşaklara aktarılması noktasında önemli bir işlev görmüştür. Bu kapsamda Nasreddin Hoca, Pepee, Keloğlan Masalları, Dede Korkut Hikâyeleri, Rafadan Tayfa vb. pek çok çizgi film Türk kültürünü aktaran başarılı senaryolarıyla çocuklara sunulmuştur. Mesela TRT ÇOCUK’ta gösterilen “Maysa ve Bulut” adlı çizgi filmde Anadolu’daki Yörüklerin hayatı ve kültürleri konu edilmektedir. Film, Maysa adında küçük bir Yörük kızının hikâyelerini, Yörüklerin hayat tarzlarını, geleneklerini, aile ilişkilerini, giyim kuşamlarını, masalları, halk ozanlarını, bayramları, kutlamaları, inanışları ve daha pek çok kültürel birikimi aktaracak şekilde kurgulanmıştır. Geçmişten bugüne uzanan Yörük yaşamını yaratıcı bir senaryo ile günümüz çocuklarına aktarmaktadır (Taş Alicenap 2015: 15).

Bu çalışmada, kahramanlar, mekân, zaman, hikâye, kültür aktarım aracı olarak ve diğer görselleri ile Kazak kültürel değerlerini yansıtan “Muzbalak” çizgi filmi esas alınmıştır. “Muzbalak” çizgi filmi sosyolojik eleştiri yöntemi açısından değerlendirilmiştir. Sosyolojik eleştiri yönteminde animasyon ve canlı çekim filmlerin sosyal değerleri yansıtmaya biçimi, toplumsal düşünce ve davranış yapılarında neden olduğu değişiklikler gibi konulara yer verilir (Deniz 2021: 1623).

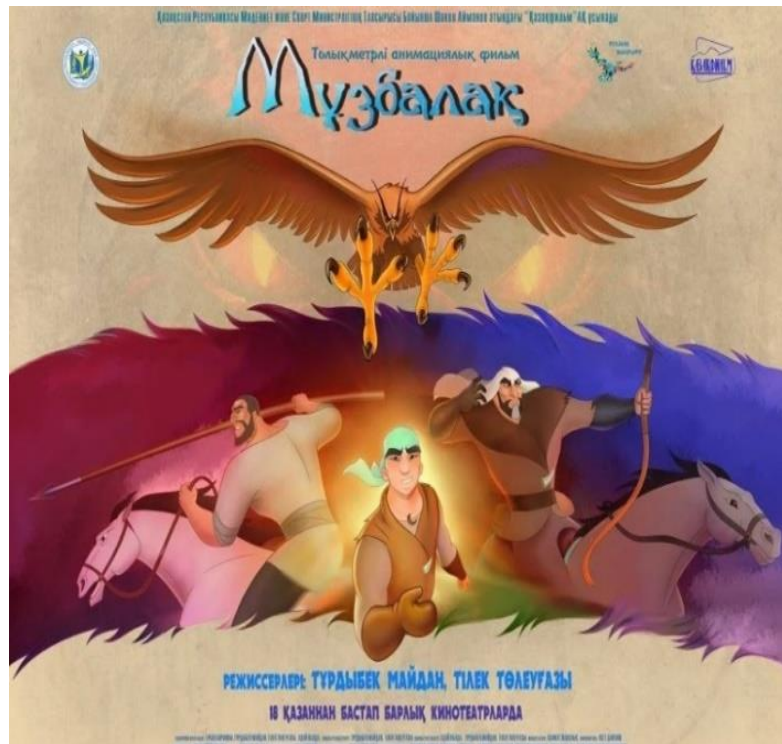
Muzbalak Animasyon Film Afişi

<https://astanatimes.com/2020/12/kazakh-animated-movie-muzbalak-wins-best-animated-film-awards-at-international-film-festivals-in-sweden-india/>

3. MUZBALAK ÇİZGİ FİLMİ HAKKINDA TEMEL BİLGİLER

Muzbalak 2018 yapımı Kazak çizgi filmidir. 18 Ekim 2018 tarihinde Kazakistan'da gösterime girmiştir. Yönetmenleri Turdybek Maydan ve Tlek Toleugazy'dır. Senaryo ise Turdybek Maydan, Aday Abilda, Tlek Toleuhazy'ya aittir. Muzbalak, 1 saat 5 dakikalık bir animasyondur.

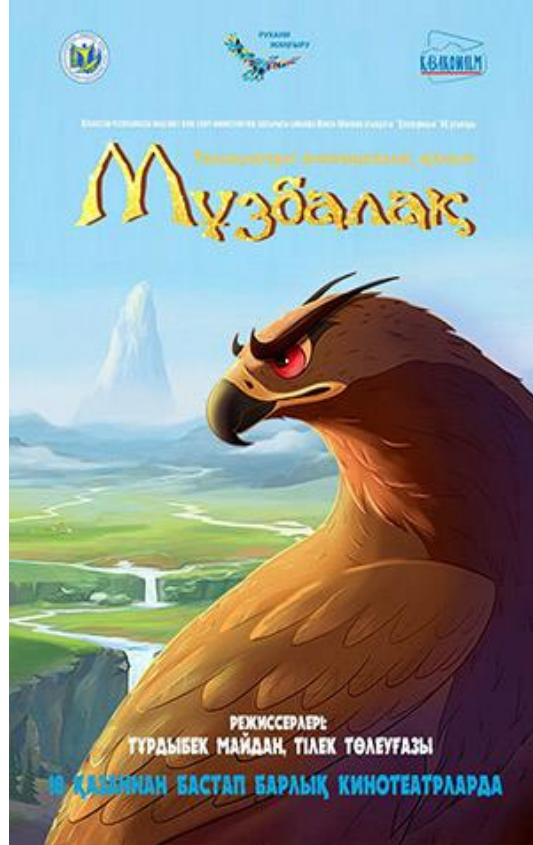
İsveç'te ve Hindistan'da gerçekleştirilen iki ayrı uluslararası film festivalinde en iyi animasyon filmi seçilmiştir. Muzbalak, 2019 yılında Kazakistan Cumhuriyeti Görüntü Yönetmenleri Birliğinin "En iyi animasyon filmi" kategorisinde "Kulager" ödülüne layık görülmüştür. Film KazakFilm Stüdyolarında hazırlanmıştır. Filmde konu olarak Muzbalak adlı kartalın bir kişi tarafından evcilleştirilmesi ve kartal ile sahibi arasındaki karşılıklı güvene dayanan bir dostluğun hikâyesi anlatılmaktadır (<https://www.tuvarthaber.com/post/kazakistan-animasyon-filmi-muzbalak>). Bunun yanı sıra Kazak gelenekleri, büyüklere ve doğaya saygı gibi Kazak kültürel hayatındaki önemli konular da işlenmektedir (Tazhibai-Zhiyenbayev 2022: 99). Ayrıca Muzbalak'ta millî müziğin gücünden de faydalanılmıştır. Filmin çeşitli sahnelerinde Kazak millî çalgısı dombıranın sesi filme eşlik etmektedir.

Muzbalak Animasyon Film Afişi <https://www.tuvarthaber.com/post/kazakistan-animasyon-filmi-muzbalak>

4. MUZBALAK ÇİZGİ FİLMİNDE HİKÂYE

Şegir adlı avcının yaptığı bir hata yüzünden yeraltında uyuyan ejderha uyanarak yer yüzüne çıkar. Ejderha etraftaki Kazak köylerine saldırır, alev püskürterek hem köyleri yakıp yıkar hem de insanlara zarar verir, onları yutar. Kulan adlı bir bahadır tam ejderhayı öldürmek üzere iken kötü niyetli, kendini beğenmiş, bencil ve tek amacı halkın lideri olmak olan Şegir'in ihanetiyle Kulan bahadırı ejderha yutar. Bu durum karşısında halk büyük bir korkuya ve dehşete kapılır. Yakınlarını kaybeden köylüler büyük üzüntü yaşar. Ejderhanın saldırısı sırasında bir kartal da ejderhanın püskürttüğü alevlerden yavrusunu kurtarmak için ejderha ile savaşı. Kartal ejderha ile mücadelesinde galip gelir. Ejderha yeniden yer altına kaçır. Kartal da yavrusuyla birlikte dağların zirvelerine doğru uçup gider. Köy halkı biraz sakinleşmiş olsa da Şaman'ın kehaneti ile herkes yeniden büyük bir paniğe kapılır. Çünkü Şaman, güneş tutulduğu zaman ejderhanın geri döneceğini ve sadece cesur bir genç ile kartalın ejderhayı yenebileceğini söyler. Bunun üzerine köydekiler avcılıkta mahir olan güçlü Şegir'i ve ona eşlik eden güreşte mahir Aktay'ı Muzbalak adlı kartalı bulmaya gönderir. Böylece Muzbalak'ı bulmak için iki cesur delikanlı yola çıkar. Muzbalak Barsakelmez adlı dağın zirvesinde yaşamaktadır. Zorlu bir yolculuk sonunda iki genç kartalın yuvasına ulaşırlar. Kartalın yakalanması konusunda kötü kalpli Şegir ve iyi kalpli Aktay arasında görüş farklılığı ortaya çıkar. Şegir sert bir yöntemle Aktay ise sevgiyle kartalı yakalamak ister. Zor da olsa kartalı yakalarlar. Dönüş yolunda kibirli ve kötü kalpli olan Şegir başarıyı sadece kendisi sahiplenmek için Aktay'ı öldürmek ister ama Aktay onun kurduğu tuzaktan kurtulmayı başarır. Şegir ile Aktay Muzbalak'ı da alarak köylerine dönerler. Şegir ve Aktay arasındaki çatışma köyde de devam eder. Çünkü her ikisi de kendi yöntemlerine göre kartalı evcilleştirmek ister. Şegir'in yöntemi serttir. O, kartala çok kötü davranır, kartalın ona itaat etmesini ister. Şegir bunun için Muzbalak'ı aç bırakır, üzerine ağır taşlar koyarak ona eziyet eder. Buna rağmen Muzbalak ona boyun eğmez. Aktay ise Muzbalak'a yemek verir, onun üzerindeki ağır taşları kaldırır. İyi kalpliliği ve merhameti sayesinde Muzbalak ile dost olur. Her ne kadar Şegir'in hainlikleri devam etse de Aktay ve Muzbalak'ın dostluğu sayesinde Şegir onlara zarar veremez. Aktay ve Muzbalak kurdukları dostluk sayesinde birlik olup ejderhayı yener. Köy halkı ejderhadan kurtulur. Aktay ise Muzbalak ile dostluk yemini ederek onu serbest bırakır. Muzbalak özgürlüğüne doğru uçar. Aktay da doğruluk, dürüstlük ve iyi kalplilikle halkını içinde bulunduğu tehlikeden kurtardığı için halkının değer verdiği bir kişi ve lideri olarak hayatına devam eder.

Muzbalak Animasyon Film Afişi

<https://mountainriverfilms.com/distributions/muzbalak/>

5. MUZBALAK ÇİZGİ FİLMİNDE KAHRAMANLAR

Muzbalak çizgi filmi insanlar ve hayvanlardan meydana gelen üç ana kahraman üzerine inşa edilmiştir. Çizgi filmdeki olaylar bu üç kahraman etrafında gelişir. Kahramanlar iyi ve kötü olarak gruplandırılabilir. Avcılıkta mahir olan Şegir, fiziksel olarak güçlü kuvvetli, heybetli bir kişidir. Cesurdur. Zeki olduğu söylenemez. Çoğu çıkmazda Aktay'ın aklından, ürettiği fikirden, bulduğu çözümden faydalanır. Kaba kuvvetle her şeyi çözebileceğini düşünür. Her ne kadar güçlü ve cesur ise de onun çok kötü tarafları vardır. O, kibirli, bencil, hain, kötü kalpli ve kötü niyetli, merhametsiz, nankör, menfaat peşinde koşan bir kahraman olarak kurgulanmıştır. Şegir küçük çocuklara bile kötü davranır. Yanında ona yoldaşlık eden Aktay'a sürekli "aptal, beceriksiz, işe yaramaz" gibi hakaretler eder. Ona hep tepeden bakarak emirler yağdırır. Vefasızdır. Sadakatsizdir. Başarıyı daima kendi sahiplenmek ister. Bu amaçla başkalarına ihanet etmekten geri durmaz. Kulan'ı onun ihaneti yüzünden ejderha yutar, Aktay onun ihaneti yüzünden az kalsın ölecektir. Şegir'in tek hedefi, nasıl olursa olsun boyunun liderliğini ele geçirmek, halkı yönetmektir. Bu amacına ulaşmak için her türlü kötülüğü ve hainliği yapmaktan geri durmaz. Atalara, büyüklere saygısızdır.

Şegir

<https://mubi.com/tr/tr/films/muzbalak>

Muzbalak'ın bir diğer kahramanı Aktay ise olumlu kahraman olarak kurgulanmıştır. Aktay güreşte mahirdir. Son derece cesur bir gençtir. Şegir'deki bütün olumsuz özelliklere karşın Aktay bütün olumlu özelliklere sahiptir. Zekidir, merhametlidir, iyi düşünceli ve iyi kalplidir, sevecendir, büyüklere saygılı, küçüklerle karşı sevgi doludur. Kendi menfaatini değil, halkının, yurdunun menfaatini önde tutar. Şegir'in hatalı davranışlarında onu hep uyarır ve onu doğru yola çağırır. Vatanına, milletine sadakatli bir evlattır. Muzbalak'a son derece merhametli davranır. Ona iyi davranarak onunla dostluk ilişkisi kurar. Dostuna sadakatlidir. Dostu uğrunda canını feda etmeye hazırdır.

Muzbalak ise gökyüzünün iyisi olarak kabul edilen özel bir kartaldır. Özgürlüğe düşkündür. Esareti kabul etmez. Ejderhayı yenebilecek kadar güçlü bir kartaldır. Ona, yaşamına, yaşam alanına saygı duyulduğu takdirde asla kimseye zarar vermez. Dost olduklarına sadakatlidir. Ancak Şegir gibi kötü niyetli kişilere saldırmaktan, zarar vermekten geri durmaz. Muzbalak, Aktay ile çok güzel bir dostluk geliştirerek birlik olup ejderhayı yener.

6. MUZBALAK ÇİZGİ FİLMİNİN ZAMAN VE MEKÂN ÖZELLİKLERİ

Muzbalak çizgi filminde belirli bir zaman söz konusu değildir. Daha çok masallardaki zamana benzer bir zamandan söz etmek mümkündür. Muzbalak'ta Kazakların eski devirlerdeki hayatları tasvir edilmiştir. Çizgi film içerisinde önemli bir görev üstlenen Şaman'ın varlığı, onun kehanetleri, Şaman ateşi gibi ayrıntılardan çizgi filmdeki zamanın Şaman inancının var olduğu dönem olduğu çıkarımında bulunulabilir.

Bu nedenle çizgi film zamanı için İslamiyet öncesindeki Türklerin yaşamının söz konusu olduğu dönemdir demek mümkündür (Tazhibai-Zhiyenbayev 2022: 101).

Muzbalak'taki geniş mekân bütün güzelliğiyle resmedilen Kazak yurdu (Kazakistan). Yemyeşil çam ormanları, yaylaları, dağları, karlı zirveleri, nehirleri, gölleri, gelincik tarlaları vb. ile Kazak yurdunun doğa güzellikleri çizgi filmin arka planında yer almıştır. Aslında çizgi filmde mekânın adı Kazakistan olarak belirtilmese de bir sahnede Muzbalak'ın uçarken arka planda Kazakistan'ın doğa güzellikleriyle meşhur bölgesi Kökşetav'ın resmedilmiş olması, buradaki Okjetpes zirvesinin ve Buvrabay gölünün sahnede yer alması, mekânın adı geçmese de Kazakistan olduğu mesajını vermektedir. Yine Muzbalak'ın zirvesinde yaşadığı Barsakelmez (giden gelmez) dağı da Kökşetav'daki Okjetpes zirvesini hatırlatmaktadır. Okjetpes'in adı nasıl ki "ok ulaşmaz" olarak asla insanoğlunun zirvesine çıkamayacağı, sadece zirvesinde bir kartalın uçtuğu dağ olarak tasvir ediliyorsa (Kınacı 2007: 27-51) Muzbalak'ta da Barsakelmez "gidenin dönmeyeceği" bir yer olarak benzer şekilde adlandırılmış, olağanüstü bir mekân olarak çizgi filmde yer almıştır. Muzbalak'taki Barsakelmez dağının Kökşetav'daki Okjetpes'ten esinlenerek kurgulandığı görülmektedir. Zira Saken Seyfullin Kökşetav Poeması'nda Okjetpes'i şu şekilde tasvir etmiştir:

... Dimdik zirve göğe doğru uzanmış; sonu gelmez bir düşünceye dalmış halde. Zirvenin tepesinde, sadece kartalı nokta gibi olup, oynayıp öterek süzülüyor.

Atsan bile okun tepesine ulaşmaz; eğilip hiçbir dağa tazim etmez. Şahin ile kartal şank şank ederek, insanoğlunun çıkamadığı o zirveye yuva yapıp, gitmez. ... (Kınacı 2007: 29)

Muzbalak çizgi filmindeki Barsakelmez zirvesi, Saken Seyfullin'in mısralarında zirvesinde sadece kartalın süzüldüğü Okjetpes'i hatırlatmaktadır. Barsakelmez dağının zirvesinde de tıpkı Okjetpes'te olduğu gibi yalnızca Muzbalak ve eşi birlikte uçup oyunlar oynamaktadır. İnsanoğlunun bu dağın zirvesine çıkması çok zor hatta neredeyse imkânsızdır. Bu nedenle Şegir ve Aktay'ın Barsakelmez'deki Muzbalak'ı yakalaması da oldukça zor ve maceralı olmuştur.

Muzbalak'ta kurgulanan mekân doğa güzellikleriyle resmedilen Kazak yurdu. Çizgi filmin asıl hedef kitlesi olan çocuklara filmdeki görseller aracılığıyla Kazakistan'ın bir vatan olarak ne kadar güzel bir yurt olduğu mesajı iletilmektedir.

7. KÜLTÜR AKTARIM ARACI ÖRNEĞİ OLARAK MUZBALAK

7.1. Kartal/Kartalla Avcılık

Kazak halkı konargöçer olarak yaşadıkları dönemlerde daima doğayla iç içe yaşamıştır. Bu hayat içinde bazı hayvanlar onlar için bir hayvan olmaktan çok adeta arkadaş, dost, yoldaş gibidir. Bunlar arasında at, kartal, tazi başta gelmektedir. Konargöçer hayatın bir gereği olarak avcılıkta mahir Kazaklar için kartal ve tazi avcılığın olmazsa olmazlarıdır. Her avcının çok büyük değer verdiği, özel bir ilgi ve alaka gösterdiği, adı olan kartalı ve tazısı vardır. Bunun yanı sıra kartal Kazak halkı için kutsal da görülmektedir. Kazakistan Cumhuriyeti'nin bayrağı üzerindeki kartal, Kazak halkının özgürlük ve bağımsızlık sembolü olarak yer almaktadır. Ayrıca kartal Kazak kültüründe güç, cesaret ve özgürlüğü de sembolize etmektedir. Muzbalak adlı kartal bu anlayışla yaratılmış ve çizgi filmde işlenmiş bir baş kahramandır. Kartalın Kazak halkı tarafından kutsal görüldüğüne dair pek çok ifade çizgi filmde mevcuttur. Kartalın Kazak halkı nezdinde kutsallığına örnek olarak "Kartal gökyüzünün koruyucusudur, ona dokunmamak lazım." (Aspan iyisi ogan tiymev kerek), "Kartalın onurunu kırmamak lazım." (Bürkittin namısına tiymev kerek), "Gökyüzünün şımarığı, onu üzmemek gerekir." (Aspan erkesi onu kıynamav kerek) gibi öğüt verici cümleler verilebilir. Ayrıca yine Aktay'ın rüyasında Muzbalak'ın ervah denilen ata ruhunun donuna girmesi ve "Bırak beni, bana özgürlük gerekli." (Jiber meni magan erkindik kerek) demesi de kartalın Kazak kültürel hayatında kutsal görüldüğünün bir örneğidir.

Çizgi filmin ideal insanî özelliklere sahip olan kahramanı Aktay, filmin başından sonuna kadar hep Muzbalak'a saygı gösterir. "Gökyüzünün şımarığı" (Aspan erkesi) olan kartalın onurlu bir kuş olduğunu düşünür, ona asla zarar vermek istemez. Çizgi filmin sonunda da bu sebeple dostu olarak onu yanında alıkoymak yerine "Onun hür olması lazım." (Ogan erkindik kerek) diyerek onu serbest bırakır.

7.2. Atalara Saygı/Ervah'a Saygı (Ata Ruhı)

Kazak kültürel hayatında atalara büyük bir hürmet gösterilir. Ataların sözlerine ve davranışlarına çok önem verilir. Atalardan kalan öğretiler Kazak toplumsal hayatını düzenler. Muzbalak adlı çizgi film içinde bu durumun pek çok örneği görülmektedir. Çizgi filmin kötü kahramanı olan kendini beğenmiş Şegir atalara saygı göstermez. Aktay onun yanlışlarını ataların söz ve davranışları ile düzeltmeye çalıştığında da o, atalar

ile alay ederek ataların öğretilerini reddeder hatta inadına ihlal eder. Ayağı kanayan Şegir ayağını akıp giden nehrin suyunda yıkar ve kan temiz suyu kirletir. Bunun üzerine Aktay ataların “Akarsuyu kirletme pis olur./ Yurdun görmediği bir felaket başa gelir.” (Ağın suvdı bulğama aram boladı./ El körmegen bir sumdık boladı.) dediğini söyleyerek Şegir’i uyarır. Ancak Şegir onu dinlemez ve atalar ile alay eder. Onun akar suya akan kanı uyuyan ejderhaya ulaşır. Ejderhaya ulaşan bu kan ejderhayı uyandırmakla kalmaz aynı zamanda onu daha da güçlendirir. Şegir’in atalar sözüne ve elbette doğaya olan bu saygısızlığı sonucunda ejderha büyük bir felâket olarak başlarına bela olur. Yine çizgi filmde pek çok ata sözüne yer verilmiştir. Mesela “Kötü söz söyleme, güzel söz nimettir.” (Jaman aytpa, jaksı söz jarım ırıs), “Yanılmayan taraf, tökezlemeyen tırnak yoktur.” (Janılmaytın jak, sürünmeytin tuyak jok.) gibi sözler Kazak toplumsal hayatını düzenleyen atalar sözüne örneklerdir.

Kazaklarda atalar ruhunu ifade eden “ervah”’a da çizgi filmde yer verilmiştir. Kazak inancına göre Kazaklar zor durumda kaldıklarında, yardıma ihtiyaçları olduğunda, canları tehlikeye girdiğinde “Ervah!” diye seslendiklerinde ata ruhları onları kurtarmaya gelir ve onları içinde bulundukları zor durumdan kurtarır. Ervah onlara hayır dua (bata berüv) eder. Bu durum Kazak edebiyatında bazı edebî eserlerde de işlenmiştir. Kazak edebiyatının en güzel şiirlerinin şairi olan Mağjan Jumabay’ın “Okjetpes’in Kıyasında” (Tamir 1993: 210-217) adlı şiirinde “Ervah” görülmektedir. Şiirde Kenesari¹⁴ Han Kökşetav bölgesindeki Okjetpes zirvesine çıkar. Orada halkının derdi ile dertlenip Kazakların geleceği için kaygılanırken “Off!” diye ah ettiğinde birdenbire Ervah onun yanında beliriverir. Ona yol gösterir, onu teselli eder (Tamir 1993: 212). Muzbalak’ta da benzer bir durum görülmektedir. Şegir’in ihaneti nedeniyle Aktay zor durumda kaldığında Ervah ortaya çıkıp ona dua eder. Böylece Aktay içinde bulunduğu kötü durumdan kurtulur.

7.3. Şamanlık

Muzbalak’ta Kazak konargöçer hayatı içinde Şaman’ın önemli bir rolü vardır. Şaman daima gerçekleri dile getirir. Herkes farkında olmasa da o, iyi ile kötünün farkındadır. Kimse iyi ve kötüyü ayırt edemese de o iyi ve kötüyü ayırt eder. Şaman en başından Şegir’in kötü niyetli (aram niyet) ve Aktay’ın iyi niyetli (ak niyet) olduğunu bilmektedir. Şaman, davranışları ile birlikte mırıldandığı sözler arasında Şegir’in kötü niyetli ve kötü kalpli olduğunu dile getirir. Köyde çok sevilen, takdir edilen, yiğitliğiyle herkesin sevgisini kazanan Kulan adlı bahadırı kıskandığı için tuzağa düşürerek ejderhaya yem eden Şegir’i Şaman sözleriyle halka ifşa eder. Şaman “İyi niyetli olursan Tanrı da senin yanında olur.” diyerek doğrunun yanında konumlanır. Kötü niyetli Şegir’e ise çizgi filmin sonunda “Kurusun senin kara niyetin.” diyerek ona öfkesini kusar. Onun bu yaklaşımı üzerine halk da Şegir’in kötülüğünü idrak ederek onu cezalandırır. Burada Şaman’ın sözlerinin halk nezdinde bağlayıcı olduğu, onun halk tarafından dinlendiği, ona saygı gösterildiği, söylediklerine sorgusuz inanıldığı görülmektedir. Şaman gelecekte haber verir. Kehanetlerde bulunur. Kehanetleri gerçekleşir. Bir şeyin hayırlı mı şer mi olduğunu haber verir. Doğa olaylarını yorumlar. Muzbalak’ta Şaman bu özellikleri ile yer almıştır. Çizgi filmde Kazak halkının İslâmiyet’ten önceki inanç dünyasında önemli bir yer tutan Şamanlık günümüz kuşaklarına bu özelliklerine dikkat çekilerek aktarılmıştır.

7.4. Doğaya Saygı

Kazak halkı konargöçer hayat tarzı içinde daima doğayla iç içe olmuştur. Bu hayat tarzında insan ve doğa birlikte bir bütünlük oluşturur. Konargöçer yaşam tarzının temeli ve hayat felsefesi burada yatar. Konargöçer hayatta tabiatın sırlarını öğrenmek, ona uyum sağlayabilmek kimi zaman da onunla mücadele edebilmek için doğa ile daima irtibat halinde olmak gerekir.

İnsanın ilkel hayatında tabiatı devamlı canlandırmayı, etrafındaki hayvanları, bitkileri, nesneleri kendisi kadar güçlü görmeyi hayal ettiği, öyle ki bazı zamanlarda onları koruyucu güç, hami olarak gördüğü ve adlarını tabulaştırdığı günümüze ulaşan masallardan, efsanelerden, mitlerden anlaşılmaktadır (Cumakunova 2007: 38). Sözlü edebiyattaki masala benzer bir kurguyla ortaya konulan Muzbalak’ta da benzer bir durum söz konusudur. Çizgi filmin ilk sahnesinden son sahnesine kadar doğaya saygılı olmak öğütlenmektedir. Muzbalak adlı kartal doğanın saygı duyulan bir parçasıdır. O “aspan iyesi” yani gökyüzünün koruyucusu olarak kabul edilir. Kazaklar için kutsaldır. Ona dokunulmaz, zarar verilmez.

¹⁴ Kenesari Han, Rus Çarlığı’nın Kazak bozkırlarının istilasına direnerek isyan eden ve hayatını bu yolda kaybeden son Kazak hanıdır. Bu sebeple Sovyet devrinde ondan övgüyle bahsedenler ve ondan nefretle bahsedenler şeklinde keskin bir ideolojik ayırım söz konusudur. Sistem taraftarları için “halkına kötülük eden kişi” iken, milliyetçi ve Türkçü düşünceye sahip kişiler için “büyük bir kahraman”dır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Kınacı 2016 : 68-69), (Kınacı 2023: 165-169), (Ayan&Utebekov 2021: 89-145).

Bunun yanı sıra çizgi filmdeki konargöçer hayat içinde atlar, keçiler, tazi, koyun, kuzu vb. gibi pek çok hayvana yer verilmiştir. Çizgi filmde Kazak halkının hayvan sevgisi Kazak çocuklarına aktarılmaktadır.

Çizgi filmdeki Kazak kültürel hayatındaki bir başka doğacı yaklaşım akarsuyun kirletilmemesi inancıyla ilgilidir. Şegir'in kanayan ayağını akarsuda yıkayarak akarsuyu kirletmesi yakın bir zamanda başlarına bir felâketin geleceğinin işareti olarak kabul edilir. Burada da doğadaki su kaynaklarının kirletilmemesi gibi evrensel bir ilke çocuklara mesaj olarak iletilmektedir.

7.5. Dağ Keçisi

Türklerin en eski dönemlerden günümüze ulaşan tarihî eserlerinde dağ keçileri¹⁵ özel bir yere sahiptir. Gerek Türklerin ata yurdu olan coğrafyada gerek Anadolu coğrafyasında dağ keçisinin bulunduğu tarihî kalıntılar çoktur. Kimi zaman kaya resimlerinde dağ keçilerine rastlanır kimi zaman ise tarihî bir yerleşim alanında dağ keçileri heykelleri karşımıza çıkar. Bugün Kazakistan'ın pek çok yerinde kaya resimlerinde dağ keçilerine rastlamak mümkündür. Yine dağ keçisi motifleri Kazak dokuma sanatında da özel bir yere sahiptir. Türk boyları bazen dağ keçisi motifini tamga olarak da kullanmıştır. Günümüzde de hâlâ dağ keçisi motifini sıklıkla amblem olarak kullanılmaktadır. Dağların ücra köşelerinde, çıkmanın mümkün olmadığı dağ zirvelerinde yaşayan dağ keçileri Türk kültürü içinde kutsal hayvanlar olarak görülürler. İnanca göre dağ keçileri kutsal görüldüğü için onları avlamak, onlara zarar vermek büyük bir yanlış olarak kabul edilir. Bu sebeple onları avlayan kişilerin büyük bir felakete uğrayacağına inanılır. Muzbalak'ın ilk sahnesi avcılıkta mahir olan Şegir'in dağ keçisini avlamasıyla başlar. Dağ keçisi Şegir'in elinden kurtulmak için uğraşa da kötü kalpli Şegir onu avlar. Bu av olayının ardından ejderha köye musallat olur.

Kırgız halkının Kococaş destanında da dağ keçisinin öldürülmesi sonucunda yaşanan dramatik son konu edilmiştir¹⁶. Attığını daima tam isabet ettiren Kococaş isimli mahir avcı dağ keçilerinin iyesi olan Surecki'nin bütün yalvarıp yakarmalarına rağmen yavrularını ve bütün soyunu avlayarak yok eder. Ancak daha sonra Surecki ondan çok acı bir şekilde intikamını alır. Surecki kurtuluşun mümkün olmadığı bir uçurum kenarına Kococaş'ı çeker. Kococaş ne kadar uğraşırsa da kurtulamaz. Babası ve bütün boyundan yardım ister ancak onlar da ne yaparlarsa yapsınlar Kococaş'ı bulunduğu uçurumdan aşağı indirmeyi başaramazlar. Kococaş sonunda bu uçurumdan kurtuluş olmadığını anlayınca kendisini uçurumdan aşağı atarak hayatını kaybeder. Ailesi cesedine bile ulaşamaz ve cesedi kurda kuşa yem olur. Surecki soyunu kurutan Kococaş'tan çok acı bir şekilde intikamını almış olur. Kococaş tabiatın kanunlarını bozduğu için, Surecki'nin çocuklarını öldürüp bütün soyunu kuruttuğu için destanın sonunda çok ağır bir cezaya çarptırılmış olur (Cumakunova 2007: 39-44). Anadolu'da da benzer bir efsane mevcuttur. Anadolu'daki Alageyik efsanesi Kococaş destanı ile büyük bir benzerlik göstermektedir (Kemal 2022). Farklı coğrafyalarda yaşasalar da Türk halklarının kültürleri içinde kutsal görülen dağ keçileri ve onlarla ilgili inançlar önemli bir yer tutmaktadır.

7.6. Ant İçme/Dostluk Yemini

Ant içmek¹⁷ evrensel bir hadise olmakla birlikte, uygulandığı bakımından millî kültürün bir parçası, toplumdan topluma değişen, kültürlerin özgün bir yanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Türk kültüründe ant içmek çok eski dönemlerden beri var olan bir kültürel unsurdur. Ant içmenin Türk kültüründe çeşitli şekilleri vardır. Türk Dünyası destanlarına yansıyan ant içmelere bakıldığında ant içmenin genel olarak iki çeşidinin olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki sadece sözlü olarak ant içmektir, ikincisi ise söz ve hareketle birlikte gerçekleştirilen ant içmedir (Arvas 2019: 1002).

Muzbalak çizgi filminde Aktay ve Muzbalak dost olduklarına dair ant içerler. Bu ant sahnesinde ant içme söz ve hareketle birlikte gerçekleştirilir. Aktay Muzbalak'ın tırnağını iki ayrı ipe bağlayarak kolye yapar. Bu kolyeyi her ikisi ant işareti olarak boyunlarına takar. Bu ant işareti boyunlarında takılı durduğu sürece dost kalacaklar, birbirlerine sadakat gösterecekler ve başları derde girdiğinde birbirlerine yardım edeceklerdir.

¹⁵ Türklerde dağ keçisi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Özgül & Bingöl 2021), (Zor& Özer 2016), (Taş& Kaval 2020), (Köse 2021), (Grač 2008).

¹⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz. (Cumakunova 2007), (Aitpaeva 2019).

¹⁷ Türk kültüründe ant içme ve kan kardeşliği hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Aktaş 2013), (Alptekin 2009), (Deniz 1995), (Durmuş 2009), (Durmuş 2011), (Gökdemir 2003), (İnan 1948), (İnan 1987), (Güngör 2023), (Yavuz 2021) (Öztelli 1959).

7.7. Konargöçer Hayat Tarzı

Kazak halkının kültürüne yön veren esas unsur Kazak halkının konargöçer yaşam tarzıdır. Bu hayat tarzı Kazak halkının gündelik yaşamı yanı sıra inancına, giyim kuşamına, müziğine, edebiyatına, yeme içmesine, kullandığı aletlere, hayvancılığına, doğa ile ilişkisine, millî oyunlarına, eğlencesine Kazak halkını “öteki”lerden farklı kılan, özgün yanı olan kültürünün her alanına tesir etmiş ve şekillendirmiştir. Kazak kültürel kimliğinin oluşturucu esas unsuru konargöçer yaşam tarzıdır demek mümkündür. Muzbalak çizgi filminde konargöçer Kazak hayatı bütün yönleriyle resmedilmiş ve ekrana yansıtılmıştır.

Çizgi filmde Kazak halkının konargöçer hayatından kesitler son derece ilgi çekici olarak kurgulanmıştır. Öyle ki çizgi filmi seyreden seyirci bu doğayla iç içe yaşam tarzının içinde olmayı arzulamaktadır. Özellikle de günümüz dünyasında şehirleşmenin etkisiyle çocuklar doğadan iyice uzaklaşarak kentlere hapsolmuş durumdadırlar. Günümüz çocuklarının büyük bir bölümü kent yaşamı içinde hayvanları, bitkileri, eski zamanlardaki bu kırsal yaşamın hiçbir yanını bilmemektedir. Bu bakımdan günümüz Kazak nesillerine Kazak kültürünün asıl şekillendiricisi olan Kazak konargöçer yaşamının öğelerinin aktarımı son derece önemlidir. Muzbalak Kazak halkının eski devirlerdeki konargöçer yaşam tarzını pek çok unsuruyla ilgi çekici görseller aracılığıyla yansıtmıştır.

7.7.1. Keçe Çadır/Kiyizü

Çizgi film konargöçer yaşam tarzında yaşayan bir Kazak köyünde geçmektedir. Görüntülerde dikkati çeken ilk kültürel öge keçe çadırlardır (kiyizü). Keçe çadırların keçeleri, ahşap parçaları, kurulması, toplanması, göç esnasında taşıma işlemi vb. gibi bütün işlemler Kazak kültüründe ritüelleri olan işlemlerdir. Hatta bu sebeple Kazak ve Kırgız halkının önerisiyle kiyizü/bozü “Göçebe Çadırı Yapımı” başlığı ile UNESCO temsilci listesine dâhil edilmiştir. Nihai karar, Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Hükümetlerarası Komitesi toplantısında 26 Kasım 2014 tarihinde Paris’te verilmiştir (https://turkicstates.org/tr/haberler/gocebe-cadiri-yapimi-ve-dombra-ile-kazak-kui-performansi-unesco-listesine-dahil-edildi_286).

Kazak konargöçer kültürünün en önemli unsuru olan keçe çadırın parçaları günümüzde Kazakistan devlet armasında da kullanılmaktadır. Armanın tam ortasında Kazakların şanıracı adını verdiği keçe çadırın merkez noktasını oluşturan tepe kısmı yer almaktadır. Şanıracı etrafında kerege adı verilen ahşap çadır iskeleti bulunmaktadır. Şanıracı sağ ve sol yanında Kazak halkının efsanevi kanatlı atı tulpar yer almaktadır. Devlet armasındaki şanıracı, vatani, Kazak halkını bir arada tutan bağımsız Kazakistan ülkesini temsil etmektedir. Şanıracı, onu tutan keregede yer alan uvık adı verilen ahşap okların gücüne ve güvenilirliğine bağlıdır. Dolayısıyla Kazakistan’ın refahı ve huzuru da her bir Kazak vatandaşının refah ve huzuruna bağlıdır. Armada yer alan keçe çadırın her bir parçası bu anlamlarla yüklüdür.

Arka planında pek çok ritüeli olan geleneksel Kazak evi olan keçe çadırlar Muzbalak’ın sahnelerinde çok sık görülür. Çizgi filmdeki görüntülerde kerege, uvık, tündik, şanıracı gibi pek çok bütünleyici parçası ile keçe çadırlar yemyeşil vadi üzerine bembeyaz papatyalar misali serpilmiştir.

7.7.2. Kazak El sanatları

Konargöçer hayatın kendine özgü el sanatları vardır. Muzbalak’ta bunlar da ekrana yansıtılmıştır. Muzbalak’ta işlenen el sanatlarından biri keçe yapımıdır. Kadınların yaptığı bu iş Muzbalak’ta ele alınmıştır. Çizgi filmde gösterilen bir diğer el sanatı ise demir işçiliğidir. Türkler çok eski devirlerden beri demiri işlemişler özellikle savaş aletlerinde işledikleri demiri kullanmışlardır. Kazakların konargöçer hayat içinde yüzyıllardan beri yapa geldiği bu iki el sanatı çizgi film aracılığıyla yeni kuşağa aktarılmıştır. Ayrıca demir işleme sırasında ateşi harlandırmak için kullanılan körük de Kazak halkının demircilik sanatında kullandığı bir alet olarak filmde yer almıştır. Şehirleşme sonucunda bu el sanatlarını ve onlarla ilişkili nesneleri bilmeyen çocuklar için yine Muzbalak’ta bir kültür aktarımı söz konusudur.

7.7.3. Konargöçer Hayatın Millî Yiyecekleri

Kazak halkının geçmişten günümüze gelen özellikle et ve hamur ağırlıklı millî bir mutfağı vardır. Süt ürünleri de bu mutfakın en önemli öğeleridir. Muzbalak çizgi filminde peynir yapımı ve kımız yapımı Kazak millî mutfakının sembolleri olarak çizgi filme yansımıştır. Çizgi filmde bir sahnede peynir parça parça bölünüp bez örtü üzerine serilerek kurutulmaktadır. Kısırak sütünden yapılan kımız, kımızın yapımı ve kımız yapımında kullanılan saba, pispek gibi aletler de çizgi filmde çocuklara gösterilerek öğretilmektedir. Böylece artık şehir yaşamı içinde kımız yapımını ya da kımız yapımında kullanılan aletleri görmeseler de çizgi film aracılığıyla bu kültürel öğelerin aktarımı sağlanmaktadır.

Konargöçer Kazaklar kısırak sütünü “saba” adı verilen deriden kaplara koymuşlardır. Saba adlı kap dört köşeli, dibi olan piramit gibi uzun, 100-150 litre kapasiteli olgun ve temiz at derisinden yapılmış, daha sonra tütsülenmiş bir kaptır. Tütsüleme işlemi ise kızılçık ağacı ve kayın ağacının yakılmasıyla çıkan dumanla yapılmaktadır. Kıymız yapılırken taze sağılmış kısırak sütü ve kıymız mayası sabanın içine ilave edilir ve karıştırılır. Bir gece bekletildikten sonra ilave edilen mayanın üzerine yeni sağılmış süt dökülür. 10-15 saat bekletilme esnasında yaklaşık her iki saatte bir pispek adı verilen karıştırıcı ile en az 2 bin-3 bin kez karıştırılır. Böylece pıhtılaşma engellenir ve kıymız haline gelip kokusu duyulur. Oluşan bu kıymız başka bir kaba alınarak kıymızın %20’lik kısmı maya olunmak üzere kabın içinde kalır. Elde edilen kıymız soğuk ortamda muhafaza edilerek kullanıma hazırdır. Saba boşaltıldıktan sonra kurutulmaya bırakılır. Bir saba, genellikle sadece bir mevsimde kıymız yapımında kullanılmaktadır. Bu şekilde kıymız daha kaliteli olur. Lezzetli bir kıymız elde etmek için oldukça uğraş verildiği görülmektedir (Yalımel 2020: 5). Muzbalak’ta da keçe çadırların önünde oynayan çocuklar evin önündeki sabaya gelip pispek ile gidip geldikçe kıymızı karıştırmaktadır. Çocukların her şeyi oyun olarak algıladıkları çocuk dünyasında bu iş de onlar için bir oyundur. Çizgi filmde bunu yapan çocuk da oldukça eğlenerek pispek ile kıymız karıştırmaktadır.

Kazak mutfağının geleneksel tatlarından biri de köje veya Navrız köje adı verilen yemektir. Köje, Ulusun Ulu Günü ya da Navrız isimleri ile adlandırılan bahar bayramında pişirilir. Kazaklar Nevruz için özel olarak köje olarak adlandırılan geleneksel bu aşı pişirir. Köje, yapımı bakımından Anadolu’daki aşureye benzer. Ancak aşureden farklı olarak köje tuzludur ve bir çorba çeşididir. Bu çorba bolluk ve bereketin sembolü olarak çeşit çeşit tahılların karışımı ile pişirilir. Kazak geleneklerine göre Nevruz’da her evde Nevruz çorbası pişirilir. Bu çorbayı ev halkı içer hem eve gelen konuklara bu çorba ikram edilir hem de komşulara dağıtılır. Kazaklar arasında Navrız köjeden bahisle “arpa, buğday aş imiş, altın, gümüş taş imiş”, “nevruz çorbasını doyaya içersen, yıl boyu tok gezersin” şeklinde özlü sözler de bulunmaktadır.

Kazaklarda Nevruz çorbası iki şekilde hazırlanır. İlkinde, arpa veya buğdayı kaynatıp soğuyunca ayran, süzme yoğurt katıp kıştan kalan tuzlanmış et (tütsülenerek kurutulmuş at eti), kazı (at bağırsaklarına konulup tuzlanmış at etinden sucuk) doğranarak eklenir. İkincisinde ise tuzlanmış et ile kazı pişirilir, soğutulmuş olan et suyuna ayran ve pişirilmiş arpa, buğday eklenir.

Muzbalak’ın son sahnesinde Aktay ve Muzbalak ejderhayı yendikten sonra halk eskiden olduğu gibi mutlu yaşamına döner. Çizgi filmde bu sahne bahar mevsiminin gelmesi, her yerin yeşermesi, çiçeklerin açması, hayvanların yavrulanması gibi görüntülerle ortaya konulur. Bahar bayramının yemeği olan köje de filmin sonundaki bu sahnede görülür. Köyedeki bir çocuk annesinden köje ister. Böylece basit bir yemek olmayan, ritüeli olan Kazak yemeği köje de Muzbalak çizgi filmi aracılığıyla çocuklara aktarılır. Hem de çizgi filmde bu kültürel öğeler gösterilerek Kazak toplumsal belleği canlı tutulmuş olur.

7.7.4. Kazak Millî Sporları/Oyunları

Kazak kültürü içinde pek çok oyun vardır. Bunların bazıları artık Kazak millî sporu durumundadır. Bunların en yaygınları güreş sporu ve at ile yapılan çeşitli sporlardır. Muzbalak’ta Aktay mahir bir güreşçidir. Onun güreştiği sahneler çizgi filmde yer almıştır. Çizgi filme yansıyan bir oyun da altıbakan adlı oyundur. Altıbakan daha çok gençlerin, özellikle kızlar ve delikanlıların birlikte bindikleri bir salıncak oyunudur. Altıbakanda gençler karşılıklı olarak şarkılar, çeşitli maniler söyler. Altıbakan Kazak halkının geleneksel konargöçer hayatını anlatan pek çok film sahnesinde de kullanılmıştır. Aslında altıbakan’ın da konargöçer hayat içinde bir işlevi vardır. Özellikle toylarda, eğlencelerde altıbakan kurulur. Altıbakan gençleri bir araya getirir. Birbirini beğenen gençler arasında altıbakan aracılığıyla bir ilişki gelişir. Altıbakan oyunu eski zamanlarda gençlerin sosyalleşme alanlarından biridir.

SONUÇ

Her geçen gün sınırları ortadan kalkarak küresel bir köye dönen günümüz dünyasında toplumların kendilerine özgü kültürlerini koruyabilmeleri ve kuşaktan kuşağa aktarabilmeleri oldukça önemlidir. Bu noktada çizgi filmler toplumda küçük yaşlardan itibaren millî kültürün aktarımında önemli bir işlev görmektedir. Bu nedenle toplumların kendi kültürel değerlerinin ve kültürel unsurlarının bulunduğu profesyonel çizgi film yapımlarını ortaya koyması gereklidir.

Günümüz dünyasında çizgi filmler çocukların yaşamında çok önemli bir yer tuttuğu için, çizgi filmlerin öğreticiliği, öğretilen kültürel kodların içeriği ve etkileri konusunda hassas davranılarak kapsamlı incelenmiş yapımlar üretilmesine önem verilmelidir. Çizgi filmler vasıtasıyla aktarılan kültürel kodların modern dünya ile uyumluluğu da göz önünde bulundurulmalıdır. Yarının büyükleri olacak çocukların

özgüven, düşünce özgürlüğü ve yaşayan her canlıya olan saygılarını olumlu yönde etkileyecek yapımlar üretilmesi gereklidir.

Zengin Türk kültürel unsurları da günümüz dünyasında gelişmiş teknolojiyle birlikte profesyonel çizgi film yapıtlarına dönüştürülebilir. Bu şekilde üretilen çizgi filmler aracılığıyla kültürel unsurlar çocuklara aktarılabilir ve çocuk dünyasında karşılık bulabilir. Bu bakımdan Kazak üretimi Muzbalak, Kazak kültürel değerlerinin işlendiği ve aktarıldığı başarılı bir animasyondur. Türk Dünyası'nın genelinde bu tip yapımların sayısının artması gereklidir. Genelde Türk kültürünün özelde ise kardeş Türk halklarının kültürel unsurlarının profesyonel ve ilgi çekici çizgi filmlere dönüştürülmesi bu bağlamda önem arz etmektedir. Ayrıca Türk Dünyası ile ilgili kurum ve kuruluşlar, üniversiteler tarafından Türk Dünyası'na hitap eden çizgi film festivallerinin düzenlenmesi, çizgi film yarışmalarının yapılması sektördeki için çekici olabilir ve Türk kültürünün çizgi filmlere aktarımında katkı sağlayabilir.

KAYNAKLAR

- Aitpaeva, G. (2019). Kırgız Destanı Kococaş'ta Suç, Cezalandırma ve Bağışlanma Üçlüsü. *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 2 (3), 215-220.
- Aktaş, E. (2013). Türklerde ve Macarlarda Ant İçme ve Kan Kardeşliği. *Acta Turcica*, 2, 1-5.
- Alptekin, A. B. (2009). Osmaniye Örneğinden Hareketle Batı Türkleri (Azerbaycan-Türkiye) Destan ve Hikâyelerinde Ant (yemin) lar. *Millî Folklor*, 84, 23-33.
- Arvas, A. (2019). Türk Destanlarında “Ant İçme” Ritüeli Üzerine Bazı Tespitler. *Folklor/Edebiyat*, 25 (100), 997-1009.
- Aslan, E. (2021). Animasyon (Çizgi Film) Tarihine Kültür Aktarımı Açısından Bir Bakış. *Folklor/Edebiyat*, 27(108), 1059-1074.
- Assman, J. (2001). *Kültürel Bellek Eski Yüksek Kültürlerde Yazı, Hatırlama ve Politik Kimlik*. (çev. Ayşe TEKİN). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Ayan, E. & Utebekov, S. (2021). Kazak Türklerinde İsyan ve Başkaldırı. Orhan Söylemez- Samet Azap (Ed.). *Türk Dünyasında İsyan ve Başkaldırı Edebiyata Yansıyan Özgür Ruh* içinde (s. 89-145). İstanbul: Kesit.
- Benedict, R. (1998). *Kültür Örüntüleri*. (çev. Mustafa TOPAL). Ankara: Öteki Yayınevi.
- Cumakunova, G. (2007). Kırgızların Mitolojik İçerikli Destanlarından “Kococaş” Destanı. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 4 (2), 36-46.
- Deniz, G. (2021). Çizgi Filmlerde Kültür Aktarımı ve “The Book of Life” Çizgi Filminin Sosyolojik Eleştiri Yöntemiyle Çözümlemesi. *Uluslararası Anadolu Sanat Sempozyumu Tam Bildiri Kitabı, Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi*, Eskişehir. s. 1622-1636.
- Deniz, Ö. (1995). Manas ve Seytek Destanlarında Ant İçme Şekilleri. E. G. Naskali (Haz.). *Bozkırdan Bağımsızlığa Manas* içinde (s. 256-268). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Durmuş, İ. (2009). Türk Kültür Çevresinde Ant. *Milli Folklor*. 84, 97-106.
- Durmuş, İ. (2011). Türklerde Kan Kardeşliği Ve Antla İlgili Unsurlar. *Milli Folklor*. 89,100-108.
- Gökdemir, G. (2003). Türk Mitolojisinde Yemin-Ant Müessesesi. *Milli Folklor*. 59, 60- 72.
- Graç, D. (2008), Eski Türk Dönemine Ait Dağ Keçisi Damgalarının Tarihlendirilmesi Ve Anlamlandırılması Üzerine. (çev. Kemal ALYILMAZ, Sinan DİNÇ), *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*. 37, 209-230.
- Güngör, E (2023). Bozkır Türk Kültüründe Ant İçme Törenlerinde Kullanılan Kutsallar ve Ant Kardeşliği. *Mevzu-Sosyal Bilimler Dergisi*. 10, 325-357.
- Hogg, M. A. & Vaughan, G. M. (2007). *Sosyal Psikoloji*. (çev. İbrahim YILDIZ, Aydın GELMEZ). Ankara: Ütopya.
- İnan, A. (1948). Eski Türklerde Ve Folklorunda Ant. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*. VI/4, 279-290.
- İnan, A. (1987). Eski Türklerde Ve Folklorunda Ant. *Makaleler ve incelemeler*. (317- 330). Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kamacıoğlu, B. (2017). Çizgi Filmlerin Kültür Aktarımındaki Rolü ve Hayao Miyazaki Çizgi Filmleri. *Sanat-Tasarım Dergisi*, 7(2), 1-18.
- Kemal, Y. (2022). *Üç Anadolu Efsanesi Köroğlu, Karacaoğlu, Alageyik*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Kınacı, C. (2007). *Kazak Şairi Saken Seyfullin'in Kökşetaw Poeması-Aktarma, Dil ve Üslup Bakımından İnceleme*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri Anabilim Dalı, Ankara.

Kınacı, C. (2016). *Kazak Edebiyatında İmaj ve Kimlik (1925-1991)*. Ankara: Bengü.

Kınacı, C. (2023). *Kazakistan'da Reprisiya Sovyet Devrinde Kazakistan'da Yapılan Baskı ve Zulümler*. Ankara: Bengü.

Köse, O. (2021). Tunceli'de Dağ Keçisi/Geyik Kutsallığı ve Tarihsel Derinliği Üzerine Bir Değerlendirme. *Near East Historical Review*, 11/4, 35-48.

Kula, F. (2017). Kültür Aktarımı Ve Kültürel Kimliğin Geliştirilmesi Konusunda Yöneticilerin, Öğretmenlerin, Öğrencilerin Ve Velilerin Beklentileri, Görüşleri Ve Önerileri. Yüksek Lisans Tezi. Akdeniz Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı İlköğretim Tezli Yüksek Lisans Programı, Antalya.

Larrain, J. (1995). *İdeoloji ve Kültürel Kimlik Üçüncü Dünya Gerçeği*. (çev. Neşe Nur DOMANİÇ). İstanbul: Sarmal Yayınevi.

Mora, N. (2008). Medya ve Kültürel Kimlik. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 5 (1), 1-14.

Özgül, O. & Bingöl, B. (2021), Kuzeydoğu Anadolu Petrogliflerindeki Bir Grup Dağ Keçisi Motifi. *ART-SANAT*. 16, 491-527.

Öztelli, C. (1959). Türklerde And-Yemin. *Türk Folklor Araştırmaları*, 120,1938-1940.

Sertkaya, K. B. (2010). İlköğretim II. Kademe Sosyal Bilgiler Dersi Öğretiminde Kültür Aktarımı Ve Kültürel Kimlik Geliştirme. Yüksek Lisans Tezi. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı, Balıkesir.

Smith, A. D. (2009). *Milli Kimlik*. (çev. Bahadır Sina ŞENER). İstanbul: İletişim Yayınları.

Şeylan, S. (2022). Kültürel Kimlik Bağlamında “Kapı”da Süryani Ve Türk Olmak. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*. 15(40), 1197-1212.

Tamir, F. (1993). *Mağcan Cumabayef Ölenderi*. Ankara: TKAE.

Taş Alicenap, Ç. (2015). Kültürel Mirasın Çizgi Film Senaryolarında Kullanılması. *TÜBAR*. XXXVII, 11-26.

Taş S. & Kaval Y. (2020). Tunceli'de Kültürel Bir Sembol: Dağ Keçisi. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*. 13 (30), 680-688. Tazhibai, A. & Zhiyenbayev, Y. (2022). Muzbalaq Çizgi Filmi Örneğinde Kazak Folklor Karakterlerinin Animasyon Aracılığıyla Halka Tanıtımın Önemi. *Turkologia*, 1 (109), 91-108.

Türkmen, N. (2012). Çizgi Filmlerin Kültür Aktarımındaki Rolü Ve Pepee. *CÜ Sosyal Bilimler Dergisi*. 36(2), 139-158.

Uçan, B. (2018). Türk Çizgi Filmlerinde Kültürel Kodlamalar. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research*. 11(55), 1134-1144.

Yalimel, M. (2020). Kımızın Türk Tarihi ve Türk Kültüründeki Yeri. *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*. 3(5), 1-2.

Yavuz, C. (2021). Çuvaş Kültüründe Ant İçme. *İdil-Ural Araştırmaları Dergisi*, 3 (1), 73-87.

Yorgancılar, S. (2019). Sinema Ve Kimlik İnşası: Milli Sinema Örneği. *Turkish Studies - Social Sciences*. 14 (7), 1-13.

Zor, A. & Özer, H. (2016). Türk Kültüründe Yer Alan Damgalar ve Dağ Keçisi Motifi. 4. Yöresel Ürünler Sempozyumu ve Uluslararası Kültür Sanat Etkinlikleri, Antalya, Turkey, 83-92.

İnternet Kaynakları

<https://astanatimes.com/2020/12/kazakh-animated-movie-muzbalak-wins-best-animated-film-awards-at-international-film-festivals-in-sweden-india/> (2024, 15 Haziran).

<https://mountainriverfilms.com/distributions/muzbalak/> (2024, 15 Haziran).

<https://mubi.com/tr/tr/films/muzbalak> (2024, 15 Haziran).

https://turkicstates.org/tr/haberler/gocebe-cadiri-yapimi-ve-dombra-ile-kazak-kui-performansi-unesco-listesine-dahil-edildi_286 (2024, 15 Haziran).

<https://www.film.ru/movies/muzbalak> (2024, 15 Haziran).

<https://www.tuvarthaber.com/post/kazakistan-animasyon-filmi-muzbalak> (2024, 15 Haziran).

<https://www.youtube.com/watch?v=Xag-nJItQpo> (2024, 15 Haziran).

ÇİZGİ FİMLERDE DEĞERLER EĞİTİMİ VE SÖYLEM İŞARETLEYİCİLERİ: 'EVİN VARİSİNİ ARIYORUM' KAZAKİSTAN ÖRNEKLEMİ

Selenay KOŞUMCU

Dr., El-Farabi Kazak Milli Üniversitesi, Şarkiyat Fakültesi-TÜRKSOY Bölümü, (Almatı, KAZAKİSTAN)

selenayksmc@gmail.com, ORCID: 0000-0002-79699664

ÖZET

Temelde bilgi iletmek için kullanılan medya, kötüye kullanıldığında (dezenformasyon, yasadışı suçlara özendirme, sağlıksız beslenme alışkanlıklarına yönlendirme ve diğer saldırgan unsurlar) sebep olduğu pek çok olumsuzluğun yanı sıra doğru ve iyi amaçlarla kullanıldığında (aile bağlarını kuvvetlendirme, sosyal ilişkilerde uyumu vurgulama ve insani değerleri yüceltme vd.) öğrenme ve öğretme süreçleri başta olmak üzere bireylerin gelişiminde önemli bir rol oynar. Eğitim ailede başlar; ancak günümüzde bu süreç kitle iletişim araçları ortak olmaktadır. Evrensel, olumlu iletilerle donatılmış ve iyi hazırlanmış bir çizgi film, izleyici kitlesinin çoğunluğunu oluşturan çocukların sosyal hayatını, davranışlarını, bilişsel gelişimini destekler. Çizgilerin büyüdüğü dünyadaki kahramanlar, macera dolu olaylar çoğu kez çocukları etkisi altına alır. Ekranda karşılaşılan olumlu ve olumsuz davranış örneklerinden hangisinin benimseneceği de çocuğun gelişim sürecinde yaşadığı ve karşılaştığı örneklerle ilintili olduğu kadar konu edilen iletilerin çizgi filme yansımalarıyla da ilgilidir. Eğlenceli olmalarının yanı sıra belirli bir kültürün değerlerini, geleneklerini ve yaşam biçimlerini öğretmek için kullanılan çizgi filmler; izleyiciye kendi kimliklerini keşfetme ve anlama fırsatı sunar; farklı kültürler arasındaki benzerlikleri vurgulayarak kültürler arası iletişimi kolaylaştırır. Kültürel değerleri, tarihi ve mitolojik öğeleri anlama ve anlatmanın etkili bir aracı olan çizgi filmler, bu yolla geniş kitlelere ulaşabilmesiyle de kültürel mirasın gelecek nesillere aktarılmasına yardımcı olur. Bu çalışmanın amacı, kültür ve değer aktarımının iyi bir örneği olduğu düşünülen Kazak kültür öğelerini yansıtan *Evin Varisini Arıyorum* çizgi filmi örneğinde söylem işaretleyicilerini tanımlamak ve bu söylem işaretleyicilerine karşılık gelen değerleri belirleyerek çizgi filmdeki yansımaları ve iletişimdeki etkisini ortaya koymaktır.

Anahtar Sözcükler: Çizgi filmler, Kazak kültürü, değerler eğitimi, söylem işaretleyicileri

VALUES EDUCATION AND DISCOURSE MARKERS IN CARTOONS: 'LOOKING FOR THE HEIR OF THE HOUSE' KAZAKHSTAN EXAMPLE

ABSTRACT

The media, which is basically used to convey information, plays an important role in the development of individuals, especially in learning and teaching processes, when it is used for the right and good purposes (strengthening family ties, emphasizing harmony in social relations and glorifying human values, etc.), as well as many negative effects when it is misused (disinformation, encouraging illegal crimes, directing to unhealthy eating habits and other aggressive elements). Education starts in the family; however, mass media nowadays is a partner in this process. A well-prepared cartoon equipped with universal, positive messages supports the social life, behavior and cognitive development of children, who constitute the majority of the audience. Heroes and adventurous events in the magical world of cartoons often influence children. Which of the examples of positive and negative behaviors encountered on the screen will be adopted is related to the examples that the child experiences and encounters in the development process, as well as the reflection of the messages in the cartoon. In addition to being entertaining, cartoons, which are used to teach the values, traditions and lifestyles of a particular culture, offer viewers the opportunity to discover and understand their own identities; they facilitate intercultural communication by emphasizing the similarities and differences between cultures. Cartoons, which are an effective means of understanding and explaining cultural values, historical and mythological elements, help transfer cultural heritage to future generations by reaching large audiences in this way. The aim of this study is to witness the discourse markers in the example of *I'm Looking for the Heir of the House* cartoon, which reflects Kazakh cultural elements, which is considered to be a good example of culture and value transmission, and to determine the values corresponding to these discourse markers and to reveal their reflection in the cartoon and its effect on communication.

Keywords: Cartoons, Kazakh culture, values education, discourse markers.

GİRİŞ

Medya, kültür üzerinde oldukça etkili bir araçtır ve çizgi filmler de medyanın bir parçasıdır. Çizgi filmler, kültürel değerleri, normları, inançları ve yaşam tarzlarını yansıtabilir veya şekillendirebilir. Özellikle küçük yaşlardaki izleyicilere yönelik çizgi filmler, onların algılarını ve davranışlarını (olumlu veya olumsuz) etkileyebilir. Bu yolla, kültürel çeşitliliğin ve farklılıkların kutlanması, hoşgörü ve empatinin teşvik edilmesi gibi olumlu pek çok aktarımın sağlanması söz konusuysa, iyi iletilerle donatılmamış bir çizgi film de ön yargı ve genellemelerin pekiştirildiği, şiddetin normalleştirildiği veya tüketim kültürünün teşvik edildiği öğeleri de barındırabilir.

Okul öncesi dönemlerden başlayarak yoğun bir şekilde sosyal medyaya maruz kalan çocuklara evrensel ve kültürel değerleri öğretmek, farklılıkları tanıtmak ve sosyal becerileri geliştirmek için güçlü bir araç olan çizgi filmler, genellikle karakterler arasındaki ilişkileri ve etik davranışları işler; dürüstlük, saygı, hoşgörü, paylaşma ve yardımlaşma gibi temel değerleri öğretir. Bu değerler, çocukların kişisel ve sosyal gelişimlerine katkıda bulunarak olumlu davranışlar geliştirmelerine yardımcı olur.

Konuşma ve metinler aracılığıyla ortaya çıkan anlam öğeleriyle ilgilenen sosyal ve kültürel araştırmalar için kullanılan bir araştırma yöntemi olan *söylem çözümlemesi* (Çelik & Ekşi, 2008: 99), dil kullanımını, ifade, sembol ve temaların incelenmesini içerir; iletişimin amacını ve anlamını, toplumsal yapıları, kültürel değerleri anlamak için kullanılır. Çizgi filmlerdeki kahramanların konuşmaları, diğer diyaloglar ve temalar üzerinden içeriğinde yansıtılması hedeflenen iletiler ve değerler çözümlenir. Anlamı ve iletişimi yönlendiren, vurgulayan veya değiştiren sözcükler olan *söylem işaretleyicileri* belirli bir amacı veya duyguyu yansıtmak için kullanılır ve söylem çözümlemelerinin temel kalıpları ile dilsel kurallarını ortaya çıkaran dilsel araçlar olarak işlev taşır (Kamacı Gencer, 2023: i). Bu çalışma, söz konusu işaretleyicileri, evrensel ve kültürel değerler bakımından zengin, olumlu ileti içeriklerini yansıtmaları bakımından başarılı olduğu ve iyi hazırlandığı düşünülen *Evin Varisini Arıyorum* çizgi filmi örneğinde tanımlamak; bu söylem işaretleyicilerine karşılık gelen değerleri inceleyerek işaretleyicilerin işlevlerini¹, çizgi filmdeki yansımaları ve iletişimdeki etkisini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

1. KÜLTÜR, TANIM VE ÖGELERİ

Toplumların oluşmasında insanlar arasındaki bağları kuran, koruyan ve toplumun ilerlemesini sağlayan etken rolü *kültür* üstlenir. Kültürel bağlar, toplumsal belleğin oluşmasındaki mihenk taşıdır (Atik & Bilginer Erdoğan, 2014: 5). Kültür ise, *bilgi, hukuk, inanç, ahlak, gelenek gibi bireylerin bir toplumun üyesi olarak edindikleri her türlü alışkanlık ve beceriyi kapsayan karmaşık bir bütündür* (Sabuncuoğlu & Tüz: 2003: 30) ve *insan topluluklarına kimliklerini veren ve onları birbirinden ayırt eden özelliklerin toplamı ya da insanların simgeler, eşyalar yaratması ve kullanması* (Mutlu, 1998: 229) olarak tanımlanabilir. Tanımları, oluşum süreçleri ve kapsamaları farklı olsa da kültürlerin sahip olduğu ortaklıklar söz konusudur. *Toplumsal, öğrenilir, değişken olması; tarihsel boyutu ve sürekliliği, bütünleştirici yapısı ve ideal ya da idealleştirilmiş kurallar sistemini ifade etmesi* bu ortaklıklardan bazılarıdır (Barutçugil, 2011: 20-21). Her toplumun kendine özgü kültürel bir kimliği vardır ve var olan temel öğeler, kültür çeşitliliğini meydana getirir. Bir toplumun eriştiği teknolojik düzey, gündelik hayatta kullanılan araç ve gereçleri ifade eden *maddi kültür öğeleri*; toplumda var olan her şeyi ifade eden sözlü ve yazılı semboller dediğimiz *dil*; yaratma yaklaşımına dayalı *estetik*; *dini ve kişisel inançlar, tutumlar, değerler ve normlar*; toplumların gelişimini, yaşam kalitesini ve biçimini belirlemede son derece önemli olan *eğitim*; sembolik kavramlarla ifade edilen kutsallık atfedilen kurgusal öyküler *mitler ve kahramanlar*; *törenler, ritüeller ve ideolojiler*; toplum ilişkilerini sosyal sitemde düzenleyen *sosyal organizasyon ve kurumlar* kültürün temel öğeleridir (Doğan, 2007: 37-58) ve insanların bir araya gelerek yaşamalarını sağlar.

¹ *Söylem işaretleyicilerinin işlevlerinin tanımlanmasında*, Kamacı Gencer'in *Türkiye Türkçesi Ağzlarında Söylem İşaretleyicileri* (2023) çalışmasındaki sınıflandırması benimsenmiştir.

1.1.Kültürde Medyanın Rolü

Milletler tarih boyunca sosyal, kültürel, ekonomik, bilimsel olmak üzere pek çok maddi ve manevi birikime sahip olur. *Değer* olarak adlandırabileceğimiz bu ögeler, nesilden nesile aktarılır. Bu nesiller arası aktarım ise önce ailede başlar. Aile, okul çağına gelmemiş çocuklara gözlem ve yaşantının yanı sıra masal, ninni, destan, çocuk oyunları ve oyuncaklarla bu değerleri benimsetmeye çalışır. Televizyonun olmadığı dönemlerde, bu değerler sözlü olarak aktarılırken televizyonun hayatımızda geniş bir yer edinmesiyle sadece sözel olan aktarım, görsel ve işitsel unsurlarla desteklenmiştir. Çocukların gelişim dönemlerine uygun olarak seyrettikleri çizgi filmler de bu yönleriyle önem kazanmaktadır. Sevilen kahramanlar yaratmak amacını taşıyan çizgi filmler, çocukların gelişim ve öğrenmelerine yardımcı olmaktadır. Bunun yanı sıra sevilen kahramanların, çocuklara verilmesi istenen değerleri benimsetmede didaktik bilgiden daha etkili olduğu bir gerçektir (Şahin, 2019: 1).

Medya, haberler, filmler, müzikler ve diğer içerikler aracılığıyla bilgi ve eğlence imkânı sunar. Bu yolla toplumsal etkileşimi artırır ve insanları etkiler. Medyada var olan çeşitlilik sayesinde farklı bakış açılarının ve kültürel değerlerin yayılmasını sağlar. Medya, işlevsel açıdan çalışmamızın konusu olan çizgi filmlere ilişkin de benzer rolleri üstlenir: bir ülkenin halk kültüründen esinlenen bir çizgi film, o toplumun mitolojisini yansıtabilir; bunu yaparken de normlar, gelenekler ve tarihî olayları aktarabilir; toplumsal konuları ele alabilir, tartışabilir ve değerli yaşam dersleri verebilir.

1.2. Çocuk ve Çizgi Film

Çocuk ve medya konusu özelinde çoklukla çocukların ilişki kurduğu *çizgi filmler*, iletilerin görsel ve işitsel duylara yönelik etkili bir iletişim aracı olması ve yaygın maruz kalma (TV kanalları, internet oyunları, reklam kuşakları vd.) sebebiyle özellikle işlevlerinin ve etkilerinin üzerinde çalışılması gereken bir alandır.

Çizgi filmlerin toplumsal bir işlevi vardır, belirlenmiş belirli bir anlamı olan *resim, harf, bitki, hayvan* vd. gibi işaret olarak tanımlanan *simgeler* toplum içinde iletişimsel davranışları kolaylaştırmak amacıyla kullanılır. Böylece simgeler iletişim aracı haline gelir. Her çizgi filmin bir iletileri vardır ve bu iletiyi genellikle simgesel anlatımlar verir (Öcel, 2002: 263). Çocukların dil edinimi aile ortamında başlar, televizyon, okul, çevre ve arkadaş gruplarını da içine alan geniş bir kesimde ve süreçte gelişerek şekillenir. *Gerçek ile hayal arasında ayırım yapma yapma yetisi 3 yaşından itibaren ve çocuklar 5-6 yaşına kadar kazandığı temel dil edinimini 7-8 yaşından sonra daha etkili kullanır* (Hotyat, 1972: 64-65'ten akt. Yağlı, 2013: 710). Bu anlamda çizgi filmde verilen *iletiler, kültürel özellikler, sözcük kullanımı* vd. dil gelişiminde büyük öneme sahiptir.

1.3.Değerler Eğitimi

Değer, toplumu oluşturan bireyler arasında sözlü olarak gelecek nesillere aktarılan kurallar bütünüdür. Değerlerin eğitiminde okullar tek toplumsallaşma yolu gibi görülse de *aile, akrân grubu, kitle iletişim araçları ve sivil toplum örgütleri* değerler eğitimini besleyen kaynaklar arasında yer almaktadır. Çocukların en çok tercih ettiği eğlence araçlarından biri olan çizgi filmlerde kültür aktarımı ve değerler eğitimine etkisine yönelik araştırmalar da önem kazanmaktadır (Şahin, 2019: vi).

Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı'nın değerler eğitimine yönelik faaliyetlerin geliştirilmesi ile ilgili genelgesinde² ilk defa açıklanan *değerler eğitimi* için: *bireyi, aileyi, yaşadığımız toplumu ve dünyayı tehdit eden risk ve sorunların çözümünde, toplumsal yaşantımızın temel yapısını oluşturan millî, manevî, sosyal, ahlâkî ve kültürel değerlerimizden olan yardımlaşma, dayanışma, hoşgörü, misafirperverlik, vatanseverlik, doğruluk, iyilik, temizlik, çalışkanlık, dürüstlük, sevgi, saygı, duyarlı olma, adil olma, paylaşımcı olma gibi kazanımlarımızın en önemli referans kaynağı olmasından bahsedilmekte; eğitim sistemimizin bireylere bilgi, beceri ve tutum kazandırmanın yanında onların dengeli, sağlıklı, gelişmiş bir kişiliğe ve karaktere sahip temel ve insanî değerleri kazanmış iyi insan, iyi vatandaş olarak yetişmelerini sağlamak görevini üstlendiğini, bu manevî*

² 2010/53 Sayılı, İlk Ders Konulu Genelge [chrome-extension://efaidnbmnnnibpcapjpcglefindmkaj/https://sabancimtal.meb.k12.tr/meb_iys_dosyalar/41/01/342410/dosyalar/2019_03/20091637_degerler_egitimi_genelge.pdf](https://sabancimtal.meb.k12.tr/meb_iys_dosyalar/41/01/342410/dosyalar/2019_03/20091637_degerler_egitimi_genelge.pdf) (Erişim Tarihi: 08.04.2024)

değerlerin tüm bireylere kazandırılmasında en önemli etkenin eğitim olduğunu ve aktarılması aşamasını da değerler eğitiminin oluşturduğunu ifade etmektedir.

Kapsamı ve amacı belirlenen değerler eğitimi, *bireylerin karakter gelişimini desteklemek, ahlâkî değerleri güçlendirmek ve olumlu davranışları desteklemek* vd. hedeflerini gerçekleştirmek için çizgi filmler önemli araçlardan biridir. Dikkatli seçimlerle kaliteli ve öğretici içeriklere sahip olan çizgi filmlerin tercih edilmesi önemlidir ve iletileri incelenmeye değerdir.

2. “EVİN VARISİNİ ARIYORUM” ÇİZGİ FİLMİ

Kazak halk kültürünün önemli ve renkli öğelerinin bir arada sergilendiği *Evin Varisini Arıyorum* çizgi filminin konusu, yapımcısı *Ümit Jubanışkızı*’nın çocukluğundan izler taşıyan gerçek yaşam öyküsüdür. Babasını çok seven ve onu mutlu etmek için evin varisini arayan Ümit’in (Tıncı) başından geçenler anlatılmaktadır. Erkek ve kız çocuklar arasındaki farklılıklar ve ilişkilerin ön plana çıktığı çizgi film, Kazak toplumundaki cinsiyet rolleri hakkında bir algı oluşturmaktadır. Ancak ana karakter *Tıncı* ile çizgi film, alışılmışın dışına çıkarak genellikle erkek karakterlere atfedilen cesur, maceracı, rekabetçi tasvirleri; fiziksel güç ve yeteneklerinin ön plana çıkarıldığı kız karakteriyle sınırları aşmayı gösteren ve farklılıkları yücelten bir örgüye sahiptir.

3. SÖYLEM ÇÖZÜMLEMESİ

Farklı toplumlarda insanlar, yalnızca farklı dil veya lehçeleri konuşmakla kalmaz aynı zamanda bunları belirgin biçimde farklı kullanır. Toplumsal ilişkileri, kültürel yapıyı anlamının bir yolu da araştırmalara (sosyoloji, iletişim, antropoloji vd.) *söylemi* de dahil etmektir. Toplumun ve kültürün merkezî kavramlarından biri olan söylem(ler), tanıdığımız sosyal olarak konumlandığımız kimlikleri de içerir. Kimliklere yerleşmiş kültürel eylemler dile de yansır ve söylemler bu eylemleri, iletişim ve duyguları gösterme biçimlerini, giyinme ve duruş şekillerini içerir (Gee, 1996’dan akt. Paltridge, 2012: 10). Söylem işaretleyicileri de sözlü ve yazılı iletişimi yapılandırmaya yardımcı olan ve iletişim eylemlerini şekillendiren dilsel araçlar olarak işlev görmektedir (Kamacı Gencer, 2023: i). Atasözleri, kültürdeki geleneksel bilgeliliğin diğer temsilleri (sinema, edebiyat, çizgi filmler vd.), sosyalleşme alışkanlıkları, konuşmacıların doğrudan veya dolaylı olarak ortaya çıkan tutumları söylem işaretleyicilerini tespit etme ve bu tercihleri karşılaştırmaya bir çerçeve sağlar. Çalışmaya çerçeve kabul edilen çizgi film söyleminden hareketle iki ülke arası kültürel değerler arasında bağlantı kurmak amaçlanmıştır.

4. SÖYLEM İŞARETLEYİCİLERİ

Söylem yapısı işaretleyicileri, dil kullanıcıları tarafından *dikkat çekme, söze başlama, söz sırası alma veya verme, sözü devam ettirme, konuyu değiştirme, konuya dair ayrıntı verme* vd. işlevleri gerçekleştirmek için kullanılan işaretleyicilerdir. Çizgi filmde yer alan toplumsal- kültürel bağlamı oluşturan işaretleyiciler tanıklanarak, Kamacı Gencer’in (2023: 56) *bağlama dayalı söylem işaretleyicisi sınıflandırmasına* göre değerlendirilmiştir.

4.1. Kişilerarası, Toplumsal ve Kültürel Söylem İşaretleyicileri

İletişimde kullanılan bazı sözcükler, ifadeler, ses tonları, jest ve mimikler insanların kimliklerini ve aidiyetlerini ifade eder. Bu işaretleyiciler, iletişimde anlamın oluşturulmasına ve yorumlanmasına katkıda bulunur. “Aynı dil ve kültür çevresinde olsa bile bu kategorinin işaretleyicileri cinsiyet, toplumsal statü, yaş, zaman, eğitim düzeyi, gelir düzeyi gibi sosyolojik değişkeler ile farklılık gösterebilmektedir.” (Kamacı Gencer, 2023: 112). *Evin Varisini Arıyorum* çizgi filmindeki kişilerarası, toplumsal ve kültürel söylem işaretleyicileri istek, izin ve onay, zorunluluk, gereklilik ve koşul, tepki, kibarlık ve kabalık, yakınlık ve cinsiyet işaretleyicileri başlıkları altında incelenecektir.

4.1.1. İstek İşaretleyicileri

4.1.1.1. Olumlu İstek İşaretleyicileri

Балам-ай, түсіп қалмасаң жарар еді! // (*Tatlım, sıkı tutun, düşme sakın!*)

Konuşucu (Tıncı'nın babası) yarışa uğurladığı kızı için olumlu istek işaretleyicisi olarak ifade etmiştir.

Әй, аузыңды жауып түкірсейші! // (*Hapşırırken ağzınızı kapayın!*)

Қораларыңыз малға толсын! // (*Ahırlarınız hayvanla dolsun!*)

Төрге шығыңыздар! Қош келдіңіздер! Қош келдіңіздер! Былай шығыңыздар! // (*Şöyle geçin, hoş geldiniz sefalar getirdiniz, baş köşeye oturun lütfen!*)

Күйеу жігіт, мына төстей берік, қызымызға қорған бол! // (*Damat bey, kızıma sahip çık, onu hep koru ve çok sev!*)

Құдалар, кіріңіздер, кіріңіздер! Төрге шығыңыздар! Қош келдіңіздер! Қош келдіңіздер! Былай шығыңыздар! // (*Dünürler, baş köşeye geçin, rahat oturun lütfen!*)

ішаретleyicileri Türkiye Türkçesinde de kullanılmakta, olumlu istek ішарetlemektedir.

Әке, болмайды десеңізі! // (*Baba! lütfen olmaz desene!*)

Оюды бермейікші! // (*Baba, Oyu'yu vermeyelim!*)

Оу пірім, жар бола көр // (*Allah'ım sen kızımı koru!*)

Қозғалшы орныңнан, өтінемін! Сен жабылмасаң ауылды су алып кетеді ғой, Құдай үшін жабылшы! // (*Lütfen kapan! Yoksa köy sular altında kalacak! Allah aşkına kapan!*)

ішарetleyicileri güçlü istek durumlarında konuşucular (Tıncı ve babası) tarafından kullanılmıştır.

Konuşucular önemli günlerde (doğum, düğün, kız isteme vd.) aşağıdaki olumlu ішарetleyicileri kullanılmıştır.

Үбірлі-шүбірлі болыңдар! // (*Yuvanız çocuklarla dolsun!*)

Құда шын досыңдай болсын! (*Allah sizin dostunuz olsun!*) құдайға шүкір. // (*Allah'a şükürler olsun!*)

Құданы құдай қосады. Құдағи құрдасыңдай болсын! Құда шын досыңдай болсын! // (*Dünürleri Allah bir araya getirir. Onlar arkadaş ve gerçek sırdaş olsun!*)

4.1.1.2. Olumsuz İstek İşaretleyicileri

көр де тұр жарты жолда түсіп қалады! Хехехе! // (*Bak da gör, yarı yolda düşüp de pes edecek! Ha! Ha! Ha!*)

ifadesi *Evin Varisini Arıyorum* çizgi filmde konuşucu (komşu) tarafından dile getirilen olumsuz istek ішарetleyen tek ifadedir.

4.1.2. İzin ve Onay İşaretleyicileri

атқа мінеріңіз жоқ қой. Бәйгеге менің теңтегім қатыссын! // (*Senin ata binecek kimsen yok, izin ver de at yarışına benim afacanım katılsın!*)

Апа, мен балалармен ойнап қайтайыншы? // (*Anne, biraz dışarıda oynayabilir miyim?*)

ifadeleri söyleмde izin anlamını,

Жә жарайды, болар іс болды. // (**Pekala**, olanlar oldu.)

Жарайды қызым. // (**Tamam**, kızım.)

Жарайсың! // (**Aferin!**)

Құттықтаймыз! // (**Tebrikler!**)

onay anlamını işaretleme işleviyle kullanılmıştır.

4.1.3. Zorunluluk, Gereklilik ve Koşul İşaretleyicileri

Токтандар, жүріңдер бөгетті жабайық, ауылда апалар, жаңағы бөпе, әкем бар ғой! Сен бөгетті жаба алам дедің ғой, жүрші бірге барып жабайықшы! // (*Bekleyin. Gidip birlikte barajı kapatmalıyız! Köyde ablalarım, az önce bahsettiğim yeni doğan bebek ve babam var. Sen az önce tek elinle barajı kapatabileceğini söylemiştin. Haydi birlikte gidip baraj kapısını kapatalım.*)

Қара, сиыр саууды үйрен, өскенде керек болады. // (*Bak, inek sağmayı öğren. Büyüdüğünde sana lazım olacak.*)

Кел, ойнайық. // (*-Haydi, birlikte oynayalım!*)

Жоқ, менің уақытым жоқ, мен қыздарды ұзатуым керек. // (*-Maalesef zamanım yok. Evdeki bütün kızları evlendirmem gerek.*)

ifadelerinde zorunluluk ve gereklik anlamını işaretlemek için -{mAlI} (Boz, 2015:6), lazım, gerek kullanılmıştır.

Әкем де қызық бермеймін демей ме? // (*Babam da çok tuhaf, vermiyorum deseydi olmaz mıydı sanki?*)

Сатылмайды. Теріге, жүнге ауыстырамыз. Бұл - сикырлы гүл. Қалаған тілегінді орындайды. Тек шын тілеуің керек айналайын балам. // (*Satılık değil ama deri ve yünle değiştiririm. Bu sihirli bir çiçektir. Tüm dileklerini gerçekleştirir. Ancak tüm kalbinle dilemen gerekir yavrum.*)

Дәрігер: ештеңке қылмайды, жүгері болса көктер еді, бір күні өзі түсіп қалады деген. // (Doktor, hiçbir şey olmaz, **eğer** mısır tanesi kaçsaydı kök salardı, merak etmeyin boncuk bir gün kendiliğinden düşer demişti).

ifadeleri -{sA} (Boz, 2015: 51), *ama*, *ancak*, *eğer* işaretleyicileri ile koşul anlamını işaretlemektedir.

4.1.4. Tepki İşaretleyicileri

Çizgi filmin sözlü aktarım aracı olması sebebiyle, metinde tepki işaretleyicileri sayıca fazladır.

Еееййй! // (*Heeyyy!*)

Eee! // (*Aaa!*)

Ойбуй! // (*Amaan Allah'ım!*)

Ммм, қымбат екен! // (**Hımm**, pahalıymış...)

Үһ, жаным-ай! // (*Ahh, canım ay!*)

Қойшы – ей! // (*Haydi bee!*)

Аа, түссіндім. // (**Haa**, *anladım.*)

konuşucuların dinleyicilere tepkilerini (şaşkınlık, sevgi, korku vd.) göstermek için kullandıkları tepki işaretleyici ifadelerinden bazılarıdır.

4.1.5. Kibarlık ve Kabalık İşaretleyicileri

4.1.5.1. Kibarlık İşaretleyicileri

Konuşucular, kibarlık anlamını kodlamak, saygıyı ifade etmek için

Былай шығыңыздар! // (Buyurun lütfen!)

... oturun **lütfen!**)

ifadelerini kullanmışlardır.

4.1.5.2. Kabalık İşaretleyicileri

Evin Varisini Arıyorum çizgi filminde söylemde kabalık işaretleyicisi tanıklanmamıştır.

4.1.6. Yakınlık İşaretleyicileri

Қарғам-ай! // (*Tatlım!*)

Балам! // (*Yavrum!*)

Тынжым! // (*Tıncıcığым!*)

Күнім-ау, сен емес пе менің жарық сәулем? // (*Güneşim! Sen hayatımın ışığı değil misin?*)

işaretleyicileri konuşucu ve dinleyici arasındaki yakınlığın söylemdeki ifadesidir.

4.1.7. Cinsiyet İşaretleyicileri

Cinsiyet işaretleyicileri söylem açısından pek çok işlevle kullanılır. Örneğin, iletişimde cinsiyet rollerinin pekişmesine katkıda bulunabilir (cinsiyet tanımlama, algılama vd.) veya cinsiyet ayrımcılığına (sınıflandırma, sınırlandırma, etiketleme vd.) neden olabilir.

О заманда бұ заман, қыздың бәйгеге шабуы? // (*Bir **kız çocuğunun** at yarışlarına katıldığı nerede görülmüş?*)

ана қыз бізден асып кетті ғой!Қане басайық кеттік. Озып барады. Тез. // (***Kızdan** geride mi kalalım? Heeee şuna bak **kız** bizi geçti!*)

Қызды бәйгеге қосып көр де тұр жарты жолда түсіп қалады! Хехехе! // (***Kızı** yarışa katmış. Bak da gör, yarı yolda düşer de pes eder (kahkaha atıyor)*)

Е, бұл қыз жарады. Барлық жігітті шаң қақтырды. // (*Aaa! **Bu kız kazandı. Tüm erkek çocuklardan da hızlı koşturdu.***)

Бәрі бір қыздың аты қыз! // (*Neyse ne, kazanan bir kız, kız!*)

-Апа, шаңырақтың иесі келді ме? // (-Annee "**Evin varisi**" geldi mi?)

-Жоқ, тағы да нашар бала! // (-**Hayır**, yine bi **kız bebek** dünyaya geldi.)

Жоқ нашар бала дейді, неге нашар, осы үлкендерді түсінбеймін! // (***Hayır, kız bebek** dedi,*

olsun **kız bebek**... *Büyükleri anlamıyorum: çok güzel bir kız bebek, neden mutlu değiller?)*

12 ұлы бар тәте тұратын перзентханаға барады. Ол тәте қызы қап-қара -деп шошыпты мына менен, хи хи хи. Апама да оның ұлының мұрны ұнамай, мені айырбастамай қояды хи хи хи! // (12 tane **oğlan** doğuran bir teyze, **kız çocuğu**, yani beni, **kapkara kız** deyip beğenmemiş (hihi). Annem ise teyzenin **oğlunun burnunu** beğenmemiş ve böylece **değiş tokuş gerçekleşememiş**.)

кіп-кішкентай боп батырлығын қарашы айналайын! // (Bu kadar küçük olmana rağmen ne kadar da **yiğit bir kızsın!**)

дайындал, балаға қатты батқан екен, болмас ендігі. Алып келейік ана бауырымның бұзығын. // (Çocuk evin varisinden çok etkilenmiş haydi kardeşimin **yaramaz oğlunu** alıp eve getirelim.)

Erkek ve kız çocuklar arasındaki farklılıkların ön plana çıktığı çizgi filmde, Kazak toplumundaki cinsiyet rollerine dair söylem işaretleyicileri sıklıkla kullanılmıştır. Tanıklanan birçok ifade *kız, kız çocuğu, kız bebek* vurgusunun cinsiyet eşitliği açısından olumsuzluk içerdiği, küçümseyici ve geri planda bırakan bir dil kullanıldığı görülmektedir. *Erkek çocuğunun* Türk kültüründe geleneksel olarak *evin varisi* olduğu ve *aile mirasının erkekle devam ettiği* kabulü modernleşmeye rağmen varlığını sürdürmektedir. Çizgi filmdeki karakterlerin üstlendikleri bu roller toplumun genel inanç ve değerlerini yansıtmaktadır yani kültürel kodlarla uyumludur. Bununla birlikte, cinsiyetin daha eşitlikçi ele alındığı çocukların yeteneklerinin vurgulandığı ve cinsiyet belirlemeden *bebek, çocuk* gibi ifadelerin kullanıldığı, cinsiyet ayrımcılığının azaltıldığı söylenebilir.

SONUÇ

Kazak kültürünün geleneksel motiflerinin, yemek ve giyiminin, mani, şiir, müzik ve danslarının sıklıkla kullanıldığı çizgi film, *söylem işaretleyicileriyle kişilerarası, toplumsal ve kültürel yapısına* dair pek çok ipucu vermektedir. İzleyiciye *Kazakistan* özelinde Türk Dünyası'nın zengin kültürel mirasını, geleneklerini ve değerlerini yansıtmakta ve bu kültürü gelecek nesillere aktarmayı hedeflemektedir. *Adil davranışlar, kahramanlık, iyilik, yardımseverlik* gibi evrensel değerlerin yanı sıra, Türk dünyasına özgü motiflerle *Türk kültürünün misafirperverliği, aile değerleri, ataerkil yapıları* gibi birleştirici özellikleri ve ortak bağları vurgulamaktadır.

Kısa anlatılar eğlenceli hale getirilerek (kedinin ablalardan birinin saçını koparması, bir diğer ablanın burnuna boncuk kaçması, erkek çocuklarının kahramanlıkları, kız ve erkek bebeklerin *değiş tokuşu* vd.) yeni bilgi ve fikirler verilmekte, hayal gücünü kullanma ve yaratıcılık teşvik edilmektedir. Cinsiyet rollerine dair olumsuzlukların varlığıyla birlikte, *Tıncı* karakterinin kız çocuk olduğu halde at yarışını kazanması, ne olduğunu dahi bilmediği *evin varisini* aramak için çıktığı yolda gösterdiği kahramanlıkları ve sabrı, *başarının değerini ve pes etmemenin önemini* vurgulamaktadır.

Kabalık işaretleyicilerinin yer almadığı, olumlu istek içeren, yakınlık ve kibarlık söylem işaretleyicilerinin çokça kullanıldığı çizgi filmin özellikle doğru iletiler (empati kurma, saygı, kahramanlık vd.) ve doğru modellerle (aile bağları, arkadaşlık ilişkileri vd.) şekillendirildiği, bu yönüyle çocukların sosyal, duygusal ve bilişsel gelişimine katkıda bulunacağı, kültürel mirasın ve değerlerin aktarılmasında önemli bir rol oynayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- Atik, A., & Bilginer Erdoğan, Ş. (2014). Toplumsal Bellek ve Medya. *Atatürk İletişim Dergisi* (6), 1-16.
- Barutçugil, İ. (2011). *Kültürlerarası Farklılıkların Yönetimi*. İstanbul: Kariyer Yayıncılık.
- Boz, E. (2015). *Türkiye Türkçesi, Biçimsel ve Anlamsal İşlevli Biçimbilgisi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Çelik, H. & Ekşi, H. (2013). Söylem Analizi. *Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*. 27(27). ss: 99-117.
- Doğan, B. (2007). *Örgüt Kültürü*. İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Goddard, C. ve Wierzbicka, A. (1997). "Discourse and Culture". (ed. Teun A. van Dijk). *Discourse as Interaction in Society* (in). pp: 231-257. London: Sage.

- Kamacı Gencer, D. (2023). *Türkiye Türkçesi Ağzlarında Söylem İşaretleyicileri*. Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Mutlu, E. (1998). *İletişim Sözlüğü*. Ankara: Ark Yayınları.
- Öcel, N. (2002). *İletişim ve Çocuk: İletişim Ortamlarında Çocuk, Reklam ve Etkileşimi*. İstanbul: Emek Matbaacılık.
- Paltridge, B. (2012). *Discourse Analysis: An Introduction*. London: Bloomsbury.
- Şahin, R. N. (2019). *TRT'nin Çocuklara Yönelik Çizgi Filmlerinin Türkçe Öğretimi ve Değer Aktarımı Açısından İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. Ankara.
- Yağlı, A. (2013). Çocuğun Eğitiminde ve Sosyal Gelişiminde Çizgi Filmlerin Rolü: Caillou ve Pepee Örneği. *Turkish Studies- International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*. Volume 8/10. pp: 707-719.

ÇİZGİ FİMLERDE DEĞERLER VE KÜLTÜR AKTARIMI, ÖZBEKİSTAN ÖRNEĞİ: RÜSTEM VE SAİD

Dursun KÖSE

Prof. Dr., Semerkant Devlet Yabancı Diller Enstitüsü, dursunkose57@gmail.com Tel: 998940478881

ÖZET

Bu çalışma, Özbekistan'da Özbekçe olarak yayımlanan çizgi film "Rüstem ve Said" in kültürel değerler ve kültür aktarımı açısından ele alınmasını amaçlamaktadır. Çizgi filmler, genellikle kültürel aktarımların bir aracı olarak işlev görmektedir olup, çeşitli unsurları bünyesinde barındırır. Bu bağlamda, çizgi filmler, belirli bir kültürün geleneklerini, yaşam tarzlarını ve değerlerini izleyicilere aktarabilirler. Bunun yanı sıra, çizgi filmler, karakterler aracılığıyla toplumun dil ve ifade biçimleri, tarihsel olayları, giyim tarzları, yeme içme alışkanlıkları gibi pek çok kültürel unsuru izleyiciye sunarlar. Çocuklar, çizgi filmler vasıtasıyla genellikle doğru ve yanlış arasındaki ayrımı, iyi ve kötüyü öğrenirler. Çizgi filmler sadece belirli bir kültüre ait değerleri değil, aynı zamanda evrensel değerleri de yansıtabilirler. Bu bağlamda, çizgi filmler şiddet, ayrımcılık, yalan söyleme, hırsızlık, saldırganlık gibi olumsuz davranışların istenmeyen sonuçlara yol açabileceğini vurgularken, yardımlaşma, hoşgörü, paylaşma, sorumluluk gibi olumlu davranışların ise istenilen sonuçlara veya olumlu etkilere yol açabileceğini aktarır. Sonuç olarak "Rüstem ve Said" adlı çizgi film, evrensel değerleri kazandırma açısından önemli bir rol üstlenmiştir. Bu film, çocuklara evrensel değerleri öğretmek ve kültürel farkındalık oluşturmak için etkili bir araç olarak görülebilir. Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Rüstem ve Said adlı çizgi filminin altı bölümü incelenmiş, karakterler arasında geçen diyaloglardaki ifadeler veri olarak kaydedilerek değerlendirilmiştir. Elde edilen bu veriler içerik ve doküman analizi yöntemlerinden yararlanılarak değerlendirilmiş ve yorumlanmıştır. Rüstem ve Said karakterleri aracılığıyla ifade edilen "Allah'a şükür", "Allah korusun" gibi kalıp sözler, "Yaşlılara saygı duyulması gerek", "Ahlaklı olsaydık böyle olmazdık" vb. ifadeler çalışmanın bulguları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar sözcükler: çizgi film, kültür aktarımı, kültürel değerler, Türk dünyası.

VALUES AND CULTURAL TRANSMISSION IN CARTOONS: THE CASE OF UZBEKİSTAN'S "RÜSTEM AND SAİD"

ABSTRACT

This study aims to examine the cultural values and cultural transmission of the cartoon "Rüstem and Said," published in Uzbekistan in Uzbek Language. Cartoons typically serve as a medium for cultural transmission and encompass various elements. In this context, cartoons can convey the traditions, lifestyles, and values of a particular culture to viewers. Additionally, cartoons present many cultural elements to the audience through characters, such as language and expression forms, historical events, clothing styles, eating habits, and more. Children often learn the distinction between right and wrong, good and bad, through cartoons. Cartoons not only reflect the values specific to a culture but can also embody universal values. In this regard, cartoons emphasize that negative behaviors such as violence, discrimination, lying, theft, and aggression can lead to unwanted consequences, while positive behaviors such as cooperation, tolerance, sharing, and responsibility can lead to desired outcomes or positive effects. As a result, the cartoon "Rüstem and Said" plays an important role in instilling universal values. This film can be seen as an effective tool for teaching audiences universal values and creating cultural awareness. Qualitative research methods were used in this study. Six episodes of the cartoon "Rüstem and Said" were examined, and expressions in the dialogues between characters were recorded as data and evaluated. These data were analyzed and interpreted using content and document analysis methods. Expressions such as "Allaha şükür," "Allah korusun" "Respect for the elderly is necessary," "If we were moral, this wouldn't have happened," etc., emerged as findings of the study.

Keywords: cartoon, cultural transmission, cultural values, Turkic world.

ÇİZGİ FİLMLERDE “TEŞEKKÜR ETME”, “RİCA ETME” VE “ÖZÜR DİLEME” SÖZ EDİMLERİNİN ÖĞRETİMİ: NİLOYA ÖRNEĞİ

Vildan ÖNCÜL

Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türkçe Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezi (Samsun, Türkiye)

vilcel1@hotmail.com, ORCID ID: 0000-0002-2265-4836

ÖZET

Günümüz toplumunda çocuk ve ailenin rolü oldukça farklı bir görünüme sahiptir. 1965 ve 1980 seneleri arasında doğan insanları kapsayan ve X kuşağı olarak adlandırılan kuşağın yetiştirdiği çocuklar kolay bir dünyaya doğmuş görünmektedir. Geleneksel tarzda büyürken bilgisayar çağına da ayak uydurabilmiş X kuşağı, kendi imkânsızlıklarını çocuklarına yaşatmamak için verebileceğinin en iyisini vermeye çalışmış ve çocuk merkezli bir aile düzeni yaratmıştır. Neyi, ne kadar ve ne zaman vereceğinin sınırlarını çizemeyen X kuşağı, zorluklarla mücadele edemeyen, tatmin olma duygusunu bilmeyen ve mutlu olamayan bir kuşağın oluşmasına neden olmuştur. Kendisine sunulan her şeyi anne babasının ve diğer aile üyelerinin görevi olarak algılayan bu yeni kuşak için “rica etmek”, “teşekkür etme” gereksiz hale gelmiştir ve yaptığı hataları da hata olarak kabul etmemekte ve dolayısıyla “özür dileme” gereği duymamaktadır.

Bu çalışma “teşekkür etme”, “rica etme” ve “özür dileme” söz edimlerinin çizgi filmlerde işleniş şekli incelenmek üzere yapılmıştır. Çalışma dokümanı olarak Türkiye'nin ilk yerli çizgi film karakterlerinden olan ve 11 Ocak 2014'ten beri yayında olan Niloya adlı çizgi film, inceleme unsuru olarak seçilmiştir. Çalışmada nitel bir araştırma yöntemi olan doküman analizi kullanılmıştır. Dokümanlar video görüntülerinden oluşmakta ve çizgi filmin seçilen 13 bölümünü kapsamaktadır. Bölümlerde geçen söz edimleri taranmış ve söz edimlerinin kullanım sıklığı, çeşitliliği, kullanıldığı bağlam ve öğretim şekli incelenmiştir. Sonuç olarak en çeşitli söz edimlerinin ve en çok kullanımın “rica etme” bağlamında olduğu; “teşekkür etme” bağlamında “teşekkür ederim, sağ ol” kalıp sözlerinin yanı sıra “sayende” yapısının kullanıldığı; en az söz ediminin “özür dileme” bağlamında olduğu ve “affedersin, özür dilerim” kalıp sözlerinin kullanıldığı tespit edilmiştir.

Anahtar sözcükler: çizgi film, söz edimi, teşekkür etme, özür dileme, rica etme.

TEACHING THE SPEECH ACTS OF "THANKING", "ASKING" AND "APOLOGIZING" IN CARTOONS: THE EXAMPLE OF NILOYA

ABSTRACT

The role of the child and the family in today's society has a very different view. The children raised by the generation called generation X, which includes people born between 1965 and 1980, seem to have been born into an easy world. While growing up in a traditional style, generation X was able to keep up with the computer age, tried to give the best it could to avoid making its own impossibilities to its children, and created a child-centered family order. Generation X, which cannot draw the boundaries of what, how much and when to give, has caused the formation of a generation that cannot struggle with difficulties, does not know the feeling of satisfaction and cannot be happy. For this new generation, which perceives everything that is offered to it as the duty of their parents and other family members, “asking”, “thanking” has become unnecessary and also do not accept the mistakes they have made as mistakes and therefore do not feel the need to “apologize”.

This study was conducted to examine the way speech acts of “thanking”, “asking” and “apologizing” are processed in cartoons. Niloya, one of the first domestic cartoon characters of Turkey and which has been on the air since January 11, 2014, has been selected as the study element. Document analysis, which is a qualitative research method, was used in the study. The documents consist of video images and cover the selected 13 sections of the cartoon. The speech acts included in the sections have been scanned and the frequency of use of speech acts, variety, the context in which they are used and the way of teaching were examined. As a result, it has been found that the most diverse speech acts and the most usage are in the context of “asking”; the structure of “sayende” is used in addition to the “teşekkür ederim, sağ ol” pattern words in the context of “thanks”; the least speech acts was in the context of “apologizing” and “affedersin, özür dilerim” form words were used.

Keywords: cartoon, speech acts, thanking, apologizing, asking.

1. GİRİŞ

İçinde bulunduğumuz zaman diliminde toplumsal roller eskiye göre oldukça farklılık göstermektedir. Dolayısıyla çocuk ve ailenin rolü de değişmiştir. X kuşağı olarak adlandırılan 1965 ve 1980 arasındaki kuşağın yetiştirdiği çocuklar ebeveynlerine göre daha kolay bir yaşam sürmektedir. X kuşağı geleneksel tarzda büyüyen, geniş imkânlara sahip olmayan bir kuşaktır ancak teknoloji gelişim hızının artmasıyla bir anda kendini bilgisayar çağına içinde bulmuş ve bu çağa da ayak uydurabilmiştir. X kuşağının kendi imkânsızlıklarını çocuklarına yaşatmamak için verebileceğinin en iyisini verme çabası çocuk merkezli bir aile düzeni yaratmıştır. Vereceği imkânların sınırlarını çizemeyen X kuşağı, çocuklarının yaşamla mücadele edebilme, azla yetinebilme ve sahip olduklarıyla mutlu olabilme duygularını yitirmesine neden olmuştur. Kendisine sunulan her şeyi anne babasının ve diğer aile üyelerinin görevi olarak algılayan bu yeni kuşak için rica etmek, teşekkür etmek gereksiz hale gelmiştir. Talep etmesine fırsat verilmeden her şey önüne sunulduğundan tatminsizlik yaşayan bu çocuklar yaptığı hataları da hata olarak kabul etmemekte ve dolayısıyla özür dileme gereği duymamaktadır. Toplumsal değerler olan ve edimsel söz edimleri olarak değerlendirilen “özür dileme”, “rica etme” ve “teşekkür etme” ifadeleri ailelerin çocuklarına kazandırmakla yükümlü oldukları değerlerdir. Ailede kazanılamayan bu toplumsal değerlerin diğer kazanım yerleri okul, toplumsal çevre ve sosyal medyadır. Çocukların yetişme döneminde maruz kaldığı ve ilgiyle izlediği sosyal medya alanı çizgi filmlerdir. Değerlerin iyi işlendiği bir çizgi filmle bu söz edimleri çocuklara kazandırılabilir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Edimbilim 20. yüzyılda ortaya çıkmıştır ve dilin nasıl kullanıldığı ve bir konuşmacının ne tür dilsel eylemler gerçekleştirdiğini araştırır. Aristoteles, Ludwig Wittgenstein gibi düşünce adamlarının düşüncelerinden yola çıkan John Searle ve John Langshaw Austin etkisiyle gelişmiştir. Bir dil felsefecisi olan Austin 1955'te Harvard Üniversitesinde verdiği derslerle edimbilimin temelini oluşturmuştur (Onursal-Ayırır, 2016, s. 143). Austin, edimbilimde kelimelerle ne yapılabileceği üzerinde kafa yormuştur. Dilsel ifadelerle insanlar olumlu ya da olumsuz etkiler altında kalabilir. Söz gelimi kullanılan dilsel yapılarla insanların ruhsal durumlarını değiştirmek, onları mutlu ya da mutsuz etmek olasıdır. Her söz aynı zamanda bir edimdir (Korkut, 2017, s. 76) ve edim bilim kuralları kültürden kültüre farklılık gösterir ancak her dilin sosyal kullanım özellikleri büyük oranda çocuklukta edinilir (Trawich-Smith, 2000, s. 266). Dil sosyal bir olaydır ve edim bilgisine sahip olmayan bir çocuğun dil gelişimi de yavaş olacaktır (Tomasello, 1992, s. 216). Searle (2000, s. 95), edimin gerçekleşmesinin sosyal iletişimle mümkün olabileceğini belirtir. Dolayısıyla edim bilgisi konuşma ve yazmayla olduğu kadar toplumsal etkileşimle de ilişkilidir ve etkili bir iletişim ile olumlu yönde gelişir.

Dilin bir edim değeri taşıdığını belirten John Austin ve John Searle, Söz Edim Kuramını oluşturmuştur (Shriffrin, 1994, s. 49). Kurama göre cümleler sadece yapısal birimler değil, aynı zamanda da eylemdir. Diğer bir ifadeyle cümlelerin anlamlandırılması söylenenlere, kullanıldıkları bağlama, dinleyene ve söyleyenin amacına, beklentilerine, varsayımlarına göre değişmektedir (Kocaman, 2009, s. 3-4). Konuşma anında eylemin gerçekleştirildiği ifadeler olarak tanımlanan söz edimleri sözel iletişimin önemli bir bölümünü oluşturur. Bunlar “özür dileme”, “rica etme” ve “teşekkür etme” söz edimleridir ve edimsel söz edimleri olarak değerlendirilir. Konuşma anında gerçekleşmeyen söz edimleri ise betimsel olarak tanımlanır (Austin, 1962; Searle, 1969). Edimsel söz edimleri dolaylı yoldan da bir eylemi anlatabilir. Sözgelimi “Şu bardağı verebilir misin?” tümcesi doğrudan soru sorarken dolaylı olarak rica içermektedir (Kılıç, 2009, s. 83). Edimsel söz edimleri bir şeyin durum olup olmadığını betimlemek yerine bir edim için kullanılır (Leech, 1983: 134). Austin'e göre (1962) betimleyici sözcükler ile edimsel sözcükler arasındaki ayrım betimsel edimlerin, doğruluğu ölçülebilir bir olayı ya da durumu betimleyen düz tümceler olması, edimsel olanların konuşma anında gerçekleşmesidir.

Dil bir iletişim aracıdır ve dilin tüm edimleri çocuk yaştan başlayarak kazanılır. Çocukların ana dillerini edinmeleri ve o dili çeşitli bağlamlarda nasıl kullanacaklarını bilmesi, o dilin kullanıldığı kültürde yaşamalarıyla ve sosyal hayat içinde mümkündür. Edim bilgisi çocuğun dil gelişiminde dil öğrenmesinin yönünü ve oranını etkileyen önemli bir motive edicidir (Topbaş ve Maviş, 2005, 123-137).

Çocukluktan itibaren edinilen söz edimleri çocuğu, içine doğduğu ve yaşamını devam ettirdiği toplumun bir parçası haline getirir. Kendiyle aynı davranışları sergileyen, edimleri kullanan insanlarla

ömür sürmek aidiyet hissi uyandırır. İnsanlığın var olduğu zamandan günümüze kadar ailesinden ve çevreden edimsel sözceler edinen çocukların günümüzde evrildiği durum dikkat çekicidir. Çocuğu merkez alan ailelerde neredeyse ebeveynler her durumda çocuktan özür diler ya da çocuğa teşekkür eder hale gelmiştir. Ailelerin sosyal yapısının değişmesiyle aileden yeterince alamadığı söz edimlerini çocuklar, oyun ya da eğlence içinde farkında olmadan kazanabilir. Hedef kitlesi çocuklar olan çizgi filmlerde “teşekkür etme”, “rica etme”, “özür dileme” söz edimleri bilinçaltı mesajı (subliminal mesaj) olarak verilebilir.

3. YÖNTEM

Çalışmada doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Doküman incelemesi nitel araştırma yaklaşımlarından biridir ve araştırılması amaçlanan olgu ya da olaylar hakkında bilgilerin yer aldığı yazılı materyallerin analizini kapsayan bir veri toplama yöntemidir (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Doküman incelemesi yönteminde yazılı kaynaklardan veri toplandığı gibi film, video ya da fotoğraf gibi görsel malzemeler de kaynak oluşturmaktadır. Çalışmada veri kaynağı olarak video görüntüleri kullanılmış ve Türkiye'nin ilk yerli çizgi film karakterlerinden olan ve 11 Ocak 2014'te yayımlanmaya başlayan, 10 yıldır yayında olan Niloya adlı çizgi film inceleme unsuru olarak seçilmiştir. Her bölümünde "bayram, düğün, doğruluk, sabır, sorumluluk, işbirliği" gibi farklı temaların işlendiği çizgi filmin 13. bölümü incelenmiş ve bölümlerde geçen “özür dileme”, “teşekkür etme” ve “rica etme” söz edimleri taranmıştır. Söz edimlerinin çeşitliliği, kullanıldığı bağlam ve öğretim şekli incelenmiştir.

4. AMAÇ

Çalışmanın amacı, edimbilim bağlamında “özür dileme”, “teşekkür etme” ve “rica etme” söz edimlerinin seçilen çizgi film bölümlerinde çocuklara ne şekilde verildiğini incelemektir. Çalışmada bu amaç doğrultusunda şu sorulara yanıt aranmaktadır: 1. “özür dileme”, “teşekkür etme” ve “rica etme” söz edimlerinden en çok kullanılan hangisidir? 2. “özür dileme”, “teşekkür etme” ve “rica etme” edimleri kaç farklı söz edimiyle ifade edilmiştir? 3. Bu söz edimleri hangi bağlamda verilmiştir?

5. ÇALIŞMA

5.1. Niloya Çizgi Filmi ve İncelenen Bölümler

Her bölümünde toplumsal değer kazandırmaya yönelik temaların işlendiği çizgi film Niloya, 11 Ocak 2014 yılında yayın hayatına başlamıştır. Türk yazar ve çizer olan Serkan Çerezci tarafından yaratılan ve yayın hayatına 10 yıldır devam eden çizgi dizi Türkiye’de ve dünyada büyük bir popülerlik kazanmıştır. Niloya karakteriyle çocuklara sevgi, paylaşım, arkadaşlık gibi değerleri öğretmek ve günlük yaşamdan alınan hikâyeler ve eğlenceli maceralarla keyifli bir öğrenme deneyimi yaşatmak amaçlanmıştır. Dizi, Türkçeden başka dillerde de dublaj yapılarak yayınlanmakta ve Almanya, Fransa, İngiltere, İtalya, İspanya, Portekiz, Yunanistan, Arnavutluk, Kosova, Bosna-Hersek, Makedonya, Sırbistan, Karadağ, Slovenya, Hırvatistan, Macaristan, Romanya, Bulgaristan, Türkmenistan gibi ülkelerde yerel dillerde ülke çocukları tarafından izlenmektedir. Niloya, Türkiye’de ve uluslararası alanda birçok ödül almış; Türkiye’de çeşitli ödül törenlerinde “En İyi Çocuk Programı” ödülünü kazanmıştır. Niloya, çocuklara verilmesi amaçlanan sevgi, paylaşım, arkadaşlık, dürüstlük, yardımseverlik, hoşgörü, sabır, sorumluluk gibi değerler eğitimiyle dikkat çekmektedir. Niloya’nın maceraları, bu değerleri çocuklara eğlenceli ve keyifli vakit geçirerek aktarmada önemli bir rol oynamaktadır.

Çalışma konusu olarak Niloya’nın seçilme nedeni 10 yıldır yayında olması sebebiyle etki alanının da geniş olmasıdır çünkü 2 yaşında bu çizgi diziyi izlemeye başlayan bir çocuğun bugün 12 yaşına gelmiş olması olasıdır ve edindiği toplumsal değerler ve öğrendiği söz edimleriyle temel gelişimini tamamlaması muhtemeldir. Ayrıca Niloya üzerine yazılmış yüksek lisans tezleri ve pek çok makale bulunmaktadır.

Lisans Tezleri

Saraç, H. (2018). Okul öncesi dönem çocuklarına yönelik çizgi filmlerde toplumsal cinsiyetin inşası: Niloya örneği.

Ünal Kaya, B.(2022). Çizgi filmlerde aile kurumunun sunumu: Niloya örneği.

Makaleler

Karakuş, N. (2015). Okul Öncesi Döneme Hitap Eden Tema İçerikli Çizgi Filmlerin Değerler Eğitimiye Katkısı Yönünden Değerlendirilmesi (Niloya Örneği).

Yağan Güder, S. (2017). Okul öncesi dönem çocuklarının izledikleri çizgi filmlerin toplumsal cinsiyet kalıp yargıları açısından incelenmesi: Niloya örneği.

Yılmaz, A. ve Çelik, A. (2018). Çizgi filmlerdeki spor unsurlarının incelenmesi: Niloya ve Kuzucuk örnekleri.

Cerrah Özsevgi, L. ve Saka, A. (2018). Çocukların izledikleri çizgi filmler ve bu tercihlerinin karakterleri ile ilişkisi.

Fırat, H. (2019). Çizgi filmlerde çocuk gerçekliği: Niloya örneği.

Karaman, H. ve Yılar, Ö. (2020). Çizgi Filmlerde Halk Bilimi Unsurlarının Kullanımı: Niloya Örneği.

Ufak, K. ve Yorulmaz, B. (2022). Niloya çizgi filminin içerdiği değerler açısından incelenmesi.

Yapılan çalışmalarda öğrencilerin en çok izlediği Keloğlan, Pepee, Powerpuff Girls gibi yerli ve yabancı 24 çizgi dizi arasında Niloya 22. sırada yer almış; seyredilen yerli çizgi diziler arasında ise Pepee'den sonra ikinci önemli çizgi dizi olduğu görülmüştür. Niloya yerli yapım olması, milli ve kültürel değerleri yansıtarak izleyici kitlesinde olumlu davranışlar geliştirmeyi amaçlaması açısından son derece önemli bir çizgi dizidir (Şeker ve Balcı, 2013; Karakuş, 2015).

Niloya çizgi dizisinde yaklaşık 30 bölüm gözden geçirilerek “teşekkür etme, özür dileme, rica etme” söz edimlerinin bulunduğu 13 bölüm incelemeye tabii tutulmuştur. İnceleme sırasına göre bölümlere sıra numarası verilmiştir. Sıra numarası verilen bölümlerin yanına bölüm adları belirtilmiştir. Seçilen bölüm adları ve içerikleri şu şekildedir:

İncelenen 1. bölüm (Bölüm adı: Gökkuşağı): Yağmurlu ve fırtınalı bir günde annesiyle birlikte pencereden dışarıyı izleyen Niloya, gökkuşağının çıktığını görünce sevinçle dışarıya çıkar ve derede rengârenk balıkları izlerken nehrin suyunun azaldığını fark eder. Buna neyin neden olduğunu anlamak için nehrin yukarısına doğru yürüdüğünde dal parçalarının nehri kapattığını görür; dedesi ve babasıyla dalları kaldırıp nehri kurtarır.

İncelenen 2. bölüm (Bölüm adı: Bakarsan bağ bakmazsan dağ olur): Niloya dere kenarına en sevdiği pembe çiçeğini sulamak için gider. Çiçeği ile ilgilenirken bir anda kaplumbağası Tosbik'in kaybolduğunu fark eder ve onu aramaya başlar. Annesinden duyduğu “Bakarsan bağ, bakmazsan dağ olur” atasözünü yanlış anlayarak kaplumbağasına bakmadığı için dağa dönüştüğünü düşünüp onu eski haline getirmek için çözümler aramaya başlar.

İncelenen 3. bölüm (Bölüm adı: İlkbahar): İlkbaharın çabucak gelmesini isteyen Niloya, Tosbik ile kırlara gittiğinde kırlarda ilkbaharın habercisi olan papatyaları arar. Arkadaşı Mete'nin kâğıttan papatyalar yaparak kırlara bıraktığını görür. Kırlarda papatyalar olduğunda ilkbaharın daha çabuk geldiğini söyleyen Mete'ye hak vererek onunla birlikte kâğıttan papatyalar yapmaya başlar. Daha sonra kırdan açan ilk gerçek papatyayı görürler ve ilkbaharın geldiğini anlayıp çok mutlu olurlar.

İncelenen 4. bölüm (Bölüm adı: Oyun): Abisi ve arkadaşlarıyla futbol oynamak isteyen Niloya oynamasına izin verilmeyince üzülür. Annesi de kızından küçük Ayşecik'le oynamasını ister. Ayşecik'le oynamakta zorluk çeken Niloya, abisinin ağacın dalına takılan topunu almasına yardım ederek Ayşecik'i de oyuna dâhil eder ve hep birlikte top oynarlar.

İncelenen 5. bölüm (Bölüm adı: Soğan): Niloya soğan doğrayan annesi ve babaannesinin gözlemlerinden yaş geldiğinde onların mutsuz olduğunu düşünür ve büyüklerini eğlendirmek için oyunlar oynar ama sonunda onların soğan nedeniyle ağladığını ve mutsuz olmadıklarını anlar.

İncelenen 6. bölüm (Bölüm adı: Karınca parkı): Niloya elma toplarken hiç durmadan çalışan karıncaları fark eder. Onların yorulduğunu düşünerek onlar için karınca parkı yapar ama karıncaların parkla ilgilenmediklerini ve çalışmaya devam ettiklerini görüp şaşırır.

İncelenen 7. bölüm (Bölüm adı: Kemeñçe): Niloya duvarda duran kemeñçeyi annesinden izin alarak alır ve çalmak ister. Çıkardığı seslerle çalabildiğini düşünür ancak çalmayı bilmediği için annesi, arkadaşı Mete ve abisi bu bozuk keman sesine dayanamaz. Sonunda köydeki kuşlar bile kaçır. Niloya'ya kemeñçe çalmayı öğretmeye karar veren dedesi sayesinde, çalmak için öğrenmesi gerektiğini anlar.

İncelenen 8. bölüm (Bölüm adı: Fındık zamanı): Babasının Niloya'ya aldığı bebeği babaannesini de çok beğenir ve çocukluk günlerinde oynadığı bebeklerin nasıl olduğunu anlatır. Niloya babaannesini mutlu etmek için fındık bahçesinden topladığı fındık kabukları ve ağaç dalları ile babaannesine çocukluğundaki bebeği yapar ve babaannesine hediye eder.

İncelenen 9. bölüm (Bölüm adı: Hangi renk): Niloya resim çizip annesine hediye etmek ister. Resim çizmek için bahçeye çıkar. O sırada abisi, Elif ve Mine onu görür. Herkesin resmi nasıl boyaması gerektiği konusunda ayrı bir fikri vardır ve resim Niloya'nın istediği gibi olmaz. Babası yapacağı resmin ona ait olduğunu ve dilediği gibi yapması gerektiğini söyler. Niloya resme yeniden başlar ve kendi kararlarına göre resmi boyar.

İncelenen 10. bölüm (Bölüm adı: Domates): Evlerinin bahçesindeki domateslerin çabucak olgunlaşıp kızarmasını isteyen Niloya sabırsızlıkla bekledikten sonra dayanamaz ve bir gece gizlice çıkıp domatesleri kırmızıya boyar. Domateslerin kızardığını gören annesi ve abisi mutlu olur ancak yağmur yağmaya başladığında Niloya boyaların akacağından endişelenir ve gerçeği itiraf eder.

İncelenen 11. bölüm (Bölüm adı: Sahur): Ramazan ayında geceleyin davulcunun sesini duyan Niloya, davulcunun insanları sahura kaldırmak için davul çaldığını duyunca abisiyle davul çalarak komşularını uyandırmak ister. Abisiyle sokak sokak dolaşarak sahurda davul çalan Niloya davulun sesi az çıktığı için komşularını uyandıramaz ve ezan okunmadan önce komşularını sahura kaldırmak için çareler aramaya başlar.

İncelenen 12. bölüm (Bölüm adı: Barış): Arkadaşı Mete, futbol topuyla oynayan ve çok güzel hareketler yapan Niloya'yı görünce daha iyisini yaptığını iddia eder ama topu sektirirken düşer. Kendisine gülen Niloya'ya alınır ve gider. Mete'nin küsmesine üzülen Niloya Mete'nin gönlünü almak için çareler arar.

İncelenen 13. bölüm (Bölüm adı: Yıldız): Babası ve dedesiyle denize açılmak için deniz kıyısına giden Niloya sahilde küçük bir denizyıldızı bulur. Onun denizyıldızı olduğunu anlamaz ve gökyüzünden düştüğü kanısına kapılır. Tekneyle giderken yol boyunca küçük yıldız gökyüzüne ulaştırmaya çalışır. Tüm uğraşlarına rağmen elinde durmaya devam eden yıldızın denizyıldızı olduğunu sonunda anlar.

5. 2. Bulgular

İncelenen 13 bölümden elde edilen “özür dileme”, “rica etme” ve “teşekkür etme” söz edimleri şu şekildedir:

Özür Dileme

Affedersin Tosbiğim (2. bölümde Niloya kaplumbağasını unuttuğunda ondan özür diler)

Anne gizlice yaptım ben çok özür dilerim (10. bölümde annesi domateslerin zamanı geldiğinde kızaracağını söyler ama Niloya sabredemeyip gece gizlice domatesleri kırmızıya boyar ve yağmur yağdığında domateslerin boyasının akacağını düşünen Niloya domatesleri boyadığını itiraf ederek özür diler.)

Mete seni kırdıysam özür dilerim (12. bölümde Niloya arkadaşı Mete'ye top sektiremediği için güler. Sonrasında Mete ona küstüğü için ondan özür diler.)

Rica Etme

Sevgili dağ sana bakarsam yeniden Tosbik olur musun? (2. bölümde Niloya kaplumbağasının dağa dönuştüğünü düşünür ve onunla ilgileceğini söyleyip tekrar kaplumbağaya dönüşmesini rica eder.)

Nolur yine kaplumbağa ol, benim Tosbiğim ol (2. bölümde, dağdan kaplumbağa haline dönüşmesini rica eder.)

Nolur Tosbiğim geri dön (2. bölümde kaybolan kaplumbağasından eve dönmesini rica eder.)

Hadi daha çok çiçek yapalım (3. bölümde arkadaşı Mete'den birlikte daha çok çiçek yapmalarını rica eder.)

Niloya topu atar mısın? (4. bölümde abisi Niloya'nın yanına kaçan topu kendisine atmasını rica eder.)

Abi ben de sizinle oynamak istiyorum (4. bölümde Niloya abisinin onu da oyuna dâhil etmesini rica eder.)

Niloyacım hadi biraz Ayşecik'le oyun oynayın (4. bölümde annesi Niloya'dan Ayşe bebekle oynamasını rica eder.)

Ay yapma (5. bölümde Niloya babaannesine ve annesine yavru aslan taklidi yapıp annesini ve babaannesini güldürmeye çalışınca babaannesi yapmamasını rica eder.)

Ben de size yardım edebilir miyim? (6. bölümde Niloya elma toplayan annesinden ve babaannesinden elma toplamasına izin vermelerini rica eder.)

Azıcık dinlensenize (6. bölümde Niloya topraktaki karıncalara dinlenmeleri için park yapar ve onların bu parkta dinlenmelerini rica eder.)

Anne kemeñçeyi alabilir miyim? (7. bölümde Niloya annesinden dedesinin duvarda asılı duran kemeñçesini vermesini rica eder.)

Anne kemeñçeyi çalabilir miyim? (7. bölümde Niloya annesinden kemeñçeyi çalmasına izin vermesini rica eder.)

Neden gidip dışarıda çalmıyorsun kemeñçeyi? (7. bölümde annesi kemeñçe çalmayı bilmeyen ve rahatsız edici sesler çıkaran Niloya'dan kemeñçeyi bahçede çalmasını rica eder.)

Niloyacım canım kardeşim bak Tosbik orada, biraz da ona çal, ha (7. bölümde abisi, evde sırasıyla annesine, abisine ve dedesine kemeñçe çalan ama herkesi çıkardığı seslerle rahatsız eden Niloya'dan kemeñçeyi biraz da kaplumbağasına çalmasını rica eder.)

Niloya benim canım yavrum, köyde kimse kalmayacak, dur (7. bölümde dedesi kemeñçe çaldığını düşünen ancak başarılı olamayıp herkesi rahatsız eden Niloya'dan artık kemeñçe çalmamasını rica eder.)

Aman kızım, dur (7. bölümde dedesi Niloya'dan kemeñçe çalmaya son vermesini rica eder.)

Ver bana kemeñçeyi de göstereyim (7. bölümde dedesi nasıl çalınacağını göstermek için Niloya'dan kemeñçeyi ona vermesini rica eder.)

Anne, fındık çöplerini alabilir miyim? (8. bölümde Niloya çocukluk hikâyesini dinlediği babaannesine sürpriz yapmak ister ve babaannesinin çocukluğunda oynadığı fındık kabuklarından yapılan bebeği yapmak için annesinden fındık kabuklarını kendisine vermesini rica eder.)

Tosbiğim nehre doğru gider misin? (9. bölümde Niloya kaplumbağasından nehir kıyısına gitmesini rica eder.)

Gidebiliriz, değil mi anne? (11. bölümde sahur vaktinde davul çalıp komşularını uyandırmak ister ve abisiyle gece davul çalmak için annesinden izin vermesini rica eder.)

Hoca amca, bekle (11. bölümde Niloya zamanında davul çalıp komşularını sahura kaldıramadığı için cami hocasının ezanı okumamasını ister ve ondan ezan okumak için biraz daha beklemesini rica eder.)

Hemen okuma ezanı nolur (11. bölümde cami hocasını ezanı geç okuması konusunda ikna edemeyen Niloya, daha geç okuması için cami hocasından ricada bulunur.)

Mete, merak ettim nasıl sektiriyorsun topu göstereceğine (12. bölümde Niloya çok iyi top sektirdiğini söyleyen arkadaşı Mete'den top sektirişini göstermesini rica eder.)

Gel oynayalım, nolur hemen küsme (12. bölümde Niloya arkadaşı Mete'den hemen küsmemesini rica eder.)

Hadi gel barışalım, haydi yeniden yarışalım (12. bölümde Niloya arkadaşı Mete'den barışıp yeniden yarışmalarını rica eder.)

Küsmeyelim lütfen (12. bölümde arkadaşı Mete top sektiremediğinde Niloya ona güler ve Mete Niloya'ya küser. Niloya daha sonra Mete'den onu affetmesini rica eder.)

Hadi evine git (13. bölümde Niloya babası ve dedesiyle balık tutmaya çıktığında yerde denizyıldızı bulur ve bu yıldızın gökyüzünden düştüğünü düşünür. Yıldızdan evine dönmesini rica eder.)

Dedeciğim şu buluta üfleyip uzaklaştırabilir misin? (13. bölümde Niloya bulduğu denizyıldızının gökyüzünden düştüğünü ve bulutun gökyüzünü kapattığı için yıldızın evine dönemediğini düşünür. Yıldızın evine rahat ulaşması için dedesinden bulutu üfleyip yıldızın yolunu açmasını rica eder.)

Hadi yıldız, hemen evine (13. bölümde rüzgâr yardımıyla bulut gökyüzünden çekildiğinde ve gökyüzü açıldığında denizyıldızından zaman kaybetmeden gökyüzündeki evine dönmesini rica eder.)

Teşekkür Etme

Sayende nehir kurtulacak (1. bölümde dedesi nehrin sularının azalmasını önlediği için Niloya'ya teşekkür eder.)

Teşekkür ederim (3. bölümde Mete annesinin işlediği mendili güzel bulan Niloya'ya teşekkür eder.)

Sağ ol Niloya (4. bölümde Niloya kaleye gol atan abisine “Harikasın abi, çok güzel gol attın” dediği için abisi Niloya'ya teşekkür eder.)

Teşekkür ederim Niloya (4. bölümde abisi ağacın dalında takılı kalan topunu almak için ayakkabısını fırlatır ama topla birlikte ayakkabısı da ağacın dalları arasında asılı kalır. Ağaca çıkıp hem abisinin ayakkabısını hem de topu aldığı için abisi Niloya'ya teşekkür eder.)

Teşekkür ederim benim tatlı yavrum (7. bölümde Niloya'nın babaannesi çocukluğunda Niloya'nın gibi bebeği olmadığını anlatır ve Niloya babaannesine kendi bebeğini vermeyi teklif ettiğinde babaannesi Niloya'ya teşekkür eder.)

Çok teşekkür ederim canım torunum benim (7. bölümde Niloya fındık kabuklarından babaannesinin çocukluğundaki bebeğine benzer bir bebek yapar ve bu bebeği hediye ettiğinde babaannesi Niloya'ya teşekkür eder.)

Teşekkür ederim abi (9. bölümde Niloya resim yaparken abisi “kolay gelsin” der ve gülü kırmızıya boyamasını tavsiye eder. Niloya da abisine teşekkür eder.)

Mine, çok teşekkür ederim (9. bölümde Niloya çiçeği turuncuya boyamasını söyleyen arkadaşı Mine'ye teşekkür eder.)

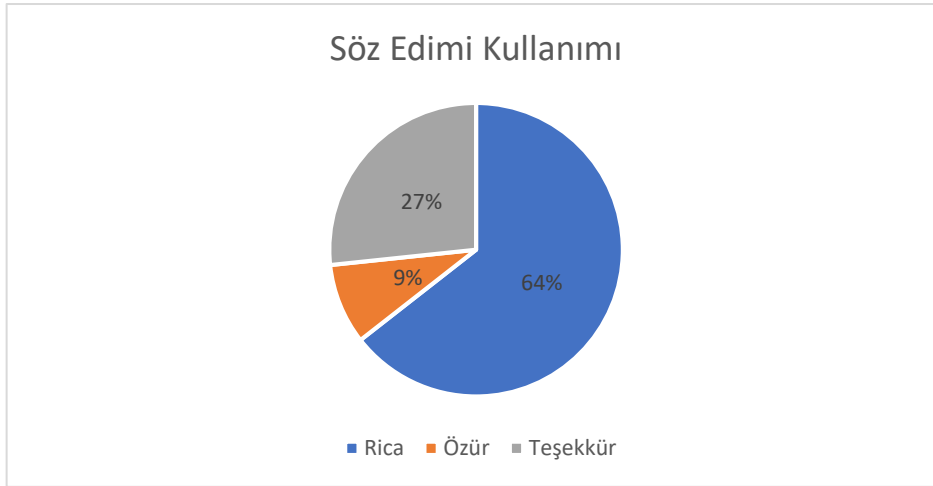
Teşekkür ederim Elif (9. bölümde Niloya çiçeği pembe yapması gerektiğini söyleyen Elif'e teşekkür eder.)

Canım kızım benim, resmin çok güzel olmuş teşekkür ederim (9. bölümde annesi Niloya'ya resim yaptığı için teşekkür eder.)

Niloya canım kızım benim, dürüst davranıp doğruyu söylediğin için çok teşekkür ederim (10. bölümde Niloya domatesleri kırmızıya boyayıp annesini kandırdığını itiraf eder ve annesi de Niloya'ya dürüst olduğu için teşekkür eder.)

Teşekkür ederim hoca amca (11. bölümde Niloya sahurda ezan okuyan cami hocasına teşekkür eder.)

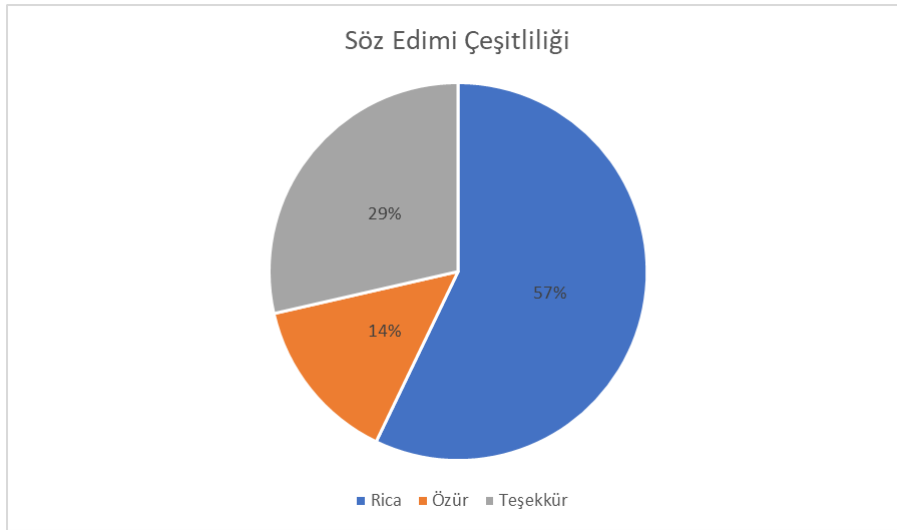
İncelenen bölümlerde “özür dileme”, “rica etme” ve “teşekkür etme” söz edimleri kullanım sıklığına göre karşılaştırıldığında aşağıdaki gibi bir tablo görülmektedir.

Tablo 1: Söz Edimlerinin Kullanım Sıklığı

Tabloya göre “rica etme” söz edimi en sık kullanılan söz edimidir. % 64’lük bir orana sahiptir. “Rica etme” ifadesi için 29 söz edimi; “teşekkür etme” ifadesi için 12 söz edimi kullanıldığı tespit edilmiştir. Teşekkür etme ifadesi için kullanılan söz edimlerinin oranı % 27’dir. En az kullanılan söz edimi “özür dileme” ifadesidir. Oranı % 9’dur. Bu ifade için 4 kullanım görülmüştür.

“Özür dileme”, “rica etme” ve “teşekkür etme” ifadeleri için kaç farklı söz edimi kullanıldığı karşılaştırıldığında ise şu şekilde bir tablo görülmektedir:

Tablo 2: Söz Edimlerinin Kullanım Çeşitliliği

Tabloya göre en çeşitli söz ediminin kullanıldığı ifade % 57 ile “rica etme” ifadesidir. 8 farklı türde yapıyla rica anlamı verildiği görülmüştür. Bu yapılar: yalvarma formu (nolur), soru formu (verir misin?), istek formu (hadi yapalım), emir formu (ay yapma), izin formu (alabilir miyim?), öneri formu (neden gidip çalmıyorsun?), onaylama formu (gidebiliriz değil mi?), emir-istek formudur (gösterece). “Sayende, sağ ol, teşekkür ederim” şeklinde 3 farklı söz edimiyle karşılanan “teşekkür etme” ifadesi, % 29 oranıyla ikinci sıradadır. En az söz edimi kullanım çeşitliliği % 14 oranıyla “özür dileme” ifadesindedir. Bu ifade için “affedersin, özür dilerim” şeklinde iki söz edimi kullanılmıştır.

6. SONUÇ

Ebeveynler ve çocuk arasında dengelerin değiştiği günümüz aile yapısında, çocukların özür dilemekte, rica ve teşekkür etmekte zorlandığı görülmektedir. Çocuğun ailede yeterli derecede öğrenemediği bu değerlerin sürekli maruz kaldığı çizgi dizilerde ne şekilde verildiğinin incelendiği Niloya adlı çizgi dizide “özür dileme”, “rica etme” ve “teşekkür etme” söz edimlerinin bulunduğu 13 bölüm incelenmiştir. Tespit edilen sonuçlar şu şekildedir:

1. “Özür dileme”, “teşekkür etme” ve “rica etme” söz edimlerinden en çok kullanılanı “rica etme” söz edimidir. 29 “rica etme”, 12 “teşekkür etme” ve 4 “özür dileme” söz edimi tespit edilmiştir.

2. “Özür dileme” ifadesi için 2 farklı söz edimi kullanılmıştır: affedersin, özür dilerim. “Teşekkür etme” ifadesi için 3 farklı söz edimi kullanılmıştır: sayende, sağ ol, teşekkür ederim. En çeşitli söz edimi “rica etme” ifadesidir. Bu ifade için 8 farklı yapıda söz edimi kullanılmıştır: yalvarma formu, soru formu, istek formu, emir formu, izin formu, öneri formu, onaylama formu, emir-istek formu.

3. “Özür dileme”, “teşekkür etme” ve “rica etme” ifadelerini içeren söz edimlerinin oyun, eğlence ve günlük hayat akışı içinde aile büyüklerinin sevgi dolu yaklaşımıyla verilmesi amaçlanmıştır; “şimdi özür dilemelisin”, “bu durumda teşekkür etmen lazım” ya da “bir şey isterken rica etmen gerek” gibi uyarı içeren kullanımlara yer verilmemiştir.

Söz edimleri toplumsal değerlerin parçasıdır ve çocuk yaşta kazanılır. Aile büyüklerinden çocuklara aktarılan değerler olmazsa bu edimlerden yoksun yetişen çocukların oluşturduğu yeni toplumlar içten çürümeye başlar. Tarhan’ın (2021) dediği gibi “Toplumları değiştiren bütün kötülükler ağaçlarda saklı kurtlar gibidir, nasıl ki kurtlar ağacı içten kemirerek devirirse sosyal yozlaşma ve kuralsızlık da toplumu böyle çürütür.”

KAYNAKLAR

- Cerrah Özsevgeç, L. ve Saka, A. (2018). Çocukların İzledikleri Çizgi Filmler Ve Bu Tercihlerinin Karakterleri İle İlişkisi. *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi (IBAD)*, 3(2), 725-734. <https://doi.org/10.21733/ibad.452142>
- Fırat, H. (2019). Çizgi Filmlerde Çocuk Gerçekliği: Niloya Örneği. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 8(2), 1007-1033.
- Karakuş, N. (2015). Okul Öncesi Döneme Hitap Eden Tema İçerikli Çizgi Filmlerin Değerler Eğitimine Katkısı Yönünden Değerlendirilmesi (Niloya Örneği). *Değerler Eğitimi Dergisi*, 13(30), 251-277.
- Karaman, H. ve Yılar, Ö. (2020). Çizgi Filmlerde Halk Bilimi Unsurlarının Kullanımı: Niloya Örneği. *Eğitim Kuram ve Uygulama Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 149-165.
- Kılıç, V. (2009). *Anlambilime Giriş*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- Kocaman, A. (2009). Dilbilim Söylemi. A. Kocaman (Ed.). *Söylem Üzerine* içinde (s. 111). Ankara: ODTÜ Yayıncılık.
- Korkut, E. (2017). *Söz ve Kimlik*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Leech, G.N. (1983). *Principles of Pragmatics*. London: Longman.
- Onursal-Ayırır, İ. (2016). *Edimbilim ve Dil Öğretimi. Dil Bilimleri ve Dil Öğretimi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Saraç, H. (2018). *Okul Öncesi Dönem Çocuklarına Yönelik Çizgi Filmlerde Toplumsal Cinsiyetin İnşası: Niloya Örneği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kadın Çalışmaları Anabilim Dalı, İstanbul.
- Searle, R. J.(2000). *Söz Edimleri. Bir Dil Felsefesi Denemesi*. Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Shriffrin, D. (1994). *Approaches to Discourse*. USA: Blackwell Publishers Inc.
- Şeker, N. T. ve Balcı, E. V. (2013). Yeni Türk Çocuk Dizi Fenomeni “Pepee” Çizgi Dizisinin Alımlama Analizi. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 33, 243-263.
- Tarhan, N. (2021). *Değerler Psikolojisi ve İnsan & Güzel İnsan Modeli*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Tomasello, M. & Brooks, P. J. (1999). *Early Syntactic Development*. London and New York: Psychology Press.
- Topbaş, S. ve Maviş, İ. (2005). Edimbilgisi gelişimi [Pragmatik gelişim]. S. Topbaş (Ed.) *Dil ve Kavram Gelişimi* içinde (s. 123-140). Ankara: Kök Yayıncılık.
- Trawich-Smith, J. W. (2000). *Early Childhood Development: A Multicultural Perspective*. Michigan: Merrill.

Ufak, K. ve Yorulmaz, B. (2022). Niloya Çizgi Filminin İçerdiği Değerler Açısından İncelenmesi. *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 99-112. <https://doi.org/10.47951/mediad.991146>

Ünal Kaya, B. (2022). *Çizgi Filmlerde Aile Kurumunun Sunumu: Niloya Örneği*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, Nevşehir.

Yağan Güder, S. (2017). Okul Öncesi Dönem Çocuklarının İzledikleri Çizgi Filmlerin Toplumsal Cinsiyet Kalıp Yargıları Açısından İncelenmesi: Niloya Örneği. *Journal Of Qualitative Research in Education*, 5(2), 96-111.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Çalışma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları.

Yılmaz, A. ve Çelik, A. (2018). Çizgi Filmlerdeki Spor Unsurlarının İncelenmesi: Niloya Ve Kuzucuk Örnekleri. *CBÜ Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 13(2), 296-309.

ANIMATSION FILMLAR – OILAVIY MILLIY-MADANIY QADRIYATLARNI SHAKLLANTIRISH VOSITASI SIFATIDA

Manzura SHAMSIYEVA

Doç. Dr. ToshDO‘TAU Tel.: +998 97 754 96 69, vasiya06@mail.ru

Ahmet ERDEM

Toshkent Turk maktabi direktor o‘rinbosari Tel.: +90 505 925 6098, ahmeterdem1453@gmail.com

ANNOTATSIYA

Televizorning inson ongiga ta'siri darajasi masalasi televizorning paydo bo'lishi boshidan beri o'rganilmoqda. Multfilmlarni tomosha qilish erta bolalikdan boshlab bolalar uchun eng sevimli mashg'ulotdir. Bu bola uchun atrofdagi dunyo, odamlar o'rtasidagi munosabatlar va ularni boshqarish normalari to'g'risida hukmlarning shakllanishiga ta'sir qiluvchi eng muhim omillardan biridir. Bolalarni jalb qilish uchun multfilmlar, seriallarni namoyish etadigan ko'plab kanallar mavjud. Bola multfilmni tomosha qilganda, u atrofdagi dunyodan uzilib qolganga o'xshaydi. U nutqning tabiiy tovushiga javob berishni to'xtatadi. Multfilm qahramonlari nutqiga, ularning xatti-harakatiga taqlid qila boshlaydi. Hozirgi vaqtda oila haqida juda ko'p sonli multfilmlar ishlab chiqarilmoqda, ular bolalarda asosiy qadriyatlarni shakllantirishda turlicha ta'sir ko'rsatmoqda. Ushbu maqolada biz multfilm mahsulotlarini tahlil qilish haqida ko'proq to'xtalamiz, chunki uning asosiy maqsadli auditoriyasi maktabgacha va boshlang'ich maktab yoshidagi bolalardir. Ushbu yosh guruhini tanlash tasodifiy emas, chunki aynan shu vaqtda bola, ayniqsa, atrofdagi dunyoni til, jinsiy rolli farqlar, gender-ijtimoiy rollar, jamiyatdagi xulq-atvor qoidalarini faol ravishda o'zlashtiradi. Multfilmlar maktabgacha va boshlang'ich maktab yoshidagi bolalarni tarbiyalashning eng samarali vositalaridan biridir, chunki ular eng yaqin va tushunarli bolaga san'at turi, uni dunyo bilan tanishtirish, qadriyatlar va xulq-atvor modellarini, sabab-oqibat munosabatlarini namoyish etish, estetik did va hazil tuyg'usini shakllantirishda xizmat qiladi. Multfilmlarning ba'zilar oilada sog'lom munosabatlarni targ'ib qiladi, boshqalari, aksincha, keksa avlodga nisbatan shafqatsiz munosabatni namoyish etadi. Maqolada mahalliy va xorijiy multfilmlarning oilaviy qadriyatlar shakllanishiga xizmat qiluvchi jihatlari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: oilaviy qadriyatlar, ota-onaga hurmat, mahalliy multfilmlar, xorij multfilmlari.

AİLENİN ULUSAL-KÜLTÜREL DEĞERLERİNİ OLUŞTURMANIN BİR ARACI OLARAK ANİMASYON FİLMLER

ÖZET

Televizyonun insan zihnine ne derecede etki ettiğiyle ilgili mesele, televizyonun ortaya çıkışından beri incelenmiştir. Çizgi film izlemek, ilk çocukluktan itibaren çocuklar için en eğlenceli meşguliyyəttir. Bu; çocuk için çevre, insanlar arasındaki ilişkiler ve onları yönetme normları doğrultusundaki yargıların şekillenmesine tesir eden en önemli faktörlerden biridir. Çocukların dikkatini çeken için çizgi filmler, diziler gösteren çok fazla kanal var. Çocuk çizgi film izlediğinde etrafındaki dünyadan uzaklaşmış gibi görünür. O konuşmanın doğal sesine cevap vermez. Çizgi film kahramanlarının konuşmalarını, hal ve hareketlerini taklit etmeye başlar. Bu dönemde, aile ile ilgili çok sayıda çizgi film yapılmakta; bu çizgi filmler, çocuklarda temel değerlerin oluşumu noktasında farklı etkiler göstermektedir. Bu makalede biz, çizgi filmleri analiz etme konusu üzerinde daha fazla duracağız. Çünkü çizgi filmlerin hedef kitlesi okul öncesi ve ilkökul çağındaki çocuklardır. Bu yaş grubunun seçimi tesadüfi değildir, çünkü şu anda çocuk özellikle çevreyi, dil, farklı cinsiyet rolleri, sosyal rolleri, toplumdaki davranış kurallarını aktif olarak özümser. Çizgi filmler, okul öncesi ve ilkökul çağındaki çocukları eğitmenin en etkili araçlarından biridir. Çünkü çizgi filmler en samimi ve zeki çocuğa bir sanat türü olarak; ona dünyayı tanıma, değer ve davranış modellerini, neden-sonuç ilişkileri gösterme, estetik zevk ve mizah duygusu oluşturma hususunda hizmet eder. Bazı çizgi filmler ailede sağlam ilişkileri bir araya getirirken, başka çizgi filmler ise aksine eski nesle karşı acımasız bir tutum ortaya koymaktadır. Makalede, yerli ve yabancı çizgi filmlerin aile değerlerinin oluşumuna hizmet eden yönleri analiz edilmektedir.

Anahtar Sözcükler: aile değerleri, ebeveynlere saygı, yerli çizgi filmler, yabancı çizgi filmler.

ANIMATED FILMS AS A MEANS OF FORMING THE NATIONAL-CULTURAL VALUES OF THE FAMILY

ABSTRACT

The question of the degree of influence of television on the human mind has been studied since the beginning of the emergence of television. Watching cartoons is a favorite pastime for children from early childhood. This is one of the most important factors for a child that influence the formation of judgments about the surrounding world, relationships between people and the norms of their management. There are many channels that show cartoons, series to attract children. When a child watches a cartoon, he seems to be disconnected from the world around him. It stops responding to the natural sound of speech. Cartoon characters begin to imitate their speech, their behavior. Currently, a huge number of cartoons are produced about the family, which have different effects on the formation of basic values in children. In this article, we will talk more about the analysis of cartoon products, since its main target audience is children of preschool and primary school age. The choice of this age group is not accidental, because it is at this time that the child actively assimilates the rules of behavior in society, especially the world around him, language, gender-role differences, gender-social roles. Cartoons are one of the most effective means of raising children of preschool and primary school age, since they serve the most intimate and understandable child with a type of art, introducing him to the world, demonstrating models of values and behavior, cause-and-effect relationships, forming aesthetic taste and a sense of humor. Some of the cartoons promote healthy relationships in the family, others, on the contrary, demonstrate a cruel attitude towards the older generation. The article analyzes the aspects of domestic and foreign cartoons that serve the formation of family values.

Keywords: family values, respect for parents, local cartoons, foreign cartoons.

Ma'naviy va axloqiy qadriyatlarni bir avloddan ikkinchisiga o'tkazish mexanizmi juda murakkab, u ko'plab agentlarni o'z ichiga oladi va o'ziga xos tuzilishga ega. Ijtimoiylashuvning asosiy agentlari hali ham o'z oilalari va eng yaqin qarindoshlar — ota, ona, bobo, buvi, aka-uka, opa-singillar va boshqalarni tashkil etadi. Bugungi kunda ba'zi oilalar global o'zgarishlarni boshdan kechirmoqda. Bolani tarbiyalash uchun oila tomonidan ajratilgan vaqt ko'paygan bo'lsa-da, uning sifati sezilarli darajada yomonlashdi. Ta'lim sifatining pasayishiga olib keldi. Oila a'zolari bilan o'yin faoliyati orqali bola asosiy ijtimoiy rollarni angelaydi.

Zamonaviy informatsion jamiyatining ko'plab salbiy tendensiyalari, shuningdek, yoshlarni giyohvandlik ta'siri bilan telekommunikatsion imkoniyatlarning o'sishini ham o'z ichiga oladi. Haqiqiy hayot kechirish o'rniga, ko'pchilik passiv bo'sh vaqtni oladi, kun bo'yi televizor ekranlari, planshet kompyuterlari va boshqalar oldida o'tiradi. hissiyotlarga bo'lgan ehtiyoj do'stlar va tengdoshlar bilan haqiqiy muloqot orqali emas, balki multfilmlar va seriallarni tomosha qilish, ularning qahramonlari va virtual suhbatdoshlari bilan "muloqot" orqali qondiriladi.

* Har yili dunyoning ko'plab mamlakatlarida 29-oktyabr "Xalqaro animatsiya kuni" sifatida nishonlanadi. O'zbek animatsiya tarixiga nazar solamiz.

* O'zbek animatsiya san'at tarixi 1965-yilda «O'zbekfilm» studiyasida rejissyor Damir Salimov "6x6 kvadratda" degan multfilmni suratga olgan. O'zbekiston kino tarixida birinchi multfilm sifatida qolgan mazkur asar qo'g'irchoqlarning mexanik harakatiga asoslangan edi.

* O'zbekistonda ilk chizilgan multfilm 1969-yili suratga olindi. "Jasur chumchuq" asari o'z davri uchun ilg'or texnologiya asosida suratga olingan edi.

* 1970-yilga kelib "O'zbekfilm"da multfilm ustaxonasi tashkil qilindi. Unda animatorlar, grafika ustalari, rassomlar va boshqa ijodkorlar yangi multfilmlar ishlab chiqarish bo'yicha maydon yaratishdi.

Yillar davomida o'zbek animatsiya tarixida turli mavzu va janrlarda ko'plab multfilmlar yaratildi. Jumladan,

«Uzviylik», «G'ildirakli uy», «Dovyurak oshpaz», «Kenja botir 1,2», «Matizning sarguzashtlari» «Cho'ldagi ko'l», «Mayin yomg'ir yog'adi», «Miks», «Sehrli tanbur», «Hayot daryosi» va boshqalar.

Hozirgi kunga kelib, o'zbek animatsiya sohasiga yangi zamonaviy texnologiyalar olib kirilmoqda. Xususan, joriy yilda Kinematografiya agentligi, «Futurist» MChJ va Ummon davlati hamkorligida Ummon fizigi va doktor Ibn al-Dahabiy to'g'risida animatsion filmida inson tanasi va yuzi harakatini suratga olish - "Motion Capture" texnologiyasidan foydalanildi.

Televizorning inson ongiga ta'siri darajasi masalasi televizorning paydo bo'lishi boshidan beri o'rganilmoqda. Multfilmlarni tomosha qilish erta bolalikdan boshlab bolalar uchun eng sevimli

mashg'ulotdir. Bu bola uchun atrofdagi dunyo, odamlar o'rtasidagi munosabatlar va ularni boshqarish normalari to'g'risida hukmlarning shakllanishiga ta'sir qiluvchi eng muhim omillardan biridir. Bolalarni jalb qilish uchun multfilmlar, seriallarni namoyish etadigan ko'plab kanallar mavjud. Bola multfilmni tomosha qilganda, u atrofdagi dunyodan uzilib qolganga o'xshaydi. U nutqning tabiiy tovushiga javob berishni to'xtatadi. Multfilm qahramonlari nutqiga, ularning xatti-harakatiga taqlid qila boshlaydi. Hozirgi vaqtda oila haqida juda ko'p sonli multfilmlar ishlab chiqarilmoqda, ular bolalarda asosiy qadriyatlarni shakllantirishda turlicha ta'sir ko'rsatmoqda.

Yosh xususiyatlari tufayli maktabgacha yoshdagi bolalar tanqidiy munosabatda bo'lishga qodir bo'lmaydi. Bolada idrok etish yosh bilan bog'liq tarzda o'ziga xos sodda – realistik, fragmentli bo'ladi uni to'g'ri yo'naltirish bolalarda anglash jarayonlari, og'zaki nutqni rivojlantirish va badiiy obrazlarni yetarli darajada talqin qilishga yordam beradi. Mutaxassislarning ta'kidlashicha, hozirgi vaqtda bolalarning tajovuzkorligi, qo'rquvi va shaxsiyatining deformatsiyasi manbai bo'lgan yolg'on ideallarni targ'ib qiluvchi estetik va axloqiy me'yorlarga mos kelmaydigan multfilmlarni namoyish etish xavfi juda katta. Yuzaki o'yin-kulgu ortida axloqsizlikka qarshi xatti-harakat stereotiplari, yovuz maqsadlar va ko'rsatmalar mavjud. Buning oldini olish uchun quyidagi vazifalarni amalga oshirish maqsadga muvofiq:

1. 5-7 yoshli bolalarni axloqiy tarbiyalash muammolarini hal qilish uchun animatsion filmlarni tanlash mezonlarini ajratib ko'rsatish;

2. bolaning multfilm bilan aloqasini pedagogik qo'llab-quvvatlash jarayonining imkoniyatlarini o'rganish.

Multfilmlarni tanlash mezonlari sifatida biz quyidagi jihatlarni ta'kidladik:

1. Multfilmning axloqiy muammolarining hissiy yorqinligi va boyligi;
2. Matnlar tuzilishining bolalarni idrok etish va tushunish qobiliyatiga muvofiqligi, ularning bolalar tajribasi va boshdan kechirgan voqealar bilan o'zaro bog'liqligi;
3. Filmning dinamikligi, syujetning keskinligi va ekspressiv rivojlanishi, bolani o'ziga jalb qiladigan voqealar, filmning vaziyatga ruhiy hissiy kiritilishini rag'batlantirish va shu bilan birga axloqiy muammolar, tanlov va qaror qabul qilish vaziyatlariga duch kelish;
4. Qahramonlarning rang-barangligi, o'ziga xosligi, ekspresivligi va individualligi, ularning obrazlarining unutilmastabiyati, xarakterologik xususiyatlari namoyon bo'lishining yorqinligi va estetikasi.

Zamonaviy televizordan farqli o'laroq, folklor bolalar ruhiyatiga juda ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lgan. Folklor asarlar axloqqa oid ko'rsatmalardan iborat. Ularda yaxshilik har doim yomonlikni yengishi, mehnatsevarlik, do'stlik va o'zaro yordamning qadr-qimmati aniq tushuntiriladi.

Ertaklar ham katta ta'lim salohiyatiga ega. Ertak orqali bola atrofdagi dunyoni o'rganadi, o'z xalqining mental madaniyati asoslarini o'rganadi. Shunday qilib, hatto bolalarga ertak o'qish uchun kunning alohida qismi ajratilgan, ya'ni asosan uyqu oldidan ertaklar eshittirilgan, hatto radiolarda ham oqshom payti ertaklar eshittirilardi. Psixofiziologik tadqiqotlar ma'lumotlariga ko'ra, bolalarning idrok etishi aynan yotishdan oldin, bola ongining sezuvchanligi eng yuqori bo'lganida aytilgan. Asrlar davomida odamlar bolalar uchun mo'ljallangan ertaklarning syujetlariga yuqori talablarni qo'yishgan. Ularda ochko'zlik, dangasalik, qo'rqqoqlik, yolg'on, kattalarga hurmatsizlik qoralangan va mehnatsevarlik, halollik, qahramonlik, zukkolik, do'stlik, ota-onalarga hurmat madh etilgan. Bu kabi g'oyalar bugungi kun multfilmlarida ham o'z aksini topadi. Masalan: "Xazina", "Quyosh yurti pahlavoni", "Kenja botir", "Uddaburon shogird" kabi o'zbek animatsion filmlari; «Три кота», «Барбоскины» kabi rus multfilmlari misol bo'ladi.

Bolalar multfilmlari ota-onalar va oila maqomini mustahkamlaovchi gumanistik qadriyatlarga asoslangan bo'lishi kerak. Ertaklarda asosiy ijtimoiy rollar va ularning vazifalari (ona, ota, bobo, bobo, aka-uka, o'gay ona, etim va boshqalar) aniq ko'rsatilgan. Aksariyat xalq ertaklarida o'gay onaning qiyofasi qora ranglarda chizilgan.

Shubhasiz, ular orasida yaxshilari ham bo'ladi.

Shu bilan birga, o'gay otaning surati folklorida umuman qayd etilmagan. Ma'lum bo'lishicha, o'gay onaning xalq ongidagi roli o'gay otaning obrazidan ko'ra muhimroqdir. Ushbu muammo puxta o'rganishni talab qiladi.

Maktabgacha yoshdagi bola, ayniqsa, atrofdagi dunyoni til, gender-ijtimoiy rollar, jamiyatda o'zini tutish qoidalari va boshqalar kabi narsalarni faol ravishda o'zlashtirib boradi. Albatta, multfilmlar maktabgacha va boshlang'ich maktab bolalarini tarbiyalashning eng samarali vositalaridan biridir. Chunki ular bolaga eng yaqin va tushunarli san'at turi bo'lib, uni dunyo bilan qulay tarzda tanishtiradi, qadriyatlar va xulq-atvor modellarini, sabab-oqibat munosabatlarini namoyish etadi, estetik did va tuyg'uni shakllantiradi.

Bolaning ongi noyob hodisadir. Bolalar dunyoni kattalarga qaraganda tubdan boshqacha idrok etadilar. Bolaning atrofida sodir bo'layotgan hamma narsa u uchun muhim va mazmunli. Shu sababli bola hissiy, intellektual va harakatli qabul qiladi.

Bolani har qanday narsa, voqea, turli hodisalar, xususan, o'zi guvohi bo'lmagan voqea-hodisalar o'ziga jalb qiladi. Shu sababli, ota-onalar va boshqa oila a'zolari tomonidan bolaning tomosha qilayotgan ko'rsatuvlari va hatto multfilmlari ham nazoratga olinishi kerak.

Bolaning idrokiga ota-onalarning televizorda sodir bo'layotgan voqealarga munosabati ham muhim ta'sir ko'rsatadi.

Aksariyat Amerika multfilmlari ma'naviy estetik jihatlarga e'tibor sustligi bilan xarakterlanadi va bolada quyidagi holatlar me'yor sifatida qabul qilinishiga olib keladi:

1. Oilaning foydasizligi fenomeni yoki oila yuk sifatida;
2. Kichik, bir farzandli yoki to'liq bo'lmagan oila me'yor sifatida.
3. Ota-onalikdan nafratlanishni shakllantirish fenomeni;
4. Farzandli bo'lishdan qo'rqish hissi;

5. An'anaviy oilaviy rollarning devalvatsiyasi (ona, ota, bobo, buvi). Masalan: Shrek, Pinokkio, Aleşa Popoviç i Tugarin Emey, Krudslar oilasi.

Oilaning ijobiy tasvirlari. Shunga qaramay, zamonaviy xorijiy animatsion filmlar orasida hozirgacha oilaning haqiqiy qadr-qimmatini madh etuvchi animatsion filmlar mavjud. "Muzlik davri" multfilmida hayvon va odam bir xil vaziyatga tushib qolishadi: ular ular oilasini yo'qotadilar. Oilasiz ular o'zlarini noto'liq, yolg'iz his qilishadi. Shunda ular umuman bir-biriga to'g'ri kelmaydigan mamont, yalqov, yo'lbars kabi bir-biriga mos kelmaydigan mavjudotlarni birlashtiruvchi obraz bu inson bolasi edi. Aynan bola filmning oxiriga kelib, bu mavjudotlar bir-birini sevadigan va bir-biriga g'amxo'rlik qiladigan oila deb atash mumkin bo'lgan kuchli bir bo'g'inni yaratganligining kafolati bo'lib chiqdi. Inson bolasi nuqtai nazarni, umumiy strategni jiddiy maqsad bilan ta'minlaydi. Inson bolasi istiqbolni, umumiy strategik maqsadni belgilab beradi.

Oilaviy va axloqiy qadriyatlarni targ'ib qilish nuqtayi nazaridan eng yaxshi zamonaviy multfilmlardan biri bu "Barboskini" seriyasidir. Unda ota-onadan tashqari yana beshta bola bor, bu zamonaviy animatsiya uchun noodatiy bo'lib, katta oila organik va baxtli tarzda tasvirlanadi. Bu oilada hamma boshqacha, lekin hamma bir-birini sevadi va qadrlaydi, bir-biriga g'amxo'rlik qiladi.

Shunday qilib, oiladagi inqiroz sharoitida multfilmlar kuchli sotsializatsiya agentidir. Sifatli sotsiologik tahlil shuni ko'rsatdiki, aksariyat zamonaviy multfilmlarda oila, oilaviy munosabatlar va qadriyatlar bilan bog'liq hodisalar juda keng namoyish etilgan. Biroq, ushbu hodisalar har bir inson uchun chetlab o'tilmaydigan qadriyat sifatida oila haqidagi tushunchalardan uzoqdir. Aksincha, aksincha, ko'plab zamonaviy multfilmlarda oila keraksiz narsa sifatida taqdim etilgan va qahramonlarning unga bo'lgan munosabati beparvo. Ayol va erkakning tasvirlari aralashib ketadi, bolalar ularning yashashiga to'sqinlik qiladigan jazo sifatida namoyon bo'ladi. Ekranlardan uzatiladigan bu hodisalarning barchasi ular oila institutini mustahkamlash va rivojlantirishga hissa qo'shadilar va oilaga nisbatan kamsituvchi va salbiy munosabatni o'rnatadilar, bu uning yo'q qilinishiga olib keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Alpay, N. & Okur, M. R. (2021). *Okul öncesi dönemdeki 5-6 yaş çocuklarının görsel okuryazarlık durumlarının ve dijital öğrenme içeriklerinin incelenmesi* [An investigation of visual literacy and digital learning of 5–6-year-old preschool children]. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi (AUAd)*, 7 (3), 1-34. <https://doi.org/10.51948/auad.951885>

Doğan, A. & Göker, G. (2012). *Tematik televizyon ve çocuk: ilköğretim öğrencilerinin televizyon izleme alışkanlıkları* [Thematic television and children: primary school students' television watching habits]. *Milli Eğitim*, 194, 5-30.

Berkowitz M. V. (2011). What works in values education. *International Journal of Educational Research*, 50, 153–158. <http://dx.doi.org/10.1016/j.ijer.2011.07.003>.

Zebrowski, M. (2017). Educational potential of animated films in Poland. *Panoptikum*, 18 (25), 106-119.

Собкин В.С., Равлюк С.Г. Учитель у телевизионного экрана // *Первое сентября*. 2001. № 84. (Sobkin V.S., Ravljuk S.G. Uchitel' u televizionnogo jekrana // *Pervoe sentjabrja*. 2001. N 84.).

Тургараева, Г. К. Влияние мультипликационных фильмов на речь младших школьников / Г. К. Тургараева. — Текст: непосредственный // Проблемы и перспективы развития образования : материалы VIII Междунар. науч. конф. (г. Краснодар, февраль 2016 г.). — Краснодар: Новация, 2016. — С. 185-188. — URL: <https://moluch.ru/conf/ped/archive/187/9556/> (дата обращения: 30.03.2024). Пожалуйста, не забудьте правильно оформить цитату: Тургараева, Г. К. Влияние мультипликационных фильмов на речь младших школьников / Г. К. Тургараева. — Текст : непосредственный // Проблемы и перспективы развития образования : материалы VIII Междунар. науч. конф. (г. Краснодар, февраль 2016 г.). — Краснодар : Новация, 2016. — С. 185-188. — URL: <https://moluch.ru/conf/ped/archive/187/9556/> (дата обращения: 30.03.2024).

<https://uz.tierient.com/oilaviy-va-oilaviy-qadriyatlar/>

POSTKOLONYAL TOPLUMSAL CİNSİYET BAĞLAMINDA TÜRK DÜNYASI ÇİZGİ FİMLERİNDE KÜLTÜREL AKTARIM

Faizulla TOLTAY

Uzm., Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi

faizulla.toltai@gmail.com, ORCID: 0000-0001-5415-4767.

ÖZET

Modern teknolojilerin gelişimi ve bilim alanları üzerindeki etkisi, belirli bir düzeyde yeni oluşumların önünü açmaktadır. Bunların arasında kültür ve halk bilimi gibi sosyal bilimlerde yeni teknolojilerin kullanımının giderek yaygınlaştığını belirtmek gerekir. Bu bağlamda Türk dünyasında da söz konusu alanlarda dijital imkânlardan yararlanmanın öneminin her geçen gün arttığını görmekteyiz. Yüzyıllar boyunca maddi ve manevi değerlerimizi masallar ve efsaneler, destanlar ve hikâyeler aracılığıyla nesilden nesle aktardıysak, şimdi de dijital animasyon aracılığıyla kültürel değerleri aktarmak mümkündür. Rus sömürge döneminde ulusal özelliklerini ve kültürel değerlerini kaybetmenin eşiğine gelen, postkolonyalist Aime Cesar'ın ifadesiyle söylemek gerekirse, şekleştirilmiş Türk dünyası ülkeleri, bağımsızlık sonrasında özüne dönmeye, milli kimliklerine ve kültürel aktarıma ciddi bir şekilde önem vermişlerdir. Bu açıdan bakıldığında çizgi filmler, Türk dünyasında milli bilincin uyanmasında ve kültür aktarımında önemli bir rol oynamaktadır. Kazakistan'da "Aldar Köse", "Er Töstik ve Aidahar", "Muzbalak", "Kultegin", "Hacımukan" gibi çizgi filmler Türk dünyasının tarihi ve masal karakterlerinin animasyon versiyonlarını yaratmış ve kültürel aktarım çerçevesinde toplumsal konulara değinmiştir. Dolayısıyla bu tür çizgi filmler, Türk dünyasında kültürel değerlerin ve ulusal hafızanın yeniden canlandırılması ve sömürgecilikten arındırılması açısından özel önem arz etmektedir. Bu çalışmada Marcan Jubanış'ın yönettiği "Şaňıraqtıñ iyesin izdeymin" çizgi filmi, postkolonyal toplumsal cinsiyet bağlamında kadın üzerinden kültürel aktarım ve ulusal değerleri analiz edilecek ve incelenecektir.

Anahtar Sözcükler: Türk Dünyası, çizgi film, toplumsal cinsiyet, postkolonyalizm, kültür aktarımı.

CULTURAL TRANSMISSION IN TURKISH WORLD CARTOONS IN THE CONTEXT OF POSTCOLONIAL GENDER

ABSTRACT

The development of modern technologies and their impact on scientific fields pave the way for new formations at a certain level. Among these, it should be noted that the use of new technologies in social sciences such as culture and folklore is becoming increasingly widespread. In this context, we see that the importance of utilising digital opportunities in these fields is increasing day by day in the Turkish world. If for centuries we have transmitted our material and spiritual values from generation to generation through fairy tales and legends, epics and stories, now it is possible to transmit cultural values through digital animation. The countries of the Turkic world, which were on the verge of losing their national characteristics and cultural values during the Russian colonial period and, in the words of postcolonialist Aime Cesar, objectified, have given serious importance to returning to their essence, national identity and cultural transmission after independence. From this point of view, cartoons play an important role in awakening national consciousness and cultural transmission in the Turkic world. In Kazakhstan, cartoons such as "Aldar Köse", "Er Töstik and Aidahar", "Muzbalak", "Kultegin", "Hacımukan" created animated versions of historical and fairy tale characters of the Turkic world and addressed social issues within the framework of cultural transmission. Therefore, such cartoons are of special importance in terms of revitalising and decolonising cultural values and national memory in the Turkic world. In this study, the cultural transmission and national values of the cartoon film "Shaňıraqtıñ iyesin izdeymin" directed by Marcan Jubanış through women in the context of postcolonial gender will be analysed and examined.

Keywords: Turkic World, cartoon film, gender, postcolonialism, cultural transmission.

GİRİŞ

Çarlık Rusya'nın baskıcı Ruslaştırma politikaları ve ardından Sovyetler Birliği'nin Sovyetleştirme ideolojisinin ağır gölgesi altında ezilen Türk dünyası, yirminci yüzyılın son demlerinde

bağımsızlık şafağını görmüş ve bu yeni günün ışığında sosyal, bilimsel, siyasi, ekonomik ve kültürel alanlarda kendi rotasını çizmeye başlamıştır. Yıllarca milli değerlerin ve benzersiz özelliklerin göz ardı edildiği, sosyalist rejimin hem fiziki hem de düşünsel boyutta sömürgeleştirdiği Türkistan toprakları, bağımsızlıkla birlikte sömürgecilik zincirlerini kırarak, özgün bir varlık olarak milli kimlik ve zihniyetini pekiştirmek için var gücüyle çalışmıştır. Bu süreçte, Türkistan'ın bağımsız toplumları, milli kültür ve geleneklerini, zengin tarih ve kimliklerini keşfetme ve dünyaya tanıtmaya gayreti içine girmiştir. Modern teknolojinin nimetlerinden ve bilim alanındaki ilerlemelerden faydalanarak, bu dönüşüm sürecini hızlandırmış ve olumlu sonuçlara ulaşmaya çalışmıştır. Özellikle, sömürge döneminde unutulmaya yüz tutmuş veya yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalmış maddi ve manevi değerler, masallar, efsaneler, destanlar ve hikâyeler, medyanın gücüyle yeniden hayat bulmuş, genç nesiller başta olmak üzere toplumun her kesimine kültürel mirasın ve ulusal belleğin canlandırılması ve sömürgecilik izlerinin silinmesi konusunda önemli bir rol oynamıştır. Böylece Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından, Türk dünyasında medya, kültürel mirasın en değerli unsurları olan geleneksel hikâyeleri ve karakterleri çağdaş bir perspektifle yeniden yorumlamış ve bu sayede kültürel kimlik ve değerleri gelecek kuşaklara aktarmada kritik bir araç haline getirmiştir. Yani Türk dünyasının medyası, geleneksel değerlerle modern düşüncenin özgün bir sentezini oluşturarak, psiko-sosyolojik bir bakış açısıyla, sömürgecilik sonrası dönemlerde toplumların kendi özgünlüklerini yeniden kazanma çabalarına derinlemesine bir katkı sunmuştur.

Aynı zamanda medya, postkolonyal toplumların kendilerini yeniden tanımlama ve kimliklerini yeniden şekillendirme süreçlerinde, özellikle genç nesillerin hayatlarında belirleyici bir rol oynamaktadır. Medyanın bu etkisi, sömürgecilik sonrası dönemde, çocukların sosyal öğrenme yoluyla dekolonyalizasyon sürecini içselleştirmelerine olanak tanımaktadır. Yani medya aracılığıyla milli bilincin uyanmasına ve kültürel değerlerin nesilden nesile aktarılmasına katkı sağlamak mümkündür. Televizyon, cep telefonu, tablet, bilgisayar gibi sosyalleşme araçları, çocuklara sadece milli gelenekleri ve zengin tarihi öğretmekle kalmaz, aynı zamanda insan haklarına saygı, toplumsal ahlak ve hoşgörü gibi değerleri, özellikle de toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda bilinçlendirme açısından önemlidir. Böylece, medya aracılığıyla edindikleri bilgilerle form kazanan çocuklar, toplumsallaşmanın en kritik evresinde, tam anlamıyla “yeni bir insan” olarak şekillenirler ve geleceğe bu bilinçle adım atarlar. Çünkü Frantz Fanon'un da dediği gibi “dekolonizasyon, gerçek anlamda yeni insanların yaratılmasıdır” (Fanon, 2022: 42). Bu bağlamda, çocukların “yeni bir insan” olarak şekillenmesinde medyanın rolü, çevre ve aile kadar etkili ve önemlidir. Özellikle çizgi filmler gibi medya içerikleri, çocukların dünya görüşlerini ve değer yargılarını şekillendirmede kritik bir öneme sahiptir. Bu nedenle, medyanın sunduğu içeriklerin, çocukların zihinsel ve ahlaki gelişimlerini destekleyecek şekilde tasarlanması büyük önem taşımaktadır.

Dolayısıyla çalışmamızda ilk olarak postkolonyal toplumsal cinsiyetin, Türk dünyasının kültürel dokusunda nasıl bir iz bıraktığını ve bu izin toplumsal hafızada nasıl bir yer edindiğini irdeleyeceğiz. Bu bağlamda, Türkistan'ın zengin ve çeşitli toplum yapısında postkolonyal toplumsal cinsiyetin yankılarına kulak verecek, bu yankıların toplum üzerindeki etkilerini ve ortaya çıkardığı sonuçları titizlikle değerlendireceğiz. Araştırmamızın ilerleyen safhalarında, postkolonyal toplumsal cinsiyetin çizgi film dünyasındaki yansımalarına odaklanacağız. Bu kapsamda, Marjan Jubanış'ın kaleme aldığı ve toplumsal cinsiyet meselelerini ele alan “Evin varisini arıyorum” adlı çizgi filmini mercek altına alacağız. Bu analizle, kültürel aktarımın incelikli mekanizmalarını ve çizgi filmdeki toplumsal cinsiyet rollerinin nasıl temsil edildiğini aydınlatmayı amaçlıyoruz. Türk dünyası çizgi filmlerinin, postkolonyal toplumsal cinsiyet perspektifiyle incelenmesinin, bu rollerin anlaşılması ve kültürel aktarımın boyutları açısından ne denli mühim olduğunu ortaya koyacağız. Böylece, bu eserlerin toplumsal cinsiyet algısını şekillendirmedeki rolünü ve kültürel mirasın gelecek nesillere aktarımındaki önemini vurgulayacağız.

TÜRK DÜNYASI VE POSTKOLONYAL TOPLUMSAL CİNSİYET

Postkolonyal düşünce ve toplumsal cinsiyet, tıpkı bir ağacın dalları gibi, kolonyalizm, anti-kolonyalizm, dekolonizasyon ve milliyetçilikle iç içe geçmiş ve birbirini besleyen kavramlardır. Bu dallar, toplumsal cinsiyetin anlamını ve önemini yeniden şekillendirirken, kültürel ve toplumsal dokumuzda derin kökler salar. Toplumsal cinsiyet, postkolonyal bir prizmadan bakıldığında, sadece biyolojik bir ayrım olmaktan çıkıp, sömürgecilik karşıtı mücadelede ve ulusal kimlik inşasında kadınların ve erkeklerin rollerini ve katkılarını yeniden tanımlar. Bu bağlamda, toplumsal cinsiyet,

cinsiyetin biyolojik temellerinden ziyade, kültürel ve medeni değerlerin bir yansıması olarak ele alınır ve hem kadınların hem de erkeklerin sömürgecilik sürecinde nasıl etkilendiğini ve bu süreçten nasıl etkilendiklerini inceler. Fakat Ayla Oğuz'un Sarah Mills üzerinden aktardığına göre, postkolonyal çalışmalarda, özellikle E. Said'in "Oryantalizm" adlı eseri, kadınların deneyimlerini ve toplumsal cinsiyetin sömürgecilik ve sonrasındaki süreçlerdeki rolünü yeterince dikkate almamıştır (Oğuz, 2019: 64). Bu eksiklik, postkolonyal çalışmalarda toplumsal cinsiyetin daha kapsamlı bir şekilde ele alınmasının gerekliliğini ortaya koyar ve bu alandaki araştırmaların, kadınların ve erkeklerin sömürgecilik karşıtı mücadeledeki rollerini ve bu mücadelenin toplumsal cinsiyet anlayışımızı nasıl şekillendirdiğini anlamamızı sağlar.

Çünkü postkolonyalizm, tarih sahnesindeki büyük oyunun, sömürgeleştirilmiş erkeklerin hikayeleriyle sahnelendiği bir alan olarak ele alınırken, kadınlar bu anlatının gölgesinde kalmış, adeta birer hayalet gibi sessizce var olmuşlardır. Gayatri Chakravorty Spivak'ın derinlemesine işaret ettiği üzere, kadınlar, sömürge döneminin karanlık odalarında, iki kat daha fazla gölgelenmiş, hem sömürgeci güçlerin hem de kendi toplumlarının baskıları altında ezilmişlerdir (Spivak, 2020: 62). Bu, Spivak'ın "madun" kavramıyla ifade ettiği, sesi duyulmayan, görünmeyen ve tarihin kenarına itilmiş kadınların durumudur. Ania Loomba'nın "çifte sömürgeleştirme" (Loomba, 2000: 192) olarak adlandırdığı bu süreçte, sömürgeci ideoloji, ulusal özellikleri ve değerleri yıkıp, sömürgeleştirilen toplumun kendi içindeki güç dinamiklerinin, özellikle kadınlar üzerindeki baskıyı iki katına çıkarmıştır. Dolayısıyla postkolonyal feminizm, bu anlatıyı tersine çevirmeye çalışır. Batı'nın meta-anlatısındaki eksiklikleri ve yanlışlıkları ortaya çıkarırken, Batı'nın toplumsal cinsiyet perspektifini de eleştirel bir gözle inceler. Yani Ayla Oğuz'un belirttiği gibi, postkolonyal feminizm, jeopolitik bir kategori olmanın ötesinde, politik bir kategori olarak ele alınır (Oğuz, 2019:62). ve sömürgeciliğe, ırkçılığa, cinsel ve cinsiyet ayrımcılığına, ekonomik bağımlılığa, yoksulluğa ve ataeril toplumun kadınları kapalı alanlara hapsetme eğilimine karşı bir eleştiri sunar. Bununla beraber postkolonyal feminizm, kadınların ve erkeklerin deneyimlerini bir araya getirerek, sömürgecilik sonrası dünyada daha adil ve eşit bir toplumsal cinsiyet anlayışının inşasına katkıda bulunmaya amaçlar.

Postkolonyal dönemde toplumsal cinsiyetin incelenmesi, sömürgeleştirilmiş ve bu dönemden geçmiş toplumlarda bireylerin özgünlüğünü ve insanlık onurunu anlamlandırmak için hayati bir öneme sahiptir. Bu bağlamda, postkolonyal toplumların derinliklerinde, kadınlar, sembolik bir baskının altında ezilmiş ve kültürel geleneklerin ağır zincirleriyle bağlanmış olarak resmedilirler. Oğuz'un (2019:68) işaret ettiği üzere, bu kadınlar, hem kültürel hem de ekonomik baskıların altında kıvranırlarken, toplumun dikte ettiği normlar ve yapılar içerisinde var olmaya mecbur bırakılmışlardır. Toplumsal cinsiyet feminizmi, işte bu ataeril söylemin hüküm sürdüğü toplumlarda, kadınların ırk, cinsiyet ve kültür ekseninde maruz kaldıkları sömürgeleştirme pratiklerine karşı direnişi ve mücadeleyi merkeze alır. Bu mücadele, kadınların sadece toplumsal cinsiyet rolleriyle sınırlı kalmayıp, ırksal ve kültürel boyutlarıyla da özgülleşmelerini hedefler ve böylece ataeril yapıların köklerine bir meydan okuma niteliği taşır.

Tarihsel kıvrımları içerisinde, Çarlık Rusya'nın sömürgeci mirasına karşı duruş sergileyen fakat aynı zamanda bu toprakları kendi egemenliği altında tutmaya devam eden Sovyetler Birliği'nin çelişkili durumu da Türk dünyasının sömürge ve sömürge sonrası dönemlerindeki toplumsal cinsiyet politikalarına yansımış, tarihsel ve siyasi bağlamda derin farklılıkların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Yani öncelikle Sovyet rejimi altında kadınların konumu, Marksist ideoloji ve Sovyet Bolşevik geleneklerinin etkisiyle şekillenmiş, kadınların sosyal, siyasi ve ekonomik özgürleşmesi bu ideolojik çerçevenin merkezinde yer almıştır. Bu yeni düzen, kadınları yüzyıllardır süregelen toplumsal ve aile içi hiyerarşik yapıların alt sıralarından, babalarının ve kocalarının mutlak otoritesine tabi olma zorunluluğundan kurtarmıştır (Gök, Kodaman, 2022: 25-26). Örneğin, 1917'de gerçekleşen Rus Devrimi'nin ardından iktidara gelen Geçici Hükümet, kadınlara seçme ve seçilme hakkı gibi kamu görevlerinde eşit haklar tanıyarak, toplumsal cinsiyet eşitliği yolunda önemli bir adım atmıştır. Hatta Ekim Devrimi'yle iktidarı ele geçiren Bolşevikler, toplumsal yapıyı kökten dönüştürme, özellikle aile kavramını yeniden tanımlama, boşanma ve kürtaj yasalarını liberalleştirmek gibi hedeflerle yola çıkmışlardır. Bu süreçte, kadın ve erkeklerin birlikte yaşamasını yasal bir zeminde kabul etme, evlilik içi tecavüzü yasaklama ve kürtaj hakkını yasallaştırma gibi devrimci adımlar atılmıştır (Çaha, 2017: 8). Böylece, Sovyetler Birliği'nde kadınların toplumsal konumu, geleneksel bağlardan sıyrılarak, daha özgür ve eşit bir yapıya kavuşmuştur.

Sovyetler Birliği'nin çalkantılı zamanlarında kadının toplumsal dokusundaki yerini ve statüsünü yeniden şekillendiren Stalinizasyon süreci, tarihin farklı dönemlerinde de kendini göstermiştir. Bu dönemlerde, SSCB'nin kadınları, Batı toplumlarında kadınların uzun yıllar boyunca erişemediği doktorluk, gazetecilik, bilim insanlığı ve avukatlık gibi yüksek vasıflı işlerde yer almışlardır (Gök, Kodaman, 2022: 33). Ancak, Sovyet doktrini eşitlik ilkesini teşvik etse de, bu durum her zaman gerçek anlamda bir "eşitlik" olarak nitelendirilemez. Zira Sovyet hükümeti, kadın meselesini, diğer sömürgecilik sorunları gibi ele alarak, işçi ve köylülerden oluşan homojen bir sınıf yaratma gayesiyle manipüle etmiştir. Bu ideoloji çerçevesinde, kadınların geleneksel ev kadını rolleri, Sovyetlerin ilerlemesine ket vurduğu düşünülmüş ve bu nedenle kadınlar, ülkenin ekonomik sıkıntılarından ve kıtlıklarından sıyrılmak adına, çiftçilikten inşaat işçiliğine, kamyon şoförlüğünden fabrika zeminlerine kadar zorlu ve konfor dışı işlerde çalışmaya teşvik edilmişlerdir (Çaha, 2017: 25).

Dolayısıyla "eski Rus İmparatorluğu'na bağlı olarak hem sömürge karşıtı hem de sömürgeci" (Young, 2016: 168) politikayı sergileyen Sovyetler Birliği, kadınların işgücü piyasasında yer almasını eşitlikten daha öncelikli bir hedef haline getirmiştir. Yani Sovyet rejimi altında kadınlara, daha önce erkeklere mahsus olan iş alanlarında çalışma olanağı tanınmış olsa da, ev içi sorumluluklar hâlâ kadınların omuzlarında ağır bir yük olarak kalmıştı. Bu, kadınların gün boyu süren iş yükünün ardından eve dönüp yemek, temizlik ve çocuk bakımı gibi ev işleriyle uğraşmak zorunda kaldıkları anlamına geliyordu. Stalin döneminde, 1936 yılında kabul edilen Sovyetler Birliği Anayasası'nda "SSCB'de kadınlara ekonomik, devlet, kültürel, sosyal ve siyasi yaşamın her alanında erkeklerle eşit haklar tanınmıştır" (Gök, Kodaman, 2022: 34) ifadesine rağmen, toplumsal yapı içinde kadın ve erkek arasındaki tam eşitlik sağlanamamış, üstelik kadınların en yüksek iktidar mevkilerine ulaşmaları genellikle engellenmişti. Bu durum ise daha önce belirttiğimiz gibi Sovyetler Birliği'nin eşitlikçi iddialarının gerçekliğini sorgulatan bir paradoks olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ancak sömürgeciliğin gölgesinde, ulusal kimliklerini ve özgün değerlerini yitiren halklar arasında, kadınların da ağır bir yük altında ezildiği bir gerçektir. Bu tarihsel süreç, bağımsızlık sonrası Türk Dünyası'nda postkolonyal feminizmin yükselişine zemin hazırlamış, sosyalist bir perspektiften toplumsal cinsiyet meselelerini eleştirel bir bakışla sorgulamıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Türk coğrafyasında yeşeren milliyetçilik akımları, ulusal birlik, özgünlük ve kimlik oluşumunu "geleneğe dönüş" fikri üzerinden şekillendirmiş, bu da Sovyet döneminin "kadın meselesi"ne dair propagandalarından bir kopuşu ifade etmiştir. Bağımsızlık sonrasında Türkistan devletleri, toplumlarını "yeniden inşa etme" çabası içine girmiş, kadın ve erkek arasındaki hiyerarşik cinsiyet ilişkilerini yeniden düzenleme gayreti göstermiştir. Bağımsızlık günlerinin şafağında, bu devletler uluslararası arenaya adım atmış, dünya devletlerinin tecrübelerinden öğrenmiş, ülkenin genel refahını artırmayı ve vatandaşlar arasında eşitlik ilkesini hayata geçirmeyi hedefleyen pek çok yasa ve stratejiyi benimsemiştir. Toplumsal cinsiyet eşitliği mevzuunda ise çok sayıda uluslararası anlaşmalar imzalanmıştır. Uluslararası kuruluşların 2023 Küresel Cinsiyet Uçurumu Raporu'na göre, Türkistan toplumlarının sömürge sonrası durumu istatistiksel verilerle değerlendirilebilir. Kazakistan'ın 62. sıraya yerleştiği bu sıralamada, Kırgızistan 84., Azerbaycan 97. sırada kendine yer bulmuş (Pal, Li, Piaget, Baller, Zahidi, 2023: 11), Özbekistan ve Türkmenistan'ın ise sıralamada yer almadığı görülmüştür. Bu veriler, bağımsızlık sonrası dönemde atılan adımların ve izlenen politikaların bir yansıması olarak okunabilir.

Sovyetlerin gölgesinden yeni doğan Türkistan devletlerinin varoluş mücadelesi, milli bilincin ve değerlerin yeniden inşasıyla sarmalanmış bir süreçtir. Bu, yalnızca siyasi ve ideolojik bir dönüşüm değil, aynı zamanda kültürel, ekonomik ve coğrafi boyutları da içeren derin bir metamorfozdur. Yılmaz'ın (2017: 70) işaret ettiği üzere, sömürgeciliğin çok yönlü baskısının izlerini silmek, Türkistan'ın dekolonizasyon sürecinde toplumsal cinsiyet eşitliğinin önemini vurgulamaktadır. Milli kimlik ve değerlerin sömürgeci karışımın sulandırıldığı toplumların özgürleşmesi, sınırların emperyalist zincirlerden kurtulmasıyla bitmiyor; zira, Frantz Fanon'un vurguladığı gibi, "dekolonizasyon, esasında yeni insanların yaratılması demektir" (Fanon, 2022: 42). Bu yaratılış, geleneksel ve kültürel inançlarla harmanlanmış bir dekolonizasyon süreci ve toplumsal cinsiyet eşitliği arasındaki iç içe geçmiş bağları ortaya koyar. Dolayısıyla toplumsal cinsiyet, kültürün nesilden nesile aktarımında merkezi bir rol oynar; toplumun kültürel değerleri, normları ve rolleri, toplumsal cinsiyet dinamikleri aracılığıyla gelecek kuşaklara miras bırakılır. Postkolonyal toplumun en genç bireyleri dahi, bu kültürel değer ve normların algılanışı, yorumlanması ve devamlılığı üzerinde belirleyici bir güce sahiptir. Bu nedenle, Türkistan

devletlerinin dekolonizasyon süreci, toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve milli bilincin yeniden canlandırılmasıyla iç içe geçmiş, tarihsel ve kültürel bir dönüşüm sürecidir. Bu süreç, yalnızca geçmişin izlerini silmekle kalmaz, aynı zamanda geleceğe dair umutları ve hayalleri de yeşertir.

ÇİZGİ FİLMLERDE TOPLUMSAL CİNSİYET ROLLERİ

Medyanın evrimi, iletişim araçlarının gelişimiyle birlikte, milli mirasın ve geleneklerin korunması ve yayılmasında kritik bir rol oynamaktadır. Dolayısıyla bu değişim, toplumun her kesimini, yaş grubunu ve sosyal katmanını etkilemekte, onların dünya görüşlerini ve değer yargılarını şekillendirmektedir. Özellikle çocuklar için medya, sosyal etkileşimlerinin ve kişiliklerinin gelişiminde vazgeçilmez bir unsur haline gelmiştir. Zira radyo, televizyon ve bilgisayar gibi teknolojik aletlerin hayatımıza girmesiyle birlikte, kültürel aktarımın dinamikleri köklü bir dönüşüm geçirmiştir. Bir zamanlar aile büyükleri ve yakın çevrenin sözlü anlatımlarıyla sürdürülen bu aktarım, şimdi dijital platformlarda yeni bir boyut kazanmıştır. Aslan'ın (2021: 1063) belirttiği üzere, bu aletlerin icadı ve yaygınlaşmasıyla, kültürel aktarım büyük ölçüde dijital alanlara taşınmıştır. Yani medya, bireylerin sadece çevresel ve toplumsal yapılar hakkında bilgi sahibi olmalarını sağlamakla kalmaz, aynı zamanda ulusal tarih, gelenekler, kültür ve medeniyet hakkında da derinlemesine bilgi edinmelerine olanak tanır. Böylelikle, bireyler sosyo-kültürel bir bağlamda kendilerini tanımlayabilir ve özgün bir kimlik geliştirebilirler. Medya, bu süreçte, bireylerin kendi kültürel miraslarına sahip çıkmalarını ve onları gelecek nesillere aktarmalarını teşvik eden bir köprü işlevi görür. Bu sayede, toplumun kültürel zenginliği ve çeşitliliği korunur ve geliştirilir, ulusal kimlik ve bağlılık duygusu pekiştirilir.

Bir toplumun dokusunda, çocuklar, medyanın renkli dokunuşlarıyla milletin zengin geçmişini, tarihini ve efsanelerini keşfederler. Bu büyüğü ayna, onlara sadece geçmişin tarihini değil, aynı zamanda toplumsal cinsiyetin karmaşık motiflerini de sunar. Televizyon ekranları, çocukların gözlerinde canlanan bir tiyatro sahnesi gibidir; burada erkeklik ve kadınlık kalıpları, dramatik bir dizi olarak sergilenir. Şenol ve Erdem'in (2016: 66) belirttiği gibi, bu sahne çocukların toplumsal cinsiyet rollerini öğrendikleri bir sosyalleşme aracıdır. Yani çocuklar, televizyonun büyüğü altında, gördükleri davranışları taklit ederek kendi rollerini şekillendirirler. Evra'nın (Kalaycı, 2015: 245) işaret ettiği gibi, bu davranışlar sıklıkla toplumsal cinsiyet ve şiddetin gölgesinde biçimlenir. Böylece, eril ve dişil stereotipler, çocukların zihinlerindeki boş tuvalle işlenir ve toplumsal cinsiyet rolleri, bu sanatsal ifadelerle hayat bulur. Bu nedenle sosyal öğrenme teorisi, Türkoğlu'nun (2022: 51) vurguladığı gibi, televizyon ve diğer görsel-işitsel teknolojileri, çocukların toplumsal cinsiyet rollerini şekillendiren önemli öğrenme kaynakları olarak kabul eder. Bu teknolojiler, çocukların dünyayı anlamlandırmalarına ve kendi kimliklerini oluşturmalarına yardımcı olan birer rehberdir. Medya, bu süreçte, çocukların toplumsal cinsiyet rollerini anlamaları ve içselleştirmeleri için kritik bir rol oynar. İşte bu yüzden, medyanın çocuklar üzerindeki etkisi, onların gelecekteki toplumsal rollerini ve toplumun kendisini şekillendirmede hayati öneme sahiptir.

Bununla birlikte sömürgecilik sonrası dönemde, medya programlarının eleştirel bir gözle incelenmesi, ulusal çıkar ve bilgiyi öne çıkarmaktadır. Bu, yıllarca sömürgeci düşünce yapısının etkisi altında kalmış toplumlar için, yeni nesillerin bağımsızlık ve özgünlük kazanması, tarihin sayfalarında layık oldukları yeri alması, kültürel mirasın korunması ve kuşaklar boyu sürecek bir kültürel aktarımın sağlanması açısından büyük önem taşımaktadır. Çizgi filmler, bu kültürel aktarım sürecinde, kuşaklar arası bir köprü işlevi görerek, kültürel kodların ve değerlerin aktarılmasına olanak tanır. Medyanın gücü, çocukların zihinlerinde yer etmiş düşünce kalıplarını şekillendirme ve onların günlük yaşamda bu kalıpları nasıl yansıttıklarını belirleme kapasitesine sahiptir (Şen ve Deniz, 2019: 2552). Çocuklar, izledikleri çizgi filmlerdeki karakterlerle özdeşleşerek, toplumsal cinsiyet rollerine dair kalıp yargılarla karşılaşır ve bu yargılar, onların kadın ve erkek cinsiyetlerinden beklenen davranış kalıplarını oluşturmalarına neden olur (Şenol, Erdem vd., 2016: 67). Özellikle 0-6 yaş arası, okul öncesi dönem, kişilik ve karakter gelişimi için kritik bir evredir. Bu dönemde masallar ve çizgi filmler aracılığıyla sunulan toplumsal cinsiyet rolleri, çocukların psikolojik gelişiminde derin izler bırakabilir. Toplumsal cinsiyet eşitliği ilkesine dayalı çizgi filmler, mevcut toplumsal normları, sınıfları, egemen düşünceleri, alt metinleri ve kültürel öğeleri yeniden üretme ve pekiştirme gücüne sahiptir. Bu nedenle, çizgi filmlerin içeriği, toplumun geleceği üzerinde belirleyici bir etkiye sahip olabilir ve bu, çocukların dünyaya bakış açısını şekillendirirken dikkate alınması gereken bir faktördür (Semiz Türkoğlu ve Türkoğlu, 2022: 49).

Ancak televizyon ekranlarında erkek kahramanların hâkim olduğu sahneler, güç ve iktidarın sembolleri olarak karşımıza çıkar. Bu sahnelerde erkekler, dünyayı şekillendiren, kaderi belirleyen ve maceraların merkezinde yer alan figürler olarak sunulur (Deniz, 2021: 6948). Onların karşısında ise, kız çocuklarına yönelik yayınlar, estetik ve süslemenin ön planda olduğu, dış görünüşün ve görsel çekiciliğin vurgulandığı bir dünya tasvir eder (Deniz, 2021: 6949). Bu ayrım, toplumsal cinsiyet eşitliğinin göz ardı edildiği ve erkek egemenliğinin çocuklara öğretildiği Türk dünyasının çocuk programlarında da kendini gösterir. Feminist kuramcılara göre, medya sahipleri ve yapımcıları çoğunlukla erkek olduğundan, bu durum sektörün erkek egemen yapısını pekiştirir ve üretilen içerikler, ataerkil toplum düzeninin devamını sağlayacak argümanlar barındırır (Şenol, Erdem vd., 2016: 67). Bundan dolayı çocuklara yönelik medya ve ürünlerde de (oyuncaklar, bilgisayar oyunları, kıyafetler vb.), geleneksel cinsiyet rollerine dayalı, kalıplaşmış kadınlık ve erkeklik algıları sergilenir; kız çocukları, cinsiyetlendirilmiş ve marjinalleştirilmiş bir dünyanın figürleri olarak çizilir (Lemish, 2013: 198). Bu geleneksel roller, kadını yalnızca anne ve ev hanımı olarak, erkeği ise ailenin geçimini sağlayan ve koruyucu olarak tanımlayan, ataerkil toplumun cinsiyet ayrımını yansıtır (Qıdırbayev, 2022: 146).

Buna karşılık, çocuk yayıncılığının nadir bulunan incilerinden biri olan kadın kahramanlı çizgi filmler (Deniz, 2021: 6949), toplumsal cinsiyet eşitliği adına klişelerin ötesine geçen bir mücadeleyi tuvaline yansıtır. Bu tür çizgi filmler, genç zihinlerde kadınların değersiz olduğu, erkek olmanın daha üstün bir statü taşıdığı ya da toplumsal avantajların her şeyden önemli olduğu gibi yanıltıcı düşüncelerin kök salmasına meydan okur (Schiau, 2013: 38). Çünkü kültürel dönüşümün rüzgarlarıyla birlikte, ata binme, yarış ve atıcılık gibi faaliyetler erkeklerin tekelindeymiş gibi gösterilirken; ev işleri, milli yemekler, dokuma ve dikiş ise kadınlara has görevler olarak sunulur. Ancak modern anlatının cesur kaleminden dökülenler, kadının hem evin ekonomik yükünü omuzlayan hem de annelik görevini üstlenen; erkeğin ise hem aile bütçesine katkıda bulunan hem de çocukların bakımını ve ev işlerini üstlenen bir figür olarak çıkış yapmasını sağlar. Bu yeni perspektif, kadının ulusal mutfak geleneğinin yanı sıra ata binme, ok atma ve avcılık gibi kültürel mirasları da gelecek nesillere aktarabilecek kapasitede olduğunu; erkeğin de avcılık ve dövüş sanatlarının yanında, ulusal mutfağın ve dokuma sanatının inceliklerini yansıtabilecek becerilere sahip olduğunu gözler önüne serer. Marjan Jubanış'ın "Şaşıraqtıñ İyesin İzdep Jürmin/ Evin Varisini Arıyorum" adlı çizgi filmi de bu zengin ve çok boyutlu toplumsal cinsiyet rollerinin kültürel aktarım sürecini, kız ve erkek imgesinin nasıl şekillendiğini derinlemesine işler. Bu eser, geleneksel kalıpların ötesine geçerek, her iki cinsin de toplum içindeki dinamik ve çok yönlü rollerini, yeteneklerini ve potansiyellerini kutlar. Böylece, çocuklarımıza sadece eşitlikçi bir dünya değil, aynı zamanda her bireyin kendi benzersiz yeteneklerini keşfedip geliştirebileceği bir gelecek vaat eder.

"ŞAŞIRAQTIÑ İYESİN İZDEP JÜRMIN" ÇİZGİ FİLMİN ANALİZİ

Marcan Jubanış'ın yönettiği "Şaşıraqtıñ İyesin İzdep Jürmin/ Evin Varisini Arıyorum" adlı çizgi film, Orta Asya'nın derinliklerinde yankılanan toplumsal cinsiyet rolleri ve ataerkil yapının kültürel mirasını sorgulayan, düşündürücü bir eserdir. Bu eser, ataerkil toplum yapısının baskın olduğu bir toplumda Tınçı adlı genç bir kızın babasını mutlu etmek için "evin varisi" arayışını ve bu süreçte yaşadığı içsel çatışmayı anlatır. Bu arayış esnasında Tınçı geleneksel cinsiyet rollerine meydan okuyarak ata binme ve at yarışmasına katılma gibi erkeklere özgü kabul edilen aktiviteleri benimser. Tınçı'nın bu davranışları, toplum tarafından garip karşılanır ve babasının erkek çocuk arzusu, aile içindeki güç dinamiklerini ve toplumsal cinsiyet rollerinin nasıl içselleştirildiğini gösterir. Çizgi filmin finalinde, babasının akrabalarından bir erkek çocuğu evlat edinmesiyle Tınçı, babasının mutluluğuna sessizce ortak olur. Bu sahne, Orta Asya'da ataerkil yapının ve toplumsal cinsiyet rollerinin kültürel aktarımının, postkolonyal dönemde bile nasıl devam ettiğini dramatik bir şekilde gösterir. Yani Tınçı'nın hikâyesi, bireylerin toplumsal cinsiyet rollerine meydan okuyarak kendi kimliklerini ve bağımsızlıklarını ifade etme mücadelesini simgeler. Aynı zamanda, toplumun bu tür değişimlere verdiği tepkileri ve kültürel normların zamanla nasıl dönüşebileceğini de irdeler.

Araştırmanın Yöntemi

Araştırmamızın odak noktası, "Evin Varisini Arıyorum" adlı çizgi filmin derinliklerinde yatan toplumsal cinsiyet meselelerinin ve kültürel mirasın nasıl işlendiğini ve aktarıldığını keşfetmek olacak. İçerik analizi yöntemi, bu keşif yolculuğumuzda bize rehberlik edecek; metodolojik bir pusula olarak

hizmet edecek. Bu yöntem, metinlerin altında yatan anlam katmanlarını açığa çıkarmak için sistematik ve nesnel bir yaklaşım sunar. Kontrollü yorumlar yaparak, nicel verilerle niteliksel zenginlikleri harmanlayarak, önceden belirlenmiş ölçütler ışığında içerikleri titizlikle inceleriz. Böylece, kavramları ölçülebilir birer birime dönüştürür, anlamın yoğun dokusunu kategorilere ayırarak daha net bir görünüme kavuştururuz. Deniz'in (2021: 6951) tanımına göre içerik analizi, bir bütün olarak metodolojik araç ve tekniklerin, betimleme ve anlam çıkarma süreçlerindeki nicel yollarını içerir. Qıdırbayev'in (2022: 148) ifadesiyle, içerik analizi, mesajların bağlamını, nedenlerini ve etkilerini anlamamızı sağlayan, belirli özelliklerini sistematik ve nesnel bir biçimde tanımlamamıza yardımcı olan bir araştırma tekniğidir. Bu teknik, "Evin Varisini Arıyorum" çizgi filmindeki toplumsal cinsiyet rollerinin ve kültürel aktarımın postkolonyal bir bağlamda nasıl ele alındığını anlamamız için bize geniş bir perspektif sunar. Türk Dünyası'nın zengin kültürel mozağında, toplumsal cinsiyet rollerinin nasıl şekillendiğini ve kuşaktan kuşağa nasıl aktarıldığını bu çizgi film aracılığıyla daha derinlemesine inceleyebiliriz. Böylece, bu konuları daha geniş bir çerçevede tartışabilir, kültürel aktarımın dinamiklerini ve toplumsal cinsiyet rollerinin inşasını daha iyi anlayabiliriz.

Öncelikle gözlemlerimizi derinleştirmek ve anlam yelpazesini genişletmek üzere, "Evin Varisini Arıyorum" adlı çizgi filminin renkli dünyasında yer alan eril ve dişi karakterlerin sayısını titiz bir sayım ile belirlemeye özen gösterdik. Bu süreçte, Orasay Qıdırbayev'in "Gelenek ve Modernlik Çatışması: Kazakistan'da Çocuklara Yönelik Devlet Medyasında Toplumsal Cinsiyet Rollerinin Görünümü" başlıklı makalesinden yola çıkarak, karakterlerin varlığını ve önemini ölçmek için belirli bir metodolojiyi benimsedik. Bu metodolojiye göre; bir karakterin, filmin bir bölümünde en az 15 saniye süreyle ekranda görünmesi gerekmektedir; eğer bir karakter bu süreden daha az bir zaman diliminde gösterilmiş veya hiç konuşmamışsa, o zaman bu karakter, hikâyenin kahramanı olarak kabul edilmemektedir; ayrıca, aynı rolü paylaşan birden fazla karakter (örneğin, yeşil çayırda top koşturan 6-7 erkek çocuk gibi) tek bir karakter olarak sayılmaktadır.

Karakter tespitini tamamladıktan sonra, bu renkli kişiliklerin eylemlerini ve düşüncelerini, toplumsal cinsiyet rollerinin çeşitli yönlerini yansıtan üç ana kategori altında inceledik. İlk kategori, ataerkil toplumun kalıplarına karşı mücadeleci kız çocuğu; ikinci kategori, agresif ve baskın tavırlarıyla öne çıkan, hakimiyet kurma çabası içinde olan erkek karakterler; üçüncü ve son kategori ise, zayıf ve pasif kadınlar, konuşamayan madunları içermektedir. Bu sınıflandırma, çizgi filmin alt metninde yatan toplumsal cinsiyet rollerinin ve stereotiplerin daha derinlemesine bir analizini sağlamak amacıyla yapılmıştır.

Araştırmanın Analizi ve Verilerin Toplanması

"Evin Varisini Arıyorum" adlı çizgi filmde Jumeken ve Katımkül adında, hayatın renklerini yansıtan iki eşsiz karakter bulunmaktadır. Jumeken, bilge ve sevecen bir baba; Katımkül ise şefkat dolu ve güçlü bir anne. Onların altı kız çocuğu, evin neşesi ve umudun simgesidir: Ulmeken, Umıtchaq, Umit (Tıncı), Uzaqgöl, Tınıştıq ve Arıskul. Her biri, ailenin dokusuna kendine has renkler katmakta, kendi özgün hikayeleriyle zenginlik sunmaktadır. Tek erkek çocukları Murat ise, bu renk cümbüşünün içinde, ailenin gururu ve geleceğin temsilcisidir. Çizgi filmde gösterilen ebeveynlerin karakterleri eşit düzeydedir ve kız çocuk sayısı erkek çocuk sayısından çok daha fazladır. Aile içindeki bu denge, toplumsal cinsiyet eşitliğinin önemini ve her bireyin değerini gözler önüne serer. Yan karakterler de bu eşitlikçi yaklaşımın bir parçasıdır. İlk bölümde, beş kadın ve beş erkeğin harmonisi, toplumun çeşitliliğini ve bütünlüğünü temsil eder. Kız istemeye gelen dünürlerin sayısı da üç kadın ve üç erkek olarak belirlenmiş, böylece herkesin hikayede eşit bir yer tuttuğu mesajı güçlendirilmiştir. Çizgi filmin kategorilere göre kodlanması ve verilerin analizi, bu eserin sadece bir eğlence kaynağı olmadığını, aynı zamanda toplumsal değerleri ve eşitliği teşvik eden bir araç olduğunu ortaya koymuştur. Her sahne, her diyalog, bu derin mesajları taşır ve izleyicilere, özellikle genç nesillere, daha adil ve dengeli bir dünya için ilham verir. Dolayısıyla bu süreçte çizgi filmin kategorilere ayrılması ve toplanan verilerin sonucunda şu özelliklere ulaşılmıştır:

1. Ataerkil Toplumun Kalıplarına Karşı Mücadeleci Kız Çocuk

Çizgi filmde ana karakter Tıncı, geleneksel toplumsal dokulara ve ataerkil düzenin sınırlarına meydan okuyan bir kahraman olarak karşımıza çıkar. Örneğin, at yarışmasına katılan tek kızdır. Çevresindekilerin olumsuz tutumlarına rağmen, Tıncı'nın bu at yarışmasındaki zaferi, sadece bir yarışın

değil, toplumsal cinsiyet normlarının da ötesine geçen bir başarı öyküsüdür. Dolayısıyla erkek egemenliğinin gölgesinde yankılanan tek kadın sesi olarak, Tıncı'nın varlığı, cinsiyetler arası eşitlik mücadelesine feminist bir bakış açısıyla ışık tutar. Bununla birlikte köyünü saran tehlikelere karşı gösterdiği cesaret ve azim, onun sadece fiziksel gücünü değil, aynı zamanda toplumsal cinsiyet rollerine meydan okuyan içsel kuvvetini de sergiler. Postkolonyal feminizmin ışığında, Tıncı'nın hikayesi, marjinalleştirilmiş bireylerin seslerini yükseltirken, tarihin gölgede bıraktığı anlatıları da ön plana çıkarır. Oğuz'un (2019: 82) belirttiği gibi, bu anlatılar, ötekileştirilenlerin deneyimlerine ve hikayelerine hak ettikleri değeri verir. Böylece Tıncı'nın varlığı ve varoşu, ataerkil toplumun kalıplarını kırarak, kız çocuklarının kültürel mirasın aktarımında, vatani koruma ve aile kurma gibi yüce görevleri yerine getirebileceklerini kanıtlar. Ancak, babasının isteğiyle evin varisini arama yolculuğuna çıktığında, Tıncı'nın hayalindeki savaşçı erkek figürü ve evin varisinin de böyle olması gerektiği düşüncesi, ataerkil toplumun kadınları zayıf, erkekleri ise güçlü olarak gören kalıplarını yansıtır. Bu çelişki, Tıncı'nın karakterindeki derinliği ve karmaşıklığı ortaya koyar; o, hem ataerkil kalıplara meydan okuyan hem de zaman zaman bu kalıpların etkisi altında kalan bir figürdür. Tıncı'nın hikayesi, toplumsal cinsiyet rollerinin yeniden şekillendirilmesi ve bireysel kimliklerin özgürce ifade edilmesi yolunda ilerlerken, ataerkil toplumun gölgesinde kalan kadınların güçlü ve bağımsız seslerini duyurmayı amaçlar.

2. Agresif ve Dominant veya Dominant Olmaya Çalışan Erkekler

Çizgi film dünyasında, erkek karakterlerin sayısı ne kadar az olursa olsun, onların kadın karakterlere kıyasla daha yüksek sosyal ve ekonomik statülere sahip olduğu gözlemlenir. Bu durum, Jumeke'nin hikayesinde de açıkça görülür. Jumeke, at yarışlarına katılacak bir oğlu olmadığı için, komşusu tarafından adeta bir figüran gibi kullanılır ve Oyu adını verdiği sevgili atı bile bu uğurda elinden alınır. Jumeke ile komşusu, Jumeke ile ailesi arasındaki bu karmaşık ilişkiler ağı, postkolonyalist düşünür Spivak'ın "Bir bölgede egemen olan bir sınıf veya unsur, başka bir bölgede egemenlik altında olabiliyor" (Spivak, 2020: 52) sözleriyle anlam kazanır. Bu sözler, mahalle ve toplumun Jumeke üzerindeki hegemonyasının, Jumeke'nin kendi ailesi üzerinde kurduğu hegemonyayla nasıl iç içe geçtiğini ve belirli bir egemenlik hiyerarşisi oluşturduğunu vurgular. Örneğin, at yarışlarının tozlu pistinde, komşunun Jumeke'ye atılan alaycı gülüşleri ve "Kızı yarışa katmış, bakalım, yarı yolda düşer de pes eder" şeklindeki küçümseyici sözleri, ataerkil toplumun derinlerine işlemiş hiyerarşik düzenin bir yansımasıdır. Tıncı'nın yarışı kazanmasıyla birlikte sergilenen agresif tavırlar, bu düzenin sarsılmaz olduğunu düşünenlerin şaşkınlığını ve rahatsızlığını gözler önüne serer. Jumeke'nin, toplum içindeki saygınlığını artırmak adına kızlarını göz ardı edip Murat'ı evlat edinmesi ve ona "hayatımın devamı" olarak anlaması, bu hiyerarşik düzenin bireysel düzeydeki yansımalarından biridir. Bununla birlikte yarış sırasında, "Kız bizi geçti!" diye bağırarak beş erkek çocuğun sesleri, geleneksel toplumun erkek çocuklarının kadın cinsiyetine karşı duyduğu üstünlük arzusunun ve cinsiyet eşitsizliğinin köklerini açığa çıkarır. Bu bağırışlar, kadınların erkekler tarafından sürekli olarak geride tutulmaya çalışıldığı, ancak zaman zaman bu engelleri aşarak öne geçebildikleri bir dünyanın sesidir.

3. Zayıf ve Pasif Kadınlar, Konuşamayan Madunlar

Bu çizgi film, Qatımgül Nene ve altı kızının hikayelerini anlatırken, onların seslerini ve özgürlüklerini bastıran bir toplumun gölgesinde kalmış ikincil karakterlerin sessizliğine dikkat çeker. Filmde, bu karakterlerin varlığına rağmen, hiçbirisi kendi hikayelerini anlatma şansına sahip değildir. Oğuz'un ifadesiyle, bu kadınlar iki katlı bir sömürü altında ezilmişlerdir; hem sömürülen hem de sömürülen kültürlerin etkisi altındadırlar (Oğuz, 2019: 57). Spivak'ın da belirttiği gibi, eğer sömürgeci üretim bağlamında madunun bir tarihi yoksa ve konuşamıyorsa, kadın olarak madun daha da derin bir şekilde gölgede kalır (Spivak, 2020: 59). Örneğin, Tıncı'nın yarışmayı kazanmasının ardından, kız kardeşleri ve annesinin onun peşinden gitme çağrısında, kendi seslerini bulamamış ve başkalarının temsiliyetine mahkûm olmuş kadınların durumu vurgulanır.

Bununla birlikte Tıncı'nın, kız kardeşinin kıyafetini köye gelen bir tüccara satması ve ablasının buna karşı çıkamayacağını, sadece yıllar önce burnuna takılan düdükle ses çıkarmakla yetineceğini söylemesi, madunların konuşamadığı ve konuştuklarında bile daima birilerine veya bir şeye bağımlı oldukları gerçeğini ortaya koyar. Böylece Tıncı, geleneksel toplumun norm ve ilkelerine meydan okuyarak, madunların seslerini nasıl kaybettiklerini ve bağımsız bir kimlik geliştiremediklerini gösterir.

Filmde, Murat ile Tınçı arasındaki diyalog da ataerkil toplumun kadın ve erkek arasındaki toplumsal cinsiyet rollerini nasıl pekiştirdiğini açığa çıkarır. Tınçı'nın "Gel, oynayalım!" teklifine Murat'ın "Maalesef vaktim yok. Evdeki bütün kızları evlendirmem gerek." yanıtı, kadınların kendi kaderlerini belirleme hakkından mahrum bırakıldıklarını ve erkeklerin onlar adına karar verme yetkisine sahip olduklarını gösterir. Tınçı'nın "Evlendirmek ne demektir?" sorusuna Murat'ın "Bilmem, annemiz dedi ya: 'Sen artık bu evin varisisin. Evin bütün kızlarını sen evlendireceksin!'" yanıtı, kadınların kendi geleceklerini şekillendirme yetkilerinin erkekler tarafından gasp edildiğini vurgular.

Sonuç olarak, bu çizgi film, kadın karakterlerin erkek çocukların yardımına muhtaç olarak tasvir edildiği ve ataerkil düşünce yapısının pekiştirildiği bir dünyayı gözler önüne serer. Kadın figürleri, toplumun önceden belirlenmiş kalıp yargıları içerisinde sıkışıp kalmış ve bu kalıplar, kadınların hareket alanını sınırlayarak ve onları belirlenen özelliklere göre şekillendirerek, özgünlük ve çeşitliliğe yer vermeyen bir modelle toplumu belli bir düzene sokma çabasının bir yansıması olarak görülmektedir. Bu yaklaşım, kadınların özgün ve farklı olma potansiyellerini kısıtlamakta ve onları tek tip bir modele sığdırmaya zorlamaktadır.

SONUÇ

Gölgelerin ardından yükselen yeni bir dünya düzeninde, çizgi filmler, çocukların zihinlerine milli değerlerin tohumlarını ekmekte ve onları geleneklerin bereketli bahçesinde gezintiye çıkararak, kültürel mirasın özünü aşılamaktadır. Bu sanatsal eserler, genç nesillerin bilincine toplumsal cinsiyet eşitliğinin ilk kıvılcıklarını üflerken, sömürgeciliğin gölgesinde kalmış toplumların kadınları, erkeklerle olan biyolojik farklılıklarının ötesinde, sosyal ve kültürel ilişkilerin derinliklerine dair bilgileri de keşfetmektedirler.

Marjan Jubanış'ın "Evin varisini arıyorum" adlı çizgi filmi, bu kültürel aktarım sürecinin bir parçası olarak, ataerkil toplumun bireyler üzerindeki derin etkisini ve cinsiyet temelli beklentilerin ağırlığını sergilemektedir. Tınçı'nın babasının erkek evlat özlemi, toplumsal cinsiyet rollerinin ve aile içi güç dinamiklerinin nasıl kuşaktan kuşağa aktarıldığını ve içselleştirildiğini gözler önüne sererken, Tınçı'nın babasını mutlu etme çabası ve sonunda evlatlık edinilen erkek çocuğun "evin valisi" olarak kabul edilmesi, ataerkil yapının ve toplumsal cinsiyet rollerinin devamlılığını vurgulamaktadır.

Filmdeki karakterler ve olaylar, bireylerin toplumsal normlara meydan okuma cesaretini ve bu süreçte karşılaştıkları zorlukları yansıtırken, Türk Dünyasında toplumsal cinsiyet rollerinin ve ataerkil yapının kültürel olarak nasıl aktarıldığını ve bu aktarımın postkolonyal dönemde de devam ettiğini göstermektedir. "Evin varisini arıyorum" çizgi filmi, Orta Asya'da toplumsal cinsiyet rollerinin ve ataerkil yapının kültürel aktarımını, postkolonyal bağlamda ele alarak, bu konuların daha geniş bir perspektiften tartışılmasına olanak sağlamaktadır. Bu, bireylerin toplumsal normlar karşısında kendi kimliklerini nasıl inşa ettiklerini ve bu inşa sürecinin toplum üzerindeki etkilerini gözlemlememizi sağlar. Film, toplumun cinsiyet rollerine dair algısının ve bu rollerin bireylerin yaşamlarındaki yerinin yeniden değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

KAYNAKLAR

Aslan, E. (2021). *Animasyon (Çizgi Film) Tarihine Kültür Aktarımı Açısından Bir Bakış*. Folklor/edebiyat Dergisi, 27 (108), 1059-1075.

Çaha, H. (2017). *Bolşevik Devrimi ve Orta Asyalı Müslüman Kadın: 1917-1950*. Liberal Düşünce Dergisi, 22 (88), 5-29.

Çök, A., Kodaman, T. (2022). Sovyetler Birliği'nde Kadın Hakları Ve Cinsiyet Eşitliği. RUSAD 7: 19-52.

Deniz, A. (2021). *Yerli Yapım Çizgi Filmlerde Toplumsal Cinsiyet Eşit(siz)liği*, Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi, 18 (43), 6942-6979.

Fanon, F. (2022). *Yeryüzünün Lanetlileri*. Çev., Şen Süer. İstanbul: İletişim Yayınevi.

Kalaycı, N. (2015). *Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Açısından Bir Çizgi Film Çözümlemesi: Pepee*. Eğitim ve Bilim Dergisi, 40 (177), 243-270.

Lemish, D. (2013). *Boys are... girls are...: how children's media and merchandising construct gender*. Oxfordshire: Routledge.

- Loomba, A. (2000). *Kolonyalizm Postkolonyalizm*. Çev., Mehmet Küçük. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Oğuz, A. (2019). *Feminizm Postkolonyal Feminizm ve Toplumsal Cinsiyet*. Ankara: Çizgi Kitabevi.
- Pal, K. K., Li, R., Piaget, K., Baller, S., Zahidi, S. (2023). *Global Gender Gap Report 2023*. Geneva: World Economic Forum.
- Qıdırbaev, O. (2022). Dästür men modern qayşılığı: Qazaqstandağı balalarğa arnalğan memlekettik mediadağı genderlik rölde körinisi. Ergebekov M. & Temirbekova J. (Ed.). *Gender jäne Qazaqstan Qoğamı* içinde (s. 145-162). Almatı: Deluxe Printery.
- Schiau, S., Plit, A. I., Gusiță, A., Pjekny, S., Iancu, I. (2013). *How do cartoons teach children? A comparative analysis on preschoolers and schoolchildren*. Journal of Media Research, 6, 37–49.
- Semiz Türkoğlu, H. & Türkoğlu, S. (2022). *Çizgi Filmlerde Toplumsal Cinsiyet Roller, Kalıp Yargılar ve Karakterlerin Kurgu Dağılımı Üzerine Bir Analiz: TRT Çocuk Kanalı Örneği*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 49, 48-65.
- Spıvak, G., C. (2020). *Madun Konuşabilir Mi?*. Çev., Emre Koyuncu. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Şahin Yılmaz, Z. (2017). Uwe Tımm'ın Moregna romanı örneğinde Alman edebiyatında postkolonyalizm. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Şen, B. & Deniz, Ü. (2019). *Okul Öncesi Dönem Çocuklarının İzlediği Rafadan Tayfa Çizgi Filminin Toplumsal Cinsiyet Açısından İncelenmesi*. Turkish Studies Social Sciences, 14 (5), 2547-2563.
- Şenol, D., Erdem, S., Uzun, Z., Erdem, E. (2016). *Toplumsal Cinsiyetin Bir Aktarım Aracı Olarak Çizgi Filmler: Sindirella ve Pamuk Prenses Örneği*. KADEM Kadın ve Demokrasi Derneği, 2(2), 62-87.
- Tay, E. A. (1972). *The Status of Women in the Soviet Union*. The American Journal of Comparative Law, 20 (4), 662–692.
- Young, R. J. (2016). *Postkolonyalizm: Tarihsel Bir Giriş*. Çev., Burcu Toksabay Köprülü, Sertaç Şen. İstanbul: Matbu.

KÜLTÜREL DEĞERLERİMİZİN GELECEK NESLE AKTARILMASI ÜZERİNE BİR REKLAM İNCELEMESİ

Bahar TÜRK

Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, Denizli Sosyal Bilimler MYO

ÖZET

Türk toplumu olarak sahip olduğumuz birçok eşsiz değer ve bu değerlerimizin harmanlandığı özgün bir kültür yapımız bulunmaktadır. Kültürün nesiller boyunca aktarılan/öğrenilen bir unsur olması onu doğru biçimde gelecek nesle aktaracak araçlara olan ihtiyacı ortaya koymaktadır. Bu anlamda günümüzde birçok teknolojik unsurla birlikte halen en yaygın kullanılan araçlardan bir tanesi reklamlardır. Pazarlama unsurları arasında da halen tahtını koruyan TV reklamları özellikle belirli gün ve dönemlerle işledikleri temalar ile ön plana çıkmaktadır. Buna rağmen her reklamın Türk kültür ve değerlerini işlediğini görmek mümkün değildir.

Bu kapsamda araştırmada, 2024 yılı ramazan ayı boyunca televizyonda yayında olan farklı işletmelerin ramazan ayı temalı reklamları içerik analizi ile incelenmiştir. Bir reklam haricindeki diğer reklamların tamamında ramazan ayına ithafen; birlik ve beraberlik, ayın iftar sofrası etrafında buluşulması, iftarın heyecanla beklenmesi gibi ortak temalar olduğu belirlenmiştir. Ancak ifade edilen bu öğeler, doğrudan Türklere değil, ramazan ayına atfedilen özellikler olarak ifade edilebilmektedir. Bu sebeple çalışmada; Türk kültürel değerlerini doğrudan aktardığı tespit edilen tek reklam olan finans sektöründe hizmet veren Vakıf Katılım'ın reklamı incelemeye alınmıştır. Reklamın incelenmesinde Hofstede'in kültürel soğan modeli kullanılarak '*semboller, kahramanlar, ritüeller ve değerler*' unsurları temel alınarak göstergebilim açısından reklamın çözümlemesi gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Kültürel Değer, Kültür Aktarımı, Reklam, Hofstede Kültürel Soğan Modeli.

AN ADVERTISEMENT ANALYSIS ON TRANSFERRING TURKISH CULTURAL VALUES TO THE NEXT GENERATION

ABSTRACT

As Turkish society, we have many unique values and a unique cultural structure that blends these values. The fact that culture is an element that is transmitted/learned through generations reveals the need for tools that will transfer it to the next generation in the right way. In this sense, advertisements are still one of the most widely used tools today, along with many technological elements. TV commercials, which still maintain their throne among marketing elements, come to the forefront especially with the themes they deal with certain days and periods. Despite this, it is not possible to see that every advertisement deals with Turkish culture and values.

In this context, Ramadan-themed advertisements of different businesses that were broadcast on television during Ramadan 2024 were analyzed by content analysis. It was determined that all of the advertisements, except for one advertisement, had common themes such as unity and solidarity, gathering around the iftar table, and waiting for iftar with excitement. However, these elements can be expressed as characteristics attributed to the month of Ramadan, not directly to Turks. For this reason, the study analyzed the advertisement of Vakıf Participation, which serves in the finance sector, which is the only advertisement found to directly convey Turkish cultural values. In the analysis of the advertisement, Hofstede's cultural onion model was used to analyze the advertisement in terms of semiotics based on the elements of 'symbols, heroes, rituals and values'.

Keywords: Cultural Value, Culture Transfer, Advertising, Hofstede Cultural Onion Model.

GİRİŞ

Reklamlar her yerde bulunmaları nedeniyle her zaman analiz edilmeye açık hale gelmekte ve her geçen gün farklı iletişim biçimleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir ürünü satın almaya tüketiciyi ikna etmek için tasarlanan reklamlar, kararlarımızı büyük ölçüde etkileme potansiyeline sahiptir. Reklamlar, bireylerin sosyal yaşamlarındaki tercihlerini ve güncel eğilimleri gösterirken, hedef kitlenin kültürel değerlerini ve normlarını ortaya çıkararak insanların yaşadığı zamanın aynası olabilmektedirler.

Bu bağlamda reklam ve kültürel öğeler arasında çift yönlü bir ilişkiden bahsetmek mümkündür. Reklamlar bir taraftan bireylere ve kültürel yapıya etki ederken, diğer taraftan kültürel öğelerimizi izleyiciye sembolik araçlarla aktarmaktadır. Dolayısıyla reklamlar sosyokültürel yapıyı yansıtan, etkileyen, aktaran ve analiz edilmeye uygun hale getiren yapılar olarak tanımlanabilmektedir (Yılmaz ve Akyar, 2020). İfade edilen bu ilişki pazarlama stratejileri açısından da oldukça önemli bir yere sahiptir. Bireyler evrensel kültürü oluşturan birer motif olarak kabul edilseler de ulusal kültürlerinin etkisi altında yaşamaya ve karar vermeye devam etmektedirler. Bireyleri tanımlayan; değerler, inançlar, sosyal ve özne normlar ve elbette kültür olmak üzere bizi biz yapan birçok unsuru nesilden nesle aktaran reklamlar, birçok ulusal ve uluslararası işletmenin başarı stratejisinde kritik bir rol üstlenmektedir. Bu anlamda reklamlar hem ulusal hem de uluslararası pazarda kültürün oluşturulması, aktarılması ve yaygınlaştırılması noktasında etkin bir araç olarak anılmaktadır (Hodsoll, 2002).

Ülkemizde belirli dönemlerde yapılan ulusal ve uluslararası birçok reklam dikkate alındığında kültürel öğelerin baş rolde olduğunu görmek mümkündür. Özellikle ulusal reklamlarda işletmelerin hedef kitleleriyle iletişim kurmak ve daha güçlü bir etki yaratmak için kültürel yansımaları ön plana çıkaran, ortak bir dil yaratmayı, duygulara hitap etmeyi başaran reklam içerikleri/stratejileri kullandıkları görülmektedir (Aktuğlu ve Eğinli, 2010).

Bu çalışmada, reklam ve kültür arasındaki etkileşim ve yoğun ilişki çerçevesinde; reklam ve kültürel aktarım kavramları ele alınmış, Türk kültürü kapsamında incelenen reklamdaki ritüelleri ortaya koyan gelenek kavramı incelenerek popüler kültür etkisi ve reklam ile olan ilişkilerine yer verilmiştir. Metodoloji bölümünde reklamın, Türk kültürel değerlerinin gelecek nesle aktarılmasında nasıl kullanıldığı incelenmiş ve ilgili reklamın Hofstede'in kültürel soğan modeli kullanılarak 'semboller, kahramanlar, ritüeller ve değerler' unsurları temel alınarak göstergebilim açısından reklamın çözümlemesi gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın ayrıca gelecek kültürel soğan model kullanılarak yapılabilecek reklam içerikleri incelemeleri açısından fikir vereceği öngörülmektedir. Günümüzde uluslararası pazarlama ve artan küreselleşme nedeniyle, kültürlerin çok daha sık temasa geçtiği dikkate alındığında daha fazla kültürel aktarım olacağını ve bu durumun araştırılması gereken güncel bir konu olacağını ifade etmek mümkündür (Lazović, 2012).

REKLAM VE KÜLTÜREL AKTARIM

Reklam kültür endüstrisinin vazgeçilmez bir parçası adete yaşam iksiri olarak atfedilmektedir (Adorno, 2009: 101). Çünkü kültür ve reklam karşılıklı alışverişte bulunarak kaynaşmakta; yaşanan değişimler ve değişen kültürel yapının reklamlara yansması bu karşılıklı etkileşimi bir kanıt olarak görülmektedir. Reklam yalnızca ticari bir faaliyet olmasının ötesinde bireylerin günlük yaşantılarını yansıtan ve biçimlendiren en önemli etkenlerden biri olarak kabul edilmektedir. Özetle reklamın kültürün bir uzantısı olarak değerlendirilebileceğini söylemek mümkündür (Pınar ve Dağtaş, 2023).

Lazović (2012), reklamın kültürel iletişimin bir parçası olarak deneyimlendiğine, hedef kitlenin kültürel değerlerini ve normlarını ortaya çıkarabileceğine dikkate çekmektedir. Yazar aynı zamanda dikkatli bir şekilde analiz edilen reklamların, yaygın veya yinelenen herhangi bir kalıbı ortaya çıkarabileceğine, bu mesajların tüketici nezdindeki olası anlamlarını ve mesajlarını keşfedebileceğine vurgu yapmaktadır. Buradan yola çıkarak, reklamların kültürler arası analizi, reklamcılıktaki kültürel benzerlik ve farklılıkları vurgulayabileceğini ve bir reklam kampanyasının farklı unsurlarının kültürden nasıl etkilendiğini ortaya çıkarabileceğini söylemek mümkündür. Bunun yanında artan küreselleşme ortamında, reklamlarda aktarılan dünyanın sosyal ve kültürel çeşitliliğini fark etmek hayati önem taşımaktadır.

Reklamcılığın dünya çapında homojen alıcıları hedefleyerek standartlaştırılmalı mı, yoksa bireysel olarak kültürel farklılıkları mı yansıtmalı sorularına cevap arayan araştırmaların; bireysel kültürlerle adapte olan reklamlar şeklinde yanıtlandığı görülmektedir (Frith ve Wesson, 1991; Khairullah ve Khairullah, 2021). Diğer bir ifadeyle hitap ettiği hedef kitlenin kültürel farklılıklarına odaklanan reklam stratejileri başarılı olmakta, ikna edici mesajların hedef kitlenin değerlerine uyarlanması gerekmektedir. İzleyicinin önemli kültürel değerlerine (bireysellik ya da kolektivizm gibi) uyarlanmış ilgi çekici reklamların, bu tür değerlere uyarlanmamış reklamlardan, çok büyük bir farkla olmasa da daha ikna edici olduğu ve daha çok beğenildiği görülmektedir (Beck, 2009). Daha önceki yıllarda Ahmed (1996), tarafından yürütülen çalışma da reklamların uluslar arasındaki kültürel farklılıkları göz

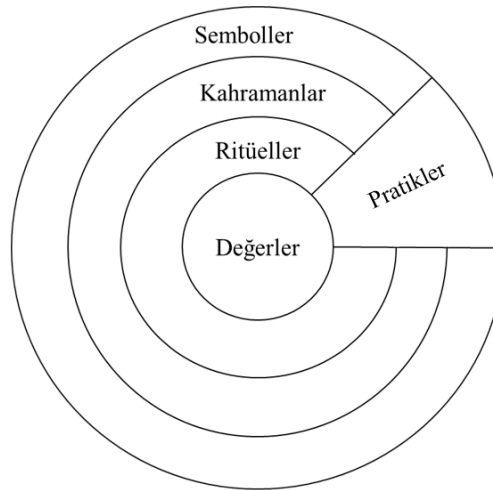
ardı etmemesi gerektiğini ve küresel standartlaştırma yerine yerleştirilmiş reklamların etkisini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla uluslararası reklam arenasında bile hedef kitlenin kültürel değerlerinin aktarılmasının kazançlı çıktığı bir stratejik savaşta, ulusal reklamlarda kültürel öğelere vurgu yapan kampanyaların, izleyiciye çok daha samimi geleceğini ve başarılı olacağını ifade etmek mümkündür. Çünkü bilindiği gibi kültürel faktörler, ürünün ve reklam mesajının o kültürün tüketicileri tarafından algılanma şekli üzerinde önemli bir etkiye sahip olabilmektedir.

Kültür ise bireylerin yaşantısının hem her alanında izlerine rastlayacağımız bir unsur olduğu gibi, bireylerin tüketici rolündeki davranışlarında da etkili olmaktadır. Literatürde birçok kültür tanımı yer almakla birlikte Wallerstein (2004), bir bütünün küçük parçaları olarak tanımlayabileceğimiz, o bütünün sahip olduğu değerleri ve pratikleri yansıtan unsurlar şeklinde tanımlamaktadır. Ayrıca kültürü, aynı şeyi hissetme ve yapma eğiliminde olan bireylerin ortaya koydukları tutum ve davranış olarak ifade etmekte ve kültürdeki birliktelik kavramına vurgu yapmaktadır.

Küreselleşmenin beraberinde getirdiği standartlaşma/benzerlik pazarda her geçen gün artarken, tüketicilerin yerele dönük beklentilerinin azalmaması, yerel ve kültürel olguların halen tüketicilerin davranışlarında belirleyici olduğunu göstermektedir (Candemir ve Zalluhoğlu, 2010). Kültürün farklı türleri olmakla birlikte reklamla ilintilendirilecek olanlardan biri halk kültürüdür. Halk kültürü, halkın yaşamının içinden bir paça olan ve yine halkın deneyimlerini temel alarak meydana gelmiş olan kültürdür (Tarr, 2017). Tarihsel olarak kitle kültüründen önde olmasına karşın yine de içerisinde kitle kültüründen etkiler barındırmaktadır. Kitle kültürü ise genellikle yukarıdan dağıtılan ifadesi ile özdeşleştirilmiş, kitlesel ölçüde tüketilmek üzere yapılandırılmış, üretilmiş bir kültür türüdür (Schudson, 1987).

Kültürün karmaşık yapısı onu tanımlamayı zorlaştırmakla birlikte, kültüre ilişkin önerilen ve boyutların tanımlandığı modellerin en önemlilerinde bir tanesi de Hofstede (1991)'in 'Kültürel Soğan Modeli'dir. Hofstede, kültürün boyutlarını tanımlamak için soğan katmanları metaforundan faydalanarak, kültürün çok katmanlı yapısını açıklamaktadır (Gülmez, 2019). Hofstede'nin kültürel soğan modelinde dıştan içe doğru semboller, kahramanlar, ritüeller ve en içte değerler olmak üzere dört katmandan bulunmaktadır. Hofstede göre en dış katmanlar daha genel öğeleri temsil ederken, iç katmanlara doğru inildikçe kültürü oluşturan desenler detaylandırılmaktadır (De Mooij, 2021). Hofstede'in kültürel soğan modeli şekil 1'de görüldüğü gibidir.

Şekil 1. Hofstede'in Kültürel Soğan Modeli

Kaynak: De Mooij, 2021

Modelde yer alan katmanları ise kısaca şu şekilde detaylandırmak mümkündür (Kara, 2013: 265): Kültürün en dış katmanında yer alan **Semboller**, sadece ortak bir kültürü paylaşan, bir bütün parçası olan bireyler tarafından ayırt edilebilecek somut faktörleri ifade etmektedir. Jestler, mimikler, jargon ve sözcükler, nesneler, giysiler, bayraklar, saç tarzları, binalar gibi somut öğeler sembollere örnektir. **Kahramanlar** ise toplum tarafından sevilen, değer verilen ve rol model olarak kabul edilen, bir grubun

veya toplumun davranışlarını şekillendirmede etkili kabul edilen kişilerdir. Gerçek ya da hayali, ölü ya da diri olabilen kahramanlara bilim insanları, romanların karakterleri, öğretmenler, çizgi film kahramanları örnek olarak verilebilir. **Ritüeller**, toplumun üyeleri tarafından kolektif olarak ortaya koyulan, kültür içerisinde sosyal bir gereklilik olarak görülen davranışsal normlardır. Ait olunan kültür yansıtan kutlamalar, selamlama, beden dili, saygı gösterme şekli, sosyal, milli ve dini törenler ve yeme alışkanlıkları ritüeller kapsamında örneklendirilebilmektedir. En iç katmanda yer alan **Değerler**'i modelin kalbi, çekirdeği olarak ifade etmek mümkündür. İçinde büyüdüğümüz çevrede şekillenen, küçük yaşlardan itibaren benimsenen her kültür için farklılık gösteren, bu sebeple tam olarak ifade edilmesi güç olan, inançlarımızı, tutumlarımızı ve davranışlarımızı şekillendiren kültürel yapı taşlarıdır. Herkes için farklılık gösteren ve tam olarak tanımlanması halen güç olan iyilik, akıl, normal, güvenli, yasak, yanlış gibi kavramları örnek olarak sıralamak mümkündür.

TÜRK KÜLTÜRÜ, POPÜLER KÜLTÜR ETKİSİ VE REKLAM

Türk kültürü oldukça geniş bir kavram olmakla birlikte kendi özgü renkler ve çeşitlilikle bezenmiştir. Her millette olduğu gibi Türk kültürü de milletin maddi ve manevi olarak toplumsal yapısı içerisinde ürettikleri öğeleri kapsamaktadır. Söz konusu kültür, bireyin ve toplumun hayata bakışını da şekillendirerek geliştirmektedir. Kültürün üretilmesinden sonrası süreç ise kültürel öğelerin, semboller veya davranışlar yoluyla gelecek nesle aktarılmasıdır. Aktarım sayesinde yerel kültür, ulusal kültür ve sonrasında evrensel kültür şekillenmektedir. Özellikle günümüzde hemen her alanda etkilerine rastladığımız küreselleşme kültürü ve aktarımını çok daha önemli hale getirmektedir. Bilinmektedir ki toplumların kendi varlıklarını sürdürmeleri yani kendileri gibi yaşayabilmeleri kültürün korunması ve aktarılması ile mümkün olacaktır.

Kültürün toplumlar tarafından üretilenler olarak tanımlanması gelenekler ile kültür arasında güçlü bir ilişkinin kurulmasına olanak tanımaktadır. Kültür tarafından şekillendirilen gelenek; Türk Dil Kurumu sözlüğünde “*bir toplumda, bir toplulukta eskiden kalmış olmaları dolayısıyla saygın tutulup kuşaktan kuşağa iletilen, yaptırım gücü olan kültürel kalıntılar; alışkanlıklar, bilgi, töre ve davranışlar; anane, örf, tradisyon*” olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2024). Dolayısıyla gelenekleri toplumlar için önemli kültürel miraslar olarak ifade etmek mümkündür. Kendi içinde tutarlı bir yapı ortaya koyan gelenekler, kültürel öğelerin devamlılığı ve değerlerin aktarılmasında koruyucu bir tutum ortaya koymaktadır. Diğer bir ifadeyle gelenekler, kültürel değerleri koruyarak gelecek nesle aktarılmasını sağlamaktadır. Bu noktada kültürün aktarımı esnasında gelenekleri oluşturan ancak zamana uymayan değer yargılarında değişimlerin olduğunu da dikkatten kaçırmamak gerekmektedir (Koca, 2012).

Günlük yaşantımız içerisinde genellikle aile içi davranışlar ve sosyal ilişkiler kapmasında karşımıza çıkan geleneklerin gerçekten gelenek olarak kabul edilmesi için en az üç kuşak boyunca sürdürülmesi gerektiği ifade edilmektedir (Shils, 1981; Graburn, 2000). Yani bir davranış ya da inanışın moda haline dönüşmesi onun gelenekleşeceği anlamına gelmemektedir. Ancak günümüzde bir olay ve etikliğin başında anlamından uzak olarak kullanılan geleneksel ifadesini görmek mümkündür. Bu noktada sadece tekrar eden yapıya sahip ve nesilden nesle aktarılan, kültürümüzün maddi ve manevi değerlerini taşıyan unsurları gelenek olarak adlandırılabilceğini hatırlamak gerekmektedir (Koca, 2012).

Gelenekleri bir değer sistemi olarak da tanımlamak mümkündür. Toplumu karakterize eden ayırt edici özelliklerini tanımlayan gelenekler, onu diğer toplumlardan ayıran değerlerini yansıtmaktadır. Bu noktada kültür ile ayrılmazlık ilişkisi tekrar gündeme gelmektedir. Kültürün birçok unsuru gelenekler aracılığı ile gelecek nesillere taşınmakta bireylerin toplumsallaşmasına imkân vermektedir. Yani günümüzde genelleyerek kültür kavramı altında kabul ettiğimiz birçok maddi ve manevi değer, gelenekler ile yaşanmakta, öğrenilmekte ve öğretilmektedir (Uğurlu, 2010).

Öte yandan yukarıda ifade edildiği gibi kitle iletişim araçları kültürün oluşturulmasında ve aktarılmasında önemli bir rol üstlenmektedir. Bireyler günümüzde kendi yaşantılarının dışında kalan uluslararası pratikleri kitle iletişim araçlarının gösterdiği biçimiyle öğrenmektedir. Bu durum, toplumsal dokunun değişmesi ya da bozulması ile sonuçlanmaktadır (Karakoç, 2009'dan aktaran Zorlu, 2016). Kitle iletişim araçlarının bu denli hayatımızı etkisi altına almış olması; kitle iletişiminin en etkili araçlarından biri olan reklamı, tüketim kültürünün yaratıcısı ve aktarıcısı durumuna getirmektedir. Popüler kültür ile adeta yoğrulan tüketim kültürü; reklamlarda kullandığı sembollerle toplumsal yapıyı etkilemekle kalmamakta, o toplumun kültürünü de şekillendirmektedir (Aydın, 2015).

Toplumun kendisi tarafından üretilmeyen ancak tüketilen olarak ifade edilen popüler kültür, genelleştirilmiş haliyle ‘toplum tarafından beğenilen ve tercih edilen’ olarak tanımlanmaktadır. Yani toplumun tercih ettiği ve sevdiği kültür, popüler kültürdür (Alemdar ve Erdoğan, 2005’den aktaran Zorlu, 2016). Ülkemizde popüler kültürün gelişimi, birçok farklı ülkede olduğu gibi kırsaldan şehirlere yaşanan göç ve artan şehirleşme ile oluşmuştur (Aydın, 2015). Modern dünya anlayışı yaygınlaşmış, günümüzde en yaygın etkiye sahip kitle iletişim aracı televizyonlar üzerinden hemen her türlü yayında popüler kültür kullanılmaya başlanmıştır. Daha çok izletmek, daha çok tüketirmek üzere kurgulanmış bir sistem olan popüler kültür, sürekli değişen dinamik bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla televizyonlar üzerinden yayınlanan reklamların popüler kültür ile birbirini destekleyen bir ilişkide olduğunu görmek mümkündür. Karşılık bu ilişkiden ortaya çıkan tüm içerikler ise toplumlara benimsemeleri için kalıplar ve tüketim modelleri sunmaktadır (Zorlu, 2016:85).

METODOLOJİ

Bu araştırmanın amacı 2024 yılı ramazan ayı boyunca televizyonda yayında olan farklı işletmelerin ramazan ayı temalı reklamlarında Türk kültürel değerleri nasıl işlendiğini ve bunu gelecek nesle aktarmak için hangi unsurlardan yararlandıklarını tespit etmektir. Belirlenen bu amaç doğrultusunda; televizyonda yayında olan 7 farklı işletmenin ramazan ayına özel hazırladıkları reklamlar, içerik analizi ile incelenmiştir. Bir reklam haricindeki diğer 6 reklamın tamamında ramazan ayına ithafen; yardımlaşma, birlik ve beraberlik, ayın iftar sofrası etrafında buluşulması, iftarın heyecanla beklenmesi gibi ortak temalar olduğu belirlenmiştir. Bu reklamların hepsinde özellikle çocuk ve yaşlı oyunculara yer verildiği görülmektedir. Ancak ifade edilen bu öğeler, doğrudan Türklere değil, ramazan ayına atfedilen özellikler olarak tanımlanabilmektedir. Öyle ki bu reklamlardan birinin sahibi olan uluslararası marka, reklamın birebir aynısını Hindistan’da da yayınlamaktadır. Bu nedenle çalışmada, incelenen reklamlar arasından ramazan ayına özgü değerlerin yanı sıra Türk kültürel değerlerini doğrudan aktardığı tespit edilen finans sektöründe hizmet veren Vakıf Katılım’ın reklamı kullanılmıştır. Reklamın; Hofstede (2010)’ın kültürel farklılıkları yansıttığını ifade ettiği “Kültürel Soğan Modeli”nin unsurları olan ‘semboller, kahramanlar, ritüeller ve değerler’ temel alınarak reklamın göstergebilim açısından çözümlemesi gerçekleştirilmiştir.

Araştırmada ramazan ayının tercih edilmesinin nedeni, ramazan ayı gibi dini ve milli gün ve süreçlerin toplum tarafından hassasiyet ve dikkatle ile karşılanması ve bu süreçlere ait sembollerin kültürümüzün bir parçası olmasıdır. Aynı nedenlerle kültürel değerlerimizin aktarılması için en uygun zaman aralığına da işaret etmektedir. Araştırma 11.03.2024 -09.04.2024 tarihleri arasında kapsayan ramazan ayı boyunca yayınlandığı tespit edilen reklamların Youtube üzerinden belirlenmesi ile gerçekleştirilmiştir.

Bulgular

2024 ramazan ayı içerisinde yayınlanan 7 reklamdan biri olan Vakıf Katılım reklamı Türk kültür değerlerimizi aktarması açısından Hofstede’in kültürel soğan modeli çerçevesinde kültürü yansıttığını ifade ettiği boyutlar olan semboller, ritüeller, kahramanlar ve değerler dikkate alınarak göstergebilimsel analizi gerçekleştirilmiştir.

Marka Reklamı: *Vakıf Katılım Ramazan Paylaşmaktır Reklamı Resim 1*

Marka Reklamı: Vakıf Katılım Ramazan Paylaşmaktır Reklamı Resim 2**Marka Reklamı: Vakıf Katılım Ramazan Paylaşmaktır Reklamı Resim 3****Marka Reklamı: Vakıf Katılım Ramazan Paylaşmaktır Reklamı Resim 4**

Kaynak: 14 Mart 2024 tarihinde <https://www.youtube.com/> adresinden alınmıştır.

Tablo 1. Vakıf Katılım Ramazan Paylaşmaktır Reklam Analizi

Semboller		Kahramanlar	Ritüeller	Değerler
Görsel semboller	Dilsel Semboller			
- Retro görünümlü Türk mutfağı ve salon - Yemek pişiren anne - Ders çalışan çocuk “Yasin” - Üstü Yasin tarafından çizilen resimlerle dolu buzdolabı - Bahçesiyle ilgilenen yaşlı yan komşu Necmiye teyze - Limon ağaçları - Markanın logosu, adı ve sloganı	- “Necmiye teyze annem varsa limon istedi” - Çocuğu “kuzum” denilmesi - Doldur ifadesinin tekrarlanması - “Ee anne limon varmış ya evde” - “Limon vardı ama Necmiye teyzenin tabağı yoktu oğlum bizde” - “Bizi biz yapan değerlerimizle azın tamamlandığı çoğun paylaşıldığı bereketli bir ramazan dileriz” - Markanın Adı ve sloganı: Vakıf Katılım; Ortak Geçmiş, Ortak gelecek	----	- Ramazan’da Ezanın heyecanla beklenmesi - Komşudan bir şey istenmesi için evin çocuğunun gönderilmesi - Boşaltılan tabağın yemek doldurularak geri gönderilmesi - İftara davet	- Sevgi dolu aile - Komşuluk ilişkisi/Komşuyu gözetme - Paylaşma - Azın tamamlanmasındaki hassasiyet - Yalnız bırakmamak/Birliktelik - Büyüğe saygı

Göstergebilimsel çözümlemesi yapılan Vakıf Katılım’ın ramazan paylaşmaktır reklamı genel olarak Türk kültüründe yer alan komşunun tabağını boş gönderilmez anlayışı üzerinde kurgulanmıştır. Reklamda geleneksel bir Türk ailesinin iftara hazırlık sürecinde komşusunu düşünerek yemek paylaşmak istemekte ve bunu yaparken komşuyu rencide etmeden, saygılı ve hassas bir şekilde ‘tabağın boş gönderilmemesi’ ritüeli üzerinden gerçekleştirildiği görülmektedir. Ayrıca çocuğun tüm süreçte baş rol üstlenmesi, kültürel değerlerimizin çocuklarımıza nasıl aktarıldığını/öğretildiğini göstermektedir.

Reklamı Hofstede’in kültürü yansıtan ‘semboller, kahramanlar, ritüeller ve değerler’ boyutları ile detaylı olarak incelediğimizde elde edilen veriler şu şekildedir: *görsel semboller* içerisinde yer alan retro görünümlü Türk mutfağı ve salon, yemek pişiren anne ve o esnada ders çalışan çocuk Yasin; Türk ailesinin geleneksel yapısına atıfta bulunmakta ve aile birliğine vurgu yapmaktadır. Aynı ortamın parçası olan üstü Yasin tarafından çizilen resimlerle dolu buzdolabı çocuğa verilen değeri ve duyulan sevgiyi yansıtmaktadır. Bahçesiyle ilgilenen yaşlı yan komşu Necmiye teyze, reklamda yalnız olarak gösterilmekte ve evin annesinin pencereden Necmiye teyzeyi izlemesi ile Türk toplumunda komşunun/komşuluğun değeri hatırlatılmaktadır. Necmiye teyzenin evinin bahçesindeki limon ağaçları yine Türk insanının evinin bahçesinde mutlaka ağaç bulduğu ve tabiata verdiği değeri hatırlatmaktadır. Markanın logosu, adı ve sloganı gösterilerek markanın bu değerler verdiği önemin vurgulanması ön plana çıkmaktadır.

Dilsel sembollerde ise komşudan bir şey isterken neredeyse kalıplaşan “...., annem varsa ...istedi” kalıbının burada da kullanılarak “Necmiye teyze annem varsa limon istedi” şekilde kullanılması, büyükten küçüğe kültürel değerlerimizin aktarılmasında dilin önemini ve etkisini

göstermektedir. Komşu Necmiye teyzenin çocuğa “kuzum” şeklinde seslenmesi ile çocuklara verilen değer ve sevgi yansıtılmakta ve ‘annelik/anaçlık’ duygusu ön plana çıkmaktadır. Koşu Necmiye teyzenin tabağı tam doldurması için sürekli “doldur doldur” ifadesini kullanması Türk toplumdaki eli açıklığa ve paylaşmadaki öneme dikkat çekmektedir. Yasin’in Necmiye teyzeden aldığı limonları getirdiğinde evde zaten limon olduğunu fark ederek “Ee anne limon varmış ya evde” demesi üzerine annesinin “Limon vardı ama Necmiye teyzenin tabağı yoktu oğlum bizde” söylemi, tabağın yemeği göndermek için bahane olarak kullanılması ve karşı tarafın gelen yemekten ötürü kendi mahcup hissetmemesinin sağlanmaması aktarılmaktadır. Reklam sonunda dış sesin “Bizi biz yapan değerlerimizle azın tamamladığı çoğun paylaşıldığı bereketli bir ramazan dileriz” söylemi ile Türk Kültürüne, toplumsal değerlerimize ve bunların gelecek nesle aktarılmasına dikkat çekmektedir. Reklam sonunda markanın adı ve sloganı: “Vakıf Katılım; Ortak Geçmiş, Ortak gelecek” seslendirmesi markanın reklam ile uyumunu ve değerlerimize verdiği önemi yansıtmaktadır.

Reklamda herhangi bir *kahraman* unsurunun yer almadığı görülürken; *ritüellerde* Ramazan’da Ezanın heyecanla beklenmesi, kültürümüzün bir parçası olan dini gün ve bayramlarının yansıttığı coşku ve mutluluğu yansıtmaktadır. Türk toplumunda komşudan bir şey istenmesi veya ekmek almak için evin çocuğunun, çok çocuklu bir ailede ise en küçük çocuğun gönderilmesi geleneksel Türk aile yapısının güzel bir temsili olarak işlenmiş, yıllar boyunca benimsenmiş Türk aile alışkanlıklarını ekrana yansıtmıştır. Boşaltılan tabağın yemek doldurularak geri gönderilmesi ise Türk kültüründe yer edinmiş “tabak boş gitmez” anlayışını incelikle işlemektedir. Komşudan yemek gelmesi, evinde pişen yemeği seninle paylaşacak kadar sana değer vermesi manasına gelirken, tabağın boş geri gitmemesi de gösterilen bu nezakete karşılık verilmesini ifade etmektedir. Ramazan ayında iftara davet de yine ritüel olarak kabul edilen yaygın bir birliktelik gösterme ve paylaşma davranışı olarak işlenmiştir.

Değerler de ise sevgi dolu aile, komşuluk ilişkisi/komşuyu gözetme, paylaşma, azın tamamlanmasındaki hassasiyet, yalnız bırakmamak/ birliktelik, büyüğe saygılı olmak üzere bizi biz yapan değerlerimizin işlendiği görülmektedir. Diğer boyutların içerisinde yer verilen sembollerle aktarılan değerler Türk toplum olarak bizi biz yapan, bize özgü değerleri çocuk oyuncuyu reklamın merkezine alarak gelecek kuşaklara aktarmanın önemine dikkat çekmektedir. Çocuk oyuncu Yasin’in reklam içerisindeki tabak sahnelerine ilişkin annesi ile kurduğu diyaloglar esnasında yüzünde oluşan ifadelerde ve mimikler bu değerlerin çocuğa aktarıldığı hissini yaratmaktadır. Reklam, Türk toplumda tabağın boş geri gönderilmemesi paylaşmaya, paylaştıkça bereketin artacağına, verdiğin sürece alırsın, paylaşırsan çoğalır değer algısını işlemektedir.

SONUÇ

Reklam ekonomik rolünün ötesinde kültürel bir olgu olma özelliğine de sahiptir. Toplumsal gelişme ve değişimlerle yeniden şekillenen kültür kavramı, reklamlarla birlikte yeniden biçimlenmiş ve yayılmıştır. Bu bağlamda reklamlar gerek ulusal gerekse uluslararası alanda kültürü yansıtan başlıca araçlar olmuşlardır. İşletmeler hazırladıkları reklamların kabul görmesi için hitap ettiği hedef pazarın kültürel öğelerini reklamlarına taşımış ve bu strateji reklamın başarısını belirleyen en önemli unsurlardan biri olmuştur.

Zengin bir tarih ve çeşitli kültürel öğelerle dolu bir mozaik olan Türk kültürü reklamlar aracılığı ile geniş kitlelere ulaşmaktadır. Reklam içerisinde kültürel değerlerimizi yansıtan semboller izleyenlere adeta toplumsal kodlarımızı yansıtmaktadır. Bizlere özgü kültürel değerlerimizi korumak için toplumsal kodlarımızın gelecek nesle aktarılması gerektiği açıktır. Zaman içerisinde toplumsal ihtiyaç ve kabullere göre bu kodlar şekillense de bireylerin toplumsallaşma sürecinde önemli bir rol oynamaktadır. Bireye ait olma duygusu kazandıran bu semboller, millet olma şuurunu aşılamaaktadır (Koca, 2012). Tüm toplumlarda, geleceğin temsili olan çocuklar doğdukları andan yaşamlarının sonuna kadar, kendi değer yargıları tarafından sarılarak, farkında olarak veya hiç fark etmeden semboller tarafından eğitilmekte ve içinde oldukları toplumun bir parçası haline gelmektedirler.

Kültürün çok farklı tanımları olduğu gerçeği onun nasıl aktarılması gerektiği konusunu da sıkça gündeme getirmektedir. Hofstede (1991)’e göre kültür, bir toplumu diğerinden farklı kılan özellikler iken; Bauman (2013), kültürün bireyin grup içerisindeki davranışlarını ve toplumsal yaşam biçimini şekillendiren düşünce ve uygulama pratikleri olarak belirlemekte ve bir miras tanımlaması yapmaktadır. Öğrenilmiş davranış örüntüleri şeklinde de tanımlandığı görülen kültürün, bireyin davranışını etkileyen

sosyo-kültürel bir unsur olduğu, bireyi ya da toplumu farklılaştıran anlam katma sistemi olarak anıldığı görülmektedir (Yılmaz ve Akyar, 2020). Dolayısıyla bu denli anlam yüklenen kültür kavramı için aktarılması elzem bir hal almaktadır.

Bireyler günümüzde her ne kadar iletişim araçları ve küreselleşmenin etkisi ile ‘evrensel kültür’ün bir parçası haline gelmiş olsalar da kendi toplumsal kültürlerinin etkisini taşımaya devam etmektedirler. Bu sayede bir topluma ve o toplumda yaşayan bireyleri yansıtan, kültürün temsili olan değerler, inançlar ve normlar gelecek kuşaklara aktarılmakta ve o toplumu kendine özgü hale getiren unsurlar, uluslararası işletmelerin stratejik hamlelerinin odak noktası haline gelmektedirler (Aktuğlu ve Eğinli, 2010). Değer paradokslarının kültürler arası pazarlama iletişiminin merkezi haline gelmesinin nedeni de budur. Dolayısıyla toplumlara özgü kültürel farklılıkları bilmek pazarlama profesyonellerinin strateji geliştirme süreçlerine katkı sağlayacak önemli bir faktördür.

Aynı etkilerin takip edildiği reklam sektörü de kültürel temaların işlenmesi ve aktarılması konusunda birçok avantaja sahiptir. Dolayısıyla başta kendi kültürel değerlerimiz olmak üzere gelecek nesillere aktarmak istediğimiz değerlerimizi reklamlar aracılığı ile iletme mümkündür. Çalışma içerisinde çözümlemesi gerçekleştirilen reklam bunun en güzel örneklerinden biridir. Bu bağlamda reklamlarda Türk kültürel değerlerimizi aktarmak için aidiyet duygusunu tetikleyecek, millet bilinci oluşturacak Türk toplumu ile bağdaştırılmış birçok sembolün kullanılması ilgili aktarımın sağlanmasına yardım edecektir. Bunun yanı sıra Türk toplumunun kolektivist ve duygusal yapısı dikkate alındığında olumlu duygu ve tutum geliştirecek senaryolar imgeler aracılığı ile pekiştirilip, aktarılabilir.

Burada dikkat edilmesi gereken nokta; modern çağın getirdiği popüler kültür, tüketim kültürünü ve yaşam kalıplarını şekillendirse de kültürel değerlerimizi aktarmak için kullanılmasıdır. Popüler kültür ile geleneksel yönlerimizi iyi aktardığımız, geleneksel ve modern arasındaki dengeyi ustalıkla sunacak reklamlar, Türk kültürünün çeşitliliğini ve zenginliğini izleyicilere aktarabilir. Eğer bu reklamlar, Türk halkının gurur duyduğu kültürel mirası korumaya odaklanır ve uluslararası platformlarda dikkat çekmeyi başarır, Türk kültürünün evrenselliğini de kanıtlamış olur.

Çalışmada gerçekleştirilen çözümlemelerde ortaya çıkan sonuca bakıldığında Türk kültür değerlerinin korunmaya ve gelecek nesle aktarılmaya çalışıldığı görülmektedir. Günümüzde ne yazık ki incelenen reklamdakinin aksine; komşunun gönderdiği tabağın anında kapıdan boş olarak geri verildiği, belki kapının bile tam olarak açılmadan aralıktan konuşulduğu, gelen ikramın belki de hiçbir şükran duymaksızın tüketildiği samimiyetsiz bir durumlarla karşı karşıya kalılabilmektedir. Ancak unutulmamalıdır ki kapımıza gelen o bir tabak yemek; komşumuzun bizi düşünmesi, el emeğini bizimle paylaşması, sana değer veriyorum, yemeğin kokusu gelmiştir, canınız çekmiştir demesinin başka bir yoludur (Özdemir, 2021).

Son olarak bu hassasiyetlere sahip bir toplum olarak gelen tabağın bize sunduğu nezaketi görmeli ve elimizde olan her ne ise belki iki tane elma, tabağı boş görememeye gayret etmeliyiz. Çünkü biliyoruz ki küreselleşmeyle yok olmaması için çaba sarf ettiğimiz o kıymetli, bizi biz yapan değerlerimiz tabak komşudan boş dönmemeye devam ettikçe yaşayacaktır. Öyle ki Türkmenistan’da aralık ayının ilk pazar gününün “Komşu Tabağı” bayramı olarak kutlanması bunun en güzel kanıtıdır. Komşuların kaynaşması için birbirlerine yemek ve tatlı ikram ettikleri bu bayram asırlardır devam eden bir gelenektir ve Türk halkının her zaman komşularına büyük değer verdiğini, her daim kültürüne sahip çıktığını açıkça ortaya koymaktadır.

Gelecek çalışmalarda uluslararası bir markanın global bir reklamı incelenerek aktarılan kültürel unsurlar incelenebilir. Yine uluslararası bir markanın ülkemizde ve farklı ülkelerde yayında olan reklamı karşılaştırmalı olarak incelenebilir ve odak alınan kültürel farklar, benimsenen stratejiler tespit edilebilir. Kültürel soğan kabuğu modeli dışında farklı modeller kullanılarak reklamlar incelenebilir. Reklamların dışında farklı iletişim araçları da benzer yönlerden incelenebilir.

KAYNAKLAR

- Adorno, T. W. (2009). Kultur and culture. *Social Text*, 27(2), 145-158.
- Ahmed, N. (1996). *Cross-cultural content analysis of advertising from the United States and India*. The University of Southern Mississippi.

- Aktuğlu, İ., & Eğinli, A. (2010). Küresel reklam stratejilerinin belirlenmesinde kültürel farklılıkların önemi. *Selçuk İletişim*, 6(3), 167-183.
- Aydın, G. A. (2015). *Popüler kültür ve reklam ilişkisi: Basılı reklamlarda 14 Şubat Sevgililer Günü*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bauman, Z. (2013). *Culture in a liquid modern world*. John Wiley & Sons.
- Beck, C. S. (2009). Adapting consumer advertising appeals to cultural values: A meta-analytic review of effects on persuasiveness and ad liking. In *Communication yearbook 33* (pp. 59-92). Routledge.
- Candemir, A., & Zalluhoğlu, A. E. (2010). Glokal ürün ve marka stratejilerinin değerlendirilmesi: "Algıda" İzmir örneği. *Pazarlama ve Pazarlama Araştırmaları Dergisi*, 3(6), 1-27.
- De Mooij, M. (2021). *Global Marketing and Advertising: Understanding Cultural Paradoxes*. SAGE.
- Frith, K. T., & Wesson, D. (1991). A comparison of cultural values in British and American print advertising: A study of magazines. *Journalism Quarterly*, 68(1-2), 216-223.
- Graburn, N. H. (2000). What is tradition?. *Museum Anthropology*, 24(2-3), 6-11.
- Gülmez, E. (2019). Netflix'in Türkiye'ye özgü reklam filmlerinin küresel markaların yerel reklam stratejileri bağlamında değerlendirilmesi. *Erciyes İletişim Dergisi*, (1), 157-178.
- Hodsoll, F. (2002). Cultural transactions. *The Journal of Arts Management, Law, and Society*, 32(2), 104-124.
- Hofstede, G. (1991). Cultures and organizations. *Intercultural cooperation and its importance for survival. Software of the mind*. London: Mc Iraw-Hill.
- Kara, E. Ş. (2013). Kültürlerarası iletişim: Kabhi Khushi Kabhie Gham adlı Hint filmindeki kültürel kodların incelenmesi. *Selçuk İletişim*, 8(1), 263-281.
- Khairullah, D. H., & Khairullah, Z. Y. (2021). Dominant cultural values: content analysis of the US and Indian print advertisements. In *Strategic Global Marketing* (pp. 47-70). Routledge.
- Koca, S. K. (2012). *Türk kültüründe sembollerin dili*, Basılmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Lazović, V. (2012). Content analysis of advertisements in different cultures. *ELOPE: English language overseas perspectives and enquiries*, 9(2), 39-51.
- Özdemir, Ş. (2021). Eve gelen tabak boş gönderilir mi gönderilmez mi?, Erişim Adresi: <https://www.posta.com.tr/yazarlar/sule-ozdemir/eve-gelen-tabak-bos-gonderilir-mi-gonderilmez-mi-2300454#:~:text=%C3%87ocuklu%C4%9Fumuzda%20bize%20%C3%B6%C4%9Fretilen%20%E2%80%9Ctabak%20bo%C5%9F,yollayarak%20ayn%C4%B1%20zariflikle%20te%C5%9Fekk%C3%BCr%20ederdin>
- Pınar, L. & Dağtaş, E. (2023). Tüketim Kültürü ve Yaşam Biçimleri Çerçevesinde Cemiyet Dergilerinin Eleştirel Ekonomi Politik Çözümlemesi. *Akdeniz İletişim*, 40, 46-73.
- Schudson, M. (1987). The new validation of popular culture: Sense and sentimentality in academia. *Critical Studies in Media Communication*, 4(1), 51-68.
- Shils, E. (1981). *Tradition*. University of Chicago Press.
- Tarr, Z. (2017). *The Frankfurt school: the critical theories of Max Horkheimer and Theodor W. Adorno*. Routledge.
- Tük Dil Kurumu (2024). Gelenek, Erişim Adresi: <https://sozluk.gov.tr/>.
- Uğurlu, S. (2010). *Gelenek ve kimlik ilişkisi*, Basılmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Wallerstein, I. (2004). Cultures in Conflict? Who are We? Who are the Others?. *Journal of the Interdisciplinary Crossroads*, 1(3), 505-521.
- Yılmaz, B., & Akyar, B. Y. (2020). Küreselleşme ve medya-ekonomi politikası bağlamında reklamveren unsurunun rolü: Türkiye'de yayınlanan reklamlarda kültürün aktarılması üzerine bir inceleme. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (6), 1-19.
- Zorlu, Y. (2016). Türkiye'de bir popüler kültür aracı olarak televizyon. *Erciyes İletişim Dergisi*, 4(3), 84-98.

ANİMASYON SİNEMASININ KÜLTÜR AKTARIMINDAKİ ROLÜ: 'KÜLTEGİN' ÖRNEĞİ

Fatih YAĞLICA

Uzm., Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı Doktora Öğrencisi

fyaglica@pau.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7425-4132

ÖZET

Kültür kavramı en genel tanımıyla insanoğlunun elinden çıkan her türlü maddi unsur ile gelenek ve görenek gibi değerlerin toplamını ifade etmektedir. İnsanlığın biriktirdiği kültür birikimi uzun yıllar boyunca sözlü olarak nesilden nesile aktarılmıştır. Yazının icat edilmesi ve dünyada yaşanan teknolojik gelişmeler kültür aktarımının sözlü gelenekten hareketle farklı alanlara yayılmasına imkân sağlamıştır. Günümüzde özellikle medya alanında radyo, televizyon ve sinema gibi kitle iletişim araçlarının kültür aktarımında önemli roller üstlendiği görülmektedir. Gelişiminden kısa bir süre sonra dünyada önemli bir endüstri haline gelen sinema ve sinemaya bağlı gelişen türler sunduğu görsel olanaklarla kültürü günümüze taşıyan önemli unsurların başında gelmektedir. Animasyon sineması, bu türler arasında özellikle çocuklara ve gençlere kültür aktarımı hususunda sağladığı katkılarla ön plâna çıkmaktadır.

Bu çalışmada Aday Abilda'nın yönetmenliğinde hazırlanan, 2018 tarihli Kazakistan yapımı *Kültegin* animasyon filminde Türk kültürüne ait unsurların, kültür aktarımı çerçevesinde incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Bu bağlamda elde edilen verilerin analizinde Türk tarihi açısından önemli bir yere sahip olan Orhun Yazıtları, Göktürk dönemine ait heykeller ve balballar, yada taşı, Gök Tanrı inancı, dombra, nevrüz, Umay vb. birçok unsurun kullanıldığı tespit edilmiştir. Animasyon filmlerin geniş kitlelere ulaşmadaki etkin gücü göz önüne alındığında dünya üzerindeki birçok kültürün farklı kültürlerle iç içe geçtiği görülmektedir. Küreselleşmenin yerel olanı yok ettiği günümüz dünyasında, *Kültegin* animasyon filmiyle Türk tarihi ve kültürüne ilişkin motiflerin yeni nesle kültür aktarımı konusunda katkı sağladığı görülmüş, çocukların ve gençlerin millî değerlerinden uzaklaşmasının önüne geçilmeye çalışıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

THE ROLE OF ANIMATED CINEMA IN CULTURAL TRANSMISSION: 'KÜLTEGİN' SAMPLE

ABSTRACT

The notion of culture, in its most general definition, refers to the collection of all kinds of material elements and values such as traditions and customs that are produced by human beings. The accumulation of culture built up by humanity has been transmitted orally from generation to generation for many years. The invention of writing and technological developments around the world have enabled the cultural transmission to expand from oral tradition to different fields. Today, particularly in the field of media, it is observed that mass communication tools such as radio, television and cinema play crucial role in cultural transmission. Cinema, which became an important industry in the world shortly after its development, and the genres related to cinema are among the most significant elements that transmit culture to the present day with the visual possibilities they offer. Animation cinema stands out among these genres with its contributions to the transmission of culture, notably to children and young people.

In this study, it is aimed to analyze the elements of Turkish culture in the Kazakhstan-made animated movie *Kültegin* dated 2018, directed by Aday Abilda, within the framework of cultural transmission. In this study, content analysis method, which is one of the qualitative research methods, was employed. Within this context, it was determined that many elements such as Orkhon Inscriptions, statues and balbals belonging to the Göktürk period, yada stone, Sky God belief, dombra, nevrüz, Umay, etc., which have a significant value in terms of Turkish history, were used in the analysis of the data obtained in this context. Given the effective power of animated films in reaching large audiences, it is visible that many cultures around the world are intertwined with different cultures. In the contemporary world where globalization destroys the local, it has been seen that the *Kültegin* animated movie contributes to the cultural transmission of motifs related to Turkish history and culture to the new generation, and it has been concluded that it is attempted to prevent children and young people from moving away from their national values.

1. GİRİŞ

Kültür kavramı üzerine bugüne kadar pek çok tanım yapılmış olsa da en genel ifadeyle kültür, insanın yarattıklarının tamamıdır (Kongar, 1982: 16). İnsanoğlunun oluşturduğu araç gereçler maddi kültür alanına, anlam ve değerler ise manevi kültür alanına girmektedir (Kongar, 1982: 16). Tüm bu kültür unsurları ise sözlü ve yazılı olmak üzere iki gelenek üzerinde toplanmaktadır (Yıldırım, 1998: 16). Sözlü gelenek, yazının icadından önceki dönemlerde kültür birikiminin kuşaktan kuşağa aktarılmasını sağlamış ve böylelikle bilgi akışı aksamadan devam etmiştir (Güvenç, 2020: 46). Yazının icadıyla beraber kültür aktarımı daha sistemli hale gelmiş ve kültürel unsurlar düzenli bir şekilde kayda alınmıştır (Güvenç, 2020: 46). Yazının icadından sonraki süreçte ise hem sözlü gelenek devam etmiş hem de özellikle kitle iletişim araçları etrafında kültür aktarımı yeni tekniklerle varlığını devam ettirmiştir.

Kitle iletişim araçlarının temelleri 15. yüzyılda Johannes Gutenberg tarafından matbaanın icat edilmesine kadar uzanmaktadır (Zelan, 2022: 20). Matbaanın icadından günümüze kadar geçen sürede ise kitle iletişim araçları başta radyo, televizyon ve sinema olmak üzere birçok alanda hızla gelişmiştir (Zelan, 2022: 20). Özellikle sinema, başlangıç yıllarında eğitici bir yenilik olarak görülmüş, 20. yüzyılda ise biçimsel geleneklerini tamamlama noktasında attığı adımlarla popüler bir kitle iletişim aracı haline gelmiştir (Pearson, 2008: 40, 41). Sinema sanatı içinde yeşerdiği toplumun dikkatini çekebilmek ve geniş kitlelere ulaşabilmek için folklorik unsurlardan da yararlanmaktadır (Güvenç, 2020: 63). 20. yüzyılda sinemanın bir türü olarak gelişen animasyon sineması da teknolojik gelişmelerin verdiği imkânlardan yararlanarak bu geleneği sürdürmektedir.

Animasyon kısaca, canlandırmak ve hayat vermek anlamına gelmektedir (Atan, 1995: 5). Animasyon sineması, çizgi üzerine gelişen iki boyutlu çizgi filmlere göre daha geniş bir anlam ifade etmekte ve çizgi filmler bu türün sınırlı bir kısmını karşılamaktadır (Samancı, 2004: XII). Daha çok televizyon ve reklam alanlarında kullanılan çizgi filmlerin hedef kitlesi ise çocuklardan oluşmaktadır (Alıcı, 2021: 55). Animasyon sinemasının yararlandığı teknikler bakımından üç boyutlu bir görsel sunması hedef kitlenin sadece çocuklarla sınırlı kalmayıp genel bir izleyici kitlesine ulaşmasına imkân sağlamıştır (Aslan, 2021: 1064). Dünyada yapılan ilk animasyon filmler, flaş skeç olarak adlandırılan karatahta üzerine yapılan çizimlerin art arda eklenmesiyle oluşan dönüşümlerden meydana gelmiştir (Aslan, 2021: 1064, 1071). İlerleyen yıllarda ise mürekkep kullanılarak kâğıt üzerine çizilen görsellerin fotoğraflanmasıyla teknik anlamda iyileştirmeler görülmüştür (Samancı, 2004: 6). Çeşitli yöntemlerle oluşturulan animasyon sinemasının ilk denemeleri bu türün ortaya çıkış serüvenini göstermektedir (Aslan, 2021: 1064). Amerikalı Winsor McCay tarafından hazırlanan, animasyon sinemasının ilk döneminin örnekleri olan *Dinozor Gertie* (1914) ve *Uçan Ev* (1921) gibi filmler, animasyon sinemasının masal ile olan bağıntıları neticesinde sunduğu kültürel altyapıyla bu türün kültür aktarımı hususunda ulaşacağı noktanın ipuçlarını vermektedir (Aslan, 2021: 1064). Animasyonların özellikle küçük yaş gruplarındaki çocuklara kültür aktarımı aracı olarak kullanılması günden güne artmış ve farklı coğrafyalardan çocukların, ilgili ülkelerin kültürel kodlarının etkisi altına girmesinin önünü açmıştır (Türkmen, 2012: 142). *Ninja Kaplumbağalar* çizgi filminin Ninja kültüründen izler taşıması ve çizgi filmde yer alan kahramanlara Rönesans döneminden isimler verilmesi gibi birtakım kültürel kodların kullanılması bu etkilere önemli bir örnek teşkil etmektedir (Türkmen, 2012: 142).

Türkiye’de animasyonun izleri, hazırlanan modeller temelinde Hacivat ve Karagöz gölge oyunlarına kadar dayanmaktadır (Abalı, 2012: 106). Bir eğlence aracı olarak gölge oyunlarının kullanılmasına rağmen animasyon filmler üretilmesi uzun yıllar sonra gerçekleşmiştir (Abalı, 2012: 106). Türkiye’de animasyon sinemasının temelleri 1930’lı yıllarda karikatür sanatçıların çalışmalarıyla atılmış (Abalı, 2012: 106) ve bilinen ilk animasyon film, 1947 yılında Prof. Dr. Vedat Ar’ın Devlet Güzel Sanatlar Akademisi’nde 15 öğrencisiyle beraber hazırladığı *Zeybek Oyunu* filmi olmuştur (Onaran, 1994: 196). Senaryosu Tonguç Yaşar ve Sezer Tansuğ tarafından kaleme alınan, Tonguç Yaşar yönetmenliğinde hazırlanan 1969 tarihli *Amentü Gemisi Nasıl Yürüdü?* çizgi filminin tasarımı hat sanatındaki estetik unsurlar kullanılmış (Uçan, 2018: 1138) ve böylelikle bu çalışma kültürel unsurların özgün olarak işlendiği ilk Türk yapımı çizgi film olarak kayıtlara geçmiştir (Taş Alicenap, 2015: 14). Türkiye’de animasyon sinemasının gelişiminin yabancı ülkelere göre daha geç yıllara rastlaması birtakım olumsuzluklara yol açmaktadır. Çocukların Türk yapımlarından çok yabancı

animasyonları tercih etmesi ve bu doğrultuda da Türk kültüründe bulunmayan çeşitli örf ve adetlere maruz kalmaları da bu olumsuzlardan bazılarıdır (Ufak ve Yorulmaz, 2022: 100).

Kazakistan'da gösterilen ilk animasyon filmler de Türkiye'de olduğu gibi yabancı yapımcılar tarafından hazırlanan filmlerden oluşmaktadır (İliyas, 2022: 1). Kazakistan'da animasyon sinemasının başlangıcı olarak 1967 tarihinde Amen Kaidarov tarafından hazırlanan *Kırlangıcın Kuyruğu Neden Ayırktır? (Qarlığaştın quırığı nege ayır?)* adlı çizgi film kabul edilmektedir (Tazhibai ve Zhiyenbayev, 2022: 94). Kaidarov'a bu film sürecinde Kazakhfilm Stüdyosu Başkanı Kamal Smailov destek vermiş ve film 48 ülkede gösterilerek çeşitli ödüller kazanmıştır (İliyas, 2022: 60). Kaidarov bu filmde Kazak folklorik unsurlarına ve yaygın kullanılan atasözlerine yer vererek (Tazhibai ve Zhiyenbayev, 2022: 94) gençlere millî bilinç duygusu aşılamıştır (İliyas, 2022: 60). Böylelikle hem Kazak animasyon sinemasının temelleri atılmış hem de animasyonların kültür aktarıcı olarak görülmesinin ilk nüveleri verilmiştir.

Günümüz Kazakistan sinemasında genel izleyici kitlesini kapsayacak şekilde düşündürücü animasyon filmler de üretilmektedir (İliyas, 2022: 60). Çocuklara hitap eden ve Kazakça yayın yapan *Balapın TV* adlı televizyon kanalı da bulunmaktadır (Tazhibai ve Zhiyenbayev, 2022: 95). Ancak burada gösterilen animasyon filmlerin %40'ı yabancı ülkelere çevrilen filmlerden oluşmaktadır (Tazhibai ve Zhiyenbayev, 2022: 95). Kazak kültüründen uzak animasyonların ekrana gelmesiyle özellikle küçük yaş gruplarındaki çocukların halk masalları ve millî efsane kahramanları hakkında yanlışla sürüklenmesine neden olmaktadır (Tazhibai ve Zhiyenbayev, 2022: 95).

Çocuklara ve gençlere yönelik hazırlanan animasyon filmler içerdikleri karmaşık kodlarla masum bir tüketim eylemi olmaktan çıkmaktadır (Sel, 2022: 2971). Dünyada önemli bir endüstri haline gelen animasyon sineması, kültürel unsurları canlı bir şekilde sunarak varlığını sürdürebilen bir yapıya dönüştürmektedir (Sel, 2022: 2971). Günümüzde geline nokta kültürel unsurların korunması ve sürdürülebilmesi bağlamında kültür aktarımı konusu büyük bir önem taşımaktadır. Kültürel kodları kolay ve çabuk kavradıkları için kültür aktarımına çocuklardan başlanması da kültürel belleğin doğru şekillenmesine katkı sağlamaktadır (Türkmen, 2012: 143). Temelleri yaklaşık 100 yıl öncesine dayanan animasyon sinemasının kısa sürede gösterdiği gelişim onu 21.yüzyılın en önemli kültür aktarıcı konumuna getirmiştir (Aslan, 2021: 1063).

2. AMAÇ

Bu çalışmanın amacı, Kazakistan yapımı olan *Kültegin* animasyon filmi üzerinden Türk kültürüne ait unsurların, kültür aktarımı bağlamında incelenmesidir. Animasyonların sunduğu görsel ve işitsel olanakların ilgi çekiciliği göz önüne alındığında çocuklara ve gençlere millî kültürlerini tanıtmının etkili yolunun animasyon filmler olduğu görülmektedir. Türkiye'de olduğu gibi Kazakistan'da da animasyon sinemasının gelişiminin yabancı ülkelere göre geride kalması ve gösterilen animasyonların belirli kısmının Türk kültüründen uzak oluşu yeni kuşaklar üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır. *Kültegin* animasyon filmi ise konu edindiği tarihî kahramanlar ve döneminin inanç yapısı ekseninde kültürel yozlaşmanın önüne geçmekte ve kültürel kodların aktarımında önemli bir rol üstlenmektedir.

3. ÖRNEKLEM

Çalışmanın örneklemini Kazak yönetmen Aday Abilda'nın hazırladığı 2018 tarihli *Kültegin* animasyon filmi oluşturmaktadır. *Kültegin* animasyon filminin örneklem olarak seçilmesinde Türklerin ortak tarihinin kahramanı olan Kültegin'in ele alınması ve dönemin kültürünün yansıtılması gibi etkenler gözlemlenmiştir.

4. YÖNTEM

Kültegin animasyon filminin analizinde nitel araştırma yöntemlerinden içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Sosyal bilimlerde yapılan araştırmalar genellikle belirli yasalar içerisinde ortaya çıkmamaktadır (Gülbüz ve Şahin, 2018: 408). Nitel araştırmalarda her olayı kendine özgü koşullarda değerlendirerek anlam yaratmaya çalışmak esas alınmaktadır (Gülbüz ve Şahin, 2018: 408). İçerik analizinde, araştırma kapsamında elden edilen verileri açıklamaya yardımcı olacak kavramlara ulaşmak amaçlanmaktadır (Karataş, 2015: 74).

5. BULGULAR VE YORUM

Kültegin, filmi, Aday Abilda'nın yönetmenliğinde, Kazakhfilm yapımcılığında üç boyutlu olarak hazırlanan bir animasyon filmidir. Filmin senaryosunu yönetmen Aday Abilda ve Janibek Nurbekuly kaleme almıştır. Kazakistan Kültür Bakanlığının desteğiyle hazırlanan film, 2018 yılının Kasım ayında Kazakistan'ın başkenti Astana'da gösterime girmiştir. Altmış dakikalık bir süreye sahip olan *Kültegin* animasyon filmi, macera ve tarih içerikli kategorilerde yer almaktadır. Filmin hikâyesinin temelinde Göktürk Devleti'nin ordu komutanı Kültegin yer almaktadır. Babası İltiş Kağan'ın haince öldürülmesinden sonra yaşadığı zorluklar ve ağabeyi Bilge Kağan ile beraber Türk birliğini yeniden sağlamak için verdikleri mücadeleler anlatılmaktadır.

Türk tarih ve kültüründen ilk esintiler henüz filmin başlangıç sahnesiyle izleyiciye sunulmaktadır. Animasyon filmin ilk sahnesinde Orhun Âbideleri'nden Bilge Kağan Yazıtı'nın doğu cephesinde yer alan satırlardan bahsedilmektedir. *Üstte mavi gök, altta yağız yer kıldıkta, ikisi arasında insanoğlu kılınmış. İnsanoğlunun üzerine ecdadım Bumin ve İstemi Kağan oturmuş* (Ergin, 1989: 33) şeklinde başlayan satırlar bir dış ses tarafından anlatılmaktadır. Göktürk harfleri ile yazılan bu âbideler Türk tarihi ve edebiyatının aydınlatılmasına katkılar sağlayan önemli şaheserlerdir (Aslanapa, 2016: 10). Filmin giriş sahnesindeki bu sese görsel olarak dönemin heykelleri eşlik etmektedir. Bu dönemde en sık görülen heykeller taştan yapılmakta olup, köken olarak menhirlere dayanmaktadır (Çoruhlu, 2007: 198). İnsan vücudunun muhtelif yerlerinin ve yüzünün kullanıldığı bu heykellerin üzerinde dinî inançlarla ilgili çeşitli tasvirler de yer almaktadır (Çoruhlu, 2007: 199).

Bu sahnede dikkat çeken başka bir anlatım ise Aşinaoğulları'dır. Çin kaynaklarına göre Göktürkler, Asya Hunlarından gelmekte ve Aşinoğulları'nın dişi kurttan türeme rivayeti Asya Hunlarında da görülmektedir (Kafesoğlu, 1998: 97). Bazı araştırmacılara göre Türk kelimesinin anlamı, Hakanlar sülalesi olarak geçen Aşinaoğulları'nın bir unvanıdır (Köseoğlu, 2012: 35). Aşinaoğulları, Türk topluluklarının düşmanları tarafından yok edildiği bir savaştan geriye kalan on yaşlarında, elleri ve ayakları kesilmiş bir çocuğun dişi bir kurt tarafından büyütülmesi ve dişi kurtla çiftleşerek çoğalmaları efsanesine dayanmaktadır (Kurat, 2002: 79).

Heykel görsellerinin hemen bitiminde Göktürk harfleri ve kurt motifi ekrana gelmektedir. Göktürk harflerinin kökeni ile ilgili birçok görüş bulunmaktadır (Ercilasun, 2019: 164). Bunlar arasında en yaygın iki görüşten ilki, bu harflerin Pehlevî, Soğdak ve Part gibi İranî kavimler aracılığıyla Aramî alfabesine geçmesi ikincisi ise bu alfabenin kökenlerinin Türk damgalarına ya da Türklerin dinî törenlerinin sembollerine dayandırılmasıdır (Ercilasun, 2019: 165). Türk kültüründe büyük bir önem atfedilen bir diğer unsur ise kurt motifidir. Göktürk hükümdar ailesi olan Aşinaoğulları'nın atası dişi bir kurttur (Kafesoğlu, 1998: 330). Kurt başı motifi, dönemin taş heykellerinin üzerinde ve Göktürk kağanlarının otağlarının önündeki tuğlarda sıkça görülmektedir (Kafesoğlu, 1998: 330).

Filmin ilerleyen sahnelerinde Kültegin ve ağabeyi Bilge Kağan'ın diyaloglarında karşılaşılan bir diğer önemli motif ise yada taşıdır. Kaşgarlı Mahmut, kamlıkta taşlar aracılığıyla gerçekleştirilen yağmur yağdırmak ve rüzgâr estirmek gibi eylemleri *yat* sözcüğü ile açıklamaktadır (Çoruhlu, 2020: 61). Genellikle yad, yada olarak anılan bu taşın kutsal dağ kültürüyle ilişkili olduğu düşünülmektedir (Çoruhlu, 2020: 61, 62). Bir bakıma sihir aracılığıyla yağmur veya kar yağdırılmasına dayanan bu örnekler hem Çin kaynaklarında hem de İslâm kaynaklarında geçmektedir (Öğreten, 2000: 863). Bu diyalogların geçtiği sahnede balballar da yer almaktadır. Göktürk dönemiyle ortaya çıkan balbal kavramı dönemin yazıtlarının çeşitli yerlerinde de geçmektedir (Çoruhlu, 2004: 249). Bu taşların üst kısmı genellikle insan başı şeklinde biçimlendirilmektedir (Çoruhlu, 2004: 249). Balballarla ilgili olarak, ölen kişinin dirildiği inancı, öldürülen düşmanları temsil etmesi, ölen kişiye ölümler dünyasında hizmet edileceği gibi birçok görüş bulunmaktadır (Çoruhlu, 2020: 190).

Kültegin animasyon filminde Gök Tanrı'ya dua edildiği sahneler ise dönemin inanç yapısıyla ilgili ipuçları vermektedir. Türk din tarihinin en eski terimi olan Tanrı kavramı, Türk inanç sisteminin de temel noktasıdır (Öztürk, 2013: 339). Gök Tanrı, Türk inanç dünyasında mutlak yaratıcı olarak kabul edilmektedir (Öztürk, 2013: 339). Gök Tanrı, kimi durumlarda gökle özdeşleştirilmekte kimi durumlarda ise gökte oturan yaratıcı olarak düşünülmektedir (Çoruhlu, 2020: 32). Orhun Yazıtları'nda "*Yukarıda Türk tanrısı...*" şeklinde ifade edilmektedir (Çoruhlu, 2020: 32). Türk inanç sisteminde insanları yaratan, hakanlara kut veren ebedî bir varlıktır (Öztürk, 2013: 340).

Filmin sonraki bölümlerinde genel plân bir görünüm ile dönemin şehircilik anlayışı gösterilmektedir. Türk kültüründe şehirciliğin göçebelikten sonra şekillendiği ve bir gelişmişlik ifadesi olduğunu düşünmek yanıltıcı olabilmektedir (Çandarlı Şahin, 2023: 306). Çünkü Türklerde Hun dönemi itibarıyla göçebelik ve şehir kültürü beraber ilerlemiş ve Türkler göçebeliği daha üstün görmüşlerdir (Çandarlı Şahin, 2023: 306). Göktürk Devleti zamanında şehirlere ve tarımsal bölgelere büyük önem verilmiş ve bu sebeple çeşitli savaşlar yaşanmıştır (Ögel, 1978: 144). Bu dönemde genellikle kale tipinde olan şehirler, ordu-kent, ordu-balık olarak da adlandırılmakta ve bu yerleşimlerde Türk kültüründeki kozmolojik anlayışın izleri de görülmektedir (Çoruhlu, 2007: 154). Filmdeki ilgili sahnede de kaleler, surlar ve otağlar¹ bir aradadır. Otağlar, Türk tarihinde önemli bir kültürel unsurdur (Çandarlı Şahin, 2016: 35). Gerek gündelik hayatta gerek savaşlarda değişik biçim ve renklerle kullanımıyla farklı anlamlar ifade etmektedir (Çandarlı Şahin, 2016: 35). Bu nedenle otağları dış etkenlerden korunmak için yapılan basit barınaklar olarak görmemek gerekir (Akın ve Keş, 2017: 114). Filmde de görüldüğü üzere Orta Asya’da genellikle yuvarlak ve kubbeli olan otağlar kullanılmıştır (Akın ve Keş, 2017: 115).

Genel plân şehir görünümüyle başlayan sahnenin devamında nevrüz kutlaması yapıldığı görülmektedir. Kutlamalarda dombra, güreş, nevrüz çorbası, ok atma gibi birçok kültürel motifle karşılaşmaktadır. İki telli bir çalgı olan dombra, Türk kültüründeki en eski müzik aletlerinden biridir (Çetin, 2019: 150). Kazak kültüründe de önemli bir yer tutan dombra, Kazak millî çalgısı olarak kabul edilmekte ve sözlü geleneğin örneklerinin icrasında bir eğitim aracı olarak da kullanılmaktadır (Ensepov, 2009: 871). Türk kültüründe düğün eğlenceleri, nevrüz, Hıdırellez gibi kutlamalar başta olmak üzere sosyal hayatın önemli bir parçasını da güreşler oluşturmaktadır (Özdemir, 2018: 559). Bir spor dalı olan güreş, Türk kültüründe zamanla geleneksel bir motif haline gelmiştir. Eski Türklerde güreş tutma çocuklara küçük yaşlarda öğretilmiştir (Altıntaş 2023: 8). Çocuklara savaşçı bir güç kazanmaları için öğretilen güreşler gençler için de bir saygınlık ölçüsü olarak algılanmıştır (Altıntaş 2023: 8). Nevruz çorbası ise Kazak Türklerinde geleneksel anlamı olan bir yemektir (Kartaeva ve Habijanova, 2017: 115). Arpa, buğday ve tuzlanmış et gibi malzemeler kullanılarak hazırlanan nevrüz çorbası, Kazaklarda hem aile bireylerine hem de başka insanlara da ikram etmenin önemsendiği bir nevrüz ritüelidir (Kartaeva ve Habijanova, 2017: 115). Nevruz şenliklerinde karşılaşılan bir diğer kültürel unsur ise okçuluktur. Avlar ve savaşlar başta olmak üzere yaşam mücadelesinin önemli bir faaliyetini okçuluk oluşturmaktadır (Küçük, 2018: 180). Doğu toplumlarında hiçbir ulus, okçuluğu Türk halkları kadar benimseyip başarılı devam ettirmemiştir (Güven, 2003: 71). Türklerde ok ve yaya verilen önem inanç dünyasını da etkilemiş ve bir hâkimiyet sembolü haline gelmiştir (Güven, 2003: 71). Tüm bu etkinliklerin yapıldığı nevrüz günü Türk kültüründe genellikle gece ve gündüzün eşit olduğu 21 Mart tarihinde kutlanmaktadır (Turan, 2000: 68). Nevruzun Türk destan geleneğindeki karşılığı Ergenekon olduğu için kimi topluluklarda Ergenekon Bayramı olarak da adlandırılmaktadır (Tutar, 2002: 1110).

Filmde dikkat çeken bir başka unsur ise Kültegin’in yaralandığı sahnedeki bozkurt motifidir. İlgili sahnede yer alan kurt, Türk kültüründe gökbörü olarak adlandırılan gök renkli kurttur. Gökbörü, Türk kozmolojisinde aydınlığı sembolize etmektedir (Çoruhlu, 2020: 267). Oğuz Kağan Destanı’nda bir ışıkla ortaya çıkıp yol gösterici olan gökbörü (Çoruhlu, 2020: 267), filmde de Kültegin için bir kurtarıcı olmuştur.

Animasyon filmde çeşitli sahnelerde yer alan atlar, Türkler için vazgeçilmezdir. Bozkır toplumlarında en yüksek kültür derecesini atlı kültür oluşturmaktadır (Durmuş, 2017: 21). Bozkır kavimlerinin büyük bir özenle baktıkları atlar, bir nevi onlarla beraber savaşa katılan silah arkadaşı gibidir (Durmuş, 2017: 23). Türk kültüründe atın önemini özetleyen en iyi örnek ise Kaşgarlı Mahmut’un *Dîvânü Lugâti’t-Türk* eserindeki “*At Türk’ün kanadıdır*” sözüdür (Belek, 2015: 114).

İlteriş Kağan’ın cenaze sahnesinde ise eski Türklerdeki ölü yakma uygulamasıyla karşılaşmaktadır. Türk inanışlarında ateşe kutsallık atfedilmesine ve ateşin temizleyici olarak görülmesine ölü yakma merasimlerinde rastlanmaktadır (Yaşa, 2019: 279). Daha çok Kuzey Türklerinde görülen ölü yakma âdedi, Göktürklerle de bu bölgelerden geçmiştir (Ögel, 1971: 157). Özellikle hükümdarın cenazesinin yakılması onun ateşe mensubiyetini ifade etmektedir (Esin, 1978: 96). Göktürkler 630 yılı civarında ölü yakma uygulaması yerine ölüleri gömmeye başlamıştır (Ögel, 1971: 157).

¹ Kazak Türklerinde çadır yerine otağ kelimesi kullanıldığı için çalışmada bu kelime tercih edilmiştir.

Gökbörünün insana dönüştüğü sahne ise Türk kültüründeki don değiştirme anlayışına işaret etmektedir. Türk geleneğinde don değiştirme, insan şekline bürünme, hayvan şekline bürünme, nesne veya tabiat unsuruna dönüşme şeklinde üç aşamada meydana gelmektedir (Küçük, 2020: 100). Bu değişimler büyücü, sihirbaz veya Tanrı gibi üstün güçler aracılığıyla kötülükleri cezalandırmak ve iyilikleri ödüllendirmek için gerçekleştirilmektedir (Türkan, 2008: 137). Kahramanların kendi istekleriyle don değiştirebildiği gibi bunu gerçekleştirme gücüne sahip başka biri tarafından da dönüşümler yapılabilmektedir (Küçük, 2020: 101). Daha çok masal ve destan geleneğinde karşılaşılan don değiştirmeler *Kültegin* animasyon filminde kullanılarak metinlerarasılığa bir örnek teşkil etmiştir.

Kültegin animasyon filminde izleyicilere sunulan bir başka motif ise kaya resimleridir. Kaya resimleri, insanoğlunun kültürlerini, inançlarını ve ilişkilerini yansıtan, özellikle yazının icadından önceki dönemlerin aydınlatılmasına katkılar sunan önemli kaynaklardır (Beyazıt, 2018: 1). Kaya resimlerinin bulundukları yerler göz önüne alındığında insanların kolayca ulaşamayacakları yerler olduğu görülmekte ve bu da kaya resimlerinin sadece görsel amaçlı yapılmadığını, büyü ve inançla ilgili ritüellerin bir parçası olduğu düşüncesini güçlendirmektedir (Beyazıt, 2018: 1).

Kültegin'in yaralarını iyileştirmek için Türk mitolojisinin önemli bir parçası olan, Tanrıça veya dişi ruh olarak anılan Umay'ın geldiği görülmektedir. Orhun Âbideleri'nin *Kültegin Yazıtı*'nda da bahsi geçen Umay, kadınları ve çocukları koruyan bir ruh olarak tanımlanmaktadır (Çoruhlu, 2020: 54, 55). Güney Sibirya ve Altay inançlarında Umay'ın çoğu zaman çocuklarla beraber olduğu düşünülmekte ve Umay'ın çocuğu terk ettiği zaman onun hastalandığına inanılmaktadır (Çoruhlu, 2020: 55). Bu sahnede zor durumda olan *Kültegin*'e yardım eden ve iyileştiren de Umay'dır.

Kültegin animasyon filminin sonlarında *Kültegin*'in destekleriyle ağabeyi Bilge Kağan hükümdar olur. Bilge Kağan'ın tahta oturmasından sonra ekrana yazıtlarla ilgili görseller geldiği görülmektedir. Bu yazıtlar eski Türkler tarafından bengu olarak zikredilmiştir (Çoruhlu, 2007: 173). *Kültegin* ve Bilge Kağan Yazıtları Orhun Nehri civarında Koço-Çaydam Gölü yakınlarında dikildiği ve o bölgede bulunduğu için Orhun Yazıtları olarak adlandırılmaktadır (Tekin, 1998: 10). Bilge Kağan döneminin eserleri olan bu yazıtlardan *Kültegin Yazıtı*'nı ağabeyi Bilge Kağan 732 yılında diktirmiş, Bilge Kağan Yazıtı ise 735 yılında kendi oğlu tarafından dikilmiştir (Tekin, 1998: 10). Bir diğer önemli yazıt olan ve kendisini tarafından hazırlanan Tonyukuk Yazıtı ise 720-725 yıllarına tarihlendirilmektedir (Tekin, 1998: 10). Türk dilinin ve Türk milliyetçiliğinin temel kaynağı olan bu yazıtlar, devlet yöneticilerinin halkına hesap vermesi, devlet ve milletin karşılıkları sorumlulukları gibi muhtevalar bakımından insanlığın en anlamlı dikili taşları olarak görülmektedir (Ergin, 1989: 7). Yazıtlarla ilgili izleyiciye sunulan bir diğer önemli nokta ise üzerindeki dağ keçisi motifidir. Türklerin yaşadıkları bölgelerde bayraklarda, kaya resimlerinde, damgalarda kullanılan bu motif, Orhun Yazıtları'nda bir hanedan arması olarak kullanılmış ve ölümsüzlüğü sembolize ettiği düşünülmüştür (Beyazıt, 2018: 412). Ayrıca dağ keçisi motifini aydınlığı, bereketi, bilgeliği ve bağımsızlığı da simgelemektedir (Alyılmaz ve Alyılmaz, 2017: 306).

Kültegin animasyon filminde çeşitli mücadele ve savaşların gerçekleştiği sahnelerde Türk birliğine yapılan vurgular da yeni nesle millî benlik aşılması hususunda büyük bir önem taşımaktadır. Yapılan mücadelelerde zafere giden yol için birlik olma gerekliliği ve kardeşlik anlayışı değerler aktarımı bağlamında katkılar sunmaktadır. Filmde bozkır yasalarına göre hükümdarlığın Bilge Kağan'a geçmesi gerektiğinin yer aldığı sahneler de içerdiği mesajlar bakımından dikkate değerdir. *Kültegin* ve Bilge Kağan'a destek veren insanların güçlünün yanında değil haklının yanında olması da buna bir örnek oluşturmaktadır.

6. SONUÇ

Bu çalışmada Kazakistan yapımı *Kültegin* animasyon filmi üzerinden animasyon sinemasının kültür aktarımındaki rolü üzerinde durulmuştur. Küreselleşmeyle beraber yerel motiflerin yok olmaya başladığı günümüz dünyasında animasyon filmler, geniş kitlelere hızlı ulaşabilen yapısıyla kültür aktarımında ön plâna çıkmaktadır. Türkiye ve Kazakistan başta olmak üzere Türk devletlerinde animasyon sinemasının gelişiminin yabancı ülkelere göre geride kalması da bir dönem Türk çocuklarının ve gençlerinin yabancı animasyon filmler aracılığıyla Türk kültüründen uzak kodlara maruz kalmalarına sebep olmuştur. Animasyonların önemli bir kültür aktarıcısı olduğu idrakiyle son yıllarda gerek televizyon kanallarında gerekse de sinemalarda Türk kültüründen izler taşıyan animasyon

filmlerin sayısında artışlar görülmektedir. Bu bağlamda 2018 yılında Aday Abilda yönetmenliğinde hazırlanan *Kültegin* animasyon filmi, içerdiği kültürel motifler bağlamında önemli bir örnek teşkil etmektedir.

Filmin hikâyesinin temelinde Kültegin ve Bilge Kağan'ın mücadeleleri yer almaktadır. Bu doğrultuda izleyicilere sunulan başlıca motiflerin, Göktürk döneminden izler taşıdığı tespit edilmiştir. Filmin başlangıç ve bitiş sahnelerinde vurgu yapılan Orhun Yazıtları başta olmak üzere Türklerde hükümdar ailesi olarak görülen Aşinaoğulları, ilk Türk alfabesi olarak kabul gören Göktürk harfleri ve dönemin tuğlarında yer alan kurt başı motifinin dönemin temel unsurlarını yansıtmaları bakımından ana argümanlar olarak kullanıldığı görülmüştür. Türklerin gerektiğinde yağmur yağdırmak için kullandıkları yada taşı ve benzer sahnelerde kullanılan balballar da izleyiciye sunulmuş ve yada taşı gibi spesifik bir taşın özellikle küçük yaş gruplarındaki izleyiciler tarafından tanınmasını sağlamıştır.

Filmde yer alan dua sahnelerinden ise dönemin yaygın inancı olan Gök Tanrı inancına ulaşılmıştır. Genel plân şehir görüntüleri ise Göktürk devrindeki şehirciliğin ve göçebe kültürün önemli bir parçası olan otağların görsel kodlarla izleyiciye sunulmasını sağlamıştır. Şehircilik ve otağ kültürüyle beraber aktarımı sağlanan bir diğer motif ise Nevruz kutlamaları olmuştur. Nevruz şenliklerinde yapılan çeşitli etkinliklerden dombra çalmak, ok atmak, güreş tutmak, nevrüz çorbası pişirmek Türk kültürünün ortak unsurları arasında yer almaktadır. Yeni kuşaklar için popülerliğini yitirdiği düşünülen bu tür etkinliklerin animasyon filmde yer alması onların tekrar canlandırılmasına da katkı sağlamaktadır.

Tarihin derinliklerinde izler sürülmesine katkı sağlayan kaya resimleri, Türk mitolojisinin Tanrıçası Umay gibi unsurlar da kültürel aktarım çerçevesinde izleyiciye sunulan önemli kodlar arasındadır. Kaya resimlerinin barındırdığı görsellerle dikkat çekici bir anlatım sunduğu görülmüştür. Türk mitolojisinde çocukların ve kadınların koruyucu ruhu olan Umay ise animasyon filmde Kültegin'e yardım ederek bu vazifesini tamamlamıştır. Tüm bu kodlar göz önüne alındığında *Kültegin* animasyon filminin Türk kültürünün birçok ortak unsurunu kullandığı görülmüştür.

Animasyon filmler, kullandığı teknolojik altyapı gereği görsel ve işitsel algılara eğlenceli bir yaklaşımla hitap etmektedir. Bu yapısıyla da kolay tüketilen ve akılda kalan bir izleme imkânı sunmaktadır. Kullanılan başarılı grafik çalışmaları ve mekân tasarımları da animasyonların daha gerçekçi bir anlatım sunmasını sağlamış ve böylelikle bu tür filmlerin izleyici kitlesinin sadece çocuklarla sınırlı olmadığı görülmüştür. Bu bağlamda *Kültegin* animasyon filmi genel izleyici kitlesine hitap ederek içerdiği kültürel kodların aktarımını büyük bir titizlikle gerçekleştirmiştir. İzleyicinin daha önce hiç karşılaşmadığı motifler varsa onların tanıtılmasını sağlamış, tanınan ya da bilinen kültürel motifler içinse sunduğu görsellerle akılda kalıcılığını arttırmıştır.

KAYNAKLAR

- Abalı, N. (2012). Türkiye’de Animasyonun Dünü ve Bugünü. *Bilişim Dergisi*, (147), 106-110.
- Akın, K. & Keş, Y. (2017). Türk Kültüründe Çadır Geleneklerinin Osmanlı Minyatür Sanatına Yansımaları. *Uluslararası Disiplinlerarası ve Kültürlerarası Sanat*, 2(2), 113-128.
- Alıcı, B. (2021). Türkiye’de Animasyon Sineması Çalışmaları Üzerine Bir Değerlendirme. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 19(37), 53-78.
- Altıntaş, Y. S. (2023). *Asya Kıtasının Geleneksel Güreşlerinin Günümüzdeki Güreşlere Yansıması*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Aydın Üniversitesi, İstanbul.
- Alyılmaz, C. & Alyılmaz, S. (2017). Iğdır ve Çevresindeki Koç Heykelli Mezar Taşlarının Üzerlerindeki Arap Harfli Yazıtlar. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (43), 305-345. doi: 10.225559/folklor.1953
- Aslan, E. (2021). Animasyon (Çizgi Film) Tarihine Kültür Aktarımı Açısından Bir Bakış. *Folklor/Edebiyat*, 27(108), 1059-1074. doi: 10.225559/folklor.1953
- Aslanapa, O. (2016). *Türk Sanatı*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Atan, U. (1995). *Animasyonun Kültür Aktarımındaki Yeri*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Belek, K. (2015). Eski Türklerde At ve At Kültürü. *Gazi Türkiyat*, (16), 111-128.

- Beyazıt, M. (2018). *Aizanoi Zeus Tapınağı'ndaki Türk İzleri*. E. Özer (Ed.). Ankara: Bilgin Kültür Sanat Yayınları.
- Çandarlı Şahin, A. (2016). Türk Çadırı Üzerine. *Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(16), 25-39.
- Çandarlı Şahin, A. (2023). Eski Türklerde Şehir Kültürü. *Mavi Atlas*, 11(2), 306-320. doi: 10.18795/gumusmaviatlas.1345039
- Çetin, N. (2019). Türkiye' Dombranın Popülerleşmesi ve Bir Dombra Ustası: Sedat Solakoğlu. *Kültür Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 149-155.
- Çoruhlu, Y. (2004). Eski Türklerde Ölüm. *Cogito*, (40), 244-268.
- Çoruhlu, Y. (2007). *Erken Devir Türk Sanatı*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Çoruhlu, Y. (2020). *Türk Mitolojisinin Ana Hatları*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Durmuş, İ. (2017). Bozkır Kültür Çevresinde At, Göçer-Ev ve Demir. *Asya Araştırmaları Dergisi-I*(1): 19-34.
- Ensepov, J. (2009). Dombra-Eğitim Kaynağı. *Turkish Studies*, 4(3), 871-887.
- Ercilasun, A. B. (2019). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ergin, M. (1989). *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Esin, E. (1978). *İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Târîhi ve İslâma Giriş*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.
- Gürbüz, S. & Şahin, F. (2018). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Güven, Ö. (2003). Geleneksel Okçuluk ve Güreş Sporunda Ahiliğin Etkileri. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, (27), 69-106.
- Güvenç, A. Ö. (2020). *Folklor ve Sinema*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- İllyas, M. (2022). *Türk ve Kazak Çizgi Filmlerinin Karşılaştırması: Kültürel Kodlar Bağlamında Bir Analiz Örneği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara.
- Kafesoğlu, İ. (1998). *Türk Millî Kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Karataş, Z. (2015). Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri. *Manevi Temelli Sosyal Hizmet Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 62-80.
- Kartaeva, T. & Habijanova, G. (2017). Kazak Kültüründe Nevruz ve Nevruzname Bayramı Ritüelleri, Özellikleri. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, (82), 107-124.
- Kongar, E. (1982). *Kültür Üzerine*. İstanbul: Çağdaş Yayınları.
- Köseoğlu, N. (2012). *Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler*. C. I. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Kurat, A. N. (2002). Göktürk Kağanlığı. H. C. Güzel, vd. (Ed.). *Türkler* C. II içinde (s. 75-123). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Küçük, M. A. (2018). İslâm Öncesinden Sonrasına Türk Geleneğinde Bir Yaşam Stili: "Okçuluk". *International Journal of Cultural and Social Studies*, 4(1), 178-191.
- Küçük, M. A. (2020). Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk Geleneğinde "Don Değiştirme". *Bilig*, (94), 97-122.
- Onaran, A. Ş. (1994). *Türk Sineması*. C. I. Ankara: Kitle Yayınları.
- Ögel, B. (1971). *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Ögel, B. (1978). *Türk Kültür Tarihine Giriş*. C. I. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Öğreten, A. (2000). Türk Kültüründe "Yada Taşı" ve XVIII: Yüzyıl Sonu Osmanlı-Rus Savaşlarında Kullanılması. *Belleten*, 64(241), 863-900. doi: 10.37879/belleten.2000.863
- Özdemir, M. (2018). Türk Kültüründe Pehlivanlık Kavramı. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(12), 558-564.

- Öztürk, M. (2013). İslamiyet'ten Önce Türklerin Din Anlayışı ve Gök Tanrı Dini. *History Studies*, 5(2), 327-346.
- Pearson, R. (2008). Sinemanın İlk Dönemi. G. Nowell-Smith (Ed.). *Dünya Sinema Tarihi* içinde (s. 30-41). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Samancı, Ö. (2004). *Animasyonun Önlenemez Yükselişi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Sel, B. (2022). Hayat Bilgisi ve Sosyal Bilgiler Öğretim Programı Kapsamında Kültürel Mirasın Animasyon Çizgi Dizilerle Aktarımı: Bir Yörük Hikâyesi Maysa ve Bulut. *Millî Eğitim Dergisi*, 51(236), 2969-3000. doi: 10.37669/milliegitim.1052307
- Taş Alicenap, Ç. (2015). Kültürel Mirasın Çizgi Film Senaryolarında Kullanılması. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (37), 11-26. doi: 10.17133/tba.63303
- Tazhibai, A. & Zhiyenbayev, Y. (2022). Muzbalaq Çizgi Filmi Örneğinde Kazak Folklor Karakterlerinin Animasyon Aracılığıyla Halka Tanıtmanın Önemi. *Türkoloji*, (109), 91-108. doi: 10.47526/2022-1/2664-3162.06
- Tekin, T. (1998). *Orhon Yazıtları*. İstanbul: Simurg Yayıncılık.
- Turan, A. A. (2000). Nevruz Bayramı ve Kültürümüzdeki Yeri. *Millî Folklor*, (45), 68-69.
- Tutar, H. (2002). Tarihte ve Mitolojide Nevruz. H. C. Güzel, vd. (Ed.). *Türkler C. III* içinde (s. 1109-1126). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Türkan, K. (2008). Türk Masallarında Kahramanın ve Şamanın Don Değiştirmesi Arasındaki Benzerlikler. *Türkbilig*, (15), 136-154.
- Türkmen, N. (2012). Çizgi Filmlerin Kültür Aktarımındaki Rolü ve Pepee. *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 36(2), 139-158.
- Uçan, B. (2018). Türk Çizgi Filmlerinde Kültürel Kodlamalar. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(55), 1134-1144. doi: 10.17719/jisr.20185537283
- Ufak, K. & Yorulmaz, B. (2022). Niloya Çizgi Filminin İçerdiği Değerler Açısından İncelenmesi. *Medya ve Din Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 99-112. doi: 10.47951/mediad.99146
- Yaşar, R. (2019). Eski Türk Cenaze Törenlerinde Ölü Yakma Âdeti. *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 275-295.
- Yıldırım, D. (1998). Sözlü Kültür ve Folklor Kavramları Üzerine Düşünceler. *Millî Folklor*, (1), 16-17.
- Zelan, Z. (2022). Yeni Medyanın Kültürel Bellek Aktarım Aracı Olarak Kullanımı: Kültür Portalı Örneği. *EREN Dergisi*, 1(1), 14-31.

TÜRKİYEDE ANİMASYON VE SİNEMA ANIMATION AND CINEMA IN TURKEY

Nurullah YENİĞÜN

Siyahmartı Animasyon Stüdyosu

Değerli Hocalarım, Değerli Katılımcılar,

Ben bir animasyon stüdyocusu olarak endüstriden biraz bahsetmek istiyorum. Akademik konuşma dışında yaşadığımız zorluklarla ilgili ve başardığımız değerlerle ilgili kısa bilgiler vermek istiyorum. Animasyon sektörü şu anda tüm dünyada beş yüz milyar dolara ulaşan bir endüstri haline gelmiş durumda. Tabii biz Türkiye ve Türk toplulukları olarak bu beş yüz milyar dolardan ancak şu anda yirmi, yirmi beş milyon dolar gibi bir pazar payı alabiliyoruz. Bunun çeşitli sebepleri var. Bu endüstri tamamen Amerikan sisteminin etkisi ve yönetimi altında ve bu sistemin kontrolü içerisinde ilerliyor. Tabi ki birtakım zorluklarımız var ama bu endüstri içerisinde bir takım başardığımız işler de var.

Biz ilk sinema filmimizi 2014 yılında “İksir Dedemin Sırrı” filmi olarak yaptık. Tabii bir film yaptığınız zaman kendi kültürünüzü çocuklara aktarmak istiyorsunuz. Çünkü bir dış istila içerisinde, kültür erozyonuna maruz kalıyor çocuklarımız. En azından bu kültür erozyonunu nasıl durdurabiliriz kaygısıyla bir yerli film yapma yoluna gittik. Fakat filmimizi izleyiciye ulaştırmanın tek yolu dağıtımçı üzerinden geçiyor. Çünkü sinema salonlarına dağıtıcılar ulaştırıyor.

2014 yılında Türkiye’de yaygın olarak Amerikan dağıtımçıları sektöre hakimdi. Warner Bros, Universal Stüdyoları gibi birtakım dağıtıcılar vardı. Biz tabii ki filmi yaptık ve dağıtımçıları tek tek gezmeye başladık. Dağıtımçılarından aldığımız cevap “Bizim birinci önceliğimiz kendi filmlerimiz, stüdyo filmlerimiz” şeklindeydi ve dolayısıyla yerli bir dağıtımçıya gittiğimizde daha küçük ölçekli bir dağıtımçıyla çok az sayıda salon bularak vizyona girdik ve filmimiz yüz bini aşan bir gişe sağladı. O güne göre aslında iyi bir gişeydi ama hedeflediğimiz bir rakam değildi. Çocuklarımıza istediğimiz oranda ulaşamadık.

Bu sizin yaptığınız sempozyumda yani aslında buradaki toplantımızda “Çocuklarımıza kültürümüzü nasıl aktarırız”ın önündeki en büyük engel. Yani bizler Amerikan kültürünün ve Amerikan endüstrisinin baskısı altında kalıyoruz. Fakat 2024’e geldiğimizde şu anda her sene 8-12 yerli yapım vizyona giriyor. Yabancı filmlerin izlenme oranlarının iki katı izleyiciye ulaşıyor. Daha çok sayıya ulaşıyoruz. Peki biz bunu nasıl başardık? Önce devletin anlayışında bir değişim oldu. Kültür Bakanlığı her sene üç tane yerli yapım sinema filmine destek vereceğini açıkladı. Pozitif ayrımcılık yapacağını açıkladı ve bu destek bizim yapım desteğimiz oldu ve bunlarla biz film yapabiliyoruz.

İkinci değişim de TRT Çocuk kanalının kararıyla 2015’lere ulaştığımızda yerli yapımlara vermiş olduğu destekti ve oran %80’lere ulaştı. Yani kendi çocuk kanalımız %80 yerli yapım içerik vermeye başladı. Kendi çocuklarımıza kendi kültürümüzden olan karakterleri ulaştırmamız için bir araç oldu bu. Ve bu sayede bu çabalar başka endüstrileri de başka sektörleri de hareketlendirdi. Örneğin işte tekstil, oyuncak sektörü. Bizim kendi karakterlerimizi üreterek bizim çocuklarımıza artık Disney karakterleri sattırılarak değil de bizim yerli karakterimizi satarak büyümeye başladı. Bu da çocukların bizim kültürümüze yönelmesini sağladı.

2015 yılında ilk denememiz TRT Çocuk’ta çok tutan bir markayı sinemaya uyarlamayla oldu. Bizim için de “Acaba bu kadar çocuk tarafından televizyonda izleniyor ama sinemada bir Disney yapımının karşısında ne kadar başarı sağlayacak?” sorusunun da bir testi oldu. Bu, Köstebekgiller: Perili Orman filmiydi. 2015 yılında vizyona girdi. Hatta şöyleydi: Warner Bros’la dağıttık bu sefer. Çünkü Warner Bros artık bizim kapımızı çaldı. Bu marka tutuyor araştırmalarımızda bu iyi gişe yapacak diyerek geldi. 1,5 sene önce “Biz sizin filminizi dağıtmayı istemiyoruz” diyen yapımcılar bu sefer bizim kapımızı çaldılar. O sene biz Köstebekgiller ile, Oscar ödülü alan Altı Kahraman filmi ile aynı tarihte vizyona girdik ve hemen hemen aynı gişeyi sağladık. Bu başka yapımcıların da önünü açtı ve birçok yapımcı yerli karakterlerle sinema filmi yapmaya başladı. Şu anda geldiğimiz durum senede 8-12 arasında film yapılıyor ve bu filmler bizim kültürümüzü yansıtan filmler, bizim kahramanlarımız, bizim karakterlerimiz. En azından sinema alanında bir nebze de olsa kültür erozyonunu durdurmaya başardık

diye düşünüyoruz. Fakat bir tek bir endüstri bu endüstriyi çok büyük düşünmek lazım. Kendi filmlerimizi evet Türkiye’de başardık ama dünyaya nasıl ulaştırırız noktasında henüz başarılı olamadık. Bu alan biraz daha zor. Çünkü kendi çocuklarımızın kendi kültürümüzün kodlarını biliyoruz ve bu kodlarla çizgi film yaptığımız zaman çocuklarımızın bunu sahipleneceğini de biliyoruz. Fakat uluslararası filmler yapmaya başladığımız zaman evrensel kodlarla çalışmamız lazım. Ama kendi kültürümüzü de aktarmak istiyoruz. Kendi kültürümüzü aktarırken ufak nüanslarla alt mesajlarla aktararak ulaştırmamız lazım. Çünkü evrensel mesajı verip alt mesajla da kendi kültürümüzden kodları yerleştirmemiz lazım.

Hepimizin bildiği, ülkemizde meşhur bir pizza markasının Türkiye’de nasıl yaygınlaştığı ve Türk gastronomisinde artık pizzanın, yeri olduğunu bildiğimiz bir hikâye vardır. Onu anlatmak isterim.

90’lı yılların başında bir Amerikan pizza markası Türkiye’de iki şube açıp “Biz Türk gastronomisinde pizzayı yerleştirmek, pizzayı sokmak istiyoruz.” diyorlar. Fakat iki şube altı ay içerisinde kapanıyor. Yani pizza lahmacuna karşı raundu kaybediyor. Lahmacun kazanıyor. Bir yıl geçmeden Ninja Kaplumbağalar Türkiye’de yayınlanmaya başlıyor. Ninja Kaplumbağaların en önemli ritüellerinden biri finalde pizza yiyerek kutlama yapmaktır. Bir yıl sonra aynı zincir mağaza birçok şubesiyle Türkiye pazarına giriyor. Günümüzde pizzanın artık Türkiye’de yeri var. Artık lahmacuna karşı savaşı kazandı. Bizim de buna benzer küçük dipnotlarla, alt mesajlarla kendi kültürümüzü yaymamız gerekiyor. Doğrudan mesaj verdiğimiz zaman zaten evrensel olarak çok engelle karşılaşıyoruz. Ki şu anda bazı filmlerimiz yurtdışında satışlarda bu engelle karşılaşırken bazı filmlerimiz dünyaya yayılıyor. Örnek vermek gerekirse Mannu Çanakkale’de diye bir film yaptık biz geçen sene. Mannu Çanakkale’de aslında Çanakkale Savaşı’nı anlatan, Gelibolu’yu anlatan bir hikâye ama Avustralya’nın birinci gözünden anlattık biz bunu. Amacımız da yabancının gözünden anlatarak dünyaya yayılmaktı. Şu anda yirminin üzerinde ülkeye satış sağladık. Yirminin üzerindeki ülkede çocuklar bu filmi televizyonlarından izleyecekler ya da dijital platformlardan izleyecekler. Hatta en son iki tane uçak firmasıyla da anlaşma yaptık. Hollanda uçak firmasında uçak içinde gösterilecek. Bir tane de Suud havayollarında gösterilecek. Bu şekilde kültürümüzü biraz daha yaygınlaştırmamız gerekiyor. Sözü şöyle bitirmek istiyorum. Bizim kültürümüz çok zengin. Birçok tarihî karakterimiz var. Bunları işlerken biraz daha evrensel dile çevirerek işlememiz lazım ki dünyaya da yayılabilelim. Kendi çocuklarımıza da daha çok sevdirelim.

Mulan örneğinden yola çıkmak istiyorum. Mulan, bir Çinli kız kahramandır ve tüm dünya artık tanıyor Mulan’ı. Ama biz Tomris’in çocukluğuyla ilgili bir film yapmadık bugüne kadar. Tomris’i de aynı dille işlememiz gerekiyor ki tüm dünyaya Tomris’i tanıtalım. Pegasus kanatlı at yerine bizim “tulpar”ımız var. Robin Hood yerine bizim “Köroğlu”muz var. Bunları kullanmamız gerekiyor. Ama nasıl Amerika bütün çocuklara dille ulaşıyorsa o dili kullanarak, yapım dilinden bahsediyorum ben Türkçeden değil, yapım tarzıyla diliyle ulaşmamız lazım. Kendi kültürümüzü alt mesajlarla vermemiz lazım ki dünyaya yayılabilelim. İnşallah gelecekte başarılı oluruz. Biz Tomris’le alakalı bir senaryo çalışmasına başladık bu arada.

Oturum başkanı: Hep birlikte ilgiyle dinledik. Gayretleriniz ve emekleriniz için de ayrıca teşekkür ederiz. Siyaset, sanat, emek hepsi iç içe. Birbirimizi desteklediğimiz zaman çok güzel noktalara doğru gideceğiz. Ben bir sanat tarihçisi olarak bizim bütün mesajlarımızın, Türk efsanelerindeki ve Türk mitolojisindeki bütün mesajlarımızın subliminal mesajlar konusunda da oldukça evrensel olduğunu düşünüyorum. Bu konuda da eminim çok daha iyi yerlere geleceğiz. Tabii ki belki benim bakış açım biraz şovenist gelebilir ama bu konuda, damgalar konusunda çalıştığım için, efsaneler konusunda çalıştığım için gerçekten evrensel mesajlara sahip olduğumuza inanıyorum. Ben sizi tebrik ediyorum. Sorusu olan var mı?

Lokman Zor Bey: Ben öncelikle yaptığınız çalışmalardan dolayı, sağladığınız katkıdan ötürü sizlere teşekkür ediyorum. Şunu merak ettim. Çizgi film evet çok önemli. Animasyon sektörü anlamında yer almamız mutlaka kültürel varlığımızla yer almamız gereken bir alan. Ama günümüzde en az onun kadar önemli hatta belki biraz daha öne geçmiş başka bir alan söz konusu: dijital oyun. Bu doğrultuda herhangi bir çalışmanız var mı? Bu doğrultuda Türkiye’nin durumu nedir bununla ilgili bir bilginiz var mı? Bunu merak ediyorum.

Nurullah Bey: Biz aynı zamanda de bir oyun firmasıyız da. Mobil oyun çalışmaları yapıyoruz. Buna mecbur kaldık açıkçası. Ben oyun yapmaktan mutlu değilim onu söyleyeyim öncelikle. Ben çizgi-film yapmaktan mutluyum ama şöyle biz baskı ve saldırı altında kaldık oyun sektöründen dolayı. Oyun sektöründeki çalışan insan portföyü, çizgi film sektöründe çalışan portföyle aynı. Sadece yazılımcı ve “game dizaynı” kısmında bir ayırım var. Yani %70-80 aynı portföye sahibiz. Dolayısıyla oyun sektörü dünyada Türkiye olarak çok ileriye gittiğimiz için çok önemli bir yer alıyor, şu an Türkiye oyun sektöründe. Bugün birçok -dağıtımçı diyeceğim, “publisher” deniliyor oyun sektöründe- publisherın yönetim kademelerinde Türkler yer alıyor bütün dünyada ve bugün Amerikalı bir publisherla görüşme ye gittiğiniz zaman işte dijital ortamda karşına Türk çıkması muhtemel. Dolayısıyla çok fazla sayıda personel transfer olmaya başladı bizden oyun sektörüne. Çünkü çok ciddi kazançlar sağlıyorlar. Bu bir endüstri. Çizgi film endüstrisi Türkiye’de oyun sektörü kadar ciddi bir kazanç sağlamıyor. Ve personel kaybetmeye başlayınca işler zorlaşıyor. Burada işte, okullara üniversitelere çok büyük iş düşüyor. Çünkü yeterli personel bulamamaya başladık, oyun sektörünü kaybetmeye başladık ve mecburen biz de oyun sektörünün içine girdik. Tabii oyun sektöründe kültürel oyunlar biraz daha geride kalıyor. Orada biraz, yaşadığım kısa bir olayı anlatayım. İngiliz bir dağıtım şirketiyle çalışıyoruz ve dağıtım şirketi ilk toplantımızda bize dedi ki “Oyunlarınızı Amerika’daki 40-60 yaş kadın ve erkekler için yapacaksınız. Çünkü en çok alışverişi onlar yapıyorlar ve oyun içerisinde reklamlar çıkıyor. Dolayısıyla sizin yaptığınız oyunları aslında Türkiye için değil Amerika, İngiltere gibi çok alışveriş yapan, orada reklam bütçeleri daha yüksek olan ülkeler için. Türkiye zaten şu anda oyun test video araştırmalarında çıkartılmış bir ülke olarak gözüküyor. Yani Türkiye’deki mobil oyunlardan gelir elde etmeyi beklemiyorlar. Yabancı firmalar Türkiye’de oynanan mobil oyunlardan bir kazanç beklemiyor. Çünkü Türkiye’nin gelir düzeyi çok düşük, reklam üzerinde. Daha çok Amerika, Kanada, Avrupa ülkeleri üzerinde planlar yapılıyor. Dolayısıyla yapacağımız oyunlarda aslında bir kültür aktarımı yok. Onların kültürüne hizmet eden oyunlar yapıyorsunuz. Ve bu da benim hoşuma gitmeyen bir alan. Mecburiyetten girdim, personelimi kaybetmemek için açıkçası. Bu konuda artık sizden bir istirhamım var hocalarım olarak, daha çok öğrenci yetiştirilmesini istiyoruz. Çünkü gerçekten çok ciddi anlamda açığımız var. Ki istemeye istemeye İran’dan personel transferi yapmaya başladık. Çalışma izniyle buraya İranlıları getirmek zorunda kalıyoruz. Çünkü yeterli sayıda insan yok. Bu da bizi çok baltalıyor. Kendimiz yetiştirmeye çalışıyoruz. Bu alan daha çok üniversite hatta lise seviyesine indirilsin istiyoruz. Bizim için çok önemli. Kültürümüzü çizgi filmle var edebiliriz, oyun sektörü şu anda bizim için kültür aktarımında bir araç değil açıkçası onu söyleyebilirim.

Oturm başkan: Çok teşekkür ederiz. Sanat tarihinden mezun olan öğrencilerimiz hem oyun sektöründe hem de animasyon alanında kendi kendilerine şirketler kurup çalışıyorlar. Yani biz de bu öğrencileri sizin alanınıza da yönlendirebiliriz. Çok teşekkürler.

SOVYET DÖNEMİ KAZAKİSTAN ANİMASYON FİMLERİNDE KÜLTÜREL SUNUM

Lokman ZOR

Doç. Dr. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi İletişim Fakültesi

lokman_zor@hotmail.com

ÖZET

Kültür, toplumları birbirinden ayırmaya yarayan, onların belirleyici özelliklerini ortaya koyan özel işaretler niteliğindedir. Bundan dolayı kültürlerin varlığı ve birliği, milli birlik veya soy birliği kadar önemlidir. Bir millet kültüründen uzaklaşmışsa varlığını sürdürebilmesi de mümkün olmaz. Bu yüzden milli kimlik açısından kültüre ait unsurların yaşatılıp gelecek nesillere aktarılması için özel bir takım politika ve uygulamaların gerçekleştirilmesi büyük önem taşır. Kültürel mirasın yaşatılması ve bu doğrultudaki sürekliliğin sağlanması noktasında medyanın üzerine büyük sorumluluklar düşmektedir. Medya aracılığıyla yapılan yayınlar gençlerin ve çocukların ait oldukları toplumun kültürünü tanıyıp öğrenmesine büyük katkı sağlayabilmektedir. Bu bağlamda en büyük etki animasyon filmler aracılığıyla ortaya çıkmaktadır. Animasyon filmler kültür aktarımına ve kültürün öğretilip yaşatılmasına ciddi boyutta katkı sağlayacak fonksiyonlara sahiptir.

Bu çalışmada; animasyon filmlerin kültür aktarımındaki fonksiyonu Kazakistan sinemasından örnek bir film üzerinden incelenmektedir. Sovyetler Birliği dönemi Kazakistan sinemasının ilk animasyon filmi olan, yönetmenliğini ve yapımcılığını Amen Khaydarov'un 1967 yılında yaptığı "Why the Swallow Has the Tail with Little Horns / Kırlangıcın Kuyruğu Neden Ayıktır" isimli animasyon film üzerinden animasyon film ve kültür aktarımı ilişkisi ele alınmıştır. Çalışmada ele alınan bu filmin kültür aktarımına katkısı üzerinde durulmayıp filmde kültürel aktarımın kodları ve biçimi üzerine yoğunlaşmıştır. Çalışmada söylem analizi yöntemi kullanılmış ve kültürel kodlar aracılığıyla kültür aktarımının biçimsel uygulaması açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Kültür, medya, animasyon, film, Amen Khaydarov, Kazakistan.

CULTURAL PRESENTATION OF KAZAKHSTAN ANIMATED FILMS IN SOVIET ERA

ABSTRACT

Culture is a special sign that helps distinguish societies from each other and reveals their defining characteristics. Therefore, the existence and unity of cultures is as important as national unity or lineage unity. If a nation is alienated from its culture, it is not possible for it to continue its existence. Therefore, in terms of national identity, it is of great importance to implement a number of special policies and practices in order to keep cultural elements alive and pass them on to future generations. The media has great responsibilities in keeping the cultural heritage alive and ensuring continuity in this direction. Publications made through the media can contribute greatly to young people and children getting to know and learn the culture of the society they belong to. In this context, the biggest impact emerges through animated films. Animated films have functions that will contribute significantly to the transfer of culture and the teaching and keeping of culture.

In this study; The function of animated films in cultural transmission is examined through a sample film from Kazakhstan cinema. The relationship between animated film and cultural transfer is discussed in the example of the film "Why the Swallow Has the Tail with Little Horns", the first animated film of Kazakhstan cinema during the Soviet Union period, directed and produced by Amen Khaydarov in 1967. The study does not focus on the contribution of this film to cultural transmission, but focuses on the codes and form of cultural transmission in the film. The discourse analysis method was used in the study and the formal practice of cultural transmission was tried to be explained through cultural codes.

Keywords: Culture, media, animation, film, Amen Khaydarov, Kazakhstan.

GİRİŞ

Kültür kavramı birbirinden farklı düşünce sistemleri ve antropoloji, sosyoloji, psikoloji, teoloji, tarih, iktisat, siyaset başta olmak üzere neredeyse bütün entelektüel disiplinler tarafından kullanılan

önemli bir kavram niteliğindedir. İngiliz antropolog Edward Burnett Tylor'un günümüzde de geçerliliğini koruyan tanımlamasıyla kültür; "insanoğlunun, toplumun bir üyesi olarak öğrenip kazanarak edindiği (sahip olduğu) bilgi (birikim), inanç, gelenek-görenek, sanat, hukuk, ahlaki değer gibi benzer beceri ve alışkanlıkları içeren karmaşık bir bütün"dür (Tylor, 1958:269). Bu yönüyle kültür; öğrenilen, edinilen, kazanılan, saklanan, eski kuşaktan yeni kuşağa aktarılan düşünsel gelişim de dâhil olmak üzere insanın yaşam boyunca elde ettiği bilgi ve becerilerin bir sonucu niteliğindedir. Başka bir deyişle; insanların yarattığı somut ya da soyut tüm değerler, algılar ve ürünler genel anlamda kültürü oluşturur.

Kültür, bir toplumu diğerlerinden ayırmaya yarayan, onun belirleyici özelliklerini temsil eden özel bir işaret niteliğindedir. Bu yüzden kültürün varlığı ve birliği, en az soy birliği ya da milli birlik kadar önem taşır. Şöyle ki, bir milletin kültürü varsa o millet vardır, eğer kültür yoksa ya da özünü yitirmişse o toplumun varlığını sürdürmesi de mümkün olmaz, kısa sürede asimile olup kimlik değiştirir. Bu yönüyle kültür, bir milletin ruhu ve hayatının iksiridir. Milletlerin gelişimini ve ilerleyişini gerçekleştiren en büyük etkenlerden biridir. Nasıl ki, bir beden ruhsuz var olması mümkün değilse, kültürü bozulmuş ve kısırlaşmış bir milletin kalıcı olması da aynı şekilde olanaksızdır (Akt: Arslanoğlu, 2000). Bu bağlamda, bir kültür için devinim ve gelişim tam anlamıyla yaşamsal nitelik taşır.

Bir milletin ya da ülkenin uluslararası arenada güçlü olarak nitelendirilmesini sağlayan siyasi, askeri ve ekonomik yetkinliğin yanı sıra önemli bir başka ölçüt de "kültür"dür. Kültürünü koruyamayan ve sonraki kuşaklara aktaramayan milletler yabancı kültürlerin etkisi ve güdümü altına girerek benliğini yitirip zamanla yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalırlar. Bir kültürün gelişmesi ve varlığını devam ettirmesindeki ön koşul, o kültürün sahip olduğu unsurların gelecek nesillere aktarılmasıdır. Zira kültürlerin varlığı ve devamlılığı nesilden nesile aktarılmalarıyla mümkün olur. Küreselleşmenin sosyal hayattaki her alanı etkin bir biçimde kuşattığı günümüzde, milli kültürün yaşatılması ve gelecek nesillere aktarılması bu yönüyle büyük önem arz etmektedir. Ancak bunların didaktik bir yaklaşımla ve zorlamaya dayalı bir üslupla öğretilmesi mümkün olamayacağı gibi kalıcılık da taşımayacaktır. Buradan hareketle özellikle yakın geçmişte kültürel değer ve unsurların öğretilmesinde bazı yazınsal türlerden yoğun şekilde yararlanılmaktadır. Roman, hikâye, masal, şiir, tiyatro gibi farklı yazınsal ürünler birer araç olarak kullanılmaktadır. Çünkü bu türler, aktarılan değerlerin kalıcı ve etkili olmasını sağlayacak, insanların onları içselleştirmelerini mümkün kılacak biçimde duygusal bir etki yaratmaktadırlar (Bars, 2017:218).

Yazınsal türlere ait ürünlerin ortaya çıkardığı bu durumu söz konusu kılan günümüzdeki en etkili araçlardan biri de hiç şüphesiz medyadır. Medya, kültürün hem ulusal hem de uluslararası boyutta topluma ve toplumu oluşturan bireylere ulaşması noktasında son derece önemli bir fonksiyona sahiptir. Zira günümüzde medya, gelişen teknolojiyle birlikte etkisi ülkelerin sınırlarını aşan evrensel bir güç olarak yetkin bir kültür taşıyıcısı ve aktarıcısı niteliği kazanmıştır.

Toplumlara kalkındırma, modernleştirme, kitleler ya da bireyler arası iletişimi ve bilgilенmeyi sağlama gibi işlevlerinin yanı sıra, medyanın önemli bir misyonu da kültürler arası ve kuşaklar arası etkileşimi sağlama ve kültür yaratmadır. Doğrudan ya da dolaylı olarak kültürel şekillenmeyi, modelleyip yönlendirir. Kültürel sürekliliği sağlayabilir, toplumu kültürel değişime yönlendirebilir, bir başka kültürün özelliklerini başka topluma taşıyıp benimsetebilir. Medya, bütün bunları gerçekleştirerek bir anlamda modern insanın kültürel tercihlerini de belirleyip düzenlemiş olur.

Medyanın kültürle bağlantılı olarak ortaya çıkardığı her türlü etki öncelikli olarak çocuklar ve gençler bağlamında işlevseldir. Daha açık bir ifadeyle; medya kültürle ilgili işlevini yerine getirirken öncelikli olarak çocuklar ve gençler üzerinde etkili olur. O yüzden özellikle kültürün gelecek nesillere aktarılmasında medyanın göz ardı edilemez bir fonksiyonu olduğunu söylemek mümkündür. Bu fonksiyonun belirli bir program ve çerçevesi önceden çizilmiş uzun süreli politikalar bağlamında gerçekleştirilmesi büyük önem taşır. Eğitim politikalarına ek olarak medya aracılığıyla uygulanan bu tür bir program, kültürün yozlaşmasını asgariye indirip gelişmesine ve zenginleşmesine katkı sağlar, çocuklar ve gençler tarafından öğrenilip benimsenmesini kolaylaştırır böylece de sağlıklı şekilde gelecek nesillere aktarılmasına aracılık etmiş olur.

Medya ürünleri içerisinde çocuklar ve gençler üzerinde en büyük etkiyi hiç şüphesiz sinema ve televizyon filmi, dizi film, animasyon film, belgesel film, kamu spotu gibi dramatik yapımlar

yaratmaktadır. Bu etki süreci çocukluğun erken dönemlerinden itibaren özellikle animasyon filmler aracılığıyla başlamakta ilerleyen yaşlarda diğer dramatik yapımlara evrilmektedir. Genel olarak medya içerikleri çocuklarda şiddet eğilimi, istismar, duyarsızlık, bencillik vb. olumsuz duygu, düşünce, tutum ve davranışların oluşmasına yol açabildiği gibi doğru planlama, hassas denetleme ve eğitim amaçlı kullanma gibi bir takım uygulamalarla kişisel gelişim açısından yararlar da sağlamaktadır. Animasyon filmlerin beyni yüksek derecede uyarıcı renk, ışık, hareket ve sesler barındırmasından kaynaklanan ilgi çekici yapısı çocukların bu tür yapımları izlemekten zevk alması sonucunu doğurmaktadır. Bu bakış açısıyla animasyon filmlerin kültür aktarımına katkı sağlayacak biçimde ele alınması, bu tür filmler aracılığıyla çocukların bilgi zeminlerinin harekete geçirilmesi, dinleme/izleme, okuma, konuşma ve yazma becerilerinin ve söz varlıklarının geliştirilmesi ve kişisel gelişimlerine olumlu yönde katkı sağlanması mümkün olabilir (Hakkoymaz&Onan, 2022:63).

Bu çalışma; özellikle çocuklar tarafından büyük ilgi gören animasyon filmlerin kültür aktarımındaki fonksiyonunu Kazakistan sinemasından bir örnek film üzerinden ele almaktadır. Film, Sovyet dönemi Kazakistan’ında yönetmenliğini ve yapım tasarımcılığını Amen Khaydarov’un 1967 yılında yaptığı “Why the Swallow Has the Tail with Little Horns / Kırlangıcın Kuyruğu Neden Ayrıktır” isimli 10 dakikalık animasyon filmidir. Çalışmada ele alınan bu filmin kültür aktarımına katkısı üzerinde durmak yerine kültürel aktarımın kodları ve biçimi üzerine yoğunlaşma tercih edilmiştir. Bu doğrultuda çalışmada söylem analizi yöntemi kullanılmış, Kırlangıcın Kuyruğu Neden Ayrıktır filminde kültürel kodlar aracılığıyla kültür aktarımının biçimsel uygulaması tanımlanmaya çalışılmıştır.

Amen Khaydarov’un Kazakistan’ın İlk Animasyon Filmindeki Kültürel Sunumu

Gerek teknik gerek anlatı ve söylem olarak hazırlandığı dönemin şartları doğrultusunda farklı boyutlarıyla önem taşıyan Kırlangıcın Kuyruğu Neden Ayrıktır isimli animasyon film, Kazakistan sinemasının ilk animasyon filmidir. Bu yönüyle Kazakistan animasyon sinemasının başlamasını sağlayan film, Kazakistan milli sanat ve milli sinema tarihinde önemli bir yere sahiptir. Amen Khaydarov’un herhangi bir tecrübesi olmayan bir ekiple ortaya çıkardığı film, Kazakistan’da yaygın şekilde bilinen bir halk masalının uyarlaması niteliğindedir. Film, Sovyetler Birliği bünyesindeki Sovyet Cumhuriyetleri’nin dışında, dünya çapında 48 ülkede gösterilmiştir. Ulusal nitelikli birçok ödülün yanı sıra New York Uluslararası Animasyon Film Festivali (1975) de dâhil olmak üzere çok sayıda uluslararası yarışma ve festivalde çeşitli ödüller kazanmıştır.

Kırlangıcın Kuyruğu Neden Ayrıktır’ın yönetmeni ve yapım tasarımcısı Amen Khaydarov, 1923 yılında Kazakistan’ın Karaganda bölgesinde doğmuş, II. Dünya Savaşı’na katılmış, Stalingrad ve Ukrayna cephelerinde savaşarak yaralanmıştır. Almatı Sanat Okulu’ndan mezun olduktan sonra Sovyetler Birliği Devlet Sinematografi Enstitüsü (VGİK)’nden mezun olmuştur. Animasyon film yönetmenliğinin yanı sıra akademik çalışmalar da yaparak profesör olan Amen Khaydarov, Kazakfilm bünyesinde animasyon birimi kurup yöneticiliğini yürütmüştür. Amen Khaydarov, aralarında “Aksak Kulan / Topal Kulan”, “Tail / Kuyruk”, “Khoja-Nasyr – Builder / İnşaatçı Hoca Nasır”, “Sunny Bunny / Güneş Işığı” ve “Forty Fables / Kırk Yalan” gibi animasyon filmlerin de yer aldığı çok sayıda önemli animasyon filme imza atmıştır. Animasyon filmlerinde Kazakistan milli folkloruna ve milli sanatına ait unsurları öne çıkarması, Kazakistan kültürüyle bağlantılı görsel ve işitsel öğeler ve müzikler kullanması dolayısıyla bütün eserleri Kazakistan halkı tarafından büyük ilgi görmüştür.

Amen Khaydarov’un ilk filmi olan ve renk, kompozisyon ve çizgileriyle Kazak süsleme sanatının izlerini taşıyan Kırlangıcın Kuyruğu Neden Ayrıktır, deneyimsiz bir ekip tarafından çizilmesine rağmen hem seyirciler hem de Sovyet profesyonel animasyon sanatçıları tarafından beğeniyle karşılanmıştır. Amen Khaydarov’un, animasyon filme yönelik aldığı eğitim ve ürettiği animasyon filmler, o dönem Sovyetler Birliği yönetiminin katı ve baskıcı anlayışını yumuşatmasının ve bağlı cumhuriyetlerle ilişkili politika değişikliğinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Sovyetler Birliği’nde, Stalin’in ölümünden sonra 1953 yılından itibaren, “Thaw” adı verilen geçiş süreci yaşanmaya başlamıştır. Yumuşama ve dışa açılma anlamına da gelen bu süreçle birlikte Stalin’in başlattığı baskıcı ve müdahaleci bürokratik sistem yumuşatılmıştır. Bu sayede sinematografik dilde zengin bir tema ve biçim çeşitliliği ortaya çıkmış, filmlerde ulusal geleneklerin temel unsurları yansıtılmaya çalışılmıştır (Radvanyi, 2003:735).

Sadece belgesel filmlerle Stalinci şaheserlerin üretilmesine izin verilen kısıtlama döneminden sonra Thaw döneminde sinemaya belirgin bir sanatsal geri dönüş söz konusu olmuştur. Kazakistan sinemasında da üretkenliğin artması ve bu anlamda bir yükselişin gözlenmesi Thaw dönemiyle birlikte ortaya çıkmıştır. Thaw döneminde, Sovyet ideolojinin tahrip edici rolüne rağmen genel olarak tüm Sovyet cumhuriyetlerinin filmlerinde kültürel varlıkları ve ulusal kimlikleri yansıtmaya imkânı söz konusu olmuştur. Milli konulu ve kültürel unsurlar üzerine kurulu sinema yapıtları az sayıda da olsa bu yıllarda yapılabilmiş, çekilen filmlerin hem Sovyetler Birliği bünyesinde hem de yurt dışında gösterimleri gerçekleştirilerek milli kimlik ve kültürlerin yansıtılması mümkün olabilmıştır (Zor, 2020:80).

Amen Khaydarov da Kırılancın Kuyruğu Neden Ayırktır animasyon filmini, bu dönemde, Sovyetler Birliği'nin baskıcı politikalarının yumuşaması ve ulusal unsurların kullanımı konusundaki esnekliği fırsat bilerek üretmiştir. Çünkü söz konusu animasyon film, Kazakistan halkının kadim masallarından birine dayanmasının yanı sıra Kazakistan kültürüne ve kimliğine yönelik yoğun görsel unsurlar da içermektedir. Dolayısıyla SSCB yönetiminin her türlü sanatsal üretime olduğu gibi sinemaya yönelik de uyguladığı sansürü yumuşatması Khaydarov'un, Kazakistan kimliğini ve kültürünü yeni ve etkili bir şekilde tasvir edebilmesinin önünü açmıştır. Film, hem eleştirmenler ve alanın uzmanları hem de seyirciler tarafından Kazakistan animasyon sinemasının mükemmel örneği olarak görülmekle kalmamış, aynı zamanda Kazakistan kültürel ve ulusal kimliğine ilişkin tartışmalarda da etkili bir konuma sahip olmuştur (Zawlacki, 2019:46).

Film, anlatıcı olarak bir Kazakistan kadınının halk arasında yaygın şekilde bilinen bir masalı anlatması üzerine kuruludur. Gücünü kaybetmiş, ölmek üzere olan üç başlı bir ejderhanın eski gücünü kazanmak için her türlü kötülüğe başvurmasının hikâyesi anlatılır. Ejderha kendinden başka hiç kimseyi düşünmeyen acımasız bir kraldır. Gücünü kaybetmeye başlamış ölümle burun buruna gelmiştir. İyileşip sağlığına kavuşmanın yollarını ararken fikir almak üzere tilkiyi saraya davet ederler. Tilki, ejderhanın sağlığına kavuşmasının ölü balığa bile hayat verebilecek, dünyanın en tatlı kanını tatmasına bağlı olduğunu ve ancak bu kanın kendisini iyileştirebileceğini söyler. Ejderha, dünyanın en tatlı kanını bulması için sivrisineğe talimat verip bu işle görevlendirir. Sivrisinek köyleri, dağları, ovaları dolaşır geyik ve eşeğin kanını alır ama ikisi de ölü balığı canlandıramaz. Sonra bir bebeği ısırp kanını alır. İçinde ölü balığın bulunduğu kavanoza bebeğin kanını damlatır damlatmaz balık canlanır. Sivrisinek dünyanın en tatlı kanını bulmuş olmanın mutluluğuyla Ejderha krala bunu nasıl sunacağını hayalini kurarken olup biteni gören yavru kırılancılar annelerine durumu anlatırlar. Anne kırılancık bebek kanını Ejderhaya götürmesine engel olmak için sivrisineğin peşine düşer. Büyük bir mücadele sonrasında bebek kanı toprağa dökülür ve bitkilere can olur. Sivrisinek olanları Ejderha krala anlatmak üzere saraya uçarken kırılancık da onu yakalamaya çalışır. Saraya varınca Ejderha'ya bebek kanını kırılancın toprağa döktüğünü söyler. Buna çok kızan Ejderha, kırılancık ağızlamaya çalışırken dişleriyle kuyruğundan yakalar ancak kırılancık kanat çırpıp ondan kaçmayı başardığı anda kuyruğu ikiye bölünür. Böylece filmin aksiyonunu oluşturan "Kırılancın kuyruğu neden ayırktır?" sorusunun cevabı verilmiş olur.

Bir anlatıcı tarafından anlatılan halk masalıyla başlayan filmin dili Kazakistan Türkçesi'dir. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği bünyesinde yer alan tüm cumhuriyetlerde halk günlük yaşamda kendi ana diliyle konuşabilirken kamusal alanda Rusça konuşma zorunluluğuyla karşı karşıya olmuştur. Aynı durum medya içerikleri için de geçerlidir. Siyasi iktidarın farklı dönemlerde aldığı ve uyguladığı kararlar çerçevesinde sinemada genellikle Rusça kullanılmıştır. Öyle ki dille ilgili zorunluluklar uygulanmadığı ya da esnetildiği zamanlarda bile yönetmenlerin büyük bir kısmı filmlerini Rusça çekmeyi tercih etmişlerdir. Kazakistanlı yönetmenlerin de Kazakfilm Stüdyosu bünyesinde çektikleri filmler çoğunlukla Rusça'dır. Bu genel eğilime rağmen Amen Khaydarov, Kırılancın Kuyruğu Neden Ayırktır'da anlatıcıyı Kazakistan Türkçesi ile konuşturmuştur. Kültürün en önemli unsurlarından biri olan anadil kullanımı filmde yönetmenin kişisel tercihi olarak öne çıkmaktadır. Rusça zorunluluğuna rağmen anadilin öğrenilmesi ve kullanılması bu bağlamda duyulan hassasiyetin dikkat çekici bir göstergesidir. Çünkü anadil, milli kimlik ve kültürün varlığını sürdürmesi noktasında çok büyük önem arz etmektedir.

Film, Kazakistan Türklerinin kullandığı yurt adı verilen çadır önünde yere serili bir halının üzerinde bebeğinin beşiğini sallayan bir Kazak annesinin görüntüleriyle başlar. Yerdeki halı, Kazakistan halı motiflerinin klasik üslup unsurlarını ve yine yaygın olarak çadırlarda, geleneksel giysilerde, el işlemlerinde vs. kullanılan geleneksel desenleri barındırmaktadır.

Fotoğraf 1 – Filmin ilk sahnesinde yurt/çadır önünde anne ve beşikteki çocuğu

Filmin başından sonuna kadar birçok yerde belirgin şekilde yansıtılan halı, kilim, keçe ve diğer zemin motifleri, mimari yapılardaki kubbe ve hilal görüntüleri, çadırlar ve saray duvarlarındaki desenler Kazakistan geleneksel motiflerinin klasik üslubuyla oluşturulmuştur. Bu desenler Türk kültüründe çokça kullanılan ve Türk coğrafyasının hemen her yerinde rastlanabilecek türdedir. Kullanış biçimi, oluşturulan kompozisyon ve seçilen renkler, deseni ortaya çıkaran motiflerin bilinçli bir şekilde seçildiğini göstermektedir. Çift boynuz, koçboynuzu, tuğ olarak isimlendirilebilecek motiflerin kültürel anlamlarının dikkate alındığı çok açıktır.

Annenin giyimi, Kazakistan kadınlarının gündelik yaşamlarında giydikleri geleneksel kıyafetlerden oluşmaktadır. Anne, sıradan Kazak kadınlarının giydiği sarı bordürlerle süslenmiş bordo bir kaşorse, eflatun bir elbise ve topuklu kahverengi botlarla tasvir edilmiştir. Saçları görünmeyecek şekilde, İslami ölçülere uygun olarak ve Kazakistan kültüründe özel bir yeri olan, evli kadınların kullandığı beyaz kimeşek¹ ile bağlanmıştır.

SSCB tarafından Kazakistan kültürüne ait unutturulmaya veya yok edilmeye çalışılan kültürel motifler ve bazı kültürel objeler bu ilk görüntüler aracılığıyla dikkat çekici bir şekilde seyirciye sunulmaktadır. Bütün bunlar Kazakistan halkının Sovyetler Birliği'nden önceki yüzlerce yıllık geçmişine ait gündelik yaşamının birer kültürel göstergesi niteliğindedir.

¹ Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan'ın bir bölümünde evli kadınların başlarını bağlamak için kullandığı beyaz renkli, kenarları işlemeli örtü/başlıktır. Özbekistan ve Tacikistan'da "laçak", Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde ise "leçek" olarak adlandırılır.

Fotoğraf 2 – Annenin geleneksel kıyafeti, beşikteki çocuk, halının desenleri

Filmin ilk görüntüsünde yer alan yurt/çadır/ev, kırlangıç yuvası ve beşik taşıdığı kültürel anlam bakımından üzerinde durulması gereken unsurlardır. Kazakistan halkı için yurt/ev ve beşik en kutsal kavramlardandır. Çünkü ev/yurt (çadır) ya da kırlangıç yuvası, büyük emeklerle ve çeşitli fedakârlıklarla sahip olunan ve sadakatle bağlılığı gerektiren vatan toprağını simgeler. Beşik vatanın kendisi, beşikteki çocuk ise bu toprak üzerindeki saflığın, iyi niyetin ve barışın simgesidir. Ayrıca hayatı ve geleceği sembolize edişiyile korunması ve yaşatılması önem taşır.

Anne ile bebek arasındaki sevgi ve şefkat dikkat çekici bir şekilde ortaya koyulmuştur. Aynı durum kırlangıç ve yavrusu için de geçerlidir. Filmin devamındaki taylar ve kısraklar, kuzular ve koyunlar, inekler ve buzağılar anne şefkatini güzel bir şekilde tasvir etmekte her biri hayatın sürekliliğine gönderme niteliği taşımaktadır. Ayrıca bütün bu anneler ile yavruları arasındaki duygusal ilişki bir anlamda vatan ile o vatan topraklarında yaşayan insanlar arasındaki duygusal bağın sembolik bir ifadesi niteliğindedir.

Filmin açılış sahnesinin devamında kopuzla çalınan geleneksel Kazak ezgileri eşliğinde Kazakistan coğrafyasının tasviri niteliğinde peş peşe otlaklar, ağaçlar, sarp dağlar ve bozkırdan oluşan çevresel bir bilgilendirme görseli sunulmaktadır. Kazakistan coğrafyası bengi dağları, hayvanların yayıldığı yemyeşil otlakları, yaşam kaynağı nehirleri, uçsuz bucaksız bozkırları ile tarihin her döneminde Kazakistan halkının en değerli varlığı olarak görülüp en önemli gurur ve övünç sebebi olmuştur. Çünkü bunlar, Sovyet yönetiminin, Kazakistan halkına, Sovyetler Birliği'nden önceki geçmişi unutturmak amacıyla dikte ettiği ve kabullendirmeye çalıştığı tarih, kültür ve kimlik bilincini yok sayma yaklaşımının antitezini oluşturmaktadır. Dolayısıyla Khaydarov'un Kazakistan coğrafyasını bir bütün olarak betimleyen bu görüntüleri filme serpiştirmiş olması, sadece siyasal iktidarın söz konusu yaklaşımına karşı bir başkaldırı ve cevap değil, aynı zamanda vatan bilincini ve Kazakistan kültürünü var eden coğrafyayı yansıtmaya gayreti olarak da değerlendirilebilir.

Filmde, Kazakistan'ın sahip olduğu zenginlik ve çeşitlilik sadece coğrafi açıdan değil aynı zamanda fauna ve flora bakımından da ortaya konulmaya çalışılmaktadır. Hikâye anlatımında önemli bir işleve sahip olan görüntüler aracılığıyla farklı ağaç türleri ve rengârenk çiçeklerden oluşacak şekilde Kazakistan'ın bitki örtüsü seyirciye sunulmaktadır. Ayrıca otlaklarda yayılmış olan ceylan, deve, eşek, koyun/kuzu, kısrak/tay, inek/buzağı, gölde yüzen balıklar, havada uçan kuşlar aracılığıyla da fauna çeşitliliği yansıtılmaktadır. Bütün bunlar Kazakistan'ın sahip olduğu somut zenginliğin birer göstergesi olmasının yanı sıra kültürel birikimin de altyapısı niteliğinde resmedilmektedir.

Filmin genelindeki görüntülerde yer alan dikkat çekici, parlak ve sıcak renkler iyilik, dostluk, hayırseverlik, hümanist yaklaşım, nezaket, barış gibi olumlu anlamları karşılayacak şekilde özellikle kullanılmıştır. Bu durumun tersi yalnızca üç başlı Ejderha kral ve sarayına yönelik görüntülerde söz konusu olmuştur. Saray ve Ejderha çoğunlukla daha mat, daha koyu ve iç karartıcı renklerle, karanlık ve kasvetli bir atmosferde tasvir edilmiştir. Bu da yine Khaydarov'un Ejderha krala yüklediği anlam çerçevesinde ortaya koyduğu tercihin bir sonucudur. Söz konusu tercihin kültürel etmenlerden hareketle şekillenmiş olabileceği de son derece yüksek bir olasılıktır. Çünkü evrensel anlayışa uygun olarak Kazakistan kültüründe de kötülük, düşmanlık, acımasızlık, zulüm, bencillik ve benzeri olumsuz olgular, tanımlanıp betimlenirken iç karartıcı, itici ve sevimsiz bir duygu yaratmak üzere çoğunlukla koyu renklerle, karanlıkla ve kaosla ifade edilmiştir.

Masalın filmdeki anlatımı sırasında yer yer kullanılan geleneksel forma sahip müzik, son derece dikkat çekicidir. Dönemin izlerini taşıyan klasik film müziğinin arasına ustaca ve etkili bir şekilde serpiştirilen geleneksel ezgiler, görsel unsurları ve film öyküsünü tamamlayıcı bir nitelikte kullanılmıştır. Film müziğinde Kazakistan halkının geleneksel müzik aleti dombranın kullanılması, görüntülerde yer alan folklorik unsurlarla müzik arasında başarılı bir uyum yaratmaktadır. Özellikle aksiyonun yükseldiği yerlerde dombranın coşku veren sesinden yayılan geleneksel ezgiler, Kazakistan müzik kültürünün belirgin izlerini yansıtmaktadır. Hasta olan Ejderha kralı keyiflendirmek üzere hizmetliler tarafından yapılan oryantalist eğlencedeki Kazakistan kültürüne ait olmayan müzik ve danslara rağmen gösterilen müzik aletleri de yine kültürel niteliklere sahiptir. Eğlencedeki sazandeler

Bendir (ya da Doyra²), Dombra ve geleneksel bir kaval türü olan Sybyzgy çalmakta, Ortadoğu ve Arap ezgileri eşliğinde hünerlerini sergileyen dansçılar da Ejderha'yı keyiflendirmek için dans etmektedirler. Filmin bu kısmındaki eğlence ve müzikler ulusal kültürel niteliklere sahip olmasa da saz aletleri Kazakistan ve yakın coğrafyasında bilinen ve kullanılan enstrümanlardır.

Film için genel çerçevede teknik açıdan çok şey söylenebilir. Ancak bu doğrultudaki en dikkat çekici değerlendirme, dönemin Sovyet sinema insanları tarafından büyük beğeni toplamasıyla ortaya çıkmaktadır. Kırlangıcın Kuyruğu Neden Ayırktır, deneyimi olmayan bir ekip ve yönetmen tarafından hazırlanmasına rağmen çizimleri, renkleri, ritmi, müziği, hikâye anlatımı ve filmi oluşturan daha birçok teknik boyutuyla alanın otoriteleri tarafından son derece başarılı bulunmuştur. Filmin seyirciyi coşkun anlatım tarzıyla kısa sürede etki altına alması, öne çıkan en önemli özelliklerinden biridir. Çizimleri son derece sade ve basit bir biçimde oluşturulmuş, ayrıntılara çok fazla girilmemiştir. Renkler sahnelerle göre farklılık gösterecek şekilde özel olarak seçilip uygulanmıştır ancak çoğunlukla hassas ve parlak renkler tercih edilmiştir. Arka plan atmosfere göre bir sonraki olayı hazırlayıp, o olayın aksiyonunu yaratacak şekilde oluşturulmuştur. Film eleştirmeni ve akademisyen Profesör Baurzhan Nugerbekov'a göre sahip olduğu teknik niteliklere ve bu anlamdaki başarısına rağmen Kırlangıcın Kuyruğu Neden Ayırktır filmi, ulusal sanatsal vizyonu ile öne çıktığı için bu derece dikkat çekmiştir. Bu bağlamda, filmin tasarım biçimi, çizimler ve kullanılan renkler, genel olarak Kazakistan süsleme sanatlarının pürüzsüz, düz tasarımlarının, geleneksel desenlerinin; sanatsal keçeler üzerindeki net ve renkli kompozisyonlarının özünden uzaklaşmamış açık bir devamı niteliğindedir (Abubakirova, 2008).

Fotoğraf 4 – Motifler ve renkler

Khaydarov, filmde birbiriyle bütünleşip tamamlanarak Kazakistan kimliğinin ve kültürünün özetine dönüşen “Kazak” unsurları özel olarak seçip kullanmıştır. Keçeler, kıyafetler, halılar, balballar, çadırlar, camiler, ev ve diğer mimari eserler gibi görsel unsurlarda belirli kültürel motiflerin kullanılması, bir kısmının orijinalde Kazakistan kültürüne ait olmamasına rağmen, otantik “Kazaklık” kavramının yaratılmasını sağlamıştır. Bütün bu kültürel unsurları yenilikçi bir bakış açısıyla birleştiren Khaydarov, hem Kazak kültürel eseri kabul edilen bir film hem de çağdaş söylemde büyük bir Kazak sanat eseri yaratmıştır (Zawlacki, 2019:65).

SONUÇ

Animasyon filmler, günümüzde çocukların büyük ilgi gösterdiği özel medya içeriklerinin başında gelmektedir. Çocuklar için animasyon filmler, yalnızca bir eğlence biçimi değil, aynı zamanda içerisinde var oldukları dünyayı tanıyıp öğrenmelerine, algılayıp anlamalarına katkı sağlayan ve aracılık eden birer araçtır. Bu yönüyle animasyon filmler, kültürel kimliğin tanıtılmasında ve kültür öğelerinin öğretilmesinde ayrıca kültürel mirasın yaşatılıp aktarılmasında oldukça önemli bir fonksiyona sahiptir.

² Özbekistan’da elde tutularak çalınan iç kısmında metal halkalar bulunan daire şeklinde bir davul türüdür. Anadolu’nun bazı yörelerinde genellikle dini ritüellerde kullanılır ve adına Daire denilir.

Animasyon filmlerin kültürle bağlantılı işlevi genel olarak, çocukların ve gençlerin atalarından kalan kültürel mirasa ilgi duymaları, sahip çıkıp saygı göstermeleri, bu doğrultudaki bilgilerini genişletmeleri ve koruyup geleceğe aktarılmasına aracılık etmeleri şeklinde ortaya çıkmaktadır. Animasyon filmlerin Kazakistan kültürel varlığı çerçevesinde taşıdığı ehemmiyet de aynı doğrultudadır.

Kazakistan sinema tarihinin ilk animasyon filmi olan ve Stalin'in ölümünden sonra Sovyetler Birliği bünyesinde başlatılan Thaw dönemi yumuşama politikaları sayesinde Amen Khaydarov'un 1967 yılında yaptığı "Kırlangıcın Kuyruğu Neden Ayırıktır" isimli animasyon film, Kazakistan kültürünün yansıtılması bağlamında önemli işleve sahiptir.

Kırlangıcın Kuyruğu Neden Ayırıktır, her şeyden önce Kazakistan halkı arasında bilinip anlatılan kadim bir halk masalının Khaydarov tarafından özüne bağlı kalınarak yorumlanmasıdır. Bu yönüyle Kazakistan kültürünün doğrudan bir parçası olup kültürel öğeleri çok belirgin şekilde yansıtmaktadır.

Seyircinin beğenisinin ötesinde, çeşitli ödüller kazanan ve otoriteler tarafından takdir edilen filmin bu büyük başarısının sırrı, milli kültür unsurlarını içerip bunlarla uyumlu olması ve halk müziğini çokça kullanmasıdır. Yakaladığı başarı, seyirciye yansıttığı ulusal üslubun benzersizliğiyle de yakından ilgilidir.

Film genel anlamda Kazakistan kültürüne dair didaktik bir bilgilendirme içermese de çeşitli kültürel unsurlar üzerinden önemli düzeyde bilinç oluşturma yeterliliğine sahiptir. Bu bağlamda filmin çizimlerinde Kazakistan kültürüne ait sembolik anlamlar taşıyan renkler ve motifler yoğun bir şekilde kullanılmıştır. Ayrıca milli kültürün özgün tasvirlerini ortaya koyan çizimler aracılığıyla seyircinin belleğinde kültürel unsurlara yönelik belirgin bir aşinalık yaratılmaktadır.

Kültürün bir parçası olarak Kazakistan halkının geleneksel unsurlarla bezenmiş gündelik yaşamı yurt/çadır, halı, giysi, yemek yapma, beşik, ev gibi farklı göstergeler aracılığıyla gözler önüne serilmektedir. Halkın geleneksel yaşamının birer parçası niteliğindeki bu gündelik yaşam öğeleri seyirciye sade ve dikkat çekici bir şekilde sunulmaktadır. Aynı durum içinde var olunan çevre için de geçerlidir. Kazakistan coğrafyası dağları, nehirleri, otlakları, mimari yapıları, hayvanları, bitkileri vs. bütün zenginlikleriyle sık sık yansıtılarak kültürle aralarında sıkı bir bağlantı olan vatanın önemine atıfta bulunulmuştur.

Filmde dil ve müzik bağlamında da Kazakistan kültürel varlığı ve kimliği dikkate alınmıştır. Sovyetler Birliği'nin kamusal alanda konuşma diline yönelik genel yaklaşımına rağmen filmin olay dizisini oluşturan masalın anlatımı Kazakistan Türkçesi ile gerçekleştirilmiştir. Aynı durum ağırlıklı olarak keman ve orkestra ile batı müziği formunda oluşturulan ve Kazakistan'ın milli sazı dombranın kullanımıyla kültürel yapıya uygun şekilde hazırlanan film müziği için de geçerlidir. Gerek anadilin kullanımı gerekse Kazakistan ezgilerinden film müziği oluşturulması, Khaydarov'un özel bir tercihi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Filmin yönetmenliğini ve yapım tasarımcılığını yapan Amen Khaydarov, filmde yer alan bütün kültürel unsurları bilinçli bir şekilde kullanmıştır. Bu durum, Khaydarov'un yaşam ideali olarak gördüğü Kazakistan'ın milli animasyonunu yaratma ülküsünün bir sonucu olduğu kadar, kültürel mirasın aktarılmasında animasyonun üzerine düşen fonksiyonel etkiye olan inancının da bir göstergesidir. Çünkü animasyon filmler, çocukların ve gençlerin belleğinde bıraktığı izlerle mili eğitimin, milli kültürün, milli sanatın ve edebiyatın yansıtıldığı bir ayna işlevi görebilme yeterliliğine sahiptir. Amen Khaydarov, bu aynaya (animasyon aynasına) halk arasında yüzyıllardır anlatılan eski bir halk masalından ürettiği Kırlangıcın Kuyruğu Neden Ayırıktır isimli animasyon filmi tutmuş, çocuklara ve gençlere Kazakistan kültürünün farklı unsurlarını yansıtmayı hedeflemiştir.

KAYNAKLAR

Abubakirova, Diana (2008). Нарисованная жизнь. Kursiv. 5 Haziran 2008. <https://kz.kursiv.media/2008-06-05/narisovannaya-zhizn/> (Erişim Tarihi: 12 Mayıs 2024)

Arslanoğlu, İbrahim (2000). "Kültür ve Medeniyet Kavramları", Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi, Sayı 15.

Bars, Mehmet Emin (2017). "Kültürel Değerlerin Aktarımında Halk Edebiyatı Ürünlerinden Yararlanma", Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ERZSOSDE) X-II, ss. 217-228.

Hakkoymaz, Sakine & Onan, Bilginer (2022). Animasyon Filmlerinde Kullanılan Bilgi Türlerinin Dağılımı Üzerine Bir Araştırma. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 19(1), 62-76.

Radvanyi, Jean (2003). “Sovyet Cumhuriyetlerinde Sinema”, Dünya Sinema Tarihi (Çev: Ahmet Fethi), Kabalcı Yayınları, İstanbul.

Tylor, Edward B. (1958). The Origins of Culture and Religion in Primitive Culture, Harper&Brothers, New York.

Zawlacki, Jake (2019). “The Allegorical Aıdāhar: An Animated Look at Kazakh National Identity”, Folklorica, Vol. 23, ss.43-76.

Zor, Lokman (2020). SSCB Dönemi ve Bağımsızlık Sonrası Kazakistan Sineması Tarihi ve İdeolojik Söylemi, Astana Yayınları, Ankara.

EDEBÎ ESERLERDE DEĞERLER VE KÜLTÜR AKTARIMI

AZERBAIJAN’DA DİJİTAL EDEBİYAT ELEŞTİRİSİ ÜZERİNE BİR İNCELEME¹

Agil BAKIRLI

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi,

bekirliagil@gmail.com, https://orcid.org/0009-0002-9130-1396

ÖZET

Teknoloji yüzyılı olarak nitelendirilen 21. yüzyılda hayatın tüm alanlarında dijitalleşme yönünde büyük çaba sarf edilmektedir. Edebiyat ve edebiyatla ilgilenen bilim dalları, özellikle de edebiyat eleştirisi bu dijitalleşme içerisinde kendine yer edinmeye başlamıştır. Bloglar, sosyal medya hesapları, internet siteleri aracılığıyla edebî eserler hakkında eleştirilerini yayımlayan (veya yayımlatan) eleştirmenler, böylece eleştirinin popülerleşmesine hizmet etmektedirler. Azerbaycan’da da aynı durum söz konusudur. Edebiyatı takiben edebiyat eleştirisinin de dijital ortama kayması, artı ve eksileriyle eleştirinin yeni bir kimliğe bürünmesine neden olmuştur. Dijital ortamda üretilen ve paylaşılan edebî değerlendirmeler, bu ortamları kontrol etmenin mümkün olmamasından dolayı farklı şekilde seyretmiştir. Azerbaycan örneğinde profesyonel edebiyat eleştirmenlerinin sayısının az olması onların eleştirel yazılarının amatör yazıların arasında kaybolmasına olanak sağlamaktadır ki bu da okurların uzman görüşünden daha çok acemi eleştirilere maruz kalmalarına kapı aralamaktadır. Bu bulguların kapsamlı incelenmesine yer verilen çalışmada, Azerbaycan’da edebiyat eleştirmenlerinin bloglarının ve sosyal medya hesaplarını kullanım tarzları ve edebiyat eleştirisine yer verilen internet sitelerinin içerik analizi değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bugün Azerbaycan’da faaliyet gösteren “edebiyatqazeti.az”, “kulis.az”, “sim-sim.az”, “yazyarat.az”, “edebiyat.az”, “yeniya.az”, “edebiyatveincesenet.az”, “litpark.az” gibi internet sitelerinin hiçbirinin edebiyat eleştirisi odaklı site olmadığını, sadece birçoğunda “edebiyat eleştirisi” kategorisinin olduğunu da vurgulamak gerekir. “Edebiyat eleştirisi” kategorisinde okurlara sunulan yazıların içeriği ve eleştiri niteliğinde olup olmaması gibi konulara değinilen çalışmada, dijital edebiyat eleştirisinin Azerbaycan edebî camiasına etkisi de ele alınmıştır.

Anahtar Sözcükler: Edebiyat eleştirisi, dijital, teknoloji, blog, internet sitesi, Azerbaycan.

A REVIEW ON DIGITAL LITERARY CRITICISM IN AZERBAIJAN

ABSTRACT

In the 21st century, which is described as the century of technology, great efforts are being made towards digitalization in all areas of life. Literature and branches of science dealing with literature, especially literary criticism, have begun to gain a place for themselves in this digitalization. Critics who publish (or have published) their criticism of literary works through blogs, social media accounts, websites, thus serve to popularize criticism. This is also the case in Azerbaijan. Following literature, the shift of literary criticism to the digital environment has caused criticism to take on a new identity with its pros and cons. Literary assessments produced and shared in the digital environment have taken a different course due to the impossibility of controlling these environments. In the case of Azerbaijan, the low number of professional literary critics causes their critical writings to be lost among amateur writings. This opens the door for readers to be exposed to novice criticism rather than expert opinion. In this study, which includes a comprehensive analysis of these findings, the use of blogs and social media accounts of literary critics in Azerbaijan and the content analysis of the websites where literary criticism is featured are evaluated. It should be emphasized that none of the websites such as “edebiyatqazeti.az”, “kulis.az”, “sim-sim.az”, “yazyarat.az”, “edebiyat.az”, “yeniya.az”, “edebiyatveincesenet.az”, “litpark.az” operating in Azerbaijan today are literary criticism-oriented websites, only many of them have the category of “literary criticism”. In this study, issues such as the content of the articles presented to readers in the category of “literary criticism” and whether they are of a critical nature or not are addressed, and the impact of digital literary criticism on the Azerbaijani literary community is also discussed.

¹ Bildiri, “Müasir Azərbaycan ədəbi tənqidinin aktual problemləri” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Keywords: Literary criticism, digital, technology, blog, website, Azerbaijan.

GİRİŞ

Teknolojinin durmadan yenilendiği yüzyılımızda tüm bilim ve sanat alanları da bu yenilenmelere ayak uydurma gayreti içerisinde. Zorunlu değil, ortaya çıkan duruma ayak uydurma sonucu sarf edilen bu çaba, yeni yaklaşımları da beraberinde getirmiştir. Teknolojik yenilenmeler sonucu geleneksel medyanın zamanla yerini yeni medyaya bırakacağı gibi varsayımlar seslendirilmiş olsa da günümüzde bir “savaş” durumundan ziyade “beraber yürüme” durumunun söz konusu olduğu aşikardır. Nitekim yeni medyanın gelişmesi geleneksel medyaya olan ilgiyi azaltsa da onu tümüyle yok etme gücüne erişmemiştir.

Teknolojik yeniliklerin veya dijitalleşmenin yaygınlaşması sanal ortamlarda üretim faaliyetlerinin genişlemesine de yol açmıştır. Sanal ortamda üretilen ve “Dijital medya sanatları” diye nitelendirilen sanattan kastedilen şey yalnızca genel anlamıyla sanat değildir. Buraya “bilgisayar sanatı, dijital sanat, yazılım sanatı, sanal sanat, interaktif sanat, net sanatı ve video sanatı gibi pek çok” sanat uygulaması dâhildir (Solak, 2022, s. 358). “Dijital medya sanatları”nı edebiyata indirgediğimizde ise ortaya yeni bir kavram çıkmaktadır: Dijital edebiyat. “Dijital edebiyat ismiyle kastedilen... yeni edebî metinlerin ilk kez elektronik ortamda üretilmesi”dir (Şengül, 2019, s. 290). Burada üretime ek olarak yayımlama (veya yayımlatma) sürecinin de üzerinde durmak gerekir. Dijital edebiyat kavramını sadece “sanal ortamda üretim”le kısıtlamak yayımlama (veya yayımlatma) sürecinin göz ardı edilmesine yol açabilmektedir. Çünkü yeni medya kendinde geleneksel olanı da barındırmaktadır.

Dijitalleşme ile edebiyat arasındaki ilişki bağlamında bugüne değin birçok araştırma yayımlanmış ve yeni bulgular ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bunlar arasında Jose Angel Garcia Landa’nın “Literature in Internet” başlıklı internet çağında edebiyatın nasıl değiştiğini ve dönüştüğünü ele alan çalışması kayda değerdir. Bu dönüşümü anlatmak için “Linkterature” terimini üreten Linda, yeni bir çağa - “Linkterature” çağına girildiğinden bahsetmektedir (Garcia Landa, 2007, s. 147). Araştırmacı, her kese belli olan “mimetic” ve “poetic” terimlerinin yanı sıra “mediatic” kavramını da öne sürerek bununla edebî eserlerin medya ortamında nasıl şekillendiğini ve bu ortamın eserlerin anlamını ve etkisini nasıl etkilediğini açıklama yoluna girer (Garcia Landa, 2007, s. 147). Buradan yola çıkarak dijital ortamda boy gösteren edebî eserlerin sistematik bir şekilde incelenmesinin önemine dikkat çekmek gerekir. Çünkü eserin, sanal ortamda üretilmesi yahut geleneksel yollarla üretilip sanal ortama sunulması, elde edilen etkileşimler, yapı ve içerik farklılıkları bakımından ele alınması, sanal olanla geleneksel olan arasında ayırt edici özelliklerin belirlenmesi yolunda gelecekte görünür sınır çizilmesine büyük katkı sağlayacaktır.

Dijitalleşen edebiyat hakkında verilmiş bu kısa girişte bahsedilen bilimsel tanımlama ve kavramlar edebiyat eleştirisi için de geçerlidir. Edebiyat gibi edebiyat eleştirisi de dijitalleşme yolunda ilerlemektedir. Edebiyat eleştirmenleri geleneksel iletişim araçlarının yanı sıra yeni medyanın sağladığı olanaklardan da faydalanmaktadırlar. Eleştirel metinlerin dijital ortamda üretilmesi yahut yayımlanması ve karşılıklı etkileşimler dijital edebiyat eleştirisini meydana getiren yeniliklerdendir. Azerbaycan’da da edebiyat eleştirmenleri teknolojik gelişmelere ayak uydurma ve sanal ortamda var olma çabalarını sürdürmektedirler.

Edebiyat Eleştirisinin Dijitalleşmesinde Azerbaycan Örneği

Azerbaycan’da edebiyat eleştirisinin ilk örneklerinin izleri X.-XI. yüzyıllarda aranmaktadır. Bugünkü anlamı ile, profesyonel edebiyat eleştirisi diyebileceğimiz eleştiri ise Mirza Feteli Ahundzade ile ilişkilendirilmektedir. Ancak hiç şüphesiz Azerbaycan’da edebiyat eleştirisinin ivme kazandığı dönem Sovyetler Birliği dönemidir. Bu dönemde eleştirinin tam kuramsallaştırılması yolunda işler görülmüş, eski ve yeni üretilmiş eserler üzerine eleştiri yazıları yayımlanmış ve bu, sürekli şekil almıştır. Edebiyat eleştirisinin tarihi ve özellikle de Sovyetler Birliği döneminde edebiyat eleştirisinin durumu başka bir inceleme konusudur. Bu kısa girişi verme amacı edebiyat eleştirisinin bağımsız Azerbaycan’daki durumu ile Sovyetler Birliği dönemindeki durumu arasında karşılaştırma alanı oluşturmaktan ibarettir.

Azerbaycan’da modern edebî sürece bakıldığında eleştirmenlerin bu sürece müdahil olma imkânlarının olmadığını ve kısıtlı olduğunu görmekteyiz. Burada iki faktör etkilidir: profesyonel edebiyat eleştirmenlerinin sayısının az olması ve binlerce yazarın durmadan yeni eser üretmesi sonucu sürecin izlenmesinin mümkünsüzlüğü. Elçin’in (2005, s. 36) 1972 yılında edebiyat eleştirisinin güncel durumu hakkında belirttiği, “Bugün yine edebiyat eleştirisi ile bedii edebiyat arasında “mesafe” farkı önceki yıllarda olduğu gibi kendini göstermektedir, yani edebiyat eleştirisi yine de bedii edebiyata ayak uyduramıyor, onun tüm sorularını kapsamakta acizdir” tespiti günümüz Azerbaycan edebiyat eleştirisinin de temel sorunu olarak kalmaktadır. Vagif Yusufu, Tahrân Alişanoğlu, Elnare Akimova, Esat Cihangir, Cavanşir Yusufu, Vagif Sultanlı ve birkaç imzanın edebî süreci izleme olanağı yoktur ve bu eksiklik hissedilmektedir. Edebiyat eleştirisi alanında ekol oluşturulamaması yeni eleştirmenlerin ortaya çıkmasını da geciktirmektedir.

Edebiyat eleştirisi alanında durum böyleyken dijitalleşmenin de artı ve eksilerini belirlemekte fayda vardır. Her şeyden önce edebiyat eleştirisinin sanal ortama taşınması bu tür yazılara ulaşımı kolaylaştırmıştır. Sanal ortamda üretilen veya geleneksel yolla yazılıp dolaşıma sokulması istenen eleştiri metninin yayımlanmasının kolay ve hızlı olması dijitalleşmeye ilgiyi daha da artırmıştır. Ancak yayımlanıp dolaşıma sokulan eleştirel yazıların profesyonel eleştiri metni olup olmamasının denetleme mekanizmasının göstermelik olması veya hiç olmaması ortamın “kirlenme”sine yol açmaktadır. Ayrıca profesyonel yazıların amatör eleştirilerden az olması onların görünürlüğünü de kısıtlamaktadır. Çalışmanın blog, sosyal medya ve internet siteleri ile ilgili olan esas kısmı bu izlenimler ışığında incelenecektir.

Dünyada edebiyatçıların ve eleştirmenlerin kendilerinin yönettikleri ve yazılarını okurlarla paylaştıkları bloglar mevcuttur. Burada sadece yazılar paylaşmakla yetinilmiyor hem de blog vasıtasıyla para kazanma da söz konusudur. Azerbaycan’da ise edebiyat eleştirmenlerinin bloglara olan ilgisi azdır. Araştırma zamanı sadece Vagif Sultanlı’nın bloguna (<https://vaqifsultanli.wordpress.com/>) rastlanmıştır. Sultanlı burada eleştiri yazılarından ziyade edebî eserlerini yayımlamıştır ve blogun aktif kullanımı yoktur.

“Sunduğu “çoklu bilgi kaynakları” ile yazarı ve eserini besleyen” sosyal medya (Taşdelen, 2014, s. 84) da edebiyat eleştirisinin büyük kitlelere ulaşmasına katkı sağlamaktadır. Azerbaycan’da edebiyat eleştirmenlerinden Vagif Yusufu, Vagif Sultanlı, Cavanşir Yusufu, Tahrân Alişanoğlu ve Esat Cihangir’in sosyal medya hesapları bulunmaktadır. Vagif Yusufu’nun sosyal medya hesabına bakıldığında eleştirmenin aktif kullanıcı olmadığı anlaşılmaktadır. Sadece internet sitelerinde yayımlanmış yazılarının bağlantısını okurlarla paylaşan Vagif Yusufu, “Bir öğrenci kız – Lenkeran Devlet Üniversitesinin öğrencisi – Aytekin Aziz şiirlerini bana yolladı. Ben de bu şiirleri okudum. Hiç yüzünü görmediğim bu öğrenci kızın isteği, şiirleri hakkında fikir bildirmemdir” (Yusifli, 2024) tanıtımı ile kendisine şiirlerini göndermiş genç yazarın şiirleri hakkında kısa fikir bildirerek okurlarla paylaşmıştır.

Cavanşir Yusufu ise aktif sosyal medya kullanıcısıdır. Eleştirmen, eleştiri yazılarının bağlantılarını, kuramsal düşüncelerini okurlarla paylaşmaktadır. Tahrân Alişanoğlu ile Esat Cihangir sosyal medya hesaplarını aktif kullanmamaktadırlar. Vagif Sultanlı ise sosyal medyada eleştirmen kimliği ile değil sıradan kullanıcı kimliği ile paylaşımlar yapmaktadır.

Azerbaycan’da yayım yapan edebiyatla ilgili siteler - “edebiyatqazeti.az”, “kulis.az”, “sim-sim.az”, “yazyarat.az”, “edebiyat.az”, “yeniya.az”, “edebiyatveincesenet.az”, “litpark.az” siteleri incelenirken her bir sitenin içeriği analiz edilecektir. Özellikle belirtilmelidir ki Azerbaycanda sadece edebiyat eleştirisi odaklı internet sitesi bulunmamaktadır ve ismi sıralanmış siteler edebiyatla ilgili sayfalar olup birçoğunda “edebiyat eleştirisi” kategorisi mevcuttur.

Azerbaycan Yazarlar Birliğinin yayım organı olan “Ədəbiyyat” gazetesinin resmi internet sitesi - “edebiyatqazeti.az” 2017 yılından itibaren yayım hayatına başlamıştır. Sitede her Cumartesi yayımlanan gazetede yer alan yazılar haftanın günlerini bölünerek yayımlanmaktadır. İnternet sitesinin ayrıca “Ədəbi tənqid” kategorisi vardır. Bu kategoride eleştiri yazıları toplanmıştır. Fakat kategoride sadece eleştiri yazıları değil, değerlendirme, edebiyat kuramları, farklı yazarların doğum yıldönümüne ithafen yazılan hatıra ve portre yazıları da yer almaktadır. Örneğin, Azerbaycan Bilimler Akademisinin Nizami Gencevi’nin ismini taşıyan Edebiyat Enstitüsünün kuruluşunun 90. yıl dönümüne ithafen

Teymur Kerimli'nin yazdığı "Elm, ədəb-ərkan və sevgi institutu" ve Kenan Hacı'nın "Ədəbi və əbədi missiya" yazıları, Deyanet Osmanlı'nın Anar'ın kişiliği hakkında yazdığı "Hər yerdən və öz yerində dağ kimi görünən" ve başqa yazılar da "Ədəbi tənqid" kategorisində okurlara sunulmuşdur. Bu da edebiyat eleştirisinin kuramsal çerçevesine zarar vermektedir.

Edebî camiada bilindik ve okur kitlesi olan "kulis.az" sitesi edebiyat ve kültür sitesidir. "Kulis.az" sitesinde de ayrıca "Ədəbi tənqid" kategorisi vardır. Fakat "edebiyatqazeti.az" sitesinden farklı olarak burada edebiyat eleştirisi içeriği çok az olmakla birlikte seçilen başlıklar magazin haberi başlığı niteliğinde ve cinsel içeriklidir: "Bu mətn ölü doğulub" - Hekayə müzakirəsi", "Bu mətnin niyə qələmə alındığını başa düşmədim" – Gənc yazıçıdan sərt tənqid", "Bədbəxtlik, nifrət, sevgi - Dini paklığı pozan ehtiras", "Ərinə xəyanət edən qadın - Onu liftdə kim öldürmüşdü?" vb. Anlaşıldığı üzere "kulis.az" sitesi sansasyonel başlıklar tercih etmək okurları kendine çekme niyetindedir. Sitede herhangi bir yazarın hikâyesinin tartışmasının yapılması geleneği de mevcuttur ve bu tür yazılar okurlara edebiyat eleştirisi örneği olarak sunulmaktadır. Hikâye tartışmasını çoğu zaman profesyonel eleştirmenler değil, yazarlar yürütmektedirler. Bu da elbette amatör edebiyat eleştirisinin geniş kitlelerce benimsenmesine olanak sağlamakta ve profesyonel eleştiriyi sıkıştırmaktadır.

"Yazyarat.az" ve "edebiyat.az" internet sitelerinde de "Ədəbi tənqid" kategorisi mevcuttur. Bu internet sayfalarında daha çok diğer sitelerde okurlara sunulmuş yazılar tekrar yayımlanmaktadır. "Sim-sim.az", "yeni.az", "edebiyatveincesenet.az", "litpark.az" sitelerinde ise edebiyat eleştirisi kategorisi olmasa da eleştirel yazılar da paylaşılmaktadır. Bu yazıların edebiyat eleştirisine katkısının olup olmaması ise sorgulanması gereken hususlardandır.

SONUÇ

İnternetin hayatın her bir alanına sirayet etmesiyle birlikte gelişen teknolojiler ışığında tüm dünyada dijitalleşme devri başlamıştır. Yeni medyanın gelişimi ile geleneksel kitle iletişim araçlarına olan ilgi azlamışsa da geleneksel medya varlığını bugün de sürdürmektedir. Yeni medyanın sağladığı olanaklarla beraber kitleselleşmede seçiciliği karmaşık hâle getirdiği de yadsınamaz bir gerçekliktir. İnternet ve edebiyat arasındaki ilişkinin diğer dallara da yansımaları sonucu edebiyatın dijitalleşmesi edebiyat eleştirisinin de dijital ortama taşınmasına ön ayak olmuştur. Dünyada dijital edebiyat eleştirisinin farklı seyretmesi ve dallanmasının tersine Azerbaycan'da eleştiri dijital ortamda var olma çabası içerisinde. Çok az sayıda olan profesyonel edebiyat eleştirmenlerinin yeni medya ile olan ilişkilerinin inişli çıkışlı olması, dijital eleştirinin tam anlamıyla gelişmesini kısıtlamaktadır. Bloga olan ilgisizlik (Vagif Sultanlı'nın blogunda edebî eserler paylaşılmaktadır), sosyal medyanın aktif kullanılmaması, internet sitelerinde ise kontrol mekanizmasının zayıf olması veya hiç olmaması edebiyat eleştirisinin dijitalleşmesinde engel teşkil etmektedir.

Bu engellerin aşılması ve dijital edebiyat eleştirisinin yaygınlaşmasını sağlamak için öncelikli adım edebiyat eleştirisi ekolünün oluşturulmasıdır. Profesyonel edebiyat eleştirmenlerinin sayısının artması beraberinde internet çağına ayak uyduran yeni neslin ortaya çıkmasına neden olacaktır ki bu da edebiyat eleştirisinin dijitalleşmesine katkı sağlayacaktır.

KAYNAKLAR

- Elçin (2005). *Seçilmiş əsərləri. 10 cildə, 7-ci cild*. Bakı: Çinar-çap.
- Garcia Landa, J. A. (2007). Literature in İnternet. S. Posteguillo, M.J. Esteve ve M.L. Gea-Valor (Eds.) *The Texture of İnternet: Netlinguistics in Progress* (s. 143-160). Cambridge Scholars Publishing.
- Solak, Ö. (2022). Dijital Sanatlar - Dijital Edebiyatlar. *Söylem Filoloji Dergisi*, 7 (2), 357-389.
- Şengül, S. (2019). Dijitalleşen Edebiyat Ve "Elestirihaber.Com" Örneği. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 63, 289-303.
- Taşdelen, V. (2014). Sosyal Medya ve Edebiyat. *Hece*, 213, s. 83-94.
- Yusifli, V. (2024). Tanış olun * Aytəkin Əziz. Erişim tarihi: 10.05.2024. <https://www.facebook.com/share/p/TirGU5ooDfJjaMBt/?mibextid=oFDknk>

TÜRKMEN DÜŞÜNCESİNİN KÜLTÜREL VE EDEBİ DEĞERLERİNDEN:

ANEV KÜLTÜRÜ VE MAHTUMKULU FIRAKI

(“Anev – Kaynağını Binyıllardan Alan Kültür” adlı eserin örneğinde)

Cepbarmemmet GÖKLENOV

Prof. Dr., Azadi Türkmen Milli Dünya Dilleri Enstitüsü, Türkmenistan

Berdi SARIYEV

Doç. Dr. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi

sariyev@ankara.edu.tr Orcid ID 0000-0003-4704-2315

ÖZET

Bu makalemizin temel kaynağı Türkmenistan Cumhurbaşkanı Sayın Serdar Berdimuhamedov’un 2024 yılında kaleme aldığı “Änew – müňýylyklardan gözbaş alýan medeniýet” (Anev – Kaynağını Binyıllardan Alan Kültür) adlı kitabıdır. Adı geçen kaynağı detaylı tarama sonucunda elde ettiğimiz bilgilere dayanarak Türkmenistan Cumhurbaşkanı Serdar Berdimuhamedov’un Türkmen kültürünün temel taşlarından olan Mahtumkulu Fırakı ile 2024-Türk Dünyası’nın Kültür Başkenti eski Anev şehri hakkındaki görüşlerini detaylı örneklerle sizlere sunmayı isabetli bulduk.

Doğu düşüncesinin dehası, Türkmenlerin bilgisi, milli şairi Mahtumkulu Fırakı ’ya incelediğimiz kaynakların sonucunda son iki yılın içinde Bağımsız Türkmenistan Devleti tarafından verilen değerin kat kat arttığına şahit oluyoruz. Bunun delili olarak iki örneği gösterebiliriz: bunlardan biri Türkmen Halkının Milli Lideri, Türkmenistan Halk Maslahatı Başkanı, Kahraman Arkadağ Sayın Gurbanguly Berdimuhamedov’un 2023 yılında yazdığı “Bilgelik Okyanusu Mahtumkulu Fırakı” adlı şiiriyle ilgilidir. İkincisi ise Türkmenistan Devletinin 2024 yılı “Bilgelik Okyanusu Mahtumkulu Fırakı Yılı” olarak yaptığı ilanı ile bağlantılıdır.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Mahtumkulu Fırakı yaşadığı dönemde olduğu gibi, günümüzde de Türkmen halkının haykıran sesi olmasını devam ettirmektedir. Bu sesin yankıları yıl geçtikçe sınırlarını genişleterek, doğumunun 300. yılında ise bütün dünyaya yayılmış durumdadır.

Bilindiği gibi Genel Türk Kültürü Şeceresinin kökü Türkmenlerin tarihini kendinde barındıran eski Anev Kültüründen başlar.

Türksoy tarafından 2024 yılının Anev şehrini “Türk Dünyası’nın Kültür Başkenti” olarak ilan edilmesi bu konunun geniş çapta ve detaylı araştırılmasına hız kazandırdı.

Anahtar Sözcükler: Anev kültürü, Mahtumkulu Fırakı, Türkmen düşüncesi.

TÜRKMEN DÜNYÄGARAÝŞYNYŇ MEDENI WE EDEBI GYMMATLYKLARYNDAN:

ÄNEW MEDENIÝETI WE MAGTYMGULY PYRAGY

(“Änew – Müňýylyklaryndan Gözbaş Alýan Medeniýet” diýen eseriň nusgasynda)

ÖZEN

Bu makalamyzyň esasy ylmy çeşmesi Türkmenistanyň Prezidenti sarpaly Serdar Berdimuhamedowyň 2024-nji ýylda ýazan “Änew – müňýylyklardan gözbaş alýan medeniýet” diýen kitabydyr. Gürrüni edilýän ylmy çeşmäni doly okap, derňew edenimizden soňra ele geçiren maglumatlarymyza esaslanyp, türkmen dünýägaraýşynyň medeni we edebi gymmatlyklarynyň sagdyn sütünlerinden bolan Änew medeniýeti we Magtymguly Pyragy bilen baglanyşykly düşüňjelerini anyk mysallar bilen beýan etmekligi ýerlikli hasapladyk.

Ylmy çeşmämize edilen gözegçiligimiziň netijesi Gündogar düşüňjesiniň danasy, türkmenleriň pähim-paýhas ummany hasaplanylýan akyldary, milli şahyry Magtymguly Pyraga we onuň eserleriniň ähmiýetine soňky ýyllarda Garaşsyz Baky Birtarap Türkmenistan döwleti tarapyndan uly ähmiýet berlendigini görkezdi. Muňa degişli iki sany nusgany görkezip bileris: şolaryň biri Türkmen Halkynyň Milli Lideri, Türkmenistanyň Halk Maslahatynyň Başlygy, Gahryman Arkadag hormatly Gurbanguly Berdimuhamedowyň 2023-nji ýylda ýazan

“Pähim-paýhas ummany Magtymguly Pyragy” diýen goşgusy bilen baglanyşyklydyr. Ikinjisi bolsa, Türkmenistan döwletiniň 2024-nji ýyly “Pähim-paýhas ummany Magtymguly Pyragy” ýyly diýip yglan etmegidir.

Netije hökmünde şuny aýdyp bileris: Magtymguly Pyragy özüniň ýaşan döwründe bolşy ýaly, hut biziň günlerimizde-de türkmen halkynyň batly ýaňlanýan sesi bolmaklygyny dowam etdirýär. Bu sesiň ýaňlary ýyl geçdigiçe araçäkleri aşyp, barha giňelip, doglan gününüň 300 ýyly gutlanylýan häzirki wagtda бүтін dünýäde ýaňlanýar.

Bilnişi ýaly, Umumy Türk Medeniýetiniň uly çynarynyň köki Türkmenleriň taryhyny özünde birleşdirýän gadymy Änew medeniýetinden gözbaş alýandyr.

Türksoý tarapyndan 2024-nji ýylyň Änew şäherini “Türk Dünýäsiniň Medeni Paýtagty” diýip yglan edilmegi bu meseläniň köptaraply we düýpli öwrenilmegi bat berdi.

Açar sözler: Änew medeniýeti, Mahtumkulu Firaki, Türkmen dünýägaraýşy.

Giriş ýerine. 2024-nji ýyl, öz tazeligi bilen bilelikde Täze ýyl sowgady hökmünde Türkmenlere goşa sowgady birden getirdi. Bu sowgatlaryň biri Magtymguly Pyragy, beýlekisi bolsa Änew şäheri. Bu edebi we medeni gymmatlyklyry özünde birleşdirýän sowgatlaryň biri-birine edil bagrybadaşan ýaly baglanyşykly getirilmegi ýöne ýere däl. Munuň düýbünde öndengörüji atalarymyzyň arzuw-isleglerinden ybarat bolan milli düşüňjeler ýatýar. Ata-babalarymyz tarapyndan gaty gadymdan bäri ulanylyp gelen Türkmen gutlaglaryny bezeýän käbir durnukly aňlatmalar bilen muny düşündirip bileris.

“*Toýlar toýa ulaşsyn!*” / “*Toýuň toýa ulaşsyn!*” (Düğün/eğence /bayram birbiriyle birleşip devam etsin!), “*Gutly bolsun, dowamy gelsin!*” (Kutlu olsun, devamı da gelsin!), “*Başyndan soňy gür bolsun!*” (Etkinliğin/eğlencenin öncesinden sonrası bol olsun!)

Türkmenlerde “toý” sözi diňe ýaş çatynlary birleşdirýän dabara (düğün) manysynda ulanylmaýar. Dürli (baýram, dabara, gutlama, şüwelen...) manylarda gelip, türkmen dilinde gaty işjeň ulanylýan sözdür: *ýaş toýy, diş toýy, iş toýy, ak aş toýy...* Hatda yzy ýarasyn diýmäge (baş saglygy dilemeye) gelen adam-da öý eýesi bilen hoşlaşan wagtynda şeýle durnukly aňlatmalary ulanýarlar: “*Toýuňyza geleli!*” (Düğününüze/bayramınıza gelelim! anlamında), “*Toýda duşuşaly!*” (Düğünde / bayramda görüşelim! anlamında) wşm.

Esasy çeşme hakynda gysgaça maglumat. Eseriň awtory Türkmenistanyň Prezidenti Serdar Berdimuhamedow. Kitabyň ady: Änew – münýýlyklardan gözbaş alýan medeniýet. Neşir edilen ýyly we ýeri: 2024-nji ýyl. Aşgabat: Türkmen döwlet neşirýat gullugy. Eseriň teksti üç dilde: türkmen, iňlis, rus dillerinde berlipdir.

Mazmuny: (İçeriği)

Sözbaşy (Ön Söz)

Giriş (Giriş)

I BAP (I Bölüm)

Gadymy Änewiň täsinligi (Kadim Anev’in Mucizesi)

Rowaýata öwürülen geçmiş (Efsanevi Bir Geçmiş)

Gatar-Bagabat-Änew (Gatar – Bağabat – Anev)

Gadymy Änew medeniýeti (Kadim Anev Kültürü)

Änewiň arheologik depeleriniň öwrenilişiniň taryhyndan (Anev’in Arkeologik Höyüklerinin İncelenmesinin Tarihinden)

Änew medeniýeti we türki dünýä (Anev Kültürü ve Türk Dünyası)

Geçmişin syry galan toprak (Geçmişin Sırrını Saklayan Toprak)

II BAP (II Bölüm)

Taryhy birleşdirýän uly wakalar (Tarihi Birleştiren Olaylar)

Watan hakynda müdimi owaz (Vatanla İlgili Daimî Avaz)

III BAP (III Bölüm)

Ahal ýaýlasynda gadymy Änewiň şöhratly ýoly dowamata uzaýar (Kadim Anev'in Şöhretli Yolu Ahal İlinde Devam Ediyor)

Jemleme (Sonuç)

Eseriň adyndan ugur alsak, “müňýyllyklar” diýen sözüň bizi has gadymy medeniýetimize äkitjekdigi ikuşsuzdyr. Bilnişi ýaly, iň gadymy medeniýetleriň biri hasaplanylýan bu medeniýet dünýä medeniýetine goşant goşan Änew medeniýetidir.

Soňky ýyllarda bu medeniýete Garaşsyz Türkmenistan döwleti atalyk aladasyňy edip, bütün dünýäde giňden tanatmaklyga degişli tutumly işleri durmuşa geçirýär. Munuň anyk nusgasyny Türkmenistanyň hormatly Prezidenti Serdar Berdimuhamedowyň bu meselä aýratyn üns berip, onuň bilen baglanyşykly dünýägaraýşyny beýan etmekliginden-de görüp bileris.

Biz bu hakyndaky pikirlerimizi gözbaş alnan kitapdaky maglumatlara görä dowam etdirmekligi göz önünde tutduk.

Änew medeniýeti. Gürrüňi edilýän kitapda göz önünde tutan esasy maksadyňy hormatly Prezidentimiz Serdar Berdimuhamedow şeýle düşündiripdir:

“Gadymy Änew adamzat taryhyndaky möhüm merkezleriň biridir. Anew şäheri diňe taryhy bilen däl, eýsem, şu günki ajaýyplygy we uzak geljege gönügen ösüşli beýik maksatlary bilenem dünýäniň ünsüni özüne çekip bilýär. Yurdumyzyň ähli künjegi, sol sanda gady my Ahal topragy hem beýik taryhy ösüşlere baýdyr. Şeýle wakalardan ruhlanyňy taýýarlan şu kitabyňyň eziz halkymyza sowgadym bolsun!”

Bu kitaby jazmakdan maksadym, türkmen we daşary ýurtly okyjylarymy ýurdumyza alnyp barylýan il-halk bähbitli işleriň geriminiň giňligi, tagallalaryň beýikligi bilen tanyşdyrmakdan, şeýle hem olary heyik döwletimizin bagtyýar hem de ajaýyp geljegi üçin belent işlere ruhlandyrmakdan ybaratdyr.” [Änew..., 2024:13] **(Türkçesi:** Kadim Anev insanlık tarihinin en önemli merkezlerinden biridir. Anev şehri sadece tarihiyle değil, bugünkü ihtişamıyla ve uzun vadeli kalkınmaya yönelik büyük hedefleriyle de dünyanın dikkatini çekmeyi başarıyor. Kadim Ahal toprakları da dâhil olmak üzere ülkemizin her tarafı büyük tarihî gelişmeler açısından zengindir. Bu tür olaylardan ilham alan bu kitap aziz halkımıza hediyem olsun!

Bu kitabı yazmaktaki amacım, Türkmen ve yabancı okurlarıma ülkemizde yürütülen millet yararına faaliyetlerin genişliğini, çabaların büyüklüğünü anlatmak, onları büyük devletimizin mutlu ve mükemmel bir gelecek için asil işler yapmaya teşvik etmektir.)

Awtoryň “Gadymy Änew adamzat taryhyndaky möhüm merkezleriň biridir” diýen sözlemi her okyjynyň ünsüni özüne çekijidir. Başgaça aýdylanda, awtoryň bu maglumaty, ýagny türkmen topragyndaky gadymy Änew taryhy bilen umumy adamzat taryhyny ýanaşyk getirip kyýaslamagy Änewiň dünýäniň möhüm medeniýet merkeziniň gapysydygyna şaýatlyk edýär.

Şeýle hem hormatly Prezidentimiz Serdar Berdimuhamedow “Änew – müňýyllyklardan gözbaş alýan medeniýet” diýen kitabyna nähili başlandygyny okyjylar köpçüligine şeýle görnüşde anyk düşündiriş beripdir:

“Gadymy Änew baradaky belliklerime göz aýlanymda, 2024-nji ýylda boljak şanly wakalar hakyndaky maglumatlarymy, pikirlerimi bir yere toplaý, aýratyn kitap etmek islegi döredi.” [Änew..., 2024:6] **(Türkçesi:** Kadim Anev ile ilgili notlarıma baktığımda 2024 yılında yaşanacak şanlı olaylara dair bilgi ve düşüncelerimi toplayıp ayrı bir kitap haline getirmek istedim.)

Esasy maglumatlaryň esli bölegini kakasy Türkmen halkynyň milli lideri, Türkmenistan Halk Maslahaty Gurbanguly Berdimuhamedowdan alyandygyny şeýle beýan edipdir:

“Kakamyň beren gürrüňlerinden bir mysala ýüzleneyin: “Türkmen topragynyň her bir yeri taryh. Geçirilýän gazuw-agtaryş işleri netijesinde bu hakykata has-da çuňňur göz ýetirýäris. Bu mukaddes toprak ençeme ýyllar, asyrlar bäre dünýäniň meşhur arheologlarynyň, taryhy öwreniji alymlarynyň ünsüni özüne çekip gelýär. Olar bu gadymy toprakda birnäçe gazuw-agtaryş, ylmy-barlag işlerini alyp

bardylar. Bilelikdäki şeýle ylmy ekspedisiýalar häzirem dowam edýär. Gadymy Änewde geçirilen gazuw-agtaryş işleriniň netijesinde köpsanly taryhy maglumatlar ýüze çykarylýdy. Änew irki eýýamlardan bäri adamzat ýaşaýşynyň, esasanam, ekerançylyk, daýhançylyk medeniýetiniň ilkinji dörän hem-de ösen merkezleriniň biri bolup durýar. Ine, şol taryhy tapyndylar Änewiň şol döwürlerde ýokary derejede ösen ýaşaýş merkezleriniň biridigini tassyklady.” [Änew..., 2024:10-11] (Türkçesi: Babamın sohbetlerinden birine örnek vereyim: "Türkmen topraklarının her yeri tarihtir. Devam eden kazılar sonucunda bu gerçeği daha iyi anlıyoruz. Bu kutsal topraklar yüzyıllar boyunca ünlü arkeologların ve tarihle ilgilenen bilim adamlarının ilgisini çekmiştir. Onlar bu kadim topraklarda birçok kazı ve araştırma çalışması yaptılar. Bu tür ortak bilimsel geziler hâlen devam etmektedir. Kadim Anev'de yapılan kazılar sonucunda pek çok tarihi bilgiye ulaşıldı. Anev, erken çağlardan beri insan yaşamının, özellikle tarımın ve çiftçilik kültürünün ilk kökeni ve de gelişmiş merkezlerinden biridir. İşte, bu tarihi bulgular Anev'in o zamanların en gelişmiş yerleşim merkezlerinden biri olduğunu doğrulamıştır.)

Yokarda alınan mysaldan şeýle netije çykaryp bileris:

“Änew – taryhy maglumatlara baý medeniýetdir.”

“Änew – ekerançylyk medeniýetiniň başlangyç merkezlerinden biridir.”

“Änew – iň gadymy adamzat ýaşaýşynyň ösen merkezleriniň biridir.”

Kitaby doly okanyňda, onuň awtorynyň Änewdäki gazyp agtaryş işleri bilen içgin tanyşdygyna, hatda tejribeli arheologlar bilen bilelikde işleşendigine doly göz ýetirmek mümkindir:

“Änew medeniýetini ilkinjileriň biri bolup dünýäde ykrar etdiren Rafael Pampelli, şeýle hem Wadim Masson, Wiktor Sarianidi ýaly ägirtleriň ýurdumyzda arheologiya işlerine goşan goşantlary uludyr. Olar bu babatda köp tagalla etdiler.

Ýöne meni in esasy begendirýän zat, şol alymlar bilen bilelikde ýurdumyzyň gadymyýetde ýokary derejeli medeni merkez hökmünde ösändigini öwrenmekde bile işleşmek miýesser edendigi. Wadim Masson bilen gadymy Änewde köp işleri geçirdik. Taze we täsin tapyndylaryň üstünden barylýdy, ygtybarly taze maglumatlar peýda boldy.” [Änew..., 2024:12] (Türkçesi: Anev kültürünü dünyaya tanıtan ilk arkeolog olan Rafael Pampelli'nin yanı sıra Vadim Masson, Victor Sarianidi gibi uzmanlar ülkemizde arkeolojiye büyük katkılar sağlamıştır. Onlar bu hususta çok çaba harcadılar. Ancak beni asıl mutlu eden şey, ülkemizin antik çağda üst düzey bir kültür merkezi olarak gelişimini incelemek için bu bilim adamlarıyla birlikte çalışmayı başaran Vadim Masson ile kadim Anev'de çok fazla çalışma yapmış olmamızdır. Yeni ve benzersiz bulgular araştırıldı, güvenilir yeni bilgiler ortaya çıkarıldı.)

Seyit Jemaleddin metjidi. Gadymy Änewiň medeni gymmatlyklaryndan biri-de Seyit Jemaleddin metjididir. Umumy görnüşde arhitektura toplumyny emele getirýän bu ýadygärlik hakynda gürrüňi edilýän kitabyň “Rowaýata öwrülen geçmiş” diýen bölümünde giňişleýin maglumat berilýär:

“Änewiň iň bir gelim-gidimli desgalarynyň biri “Seyit Jemaleddin” diýlip atlandyrylýan meşhur orta asyr arhitektura toplumydyr. Ol 1948-nji ýylda bolup geçen weýrançylykly ýertitremäniň netijesinde, haraba öwrülen ýagdaýyna garamazdan, halkara syýahatçylyk ulgamynyň we köp sanly zyýaratçylaryň üns merkezinden düşenok.” [Änew..., 2024:27] (Türkçesi: Anev'in sürekli ziyaret edilen en güzel yapılarından biri Seyit Cemaleddin olarak bilinen ünlü Orta Çağ mimari kompleksidir. 1948'deki yıkıcı depremle harap olmasına rağmen hala uluslararası turizmin ve çok sayıda ziyaretçinin odak noktasıdır.)

Mundan başga-da kitapda Änewiň ajaýyp arhitekturasy hasaplanýlýan Seyit Jemaleddin metjidi hakynda halk arasyndaky rowaýata hem ýer berlipdir.

Jeýtun medeniýeti. Biziň eýýamymyzdan öňki VII-VI müňýyllyklary öz içine alýan neolit zamanında Merkezi Aziýanyň iň gadymy ekerançylyk medeniýeti emele gelýär. Bu barada şeýle maglumat berilýär:

“Bu ekerançylyk medeniýeti taryh ylmynda “Jeýtun medeniýeti” ady bilen tanalýar. Onuň ady Änewden demirgazyk-günbatarda 40 km uzaklykda ýerleşýän neolit zamanyna degişli bolan we ilkinji öwrenilen Jeýtun arheologik ýadygärliginiň ady bilen baglydyr.” [Änew..., 2024:53].

(**Türkçesi:** Bu tarım kültürü tarih ilminde “Ceytun Kültürü” adıyla bilinmektedir. Onun adı Anev’den kuzey-batıda olan ve 40 km mesafede bulunan Ceytun arkeolojik abidesinin adıyla ilgilidir.)

Gadymy çeperçilik keramika medeniýeti. Änew medeniýetiniň göze şaýat bolan nusgalarynyň biri-de keramika sungatydyr. Bezeg nagyşlarynyň emele getirilmeginde keramikanyň roly uludyr. Başgaça aýdylanda, keramikaçylar tarapyndan nagyşlar, bezegler has-da baýlaşdyrylypdyr. Bularyň çeperçilik medeniýetinde galadyran yzlaryny häzirkä döwürde-de görmek mümkindir. Bu baýlyklary özünde saklaýan Altyndepe, Ulugdepe ýaly ýadygärlikler häzirkä Ahal welaýatynyň Kaka etrabyňyň çäginde ýerleşýärler.

Änew medeniýeti bilen baglanyşykly maglumatlarymyzy jemläp, şu pikiri anyk görnüşde beýan edip bileris: *Gadymy Änew topragy maddy medeniýetiň gymmatly ýadigärlikleriniň, medeni we edebi gymmatlyklarynyň arzyly mekanydyr.*

Kitapda Magtymguly Pyragynyň ýeri. Hormatly Prezidentimiz Serdar Berdimuhamedow özüniň “Änew – müňýyllyklardan gözbaş alýan medeniýet” diýen kitabynda doglan gününüň 300 ýyllygy dabaraly bellenilýän Magtymguly Pyraga hem aýratyn ýer beripdir. Magtymguly bilen baglanyşykly maglumatlara kitabyň ýetmiş ýerinde duş gelmegi-de muňa doly şaýatlyk edýär. Biz bu bölümde awtoryň Magtymguly Pyragy hakyndaky pikirlerini ýakyndan öwrenmekligi göz önünde tutduk.

Magtymguly baradaky maglumatlar kitabyň iki bölümünde, has anygy, “Taryhy birleşdirýän uly wakalar” we “Watan hakyndaky müdimi owaz” diýen bölümlerde duş gelýär.

Birinji bölümden bir mysala bilelikde ser salalyň:

“Magtymguly Pyragy türkmenleriň şahyry, dünýä halklarynyň şahyry, tutuş ynsanyýetiň şahyry. Onuň goşgularynda agzalýan ýer-yurtlara, şahsyýetlere we beýleki maglumatlara çäk goýup bolmaýar. Ýöne her niçik hem bolsa, mende watançylygyň iň kämil nusgasyny döreden beýik türkmen şahyrynyň döredijiliginde şu sebitiň medeni ýadygärlikleri, belli şahsyýetleri hakyndaky maglumatlary, syrly setirleri, pikirleri seljermek islegi döredi.

Magtymguly Pyragynyň döredijiligi, il-ulus, Watan hakyndaky köňül owazlary alyslara ýaň saldy.” [Änew..., 2024:88]. (**Türkçesi:** Mahtumkulu Firagî, Türkmen halkının şairidir, dünya halklarının şairidir, tüm insanlığın şairidir. Şiirlerinde bahsedilen yer, kişi ve diğer bilgilerin sınırı yoktur. Ancak ne kadar küçük olursa olsun bu bölgenin kültürel eserlerini, vatanseverliğin mükemmel örneğini yaratan büyük Türkmen şairinin eserindeki ünlü şahsiyetlere ilişkin bilgileri, gizemli çizgileri ve düşünceleri analiz etme isteği duydum.

Mahtumkulu Firagî'nin yaratıcılığı, ülkesi, milleti ve Vatanı hakkındaki gönül sesi her yerde yankı buldu.)

Alnan mysaldan netije hökmünde aşakdaky nusgalary görkezmek bolar:

Magtymguly Pyragy – türkmenleriň şahyrydyr.

Magtymguly Pyragy – dünýä halklarynyň şahyrydyr.

Magtymguly Pyragy – tutuş ynsanyýetiň şahyrydyr.

Arkadagly Serdarymyzyň kitabyňyň “Watan hakyndaky müdimi owaz” diýen bölümü “*Dünýä içre ýene bir ajaýyp dünýä bar, oňa Magtymguly Pyragynyň dünýäsi diýilýär*” [Änew..., 2024:91] (**Türkçesi:** Dünyanın içinde yine bir harika dünya var, buna Mahtumkulu Firagî'nin Dünyası deniliyor) diýen sözlem bilen başlanýar.

Sözlemden gelip çykýan netijelere salgylansak, şeýle ýorgutlary ele alyp bileris:

Dünýä – biri-biriniň içinde ýerleşen ajaýyp dünýälerden ybaratdyr.

Magtymguly Pyragy – ajaýyp we özboluşly bir dünýädir.

Bu ýerde metaforik anlatmanyň kökeni “**Ynsan dünýädir**”. Metaforik anlatmadan ýola çykyp, ynsanyň dünýä bilen berk baglanyşygynyň bardygyny öwrenmeklige-de esas bar. Dilimizdäki “dogulmak” manysyndaky “*dünýä gelmek*”, “*dünýä inmek*”, “*dünýä gözünü açmak*”; “aradan çykamak” manysyndaky “*dünýäden gitmek*”, “*dünýäden ötmek*”, “*dünýäden göçmek*”, “*dünýäden geçmek*”,

“*dünýäden gaýtmaq*” ýaly durnukly aňlatmalaryň kömegi bilen ynsanyň dünýäden (bu dünýä / o dünýä) üzne dældigine göz ýetirip bilýäris. Mundan başga-da türkmen dilinde ynsanyň pikirlenmegi, düşünmegi, oýlanmagy ýene dünýä sözi bilen aýrylmaz baglanyşyklydyr. Bu baglanyşyk bolsa iki sany sözi özara badaşdyryp, “dünýägaraýyş” diýen sözi özeninde jemleýär.

Jemläp aýdanymyzda, Magtymguly Pyragy-da özbaşdak bir dünýädir. Şeýle hem onuň başgalaryňka meňzemeýän özboluşly dünýägaraýyşy bardyr. Bu dünýägaraýyş türkmenleriň durmuşydyr, ýaşaýyşydyr, dilidir, edebiýatydyr, medeniyetidir, pikiridir, düşünjesidir. Şonuň üçin Magtymguludaky dünýägaraýyş hem-de dünýägaraýyşlardaky Magtymgulyyny köptaraply we çuňňur öwrenmek meselesi türkmenleriň esasy meseleleriniň biridir.

“Pähim-paýhas ummany Magtymguly Pyragy” diýen durnukly aňlatmanyň asly türkmen halkynyň milli Lideri, Türkmenistan Halk Maslahatynyň Başlygy, Gahryman Arkadag Gurbanguly Berdimuhamedowa degişlidir.

Türkmen akyldary Magtymguly Pyraga bolan sylag-hormaty atasy Berdimuhamet Annaýewden soňra Berdimuhamedowlaryň maşgalasynda has-da ýaýbaňlandyran, bu ugurda batly gadamlary goýan Türkmenistanyň Halk Maslahatynyň Başlygy, Gahryman Arkadag Gurbanguly Berdimuhamedow bolupdyr.

Onuň köpsanly edebi eserlerini okanyňda, türkmen akyldary Magtymguly Pyragy bilen baglanyşykly ençeme garaýyşlary ulanandygyny göz ýetirmek mümkin. Mundan başga-da onuň öňdengörüjüligi esasynda “Pähim-paýhas ummany Magtymguly Pyragy” diýen şygry tutuş türkmen okyjylarynyň arasynda Magtymgula bolan hormatyň çäksiz uludygyny ýañadan janlandyrdy we gürrüňi gozgalýan meselede täze çygry açdy. 2024-nji ýylyň “Pähim-paýhas ummany Magtymguly Pyragy” ýyly diýlip yglan edilmeginde-de täze çygryň hyzmatynyň uly bolandygy şübhesizdir.

Hormatly Prezidentimiz Serdar Berdimuhamedowyň kitabynda Magtymguly hakyndaky metaforik aňlatmaly sözlemleriň biri-de aşakdaky nusgadyr:

“*Dünýä kartasyndaky ummanlardan başga, adamzat aňynda ýene bir umman bar, oňa “Pähim-paýhas ummany Magtymguly Pyragy” diýilýär*” [Änew..., 2024:91] (**Türkçesi:** Dünya haritasındaki okyanuslardan başka, insan zekâsında yine bir okyanus var, buna “Bilgelik Okyanusu Mahtumkulu Firagi” deniliyor).

Bu tekstden şeýle netijeleri almak mümkindir:

Umman – dünýä düzüminiň bir bölegidir.

Dünýä – ummanlardan ybaratdyr.

Magtymguly Pyragy – ummandyr.

Magtymguly Pyragy – pähim-paýhas ummanydyr.

Alnan nusgalardan-da görnüşi ýaly, bu ýerde “umman” sözüne many agyrlýgy berilýär. Türkmen diliniň sözlüğünde “umman” sözüniň üç sany manysyna ýer berlipdir:”1.Örän uly suwly giňişlik 2.Okean. 3.Ummasyz ägirt uly giňişlik” [TDDS, II, 2016:415].

Umman – suwly giňişlikdir.

Umman – dünýäniň uly suwly giňişligidir.

Tekstdäki “pähim-paýhas” bilen baglanyşykly “umman” ýokardaky manylardan biraz tapawutlydyr. Bilnişi ýaly, bu ýerde suwly giňişlik ýokdur. Bu ýerdäki giňişlik aň bilen baglanyşyklydyr, pikir, düşünje bilen baglanyşyklydyr. Şonuň üçin şeýle metaforik aňlatmany göz önüne getireliň:

Pikir – suwuklykdyr.

Oý – suwuklykdyr.

Düşünje – suwuklykdyr.

Pähim-paýhas – suwuklykdyr.

Suwuklyk – ummandyr.

Bu metaforik mysallardan “Pikir – suwuklykdyr” / “Oý – suwuklykdyr” diýen nusgany bilelikde gözden geçireliň.

Türkmen dilinde işjeň ulanylýan “pikire batmak”, “pikire çümmek”, “oýa batmak”, “oýa çümmek” ýaly durnukly aňlatmalara ser salanymyzda, “batmak”, “çümmek” işlikleri suwuklyk bilen baglanyşyklydygyny görüp bilýäris. Durnukly aňlatmalaryň asly suwuklyk merkezini emele getirýän “derýa, deňiz, umman” sözleri bilen baglanyşyklydyr: “*pikir derýasyna batmak*”, “*pikir derýasyna çümmek*”, “*oý derýasyna batmak*”, “*oý derýasyna çümmek*”... Mundan başga-da “ýüzmek” işligi bilen baglanyşykly durnukly aňlatmalaryň bardygyny-da bellemek gerek: “*pikir derýasynda gulaçlap ýüzmek*” wşm.

Gürrüni edilýän durnukly aňlatmany ýene Magtymguly Pyragynyň aşakdaky ýaly öz setirleri bilen jemlemekligi ýerlikli hasapladyk:

“Magtymguly, bu dünýäniň hamusyn,

Ýygyp, düýrüp, ýele berdim namysyn,

Pikir derýasyna aklým gämisin,

Batyrmyşam, geçe bilmen, neýläýin?! ” (Uça bilmen neýläýin).

Türkmenistanyň Hormatly Prezidenti Serdar Berdimuhamedow özüniň “Änew – münýýlyklardan gözbaş alýan medeniýet” diýen kitabynda Magtymguly Pyraga ýörite ýer berip, onuň goşgularyna mahsus bolan üç ölçegini jaýdar häsiýetlendiripdir.

“*Magtymguly Pyragynyň goşgulary ýöne bir duýga jugrulan goşgular däldir, olar beýik akyly-paýhas taglymatydyr, ylym-bilim sapagydyr, danalaryň öz nesillerine öwüt-nesihatdyr.*” [Änew..., 2024:91] (**Türkçesi:** Mahtumkulu Firaki’nin şiipleri sıradan bir duyguyla yoğrulan şiipler değıldir, bunlar büyük akıl-bilgelik tahsilidir, ilim-eğitim dersidir, bilgelerin kendi kuşaklarına nasihatidir).

Ýokardaky tekstden ugur alyp, akyldar şahyrymyzyň goşgularynyň özboluşly häsiýetnamasyny şeýle görkezmek bolar:

Magtymguly Pyragynyň goşgulary – akyly-paýhas taglymatydyr.

Magtymguly Pyragynyň goşgulary – ylym-bilim sapagydyr.

Magtymguly Pyragynyň goşgulary – danalaryň öwüt-nesihatdyr.

Magtymguly Pyragynyň goşgulary türkmen halkynyň durmuş, ýaşayyş kanunlarynyň jemidir. Magtymguly Pyragynyň goşgulary türkmen halkynyň talim-terbiýe alan sapagydyr, ylym-bilim derejesidir. Magtymguly Pyragynyň goşgulary türkmen halkynyň öwüt-nesihatdyr.

Magtymgulynyň türkmen döwleti hakyndaky garaýyşy hem ünsi özüne çekijidir. Kitapda bu hakynda şeýle diýilýär:

“*Taryha akyly ýetirmek bilen duýgy birleşende, watançylygyny nesillere nusgasy döreýär. Şahyr setirlerinde döwletli il bolmak üçin nähili hereket etmelidiginiň usulyny salgy berýär. Magtymguly Pyragy türkmen il-uluslaryny bir göwre, bir jan hasap edipdir, olaryň birliğinden sarsmaz türkmen döwletiniň dörejekdigine berk ynanydyr.*” [Änew..., 2024:91] (**Türkçesi:** Tarihi anlamak ile duygu birleşince, vatanseverliğin kuşaklara örneği ortaya çıkıyor. Şair satırlarında devletli il-ulus olmak için nasıl hareket edilmesinin yolunu gösteriyor. Mahtumkulu Firagî Türkmen il-uluslarını bir gövde, bir can olarak saymış, onların birliğinden sarsılmaz güçlü bir Türkmen devletinin olacağına gönülden inanmıştır).

Türkmen Garaşsyzlygy döwründe Magtymgula gysgaça garaýyş. Umumy adamzat nesliniň, şol sanda türkmen halkynyň ahlakly ynsanyýeti, hukukçyl adalaty, agzybir milleti, özbaşdak döwleti, garaşsyz jemgyýeti, milli medeniýeti, şahyran edebiýaty ugrunda özüniň tutuş ömrünü we döredijiligini, pähim-paýhasyny bagyşlan Magtymguly Pyragy bularyň durmuşa geçmegi üçin çagyň çagyryş sese öwrülipdi.

“*Bir supra çagyryş*”. Magtymguly öz ýaşan döwrüniň agzybirliğiniň, jebisliginiň timsaly hökmünde “*bir supra*” düşünjesini öňe sürüpdür: “*Bir suprada taýýar kylynsa aşlar*”.

Akyldar şahyr türkmen halkynyň bagtly geljegini bolsa “*ykbal*” / “*ykbalýň göterilmegi*” diýen durnukly aňlatmanyň üstüne ýükläpdir: “*Göteriler ol ykbaly Türkmeniň.*”

“*Bir ýere bil baglamaklyga çagyryş*”. “*Türkmenler baglasa bir ýere bili, Guradar Gulzумы derýa-ýy Nili*”.

“*Bir döwlete gulluk etmeklige çagyryş*”. “*Teke, ýomut, gökleň, ýazyr, alili, Bir döwlete gulluk etsek başimiz*”.

Bu çagyryşyň netijesinde Garaşsyz Baky Bitarap Türkmenistanyň **döwlet baýdagynyň, döwlet tugrasynyň we administratiw toparynyň** düýbi tutuldy: baş haly gölleri, baş sany özbaşdak illeri...

Türkmen Garaşsyzlygy iň ýokary okuw mekdepleriniň biri bolan döwlet uniwersitetiniň adyny özgerdip, täze at berdi. Şol at hem türkmen akyldar şahyryň ady bilen baglanyşykly: **Magtymguly adyndaky Türkmen döwlet uniwersiteti**.

Türkmen Garaşsyzlygy şahyryň ýaşan ýeriniň adyny özderdip, oňa **Magtymguly etraby** diýen ady berdi...

Jemleme ýerine. Biz bu ylmy çykyşymyza Türkmenistanyň Prezidenti sarpaly Serdar Berdimuhamedowyň 2024-nji ýylda ýazan “*Änew – münýýlyklardan gözbaş alýan medeniýet*” diýen eseriniň nusgasynda türkmen dünýägarayşynyň medeni we edebi gymmatlyklaryny öwrenmeklige synanyşdyk. Esasy ugur hökmünde Änew medeniýeti we Magtymguly Pyragy bilen baglanyşykly möhüm mesele ele alyndy. Eserde duş gelýän köp sanly düşüňjeleri anyk görnüşde beýan etdik, bular hakyndaky garaýyşlarymyzy deliller bilen düşündirdik.

Türkmenler üçin Änew medeniýeti we Magtymguly Pyragy meselesi hiç wagt könelmeyän hem-de hemişe işjeňligini goraýan meseledir. Geljekde bu türkmen gymmatlyklary bilen baglanyşykly has giňişleýin we göwrümlü işler ediljeginde ynanýarys.

PEÝDALANYLAN EDEBIÝATLAR

Gurbanguly Berdimuhamedow. *Älem içre at gezer. Roman*. Aşgabat, Türkmen döwlet neşirýat gullugy. 2011.

Gurbanguly Berdimuhamedow. *Medeniýet halkyň kalbydyr*. Aşgabat, Türkmen döwlet neşirýat gullugy. 2014.

Serdar Berdimuhamedow. *Ýaşlar – watanyň daýanjy*. Aşgabat, Türkmen döwlet neşirýat gullugy. 2023.

Serdar Berdimuhamedow. *Gençler – Vatanın Dayanağı*. Aşgabat, Türkmen Devlet Neşriyat Merkezi. 2023.

Serdar Berdimuhamedow. *Änew – münýýlyklardan gözbaş alýan medeniýet*. Aşgabat, Türkmen döwlet neşirýat gullugy. 2024.

A.Aşyrow. *Magtymguly. Bütün eserleri*. I, II jilt. Aşgabat, “Ylym” neşirýaty. 2013.

G.Guzyçyýewa. *Änew şahyrlary we halk döredijiligi*. Aşgabat, “Ylym” neşirýaty. 2024.

Türkmen diliniň düşündirişli sözlügi. I, II jilt. Aşgabat, Türkmen döwlet neşirýat gullugy. 2016.

KÜLTÜREL DEĞERLERİ AKTARMA VE OLUŞTURMADA ÇOCUK EDEBİYATININ ROLÜ

(AHMET BAYTURSINULI ESERLERİ TEMELİNDE)

Asem KOSPAGAROVA

El-Farabi Atındağı Kazak Ulттık Universiteti “8D02304-Edebiyattanuv” Bilim Berтv Bağdarlamasının 2. kurs doktorantı, Almatı, Kazakistan. +87014723259, asem.kospagarova@gmail.com

Nergis BİRAY

Prof. Dr. Pamukkale Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Denizli, Türkiye. +905383123932, nergisb@gmail.com

ÖZET

Bu makalede, 20. yüzyılda yaşamış ve Kazak toplumunda büyük bir devrim gerçekleştirmiş olan şair, gazeteci, bilim adamı, halk figürü Ahmet Baytursınuılı'nın çocuklara yönelik eserlerindeki kültürel değerler incelenmiş ve ele alınmıştır.

20. yüzyılın başındaki aydınlanma düşüncesinin temelinde, Kazak milletinin modern eğilimlere uygun olarak yeniden dirilişine dair bütün işleyiş sisteminin düşünüldüğü bilinmektedir. Genç neslin okuryazarlık seviyesini artırmak ve halkı derin uykudan “uyandırmak” o dönemin milli aydınlarının temel tutumuydu. Bu açıdan bakıldığında Ahmet Baytursınuılı, halkı için gerekli olan kültürel değerleri her zaman uygun şekilde seçebilmeyi başarmıştır. İlk önce çocukların okuma yazma öğrenmesi için çabaladı. Çocukların anlayışına uygun eserleri bizzat kendisi tercüme etti, fabller ve şiirler yazdı. I.S.Krilov'dan “*Kırk Mısal/Kırk Fabl*”i Kazakların hayatına ve düşünce yapısına göre Kazaklara uyarlayarak tam bir Kazak ruhuyla tercüme etti.

Yazarın, “*Okuv Kuralı/Ders Kitabı*” (1912), “*Til Kuralı/Dil Bilgisi*” (1914), “*Elipbiy/Alfabe*” (1914), “*Jaña Elipbiy/Yeni Alfabe*” (1926-1928) ve “*Bayanşı/Anlatıcı*” (1926) gibi çocuklar ve gençlerin okuryazarlığının geliştirilmesi ve ana dillerinin öğretilmesi konusunda sorumluluk taşıyan, farklı yöntem ve uygulamaları da içeren önemli eserleri yayımlandı.

Ayrıca Ahmet Baytursınuılı, Kazak nesrinde yüzyıllardır şekillenen Orhun-Yenisey yazıtlarından yiğitlik ve milli değerleri, Farabi dönemindeki yardımseverlik, Korkut Ata dönemindeki yaşama sevgisi, Hakim Abay mirasındaki “kâmil insan” tavrı ile ömür süren Alaş aydınlarının bilgisine bilgi kattı.

Ahmet Baytursınuılı'nın eserlerinde yer alan yiğitlik, nezaket, vefa, adalet, yardımseverlik, vatan sevgisi gibi değerler örnekler vasıtasıyla kanıtlanmıştır.

Bildiride, küreselleşen dünyada gölgede kalan kültürel değerlerin korunması ve gelecek nesillere aktarılmasında, eğitimciler ve milletin öğretmeni Ahmet Baytursınuılı'nın manevi ve ahlaki fikirlerinin önemi değerlendirilmektedir.

Anahtar Sözcükler: kültürel değerler, çocuk edebiyatı, şiir, millet, miras.

МӘДЕНИ ҚҰНДЫЛЫҚТАРДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУДАҒЫ БАЛАЛАР ӘДЕБИЕТІНІҢ РӨЛІ

(А. БАЙТҰРСЫНҰЛЫ ШЫҒАРМАЛАРЫ НЕГІЗІНДЕ)

ТҮЙІНДЕМЕ

Бұл мақалада XX-ғасырда өмір сүріп, қазақ қоғамына үлкен төңкеріс жасаған ақын, публицист, ғалым, қоғам қайраткері Ахмет Байтұрсынұлының балалар шығармаларындағы мәдени құндылықтар сараланып, қарастырылды.

XX ғасыр басындағы ағартушылық идеясының өзегінде қазақ ұлтының замана ағымына сай қайта жаңғыруының барлық тетіктері қарастырылғаны белгілі. Жас ұрпақтың сауатын ашу, халықты терең ұйқыдан «ояту» сол кезеңдегі ұлт білімділерінің басты ұстанымы болып табылған. Осы тұрғыдан Ахмет Байтұрсынұлы өз халқына қажетті мәдени құндылықтарды саралай алды. Ең бірінші балалар сауатын ашуды ойлады. Балалар түсінігіне лайық шығармаларды өзі тәржімалап, әңгіме, өлеңдер жазды. И.С.Крыловтан «Қырық мысалды» қазақы түсінікте, қазақы рухта аударма жасады.

Зерттеу барысында автордың «Оқу құралы» (1912), «Тіл құралы» (1914), «Әліпби» (1914), «Жаңа әліппе» (1926-1928) және «Баяншы» (1926) т.б. балалардың сауатын ашудағы, ана тілін үйретудегі жауапты да маңызды еңбектері сараланды.

Сондай-ақ, Ахмет Байтұрсынұлы қазақ прозасындағы ғасырлардан қалыптасып келе жатқан Орхон-Енесей жазбасынан – ерлік, елдік құндылығын, әл-Фараби заманындағы – қайырымдылық, Қорқыт ата кезеңіндегі – өмірге сүйіспеншілік, Хакім Абай мұрасындағы – «толық Адам» ұстанымдары мен өзі өмір сүрген Алаш арыстарының – Ар ілімін толықтырды.

Ахмет Байтұрсынұлының шығармаларында кездесетін ерлік, мейірімділік, адалдық, қайырымдылық, отанға деген сүйіспеншілік құндылықтары мысалдар арқылы дәлелденді.

Зерттеуде жаһанданудың әлемдік шырмауында тұтылып жатқан мәдени құндылықтарды сақтау әрі келешек ұрпаққа жеткізудегі ағартушалар мен ұлт ұстазы А. Байтұрсынұлының рухани-адамгершілік идеяларының маңыздылығы қарастырылған.

Кілт сөздер: мәдени құндылықтар, балалар әдебиеті, поэзия, ұлт, мұра.

Genel temayül olarak değerler, bireysel, toplumsal ve evrensel değerler olmak üzere üç grupta ele alınarak incelenmiştir. Değerler, bireyin kişilik oluşumunda önemli bir rol oynaması yanında aynı zamanda onun hayatını da şekillendirmektedir. Bireysel değerler, beşeri bir varlık olan insanı asıl özüne ulaştıran ve bu beşeri varlıktan bir insan ortaya çıkaran duygu, düşünce ve davranışların bir birleşimi olarak özetlenebilir. Akıl, cömertlik, iyilik, şefkat, sözünde durma, çalışkanlık, kardeşlik, merhamet, nefsinin arındırma, sevgi, vicdan özgürlüğü, saygı, affedici olma gibi değerleri bunlar arasında saymak mümkündür. Toplumsal değerler ise sosyal bir varlık olan insanoğlunun diğer insanlarla iletişim ve etkileşim içinde olmasını sağlar. İnsanın sosyalleşerek kişilik ve dolayısıyla da kimlik kazanması ve kişiliğini geliştirmesini temin eder. Bu değerler de toplumu ayakta tutan sevgi, dostluk, hoşgörü, saygı, sorumluluk, adalet, özgürlük, fedakarlık, doğruluk, çalışkanlık, yardımseverlik ve eşitlik gibi değerler olup temel hak ve hürriyetler ile de bağlantılıdır. Evrensel değerler ise, bütün ünsanlık için ortak olan değerlerdir. Sokrates, bütün ünsanlık için geçerli evrensel değerlerin olabileceği görüşündedir (Aytaç 1980). Bireyi hem özelleştiren hem de millet olmanın temelinde yatan kültürel değerler ise din, dil, gelenek görenek, sanat, dünya görüşü ve tarih olarak sıralanabilir.

Bildiride kendi toplumuna yabancılaşmadan, “ben” olma özelliğini kaybetmeden kültürel değerlerini korumanın ve medenileşmenin yollarını halkına ve bilhassa da çocuklara gösterme yolunda büyük çaba harcayan Ahmet Baytursınulı’nın bu açıdan Kazak çocuklarının eğitimi ve Kazak çocuk edebiyatının oluşmasındaki katkıları ele alınmaktadır.

Kazak milletinin manevi değerleri, halk sözlü edebiyatı temelinde oluşmuş, gelişme ve refah dönemlerinden geçmiştir. Sovyet döneminde çok karmaşık siyasi ve kültürel olayların yaşanması, kültürel ve manevi değerlerin güç kullanılarak değişime sokulmasına yol açmıştır. Milli fikirler çevresinde bir araya gelen “Alaş Orda” partisi üyelerine zulmedilmiş ve eserlerine el konulmuştur. Milletin kendine özgü düşünce sistemi kısıtlanmış, sınırlandırılmış ve ana dile karşı siyasi hareketler vasıtasıyla engellemelerde bulunulmuştur. Bu noktada A Bökeyhanulı, A. Baytursınulı, M. Duvlatulı, M. Jumabayev vb. Alaş aydınları Kazak bilim alanını ve ilmini, dili ve gönlünü geliştirmek için yorulmadan çalışmışlardır.

A. Baytursınulı, Kazak çocuklarına kendi dillerinde eğitim vermek için özel olarak “*Okuv Kuralı/Öğrenim Aracı*” (1912), “*Til Kuralı/Dil Bilgisi*” (1914), “*Älipbiy/Alfabe*” (1914), “*Jaña Älipbiy/Yeni Alfabe*” (1926-1928) ve “*Bayanşı/Anlatıcı*” (1926) adlı ilk öğretime yönelik eserlerini kaleme almıştır. Onun yöntem bilimine dayalı eserleri, ana diliyle eğitim konusundaki İlk ders kitabı örnekleri olarak kabul edilir.

Araştırma çalışmasının güncelliği ve ilgi düzeyi: Çocukların kişisel gelişimi, davranışlarının ve dünya görüşlerinin, dil ve bilişsel içgüdülerinin oluşumu için halkımızın kültürel mirası ve gelenekleri temelinde eğitim vermek büyük önem arz etmektedir. A. Baytursınulı'nın çocuklara yönelik çalışmaları kültürel mirasın korunması ve gelecek nesillere aktarılması açısından önemlidir.

Amaç: Ahmet Baytursınulı'nın yaratıcılığı ve eserleri vasıtasıyla belirlenen çocuklara yönelik fabller, hikayeler ve şiirlerindeki kültürel değerleri belirlemek.

Araştırmanın hedefleri:

* Ahlak, vatanseverlik, aydınlanma ve eğitim verme fikirleri dahil olmak üzere Baytursınulı'nın eserlerindeki ana temayı ve çocuklara yönelik güdüleme örnekleri ile hikayeleri belirlemek;

* Baytursınulı'nın dil, edebiyat, din ve kültür konusundaki fikirlerini incelemek;

* Toplumun mevcut zorluklarını ve ihtiyaçlarını dikkate alarak yazarın eserlerindeki fikirlerin güncelliği, bakış açısı ve alakalarını incelemek.

* A. Baytursınulı eserinin özgün edebî yönü ve üslup özelliklerini, ayrıca bunların Kazak edebiyatı ve kültürü açısından önemini belirlemek.

Toplumun gelişmesinde kültürün önemi yadsınamaz. Alman edebiyat eleştirmeni Adam Müller'in adı kültürle yakından ilişkilidir, Hintli siyasetçi Javaharlal Nehru'nun "Kültür, aklın ve ruhun genişlemesidir" sözü de bu açıdan dikkat çekicidir (Oljabay 2023: 5-6).

"Kültür, aklın ve ruhun genişlemesi" anlamına gelir. İrfan ve hikmetin önemini kavrayan milletin öğretmeni Baytursınulı, "Çocuklarınızı kendi terbiyenizle eğitmeyin, milletinizin terbiyesiyle eğitin" demiş ve çocukların eğitiminde her öğretmenin bilmesi gereken millî eğitimle ilgili sorumlulukları inceleyip millî değerleri eğitim sürecine sokmak için çaba harcamıştır.

Çocuk edebiyatı yoluyla millî geleneklerin, manevi ve kültürel değerlerin özümsemesi hayatiyetini devam ettirmiş, önemini kaybetmemiştir. Bu temelde A. Baytursınulı'nın çocuklara yönelik şiirleri, fablleri ve hikâyelerindeki kültürel değerler belirlenmekte, tematik açıdan önemi tanımlanmakta ve çözümlemeleri insanlara gösterilerek benimsetilmekte ve bu vasıta ile yol da gösterilmektedir.

1926'da A. Baytursınulı "*Älipbiy/Alfabe*"yi yeni bir tarzda tekrar yayımlar. Kitaptaki hikayeler çocuklar için ilgi çekici, hafif ve zamanın ihtiyaçlarına uygundur.

Onun "Kırk Mısal / Kırk Fabl" (1909), "*Masa / Sivrisinek*" (1911) gibi eserleri, çocuk ve gençlerin düşünce ve kavram dünyasına yakındır. Ahmet Baytursınulı aşağıdaki mısralarında:

"Oristuñ terjime ettim misaldarın/Rus'un tercüme ettim fablleri,

Äzirge qoldan kelgen osı barım/ Şu ana kadar budur elimden gelen.

Qanağat azğa degen, joqqa sabır/ Kanaat, aza da yoka da sabır,

Qomsınıp, qoñırayma, qurbılarım/ Yaşıtlarım, onları beğenmeyip horlamayın".

diye seslenir. Fabller, I.S. Krilov'dan tercüme edilmiş olsa da bir tercüme değil, adapte eser şeklinde kaleme alınmıştır. Fabllerdeki karakterler arasındaki ilişkiler, hayata dair görüntüler ve olaylar Kazakların düşünce ve kavram dünyasına göre ifade edilmiştir. Alim S. Kıyrabayev "O, çevirilerini okul müfredatıyla sınırlandırmaz, onları genel olarak Kazak halkının tamamına ithaf eder. Karanlık ve baskıya karşı mücadele etmek, halkı ilim ve bilim yoluna çağırarak ve bu yolda yürümeye teşvik etmek için onlardan faydalanır. "Kırk Mısal"ın halk arasında geniş oranda yaygınlaşması, Ahmet'in adını duyurmasına da vesile olmuştur" diyerek eserin sıradan tercümelerden biri olmadığı sonucuna varır ve "yeni anlamlar taşıyan, vakur, ciddi, ağırbaşlı düşünce yapısıyla, dikkat çekici parlak sanatsal görüntüleriyle güçlü bir eser olarak ortaya çıktı" şeklinde eser hakkındaki fikirlerini açıklar (Aqış 2022: 4).

Bazı fabllerde karşımıza çıkan at, koyun, kuzu, kurt, kımız vb. ayrıntılar, Rus kavram dünyasına uygun olmayan göçer halkın karakteristik özelliği olarak kabul edilen ve Kazaklara ait olan niteliklerdir. Bu örneklerde yazarın kısmen Kazak atasözü ve deyimlerini de kullandığı görülmektedir.

O, Rus İmparatorluğu'nun zulmünden bir türlü kurtulamayan Kazak halkını bilinçlendirmek için çalışır. Fabl türü yalnızca çocukların kültürel değerleri ayırt etmesine yardımcı olmakla kalmaz, aynı zamanda bu metinleri ezberleyerek dilini geliştirmesine ve iyi insan olmayı öğrenmek için mücadele etmesine de destek olur. Örneğin, "*At*", "*Balıqşı men balıq/Balıkçı ile Balık*", "*Altın äteş/Altın Horoz*", "*Qarğa men qumırsqa/Karga ve Karınca*", "*Jibek qurtı men örnekşi/İpekböceği ve Örümcek*" vb. fabller, çocuğun kavram dünyasına hitap eder düzeyde, anlaşılması kolay metindir. Ancak çocuğa anlattığı kavramlar anlamlı ve önemlidir. "*Üleske ustamalıq/Hisseye Saldırma*" adlı kısa hikayede bir

Kazak fıkrası örneği görülebilir. Hikayede avlanan bir Kazak ile iki Sart'ın vurdukları kuşları kendi aralarında nasıl paylaştıkları anlatılır. İki Sart avı dürüstçe paylaşamazlar, beyliği Kazak'a verirler. Kazak: “Bismilla, bozdoğan kuşu!” diyerek kuşu alır. “Şöyle yatsın bozkır kuşu” der ve bozkır kuşunu önüne koyar. “Payıma düşen kahverengi kaz” diyerek onu da önüne koyar. Kısacası bu Kazak, vurulan kuşların çoğunu alır ve diğer iki kişiye ise yalnızca birer ördek verir.

Elbette gerçek hayatta Sartların kırsal kesimde dolaşan saf bir Kazak tarafından kandırılması pek de mümkün değildir. Bu arada yazar, Kazakları uyanık olmaları yönünde teşvik etmek için hikayedeki Kazak'ı bilerek bu şekilde “becerikli ve uyanık biri” olarak göstermiş olmalı.

Ahmet Baytursınulı'nın “*Bastawış Mektep/İlkokul*” adlı makalesi, Kazak bozkırındaki okulların durumunu, iç niteliklerini dürüstçe ve açık açık anlatmaktadır. Bozkırdaki okullarda nelerin gerekli olduğunu açıkça göstermektedir. Sızdıkova bu durumu şu şekilde anlatır: “Bugün Kazakistan'da yukarıda sayılan iki tür ilkokuldan ikisi de gönüllerde hayali kurulan birer okul niteliğinde değildir. Birinde okul için gerekli donanım, düzen ve plan yoktur”. Bu durum, Kazak okulunun hali. “İkincisinde yani Rus okullarında da düzen var, donanım uygun, bir plan ve sistem de var. Ancak bütün bunlara rağmen faydası az. Onların faydasını azaltan tek şey var: Kazakları Ruslaştırmak yönündeki fikir ve siyaset. Bu düşünce her şeyi mahvediyor” (1990: 19).

Ahmet Baytursınulı'nın “Kültür, sanatın ve bilginin gücüyle, sanat ve bilgi ise çalışmayla güçlenir. Eğitim tamamen edebiyatla ilgilidir. Okumak edebiyatı güçlendirir, edebiyat ise öğrenmeyi güçlendirir. İlim, okuma ve edebiyat birbirini destekler, birbirini teşvik eder ve birbirini çeker götürür” (2013: 621) şeklinde ifade ettiği fikri, onun hayatının ideali haline gelmiş gibidir. O, halkının açık fikirli, kültürlü ve eğitilmiş olmasını istiyordu.

1912 yılında “*Balalarğa arnalğan älipbiy/Çocuklar İçin Alfabe*” adıyla yayımlanan eseri, uzun yıllar Kazak okullarında okutulur. O, bunun üzerine 1925'te “*Älipbiy/Alfabe*”nin yenisini yazar. Alfabenin ilk sayfası özel olarak çocuklar için yazılmış altı mısralık bir dördükle başlamaktadır.

“*Balalar! Bu jol bası danalıqqa, /Çocuklar! Bu yolun başı bilgeliğe götürür,*

Keliñder, tüsip, bayqap qaralıq ta! / Gelin! Gidip bakalım, görelim!

Bul jolmen bara jatqan öziñdey köp, / Bu yoldan sizler gibi giden çok.

Soları köre tura qalalıq pa? / Onları da gidip de bir görelim mi?

Danalıq – öşpes jırıq, ketpes baylıq, / Bilgelik sönmez ılık, bitmez zenginlik.

Jüriñder izdep tawıp alalıq pa?! / Haydi! Takip edip bulup alalım mı?!”

Bu ders kitabı harflerden başlamakta, sonra çocuklara yönelik önemli açıklamalar ve ödevler, akrabalık adları, giyim giyecekler, oyun ve oyuncaklar, yiyecek ve içecekler, atasözleri ve deyimler, bilmeceler, tekerlemeler ile birlikte bir çocuğun anlayıp kavramasına uygun hikaye ve şiirler yer almaktadır.

Yazarın, öğrencinin dünya görüşünü geliştirmeye yönelik hazırladığı ödev ve metinler, çocuğun okuma ve bilimsel okuryazarlığının oluşmasına da katkıda bulunmaktadır. Bu nedenle “Hakimiyet, yönetim ve halk, sadece eğitimle düzeltilir” düşüncesini de açıkça göstermektedir (Baytursınulı 2013: 54). Çünkü millî bilincin, bilim ve kültür kazanımlarının her insanın hayatında ne kadar önemli olduğunu ancak eğitilmiş bir insan anlayabilir. Bu fikir ve uygulamalarından hareketle yazarın, eğitim alanında eğitim sisteminin özelliklerine uygun olarak tüm eğitimin millî kimliğe dayandırılması, kültürün muazzam rolü ve ahlaki değerlerin (dürüstlük, çalışma, şefkat, adalet, vs.) gelişimini de öngören “etnopedagoji” alanının gelişim yolundaki ilgisi ve yönelişini daha o dönemlerde öngördüğünü anlarız.

Çocuk eğitiminde aile, anaokulu, okul gibi iletişim ortamları yanında kitapların da önemi yadsınamaz. Kazak çocuklarının sadece okuma-yazma öğrenmesi değil, aynı zamanda bireysel olarak gelişebilmeleri için çeşitli değerleri özümseyebilmeleri de çok önemlidir. Bu konuda Ahmet Baytursınulı, “Kazak” gazetesinde (1914, sayı 62) “*Mektep kerekteri/Okul İhtiyaçları*” başlıklı yazısında: “Bir okulun ilk ihtiyacı olan şey, alanında eğitilmiş, eğitim bilimi ve yöntem bilimi konusunda bilgili bir öğretmendir. İkincisi, eğitim öğretim için gerekli araçların uygun ve kullanışlı olmasıdır.

Gerekli donanım olmadan hiçbir iş yapılamaz ve donanım nasılsa yapılan iş de öyle olacaktır. Üçüncüsü ise okul için gerekli olan programdır” (1914) diyerek bilim diliyle eğitim öğretim için gerekli olanları tek tek sıralar.

Bu ihtiyaçlardan yola çıkılarak bireyin yetiştirilmesi ve geliştirilmesinin yolu açıkça görülmektedir. Kişisel gelişimin temeli, kişi için gerekli olan değerlerin kazanılmasıdır. Ve bu değerler, Anavatan'ın gerçek bir vatanseverinin yetiştirilmesine büyük katkı sağlayacaktır.

Değerler kavramı, antik Yunan bilim adamı Sokrates'in çalışmalarıyla başlamaktadır. Ona göre değer denilen şey, hayata değer vermektir ve Sokrates “İyilik, en temel değerdir” görüşündedir. O, bilgiyi aramanın her şeyden daha önemli olduğuna ve kişinin yalnızca bilgi edinerek erdemli, hayırlı ve iyi kalpli olabileceğine inanıyordu” (Odabaş, 2019: 101; Özkan, 2019: 12-14). Aristoteles ise iyilik kavramını olumlu karakter ve huy olarak tanımlar ve manevi değeri tanımlamak ve temsil etmek için kullanır (Akan, 2018: 27).

Ahlakı, maneviyatı eğiten bir bilim olarak tasvir eden Aristoteles, manevi ahlaka ulaşmanın yollarını öğretmek için etik araştırmanın gerekli olduğunu söyler (Akan 2018: 21-28).

Filozof T.K.Gabitov “Değerler, nitelikler ve karakterdir” der. O, “Karakterin daha çocukluk döneminde, anne sütüyle birlikte, ahlakın temeli olarak, kişinin kendi tarihine, kültürüne, gelenek ve göreneklerine hakim olması sonucunda oluşup yerleştiğini” belirtir.

Değer, herhangi bir şeyin anlamlı oluşu, önemi, arzu edilirliliği, yararlılığı ve kıymetliliği anlamına gelir.

Bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere bilim adamı A. Baytursınlı, halkının geleceği için gerekli ve önemi haiz konulara dokunmayı başarmıştır. Okullarda hangi konuların öğretilmesi gerektiğini belirtmiştir: okuma, yazma, din, dil, millî tarih, muhasebe, tarım, el sanatları, coğrafya, doğa bilgisi. Çocuk eğitimine yönelik ders kitaplarının yayımlanması konusundaki zorluklar ve uygun olmayan durumları ortaya koymuştur.

Alaş aydınlarının her birinin bozkır kültürünün henüz bozulmadan devam ettiği dönemlerde Kazakların aile değerlerine bağlı bir şekilde yetiştikleri malum. Onlar, halkımızın çağlar boyunca aktara aktara bugüne getirdiği kültürel ve millî değerlerin ve millî kimliğin korunması gerektiğini, halkın millî mirasını o dönemdeki çeşitli tehditlere karşı korumanın lüzumunu belirterek bunun yollarını gösterir.

Çocuklar için eğitici ve öğretici öneme sahip eserlere rastgele konuları almayan A.Baytursınlı'nın yazdıklarında nasihat edebileceği örnekler ve ders verecek anlam aradığı görülmektedir.

“Masa/Sivrisinek” eserindeki “Okuvğa şaqıruv/Okula Davet” şiirinin içeriği tamamen nasihata dayalı bir nitelik taşır:

“Balalar! Okuvğa bar! Jatpa qarap! / Çocuklar! Çalışmaya git! Bakma!

Juvınıp kiyiniñder şapşañıraq / Daha hızlı yıkayın ve giyinin

Şaqırdı tawıq mana, äldeqaşan, / Tavuk uzun zaman önce seslendi,

Qarap tur terezeden kün jiltırıp / Güneş pencereden parlıyor”.

Sadece okuma ve aydınlanma yoluyla, eğitim yoluyla halkını karanlıktan çıkarmak için çalışan bilim adamı “Men qalay oquvğa bardım/Ben nasıl okumaya gittim” adlı kısa hikayesinde çocukları okumaya teşvik eder “... Bir gün oyun oynamaya gittim. Abişi kitap okuyordu. Dinleyince anladım ki kitabında bilmece, atasözü, şiir ve başka güzel sözler var. Okumayı öğrenirsem ben de onun gibi okurum diye düşündüm. Eve döndüm. Okula gideceğimi söyledim. Babam ve annem bu fikrimi beğendiler. Ertesi gün babam beni okula götürdü” (Baytursınlı 2003) ifadeleri küçük yaştaki çocukların anlama ve kavrama dünyasına uygun olarak dile getirilmiştir. Bu şekilde okulla tanışan küçük çocuğun da gencin de okuma ve öğrenmeye daha fazla ilgi duyacağı açıktır.

A.Baytursınlı'nın “Eki Balıqşı/İki Balıkçı”, “Talas/Tartışma”, “Enşi Ülesiv/Hisse Paylaşmak”, “Ata Nasıyhati/Ata Nasihati”, “Aqıldı Soqır/Akıllı Kör” hikayeleri kısa yazılmış olsa da belirli bir felsefi

düşünceye ve didaktik değere dayanırlar. Buraki hikayelerin en önemli noktası hem yetişkinleri hem de çocukları zihin çevikliğine, çalışkanlığa, kanaatkarlığa alıştırmasıdır.

Ahmet Baytursınulı'nın Teljan Şonanulı ile birlikte yazdığı “*Bastavışqa arnalğan oquv kitabı/İlkokullar İçin Özel Okuma Kitabı*” adlı eseri 1928'de yayımlanmıştır. 3. ve 4.sınıf öğrencilerine yönelik bu eserin, öğrencilerin anlayış düzeyi ve hazırlık seviyeleri dikkate alınarak yazıldığı görülmektedir.

Bu eserdeki bilgi kaynakları, öğrenciye sunulan çeşitli bilgiler günümüz ihtiyaçlarından çok da uzak değildir. Kitaptaki “*Ösimdiktñ Jer Jüzine Taraluvi/Bitkilerin Yeryüzünde Yayılışı*”, “*Alğaşqı Adamdar/İlk İnsanlar*”, “*Erteedeki Qazaq Turmısı/Eski Kazak Hayatı*”, “*Baqa-Şayan/Kurbağa-Akrep*”, “*Qurt-qumırska/Kurt ile karınca*”, “*Tört tülük/Dört Hayvan*”, “*Qustar/Kuşlar*”, “*Ösimdiktñ Taraluvi/Bitkilerin Yayılışı*” ve “*Qundılıqtar/Değerler*” adlı konulara bakılacak olursa, ilkokullarda öğretilen “Doğa Bilimleri” konularının temelini oluşturulduğu dikkat çeker. Verilen bilgilerin bugün bile eskimeydiği, bazı bilgilerin hala değerini koruduğu görülür.

Baytursınulı, kültürel değerlerden en önemlisi olan tarih, din, coğrafya ve bütün değerlerin aktarılmasında baş rolü oynayan ana dili konusunda da son derece hassastır. Onun ana dilin korunması konusundaki sözleri dikkat çekicidir: “Kendi dillerinde konuşan ve yazan insanlar vatandaşlıklarını asla kaybetmezler. Dil, bir milletin korunmasında da kaybolmasında da en güçlü faktördür”. (Tileşov 09.08.2016). Alaş döneminde millette ana dili bilincinin oluşturulması yönünde Baytursınulı'nın liderliğinde sürdürülen çalışmalar oldukça önemlidir. Alaş aydınları, ana dili ve eğitim konusunda “Kazak” gazetesinde fikirlerini yazıp yayımlamışlar; bu vesileyle eğitim ve dil politikalarının oluşmasını sağlamışlardır. Onların çalışmaları Kazaklar arasında ana dili bilincini oluşturmuş, ana dilin korunması ve gelişmesi yanında edebî dilin oluşmasında da önemli rol oynamıştır.

Onların bu görüşleri bugün de zamanın gereklerine uygun bilgiler içerdiği için bu fikirlerim eskidiğini söylemek mümkün değildir. Bu nedenle ders kitabını yalnızca tarihî bir eser olarak değil, aynı zamanda halen kullanılabilecek değerli bir miras olarak ele almak daha doğru olacaktır.

Alaş hareketinin öncüleri ile eğitim ve dil çalışmalarının baş mimarı Ahmet Baytursınulı'nın asıl amacı, başta ana dili olmak üzere bütün kültürel değerlerin halk arasında sağlam temellere oturtulması ve nesiller arasında aktarımının sağlanmasıdır. Bunun için bu değerlerden en önemlisi olan ana dili eğitimi ve millî kimliğin korunması konusundaki çalışmalar çocukların eğitiminden başlatılmış, halk arasında da yaygınlaşması için çaba harcanmıştır. Baytursınulı bu konuda eğitim öğretim yöntemlerini belirleme ve bu doğrultuda müfredat hazırlama, öğretmen yetiştirme, eserler verme, yazı, imla ve terminoloji ile ilgili çalışmalar yapma, ders kitapları hazırlama, ana dili öğretimi, adaptasyon yoluyla çocuklar için çevirdiği eserlerle çocuklara olduğu kadar halka da yol gösterme ve çocuklara yönelik eserler kaleme alma çalışmalarıyla kendinden sonraki çalışmalara zemin hazırlamıştır. Gazete ve dergilerdeki eğitim ve dil konulu yazıları da bu mahiyetteki çalışmalarındandır. Çocuk ve gençlerin eğitim hayatında önemli bir yeri olan Baytursınulı, Kazak eğitim sisteminde inkar edilemeyecek bir rol oynamış, sembol bir isim haline gelmiştir.

Sonuç olarak toplumun kültür, tarih ve ahlaki değerlerine yer veren planlamalarıyla çocukları eğiten, diğer bir bakış açısıyla kendi toplumunu eğiten Ahmet Baytursınulı, kültür ve medeniyetimizin hedefi olan “bilgili, ahlaklı, kültürlü olduğu kadar kamil, bilinçli, kendi benliğine sahip insan”ı yetiştirme konusunda büyük bir çaba harcamıştır. Ayrıca bu eğitim bilimci alimin Kazak çocuk edebiyatının gelişimine katkısının da önemli olduğunu ve geçerliliğini bugün de kaybetmediğini söyleyebiliriz.

KAYNAKLAR

- Akan Nesrin (2018). “Aristoteles’in Etik Anlayışı Doğrultusunda Katharsis”. *Aydın Sanat*. 4(7): 21-28
- Aqış N. (2022). “Urpaqqa Ülgi Ulağat”. *Egemen Qazaqstan gazetesi* (№8) 7b.
- Baytursınulı A. (2013). *Qazaq til biliminiñ мәseleleri*. – Almatı: «Abzal-AY». – 640 b.
- Baytursınulı Ahmet (1914). «El şeji» *Qazaq gazetasi*, 17 may, №62
- Baytursınulı A. (2003). “Men qalay oquwğa bardım? [t.b.]: äñgimeler”/A.Baytursınulı//Taza bulaq: *Öleñder, äñgimeler, misaldar, ertegiler*.– Almatı, – B. 111–117.

Odabaş Uğur Köksal (2019). “Eudaimonia’nın Sokratik Görünümü: Erdem Bilgidir ve Hiç Kimse Bilerek Kötülük Yapmaz”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*.23(1): 93-102.

Oljabay S. (2023). “Qazaqstan Mädeniyetiniñ Qalıptasuwındaǵı Mädeniy Qundılıq”. *Ayqın gazetı* (№2.) 5-6 b.

Özkan Fatih (2019). “Sokrates ve Platon Felsefesinde İnsan Sorunu”. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18: 01-20.

Sızdıqova R. (1990). *Ahmet Baytursinov*. Almatı,

İnternet Kaynağı.

Tileşov Erbol (09.08.2016). “Alaş ziyalıları jäne ult tili”, <https://tilalemi.kz/article/88> 2/11 09.08.2016. (e-erişim 03.03.2022).

GÜNEŞ DERGİSİ METİNLERİNDE YER ALAN KÖK DEĞERLER ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Ulviye TOPÇU ÖZTÜRK

Uzm., Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı Doktora Programı öğrencisi.

ulviye-topcu20@hotmail.com ORCID:000-0001-6970-5648

ÖZET

Bir toplumun var olması için fertlerinin ortak manevi değerler etrafında toplanması gerekir. Toplum yaşantısının en temel manevi unsurlarını oluşturan öğeler kültürel, ahlaki, milli değerlerdir. Bu kabuller nesilden nesle aktararak toplumu uzun yıllar bir arada tutar ve toplumun birlik içinde uyumlu bir şekilde hareket edebilmesini sağlar. Bu paylaşım ve aktarımlar kültürlemeyle başlayıp genel kabul olarak benimsenerek halk arasında yerleşmeye ve evrilmeye devam eder. Toplumun üyesi olan ferdin bu ortak paydada yer alan düşünceyle yetiştirilmesi, bu uyma dahil olması hem birey hem toplum bakımından önemlidir. Bu manevi değerleri özümsemesiyle bireyde aitlik hissi ortaya çıkar ve toplumun yegâne kabul gördüğü uyuma ortak olur. Bu uyum aşaması çocukluk öğrenimleriyle başlar ve bu dönemde verilen değerler maneviyatın köklerini oluşturur. İlerleyen dönemde çocuk, bu değerleri gerek sosyal ortamdaki ilişkileriyle gerek eğitim hayatındaki öğrenimleriyle benimser. Bu değerlerin oluşumuna katkı sağlayan en önemli unsurlardan biri de sözlü ve yazılı edebi türlerdir. Toplumumuzda okul öncesi sözlü iletişimle başlayan bu aktarım okul döneminde yazılı edebi türlerle devam eder. Değerler kazanımı sağlamak için kök değer unsurlarıyla donatılan edebi türler, belli yaş aralıkları gözetilerek oluşturulan üsluplarıyla okuyucularına sunulmaktadır. Güncel yayın hayatına devam eden Türkmenistan'da yayımlanan 'Güneş' çocuk dergisi birçok edebi türü içinde barındırmaktadır. Bu metinler farklı konularda çocukları bilim, sanat, kültür, edebiyat, spor faaliyetleri konusunda bilgilendirirken sevgi, saygı, hoşgörü, çalışkanlık, sorumluluk, vatanseverlik gibi kök değerleri de beraberinde kazandırmaktadır. Bu çalışmada kazanımlar nitel araştırma yöntemiyle tespit edilmiş, araştırma belge tarama modeliyle yürütülmüştür. Çıkan veriler analiz edilerek tablo halinde sunulmaktadır.

Anahtar Sözcükler: çocuk edebiyatı, kök değerler, Güneş dergisi

A RESEARCH ON THE ROOT VALUES IN THE TEXTS OF SUN MAGAZINE

ABSTRACT

For a society to exist, its members must gather around common spiritual values. The elements that constitute the most basic spiritual elements of community life are cultural, moral and national values. These acceptances are passed down from generation to generation, keeping the society together for many years and enabling the society to act harmoniously in unity. This sharing and transmission starts with acculturation and continues to settle and evolve among the people by being adopted as general acceptance. It is important for both the individual and the society that the individual, who is a member of the society, is raised with the idea of this common denominator and is included in this harmony. With the assimilation of these spiritual values, a sense of belonging emerges in the individual and he becomes a partner in the harmony that the society accepts as the only one. This stage of adaptation begins with childhood learning, and the values that are imparted during this period form the roots of spirituality. In the following period, the child adopts these values both through his/her relationships in the social environment and through his/her education. One of the most important elements that contribute to the formation of these values is oral and written literary genres. In our society, this transmission, which starts with oral communication before school, continues with written literary genres during the school period. Literary genres, which are equipped with root value elements to ensure the acquisition of values, are presented to their readers with their styles created by considering certain age ranges. 'Güneş' children's magazine published in Turkmenistan, which continues its current publication life, contains many literary genres. While these texts inform children about science, art, culture, literature, literature, sports activities on different subjects, they also provide them with root values such as love, respect, tolerance, industriousness, responsibility, patriotism. In this study, the gains were determined by qualitative research method and the research was conducted with the document scanning model. The data obtained are analyzed and presented in tables.

Keywords: children's literature, root values, Güneş magazine.

GİRİŞ

Değer kelimesi felsefeye, sosyoloji psikoloji, iktisat gibi pek çok alanda ve farklı anlamlarda kullanılmıştır. “İlk kez 1918’de Znaniecki tarafından sosyal bilimler literatürüne kazandırılan değer kavramı Latince “değerli olmak” “güçlü olmak” anlamına gelen value kelimesinden türemiştir” (İdi Tulumcu, 2015: 7). TDK ’ya göre değer, “1.Bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü, bir şeyin değdiği karşılık; fehamet, kadir, kıymet. 2.Bir şeyin para ile ölçülebilen karşılığı; kıymet, paha, valör. 3.Üstün nitelik, meziyet; kıymet 4.üstün nitelikleri olan kimse. 4. Bir ulusun sahip olduğu sosyal, kültürel, ekonomik ve bilimsel değerlerini kapsayan maddi ve manevi öğelerin bütünüdür” (<https://sozluk.gov.tr/>). Önal’a göre değer, “bir şeye önem kazandıran ölçü olmakla beraber bütün dillerde hem iktisadî anlamda kıymet, paha, bir şeyin ederi olarak anlam bulmuş, hem de insanın günlük yaşamını biçimlendirmesi için başvurulmuş inanç, tercihleri seçme aşamasında seçim aşamasında yol gösterici ilke” olarak ifade edilir (Önal: 2006, 51-52). Schwartz ise değeri, “genellikle davranışların/eylemlerin seçilmesine, olayların ve insanların değerlendirilmesine, davranışların/eylemlerin açıklanmasına yardımcı olan sosyal bir aktör” olarak nitelendirmekte ve “insanlara yaşamlarında değişken önemlilik içerisinde yol gösteren ilkeler olarak hizmet eden arzu edilebilir amaçlar” olarak tanımlar (Özkul, 2007: 4; Schwartz, 1999: 24–25). Değerler Psikolojisi üzerine çalışmaları olan Erol Güngör ise değeri, “bir şeyin arzu edilebilir veya edilemez olduğu hakkındaki inanç” olarak tanımlamaktadır. (Güngör, 2000: 27).

Değer, insan ve toplumları gerek sosyal gerek psikolojik açıdan düşünce ve eylemlerine yön veren en önemli etkenlerden biridir. Kuçuradi’ye göre değerlendirme insanın var olma şartı ve yaşam boyu sürdürülen insan deneyimidir. İnsan doğası gereği hayatı boyunca çevresinde karşılaştığı olayları ve durumları değerlendirme gereksinimi duyar. Bu değerlendirmeler sonucu zamanla değerler ortaya çıkar (Kuçuradi, 2013: 25). İnsan eylemde bulunurken değerleri doğrultusunda hareket ederler ve bu değerleri oluşturan etmenler ise bilişsel, kültürel, ahlaksal kavramlardır (Baş, Biros, 2019: 1096).

Değerler toplumu oluşturan bireylere hayat boyu rehberlik eder. Bireye nasıl yaşanması gerektiği, nelerin tercih edileceği, nelerin önemli olduğunu benimseterek kararlarına yön verir. Sahip olduğu değerlerin bilincinde olan bir birey kendi duygu, inanç, önceliklerinin farkındadır. Değerlerini bilen ve farkına varan bir birey daha yaratıcı, eleştirel düşünceye sahip, kendi duygu ve inançlarının farkında olan, güçlü ve zayıf yönlerini bilen, nasıl yaşanması gerektiği konusunda bilgi sahibi olan bireylerdir (Akbaş, 2008: 10-12). Hayata yön verme konusunda bu önemlere sahip olan değerler, hayat boyu devam eden eğitim süresince kültür öğeleriyle beraber amaçlı olarak toplumsal yapının devamı için genç nesillere aktarılmaktadır (Koç, Akdoğan, 2018: 7).

Sürekli yenilenen dünyada devletin yöneticileri tarafından yeni düzenlemeler yapmak gereklilik arz etmektedir. Bu düzenlemeler sırasında toplumun değerlerinin tespiti ve bu değerlerin göz önünde tutulması önemlidir (Bacanlı, Dombaycı, 2012: 889). Sağlıklı bir toplumun işleyişini sürdürmesi için düzenlemelerin toplumun kabul görmüş değerleriyle uyumlu olarak ilerlemesi gerekmektedir, bu nedenle değerler pek çok sosyal bilimcinin çalışma konusu olmuştur. Sosyal düzenin sürekliliği için bu çalışmaların yapılması gerekli görülmüştür (Kuşdil, Kağıtçıbaşı, 2000: 60).

Sosyalleşme sürecinde kişiler tarafından öğrenilen ve benimsenen değerler (Koç, Akdoğan, 2018: 6) bireyin toplum içindeki davranış biçimini belirler. Bu nedenle toplumu ve bireyi tanımak için onların değerlerini iyi bilmek gerekir (Akbaş, 2004: 45-46). Bu düşünceden yola çıkarak birçok sosyal bilimci hem birey hem grup davranışlarını değerlerden yola çıkarak açıklamaya çalışmıştır (Kuşdil, Kağıtçıbaşı, 2000: 60). Bu çalışmaların önde gelen isimlerinden biri olan Spranger (1928) temel değerler sınıflandırılmasını yapmış, bu sınıflandırma da Allport, Vernon ve Lindzey (1951) tarafından ölçeğe dönüştürülmüştür. Spranger değerler üzerine yaptığı çalışmaları altı grupta toplarken, Rokeach (1973) değerleri iki grupta toplamıştır (Akbaş, 2004: 55). Schwartz ve Bilsky ise değerler konusunda kapsamlı bir çalışma yapmış insan değerlerinin temel boyutlar yardımıyla incelenebileceğini ön görüp daha önce bu konuda çalışma yapmış Rokeach’ın listesini temel alarak 54 ülkede büyük çoğunluğu öğretmen ve üniversite öğrencilerinin oluşturduğu kişilerden veri toplayarak evrensel geçerliliği kabul edilen on temel değerler listesi ortaya koymuştur (Kuşdil, Kağıtçıbaşı, 2000: 60; Schwartz, 1992; Schwartz ve Bilsky, 1990).

Tablo 1. Schwartz Değer Sınıflandırması

Değer	Örnek Değerler
Güç(power): toplumsal konum, insanlar ve kaynaklar üzerine denetim gücü.	Sosyal güç sahibi olmak, Otorite sahibi olmak, zengin olmak, toplumdaki görüntümü koruyabilmek, insanlar tarafından benimsenmek
Başarı(achievement): toplumsal standartları temel alan kişisel başarı yönelim.	Başarılı olmak, yetkin olmak, hırslı olmak, sözü geçen biri olmak, zeki olmak.
Hazcılık (hedonisim): bireysel zevke, hazza yönelim.	Zevk, hayattan tat almak.
Dürtü Uyarılım(stimulation): Heyecan ve yenilik arayışı.	Cesur olmak, değişken bir hayat yaşamak, heyecanlı bir yaşantı sahibi olmak.
Öz yönelim (self-direction): Düşünce ve eylemde bağımsızlık.	Yaratıcı olmak, merak duyabilmek, özgür olmak, kendi amaçlarını seçebilmek, bağımsız olmak, (kendine saygısı olmak).
Evrenselcilik (universalizm): Anlayışlılık, hoşgörü, tüm insanların ve doğanın iyiliğini gözetmek.	Açık fikirli olmak, erdemli olmak, toplumsal adalet, eşitlik, dünyada barış istemek, güzelliklerle dolu bir dünya, doğayla bütünlük içinde olmak, çevreyi koruma, iç uyum.
İyilikseverlik (benevolence): Kişinin yakın olduğu kişilerin iyiliğini gözetme ve geliştirme.	Yardımsever olmak, dürüst olmak, bağışlayıcı olmak, sadık olmak, sorumluluk sahibi olmak, (gerçek arkadaşlık, olgun sevgi, manevi bir hayat, anlamlı bir hayat).
Geleneksellik (tradition): Kültürel ya da dinsel töre ve fikirlere saygı ve bağlılık.	Alçakgönüllülük, dindar olmak, hayatın verdiklerini kabullenmek, geleneklere saygılı olmak, ılımlı olmak, dünyevi işlerden uzaklaşmak.
Uyma (conformity): Başkalarına zarar verebilecek ve toplumsal beklentilere aykırı olabilecek dürtü ve eylemlerin sınıflandırılması.	Kibarlık, itaatkâr olmak, anne-babaya ve yaşlılara değer vermek, kendini denetleyebilmek.
Güvenlik (security): Toplumun, var olan ilişkilerin ve kişinin kendisinin huzuru ve sürekliliği.	Ulusal güvenlik, toplumsal düzenin sürmesini istemek, temiz olmak, aile güvenliği, iyiliğe karşılık vermek, bağlılık duygusu ve sağlıklı olmak.

Ülkemizde ise değerler eğitimi konusuna oldukça önem verilmiş, yeni nesillere değerler kazanımını sağlamak için kök değerleri eğitim sistemimize yerleştirme çalışmaları sürdürülmüştür. MEB, bu yönde çalışmaları programlaştırarak eğitim planına dahil etmiştir. Değer kavramı, MEB'in yayımladığı daha önceki programda yer alsa da “kök değer” adlandırması ilk olarak 2017 ve 2018 öğretim yılında yayımlanan öğretim programlarında karşımıza çıkmaktadır. Kök değer olarak ifade edilen bu değerlerin bilimsel çalışmalarda her topluma hitap ettiği, ulusaldan ziyade evrensel niteliğe sahip olduğu konusu üzerinde durulmuştur. Yabancı kaynaklarda ise kök değer kavramının anlamsal karşılığına bakıldığında ulustan ziyade tüm dünyayı kapsayan evrensel değerler tanımlamasıyla karşımıza çıkmaktadır (Şen, Kalkan, 2021: 498).

Tablo 2. Yenilenen Müfredatlarda Değerler ve Değerlerle İlişkili Tutum ve Davranışlar (Akay, 2018, s. 8)

Adalet	Adil olma, eşit davranma, paylaşma...
Dostluk	Diğerkâmlık, güven duyma, anlayışlı olma, dayanışma, sadık olma, vefalı olma, yardımlaşma...
Dürüstlük	Açık ve anlaşılır olma, doğru sözlü olma, güvenilir olma, sözünde durma...
Öz denetim	Davranışlarını kontrol etme, davranışlarının sorumluluğunu üstlenme, öz güven sahibi olma, gerektiğinde özür dileme...
Sabır	Azimli olma, tahammül etme, beklemeyi bilme...
Saygı	Alçakgönüllü olma, başkalarına kendine davranılmasını istediği şekilde davranma, diğer insanların kişiliklerine değer verme, muhatabının konumunu, özelliklerini ve durumunu gözetme...
Sevgi	Aile birliğine önem verme, fedakârlık yapma, güven duyma, merhametli olma, vefalı olma...
Sorumluluk	Kendine, çevresine, vatanına, ailesine karşı sorumlu olma; sözünde durma, tutarlı ve güvenilir olma, davranışlarının sonuçlarını üstlenme...
Vatanseverlik	Çalışkan olma, dayanışma, kurallara ve kanunlara uyma, sadık olma, tarihsel ve doğal mirasa duyarlı olma, toplumu önemseme...
Yardımseverlik	Cömert olma, iş birliği yapma, merhametli olma, misafirperver olma, paylaşma...

MEB'in öğretim programında yer alan on kök değer: adalet, dostluk, dürüstlük, öz denetim, sabır, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik, yardımseverliktir (MEB, 2018: 5). Bu değerlerin asıl öğretilene dair strateji, yöntem ve teknikler belirlenmelidir. Değerler soyut kavramlardan oluşan bir olduğu için öğrencinin değer kazanımlarını elde etmesi için etkinliklere dayalı zengin öğrenme ve öğretme süreci desteklenmelidir. Değer kazanımları sağlanırken bir toplumun kültüründen, tarihteki olumlu şahsiyetlerden yararlanılmalıdır. (Aktepe, 2010: 76). Çocuklar hikayelere, filmler, masallara, oyunlara ve menkıbelere karşı büyük bir ilgi duyarlar. Bu edebi türler çocuğun hayal gücünü harekete geçirerek, düşünce dünyasına katkıda bulunur. Değerlerle donatılmış bir eser çocukların değer kazanımı bakımından kolaylık sağlamaktadır. Özellikler 7-12 yaş arası dönemi ahlak kurallarını öğrenme, sorumluluk, saygı, hoşgörü gibi kavramların öğrenilmesi için uygundur (Aktepe, 2010: 77).

Edebi eserler milli, manevi, kültürel ve evrensel değerlerle beraber iyiye, güzele ve doğruya yönelme yolunda telkinlerde bulunarak genç nesli bu yönde yetiştirir. Çocuk dergileri de genç neslin eğitime metin yoluyla katkı sağlamaktadır. Dergiler kitaptan farklı olarak birçok edebi türü içinde barındırır. Dergi içindeki metin çeşitliliği okumada akıcılık sağlanmasının yanı sıra her metinde ayrı ayrı verilen mesajlarla beraber değer çeşitliliğini sağlamaktadır. Dergiler de sevgi, nezaket, saygı, sorumluluk duygusunun, zorluklar karşısında dayanma gücü gibi birçok mesajı içinde barındırır (İdi Tulumcu, 2015: 34-35). Türkmenistan'da yayımlanan Güneş Dergisi de bahsettiğimiz özelliklere sahip olan yayınlardan biridir.

Bu çalışmanın amacı Türkmenistan'da güncel yayın hayatına devam eden ve aynı zamanda çocuklar için yayımlanan Güneş dergisinde kök değerleri saptamak ve hangi değerlerin ön plana çıktığını tespit etmektir. Güneş dergisi hikâye, bilmece, masal, oyun gibi çocuklara yönelik eserler vermekte çocukları spor ve oyun metinleriyle bilgilendirmenin, eğlendirmenin yanı sıra verdiği mesajlarla hayata hazırlamaktadır. Bu çalışmada edebi metinlerdeki kök değerler tespit edilecek, analiz edilerek sonuç bölümünde sunulacaktır.

Çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılacak ve doküman incelemesi yapılarak analiz edilen veriler sonuç bölümünde ortaya konulacaktır. "Doküman incelemesi, araştırmanın amacını oluşturan olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar. Nitel araştırmalarda önemli bilgi kaynağı olan dokümanlar etkili bir şekilde kullanılır. Bu tür araştırmalarda araştırmacı; ihtiyacı olan veriyi, gözlem veya görüşme yapmaya gerek kalmadan elde edebilir" (Genç, 2018: 549; Yıldırım ve Şimşek, 2003:140-141).

Çalışma Güneş dergisinin 2023 yılına ait beş sayısı ile sınırlandırılmıştır. Çalışma verileri, içerik analiziyle değerlendirilerek metinden çıkan değerlerin örnekleri ise başlıklar altında sınıflandırılacaktır. Bunun yanında hangi sayıda kaç tane değer yer aldığı grafik ve tablo halinde sunulacaktır.

1.Vatanseverlik

Vatanseverlik Türkçe sözlükte “Yurtseverlik” olarak açıklanmaktadır (<https://sozluk.gov.tr/>). “Vatan sevgisi kendini memleketine kendisini, yurduna memleketine karşı sorumlu hissetmek, onun uğruna çalışmak, çabalamak, gerekirse bu uğurda canını vermek ve onu sağlam bir şekilde gelecek nesillere bırakabilmeyi ifade etmektedir” (Kadıızade vd. , 2018: 23) Güneş dergisinin incelenen metinlerinde en fazla saptanan değer “vatanseverliktir”. Özellikle deneme, haber metni, şiir gibi edebi türlerde vatanseverlik değeri yoğun bir şekilde işlenmiştir. Düz yazı türündeki metin sonlarında vatanın birliği ve daim olması temennisi sıklıkla görülmektedir. Vatan sevgisinin yanı sıra milletin barış, dostluk kardeşlik içinde yaşaması konusuna değinilerek birlik mesajı da verilmiştir. Bu değerle ilgili örnek metinler şu şekildedir:

“..geljekde ýurdumyzyň gorumak kuwwatynyň has-da berkemegine öz goşandymyzy goşup, «Merdana Watan goragçysy» diýen belent ada mynasyp bolup ýetişeris” (Güneş, 2023: 9).

..gelecekte ülkemizin savunma gücünü daha da artırmak için katkıda bulunarak "Mert vatan koruyucusu" unvanıyla bu ulu isme münasip kişiler olarak yetiştiriz.

“Oguz han atamyzam, Gorkut ata danamyzam agzy bir bolmak taglymatlaryny öňe sürüp, nesilleri beýik watansöýüjilik ruhunda terbiyelemegi ündäpdirlir. Döwletlilik düşünjesiniň synmaz sütünleriniň biri bolan agzybirliğin berkemeginde, jebisliğin has-da mäkämleşmeginde adamyň birek-birege goýýan belent sarpasydur” (Güneş, 2023: 12-13).

Oğuz Han ve Dede Kokut atalarımızın her zaman öğütlediği birlik olma düşüncesi talimatıyla nesilleri büyük vatanseverlik ruhuyla eğitme fikrini savundular. Devlet olma düşüncesi, göz ardı edilemez temellerinden olan birliğin kuvvetini sağlamlaştıran ve insanların birbirine karşı olan büyük saygısıdır/hürmetidir (Güneş, 2023: 12-13).

“Häzirki wagtda ýaşlara «Watan» diýen beýik düşünjäniň mukaddesligini düşündürmek, ony gözün göreji ýaly goramagy we ýürekden söýmegi terbiyelemek örän möhüm wezipeleriň biri bolup durýar» diýip belläp geçdi” (Güneş, 2023: 8)

Şimdiki zamanda gençlere ‘vatan’ gibi büyük düşüncenin mükaddesliğini düşündürmek/ aşlamak onu gözbebeği gibi görmenin ve yürekten sevmenin ne kadar mühim olduğunu anlatmak önemli vazifelerinden biridir.

*“Bu bagtyýar ýylyň ajap her günü,
Şöhrat bilen şan getirsin, Watanyň!
Gülüp gelen günleň her bir säheri,
Bereket hem nur getirsin, Watanyň!
Söýgi bolup, ylham bolup, güýç bolup,
Her bir günün gelyär rowaçlyk alyp,
Ajap ýaýlalaňda bereket çogup,
Bag-bakjalaň bal getirsin, Watanyň!”*

Bu şanslı yılın her günü,
Şan ve şöhret getirsin, vatanım!
Gülüp gelen günün her sabahı,
Bereket ve nur getirsin, vatanım!
Sevgi ol, ilham ol, güç ol
Her günün refahla geçsin,
Yaylaların bereketli olsun,
Bağ bahçelerine bal getirsin, vatanım.

(Güneş, 2023: 8).

*“Mukaddesdir gysym gumuň,
Sende çaga göwnüm Watan.
Mele ýeriň, halal duzuň,
Bezär bütün ömrüm Watan.
Uzaklara bolsam rowan,
Alyp gelsin ýollar öwran,
Bu owadan, ajap döwran,*

Mukaddestir bir avuç kumun,
Çocuk kalbimle sevdiğim vatan.
Açık sarı toprağın, helal tuzun,
Süsler bütün ömrümü vatan
Uzaklarda olsam yollara düşerim.
Sana çıksın yollar her defa,
Bu güzelliiktir, mutluluktur,

Sende bolar örküm Watan”

Sana gönülden bağlıyım vatan.

(Güneş, 2023: 19).

*“Gül jemalyň nur-keremden dörändir;
Saňa mydam baş egýärin, Watanyň!
Gujagyňda günler bagta ýarandyr;
Topragyňa başym gurban, Watanyň!
Oguz hanyň, Gorkut ataň nesli biz,
Mert pederden gaýdyň biziň aslymyz,
Belentde ýaňlanar mydam waspyňyz,
Sensiň ýürekdäki joşum, Watanyň!”*

Gül cemalinin nurunu ararım,
Senin önünde saygıyla eğilirim, vatanım!
Kucağında günler dostluk bağıdır,
Toprağına başım feda, vatanım!
Oguz Han’ın Korkut Ata’nın nesli biziz,
Mert atadan gelir bizim adımız,
Ululuğuyla ünlüdür her zaman vasfınız,
Sensin yürekteki coşum, vatanım!

(Güneş, 2023: 12).

2. Sevgi

Sevgi, TDK sözlüğünde “insanı bir şeye veya bir kimseye karşı yakın ilgi ve bağlılık göstermeye yönelten duygu muhabbet.” olarak tanımlanmaktadır (sozluk.gov.tr). Evrensel nitelik taşıyan sevgi değeri, duygu ve değerlere kaynaklık eder. Sevgiyle yapılan her iş insanı daha verimli hale getirecek, sevgiyle kurulan her iletişim insanı mutlu edecektir. Hayatta tutunmak için temel değerlerden olan sevgi beslenme, barınma gibi temel ihtiyaçların arasında yer almaktadır. “Maslow’un ihtiyaçlar piramidine göre insanın fizyolojik, güvenlik, sosyal gereksinim/sevgi ve ait olma, saygınlık ve kendini gerçekleştirme gereksinimleri vardır. Piramidin en üst basamağında yer alan kendini gerçekleştirmenin gerçekleşmesi için, öncelikle alt basamaklardaki ihtiyaçların giderilmesi gerekir” (Coşkun keskin, Serttaş, 2018). Sevgi Sadece bireysel ihtiyaç olarak değil aynı zamanda toplumu da etkileyen gerekli bir değerdir. Toplumun birlik ve esenlik içinde sürdürülmesi için sevgi değerinin küçük yaşlardan itibaren çocuklara kazandırılması gerekir. Güneş dergisi metinlerinde sevgi sıklıkla işlenmiş bir değerdir. Genel olarak vatan sevgisi ve anne sevgisi, bayrak sevgisi, doğa sevgisi işlenmiştir.

“Enäniň ýüregindäki umman ýaly söýgüsi dünýäni ýyladyň, dünýä mähirden yşyk berýär” (Güneş, 2023: 1).

Bir annenin yüreği okyanus gibidir sevgisi dünyayı ısıtır, dünyaya sevgisiyle ışık verir.

*“Enäniň söýgüsi deňizden çuňdur,
Ene mährin salsa, gije Gün dogar.
Bagşy joşa gelse, bagşy eder bir söz,
Şahyr joşa gelse, döreder dessan.
Ene ýüregi dek ýürek tapylmaz,
Ene öz mährinden döredýär ynsan!”*

Annenin sevgisi denizden derindir
Anne sevgisini verse, gece güneş doğar.
Ozan coşsa, bahşeder bir söz,
Şair coşsa, ona yazar bir destan,
Ana yüreği gibi yürek bulunmaz,
Anne sevgisinden doğar insan! (Güneş, 2023: 49).

*“Mähriň bilen nagyşladyň,
Kalbyma keşbiňi, ejem.
Hata kysam bagyşladyň,
Ysyň jennet müşgi, ejem.
Sen bar bolsaň ýazam ýazla:r,
Keramatdyr yşkyň, ejem.
Men mähriňden özüm tapdym,*

Sevgin ile bezedin/ süsledin,
Kalbime yüzünü annem.
Hata ettiysem bağışla,
Kokun cennet kokusu, annem.
Sen var ol yazayım yazılar,
Mucizedir aşkın, annem.
Ben sevgimden kendimi buldum,

Şeýdip gözüm açdym, ejem.

Sevginle gözümü açtım annem. (Güneş, 2023: 17)

3.Sorumluluk

Sorumluluk kişinin kendi davranışlarını veya kendi yetki alanına giren herhangi bir olayın sonuçlarını üstlenmesidir (sozluk.gov.tr). Aile yaşamımızda, iş hayatımızda, eğitimimizde hatta sağlığımız konusunda sorumlu olduğumuz birçok konu vardır. Sorumluluklar çocukluk zamanlarından itibaren öğrenilir ve olgunlaştıkça eylem haline gelir. Toplumun var olması onu oluşturan ailelerin, bireylerin sorumluluklarını yerine getirmesiyle olur (Akay, 2018: 21). Bu nedenle çocukların küçük yaşlardan itibaren sorumluluk kazandırılması, ödevlerini yerine getirmeleri konusunda disiplin sahibi olmaları önemlidir. Öğrencileri hayata hazırlamak vatana, okullarına, ailesine, çevresine karşı ödev ve sorumlulukları farkına varması için Güneş dergisinde sorumluluk değeri sıkça işlenmiştir. Özellikle vatanın kalkınması, bilim ve kültür alanında yeterlilik kazanmaları, hayallerindeki mesleğe kavuşmaları için sık sık metinlerde yapmaları gereken vazifeler konusunda bilgiler verilmiştir. Aynı zamanda yurdunu seven, ahlaklı nesiller yetiştirmenin ailelerin ve öğretmenlerin görevi olduğu da vurgulanan bir diğer konudur.

“Biziň harby okuwçylarymyz her bir tabşyrylan işi öz wagtynda ýerine ýetirýärler, sapaklaryna gowy ýetişýärler, hakyky esgerlerdir serkerdeler ýaly nyzamly ýöremegi öwrenýärler” (Güneş, 2023: 9).

Bizim askeri öğrencilerimizin her biri ödevlerini tam vaktinde tamamlarlar, derslerinde iyiler, onlar gerçek askerler ve komutanlar gibi disiplinli yürümeyi öğreniyorlar.

“eziz Watanymyzyň bagtly durmuşynyň gadyryny bilýän watançy, ýokary ahlakly şahsyýetleri kemala getirmek ene-atanyň we terbiýeçilik işine dahylly her bir adamyň mukaddes borjudyr” (Güneş, 2023: 6-7).

Aziz vatanımızın bahtı açık, kıymet bilen yurtseverleri, ahlaklı şahsiyetler yetiştirmek her anne, babanın ve öğreticilik işine dahil olan her bir şahsiyetin kutsal borcudur.

“Magtymguly atamyz bize şygyrdan ägirt uly hazyna ýadygär galdyrdy. Şonuň üçin mähriban çagalar, biz Magtymguly Pyragynyň şygrylaryny zygiderli okamaly, öwrenmeli, ýat beklemeli. Çünki ol şygrylarda türkmen ruhunyň iň bir kâmil nusgalary jemlenendir” (Güneş, 2023: 13).

Mahtumkulu atamız bize şiirden ziyade ulu hazineyi miras olarak bıraktı. Onun için sevgili çocuklar, biz Mahtumkulu Firâgi'nin şiirlerini düzenli okuyalım, öğrenelim, ezberleyelim/hatırlayalım. Çünkü o şiirlerinde Türkmen ruhunun mükemmel/eksiksiz örneklerini bir araya getirendir.

“yhlasly, irginsiz okamaly hem-de öwrenmeli. Ylym-bilim egsilmez hazyna bolup, siziň ykbalyňyza şugla saçjak gündür” (Güneş, 2023: 35).

gayretli, yorulmak bilmeden/sürekli okumalı ve öğrenmelisiniz. İlim ve bilim eskimez hazinedir, sizin ikbalinize ışık saçar.

“Eziz çagalar, öye berilýän ähli ýumuşlary wagtynda we dogry ýerine ýetirjek boluň! Çünki bu alýan bilimiňizi iş ýüzünde amal etmegiňizi sazlaýar. Oňat bahalary alyp okamak bolsa, siziň geljekde kim boljakdygyňyz hakynda ilkinji netijeleri çykarýar. Islendik käriň eýesi bolmak üçin oňat okamagyň esasy wezipäňizdigini unutman!” (Güneş, 2023: 37).

Sevgili çocuklar eve verilen bütün ödevleri vaktinde ve doğru bir şekilde yapın! Verimli şekilde okursanız, bu sizin geleceğiniz hakkında ilk neticeleri ortaya çıkarır. Çalışacağınız mesleğin sahibi olmak için çok okumayı ve gerçek vazifelerinizi unutmayın!

4. Dostluk

Sevdiğimiz, arkadaşlık, gönül bağı kurduğumuz kişilerle aramızda oluşan manevi bağ dostluk kavramıdır. Dostluk, sevgiyle beraber, hoşgörü, anlayış, sorumluluk, birlik, güven gibi değerleri de içinde barındırır. Dostluk kavramı arkadaşlığın olgunlaşması ile oluşur. Dostluk değerini sosyal ortamında kazanan bir çocuk aynı zamanda birçok değerlere de sahip olmaktadır. Huzurlu ve mutlu bir hayat için insanların her zaman birbirlerine ihtiyaçları vardır (Tozlu, Yüce, 2020: 580). Bu değer toplumu derleyip bir arada tutan manevi bağlardan biridir. Güneş dergisinde ise dostluk, arkadaşlık

kavramlarına sıkça değinilmiş, sadece insan ile olan dostluk değil, doğa ve diğer canlılarla olan dostluklara da yer verilmiştir.

“Parahatçylyk, ynanyşmak, agzybirlik we dostdoganlyk — türkmen halkynyň ençeme asyrlardan bäri biz,ň günlerimize çenli ezizläp we kämilleşdirip gelen milli ýörelgesi bolup, bular dünýäni abadan saklaýan köklerdir” (Güneş, 2023: 7).

Bariş, güven, birlik ve dostluk kavramları Türkmen halkının birkaç asırdan beri sevgiyle birbirine bağlayıp olgunlaştıran milli çizgisiyle vatani güvenli hale getiren köklerdir. Dostluğun onlar için vatanın bütünlüğünün temsiline bir parçası olduğu ve beraber bir bütün halinde hareket edebilmenin vatan savunması için de gerekli olduğu üzerinde durulmuştur.

Ayrıca dergi metinlerinde dostlukla ilgili atasözü örneklerine de yer verilmiştir.

Dostlukly maşgala ýerýüzüni altyna öwrer (Güneş, 2023: 37).

Dostla konuşmak yeryüzünü altına çevirir.

Hakyky dostluk arassa suwdur (Güneş, 2023: 37).

Hakiki dostluk saf/temiz sudur.

(Daragt ve Kuşlar) Ağaç ve kuşlar hikayesinde ağaç, dallarıyla kuşları tehlikelere karşı koruyup kollar, zor günlerinde yanında olur, kuşlar ise ağacın üzgün olduğunda ise huzurlu sesleriyle ona şarkılar söylerler. Bu kadim dostluk ağacın köklerine güç verir, beraberce mutlu ve birlik içinde yaşarlar (Güneş, 2023: 23). Bu sembolik eserle dostluk değeri genç nesillere aktarılmaya çalışılmıştır.

5.Saygı

Saygı değerinin kelime anlamı TDK sözlüğünde “Değeri, üstünlüğü, yararlılığı, kutsallığı dolayısıyla bir kimseye, bir şeye karşı dikkatli, özenli, ölçülü davranmaya sebep olan sevgi duygusu; hürmet, ihtiram” olarak geçmektedir (sozluk.gov.tr). Bu değer toplumun beraberliğinin, sürekliliğini sağlayan önemli bir kültür unsurudur. Ataya saygı, küçüklere saygı, doğaya saygı, ekmeğe saygı, misafire saygı çocukluğumuzdan bu yana atalarımızdan gözlemlediğimiz vazgeçilemez manevi değerlerdir. Bu değer dergi metinlerde yoğun bir şekilde görülmektedir. Türkmenlerin değerli düşünürü ve şairi Mahtumkulu’nun bu konudaki öğütleri metinlerde yer almış ataya, sofraya, misafire saygı konusu üzerinde durulmuştur.

“Hezzet bilen hormat aýrylmaz baglanyşyklydyr. Myhmana hezzet edilende saçağa getirilýän zatlar hormat, güler ýüz bilen goýulmalydyr” (Güneş, 2023: 5).

Saygı ve hürmet ayrılmaz bir şekilde bağlıdır. Misafire saygı gösterilmeli, sofraya bir şey getirildiğinde hürmet ve güler yüz ile konulmalıdır.

Saygı değerinin kazanımında şairlerin ve edebî eserlerin önemi de şu sözlerle aktarılmaktadır.

“Türkmen däplerine, ula hormat goýmak, kiçini söymek ýaly terbiýeçilik ähmiýetli sygyrlaryň, aýdymlyaryň, rowaýatlaryň üsti bilen ukyp başarnyklaryny görkezdirer” (Güneş, 2023: 10).

Türkmen geleneklerinde büyüklere saygı göstermek, küçüğünü sevmek gibi değerleri kazandırma konusunda şiirler, ozanlar, rivayetlerin başarısı görülmektedir.

Dergide alegorik bir hikâyede bu konu üzerinde durulduğu görülmektedir.

Legleg ve Bılbıl (Leylek ve Bülbül) hikayesinde leylek yaşlı bilge adamın yanına şanını duyduğu müziği öğrenmeye gelir. İçeri izinsiz bir şekilde girer ve yüksek sesle müzik öğrenmek istediğini belirtir yaşlı adam onun bu tavrından rahatsız olur ve kapının önüne çıkarır kapıyı çalmayı öğretir, leylek bunun müzik olduğunu düşünerek hızla oradan uzaklaşır. Daha sonra bülbül gelir, tüm nezaketiyle kapıyı çalıp mahcup bir şekilde müzik öğrenmek istediğini belirtir. Yaşlı bilge ona müziği tüm ayrıntılarıyla öğretir. O günden sonra bülbül sesinin güzelliğiyle şarkı söylemeye, leylek ise övünerek şarkı söylediğini düşünüp tak tak sesini çıkarmaya devam eder (Güneş, 2023: 27).

Övünjen Tilki Hakynda (Övünen Tilki) fabl örneğinde ise tilki ormanda aslanı yok sayıp yeteneklerini, kendisinin çok üstün olduğunu böbürlenerek anlatmaktadır. Bir gün aslan ile

karşılaştığında ise birden korkup kaçar ve bu yaptığından pişman olmuştur. Hikâyede gençlere verilmek istenen mesaj kendinden üstün olanlara saygıda kusur etmemeleri, iyi bir mertebeye geldiklerinde onlara da saygı duyulacağıdır.

*“Tilki muny görüp gaçypdyr durman,
Öwnüp, ahyrynda çekipdir arman.*

Tilki bunu görüp kaçtı hemen,
Övünmekten yorgun düştü,

*Tilki dek boş gürläp, gazanma bela,
Mydam hormat goýgun özüñden ula.
Başarsañ ýolbars bol, mertebäñ gora,
Eger düşünmeseñ bilýäñden sora”*

Tilki boş konuşup kazanma bela,
Her zaman hürmet et kendinden büyüklere.
Yapabilirsen kaplan ol, mertebeni koru,
Eğer bilemezsen de bir bilene sor”.

(Güneş, 2023: 23).

4.Öz denetim

TDK sözlükte özdenetim kavramı “Daha önemli bir amaca ulaşabilmek için kişinin tepkilerini, davranışlarını veya başka amaca yönelme eğilimini denetleyip kısıtlaması; otokontrol” olarak açıklanmıştır (<https://sozluk.gov.tr/>). Kişi bir amaca yönelik hareket ederken kontrollü hareket etmeli davranışları konusunda sorumluluk alabilmelidir. Toplum kendine göre kuralları olan sosyal uyum gerektiren bir yapıdır. Toplumda çatışma ortamının olmaması için kendi özdenetimini sağlayan, sorumluluk alabilen toplumda bir eylemin doğru veya yanlış olduğuna karar verebilen bireylere ihtiyacı vardır (Tozlu, Yüce, 2008: 584).

Dergi sayılarında yer alan öz denetim değerler yine fabl, şiir, hikâye, tiyatro, deneme gibi çeşitli edebi türlerle aktarılmaya çalışılmıştır. Suw Damjasy — Altyn Dänesi (Su Damlası Altın Tanesi) adlı tiyatro türündeki eserde anne çocuğa suyun öneminden ve insan hayatında ne kadar değerli olduğunu anlatır. Temiz suların boşa harcanması sonucunda nehir sularının kuruyacağı ve insanların su sıkıntısı çekeceklerini de belirten anne çocuğun bu konuda dikkatli olması ve arkadaşlarını da su tasarrufu konusunda uyarması gerektiğini de söyler.

Dergide yer alan Göwün Bır Açylan Gyrmzy Güldür (Gönül Açılan Bir Kırmızı Güldür) metninde öz denetim değeri kazandırılmaya çalışılmış, bu değere sahip bireyler yetiştirmek için Mahtumkulu, Döwletmemmet olan Azadî gibi büyük yazarların eserlerinin okunması gerektiği vurgulanmıştır. Yeni neslin terbiye, ahlak, sorumluluk gibi toplum bakımından önemli olan manevi kavramların bu eserlerden kazanmanın mümkün olduğu belirtilmiştir. Gençler bu eserlerle kültürel değerleri özümseyecek ve disiplin kazanarak toplumda değerli bir yere sahip olacaktır.

“Sagdyn jemgyýet üçin sagdyn ruhly we sagdyn bedenli nesiller kemala gelmeli. Hut şonuň üçinem Oguz han, Gorkut ata, Döwletmämmet Azady, Magtym guly Pyragy ýaly we beýle ki akylدارلaryň dürdäne pikirleri nesil terbiýesinde gymmatly çeşmeler bolup hyzmat edýärler. Elbetde, pähim-parasady terbiýä siňdirmek belli bir derejede ýaş nesliň özüne-de baglydyr. Olar şol gymmatly çeşmeleri öwrenmelidirler, aýdylýan parasatly pikirleri öz gündelik durmuşlarynda ýerlikli peýdalanmaga çalyşmalydyrlar. Şeýle nesiller geljekde watansöýüjiligi, zähmetsöýerligi, başaraňlygy bilen tapawutlanyp, jemgyýetde öz mynasyp orunlaryny tapmaga ukyplydyrlar” (Güneş, 2023: 13).

Sağlam bir toplum için hem ruh ve bedenleri sağlıklı bireyler yetiştirilmelidir. Gerçek anlamda Oguz Kagan, Korkut Ata, Döwletmemmet olan Azadî, Mahtumkulu gibi büyük değerler üstün fikirleri ile nesil terbiyesine hizmet ederler. Elbette terbiye kazanmak genç neslin kendisine de bağlıdır. Onlar bu kıymetli eserleri okumalı, bilmelidirler. Söylenen değerli fikirlerden gündelik hayatlarında yerinde ve uygun zamanda faydalanmaya çalışmalıdırlar. Böylece nesiller vatanseverliği, çalışkanlığı, başarıları ile dikkat çekerek, yetenekleriyle toplumda hak ettikleri yeri bulacaklardır.

Doğayı sev çocuk! (Tebigaty söý, jigi!) Şiirinde tabiat güzellikleri aktarılırken aynı zamanda doğayı korumayı ve çevrede yaşayan tüm canlılardan tüm insanlığın sorumlu olduğu konusu aktarılmaktadır.

<i>“Ösümlükler azalsa,</i>	Bitkiler azalırsa
<i>Kynlaşar dem almagyň.</i>	Güçleşir nefes almanız.
<i>Seniň borjuň olaryň</i>	Senin borcun onların
<i>Goragçysy bolmagyň.</i>	Koruyucusu olmaktır.
<i>Otlanmasyn tokaýlar,</i>	Yanmasın ormanlar,
<i>Azalmasyn ağaçlar,</i>	Azalmasın ağaçlar,
<i>Gözel guşlar üstünde</i>	Güzel kuşlar üzerinde.
<i>Gayýysyn, nagma saçsyn.</i>	Oynasın, şarkı söylesin.
<i>Bezzat oylan olaryň</i>	Afacan çocuklar onların
<i>Şahalaryn döwmesin.</i>	Dallarını kırmamasın.
<i>Şemal guşlaň çagasyn</i>	Uçuşan kuşları yavrulasın,
<i>Hüwdülesin, üwresin”</i>	Durmadan ötüşün. (Güneş, 2023: 35).

6.Sabır

Sabır değeri Güneş dergisi metinlerinde genellikle hikayelerle ve çalışkanlığın sembolü olan karınca üzerinden anlatılmıştır. Hayattaki döngünün işlemesi ve hayattan verim almak için insanoğlunun sabırla ve azimle, hileye karışmadan çalışması gerekir. Karınca hikâyede sabırla işlediği işlerin karşılığını her daim alır. O, hem çalışarak dinç kalmış, hem de yıl boyu yiyeceği erzağa sahip olmuştur. «İşlemedik — dişlemez» (işlemeyen dişleyemez.) atasözüyle de emeğin, çabanın, sabrın değeri aktarılmaya çalışılmıştır. Metinlerde geçen sabır değeri içeren kesitler ve atasözleri şu şekilde yer alır:

<i>“Hey, garynja, garynja,</i>	“Hey, karınca, karınca,
<i>Diýýäň: «Durmuşym halalja».</i>	“Hayatında dürüst müsün”.
<i>Halal diýmek näme bolýar?</i>	Dürüstlük nedir?
<i>Düşündiräý maňa-da?!</i>	Bunun anlamı ne?!
<i>— Halal diýmek — işlemek,</i>	Dürüstlük demek çalışmak,
<i>Köp-köp zähmet çekmekdir,</i>	Çok çok zahmet çekmektir.
<i>Maňlaýyňdan der döküp,</i>	Alnından ter döküp,
<i>İýjegiňi tapmakdyr.</i>	Ekmeğini bulmaktır.
<i>Datly çörek dişlemek.</i>	Tatlı katık istiyorsan,
<i>İşlemeseň hor bolarşyň,</i>	Çok çalışmalısın.
<i>Il ýaltany halamaz,</i>	Bu ülke tembel insanı sevmez,
<i>Döwüm nana zar bolarşyň,</i>	Sen benim annem olacaksın.
<i>Diýipdir-ä ata-baba:</i>	Atalar şöyle der:
<i>«İşlemedik — dişlemez».</i>	“İşe yaramazsan dişleyemezsin”.

(Güneş, 2023: 29).

Sabyr et, parahat ýaşa. Bahar geler we güllerin özi güllär.

Sabırlı olun ve huzur içinde yaşayın. Bahar gelecek ve çiçekler açacak”(Güneş, 2023: 37).

Durmuşda hemme zat çaklaýşyňça bolanok. Bal iýmek üçin hem arynyň inňesinden datmaly bolýar (Güneş, 2023: 37).

Hayatta her şey beklendiği gibi değildir. Bal yemek için arının iğnesini tatmalısın (Güneş, 2023: 37).

Hakyky bitirilen işiň ömri ýyllar bilen ölçenilýär. «Ýyllar» diýmek bolsa, «nesiller» diýmekdir. Ýnsan paýhasy we zähmeti bilen döredilen nârseleriň arasynda nesillere ýadygär galýan iň uly gymmatlyklaryň biri hem bilim we ylymdyr (Güneş, 2023: 6).

Gerçek anlamda bitmiş bir işin ömrü yıllarla ölçülür. Ve "yıllar", "nesil" anlamına gelir. İnsanın bilgeliği (aklı) ve emeğinin yarattığı şeyler arasında unutulmaması gereken en büyük değerlerden biri ise nesillere verilen eğitim ve bilimdir.

8.Dürüstlük

Dürüstlük TDK sözlükte “doğruluk” olarak karşılık bulmaktadır. Bireyin topluma dahil olabilmesi, insanlarla güvenilir ilişkiler kurabilmesi için dürüstlük kaidesi önemli bir unsurdur. Topluma karşı dürüst bireyler yetiştirmek her anne babanın ve sonrasında eğitim aldığı öğretmenlerin en temel görevidir. Edebi metinlerde sıkça işlenen bu kavram Güneş dergisi metinlerinde Dogruçyl Goja (Dürüst Adam) hikayesiyle ve Mahtumkulu’nun eserlerinden örneklerle karşımıza çıkmaktadır.

Magtymgulyňyň goşgulary adamlary mertlige, wepalylyga, halallyga gönükdirýär. (Güneş, 2023: 4).

Magtymguly'nin şiirleri insanları cesur, sadık olmaya teşvik eder, dürüstlüğe odaklar.

Dogruçyl Goja (dürüst adam) masalında dürüstlük değeri şu şekilde verilmiştir. Yaşlı adam ormana ağaç kesmeye gider, baltasını ise su kenarına bırakır ama baltası birden suyun içine düşüverir sonra sudan insan görünümlü esrarengiz bir varlık çıkar, elindeki altın baltayı göstererek: “bu senin mi ihtiyar” der, adam bu benim baltam değil diye cevap verir. Esrarengiz varlık tekrar suya girer ve bu defa sudan gümüş bir balta çıkarır. Adam bunun da kendi baltası olmadığını söyler. Son olarak da bu varlık adamın kendi baltasını sudan çıkarır, adama verir adam: “evet bu benim baltam.” deyip kabul ettikten sonra bu varlık daha önce sudan çıkardığı altın ve gümüş baltaları da adama verir. Ve adının Merkür olduğunu söyler. Daha sonra ise adam yola düşer ve giderken bir arkadaşıyla karşılaşır. Altın, gümüş baltaları gören arkadaşı şaşırır ve merakla bunları nerden bulduğunu sorar. Adam başından geçenleri anlatır anlatmaz arkadaşı da hemen koşarak suya gider ve baltasını suya atar. Elinde altın baltayla sudan çıkan Merkür bu senin baltan mı diye sorar, adam evet benim der sonra adamın yalan söylediğini bilen Merkür bu senin baltan değil sen kötü bir adamsın, sana yardım etmeyeceğim deyip suyun içine girip gözden kaybolur (Güneş, 2023: 32-33).

9.Yardımseverlik

Yardımseverlik bir insanın elindeki güç ve değerleri başkasının iyiliği için kullanmasıdır. Bir kimsenin sıkıntısını gidermek, karşılaştığı güç durumlarda yardımcı olmak, imkânı olduğunda paylaşmayı ihmal etmemek yardım severlik değerinin bir göstergesidir (Tozlu, Yüce, 2020: 592). Toplum içinde dayanışmayı sağlayan önemli bir kazanımdır. Gelecek kuşaklara paylaşmayı, iyiliği, yardımı öğretmesi bakımından metinlerde yer alması gereken değerlerdendir. Yardımseverlik, iyilik yapmak eylemiyle bütünleştirilerek dergideki metinlerinde en az işlenen değerler arasındadır. Metin içinde geçen bir cümle şu şekildedir:

Diňe ýagşylyk bagta eltyär (Güneş, 2023: 37).

Ancak iyilik şansı/bahtı açar (şans getirir).

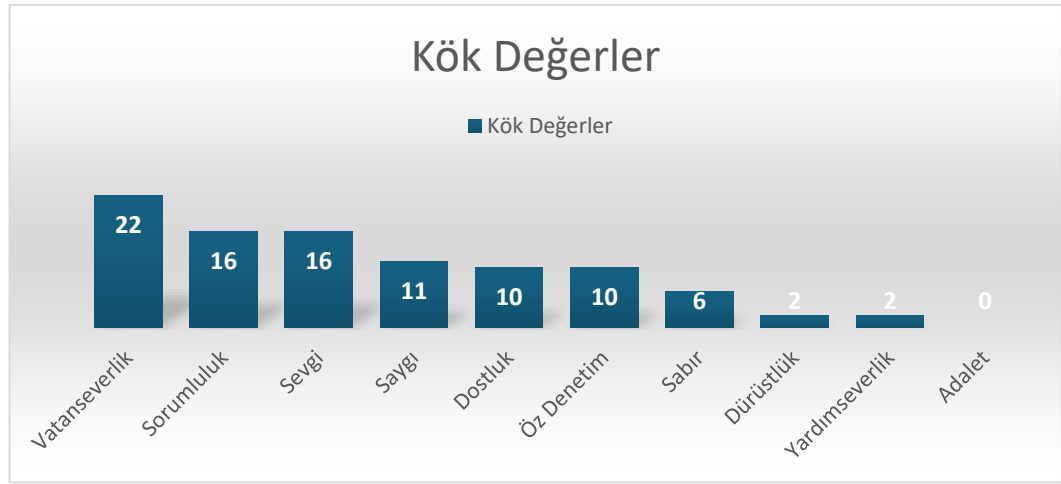
Alegorik bir hikâyede yardımseverlik değeri ağaç ve çiçeklerin dayanışmasıyla aktarılmaya çalışılmıştır: Yeni açacak olan küçük çiçek tohumlarına, büyük limon ağacı susuz kalacağını düşünerek köklerinden su vermez fakat küçük limon ağacı susuz kalacağını hiç düşünmeden çiçek tohumlarına kendi köklerinden su vermeyi kabul eder. Çiçekler büyür güzel kokusunu etrafına saçarlar bu kokuyu duyan bahçıvan solmamaları için onlara daha çok su verir ve küçük ağaç hızla büyür. Diğer büyük ağaç ise cezasını yalnızlıkla çeker (Güneş, 2023: 28).

Çalışmanın bulguları genel olarak aşağıdaki tablo ve grafikte belirtilmiştir. Güneş dergisinin beş sayısına ait toplam değer sayısının 95 olduğu saptanmıştır.

Güneş dergisinin değer dağılımına bakıldığında en çok işlenen değer yirmi iki örnekle vatanseverlik olduğu, en az işlenen değerlerin ise ikişer örnekle dürüstlük ve yardım severlik olduğu görülmektedir. Adalet değeri ise metinlerde saptanamayan tek değerdir.

Tablo: 3 Güneş Dergisinde Yer Alan Kök Değerlerin Dağılımı

	1.sayı	2.sayı	3.sayı	4.sayı	5.sayı	Toplam
Adalet						
Dostluk	4	1	1	4		10
Dürüstlük				1	1	2
Öz denetim	3	4		1	2	10
Sabır	3	2			1	6
Saygı	3	1	1	4	2	11
Sevgi	4	1	4	2	5	16
Sorumluluk	1	6	3	2	4	16
Vatanseverlik	4	4	4	5	5	22
Yardımseverlik	1			1		2
Toplam	23	19	13	20	20	95

SONUÇ

Değerler bireyin düşünce ve eylemlerine yön veren en önemli etkenlerden biri olmuştur. Hayatı boyunca deneyim ve değerleriyle hareket eden insan zamanla bilişsel kültürel ve ahlaksal değerleri de beraberinde kazanır. Değerlerini bilen ve farkına varan bir birey, eleştirel düşünceye sahip olmakla beraber güçlü ve zayıf yönlerini bilir aynı zamanda davranışlarını yönetebilir. Hayat boyu devam eden eğitim sürecinde değerler genç nesillere aktarılmaya devam eder. Sağlıklı bir toplum ve sağlıklı birey yetiştirmek için değer kazanımı şarttır. Bu noktada Millî Eğitim Bakanlığının 2017 yılında belirlediği evrensel ve ulusal niteliğe sahip on kök değer eğitim programına dahil edilmiştir. Çocuğa en kolay değer kazandırmanın yolu, bu değerleri metinlere ya da onunla yapılan etkinliklere işlemektir. Bu noktada bundan sonraki kurulacak edebi metinlerin bu değerlerle kurulması ve daha önceki metinlerde de bu değerlerin tespiti oldukça önemlidir. Eserin değerlere olan katkısı ve eğitim programına dahil edilme kararı bu çalışmalar sonucu ortaya çıkmaktadır.

Çocuklara yönelik Güneş dergisinin beş sayısı üzerinde, değerler konusunda yapılan veri analizi sonucu şu şekildedir: en çok yirmi iki örneğe sahip ve en yüksek orana sahip değer “vatanseverliktir.” “Sorumluluk” ve “sevgi” on altı değerle en fazla kullanılan değerlerde ikinci sırada yer alır. “Saygı” değeri ise on bir, “öz denetim” ve “dostluk” on, “yardımseverlik” ve “dürüstlük” iki defa örneklerle vurgulanmıştır. “Adalet” değeri ise hiç kullanılmamıştır. Toplamda doksan beş değere sahip dergi sayıları metinlerde yer alan değer mesajlarıyla çocukların eğitime ve manevi dünyasına katkı sağlamaktadır.

Yalnızca beş sayı üzerinde yapılan bu çalışma daha kapsamlı yapılabilir. Dergilerdeki değer bakımında en kapsamlı metinler Türkiye Türkçesine aktararak ülkemizdeki öğrencilere kazandırılabilir.

KAYNAKLAR

- Akay, İ. (2018). Ahmet Yılmaz Boyunağa'nın çocuk romanlarında yer alan kök değerler. *Turkish Stuides*, 13 (28), 1-30.
- Akbaş, O. (2004). Türk milli eğitim sisteminin duyuşsal amaçlarının ilköğretim ikinci kademesindeki gerçekleşme derecesinin değerlendirilmesi. Yayınlanmamış doktora tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Akbaş, O. (2008). Değer Eğitimi Akımlarına Genel Bir Bakış. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 6(16), 9-27.
- Aktepe, V. (2010). İlköğretim 4. sınıf sosyal bilgiler dersinde "yardımseverlik" değerinin etkinlik temelli öğretimi ve öğrencilerin tutumlarına etkisi. (Doktora tezi, Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara). <http://tez2.yok.gov.tr/> adresinden edinilmiştir.
- Dumanlı Kadızade, E., Arıkan Bıkmaz, G., & Çopur, G. (2022). Ahmet Yılmaz Boyunağa'nın Tarihi Çocuk Romanlarında Kurguyu Bozan Öge: Benzetme Sanatı. *International Journal of Languages' Education and Teaching*, 10(1), 136-156. <https://doi.org/10.29228/ijlet.57888>
- Coşkun Keskin, S. ve Serttaş, N. (2018). Okul öncesi öğrencilerinin görsellerinde sevgi değeri. Meydan, H. (Ed.). *Toplumsal bütünleşmede değerler ve eğitimi. III. uluslararası değerler eğitimi kongresi (Bildiri kitabı)*. Zonguldak: Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları.
- Kuçuradi, İ. (2013). İnsan ve değerleri. Ankara: Ankamat Matbaacılık.
- Önal, M. (2006). Değer. A. Cevizci (Ed.), *Felsefe Ansiklopedisi (Cilt 4) içinde (s. 51-62)*. Ankara: Ebabil Yayınları.
- Bacanlı, H. ve Dombaycı, M.A. (2012). Değer eğitiminde değer boyutlandırma yaklaşımı (Bildiri), II. Uluslararası Değerler ve Eğitimi Sempozyumu (ss 889-912) içinde. İstanbul: DEM Yayınları.
- Baş, B., & Biros, Y. (2019). Çeviri Çocuk Edebiyatı Eserlerinde Yer Alan Değerler Üzerine Bir Araştırma. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 7(4), 1095-1114. <https://doi.org/10.16916/aded.611462>
- Koç, R., & Akdoğan, H. (2018). Çocuklara değer aktarımının önemi. *International Journal of Social Science*, 1(65), 1-16.
- İdi Tulumcu, F. (2015). Güncel çocuk dergilerinde yer alan değerler. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.
- Özkul, A. S. (2007). Yaşam ve çalışma değerlerini etkileyen faktörler (SDÜ öğrencileri üzerine bir araştırma). (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta).
- Genç, S. (2018). Görsel sanatlar eğitiminde kök değerler. *Electronic Turkish Studies*, 13(11), 543-560.
- Güngör, E. (2000) *Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2000.
- Kuşdil, E. M., & Kağıtçıbaşı, Ç. (2000). Türk öğretmenlerin değer yönelimleri ve Schwartz Değer Kuramı. *Türk Psikoloji Dergisi*, 45, 59-76.
- Schwartz, S. (1992). Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries. In M. P. Zanna, (Ed.), *Advances in Experimental Social Psychology* (pp.1-65). San Diego: Academic Press.
- Schwartz, S.H., & Bilsky, W. (1990). Toward a Theory of Universal Content and Structure of Values: Extensions and Cross-Cultural Replications. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 878-891. Doi:10.1037/0022-3514.58.5.878
- Ulusoy, K. (2016). Tarih Öğretmenlerine Göre Türkiye'de Birlik Beraberliğin Güçlenmesi ve Uzlaş Kültürünün Geliştirilmesi Sürecinde Gerekli Ortak Değerler. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 14(32), 103-126.
- Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2013). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Seçkin Yayıncılık.
- Yıldız, E., Emin, K., Bayrak, Ş., Yıkılmaz Baran, B. (2021). Meraklı Minik Dergisinin değerler eğitimi açısından değerlendirilmesi. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 19 (42), s.113-151
- Türk Dil Kurumu (TDK). Güncel Türkçe Sözlük. Erişim:20.03.2024 (<https://sozluk.gov.tr/>)
- MEB. (2018). Türk Dili ve Edebiyatı dersi öğretim programı (Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar). MEB Yayınları.file:///C:/Users/ulviy/Downloads/20221229132522794-

T%C3%BCrk%20Dili%20ve%20Edebiyat%C4%B1%20Dersi%20%C3%96%C4%9Fretim%20Program%C4%B1.pdf

ŞEN, M. ve KALKAN, A. F. (2021). III. Uluslararası Türk Dili Ve Edebiyatları Öğretimi Sempozyum Bildirileri, Bilge Tonyukuk Anısına (20-21 Mayıs), Ankara.

Tozlu, N.; Yüce, B. N (2020). Hamdi Ülker'in eserlerinin kök değerler açısından incelenmesi. Rumeli DE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, (21), 575-597. DOI: 10.29000/rumelide.843597.

<https://metbugat.gov.tm/ru/magazine/5> (E.T. 25.01.2024).

DEĞERLER AKTARIMI AÇISINDAN MANAS DESTANI

Naciye ATA YILDIZ

Prof. Dr. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi naciye.yildiz@hbv.edu.tr

ÖZET

Kırgız Türklerine ait Manas Destanı, dünyanın en hacimli destanıdır. Kırgız kültürüne ve değerlerine ait her türlü bilgi, destanda yer almakta, birçok geleneksel uygulamanın bizzat destan referans gösterilerek daha sonraki zamanlara kadar yansıdığı, destanda belirtilmektedir. Bazı varyantları beş yüz bin mısra olan bu destanın varyantları, destancılar tarafından hacmine göre birkaç gece, birkaç hafta veya aylar boyunca anlatılagelmiştir. Manas Destanı, birçok değeri aktaran bir eser olduğundan, Kırgızların millî kimliklerini korumasında etkili olmuştur. Birçok değerin bu eser vasıtasıyla aktarılması, özellikle Sovyet Döneminde yasaklanmasına sebep olmuştur. Bu sebeple destan değerler eğitimi ve aktarımı açısından son derece önemlidir. Değer eğitimi ve aktarımı çocuk yaşlarda başladığından, bu uzun destanın çocukların daha rahat okuyabilmesi için nesir şekline dönüştürülerek kısaltılmış metinleri de oluşturulmuştur. Bunlardan biri de “Ayköl Manas” isimli eserdir. Bu çalışmada, “Ayköl Manas” temel değerler açısından betimsel analiz metoduyla incelenecektir. Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan Türkçe Sözlük’te “üstün ve yararlı nitelik” olarak adlandırılan değerlerden bu çalışmada dikkate alınacak olanlar, 6. ve 7. sınıf sosyal bilimler eğitiminde yer alan yaşayan değerler listesi, UNESCO değerler listesi ve Rokeach’in değer sınıflaması esas olarak alınacaktır. Bunlarda yer alan değerler adil olma, aile birliğine önem verme, barış, çalışkanlık, dayanışma, duyarlılık, estetik, hoşgörü, sevgi, saygı, sorumluluk, sağlıklı olmaya önem verme, dürüstlük, bilimsellik, misafirperverlik, özgürlük, temizlik, vatanseverlik, yardımseverlik, alçak gönüllülük, iş birliği, mutluluk, samimiyet, sadelik, arkadaşlık, nezaket, bağımsızlıktır. Çalışma neticesinde, değerlendirilen eserin destan olması nedeniyle, bazı değerlerin daha sıklıkla eserde yer aldığı tespit edilmiştir. Buradan hareketle, hangi değerlerin hangi tür eserler vasıtasıyla aktarımının yapılabileceği konusunda görüşler öne sürülecektir.

Anahtar Sözcükler: Ayköl Manas, adil olma, sorumluluk, vatan sevgisi, bağımsızlık.

MANAS EPIC IN TERMS OF TRANSFER OF VALUES

ABSTRACT

The Manas Epic of the Kyrgyz Turks is the most voluminous epic in the world. All kinds of information about Kyrgyz culture and values are included in the epic, and it is stated in the epic that many traditional practices are reflected until later times by referring to the epic itself. The variants of this epic, some of which have five hundred thousand verses, have been told by epic tellers for several nights, weeks or months, depending on its volume. Since the Manas Epic is a work that conveys many values, it has been effective in preserving the national identity of the Kyrgyz. The transmission of many values through this work caused it to be banned especially during the Soviet Period. For this reason, the epic is extremely important in terms of values education and transfer. Since value education and transfer begins at a young age, shortened texts of this long epic have also been created in prose form for children to read more easily. One of these is the work named “Ayköl Manas”. In this study, “Ayköl Manas” will be analyzed by descriptive analysis method in terms of basic values. Among the values called “superior and useful qualities” in the Turkish Dictionary published by the Turkish Language Association, the ones to be taken into consideration in this study will be based on the list of living values in 6th and 7th grade social sciences education, UNESCO values list and Rokeach's value classification. The values included in these are fairness, giving importance to family unity, peace, diligence, solidarity, sensitivity, aesthetics, tolerance, love, respect, responsibility, giving importance to being healthy, honesty, scientificity, hospitality, freedom, cleanliness, patriotism, helpfulness, humility, cooperation, happiness, sincerity, simplicity, friendship, kindness, independence. As a result of the study, it was determined that some values were more frequently included in the work due to the fact that the work evaluated was an epic. From this point of view, opinions will be put forward on which values can be transferred through which kind of works.

Keywords: Ayköl Manas, fairness, responsibility, patriotism, independence.

1.GİRİŞ

Her milletin kendisine has değer yargıları vardır; bunlar, bazı kavramlara değer atfetme yoluyla oluşmuştur ve her millette değer atfedilen kavramlar birbirinden farklıdır. Değerlerin aktarımı, milletin kendi kültürünü koruyarak varlığını devam ettirebilmesi için önemlidir. Bu devamın sağlanabilmesi için, değer aktarımı ve eğitimi, hayat boyu sürmekle birlikte, aktarımın kesintisiz devamı için, özellikle genç nesiller hedef tutulmalı; aile ve okul eğitimiyle nesillere rol modeller sunulmalıdır. Bu rol modelleri içeren edebî eserler de değerler eğitimi ve aktarımı açısından baş vurulabilecek kaynaklardır.

Edebî eserler, kahramanlar vasıtasıyla insanı değerli kılan nitelikleri okuyucu kitlesine sunar; hedef kitle çocuklar olduğunda sunulan değerlerin içselleştirilmesi ve davranış kalıpları hâline getirmesi, geleceğin bireyinin karakterini ve davranış kalıplarını oluşturacak; benzer kültür aktarımı gerçekleşen bireyler topluluğu da milletin yapısını şekillendirecektir.

Değerler eğitimi karakter eğitimi, toplumsal eğitim, vatandaşlık eğitimi ve ahlaki eğitim gibi farklı temalar içinde ele alınmaktadır. Bu temaların alt başlıkları değerlendirildiğinde, her milletin öncelediği değerlerin farklı olabileceği de görülmektedir. Çeviri çocuk edebiyatından seçme eserlerde yer alan değerler üzerine yapılan araştırmanın sonuçları, ülkelerin öncelediği değerlerin farklılığını göstermektedir. Araştırmada, Almanya’da yayımlanan bir eserde en sık tekrarlanan temel değerlerin evrenselcilik; Arjantin, Avusturya, Finlandiya, İngiltere, İspanya, İsveç, İtalya, Uruguay ve Amerika’da öz-denetim; Fransa ve İran’da güvenlik ve öz denetim; Yunanistan’da öz denetim ve evrenselcilik; Avustralya’da yardımseverlik; Küba’da uyarılım; Rusya’da güç; Çin’de geleneksellik ve öz denetim en sıklıkla kullanılan değerlerdir (Baş ve Biros:2019: 1103-1107). Öz denetim değerinin alt başlıklarında yaratıcı olmak, merak duyabilmek, özgür olmak, kendi amaçlarını seçebilmek, bağımsız olmak değerlerinin yer alması, bu değer yargısının seçilen eserde birinci planda yer almasından, söz konusu ülkelerin, çocuklarının bağımsız olmaları değerini ön plana aldıklarını göstermektedir.

Edebî eserin türü, elbette aktarılan değeri ve ölçüsünü de belirler. Özellikle kahramanlık destanı türündeki eserlerde vatanseverlik ve bağımsızlık değer aktarımının ön planda olması, eserin yapısı gereğidir. Kırgız Türkleri için Manas Destanı sadece bir destan değil, Kırgız kültürünün ve değer yargılarının aktarımının en geniş ölçüde sunulduğu bir eserdir. Usta destancıların repertuarında az çok farklı değerler ön plana alınsa da genel olarak Kırgız Türklerinin özellikle sıkıntılı zamanlarda başvurdukları temel eser niteliğinde olan destanın, çocukların da kolayca okuyabilmeleri için nesir şeklinde kısa varyantları oluşturulmuş ve Kırgız çocuklarının karakterinin şekillenmesinde Manas destanından faydalanılmıştır. Bu eserlerden biri de *Ayköl Manas* isimli eserdir. Yazarı Kadırbay Mambetakunov’ur ve Manas’ın 1000. Yılı kutlamaları çerçevesinde 1995 yılında Bişkek’te yayımlanmıştır. Eser yayınlandığı sırada yazarı hayatta değildir. 183 sayfadan oluşan eserde kapak sayfası dışında eserdeki epizotlarla ilgili 13 adet renkli resim çizimi bulunmaktadır. Eserin tanıtım yazısını yazan Dildebek Andaşev, Manas’ın hayat hikayesinin her daim kendi nesillerine talim-terbiye verici mahiyette olduğunu belirtmektedir.

2.İÇERİK ANALİZİ

2.1. Adil Olma

-Manas’ı yakalamaya gelip Manas ve kırk çorasının kovaladığı yedi yüz dev Kalmak’ın yedi yüz tulpar atı ganimet olarak halka dağıtılır.

-Kıtay devleri de Manas tarafından yenildiğinde, ganimet olarak alınan altmış at yükü altın, kırk evli Kırgızlara dağıtılır.

-Almambet, kendisine iftira tan Kökçö ile araları bozulup çıkıp gittiğinde arkasından kovalayan Kazaklara ateş ederken, yoldaşı Macik halkın suçunun olmadığını, onu boş yere kırmamasını söyleyince, Almambet ardından gelen Kazaklara ateş etmekten vaz geçer (Mambetakunov, 1995: 118).

2.2.Aile Birliğine Önem Verme

-Manas’ın soyağacı Böyönkan>Çayankan>Nogoykan>Nogoykan>Balakan>Karakan (Mambetakunov, 1995: 5).

-Cakıp Han, bir çocuk sesi duyamadan dünyadan göçüp gideceği ve arkasında miras bırakacak bir çocuğu olmadığından bütün malını mülkünü Kıtaylar alacağı için üzülür (Mambetakunov, 1995: 9).

-Manas Beycin'e sefere gittiğinde üvey kardeşleri onun geri geyrine getirmek üzere âbelmeyeceğini düşünerek kendilerini han ilan edip malını mülkünü yağmalarlar. Yazar olumsuz örnek üzerinden aile birliğini vurgular (Mambetakunov, 1995: 100).

-Almamabet, annesinin kendisini eliyle gömmesi isteğini yerine getirmek üzere gider (Mambetakunov, 1995: 113). (Mambetakunov, 1995: 119).-Almambet, kalabalık Kıtaylar karşısında zor duruma düştüğünde, annesi Altınay saçını tepesinde düğümleyip, ok işlemeyen zırhını giyip, Roru kısrağa binip Almambet'e yardıma gider ama orada şehit olur (Mambetakunov, 1995: 115).

-Kanıkey, Almambet ve yoldaşı Macik'i yakını kızlarla evlendirip onların ömürlüş eşleri olduğunu söyler (Mambetakunov, 1995: 119).

-Almambet, Beycin'e akına gittiğinde, eğer üç aya kadar gelmezse Manas'a altı aylık hamile olan eşinden olacak çocuğunu emanet eder ve adını Külçoro koymasını ister (Mambetakunov, 1995: 120).

2.3.Barış

-Manas, Kıtayların devlerinin hepsini yendikten sonra, onların kötü niyetlerine rağmen onlara güvenerek barışa razı olur (Mambetakunov, 1995: 130-140).

2.4.Çalışkanlık

-Bütün mal varlıkları Kıtaylar tarafından yağmalanan Kırgızlar, yurtlarından da Kalmuk-Mançu diyarına sürüldüklerinde orada topraktan altın çıkararak ve toprağı ekip biçerek tekrar hayvan sürüleri alıp zengin olurlar (Mambetakunov, 1995: 9).

-Almambet, Kökçö'nün yanına gelip onunla dost olduğunda Kökçö'nün ülkesini ganimetlerle zengin eder, altı yıl onunla birlikte çarpışır (Mambetakunov, 1995: 116).

2.5.Dayanışma

-Manas Kalmuk-Mançuların çocuklarını dövüp gönderince, Cakıp Han, Manas'ı azarlar ama Kırgızlar, belki de bu çocuğun kendilerinin kurtuluşunu olacağını söyleyerek Manas'a arka çıkarlar (Mambetakunov, 1995: 16).

-Manas, kırk çocukla antlaşır ve birbirlerine destek olmaya söz verirler (Mambetakunov, 1995: 15).

-Atbaşı denen Kırgız yurdunda kale yaptırıp Kırgızları bir araya toplayan Koşoy, Manas yanına geldiğinde, ona ata yurduna gelmesini, Kırgızlara baş olmasını, Altay'a gidip kırk evli Kırgız'ı tez oraya göçürmesini söyleyerek ona destek olur (Mambetakunov, 1995: 37).

-Manas, kırk evli Kırgızları ata yurtlarına göçürmek için geldiğinde, babasının göçü yönettiğini ama Akbalta ile Kutubiy'in Kıtayların devleriyle vuruştüğünü öğrenince onlar yardıma gider, Kıtayları kırar; Akbalta ve Kutubiy'i kurtarır (Mambetakunov, 1995: 42).

-Manas Kırgızları ata yurtlarına göçürmek üzere gittiğinde, bilge Koşoy, düşmanın yapacaklarını tahmin edip on iki bin kişilik ordu toplar ve orduya Kazaklardan Aydarkan'ı komutan yapar ve Manas'a yardım için yola çıkar. Burada Kırgızlara Kazakların da yardım ettiği görülmektedir (Mambetakunov, 1995: 43).

-Almambet ile Sırgak Beycin'e gittikten sonra Manas ile Çubak da onların arkasından yardıma gider (Mambetakunov, 1995: 130).

-Beycin seferinde Manas'ın atı yürüyemez olup manas ve yanındakiler zor duruma düştüğünde, kırk çora onlara yardıma gelir (Mambetakunov, 1995: 136).

-Manas ve çoraları Becin'de zor duruma düştüğünde, Kanıkey develere külazık yükleyip gönderir ve onların tekrar güçlenmesini sağlar (Mambetakunov, 1995: 152).

2.6.Duyarlılık

-Çubak'ın, Beycin'e sefere giden Almambet'i kıskanıp kendisi de ardından gidip onunla çarpışacağını düşünen Bakay'ın uyarmasıyla Manas arkalarından gidip, ikisini de azarlayp iki yiğidin birbirini kirmasını engeller ve iki yiğit birbrinden özür diler (Mambetakunov, 1995: 102-103).

2.7.Estetik

-Manas, Kıyas, Tekes, Karkıra adlı yerlerden geçip ilk kez ata yurdu Issık Köl'e geldiğinde burları güzelliği onu heyecanlandırır (Mambetakunov, 1995: 36).

-Atların güzelliği dile getirilmektedir (Mambetakunov, 1995: 59).

-Kırk kız oyun-eğlence yaparlar (Mambetakunov, 1995: 88).

-Kırgızların tuğlarının hilali altından yapılmıştır (Mambetakunov, 1995: 97).

-Kahramanların gittikleri yollar "Akışı hızlı sular geçip, güneşi yakıcı çöller geçip" şeklinde ifade edilmektedir (Mambetakunov, 1995: 100).

-Almambet'in nişanlısı Burulça kar gibi beyaz tenli olarak tanımlanır (Mambetakunov, 1995: 130).

-Destanda kırk günlük çöl "kuş uçsa kanadı, dağ koyunu yürüse tuyağı yanar"; atlar "yelesi göğe savrulup....uçan kuş gibi gidip... şeklinde estetik olarak ifade edilmektedir (Mambetakunov, 1995: 138).

-Kanıkey Manas öldükten sonra, bir türbe yaptırıp onun duvarlarına Manas'ın, Almambet'in ve şehit olan diğerlerinin resimlerini yaptırır (Mambetakunov, 1995: 175).

2.8.Hoşgörü

-Almambet'in, bir Kalmuk prensi olmasına rağmen, Müslüman olarak önce Kökçö'nün, daha sonra da Manas'ın yanına gelmesinden sonra Manas aslında onun düşman soyundan gelen bir kişi olmasını hoş görüyle karşılar (Mambetakunov, 1995: 104-120).

2.9.Sevgi

-Almambet, on iki aşında gördüğü nurdan yaratılmış kıza aşık olur. Kız da müslüman olursa kendisiyle evleneceğini söyler (Mambetakunov, 1995: 112).

2.10.Saygı

-Kıtaylarla olan savaşta şehit olan yiğitler için Manas ve Koşoy atlarında inip , tuğlarını eğip, üzülerek saygı gösterirler (Mambetakunov, 1995: 49).

-Kökötöy Han öldüğünde Bokmurun Manas'a saygı göstermeyip haber vermeden Kökötöy'ü defneder (Mambetakunov, 1995: 75).

-Almambet, Manas'a vasiyetinde, ölürse kemiğini yerde bırakmayıp atına yükleyip götürmesini söyler. Bu cenazeye saygı demektir (Mambetakunov, 1995: 156).

-Manas yaralı geldikten sonra, öldükten sonra, Kanıkey, zor durumda da olsa, Manas için yemek vermeye çalışır (Mambetakunov, 1995: 174).

2.11.Sabır

-Ak sakallı bir derviş, Cakıp Han'a, Kıtaydan korumak için, on iki yaşa gelene kadar oğlunun adının Manas olduğunu söylememesini tembihler (Mambetakunov, 1995: 13).

-Bokmurun tarafından Kökötöy hanın aşına çağrılan Kıtay, Kalmuklar Kırgızlara kırgız salacağı sırada, Bokmurun için içinden çıkamayınca Manas'ı çağırır. Manas çok kızar ama Bakay ona sabretmesini söyler (Mambetakunov, 1995: 82).

2.12.Bağımsızlık

-Manas, yanındaki kırk çocuğu alıkoyan yolkıcıların başı Kancarkol'a kafa tutarak çoralarını serbest bırakmasını ister. Kancarkol dört çocuğu fırlatıp atarak öldürür, manas diğerlerini kurtarır (Mambetakunov, 1995: 19).

-Manas, kırk evli Kırgız'ı yağmalamak üzere gelen Kıtayları kırar (Mambetakunov, 1995: 29-30).

-Manas, Kıtaylar karşısında zor duruma düşseler de savaşmadan kaçarlarsa, bundan sonra Kıtayların hiçbir zaman Kırgızları rahat bırakmayacağını düşünür ve ölümüne savaşır (Mambetakunov, 1995: 154).

2.13.Sorumluluk

-Manas daha küçük yaşlardan itibaren halkının sorumluluğunu duyar ve onları özgürlüğüne kavuşturmak için mücadele eder (Mambetakunov, 1995: 24-46).

2.14.Sağlıklı olmaya önem verme

-Destanda Manas, Kanıkey'e emanet ettiği köpeği Kumayık'ın kuyruğunun yanması üzerine Kanıkey'e çok sinirlenir (Mambetakunov, 1995: 74).

2.15.Dürüstlük

-Manas, Kalmak-Mançuları kıldığında, kendisine elçi gönderilen Neskara, aslında büyücülerin büyü yapmaları için vakit kazanmak üzere, Manas'ı Mançu-Kalmaklara han yapacağını, bunun için üç gün mühlet istediğini söyleyerek Manas'ı kandırır. Bu olumsuz örnek üzerinden dürüstlük değer akarımı yapılır (Mambetakunov, 1995: 42).

-Kıtaylar, Manas'a yenilince vakit kazanıp sihir ile bozguna uğratmanın yollarını ararlar (Mambetakunov, 1995: 44).

2.16.Bilimsellik

-Manas ile dost olayım diye Manas'ı arayan, babasının akrabası Acıbay, yetmiş dil bilmektedir (Mambetakunov, 1995: 60).

-Almambet, ordu ve savaş taktiğini bilir (Mambetakunov, 1995: 99).

-Manas, bir tepeye çıkıp altı aylık mesafedeki yeri avucunun içi gibi gösteren büyük dürbünle kendisi gittikten sonra Talas'ta neler olup bittiğine bakar (Mambetakunov, 1995: 104).

-Almambet, Kococaş'ın kendisinden üç ay fazla okuyup kimsede olmayan hünerleri bildiğini söyler (Mambetakunov, 1995: 109).

-ManasBecin seferinden çoraları ölüp, kendisi ağır yaralanıp geldiğinde, akıllı kadın Bakay'a danışıp, Bağdat ve Mısır'a gönderip ilaç getirtir (Mambetakunov, 1995: 171).

2.17.Misafirperverlik/Cömertlik

-Manas dünyaya geldiğinde, babası Cakıp Han'a cimriliği bırakması, göl gibi kımız sağdırıp, dağ gibi et yığdırıp bütün halkı ağırlaması ve dua alması tavsiye edilir (Mambetakunov, 1995: 14).

-Cakıp Han, erkek çocuğum oldu diye, Isık Köl kadar kımız, Ala Dağ kadar et yığıp at yeten her yere adam gönderip misafir ağırlar (Mambetakunov, 1995: 14).

-Manas, babasının koyun sürüsündeki bütün koyunları keserek kendisiyle antlaşıp çora olan çocuklara ziyafet verir (Mambetakunov, 1995: 20).

-Kıtay devleri yenildiğinde Manas babasının sürüsünden hayvan kestirerek büyük bir ziyafet verir. Bu epizotta cakıp Han'ın oğluna bir şey söylemese de malı için içinden oğluyla kavga etmesi, ters örnek üzerinden cömertlik değerinin aktarımıdır (Mambetakunov, 1995: 34).

-Manas, Koşoy'un yanına geldiğinde, Koşoy onu ağırlar (Mambetakunov, 1995: 37).

-Akbalta çocuğu olduğunda büyük bir ziyafet verir ve mal bağışlar (Mambetakunov, 1995: 67).

-Cakıp Han Manas'ın istediği malı vermez. Bu da olumsuz örnek üzerinden değer aktarımıdır (Mambetakunov, 1995: 72).

-Buhara hanı Temirhan, Manas için kızını istemeye gelen Bakay'ı hürmetle ağırlar (Mambetakunov, 1995: 72).

-Yetmiş beş yaşındaki çocuksuz Kökötöy Medine'den gelirken bir bebek bulunca onu Allah tarafından kendisine verilmiş bir bağış olarak kabul eder ve toy için dokuz bin deve kestirir (Mambetakunov, 1995: 74).

-Kökötöy han öldüğünde Bokmurun hayvan kesitir, bin kara at kurban keser (Mambetakunov, 1995: 74).

-Bakay, Almambet ile karşılaştığında onu Buhara sarayına götürüp orada ağırlar (Mambetakunov, 1995: 119).

2.18.Özgürlük

-Manas'ın atası Karakan çok cesur bir lider olduğu için onun zamanında ülkenin sınırına dahi düşman gelememiştir (Mambetakunov, 1995: 5).

-Bay ile Akbalta, Kıtaylara yurtlarını teslim etmeyeceklerini, ecelleri gelirse öleceklerini, ölene kadar da yurtları için mücadele edeceklerini söylerler (Mambetakunov, 1995: 6)

-Altmış yiğit, başlarında Cakıp Han ve Akbalta olmak üzere düşman üzerinde giderler (Mambetakunov, 1995: 7)

-Kıtay hanı fala baktırdığında, Kırgızlardan Manas adında bir yiğidin çıkıp Kırgızları özgürlüğüne kavuşturacağını ve Kıtaylardan öç alacağını söylerler (Mambetakunov, 1995: 10).

-Akbalta, Cakıp Han'ın bir oğlu dünyaya geldiğinde (Manas), eğer sağ salim büyürse, onun dağılmış olan Kırgızları bir araya toplayıp onları özgürlüğüne kavuşturacak bir yiğit olacağını söyler (Mambetakunov, 1995: 14).

-Manas daha çocuk yaşta yanına kırk çocuk alıp birlikte oyun oynar. Onlara hakaret eden ve sopa ile vuran Kara Kalmak ve Mañuların seksen çocuğunun on ikisini öldürür, geri kalanları kaçıtır (Mambetakunov, 1995: 15).

-Manas'ın kırk çorası, Kırgızların kökünü kazıyalım diye gelen Kalmakların yedi yüz pehlivanını kovalar (Mambetakunov, 1995: 23).

-Kıtaylar, pehlivanları öldüğü için diyet almak üzere büyük bir ordu ile Kırgızların üstüne geldiğinde Manas asla bir diyet ödemeyeceğini söyleyerek savaşmak üzere atlanır, Kıtayları yener ve teke tek dövüşe çıkan en korkunç devlerinin atını dahi ganimet olarak alır (Mambetakunov, 1995: 30-33).

-Manas kendisini aldatmaya çalışan Neskara'nın anlaşmayı bozması üzerine onunla çarpışır (Mambetakunov, 1995: 44).

-Manas ve yanındaki çoraları, Kıtayların dev gibi savaşçısı Orgu, Neskara, Coloy ve Döödür başta olmak üzere Kıtayları teke tek dövüşte yener (Mambetakunov, 1995: 45).

-Manas'a yenilen Kıtaylar, Manas'a yenebilecek tek kişinin tek gözlü korkunç Mamıtbek olduğunu düşünürler ve onu karşısına çıkarmayı kararlaştırırlar. (Mambetakunov, 1995: 49).

-Manas, Kökötöy hanın aşında bozgun çıkaran Kalmuk ve Kıtayları kırk çorasıyla birlikte gözlerini korkutur (Mambetakunov, 1995: 84).

-Almambet, Müslüman olduğu için kendisini öldürmek isteyen Kıtaylarla tek başına vuruşup canını ve özgürlüğünü korur (Mambetakunov, 1995: 115).

-Almambet, devlerle mücadele edip onları yener (Mambetakunov, 1995: 125).

2.19.Vatan Sevgisi

-Manas ata yurduna geldiğinde onun güzelliğine hayran kalır (Mambetakunov, 1995: 36).

-Kırgızlar için vatan göbek kanının aktığı yerdir. Bu yüzden Manas, Kıtayları yendikten sonra, ata yurdu Ala Dağlara göçüp gelir, ata yurdunun güzelliği onu mest eder (Mambetakunov, 1995: 50, 52).

-Koşoy, Manas'ın ata yurdunu düşmandan korumasını vasiyet eder (Mambetakunov, 1995: 52).

-Manas'ın çoralarından olan Kalmuk Almambet de daha çocuk yaştayken yurdu korumak üzere ejderhalarla savaşıır (Mambetakunov, 1995: 109).

-Almambet on iki yaşına geldiğinde Kalmuk yurdunu işgal eden Kıtaylara karşı savaşıır (Mambetakunov, 1995: 109).

-Manas Beycin'e gidip orada han tahtına oturduğunda, Knıkey onun yokluğunu hissettirmeyip bütün ülkeyi idare eder (Mambetakunov, 1995: 147).

2.20.Yardımseverlik

-Manas, babasının cimriliği nedeniyle kendisini mallarını kestiği için azarlaması üzerine kendisine küsüp kötü bir atla çıkıp gider. Bozkırda rastladığı aksakal, birlikte çirt sürüp buğday ekmelerini söyler. Buğdayı ektikten sonra uykuya dalan Manas, gözünü açtığında ekinlerin büyüdüğünü görür; aksakal bu ürünle kendisine iyi bir at almasını söyler ve ona layık atın nerede olduğunu da belirtir (Mambetakunov, 1995: 54).

-Manas'ın yardımcıları gök yeleli aslan, alpkarakuş, sur renkli kaplandır (Mambetakunov, 1995: 64).

2.21.Alçak Gönüllülük

-Kökötöy Han'ın aş yoğununda, Bokmurun'un kendisine danışmadan herkesi bir araya toplayıp kargaşa çıkacağı sırada bu işin altından kalkamayıp Manas'tan yardım istemesi üzerine Manas, kızmasına rağmen büyüklük gösterip Bokmurun'a yardım eder (Mambetakunov, 1995: 74-96).

2.22.İş birliği

-Manas ve arkadaşlarının önüne çıkan bir kurt Hızır'a dönüşüp Manas'a yakası altın, yeni bakırdan bir zırh giydirir ve buna ok ve ateş işlemeyeceğini söyler (Mambetakunov, 1995: 34-35).

-Hızır, Manas'ı kırk çiltan ile tanıştırır ve onları kendisini kıyamete kadar kollayacağını söyler (Mambetakunov, 1995: 36).

-Oşpur'un Çege adındaki oğlu Müslüman olup, Kutubiy olarak ad değiştirip oğlu ve beş yoldaşı ile Manas'a gelip iş birliği yapar. Manas'ın yanındaki kırk çocuğa onlar da katılır (Mambetakunov, 1995: 35).

-Koşoy Han, Manas Kıtaylarla savaşıırken ordu kurarak yardıma gider (Mambetakunov, 1995: 43).

-Koşoy, hayatta olduğu sürece, Manas düşman için atlansa onun yuğunun altında yer alacağına söz verir (Mambetakunov, 1995: 52).

-Çocuğu olmayan Akbalta'nın, Manas ile Kutubiy'in kendisine manevi evlat olamaları isteğini Manas kabul eder (Mambetakunov, 1995: 52).

-Manas'ın Akkula atı, onu gördüğü anda yanından ayrılmaz (Mambetakunov, 1995: 56).

-Manas ekin bitmediği için zor durumda olan Noygut hanı Karaça, Manas'a ekin karşılığında Ak Kula atı verir (Mambetakunov, 1995: 57).

-Hızır, Manas'a zülfÜkar kılıç verir ve yakında kırk çoranın kendisini bulacağını ve ölene kadar yanında olacaklarını söyler (Mambetakunov, 1995: 58).

-Küçük yaşta ana ve babasını kaybeden Bakay'a, yedi yaşında rüyasında gördüğü derviş, Manas'ın yanında olmasını söyler ve Bakay gelip Manas'ı bulur. Manas, Bakay'dan kendisine atalık etmesini ister (Mambetakunov, 1995: 59).

-Manas ve kırk çorası zalim Alooke hanın kötülüklerini Aykoco'dan duyup onunla savaşmak üzere atlanırlar ve Alooke'nin ordusunu perişan ederler (Mambetakunov, 1995: 63, 65).

-Kıtaylar ve Mançular tekrar Manas'ın üstüne geldiğinde, çoralar “giymen için elbise, gitmen için yol olmaya geldik” diyerek Manas'ın yanına gelirler (Mambetakunov, 1995: 97).

2.23.Mutluluk

-Manas, yarışlar sırasında çoraları ve kendisi yendikçe mutlu olur (Mambetakunov, 1995: 93-95).

2.24.Samimiyet

-Eser boyunca çoralar Manas'a samimiyetle bağlıdır ve gerektiğinde onun yanında canlarını feda edebilirler (Mambetakunov, 1995: 155180).

2.25.Arkadaşlık

-Manas, Bakay ve Acıbay kollarını kesip kan çıkararak birbirlerinin kanlarını karıştırıp ant içerler (Mambetakunov, 1995: 60).

-Manas yanına çora olmak üzere gelen yiğitlere, at ve elbise verir, onları evlendirir (Mambetakunov, 1995: 62).

-Ulak hanın yeni doğan bebeği eteğine koyup Manas'a çora olması için getirdiğinde, Çıyırdı, Sergek adı verilen bu bebeği büyütür ve o da Manas'a çora olur (Mambetakunov, 1995: 62).

-Manas, Kıtaylar tarafından şehit edilen çoralarının intikamını almak ister (Mambetakunov, 1995: 166).

3.SONUÇ

Eğitimin amaçlarından biri de bir milletin sahip olduğu değerleri nesillere aktarmaktır. Bu amaç, okullardaki öğretim sürecinde gerçekleşeceği gibi, öğretim ile uyumlu ve bir ebeveyn ya da öğretmen desteğinde okunacak edebi eserler vasıtasıyla da değer aktarımının yapılması mümkündür. Okuma kitaplarının öğrencilerin ilgisini çekecek mahiyette olması, hedefe ulaşmada etkili olacaktır. Öte yandan, edebi eserlerin farklı türleri, değerlerin belli gruplarının öncelikli aktarımını sağlar. Elbette tarihî bir romanla pastoral bir şiirin aktardığı değerler birbirinden farklı olacaktır. Bu gerçekten hareketle, bu çalışmada çocukların okumasına uygun hâle getirilen Manas Destanı değerlendirilerek bir kahramanlık destanı vasıtasıyla, hangi değerlerin aktarıldığı tespit edilmeye çalışılmıştır. *Ayköl Manas* isimli eserde bu konuda elde edilen sonuçlar maddeler hâlinde şu şekildedir:

1. Eserde temizlik, sadelik ve nezaket dışındaki diğer değerlerin aktarımı yapılmaktadır. Bu üç değer için aktarılmamıştır demek doğru olmaz; bu değerler destanın konusu dışında kalmıştır.

2. Eserde aktarılan değer sıklığı: Özgürlük 14 ve bağımsızlık 4, toplam 18; iş birliği 12, misafirperverlik 11, dayanışma 8, estetik 8, vatanseverlik 6, aile birliğine önem verme 6, bilimsellik 5, arkadaşlık 4, , saygı 4, adil olma 3, çalışkanlık 2, dürüstlük 2, yardımseverlik 2, barış 1, duyarlılık 1, hoşgörü 1, sevgi 1 sorumluluk 1, sağlıklı olmaya önem verme 1, alçak gönüllülük 1, mutluluk 1, samimiyet 1.

3. Özgürlük ve bağımsızlık birbirini destekleyen kavramlar olarak destanda 18 yerde aktarılma sıklığıyla destanın konusuyla uyumlu olarak en önde gelen değer durumundadır.

4. Bir kahramanlık destanı olmasına rağmen estetik konusunda da önemli ölçüde değer aktarımı yapılabildiği görülmektedir.

5. Misafirperverlik, Türk milletin genel karakteri olarak destana yaygın bir şekilde yansımıştır.

6. Destanda en az tespit edilen değerler barış, duyarlılık, sevgi, sağlıklı olmaya önem verme, alçak gönüllülük, samimiyettir. Bu

7. Destanda doğrudan sorumluluk ile ilgili örnek sayıca az olmakla birlikte, destanın tamamına halka ve yurda karşı sorumluluk duygusu hakimdir.

KAYNAKLAR

Baş, B. ve Biros Y. (2019). Çeviri Çocuk Edebiyatı Eserlerinde Yer Alan Değerler Üzerine Bir Araştırma. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 7(4), 1095-1114.

Mambetakunov, K. (1995). *Ayköl Manas*, Bişkek: Kırgızistan Basması.

“QUTADG‘U BILIG”DAGI MAQOLLAR VA AFORIZMLARDA MILLIY VA UMUMINSONIY QADRIYATLARNING AKS ETISHI

Mushtariy XOLMURADOVA

Doç. Dr., Filologiya Fanlari Bo‘Yicha Falsafa Doktori, Alisher Navoiy Nomidagi Toshkent

Davlat O‘zbek Tili va Adabiyoti Universiteti mushtariy.xolmuradova@mail.ru

ANNOTATSİYA

Maqollar xalq tomonidan yaratilgan hikmatlar bo‘lib, ularning negizida xalq donishmandligi yotadi. Tadqiqotimizda Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig” asarida qo‘llangan maqollarning bugungi kundagi ahamiyati, xalq dunyoqarashini ifodalovchi jihatlari yoritilgan. Maqollarning badiiy qiymati, asar muallifining o‘ziga xos o‘xshatishlardan, metaforalardan va boshqa badiiy vositalardan mohirona foydalanganligiga e‘tibor qaratilgan. Asarda turkiy tillarda keng yoyilgan maqollarga mazmunan mos bo‘lgan hikmatli so‘zlar keltirilgan. Ushbu barqaror birikmalar bugungi kun uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi. “Qutadg‘u bilig”dagi bir qator aforizmlarda hayotiy tajriba asosidagi hikmatlar ham aks etgan. Ularda xulosa to‘g‘ridan to‘g‘ri tinglovchi hukmiga havola qilinadi. Aforizmlar muayyan tajribaga asoslanishi, ijtimoiy turmush tarzidagi voqelikka aloqador bo‘lishi bilan maqollarga o‘xshaydi, ijodkorning individual yondashuvi bilan maqollardan farqlanadi. Aforizmlar tarkibida xalq madaniyati, dunyoqarashiga xos tushunchalarni aks ettiruvchi leksik birliklar kuzatiladi. Shu bois aforizmlar milliy qadriyatlarni, madaniy munosabatlarni aks ettirishda ahamiyatlidir. Asar matnida qo‘llangan ayrim aforizmlar psixologik, genetik asosga ega bo‘lib, bu inson tabiati, ruhiyatining murakkabligi bilan belgilanadi. Insonning ruhiy olami, ichki dunyosi sonsiz kechinmalar, tuyg‘ular jamlanmasi sifatida bir qator belgilarga ega bo‘lib, ular nasldan naslga o‘tadi. Shu bois inson tabiati, ruhiyati, fe‘l-atvorini tabiiy, tug‘ma, o‘zgarmas belgilar hamda ijtimoiy muhit ta‘sirida shakllanadigan xususiyatlar tashkil etadi. “Qutadg‘u bilig”dagi aforizmlarni o‘rganish xalq dunyoqarashi, qadriyatlarini anglashda, leksik jarayonlarni o‘zlashtirishda ahamiyatlidir. Tadqiqotimizda aforizmlarning lingvokulturologik xususiyatlari va insonlar hayotida tutgan o‘rni ham yoritilgan.

Kalit So‘zlar: Yusuf Xos Hojib, “Qutadg‘u bilig”, aforizm, maqol, bilim, zakovat

ULUSAL VE EVRENSEL DEĞERLERİN "KUTADGU BİLİĞ"DEKİ ATASÖZLERİ VE ÖZDEYİŞLERDE YANSIMASI

ÖZET

Atasözleri halk tarafından yaratılan hikmetlerdir ve halk bilgeliliğinin temelini oluşturur. Çalışmamızda Yusuf Has Hacib'in Kutadgu Bilig eserinde kullanılan atasözlerinin günümüzdeki önemi, halkın dünya görüşünü ifade eden yönleri belirtilmiştir. Atasözlerinin edebî değeri, yazarın kendine özgü benzetmelerden, metaforlardan ve diğer sanatsal ifadelerden verimli bir şekilde yararlandığına dikkat çekilmiştir. Kutadgu Bilig eserinde Türk Lehçelerinde yaygın olarak kullanılan atasözlerine anlamca uygun olan özdeyişler de yer alır. Bu kalıp ifadeler günümüzde de çok önemlidir. Kutadgu Bilig'deki bazı özdeyişler deneyimlere dayanan bilgeliği yansıtır. Bu özdeyişlerde hüküm dinleyiciye doğrudan doğruya belirtilmektedir. Özdeyişler belirli bir deneyime dayanması, sosyal yaşam tarzıyla ilgili olması bakımından atasözlerine benziyor, sanatçının bireysel bakış açısıyla farklıdır. Özdeyişler halkın kültürünü ve dünya görüşünü yansıtan kelimebirimleri içermektedir. Bu nedenle özdeyişler ulusal değerleri ve kültürel ilişkileri yansıtmada önemlidir. Bazı özdeyişler psikolojik, genetik temellere sahiptir ve insanın huyunun, ruhunun karmaşıklığı ile açıklanır. İnsanın ruhsal dünyası, iç dünyası sonsuz değişimler, duyguların birleşimi olarak çeşitli belirtilere sahiptir ve nesilden nesile aktarılmaktadır. Böylece insanın huyunu, ruh halini, davranışlarını doğal, değişmez işaretler ve sosyal çevrenin etkisi altında şekillenen özellikler oluşturur. Kutadgu Bilig'deki özdeyişlerin incelenmesi, halkın dünya görüşünü, değerlerini anlamada ve kelime dağarcığını zenginleştirmede önemlidir. Çalışmamızda özdeyişlerin kültürbilimsel özellikleri ve insanların hayatındaki yeri de açıklanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig, özdeyiş, atasözü, bilgi, zeka

REFLECTION OF NATIONAL AND UNIVERSAL VALUES IN PROVERBS AND SAYINGS IN “KUTADGU BİLİĞ”

ABSTRACT

Proverbs are wisdom created by the people and form the basis of folk wisdom. In our study, the current importance of the proverbs used in Yusuf Has Hajib's work Kutadgu Bilig and their aspects that express the world view of the people are stated. The literary value of proverbs has been pointed out that the author makes efficient use of unique similes, metaphors and other artistic expressions. In his work Kutadgu Bilig, there are also quotes that are compatible with the proverbs commonly used in Turkish Dialects. These formulaic expressions are still very important today. Some sayings in Kutadgu Bilig reflect wisdom based on experience. In these quotes, the ruling is stated directly to the listener. Aphorisms resemble sayings that are based on certain experiences related to societal lifestyle, differing from maxims associated with the individual orientation of the creator. Within aphorisms, lexical units reflecting folk culture and perceptions specific to worldview are observed. Therefore, aphorisms are significant in reflecting national values and cultural relationships. Some sayings have psychological and genetic foundations and are explained by the complexity of human nature and soul. The spiritual world and inner world of man has various symptoms as endless changes and combination of emotions are transmitted from generation to generation. Thus, human habit, mood and behavior are formed by natural, unchangeable signs and characteristics shaped under the influence of the social environment. Examining the sayings in Kutadgu Bilig is important in understanding the worldview and values of the people and enriching their vocabulary. In our study, the cultural linguistic features of proverbs and their place in people's lives are also explained.

Keywords: Yusuf Has Hajib, Kutadgu Bilig, quote, proverb, knowledge, intelligence.

Aforizmlar taniqli, ijodkorlar, mutafakkirlar tomonidan yaratilgan hikmatlar bo‘lib, ularning negizida xalq donishmandligi yotadi. Yusuf Xos Hojibning “Qutadg‘u bilig” asarida mazmunan turkiy tillarda keng yoyilgan maqollarga mos aforizmlar keltirilgan. Ushbu barqaror birikmalar bugungi kun uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi.

“Qutadg‘u bilig”dagi bir qator aforizmlarda hayotiy tajriba asosidagi hikmatlar aks etgan.

Bunday aforizmlarda xulosa to‘g‘ridan to‘g‘ri tinglovchi hukmiga havola qilinadi.

Yaxshi qiliq oq sut bilan kirsar, O‘lim kelib tutmaguncha o‘z tarzini o‘zgartirmaydi (866- bayt) [4]

Misralarda ifodalangan g‘oya bugungi kundagi Sut bilan kirgan jon bilan chiqar [6,79] maqoliga to‘g‘ri keladi. Bu aforizm psixologik, genetik asosga ega bo‘lib, inson tabiati, ruhiyatining murakkabligi bilan belgilanadi. Inson olami, ichki dunyosi sonsiz kechinmalar, tuyg‘ular jamlanmasi sifatida bir qator belgilarga ega bo‘lib, ular nasldan naslga o‘tadi. Shu bois inson tabiati, ruhiyatini, fe‘l-atvorini tabiiy, tug‘ma, o‘zgarmas belgilar hamda ijtimoiy muhit ta‘sirida shakllanadigan xususiyatlar tashkil etadi. Mazkur aforizmda inson tabiatining o‘zgarmas, tug‘ma belgilari, genetik qirralari nazarda tutilgan. Sut leksemasi “tug‘ilish” va jon “o‘lim” tushunchalari bilan bog‘liq holda o‘zaro mantiqiy oppozitsiyani hosil qilib, ta‘sirchanlikka xizmat qilgan. Mijozga aralashib yaratilgan qiliq, o‘lim buzmaguncha also buzilmaydi. Ona qornida vujud bo‘lgan qiliq, odat, qora yer qa‘rida ketadi. Agar yaxshi kishining yomondan do‘sti bo‘lsa, yaxshining qiliqlari ham shuning tengida yomonga aylanadi.

Rizqli, mard kishi uchun mol-dunyo (hech) kamaymaydi, Tug‘ilgan [ya‘ni bunyod bo‘lgan] oqqush uchun don (hech) kamaymaydi (2020-bayt) [4]

Ushbu aforizm mazmuni bugungi kunda ham qo‘llanayotgan Har kim o‘z rizqi bilan tug‘iladi maqoliga hamohangdir. Sharq pedagogikasida har kimning o‘z rizqi bilan tug‘ilishi, serfarzand oilalarda har bir bolaning rizqi borligi, Olloh uni rizqi bilan yaratganligi haqidagi ko‘plab rivoyatlar, hikmatlar uchraydi. Mazkur aforizmda ham jonzotlarning rizqi bilan yaratilganligi ta‘kidlangan. Shuning barobarida, birovning nasibasi birovga yuqmasligi, har kim o‘z nasibasiga yarasha ne‘matga ega bo‘lishi haqidagi botiniy mazmun ham yashiringan. Mahmud Koshg‘ariyning “Devonu lug‘otit turk” asarida shunga o‘xshash maqolni ham uchratishimiz mumkin: “Og‘ilxonada buzoq tug‘ilsa, ariq bo‘yida o‘t unadi”. Chaqaloq tug‘ilganidan boshlab uning rizqi butun dunyoga sochiladi. U butun umr mobaynida ana shu rizqini terib yuradi. Olloh tomonidan berilgan rizqni hech kim tortib ololmaydi.

Ayrim aforizmlarda hayot, turmush tajribasi asosidagi xulosalar shunchaki hukm tarzida bayon qilinib qolmasdan, natija ta'kidlanadi, tinglovchi nasihat asosida da'vat qilinadi:

Qoraga yaqinlashma, ey asli oq, Oqqa qora tez yuqadi, ko'ring (4136-bayt) [4]

Bu aforizm Yomonga yaqinlashsang, balosi yuqar, Qozonga yaqinlashsang — qorasi maqoli mazmuniga to'g'ri keladi. Aforizmida sharq rivoyat, maqollaridagi nasihat mazmuni aks etgan. Ushbu aforizm Yaxshi bilan yurding — yetding murodga, yomon bilan yurding — qolding uyatga maqoli mazmuniga mos keladi. Bu o'rinda kishiga muhitning ta'siri qanchalik muhimligini aytib o'tishimiz mumkin. Xalqimizda "Do'sting kimligini aytasang, men sening kimligingni aytaman" degan maqol ham mavjud. Yomonga aralashgan kishining xulqi yomon barobarida yomon bo'ladi. Inson doimo yaxshi odamlar bilan do'st tutinsa, yaxshi odamlar davrasida yursa, uning o'zi ham, ichki dunyosi ham ezgulikka to'lib boraveradi.

Dushman birgina bo'lsa ham zarari ming-mingdir, Minglab do'sting bo'lsa ham ozligi birga tengdir [ya'ni bir kabi ozdir] (4087-couplet) [4]

Ushbu aforizm dushmanning bir bo'lsa ham ko'pligi, do'stning ming bo'lsa ham ozligi bayon qilingan. Aforizmda xalq og'zaki ijodidagi muqobili: "Do'sting mingta bo'lsa ham oz, dushmaning bitta bo'lsa ham ko'p". Bu aforizm ham nasihat xarakterida bo'lib, ijtimoiy munosabatlarda ziddiyatga bormaslikka, odamlar bilan do'st bo'lishga da'vat qiladi. Dushman oz bo'lsa ham zarari mingdir. Dushmanli kishilar hech qachon shodlik topmagan. "Bilimlarning so'zlari yer uchun suv kabi, Suvni oqizilsa, erda anvoyi ne'matlar unadi" (958-bayt) [4]

Bilimli insonning so'zlari suvga qiyos qilingan. Suv tabiat va inson, jamiki jonzorlar uchun ob-hayot manbaidir. Bilimli kishi ham jamiyat, davlat uchun suv va havodek zarur. Birgina oqil va dono kishi minglab nodon va aqlsiz odamlardan afzalroqdir. Nodon kishi jamiyat uchun xatarlidir. Chunki nodonning aqli bo'lmaydi, uni turli g'arazli niyatli kishilar o'z oqimlariga yurgizishlari mumkin. Dono va oqil kishi esa o'z qarashlarida sodiq turadi. Hech qanday kuch uni o'z maqsadidan va maslagidan chalg'ita olmaydi. Nodonning tili doimo berk bo'lishi kerak. Bilimlarning tili so'zga erkin bo'lishi lozim. Oquvchi zilol buloqning suvi kamaymaganidek, bilimli kishining ovozi ham kamaymaydi. Dono kishi chim o'sadigan yer kabi bo'ladi, u yerning qayeriga oyoq urilsa, o'sha yerdan suv chiqadi. Nodon kishining ko'ngli cho'l kabi bo'ladi. Yemish, o't o'sishi u yoqda tursin, unga daryo oqib kirsam ham to'lmaydi.

Kishi ko'ngli tubsiz dengiz kabi,

Bilim inu kabi (uning) tubida yotadi (208-bayt) [4]

Yuqoridagi baytda inson ko'ngli tubsiz dengizga qiyos qilinadi. Bilim esa ana shu dengiz tubidagi injuga o'xshatiladi.

Alisher Navoiyning "Muhokamat ul -lug'atayn" asarida ham mana shu qarashlarga yaqin fikrlar qayd etilgan:

"... so'z bir dur bo'lib, uning daryosi ko'ngildir. Ko'ngil shunday bir manzilki, unda katta-kichik ma'nolar mujassamdir. Bu shunga o'xshaydiki, gavhar daryodan g'avvos yordamida chiqariladi, uning qiymati esa, toshiga qarab ma'lum bo'ladi. So'z duri ham ko'ngildan so'zga chechan kishi vositasi bilan nutq sharafiga erishadi, uning qiymati ham o'zining darajasiga qarab shuhrat qozonadi va hamma yoqqa yoyiladi" [1, 1].

Zakovat ko'rki so'zdir, bu tilning ko'rki so'zdir,

Kishining ko'rki yuzdir, bu yuzning ko'rki ko'zdir (271-bayt) [4]

Inson aql-zakovatining ifodasi uning so'zlarida aks etadi. Kishining qanday so'zlashiga qarab uning bilimi, dunyoqarashini bilib olsa bo'ladi. Shuning uchun ham zakovatning ko'rki, bezagi so'z bo'lganidek, insonning ko'rki yuz, bu yuzning ko'rki ko'zdir. Inson o'z so'zini tili orqali so'zlaydi, so'zi yaxshi bo'lsa, yuzi suvlanadi, ya'ni obro' topadi.

Kimki ishda shoshilsa, ilgari lasa, u kech qoladi,

Shoshilib qilingan ishlar oqibati ayanchli bo'ladi (543-bayt) [4]

Shoshib qilingan ish har doim muvaffaqiyatsizlikka uchraydi. Shoshilib qilingan ovqat zaharga aylanadi. Shuning uchun ham barcha ishni hotirjamlik bilan amalga oshirish kerak. Shoshqaloqlik barcha adashgan kishilarning ishidir. Ehtiyotkorlik esa barcha ezgu kishilar tutadigan yoʻldir.

Qachon qahrining kelsa, oʻzingni tut, sabrli boʻl, Sabrli kishining sevinchi oldida (1304-bayt)[4]

Kishi sabr qilsa buzilgan ishlari toʻgʻirlanadi. Kishi sabr qilsa, oʻz tilagini topadi. Insonning hayotida biror bir mashaqqat, qaygʻu-alam boʻlsa, ularga sabr qilsa, bu mashaqqatlar ortidan shodlik va sevinchlar keladi. Sabr qilmoq insonlarning ziynatidir. Sabr bilan kishi bamisoli koʻkka ham yoʻl topadi. Sabrli kishi murod-maqsadiga erishadi. Kishining jahli chiqqanda aqli ketadi. Qahri kelgandaham oʻzini tuta biladigan, oʻzini boshqara oladigan insonlar irodali insonlardir.

Nopok narsani xalq suv bilan yuvib poklaydi,

Agar suv ifloslansa, u nima bilan yuvib poklanadi? (2074-bayt)[4]

Suv-hayot manbai. Suv qayerga borsa oʻsha yerda anvoyi neʼmatlar unadi. Inson oziq-ovqatsiz yashay oladi, ammo suvsiz yashay olmaydi. Inson suv bilan oʻzini poklaydi, ammo suv ifloslansa, uni kim tozalaydi? Bu oʻrinda muallif insonlarni tabiatni asrab-avaylashga, uni ifloslantirmaslikka daʼvat etadi. Chunki tabiat qonunlari buzilsa, butun insoniyat ham halok boʻladi. Bugungi kunda mana shu qonuniyat buzilmoqda. Suvga turli xil chiqindilar tashlanmoqda, natijada atrof-muhit zarar koʻrmoqda. Buning natijasida turli xil suv toshqinlari, zilzilalar sodir boʻlmoqda. Atrof-muhitga zarar yetkazmaslik, suvni asrab-avaylash haqida muqaddas manbaarimizda aytib oʻtilgan.

Qaysi narsaga koʻp mehnat qoʻshilsa,

Kishi qaysi narsaga umrini sarf qilsa, oʻsha narsa u uchun shirin jon barobarida sevimli boʻladi. Inson nimagadir mashaqqat bilan, qiynalib erishsa, ana oʻsha erishgan narsasi u uchun qadrlı boʻladi. Kishining mehnati behuda ketsa, u uzoq yillar ana shu mehnatiga achinadi. Osonlik bilan erishilgan narsa beqadr boʻladi.

Qarilikning ishlarini yigitlikda qilgin,

Qarigach kuch ketadi, yosh yetishmaydi (4588-bayt)[4]

Inson umri yeldek oʻtib ketadi. Bir nafas esgan shamol misoli vaqtni tutib boʻlmaydi. Inson qarigach, belidan quvvati, oyoqdan madori, koʻzidan nuri ketadi. Shuning uchun qarilikning ishlarini ham yoshikda bajarish zarur. Kishi umrim behuda oʻtmasin, qariganimda afsus chekmayin desa, yoshligida kasb-hunar oʻrganishi, ilm olishi zarur. Ana shunda yoshlikda olingan bilim va egallangan kasb-hunarning farogʻatini qariganda koʻradi.

Uy olmoqni istasang, qoʻshnilarini surishtir,

Yer olmoqni istasang, suvini surishtir (4444-bayt) [4]

Oʻzbek xalqida “Bir qizga yetti qoʻshni ota-ona”, “Hovli olma qoʻshni ol”, “Yomon qoʻshni yovdan yomon” [6,126] kabi maqollar mavjud. Bundan koʻrinib turibdiki, turkiy xalqlarda qoʻshni juda katta ahamiyatga ega boʻlgan. Yusuf Xos Hojib ham oʻzining “Qutadgʻu bilig” asarida qoʻshni masalasiga katta eʼtibor bergan. Biror bir joydan uy olishni istagan kishi, avvalo, qoʻshnilarni surishtirishi kerakligi aytib oʻtilgan. Chunki qoʻshni yomon boʻlsa, kishida halovat boʻlmaydi. Yaxshi qoʻshni esa qarindoshdan ham azizroq boʻladi.

Kaltak yarasi bitadi, tez sedan chiqadi,

Til bilan soʻksa bitmaydi, zahri abadiy qoladi (2541-bayt) [4]

Asarda keltirilgan bu aforizm oʻzbek xalqiga maʼlum va mashhur boʻlgan “Tigʻ jarohati bitar, til jarohati bitmas” maqoliga toʻlaligicha mos tushadi. Bundan koʻrinib turibdiki, “Qutadgʻu bilig” asarida keltirilgan aforizmlar bugungi kun uchun ham oʻz ahamiyatini yoʻqotmagan.

“Qutadgʻu bilig”dagi aforizmlarning lingvistik qiymatini quyidagilar bilan izohlash mumkin:

-aforizmlar muayyan tajribaga asoslanishi, ijtimoiy turmush tarzidagi voqelikka aloqador boʻlishi bilan maqollarga oʻxshaydi, ijodkorning individual yondashuvi bilan ulardan farqlanadi;

-aforizmlar tarkibida xalq madaniyati, dunyoqarashiga xos tushunchalarni aks ettiruvchi leksik birliklar kuzatiladi. Shu bois aforizmlar milliy qadriyatlarni, madaniy munosabatlarni aks ettirishda ahamiyatlidir;

-aforizmlarda muayyan tilning qadimgi taraqqiyot bosqichlariga xos leksik birliklar saqlanib qoladi;

-aforizmlarning yozma xarakterga ega ekanligi maqollar matni orqali yetib kelmagan tushunchalar, qarashlar, fikrlarni ham ifoda etish, keyingi avlodga yetkazish imkonini beradi.

“Qutadg‘u bilig”dagi aforizmlarni o‘rganish xalq dunyoqarashi, qadriyatlarini anglashda, leksik jarayonlarni o‘zlashtirishda ahamiyatlidir.

KAYNAKLAR

Arat, R.R. (1979). *Kutadgu Bilig (index)*. Istanbul. BAŞER, S. (1990) Kutadgu Bilig'de Kut ve Töre. Ankara. Koshg‘ariy, M. (1963). *Devonu lug‘otit turk*. Toshkent.

Mallayev, N. (1976). *O‘zbek tili tarixi*. Toshkent: O‘qituvchi.

Севортян, Э.В. (1974). *Этимологический словарь тюркских языков (Общетюркские межтюркские основы на гласные)*. М.: Наука.

Sodiqov, Q. (2006). *Turkiy yozma yodgorliklar tili: adabiy tilning yuzaga kelishi va tiklanishi*. Toshkent.

Vardar, B. (2007). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul. YUSUF XOS HOJIB (2011). *Qutadg‘u bilig*. I,II,III,IV. Toshkent: Jahon print.

O‘zbek tilining izohli lug‘ati. I-V jild. (2006-2008). Toshkent: O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi. O‘zbek xalq maqollari (2005). Toshkent. Sharq

Древнетюркский словарь (1969). Ленинград: Наука.

EDEBÎ ESERLER VE KÜLTÜR MİRASI ESERLERLE İLGİLİ ELE ALINAN FARKLI KONULAR

KIRK KIZ KARAKALPAK DESTANINDA KAHARMANLIK VE AŞK MOTİFİ

Muzaffar AZATBAEV

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi, Denizli/Türkiye,
muzaffarazatbaev584@gmail.com, <https://orcid.org/0009-0005-2120-3581>.

ÖZET

Karakalpak halk destanı “Kırk Kız” kahramanlık ve aşk temalarını başarıyla harmanlayan özgün bir eserdir. Türk dilli halkların sözlü şiir geleneğinde öne çıkan bu destan, kadın karakterleri sadece erkeğin eşlikçisi değil, aynı zamanda bağımsız savunucular olarak konumlandırılmasıyla da dikkat çeker. Gülayım’ın liderliğindeki kırk kız, topraklarını korumak ve işgalcilere karşı direnmek amacıyla savaşa girer. Destan, Gülayım’ın nadir güzelliği ve kahramanlığı ile ün kazanmasını ve sevgilisi Arıslan ile olan hikâyesini içerir. Hikâye, Harezm bölgesindeki XVIII. yüzyıl çatışmalarını ve savaşları da içererek çok katmanlı bir edebî ve tarihi anıt olma özelliği taşır. Destan, Gülayım ve Arıslan’ın liderliğindeki kahramanların, adalet, vatanseverlik ve milletler arası dostluk ideallerini yansıtmaktadır. Aynı zamanda, destanda ana karakterin yanında yer alan genç savaşçı kızların kahramanlığının tasvir edilmesi eseri diğer Türk destanlarından ayıran bir özelliktir. Ana motiflere ek olarak kale inşası, güzellik ve cesaret, yiğitlik, Gülayım’ın atı Aktamker’in davranışları gibi imgelere de yer verilmesi destanı daha okunaklı kılmaktadır. Destanın sonunda Gülayım’ın zaferi, adaletin, sevginin ve aile bağlarının her zaman galibiyet ile sonuçlandığının göstergesi niteliğindedir. Harezm halkının Gülayım ve Arıslan’ı kendilerine han olarak seçmesi, halkın cesarete verdiği değeri simgelemektedir. Gülayım’ın liderliğindeki direniş, adaletin sağlanması ve umudun ön plana çıkması, destanın esas unsurlarındandır. Bu destan, özgün konusu, güçlü kadın karakterleri ve derin temalarıyla Türk halk edebiyatında kendine benzersiz bir konum edinmiştir.

Anahtar sözcükler: Karakalpak Destanı, Gülayım ve Kırk Kız, Destan Motifleri.

HEROISM AND LOVE MOTIF IN KIRK KIZ KARAKALPAK EPIC

ABSTRACT

The Karakalpak folk epic "Forty Girls" is a unique work that masterfully blends themes of heroism and love. Standing out in the oral poetry tradition of Turkic peoples, this epic also draws attention with its portrayal of female characters not only as companions to men but also as independent defenders. Led by Gulayim, the forty girls engage in a war to protect their lands and resist invaders. The epic narrates Gulayim's rise to fame for her exceptional beauty and heroism, and her love story with Aryslan. Set against the backdrop of the 18th-century conflicts and wars in the Khorezm region, the story acquires a multilayered literary and historical monumentality. The epic reflects the ideals of justice, patriotism, and international friendship championed by the heroes led by Gulayim and Aryslan. At the same time, the depiction of the heroism of the young female warriors accompanying the main character distinguishes the work from other Turkic epics. In addition to the main motifs, the use of imagery such as castle building, beauty and courage, bravery, and the behavior of Gulayim's horse Aktamker makes the epic more readable. Gulayim's victory at the end of the epic signifies the triumph of justice, love, and family ties. The Khorezm people's choice of Gulayim and Aryslan as their khan symbolizes the value they place on courage. Gulayim's leadership of the resistance, the establishment of justice, and the prominence of hope are the essential elements of the epic. With its original subject matter, strong female characters, and profound themes, this epic has earned a unique place in Turkic folk literature.

Keywords: Karakalpak Epic, Gulayim and Forty Girls, Epic Motifs.

GİRİŞ

Karakalpak halk edebiyatının zengin mirası içerisinde öne çıkan “Kırk Kız” destanı, kahramanlık ve aşk temalarını başarıyla harmanlayan nadir eserlerden biridir. Bu destan, Türk dilli halkların sözlü şiir geleneğinde özgün bir konuma sahiptir. Doğu’nun geleneksel sözlü ve yazılı eserlerinden ayrıran “Kırk Kız” kadın karakterlerini sadece erkeğin eşlikçisi, sevgilisi ve savaş arkadaşı olarak değil, aynı zamanda kendi halklarının ve vatanlarının bağımsız savunucuları olarak konumlandırmasıyla dikkat çekiyor.

1940 yılında, ünlü halk anlatıcısı Kurbanbay Tajibaev’in sözleriyle Karakalpakistan’ın Turtkul ilçesinde kaydedilen bu destan, halk arasında geniş bir üne kavuşmuş ve uluslararası alanda da tanınmıştır. “Kırk Kız” sadece antik çağ olaylarını değil, aynı zamanda XVIII. yüzyılda Harezm bölgesindeki ve Türkistan’daki savaş ve çatışmaları da içeren çok katmanlı bir edebî ve tarihi anıt olma özelliği taşıyor. Türk dillerindeki diğer destanlardan farklı olarak, “Kırk Kız” destanının baş kahramanları genç savaşçı kızlardır. Bu kahramanlar, kendi topraklarını korumak ve işgalcilere karşı direnmek amacıyla ortaya çıkmışlardır (Maksetov, 1980, s. 77).

Destan, vatanseverlik, adalet ve milletler arası dostluk ideallerini parlak bir şekilde yansıtarak dinleyicilerini etkilemektedir. Hikâyenin sonunda, işgalcilere karşı zafer elde eden ve bireysel mutluluklarına kavuşan kahramanlar, Harezm’in dört halkını temsil eden Karakalpaklar, Özbekler, Türkmenler ve Kazaklar’ın temsilcilerine ülkenin yönetimini devretmektedirler. Dil zenginliği, sanatsal karakterlerin gücü ve derinliği, edebî tekniklerin çeşitliliği bakımından “Kırk Kız” destanı, diğer halk destanları arasında öne çıkan bir eserdir. Sayfaları, canlı, özgün metaforlar, epitetler, abartmalar ve ritim değişimleri ile birlikte sayısız nakaratla doludur. Destanın belirgin bir özelliği de geleneksel cinsiyet rollerini aşarak kadın karakterlerini güçlü, bağımsız savunucular olarak sunmasıdır. Bu makalede, Karakalpak destanının kültürel ve tarihi önemini detaylı bir şekilde incelenecek, “Kırk Kız” destanının Türk halk edebiyatındaki benzersiz konumu keşfedilecektir (Maksetov, 1980, s. 95).

Destanın Epik Hikâyesi

Bilinmeyen zamanlarda geçen destan “Kırk Kız” eski şehir Sarkop’ta yaşayan ve altı oğlu bir kızı olan bay Alayar’ın hikâyesini anlatır. Altı oğlu ve dünyalar güzeli kızı Gülayım, Allayar’ın kutsal soyunu devam ettiriyordu. Gülayım, güzellik ve cesaretin mükemmel bir kombinasyonuna sahipti. Onun güzelliği öylesine ünlüydü ki, onu gören birçok yiğidin aklını başından alıyordu. Gülayım genç yaşta adasının üzerine bir kale inşa ederek, savaşa hazırlanır. Gülayım’ın liderliğindeki kırk kız, ata binme, ok atma ve kılıç kullanma gibi savaş sanatlarıyla eğitilir. Ancak, Kalmuk hükümdarı Surtayşa’nın tehdidiyle başa çıkmak zorundadırlar. Destan, Gülayım’ın nadir güzelliği ve kahramanlığı ile ün kazanmasını konu alır. Herkes Gülayımın kalbini kazanmaya çalışırken o rüyasında gördüğü yiğit Arıslan’a aşık olur. Diğer bir hikâye ise İran hükümdarı Nadir-şah’ın, Harezm’i fethetme arzusu ve bu süreçte Arıslan’ı Harezm’den uzaklaştırma çabalarını ele alır. Bu entrikalar, Harezm’in güçlü kahramanlarını ve güzel Altınay’ı hedef alır. Gülayımın bir sefere çıkmasını fırsat bilen Kalmuk lideri Surtayşa Sarkopa saldırır. Gülayım’ın sefiri Miywalı adlı adaya yerleşirken, Sarkop şehri korkunç bir felakete uğradı. Gülayım ve kızları, geri döndüklerinde şehirlerinin yıkılmış ve halkının çaresizce dağılmış olduğunu gördüler. Savaşın şiddeti, Sarkop’un kan gölüne dönmesine neden olur ve kahramanlarımızın karşılaştığı zorlu bir sınavı işaret eder. Gülayım, babasının mezarı üzerine yemin ederek intikam almak için yola çıkar. Ancak Arıslan ile tanıştığında, onları kutsal bir görevin beklediğini anlarlar. Birlikte, özgürlüğüne kavuşmayı hak eden halklarını kurtarmak ve Harezm’i yeniden özgürleştirmek için savaşır. Gülayım ve kızları, zorlu bir savaşın ardından Surtayşa’yı mağlup ederek, Kalmuk şehrini ele geçirdi. Sarkop’a döndüklerinde, Gülayım ve Arıslan, kırk gün boyunca düğün yapmışlar ve şehirlerini yeniden inşa ettiler. Bu zafer, Türkistan’da adaletin ve huzurun hakim olmasını sağladı. Destan, Gülayım ve Arıslan’ın öne çıkan kahramanlıklarını, entrikalarla dolu aşklarını ve zaferle dolu epik maceralarını içerir. Bu eşsiz hikâye, kahramanların cesaretleri, aşkları ve sadakatleri üzerinden unutulmaz bir epik destan örneği sunar (Vedat Uygur, 1999, s. 94).

Aşk Motifleri:**Gülayım'ın güzelliği**

Gülayım'ın güzelliği, destan boyunca birçok kişinin dikkatini çeker ve onun için yarışır. Bu aşk motifinde, Gülayım'ın güzelliği şöyle anlatılır:

*Xalayıq hayran qalganday,
Aqıllı, saqıy ken peyil,
Körgennin kewli tolganday,
Altı ulı bar edi.
Tal shıbıqtay tawlangan,
Altın kibi puwlangan,
Qara qashlı, qolan shashlı,
Jawdır kozlı shıyrın sözli,
Juqa erin qaymaqtay,
Awzı sulıw oymaqtay.*

“Gülayım'ın nadir güzelliği, onu gören birçok yiğidin aklını başından alıyordu. Herkes Gülayım'ın kalbini kazanmaya çalışırken, o rüyasında gördüğü yiğit Arıslan'a aşık olur” (Vedat Uygur, 1999, s. 115).

Gülayım ve Arıslan'ın Aşkı

Destanın merkezinde Gülayım ve Arıslan'ın aşkı yer alır. İkisinin de birbirlerine olan sevgisi, tüm zorluklara rağmen sarsılmazdır. Gülayım, Arıslan ile tanıştığında, onları kutsal bir görevin beklediğini anlar ve birlikte özgürlüğüne kavuşmayı hak eden halklarını kurtarmak için savaşır. İran hükümdarı Nadir-şah'ın, Harezm'i fethetme arzusu ve bu süreçte Arıslan'ı Harezm'den uzaklaştırma çabaları, aşk hikâyesine entrikalar getirir ve Arıslan ile Altınay'ın kardeşlik sevgisinde sınavdan geçirir.

Kahramanlık Motifleri:**Gülayım'ın Liderliği ve Cesareti**

Gülayım, destan boyunca liderlik ve cesaretiyle öne çıkar. Ata binme, ok atma ve kılıç kullanma gibi savaş sanatlarıyla eğitilmiş kırk kızın lideridir. Gülayım'ın cesareti destanda şöyle anlatılır:

*Ha, atalar atalar,
Janın otqa jaqpagan.
Peti kelgen waqıtta.
Gelleni toptay qaqpagan.
Qiyamet küñ tuwganda.
Eldi jawdan baqpagan.
Kerek emes tuwısqan.
Kerek emes bulardın.
Tuwısqanlıq jaqındı.*

Gülayım'ın liderliği, kahramanlık ve cesaretin simgesidir (Vedat Uygur, 1999, s. 105).

Savaşa Hazırlık ve Eğitim

Kırk Kız gece gündüz savaşa hazırlanırlar bu kadınların ne kadar cesur ve mert olduğunu göstermektedir.

Surtayşa'nın Mağlubiyeti ve Zafer

Gülayım ve kızları, zorlu bir savaşın ardından Kalmuk lideri Surtayşa'yı mağlup ederler ve Kalmuk şehrini ele geçirirler. Bu zafer, Türkistan'da adaletin ve huzurun hakim olmasını sağlar.

Şehirlerini Yeniden İnşa Etme

Gülayım ve Arıslan, zaferin ardından şehirlerini yeniden inşa ederler. Bu, kahramanların sadece savaşçı değil, aynı zamanda medeniyetin ve barışın temsilcileri olduklarını gösterir.

SONUÇ

Gülayım ve kızlarının yaşadığı acı dolu süreç, bir arada durmanın ve birbirine destek olmanın gücünü göstermiştir. Serbinaz'ın bilgeliği, tarihe not düşerek geçmişin hatırlanmasını sağlamış, adalet arayışı için bir ilham kaynağı olmuştur. Derbent dağlarındaki yeni yaşamları, umudu ve direnci simgelerken, Harezm'i terk eden kardeşin ve yiğit Arıslan'ın hikâyesi, zorluklara rağmen ayakta kalmayı ve birlikte yaşamının değerini vurgular. Bu destan, yaşanan acılara rağmen umudu ve dayanışmayı ön plana çıkararak, geleceğe umutla bakmanın mümkün olduğunu hatırlatır.

Gülayım ve kızlarının Surtayşa'nın zulmüne karşı verdiği mücadele, adaletin ve direncin zaferini simgeliyor. Destan sevgi, dayanışma ve cesaretin gücünü vurgularken, zorluklara karşı dik durmanın önemini anlatıyor. Gülayım'ın liderliğindeki direniş, Surtayşa'nın zorbalığına karşı durarak halkını özgürlüğe kavuşturuyor. Serbinaz'ın bilgeliği ve Arıslan'ın cesareti, hikâyenin kritik anlarında belirleyici rol oynuyor. Savaşın sonunda Gülayım'ın zaferi, adaletin, sevginin ve aile bağlarının ne kadar güçlü olduğunu gösteriyor. Türkistan'da adaletin sağlanması ve Gülayım ile Arıslan'ın evlenmesi, halkın huzur ve mutluluğunu simgeliyor; böylece Gülayım'ın liderliği, bölgeyi olumlu bir değişime taşıyor. Destanın ilerleyen bölümlerinde, Harezm'e sefer düzenleneceği haberinin ardından yaşanan olaylar, Gülayım'ın önderliğindeki direnişin zorlu sınavlarına işaret eder. Kodar'ın kellesinin alınmasıyla başlayan gelişmeler, Nadirşah ve askerlerinin karşısına çıkacakları büyük savaşın habercisidir. Bu süreçte, Arıslan'ın kız kardeşi Altınay'ın esaretten kurtarılması, kahramanlık ve dayanışmanın bir göstergesidir. Savaş meydanında Gülayım'ın önderliğindeki direnişçilerle Surtayşa'nın güçleri arasında yaşanan büyük savaş, Serbinaz'ın teke tek mücadelesi ve yaralanması, destanın dramatik zirvelerindendir. Gülayım ve Arıslan'ın birlikte hareket ederek Serbinaz'ı kurtarması, adaletin ve sevginin zaferini simgeler. Harezm halkının Gülayım ve Arıslan'ı ülkelerine han olarak seçmeleri, halkın özgürlük ve mutluluk arayışını yansıtır. Destan, Gülayım'ın liderliğindeki direnişin, adaletin sağlanması ve bölgede olumlu değişimlerin gerçekleşmesiyle mutlu bir sona ulaşır. Böylece, tüm zorluklara rağmen umudun ve dayanışmanın galip geldiği bir hikâye ortaya çıkar.

KAYNAKLAR

Adambaeva, T. (1991). *Jırav Namaları*, Nukus.

Maksetov, K. (1980). *Karakalpak Folklorı Kırık Kız*, Nukus.

Vedat Uygur, C. (1999). *Karakalpak Türkleri Edebiyatı*, Denizli: Özcan Ofset Matbaacılık.

ALISHER NAVOIYNING BIR G‘AZALI TAHLILI

Nasiba BOZOROVA PO‘LOTJONOVNA

Toshkent davlat yuridik universiteti dotsenti, filologiya fanlari nomzodi

e-mail: bozorova-76@mail.ru

ANNOTATSIYA

Hazrat Mir Alisher Navoiy Sharq adabiyotining qaysi janrida qalam tebratmasin, o‘z asarining shakl jihatdan tugal, mazmun va badiiyat nuqtayi nazaridan mukammalligiga to‘la erisha olgan. Ulug‘ shoir kamdan kam kishiga nasib etadigan savqitabiiy – tug‘ma iste‘dod, teran tafakkur, yuksak zavq va hol sohibi bo‘lgan. Mutafakkir shoirning har bir so‘zi avlodlar uchun o‘g‘itnoma, pandnoma, hikmatnomadir. Alisher Navoiy ijodida har qanday so‘z, shoir mahorati bilan betakror poetik obrazga ayladi. Bu fikrni Alisher Navoiy g‘azallarida qo‘llangan dahr, dunyo kalimalarining poetik maydonga ko‘chishi orqali kuzatsak.

Bilamizki, mumtoz she‘riyatimizda ko‘p hollarda dahr, dunyo va unga xos ishlar qoralanadi, lirik qahramonning dunyo bilan murosa qila olmasligi, kerak bo‘lsa undan yuz burishi, uni tark aylashidan so‘z yuritiladi. Bunday g‘azallar go‘yo hayot falsafasiga ziddek tuyuladi. Chunki yoshu qari – barcha uchun yashash zavqi ustun. Hech kim o‘z ixtiyori bilan hayotni qo‘yib, o‘limni ixtiyor etmaydi. Zero, go‘zallik, zavq, shavq hayot bilan muqarrar. Aslida, hayotsevarlik, go‘zallikka oshnolik boshqalarga nisbatan ko‘proq shoirlarga xos. Shunday ekan, unda nega mumtoz shoirlarimiz mudom davronu dahr, dunu jahonni yozg‘irishgan, undan nolishgan? Bu masalani hal etish uchun dunyo, davron va davrdan hasrat etilgan, undan qutulishga undalgan she‘rlarga chuqurroq nazar solib, shoir aytmoqchi bo‘lgan fikrni, poetik obrazlar mohiyatini to‘g‘ri ilg‘ash lozim. Shunda shoirlarning dunyoni “qoralab” inson hayotining betakrorligi, yashashning nechog‘li ulug‘ligi, olamning nihoyatda go‘zalligidan bahs yuritganiga amin bo‘lamiz. Shoir lirik qahramoni o‘z kechinmalari tasviri bilan o‘quvchini o‘zligiga nazar solishga, olam va odam haqiqatlarini mushohada etishga chorlayotganiga iqrar bo‘lamiz.

Maqolada ayni shu qarashlar Alisher Navoiyning “G‘aroyib us-sig‘ar” devonidan o‘rin olgan “Istasangkim urg‘asen davrong‘a tiyg‘i inqito’... “ deb boshlanuvchi g‘azali misolida yoritib berilgan.

Kalit so‘zlar: Alisher Navoiy, “G‘aroyib us-sig‘ar” devoni, dahr, dunyo, poetik obraz

ALISHER NAVAI'NIN BIR GAZALININ ANALIZI

ÖZET

Hazreti Mir Alişer Nevai, Doğu edebiyatının türü ne olursa olsun biçim, içerik ve sanat açısından mükemmelliğe ulaşmayı başarmıştır. Büyük şair, az sayıda insana ender olarak verilen doğal yeteneğin, derin düşüncenin, yüksek zevkin ve ruh halinin sahibiydi. Düşünceli bir şairin her sözü nesiller boyu bir derstir, bir hatırlatmadır, bir hikmettir. Alisher Navoi'nin eserindeki her kelime onun şiirsel becerisiyle eşsiz bir şiirsel imgeye dönüştü. Bu fikri Alisher Navoi'nin gazellerinde kullanılan dünya kelimelerinin şiir alanına taşınması üzerinden izleyelim.

Klasik şiirimizde çoğu zaman çağın, dünyanın ve ona bağlı şeylerin kınandığını, lirik kahramanın dünyayla uzlaşamayacağını, gerekirse yüz çevirmesi gerektiğinin söylendiğini biliyoruz. onu bırak ve bırak. Bu tür gazeller hayat felsefesine aykırı görünmektedir. Çünkü genç yaşlı herkes için yaşama zevki üstündür. Hiç kimse hayattan vazgeçerek ölümü seçmez. Sonuçta hayatla birlikte güzellikler, zevkler, heyecanlar kaçınılmazdır. Aslında şairler diğerlerine göre daha çok canlılık ve güzellik farkındalığıyla karakterize edilirler. Peki klasik şairlerimiz neden dünyayı yazıp ondan şikayetçi olmuşlardır? Bu sorunu çözebilmek için dünyaya, çağa ve çağa takıntılı olan şiirlere daha derinlemesine bakıp, bundan kurtulmaya çalışmak, şairin ifade etmek istediği düşüncelyi anlamak gerekir. şiirsel görüntülerin özü. O halde şairlerin dünyayı "kınadıklarından" ve insan yaşamının benzersizliğinden, yaşamının büyüklüğünden, evrenin olağanüstü güzelliğinden bahsettiklerinden emin olabiliriz. Şairin lirik kahramanının, yaşadıklarının anlatımıyla okuyucuyu kendine bakmaya, dünyanın ve insanın gerçeklerini gözlemlemeye davet ettiğini kabul ediyoruz.

Makalede bu görüşler Alisher Navoi'nin "Garayib us-sigar" divanından "Istasangkim urgasen davronga tiygi iqito" ile başlayan gazeli örneğinde vurgulanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Alisher Navoi, "Gharayib us-sigar" divanı, dönem, dünya, şiirsel imge

ANALYSIS OF ONE GAZEL BY ALISHER NAVOI

ANNOTATION

Mir Alisher Navoi was able to achieve perfection in terms of form, content and artistry, regardless of the genre of Eastern literature. The great poet was the owner of natural talent, deep thinking, high pleasure and mood, which is rarely given to a few people. Every word of a thoughtful poet is a lesson, a reminder, a piece of wisdom for generations. Any word in Alisher Navoi's work turned into a unique poetic image with his poetic skills. Let's observe this idea through the migration of the world words used in Alisher Navoi's ghazals to the poetic field.

We know that in our classical poetry, in many cases, the era, the world, and the things related to it are condemned, it is said that the lyrical hero cannot come to terms with the world, if necessary, he should turn away from it and leave it. Such ghazals seem to contradict the philosophy of life. Because young and old - the pleasure of living is superior for everyone. No one chooses death by giving up life. After all, beauty, pleasure, excitement are inevitable with life. In fact, poets are characterized by vitality and awareness of beauty more than others. Therefore, why did our classical poets write about the world and complain about it? In order to solve this problem, it is necessary to take a deeper look at the poems that are obsessed with the world, the era and the era, and try to get rid of it, and understand the idea that the poet wants to express, the essence of poetic images. Then we can be sure that the poets "condemned" the world and talked about the uniqueness of human life, the greatness of living, the extreme beauty of the universe. We admit that the lyrical hero of the poet invites the reader to look at himself, to observe the truths of the world and man with the description of his experiences.

In the article, these views are highlighted in the example of Alisher Navoi's ghazal, which begins with "Istasangkim urgassen davronga tiygi iqito" from "Garayib us-sigar" divan.

Keywords: Alisher Navoi, "Gharayib us-sigar" divan, era, world, poetic image

KIRISH

Mumtoz she'riyatimizda ko'p hollarda dahr, dunyo va unga xos ishlar qoralanadi, lirik qahramonning dunyo bilan murosa qila olmasligi, kerak bo'lsa undan yuz burishi, uni tark aylashidan so'z yuritiladi. Bunday g'azallar go'yo hayot falsafasiga ziddek tuyuladi. Chunki yoshu qari – barcha uchun yashash zavqi ustun. Hech kim o'z ixtiyori bilan dunyodan ketishni, yashashdan mahrum bo'lishni istamaydi. Zero, go'zallik, zavq, shavq hayot bilan muqarrar. Aslida, hayotsevarlik, go'zallikka oshnolik boshqalarga nisbatan ko'proq shoirlarga xos. Shunday ekan, unda nega mumtoz shoirlarimiz mudom davronu dahr, dunu jahonni yozg'irishgan, undan nolishgan? Bunday hukm chiqarishga bir oz shoshilmaylik. Dunyo, davron va davrdan hasrat etilgan, undan qutilishga undalgan o'sha she'rga chuqurroq nazar solib, shoir aytmog'chi bo'lgan fikrni, poetik obrazlar mohiyatini to'g'ri ilg'aylik. Shunda shoirlarimiz dunyoni "qoralab" inson hayotining betakrorligi, yashashning nechog'li ulug'ligi, olamning nihoyatda go'zalligidan bahs yuritganiga amin bo'lamiz.

Material va metodlar

Alisher Navoiyning "G'aroyib us-sig'ar" devoniga kiritilgan "Istasangkim urg'asen davrong'a tiyg'i inqito'.." misrasi bilan boshlanuvchi g'azalida ham insoniylik sharafi, inson uchun hayotning qanchalik yuksak qadr-qimmat kasb etishi xususida so'z boradi. G'azal mazmuniga ko'ra orifonadir. Unda lirik qahramon o'quvchini o'zligiga nazar solishga, olam va odam haqiqatlarini mushohada etishga chorlaydi:

Istasangkim urg'asen davrong'a tiyg'i inqito',
 Ul vido' etkuncha sen qilg'il burunrog' alvido'.
 Jon berib shirinu muhlik joh uchun ilgingda tiyg',
 Naz' vaqti sharbati marg istab aylaysen nizo'.
 Asrading katton kafan qilmoq uchun, ne sudkim
 Hashr bozorida beqiymatdurur mundoq mato'.

Maskaning oxir chu tufrog‘dur, ne o‘tkarmakdurur
 Madfaning ayvonig‘a ko‘k gunbazidin irtifo‘.
 Sandaloyin ev yasab, eldin ko‘rarsen sarzanish
 Kim, bu yanglig‘ ko‘rdi sandalniki, yetkurgay sudo‘.
 Yer o‘parsen rizq uchun minnat yukidin xam bo‘lub,
 Tengri yoringkim, qilibsen xush namoze ixtiro‘.
 Dur qulog‘ingda momuqdin bir chigitdur, el so‘zin
 Bu momuq birla chigitdin aylamassen istimo‘.
 Besha sherin gar zabun qilsang shijoatdin emas,
 Nafs itin qilsang zabun olamda yo‘q sendek shujo‘.
 Ey Navoiy, tengri asrorig‘a til mahram emas,
 Chok ko‘nglung ichra tutkim «jovaz-al-isnayni sho’» (Navoiy, 1988: 312).

Ramali musammani mahzuf (– V – – – V – – – V – – – V – foilotun foilotun foilotun foilun) vaznida yozilgan g‘azalning birinchi baytidanoq shoir lirik qahramon va dunyo o‘rtasidagi ziddiyatga e‘tibor qaratadi. Shoir ta‘kidicha, “davrong‘a tiyg‘i inqito” etmoq istagan, ya‘ni dunyoni o‘ldirmoqchi, yo‘q etmoqchi bo‘lgan odam dunyodan “burunrog‘ alvido” demog‘i lozim. Xo‘sh, shoir bu bilan nima demoqchi? Mufakkir shoirning insonni davron bilan vidolashuvga chorlashini qanday tushunish mumkin? Baytda tilga olingan bu tushunchada qanday poetik mazmun yashirin? Bu kabi savollarga javob topish uchun baytdagi “burunrog‘ alvido” birikmasiga e‘tibor qilish va undan ko‘zda tutilgan maqsadni oydinlashtirish lozim. Mazkur birikma tarixi va mundarijasini yoritish orqali esa ulug‘ shoirning poetik maqsadi ayonlashadi. Zero, adabiyotshunolarimiz ta‘kidlaganidek, Alisher Navoiy g‘azallaridagi diniy-tasavvufiy, ramziy-majoziy so‘z va timsollar she‘r mazmunini ochuvchi “kalit”, shoir qalbi tomon yetaklovchi yo‘l vazifasini o‘taydi.

Shoir butun g‘azal mazmunini, aytmoqchi bo‘lgan fikrlarini birgina “burunrog‘ alvido” birikmasiga singdira olgan. Bu birikma tasavvufda keng tarqalgan “O‘lmasdan burun o‘lish” g‘oyasini yodga soladi. Bu g‘oya payg‘ambarimiz Muhammad alayhissalomning inson ichidagi eng katta dushman – nafsning o‘limini e‘tiborda tutib aytgan “O‘lmasdan burun o‘ling” hadislari asosida yuzaga kelgan. Tasavvufda esa bu tushuncha valiylik martabalariga tashlanadigan ilk odim va ishning ibtidosida hosil bo‘ladigan kamol darajasi sifatida talqin etiladi (Uludağ, 1995: 405). Demak, g‘azalda ulug‘ bir mohiyat – o‘zligi tomon qadam tashlayotgan insonning bajarajak amallaridan so‘z yuritiladi. Shoir e‘tiroficha, inson dunyoga tiyg‘ urguncha, ichdagi dunyodorlik hissini yo‘qotishi, ko‘ngildagi molu davlatga bo‘lgan ishtiyoqni so‘ndirishi lozim. Zero, dunyoparastlik – nafs istagi. Nafs istaklari qalbdan ketishi bilan yangi ruhoniylar hayot boshlanadi. Shu bois g‘azalning ilk baytidanoq o‘zida ruhoniylar hayot zavqini topa olgan lirik qahramon o‘quvchini ham bu zavqdan bahramandlikka chorlaydi, “burunroq alvido” dan tug‘iladigan holning go‘zalligidan saboq beradi.

Aslida, insonni halokatga yetaklovchi, insonni insoniylikdan yiroqlashtiruvchi narsa – mo‘lu joh sevgisi. Hadisi sharifda ta‘kidlanganidek, suv urug‘ni undirgani kabi mol, shuhrat sevgisi ham qalbdan nifoq undiradi. Bu – hammaga ayon haqiqat. Biroq inson, baribir, o‘z shirin jonini halokatga olib boruvchi o‘sha amal, martaba yo‘lida qurbon qilaveradi. G‘azalning ikkinchi baytida mansabu martaba qayg‘usida umr o‘tkazgan, uning uchun hatto tig‘ bilan gunoh qilishdan ham toymaydigan kishining “naz‘ vaqti”, ya‘ni jon chiqar vaqtidagi qiyin holidan so‘z yuritiladi. Ulug‘ shoir bunday odamning ajal tezroq yetishini har qancha istab “nizo” qilishi befoydaligini ta‘kidlar ekan, bu achchiq holat haqida har bir kishi oldinroq o‘ylashi, amalu mansab uchun jon taloshmasligi, amal qayg‘usini shirin jondan ham ustun qo‘yishning oqibati xususida chuqurroq mushohada yuritishga chorlaydi.

Alisher Navoiy keyingi baytlarda ham ilohiy-irfoniy hukmlar asosida dunyoning o‘tkinchiligi, boylik, mol-mulkning baqosizligini turli badiiylar tasvirlar orqali bayon etadi. Chunonchi, shoir “katton kafan”, “hashr bozori” timsollari vositasida bu dunyoda to‘plangan, foydali ishga sarf qilinmay asralgan narsalarning mahshar kuni hech qanday qiymat kasb etolmasligini ta‘kidlasa, keyingi baytda insonning

tuproqdan yaralgani va qaytar joyi ham yana o'sha tuproq ekanini yodga oladi. Bu olamda barcha narsa o'tkinchi. Hamma narsa oxir-oqibat o'z asliga qaytadi, jumladan, inson ham. Shunday ekan, qabr ustida baland gumbaz qurmoq nega kerak? Oллоhning ustunsiz ayvoni – ko'k gumbazidan oshirib qanday narsa qurish mumkin?! Elning noroziligi, malomati ostida qurilgan “sandaloyin ev” – hashamdor uylar aslida bosh og'rig'idan o'zga narsa keltirmaydi-ku?!

Boylik ortidan quvish, hashamga berilish va ularga mehr qo'yish – insonni qalban buzadi. Keyin u bir qorin g'amida minnat yukidan xam bo'lib “yer o'pish” – o'zicha “namoz ixtiro” qilishdan ham toymaydi. Aslida rizqni keng qiluvchi ham tang qiluvchi ham Alloh. Insonning qaddi faqat Alloh uchun egilishi, uning cheksiz qudratini sharaflab yer o'pishi – sajda aylashi lozim. Lekin shoir tashbih orqali ishora etgan birovdan tama' aylab, rizq-ro'z, boylik, amalu-mansab ilinjida bandasiga qulluq qiladiganlar, minnatli rizqning minnatidan og'rinmay insoniylik qadr-qimmatining toptalishiga imkon yaratayotganlar har bir zamonda topiladi.

O'z qarashlarini turli o'xshatishlar asosida ifoda etgan shoir yettinchi baytda yana bir yangicha tashbih ishlatadi. Zeb-ziynat, hasham go'yo yumshoq paxta. Momiq ichida esa chigit yashirin bo'ladi. Shuni nazarda tutib shoir durni paxta ichidagi chigitga o'xshatadi. Dur – qimmatbaho tosh quloqqa taqilgach (go'yo “momiq birla chigit” quloqni berkitganidek), el so'zi quloqqa kirmaydi. Bu bilan shoir boylik odamni eldan, ezgulikdan yiroqlashtirishi, shuningdek, ko'ngilda kibru havo, manmanlik illatlarini paydo etishiga ishora etadi. .

G'azalning eng e'tiborli, shohbayti sakkizinchi bayt. Bu bayt “nasihatoro va ma'vizatoso” ruhida bitilgan bo'lib, butun g'azalda ilgari surilgan fikrlarni o'zida umumlashtirgan. Baytda shoir davron, molu johga intilish, hasham, zebu ziynatga o'chlik – bari “nafs iti”ning istaklari ekanini oshkor qiladi va o'quvchini:

Besha sherin gar zabun qilsang shijoatdin emas,

Nafs itin qilsang zabun olamda yo'q sendin shujo', –

deya nafsni zabun aylashga undaydi. Nafsni jilovlash, uni o'jiz aylash oson emas. Ulug' shoir aytganidek, o'rmondagi sherni mag'lub etish, nafsni yengishdan oson. Shu bois o'z nafsini mag'lub etolgan kishinigina haqiqiy mard, yanada aniqrog'i, chin inson deyish mumkin. Bunday insonning hayoti, yashash tarzi insoniylik sharafiga mutlaq xos va mos. Uning ko'ngli nafs g'uborlaridan tozalangani sayin ruhiy yuksakliklar, ma'naviy kengliklarga tomon intiladi. Hayotdan lazzatlanadi, yashashning zavqu shavqini tuyadi. Bu xususda Shahobiddin Umar Suhravardiy “Avorif ul-maorif” asarida shunday yozadi: “Nafs tasfiya va tazkiya etilgach, ruh nafsning qorong'ulik va yomonlikka yo'naltiruvchi ta'siridan xalos bo'ladi. Natijada Haqqa qarab qurbiyat maqomlariga yuksala boshlaydi. Shunda qalb ham muqimlashguvchi holatidan ajralib ruhga tomon yo'naladi, undan keladigan amr va ishoratlarni qabul qila boshlaydi. O'zining sifatlariga qo'shimcha o'laroq boshqa oliy sifatga yetishadi. Qalbdan ham musaffo va sharaflil ushbu sifatni anglash qiyin bo'lganligi uchun unga sir nomi berilgandir” (Suhreverdi, 1990: 503). Shu haqiqatni e'tiborda tutib ulug' shoir maqtada sir xususida to'xtaladi va sirning ko'ngil bilan bog'liqligi, unga tilning mahram bo'la olmasligini “hamma sir ikki tish orasidan barchaga yoyiladi” degan arabiy ibora bilan dalillaydi. Shoir e'tiroficha, sir shunchaki oddiygina barchadan yashirin tutiladigan narsa emas, balki u Haq tomonidan ko'ngilga yetadigan nur, fayz. Unga har qanday ko'ngil ham munosib topilavermaydi. Inson qachonki nafs istaklaridan voz kechsa, bu yo'ldagi zahmatlarni marhamat o'rnida bilsa, o'z va o'zlikni mahv aylab, Haqdan boshqani ko'ngildan chiqarsa, uning ko'ngli ruhning erk va hurlikligidan yuz ochajak sirlar makoniga aylanadi.

Xulosalar

Xullas, ulug' mutafakkir Alisher Navoiy “Istasangkim urg'asen davrong'a tiyg'i inqito'..” misrasi bilan boshlanuvchi g'azali orqali inson hayoti uchun muhim bo'lgan hodisaga e'tibor qaratgan. Ulug' shoir ma'rifiy-irfoniy mazmunni an'anaviy-badiiy obraz, poetik shakllar vositasida o'ziga xos yoritgan. G'azal tarixiy holat va haqiqatdan xabar berishdan tashqari o'quvchini bir dam o'z asliga nazar solishga, o'z haqiqatini mushohada etishga undaydi. Unda dunyoning o'tkinchiligini anglash, nafs istaklariga bo'ysunmay yashash orqali topilajak saodatdan so'z yuritilgan. Eng muhimi, o'quvchi mazkur g'azal sabab payg'ambarimiz Muhammad alayhissalomning “O'lmasdan burun o'ling” hadislarini va Qur'oni karimdagi “U, o'lim va hayotni sizlarning qaysilaringiz amalda yaxshiroq ekanligingizni sinash uchun

yaratdi” (*Mulk.2*) (Qur'on..., 2022: 447) kabi oyatlar mohiyati haqida tafakkur qiladi. Bu esa shoirning asl muddaosidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Bozorova, N. (2022). “Interpretation of world poetic image in alisher navoi's gazelles”. *Asian Journal of Research in Social Sciences and Humanities*, 12(5), 284-288.

Qur'oni Karim va o'zbek tilidagi ma'nolari tarjimasi. (2022). Shayx Muhammad Sodik Muhammad Yusuf. – Toshkent: Hilol nashr, 447.

Навоий А. (1988). *Мукаммал асарлар тўплами*. – Т.: 3. Фаройиб ус-сиғар. – Тошкент: Фан, 312.

Suhreverdi Ş. (1990) *Avarifu'l mearif*. – Istanbul: Dergah, 503.

Uludağ S. (1995). *Tasavvuf terimleri Sözlüğü*. – Istanbul: Ma'rifat, 405.

DENİZLİ-KALE YUKARI MEZARLIK'TA BULUNAN MEZAR TAŞI KİTABELERİNDE GENÇLİK KAVRAMI

Seyit DURAN

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı
Sduran221@posta.pau.edu.tr

ÖZET

Bir milletin belirli bir bölgedeki varlığına ve kimliğine dair en net kanıtlardan biri de şüphesiz mezar taşlarıdır. Gerek süslemeleri ve motifleriyle gerekse kitabeleriyle adeta bir tapu görevi gören mezar taşları, kendilerinde barındırdıkları yüksek manevi değerler sebebiyle milli bir servet durumundadır. Ülkemizde göz ardı edilemeyecek derecede olan mezar taşları çalışmaları incelendiğinde neredeyse tamamının Sanat Tarihi ve Arkeoloji alanlarında yapıldığı tespit edilmiştir. Motifleri, süslemeleri, başlıkları ve şekilleri gibi çeşitli açılardan incelenmiş olan taşların kitabelerinin de incelemelere dâhil edilebileceği fikri doğmuştur. Yapılan çalışmalardan hareketle kitabelerde yer alan yazıların söz varlığından sözdizimine, alfabesinden yazım özelliklerine ve yazım stillerine kadar birden fazla çalışma konusu tespit edilmiştir. Türkçe hakkında yapılacak olan çalışmalar için ulaşılabilecek eski kaynaklardan biri olan mezar taşlarını kullanmak bu alan için gayet değerli bir katkıdır.

Bu çalışmada da Denizli ilinin Kale ilçesinde yer alan ve halk arasında Yukarı Mezarlık olarak bilinen Kale Merkez Mezarlığı'nda bulunan kitabeler inceleme konusu olarak malzeme edinilmiştir. Menteşeoğulları Beyliği ile birlikte 13. yüzyıldan beri Türk nüfusuna sahip olan Kale ilçesi, tapu görevi gören mezar taşları ile Türk tarihine, kültürüne ve Türkçeye ışık tutmaktadır. Mezarlıkta bulunan mezar taşı kitabelerinin en eski 18. yüzyıl başlarına tarihlendirilmesi bize bu konunun önemini ve Türk dili üzerine yapılacak olan çalışma alanlarının tükenmediğini de göstermektedir.

Belirtilen bu sebeplerden dolayı kitabeler üzerinde dil incelemesi yapılarak kültürel aktarımın başka bir yönünü ele almak amacıyla kitabelerde geçen “gençlik” kavramı üzerinden “ölüm” kavramına toplumun bakış açısını değerlendiren bir çalışma hazırlanmıştır.

Anahtar sözcükler: mezar, kitabe, kültür, ölüm, gençlik.

THE CONCEPT OF YOUTH IN TOMBSTONE INSCRIPTIONS FOUND IN DENİZLİ-KALE YUKARI MEZARLIK

ABSTRACT

Tombstones are undoubtedly one of the clearest proofs of a nation's existence and identity in a certain region. Tombstones, which serve as a deed with their decorations, motifs and inscriptions, are a national wealth due to the high spiritual values they contain. When the studies on tombstones, which cannot be ignored in our country, are examined, it is determined that almost all of them were carried out in the fields of Art History and Archeology. The idea was born that the inscriptions of the stones, which have been examined in various aspects such as motifs, decorations, titles and shapes, can also be included in the studies. Based on the studies conducted, more than one subject of study has been identified, from the vocabulary, syntax, alphabet, spelling features and writing styles of the inscriptions in the inscriptions. Using tombstones, which are one of the old sources that can be accessed for studies on Turkish, is a very valuable contribution to this field.

In this study, the inscriptions in Kale Central Cemetery, which is located in Kale district of Denizli province and popularly known as Yukarı Mezarlık (Upper Cemetery), have been taken as the subject of examination. Kale district, which has had a Turkish population since the 13th century with the Menteşeoğulları Principality, sheds light on Turkish history, culture and Turkish with its tombstones that serve as deeds. The fact that the tombstone inscriptions in the cemetery are dated to the beginning of the 18th century shows us the importance of this subject and that the areas of study on the Turkish language are not exhausted.

For these reasons, a study has been prepared to evaluate the perspective of the society on the concept of “death” through the concept of “youth” in the inscriptions in order to address another aspect of cultural transmission by analyzing the language of the inscriptions.

Keywords: tomb, inscription, culture, death, youth.

GİRİŞ

Bir milletin tarihsel süreçte üretip geliştirerek nesilden nesile sözlü ya da yazılı olarak aktardığı maddi ve manevi özelliklere *kültür* denir. Atalardan bize kalan en somut kültür ve medeniyet belgelerinden olan mezar taşları da, onların; sanat, düşünce anlayışı, toplumsal yaşantısı ve dillerine dair üstlendiği kimlik göreviyle, bir kültür ve tarih hazinesi konumundadır.

Denizli'nin bir ilçesi olan Kale, geçmişte “Kale-i Tavas” ve “Tabae” isimleriyle anılan ve tarihi Antik Çağ'a kadar dayanan bir yerleşim yeridir. Daha önceleri Denizli-Muğla Karayolunun yapımında tarihî Kale-i Tavas Mezarlığı ikiye bölünmüş ve karayolu mezarlığın içinden geçmiştir. 2015 yılında bu yolun genişletilmesi sırasında bu mezarlıktaki taşların kaybolmasını engellemek amacıyla başlatılan çalışmalar sonucu yüzlerce taş temizlenmiş, düzenlenmiş ve belgelenmiştir. Kale mezarlığıyla ilgili bugüne kadar ön araştırma, tanıtım yazıları, bir kitap ve geneli kazı sonuçları kongrelerinde sunulan bildiriler olmak üzere çeşitli yayınlar üretilmiştir. Ayrıca Pamukkale Üniversitesi Sanat Tarihi bölümü öğretim üyesi Prof. Dr. Mustafa Beyazıt başkanlığında devam eden yüzey araştırması çalışmaları sayesinde yeni envanter kayıtları da eklenmektedir. Çalışmaların hala devam ettiği Kale Yukarı Mezarlık hakkında yapılan en kapsamlı çalışma olan “Kale Yukarı Mezarlıkta Osmanlı Geleneğini Devam Ettiren Cumhuriyet Dönemi Mezar Taşları”¹ adlı eserde yer alan bilgilere göre mezarlıkta toplam 4495 tane mezar taşı tespit edilmiştir. Bunların 185 tanesi geometrik şekilli veya tamgalı olarak sınıflandırılırken geri kalan taşların kitabeleri ise Osmanlı dönemi ve Cumhuriyet dönemi olarak sınıflandırılmıştır.

Yapılan incelemeler sonucunda mezar taşı kitabelerinin söz varlığından sözdizimine, alfabesinden yazım özelliklerine kadar çeşitli çalışma konuları tespit edilmiştir. Türkoloji alanındaki çalışma konularının ve malzemelerinin ne kadar geniş olduğunun göstergesi olan bu konuda kitabelerden hareketle genç yaşta vefat eden kişilerin mezar taşı kitabeleri malzeme edinilmiştir. Mezar taşı kitabeleri ekseri olarak kalıp ifadelerle başlayabilir, bitebilir ya da tamamen kalıplaşmış ifadeler veya dualardan oluşabilir. Bu çalışmada da malzeme olarak kullanılan kalıplaşmış ifadelerden birer örnek kullanılmış ve çalışmanın sonuna ek olarak kitabelerin görselleri ve kitabelerden hareketle hazırlanan bir sözlükçe verilmiştir.

Kullanılan tüm kitabeler belirli başlıklar altında incelenmiştir. Tespit edilen ölüm sebeplerine göre yapılan gruplandırmada vefat sebebi; *hastalık*, *kaza* ve *sebebi bilinmeyen* olarak üçe ayrılmış ve toplamda otuz iki kitabe bu çalışmada kullanılmıştır. Çalışma sonundaki görsellerden de anlaşılabileceği üzere kitabelerin yazılışı doğrudan çalışmaya dahil edilmiştir. Unutulmamalıdır ki kitabelerin neredeyse tamamı vefat eden kişilerin yakın çevresi tarafından yazılmış veya yazdırılmış olup, yine o kişilerin iç dünyasını yansıtmaktadır. Yazım kuralları açısından doğruluğu veya yanlışlığı bu çalışmanın konusu değildir.

1. Hastalık Sebepli Vefat Edenlerin Mezar Taşı Kitabeleri

Hastalık sebepli vefat edenlerin kitabelerinde, bu hastalık durumu açıkça belirtilmiş olup ölüme giden süreç hakkında da bilgiler aktarılmıştır. Genç ölümler çoğunlukla hastalıktan kaynaklıdır. Çok eski olmamakla birlikte önceki zamanlarda tedavi imkanları yeterli değildi ve bu imkanlara erişim de günümüzdeki kadar kolay değildi. Sadece genç yaşta ölenler için değil genel olarak kitabelerde bulunan kalıp ifadelerin en yaygın olanları bu grupta görülebilir.

1.1.

Almadım ki ah-ı zar gençliğime doymadım

Derdimi derman aradım bir ilacın bulmadım

Takdir de böyle çalınmış kalem ezelden bilmedim

¹ BEYAZIT, M., ÇELEMOĞLU, Ş., ATICI, A. (2021). *Denizli-Kale Yukarı Mezarlık' ta Osmanlı Geleneğini Devam Ettiren Cumhuriyet Dönemi Mezar Taşları*, Nobel Bilimsel Yayıncılık, Ankara.

Bu makam kimseye kalmaz sultanım efendim

1.2.

Ah gittim genç iken meskenimdir mezar
Okup da ibret al yoktur hayata itibar
Çünkü yaradan emr-i ferman etse abdine
Çare yoktur elbet lazım icbet emrine
İzmir yolunda otomobil içinde aldım ölüm emrine

1.3.

Ah ile zar kıldım gençliğime doymadım
Şu cihanın hiç zevkini sürmedim
Derdime derman aradım bulamadım
Emr-i hak böyle imiş eyvah bilmedim

1.4.

Yazık oldu gençliğime doymadan
Şu dünyada tulu ömür sürmedim
Çaresiz derde düştüm bir derman bulamadım
Taktir böyle imiş zevcim ağlayup etmesin figan

1.5.

10 yaşında girdi kanıma
28 yaşında aldı canıma
Emir Allahtan geldi ebedi yatağıma
Bir hiçmiş hayatımın varlığı
Ölümüne sebep romatizma hastalığı

1.6.

Yaşım yirmi üç giymedim evlilik tacı
Gençlikte ölüm gayet acı
Girdi aniden kalbime sancı
Ecelime kalp diye andılar
Annem babam dostlarım çok ağladılar
Ablam ve ağabeyimin acısı dinmeden
Beni de toprağa yolladılar

1.7.

Bir hiçmiş hayatımın varlığı
Ölümüne sebep nefes darlığı

1.8.

Askerdim akşam namazını kıldım
Durdu kalbim genç yaşta

Uzaktan geldi almaya babamla dayım
Sar binbaşım tenimi al bayrağa, kimse bakmasın
Nişanlım yüsüğü artık takmasın
Beni gelir diye yola bakmasın
Söyleyin anneme ağlasın, al yerine karalar bağlasın
Cenazemi teslim edin bağama Balıkesir’de kaldı denmesin

1.9.

31 yaşında ecel geldi ah canıma
Bulmadı İstanbul tabibi çaremi
Gençliğime doymadan ecel geldi başıma

1.10.

Gonca iken geldi ecel başıma
Henüz girmiş idim iki yaşına
Ağlama peder ile maderim
Ben size cennetde rehberim

1.11.

Bir tomurcuk gül iken hayatda gülmeden
17 yaşındayken tutuldum kalb hastalığa ben
Askerlik yarıdayken içtim ecel şerbetine ben
Fakirlik biçare kader böyle imiş ne çare

1.12.

Henüz 11 yaşında bir derde düştüm nagihan
Babam çare ararken Denizli’de ecel yetişti heman

2. Kaza Sebepi Vefat Edenlerin Mezar Taşı Kitabeleri

Kaza sebepi ölümlerde birkaç istisna hariç çoğunlukla trafik kazası tespit edilmiştir. Kaza kurşunu ile ölüm bu istisnaya örnektir. Trafik kazalarından kaynaklanan ölümlerin iki büyük sebebi için Kale ilçesinin ana yol üzerinde olması ve halkın çoğunun araç konusunda tecrübesiz olması söylenebilir.

2.1.

Bakıp da ibret al mezar taşıma
Henüz girmiştim 32 yaşına
Trafik kazası yıktı yuvama
Öksüz yavrum size emanet
Sevgili annem ve babam

2.2.

Aşık oldum Allaha solmaz ereninde kaza aldı canıma
İşte şoför şevket öldü 27 yaşında

2.3.

Hasta değil dinç idim

Bir kaza sebep oldu acıdılar halimi
Ölünün diriden bir Fatihadır himmeti

2.4.

Erdi bir radı felaket cismi pak üstüne
Naki hicran saçub her çeşm-i gamnak
üstüne
Bir kaza kurşun oldu akıbet hakdan
nasib
Kurudu bir genc cigersüz makber hak
üstüne

Temiz vücudunun üstüne felaket bir yıldırım
düştü
Her gözü kederli üzerine takvalı bir ayrılık
saçıp
Sonu Allah'tan bir kaza kurşunu oldu
Mezarda ciğersiz kurudu bir genç

Ahmed özdemir'in ekrem nam yavrusu
Taze gül iken düştü bu sahray-ı gamnak üstüne

2.5.

Henüz girmiş idim 7. Yaşıma
Zalim şoför ezdi benim başıma
Felek zehir koydu annem ile babamın tatlı aşına
İnsaf edip hastahaneye götürdüler
Ecel şerbetini elin elinden içirdiler
Annemi babamı kara haberimi getirdiler
Kale caddesinde döktüm kanımı
Denizli yolunda teslim ettim canımı
Bir fatiha okusun gelen yanıma

2.6.

Keşanda verdim canımı cihan yandı beni
34e vardı yaşıma kaza imiş kaderim
Olmadı bir gülüm tütmedi dumanım

2.7.

Denizli İzmir hastanelerinde tuttum atımın başına
Yeni girdim yirmi yaşıma
Çaresiz derdim için çok doktorlar çöktü başıma
Bir kuzuma bıraktım babalarım

2.8.

Emretti hüda
Boğuldum suda
Ağlamassan arkamdan
Şefaatchiyim size

3. Vefat Sebebi Bilinmeyen Kişilerin Mezar Taşı Kitabeleri

Sebebi bilinmeyen ölümlerde ise içerikler yine benzer olmakla birlikte daha şiirsel bir anlatım ve durumun bildirilmesi en çok rastlanan yazım özellikleridir.

3.1.

Gel efendim bir nazar eyle kabrimin taşına
Gafil olma aklına al başına
22 yaşında salunup gezerken ne geldi başıma
Akıbet turap oldum taş dikildi başıma

3.2.

Yeni girmiştim altı yaşını
Ecel geldi nuş eyledi canımı
Pek küçükken soldum pembe gül gibi
Oldu annemle babam matem sahibi
Fatıhasız geçme kabrimden ey ziyaretçi

3.3.

Ey zair bu taşı boşuna dikilmiş sanmayın sakın
Şu yatan bizleri ibretle bakın
Hasta değil dinç iken ölüm geldi genç iken
Yetim oldu ağladı 3 yavrum genç iken

3.4.

Şu dünyaya doymadan ecel geldi başıma
Henüz girmiş idim 22 yaşına
Genç yaşında terk-i fani ettiğim için
Ya ilah sen sabır ver maderimle pedere kardeşime

3.5.

Ben ol bağı cihanın koncasıydım
Pederle validemin iyencesiydim
Ecel geldi ayırdı pederle maderimden
Ben ol evin nazenin koncasıydım

3.6.

Cihan bağı harab oldu
Vücudum hem türab oldu
Takdir-i hüda böyle imiş
Gençliğim hep heba oldu

3.7.

Kapzettı emir hüda ruhumu gençliğime doymadım

3.8.

Çocuk iken içtim ecel şerbetini

Şefaateyle ya Muhammet ümmetini

3.9.

Takdir böyle imiş ah deyüp ağladım gençliğime

3.10.

Şu gençlikde ölüm zor geldi Allah'ın emri yerine geldi

3.11.

Emretti hüda geldi ferman

Yetiştirdi ecel vermedi aman

Gonca iken geldi ecel başımı

Henüz girmemiştin 23 yaşına

Bu dünyayı göremedim

Muradımı eremedim

Yakınlarımı doyamadım

Bir fatiha okusun gelen yanıma

3.12.

Henüz girmiş idim yirmi altı yaşına

Bir eceldir geldi genç başıma

Oturmuş idim pederimim sokağı başına

Akıbet turab oldum taş dikdiler başıma

Ne çare genc düştüm mezara

3.13.

Kıl ziyaret lutfeyle şu dilsiz kabrimin taşını

Dil versin söylesün neler geldi geçlikimde başıma

3.14.

Kıl ziyaret lutfeyle şu dilsiz kabrimin taşını

Dil verir söyler neler geldi bu gençlikde başımı

Akıbet türab oldum taş dikdiler başımı

Felek zehir katdı tatlı aşımı

SONUÇ

İncelenen kitabelerin içerik ve üsluplarından yola çıkarak bu kitabeler ölüm sebebi her ne olursa olsun ortak yönleri bakımından *İnsanlara Öğüt Verme* ve *İnsanlardan İstek* olmak üzere iki alt başlıkta toplanabilir. İncelenen Kitabelerde zaman ya da sebep fark etmeksizin ölümü kabulleniş tespit edilmiştir. Dünyanın fani oluşu ve buradaki yaşamın da buradan gidişin de Allah'ın emri ile olduğuna olan inanç dolayısıyla yaşanan kısa ömürde çekilen acılar ve bu acıların çaresizliğini isyansız ve sitemsiz bir şekilde dile getirme görülmektedir. Genç yaşta vefat eden kişilerin diğer aile bireylerine cennette şefii olacaklarına dair yazılardan yola çıkarak ölümden sonra bir ahiret inancı olduğu, dolayısıyla bunun da tanrıdan gelen bir durum olarak kabullenilmesi gibi durumlar bu fikri desteklemektedir.

Her bir kitabenin özünde yatan mesaj ise gençlikte değeri bilinmeyen sağlık, ölüm sonrası geride kalan acı ve yaşanamayan hayatların dünyada kalanlar tarafından tabiri caizse somutlaştırılarak, yani yazıya dökülerek ölümsüzleştirilmesidir.

İnsanlara Öğüt Verme

Bu başlığa dahil edilen kitabe örneklerinde görülen durum ölümü en doğal hali ile kabulleniş ve bunun da bir amaç olduğuna inanış olarak açıklanabilir. Amaç ise bu ölüm ile birlikte dünyada kalan fanilere dünyanın geçiciliğini ve değersizliğini ölüm aracılığı ile hatırlatmaktır.

- Takdir de böyle çalınmış kalem ezelden bilmedim (1.1.)

Bu makam kimseye kalmaz sultanım efendim

- Ah gittim genç iken meskenimdir mezar (1.2.)

Okup da ibret al yoktur hayata itibar

- Bakıp da ibret al mezar taşıma (2.1.)

- Gel efendim bir nazar eyle kabrimin taşına (3.1.)

Gafil olma aklına al başına

- Ey zair bu taşı boşuna dikilmiş sanmayın sakın (3.3.)

Şu yatan bizleri ibretle bakın

İnsanlardan İstek

Bu grupta aile bireyleri veya mezar ziyaretçisi olan kişilerden istenen durumlar listelenebilir. En yaygın olanı ise dua istenmesidir. Bu sayede ahirette ruhun rahata kavuşacağına olan inanç görülmektedir. Bir diğer istek ise insanların ölüm sonrası ağlamaması yani Allah'a sitem etmemesi yönündedir. Allah'a olan itaatkarlığın görüldüğü bu durumlarda insanların dünyaya değil Allah'a yönelmesi istenmektedir.

- Çaresiz derde düştüm bir derman bulamadım (1.4.)

Taktir böyle imiş zevcim ağlayup etmesin figan

- Ağlama peder ile maderim (1.10.)

Ben size cennetde rehberim

- Bir kaza sebep oldu acıdılar halimi (2.3.)

Ölünün diriden bir Fatihadır himmeti

- Denizli yolunda teslim ettim canımı (2.5.)

Bir fatiha okusun gelen yanıma

- Ağlamassan arkamdan şefaatiyim size (2.8.)

- Gel efendim bir nazar eyle kabrimin taşına (3.1.)

- Fatıhasız geçme kabrimden ey ziyaretçi (3.2.)

- Bir fatiha okusun gelen yanıma (3.11.)

- Kıl ziyaret lütfeyle şu dilsiz kabrimin taşını (3.13./3.14.)

Dil verir söyler neler geldi bu gençlikde başımı

Ek-1: Görseller

1.1.

1.2.

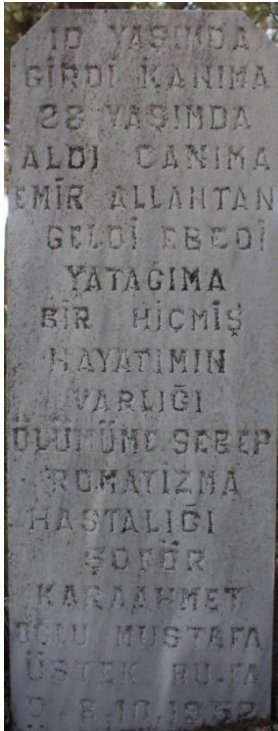
1.3.

1.4.

1.5.

1.6.

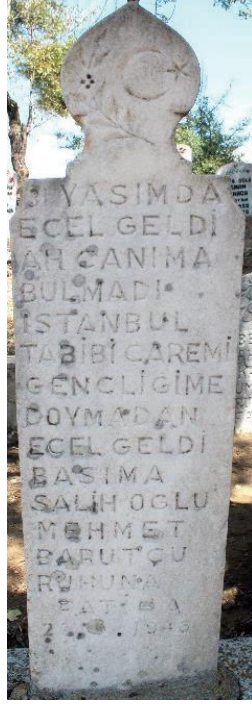
1.7.

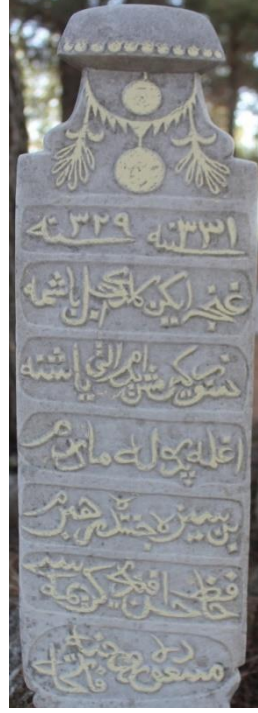
1.8.

1.9.

1.10.

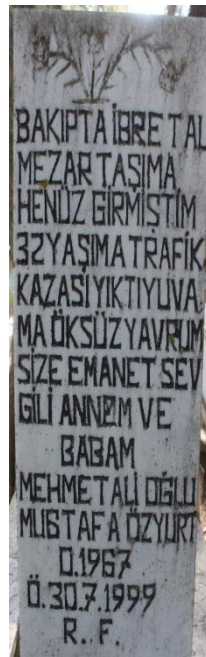
1.11.

1.12.

2.1.

2.2.

2.3.

2.4.

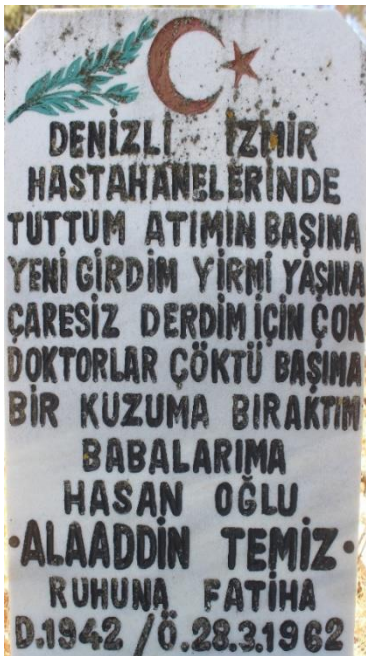
2.5.

2.6.

2.7

2.8.

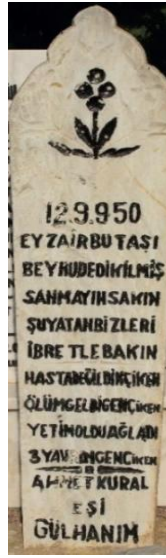
3.1.

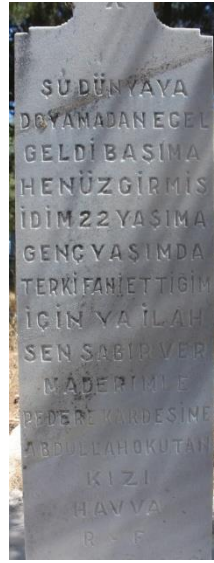
3.2.

3.3.

3.4.

3.5.

3.6.

3.7.

3.8.

3.9.

3.10.

3.11.

3.12.

3.13.

3.14.

Ek-2: Sözlükçe**Abd:** kul, köle, bende. (1.2.)**Ah-ı zar:** inlemek, ah etmek, ahlayıp vahlamak, ah çekmek, sızlanmak. (1.1.)**Akıbet:** son, sonuç. (2.4. - 3.1. - 3.12. - 3.14.)**Emr-i ferman:** yarlık veya buyruk, yazılı olan emir. (1.2)**Emr-i hak:** Allah'ın emri. (1.3.)**Gafil:** çevresinde olup bitenlerin, olayların ayırımına varmayan kimse. (3.1.)**Himmet:** manevi yardım, lütuf. (2.3.)**Kapzetmek:** teslim almak, elinde bulundurmak. (3.7.)**Mader:** ana, anne. (1.10. – 3.4. – 3.5.)**Makber:** kabir, mezar. (2.4.)**Nagihan:** ansızın, vakitsiz. (1.12.)**Nazar eylemek:** bakmak, incelemek. (3.1.)**Nazenin:** nazlı, narin. (3.5.)**Nuş:** içmek, içiş. (3.2.)**Terk-i fani:** ölüm, bu dünyayı terk etme, ahirete göç etme. (3.4.)**Takdir-i hüda:** Allah'ın takdiri, Allah'ın yazdığı kader. (3.6.)**Tul-u ömür:** ömrün uzunluğu, uzun ömür. (1.4.)**Turap:** toprak. (3.1. – 3.12.)**Zair:** ziyaretçi. (3.3.)**Zevc:** Koca, eş. (1.4.)**KAYNAKLAR**

Bayrakal, S. (2013). “Kale-i Tavas Mezarlığı Hakkında Ön Araştırma”. *Kaledavaz Sempozyum Bildirileri. Pamukkale Üniversitesi & Kale Belediye Başkanlığı*. 2-3 Nisan 2012. Denizli. ss. 100-112.

Beyazıt, M., Çelemoğlu, Ş., Atıcı, A. (2021). *Denizli-Kale Yukarı Mezarlık'ta Osmanlı Geleneğini Devam Ettiren Cumhuriyet Dönemi Mezar Taşları*, Nobel Bilimsel Yayıncılık, Ankara.

Beyazıt, M., Göktürk, Başaran D. (2018). “Kale-i Tavas Mezarlığı'nda Orta Asya Geleneği İle Bağlantılı Mezar Taşları-I”. *XVIII. Türk Tarih Kongresi 1-5 Ekim 2018 Bildiriler Kitabı*. Ankara. 2022, s. 829-872.

Clauson, Sir G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford: Oxford University Press.

Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, 2. Baskı, Ankara: Bizim Büro Basımevi.

Gezer, K., Kaygusuz, O., Soylu, U. (2013). Kale (Kaledavaz) Yöresi Ağız Özellikleri. *Kaledavaz Sempozyum Bildirileri. Pamukkale Üniversitesi & Kale Belediye Başkanlığı*. 2-3 Nisan 2012. Denizli. ss. 311-317.

Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü* 1-2, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Karaağaç, G. (2008). *Türkçe Verintiler Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Karaağaç, G. (2015). *Türkçenin Alıntılar Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Tietze, A. (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati*, C. 1: A-E, İstanbulViyana: Simurg Yayınları. TIETZE, A. (2009). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügati*, C. 2: F-J, Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaft.

<https://lugatim.com> (e-t 15.05.2024). // <https://sozluk.gov.tr/> (e-t 15.05.2024).

ISAJON SULTON HIKOYALARIDA SAFAR MOTIVINING POETIK FUNKSIYASI

Mohinur ESANOVA MAVLON QIZI

Adabiyot nazariyasi 2-kurs magistri +998977077237

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada yozuvchi Isajon Sultonning “Manzil”, “Avliyo”, “Orif”, “Oydinbuloq”, “Bog’i Eram” hikoyalari tahlil etilgan. Tahlilda hikoyalarda qo’llanilgan safar motivi funksiyasiga, yozuvchining hikoya g’oyasini yuzaga chiqarishda diniy asoslarga ega bo’lgan fikrlardan foydalanish mahoratiga atroflicha to’xtalangan.

Kalit so’zlar: poetik funksiya, umr, yo’l, ramz, uyushtiruvchi vazifa, detal, yozuvchi uslubi.

THE POETIC FUNCTION OF THE JOURNEY MOTIF IN ISAJAN SULTAN'S STORIES

ABSTRACT

This article analyzes the stories of writer Isajon Sultan “Manzil”, “Avliyo”, “Arif”, “Oydinbuloq”, “Bog’i Eram”. The analysis focused on the function of the travel motif used in the stories, the writer’s ability to use religious ideas to reveal the idea of the story.

Keywords: poetic function, life, path, symbol, organizing task, detail, writing style.

Badiiy asar tarkibida qo’llangan kichik bir detaldan tortib sujet, kompozitsiyagacha barchasining asar g’oyasini yuzaga chiqarishda bajaradigan poetik funksiyasi mavjud. Shu jihatdan qaraganda motivlar ham asar tarkibidagi muhim unsurlardan biridir. Yozuvchi Isajon Sultonning “Manzil”, “Avliyo”, “Orif”, “Oydinbuloq”, “Bog’i Eram” hikoyalarida aks etgan safar motivi ham yozuvchi aytmoqchi bo’lgan fikrni o’quvchiga ramzlar orqali tushuntirishda ayni topib qo’llangan usul desak, yanglishmaymiz. Isajon Sultonning barcha asarlarida ramziylik yaqqol ko’rinib turadi, shu ma’noda hikoyalari ham shu ramzlar asosiga qurilgan. Adabiyotning ham o’ziga xosligi ayni shu ramzlarda yaqqol ko’zga tashlanadi. Xalqimizning qadim o’tmishiga borib taqaladigan xalq dostonlaridan tortib bugungi kun zamonaviy adabiyotimizgacha barchasining asosiy quroli ramziylikdir. Masalan, “Go’ro’g’li” dostonlarini qaraydigan bo’lsak, G’o’ro’g’li quyosh ma’budining o’g’li edi va yerdagi elchisi edi. Vaqt o’tishi bilan undagi ko’k (ma’budlik) xususiyat va sifatlar pallasi yer (odamlilik) tomon og’di (Turdimov, 2023: 247). Ya’ni Go’ro’g’li ham yerga safar qildi, bu yerda Go’ro’g’li inson, Odam Ato ramzi sifatida qaralsa, doston mohiyati to’laqonli ochiladi. Yozuvchi hikoyalarida qo’llanilgan safar motivi ham o’ziga xos ramziylik bilan bir qatorda, uyushtiruvchi vazifa ham bajaradi. Xususan, “Manzil” hikoyasini olib qaraydigan bo’lsak, asar qahramonlari duch keladigan turli manzillar, sinovlar, yo’llar safar motivi atrofida jamlanib yaxlitlik kasb etadi va yozuvchi g’oyasini, ya’ni inson umri ham aslida bir safar ekanligini ko’rsatib beradi. Bu hikoya ham ramz asosiga qurilgan. Hikoya haqida yozuvchi Ulug’bek Hamdamning shunday fikrlari bor: “...yuki benihoya og’ir hikoya... U boshdan-oyoq ramz asosiga qurilgan. Bunda safar – go’yo inson umri. Yo’lda uchragan gulzor-u cho’llar uning shodligi g’amiga o’xshaydi. Manzil-orzulardan bino etilgan bino – sarob... “Hikoyada Alisher Navoiyning “Lison ut-tayr” dostoni voqealariga o’xshash voqealar ham uchraydi. Manzilni ko’zlab yo’lga chiqqanlarning aksariyati qumri, kabutar, qorchig’oy, humoy, tovuq, o’rdak va boshqa qushlar kabi yo’l mashaqqatlaridan qo’rqib safar davomida o’zlariga xush yoqqan manzillarda qolaveradilar:

Qumri uzri

Dedi Qumrikim: “Ayo farxundaroy,

G’aflatu gunohlarg’a rahnamoy.

Men qushedurmen chamandin chiqmag’on,

Dashtu vodiy sayridin toriqmag’on.

Za'fu ojizlik shior o'lg'on manga,
Shoxu barg ichra qaror o'lg'on manga.

Ne sovug' ko'rgan jahonda, ne isig',
Ne irik boshimg'a kelgan, ne qotig'.

Bog'din bog' ichra ko'rguzgon safar,
Shoxlardin bog' aro qilg'on mafar. Navoiy, 2019: 57).

Safarning aslida inson umri ekanligiga yozuvchi kichik ishoralar berib o'tadi: "Eng kichik hamrohimiz – Abdulla esa ot ustida o'tirganicha mudraydi. Yo'lga chiqqanimizda u yosh bola edi. Safar davomida ko'zlaridagi bolalarga xos ifoda qat'iyat va o'ychanlik bilan almashdi. Yuzi cho'zilib, peshanasiga ilk chiziqlar tushdi.

Bu manzil tomon bizlar ko'p yillar avval yo'lga chiqqan edik. Safdoshlarimiz ham ko'p edi" (Sulton, 2017: 41). Parchadan ko'rinib turibdiki, hayot-yo'l, bu yo'lni bosib o'tish davomida kimlardir Uning huzuriga qaytadi, ba'zilar esa yo'lning oxirigacha boradi. Yozuvchi safdoshlarimiz ko'p edi, ayrimlari yo'llarda qoldi, deganda shuni nazarda tutgan bo'lishi shubhasiz. Adib barcha janrdagi asarlarida o'quvchini asarni o'qish jarayonida tafakkur ummoniga g'arq qiladi, ya'ni ritorik so'roqlar berib ichidagi yana bir menni uyg'otishga chorlaydi. Bu nosirning o'zigagina xos bo'lgan uslubidir. Bu hikoyada ham biz aynan shunday holatni ko'rishimiz mumkin. Ko'zlangan manzillariga yetib borib tilsimni ochib, uning nimalarga qodir ekanligini bilgan hikoya qahramoni o'z-o'ziga shunday savollar beradi: "U baxsh etadigan lug'at – qurt-u qushlar tili menga bolaligimdayoq tushunarli emasmi?! Yalpizga qo'nib turgan oltin ninachilar bilan soatlab suhbatlashmasmidim?! "Darhaqiqat, barchamiz ham bolaligimizda hasharotlar, qushlar bilan tillashganmiz va qaysidir ma'noda ularni tushunganmiz, bolalar farishtaga qiyos qilinadi: beg'ubor, gunohlardan holi. Balki shuning uchun ham ular hayvonlar tilini bilar va ular bilan so'zlasha olarlilar... Yillar o'tib ulg'aygan inson asosiy maqsaddan uzoqlashib, mayda-chuyda tashvishlarga o'ralashib nafsiga mute' bo'lib boraveradi. Shu nafs yetovida yurishlik uning qalbini kirlaydi va natijada atrofidagi, Rabbisi yaratgan mo'jizalarni his qilmay qo'yadi. Hikoyada jonsiz narsalarning-da hol tili bo'lishi, tabiatning hali inson ongi to'la anglab yetmagan va anglab yeta olmaydigan sir-u sinoatlarga to'liq ekanligining o'ziyoq Yaratganning bir-u borligidan dalolat ekanligi insonni hushyorlikka chorlashi kerakligi, Manzildan asosiy maqsad-Alloh bo'lishligi uqtiriladi. Qahramonlar safar davomida turli go'shalardan o'tishadi: taram-taram tog'lar, buloqlar oqib yotgan bog'lar, bepoyon sahro. Ziyrak o'quvchi darhol bu manzillar inson umri davomida duch keladigan turli vaziyatlar (quvonch, g'am) ekanligini angelaydi. Ayni shu turli vaziyatlarda-boshiga musibat tushganda sabrli bo'lib Tangrini unutmasa, undan yordam so'rasa yoinki shodligida bergan ne'mati uchun Unga shukr keltirsa, haqiqiy manzilga olib boradigan to'g'ri yo'l-shu.

"Manzil" hikoyasi kishi qalbini zir titratar yakunga ega. Hikoya qahramonlari dafinalardan umidlari puchga chiqqan holda otlar tomonga yo'nalishadi. Asarni hikoya qiluvchi roviy qahramon nutqidan shunday fikrlar keltiriladi: "Endi qayga yo'l olaylik? Bu yergacha bosib kelgan yo'limiz g'oyat uzun, mabodo ortga qaytsak ham, vatanimizga yetib borgunimizcha, ortimizdan uchqurroq ot mingan boshqa bir suvoriy- ajal, albatta, quvib yetadi" (Sulton, 2017: 46). Umrini behuda narsalarga sarflagan kishining keksaygan chog'ida alam, iztirob bilan afsuslanishi... Endi ulgurarmikinman? Oz fursat qolganda toat-ibodat qilib, Alloh yo'lida yaxshiliklar qilsam-u, O'zining marhamatiga noil bo'lishga ulgurmasimdan ajal yoqamdan olsa, u dunyoda nima deb javob beraman degan ayanchli hadiklar bor bu nutqda. Mutolaani tugatgan har bir insonni fursat borida oxirat g'amini yemoqqa chorlovchi bir chaqiriq misol bong urib turuvchi- "yuki benihoya og'ir" (Sulton 2023) hikoya.

"Oydinbuloq" hikoyasi haqida fikr yuritadigan bo'lsak, bu hikoyada ham inson va uning umri haqida bahs yuritiladi. Asardagi Oydinbuloq – inson umrining ramzi, buloq girdobiga tushib qolib aylanayotgan bir yaproq esa inson obrazidir. Insonlar ham xuddi shu yaproq kabi hayotning turli

kutilmagan girdoblariga tushib qolib aylanmaydilmarmi? Ana shu aylanish-bu safar. Safar davomida turli qiyinchiliklarga, musibatlarga chidash bergan sayohatchigina Haq rahmatidan umidvor bo'lishga haqli. Inson safar davomida pishadi, yetiladi, hayotning turli sinovlarini ko'rgach Qudratli Alloh sabr qilgan qullari uchun mukofotlar berishini biladi. Bu hikoyada buloq-hayot. Hayot ham bolalik pallalarimizda ajib, musaffo, g'uborlardan holidek ko'rinadi. Ulg'ayib borganimiz sari hayot qozoniga yaqinlashib-yaqinlashib boramiz va alaloqibat shu qozonga tushib qaynay boshlaymiz. Oydinbuloqqa tushib qolib chirpirak aylanayotgan o'sha yaproq esa inson. Lekin hikoyadagi bir jihatni yodda tutishimiz kerakki, bolalikda, yoshlikda yurakka o'rnatilgan tuyg'ular sof bo'ladi. Bu tuyg'ular sof holda ko'ngil kirlanmagan paytda kirib kelganligi uchunmi, butun umr yurakda va yodda saqlanib qoladi. Shul sababmi, asar qahramoni oradan bir qancha vaqt o'tgan bo'lishiga qaramay Parizodni unutolmaydi. To'g'ri, inson yasham chog'ida ham ko'p holatlarni boshdan kechiradi, biroq bu tuyg'ular qalbga gard qo'ngan holatda yashalayotgan hislar bo'ganligi bois muvaqqat bo'ladi, nazarimda.

Yozuvchi Ulug'bek Hamdam bu hikoyaning yana bir muhim jihatini anglaydi va shunday ta'rif beradi: "... yozuvchi xuddi san'atkor fotograf singari ish ko'radi. Va o'zi saylab olgan cho'qqi – ilohiy mazmundagi on atrofida aylanadi, uni aks ettiradi. Asar zamirida muhabbatga ikki jinsning biologik intilishlaridan-da avval ilohiy ne'mat, ruhiy munosabat deb qarash yotgandek" (Sulton, 2023). Darhaqiqat, ikki yoshning muhabbati zaminiy emas edi, u muhabbatda ilohiylik bor edi. Qahramonga Parizod deb nom tanlanishida ham bir rmiylik, o'quvchiga shu ilohiylikdan xabar berib turuvchi signal bor.

Bu hikoyada yozuvchi inson umrining o'tkinchi bir safar ekanligini, barcha navqiron jonli-yu jonsiz narsalar kun kelib yo'qlikka yuz tutishini chiroyli misollar orqali dalillaydi. Mutolaa davomida bujur tolga nazar solar ekansiz, beixtiyor tol o'rnida navqiron bir yigit ko'z oldingizda gavdalanadi: "...Bu bujur tol u mahallar juda ulkan edi. Shoxlarida dunyoning jami qushlari chug'urlab yotishar edi" (Sulton, 2017: 58). Asar qahramoni yillar o'tib qishlog'iga qaytadi va yana tolning tasviri beriladi, endi tol o'quvchi ko'z o'ngida keksa bir inson bo'lib jonlanadi: "Tolning ochilib qolgan g'adir-budur, qizg'ish, yalang'och ildizi orasiga shamol xazonlarni to'plab, uyib qo'yibdi" (Sulton, 2017: 58). Qari tol tasviri bilan ketma-ket qahramonning ham zavolli umr sahifasiga yuz tutganligiga ishora beriladi: "Buloqqa engashib, suv sirtida aksimni ko'rdim – undan chakkalariga qirov oralagan, yuzlariga ajinlar tushgan bir kishi menga jim qarab turar edi" (Sulton, 2017: 58). Ha, aslida bu tasvirlar inson umr kitobining sharaflari (yoshlik yillari) va zavolli (keksalik davrlari) sahifalardan iboratligiga bir misoldir. Asar qahramoni va uning atrofida aylanayotgan voqealar, buloq va unga tushib chirpirak bo'lib aylanayotgan yaproq hayot yo'limizning o'zi bir safar ekanligi, bu safar davomida turli sinovlar bor ekanligiga bir ishoradir.

"Bog'i Eram" hikoyasi go'yoki "Oydinbuloq" hikoyasining mantiqiy davomidek ko'rinadi. Hikoyadagi yaproq aylanishi umr charxpalagi aylanishiga ko'chib o'tadi. Hikoya boshlanishidayoq yozuvchi yosh bolalar va keksa Xolmuhammad buva obrazlarini keltiradi va bu orqali umr charxpalagiga ishora qilgandek bo'ladi. Bolalarni ariqdagi zilol suvga non oqizib yeb o'tirganini ko'rgan chol ho'ngrab yig'lab yuboradi: "E voh, o'zim ham ariqdagi nonday oqdim-ketdim" (Sulton, 2017: 72). Hikoya so'ngida yana o'sha charxpalakka duch kelamiz – endi qahramonimizning o'zi qartaydi, qartayganigacha ko'rgan-kechirgan turmush ikir-chikirlariga yozuvchi to'xtalmaydi, ular kundalik mayda-chuyda tashvishlar qatorida e'tibor tortmaydi, mana, qahramonning o'zi qariya, gavdasi egik, madori ketgan... Kunshuvoqda oftobda isinib o'tiradigan holda. U bolaligidagi Xolmuhammad buvani eslaydi, dilida esa bu g'alati charxpalakning haybatidan bino bo'lgan qo'rquv. Qahramon o'sha sirli bog'ni to'rt marotaba ko'radi va har ko'rganida qaysidir bir yaqin insonining hayot daraxtidan yaproq'i uzilganligi unga ayon qilinadi, holbuki, daraxtdan uzilayotgan yaproqlar sanoqsiz edi, qahramonga faqatgina unga yaqin va tanish bo'lgan insonlar umrining nihoyasi parda ortidan oshkor qilinadi. So'ngda esa shu barglardan birida o'zining ham ismi yozilgan bo'lishi-o'lim har bir inson uchun muqarrar ekanligi, insonlar kelgan makonlariga, albatta, qaytuvchi, safar qiluvchi ekanliklarining isboti sifatida aks etadi. Asarda bog' juda chiroyli tasvirlanadi, daraxt ham oddiy daraxt emas naq jannatdagi To'bi daraxtining o'zi ekanligi aytiladi. Biroq asar qahramoni uzilgan yaproqlardan birida otasining ismini ko'rib, endi bu bog'dan qo'rqadigan bo'lib qoladi. Hatto tushlarida ham alaxsirab chiqadi. Nega bog' shunday chiroyli bo'lsa, bog'da hech kim unga ozor bermagan bo'lsa-yu hikoya qahramoni hatto uni ko'rishdan ham qo'rqa? Bog'ni ko'rishdan qo'rqmasdi, aslida yaqinlarini yo'qotishdan qo'rqib

qoldi. Axir uning uchun “Belining quvvatini, umrining eng mas’ud damlarini, yoshligini baxsh etgan, ularning sog’lom va xushbaxt bo’lib ulg’ayishi uchun o’zini o’tidan-cho’qqa urgan otasi...” (Sulton, 2017: 75) olamdan o’tdi. To’rtinchi daf’a bog’ni ko’rganida yaproqlardan birida o’zining ismini ko’radi. Bog’ ichida kuz fasli hukmron – bu fasl cholning ham umri poyoniga yetganligiga bir ishora, safari tugab, kelgan manziliga ketmoqligiga bir ishora bo’lib ko’rinadi.

Mutolaa qilingandan so’ng kitobxon ongu-shuurini, dilini g’alati, sokin o’ylar dunyosiga chorlovchi “Avliyo” hikoyasi mazmunan juda teran asarlardandir. Safar motivi bu hikoyaning ham sujetida asosiy, uyushtiruvchi bir chiziq bo’lib xizmat qiladi. Umrning bir safar ekanligini kech anglagan qahramon ruhiy holati, uning iztiroblari o’quvchini ham befarq qoldirmaydi. O’z hayoti haqida o’ylashga, o’zini taftish qilishga undaydi. Quyidagi jumlar hikoya g’oyasini teranroq anglashga yordam beradi: “Hozir tevarakdagi har bir toshga, har bir xarsangga boqarkan, ko’zlaridan yosh oqar, yig’lar edi! Bu yo’llardan avval ham yurgan, bobosi bilan o’tgan, o’sha mahallar yosh bir bolakay emasmidi? Tevarakka boqarkan, yo’l endi umr yo’liga aylangandek, hayot yo’lini qayta bosib o’tayotgandek tuyulmoqdaydi” [1,80-bet]. Hikoya qahramoni sifatida 63 yoshli Abdulqodir bobo tasvirlanadi. U bolaligida Avliyo ota huzurida jannatni ko’rgani uchun jannatiy bo’laman deb o’ylab yuradi, biroq umrining so’nggi yillarida ko’rgan tushi ko’ngliga shubha soladi. Avliyo ota huzuriga qayta boradi va endi butkul boshqa manzara uning qarshisida paydo bo’ladi. Hikoya yakuni o’quvchini o’yga toldiradi, balki chol umri davomida gunoh ishlar qilganligi uchun unga qaytadan Firdavs bog’ini ko’rish nasib etmagan bo’lishi yoinki u bolaligida begunoh, farishta kabi pok bo’lganligi uchun unga bog’ tajalli etdimikin kabi savollar qurshovida qoladi. Bu holat asarning baquvvatligidan darak beradi. Zero, adabiyotshunos Qozoqboy Yo’ldoshev aytganidek “Haqiqiy badiiy asar tugal xulosaga ega bo’lmagan asardir” (Yo’ldoshev, 2023: 157).

Yozuvchi asarlariga xos yana bir muhim jihat shundaki, asardagi keltirilgan fikrlar hikmatdek jaranglaydi. Chunki yozuvchi ijodi, yozmishlari diniy ilmlarga tayanadi, undan oziq olib turadi. “Vujud deb atalgan bu libos ham kun kelib juldurlashgach, albatta, yechib otiladi” (Sulton, 2017: 80) bu fikrdan shu narsa anglashiladiki, vaqti-soati kelib jasadni jon tark etadi. Biz biror kiyimni kiyaversak, u eskirib kiyishga yaroqsiz bo’lib qolgani kabi jism ham kun kelib taslim bo’ladi va tuproqqa qaytadi. Ruh bo’lsa, Haq huzuriga rixlat qiladi. Ya’ni sen chiroyliman, kuchliman deb kerilma, bu bir Alloh tomonidan berilgan libos. Istagan vaqtda uni sendan tortib olishi mumkinligi haqidagi islomiy haqiqatlar hikoya mag’ziga singdirib yuborilgan. “Ota-ona mehri o’rnini farzand mehri egallaydi” (Sulton, 2017: 80) degan hayotiy haqiqat yozuvchi tomonidan aytib o’tiladi. Bu achchiq bo’lsa-da, ayni haqiqat. Bu fikrning to’liq mazmuni keyingi hikoyada yana-da ochiqlanadi.

Yuki og’ir hikoyalardan yana biri bu “Orif” hikoyasidir. Bu hikoya qahramoni 82 yoshli Orif chol. Bu qariyani hamma insofli, iymonli ekanligini biladi va uni jannatiy bo’lishini imom ham aytib o’tadi. Bu hikoyada ham yuqoridagi hikoya qahramonlari kabi Orif chol otasini eslaydi, dastlab 30 yoshga kirgunicha ota-onasini yo’qotib qo’yishdan qo’rqib yashaganligini, farzandli bo’lgandan keyin farzandni yo’qotib qo’yish qo’rquvi ota-onani yo’qotish qo’rquvidan ham dahshatliroq ekanligini yodga oladi. “O’lim g’oyat uzoqday, agar ajal to’satdan kelib qolganida ham, boshqa dunyoga yengilgina o’tib ketaveradiganday tuyulardi. Otani yo’qotish qo’rquvi keyinchalik bolani yo’qotish qo’rquvi bilan almashdi. Ota uzoq yashadi, Orif qirqqa yaqinlashganda otasining o’limi haqida sokin-osoyishta o’ylaydigan bo’ldi. Biroq, farzandiga bir nima bo’lishini xayoliga keltira olmasdi, o’ttizning naryog’idagi otani yo’qotish qo’rquvidan kuchliroq va yomonroq edi bu qo’rquv. Bolalar ulg’aygani sayin hadiksirashlar kamayar, deb o’yladi, ammo aksincha bo’lib chiqdi – oltmishga kirganida ham bolam deb yuragi zirillaydigan, o’g’li kech qolsa, ayvonda darvozaga ko’z tikib o’tiradigan bo’ldi” (Sulton, 2017: 102). Ammo yosh o’tgandan keyin paydo bo’ladigan qo’rquvlar avvalgilariga sira o’xshamasligi Orif chol o’ylari misolida keltiriladi. Bu qo’rquv insonning hayotdan ko’z yumgandan so’ng qanday olamga tushishi, sirot ko’prigidan o’tishdagi mashaqqat qo’rquvlari edi. Yozuvchi uslubi shundayki, jumalarni o’qib beixtiyor ko’zdan yosh sizib chiqadi: “Bolam katta bo’ldi” deb quvonadigan na ota boreddi, na ona (Sulton, 2017: 103). Orif chol yoshi ellikdan o’tgandan so’ng ota-onasini yana eslaydi. Yuqorida keltirilgan shu birgina jumla ota-onaning inson hayotidagi o’rni naqadar beqiyos ekanligiga dalildir.

Xulosa qilib aytganda, yozuvchining barcha hikoyalarida umr atalmish yo’l va bu yo’ldagi yo’lovchilar taqdiri hikoya qilinadi. Hikoyalarning umumlashtiruvchi bir jihati bu – safar motivining

voqealar rivojida uzluksiz mavjudligi va har bir hikoya g'oyasida ham aslida inson umrining bir safar ekanligi yoritilganligidadir. Hikoyalarni mutolaa qilgan har bir kitobxon hayot haqida birmuncha teran falsafiy xulosalarga kelishi, shubhasizdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Alisher Navoiy “Lison ut-tayr” (2019). Toshkent:G’afur G’ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi.

Sulton Isajon (2017). “Asarlar” (hikoyalar) I jild.Toshkent:G’afur G’ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi.

Sulton Isajon (2023). “Boqiy darbadar”. Toshkent:Tilsim nashriyoti,2023.

Turdimov Shomirza (2023). “O’zbek mifologiyasi va folklori”. Toshkent:Ilm va fan nashriyoti.

Yo’ldoshev Qozoqboy (203). “Jilovlanmagan tafakkur mahsuli”. Toshkent:Tafakkur nashriyoti.

“BOBURNOMA”DAGI MAQOLLARNING SEMANTİK TAHLILI

Dilafroz MUHAMMADIYEVA

Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori, Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti dotsenti

Tel.: +998 90 970 13 84. E-posta: d.muhammadiyeva@mail.ru

ANNOTATSİYA

Til tadqiqining hozirgi bosqichida olimlarimiz maqol, matal va aforizmlarni o'rganuvchi paremiologiyani tilshunoslikning alohida bir mustaqil sohasi sifatida e'tirof etmoqda. “Boburnoma”dagi biz tahlilga tortgan paremiyalarning aksariyati tarixiy maqol va matallar bo'lib, ularing bir qismi bugungi kunda iste'moldan chiqib ketgan, bir qismi ma'lum o'zgarishlarga uchragan holda lug'atlarimizda mavjud. Ularni aniqlash va anglatgan ma'nolarini bugungi kundagi maqol-matallarimiz bilan qiyosiy o'rganish ushbu tadqiqotning maqsadidir. Ma'lumki, maqollar har bir xalq madaniyatining ko'zgusi hisoblanib, ularning zahirida xalqning urf-odati, udumi, dono qadriyatlari, millat dunyoqarashi va milliy manzarasini ochib beruvchi ma'no va mazmun yotadi. “Boburnoma”dagi maqol, matal va aforizmlarni semantik tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, aksariyat voqealarni tasvirlayotganda Bobur mirzo biror maqol bilan fikrini yakunlaydi. Bu bilan voqeaning ta'sir kuchi, obrazlilik ortadi. “Boburnoma”da maqol va matallardan shaxs va vaziyatlarni yanada yorqinroq tasvirlashda unumli foydalanilgan. Asarda 19 ta maqol-matal, 27 ta aforizm, 1000 ga yaqin (982ta) frazema qo'llangan. “Boburnoma”da qo'llangan paremiyalarni mazmunan bir necha semantik guruhlarga ajratdik. Asarda keltirilgan maqol-matallarning bir qismi (12tasi) fors tilida. Bunga sabab, ehtimol, Bobur mirzo umrining asosiy qismi Kobul va Qandahorda o'tganligi, atrofida shu tilda muloqot qiluvchilarning ko'pligidir. Turkiy tilda berilgan maqol-matallar hozirgi o'zbek tilida o'zgarishsiz qo'llaniladi, faqat “Qo'rg'on bekitmaklikka bosh kerak, ikki qo'l kerak, ikki but kerak” matali tarixan eskirganligi uchun ishlatilmaydi, lekin so'zlari tushunarli, “Qopudag'ini qopmasa, qarig'uncha qayg'urur” maqoli eskirgan. Aforizmlar “Boburnoma”da fikrni xulosalash uchun eng ko'p ishlatilgan paremiyalardir, chunki ular muallifning hayotidagi yaxshi-yomon voqealardan chiqqan saboqlardir. Masalan, “Jonimdin o'zga yori vafodor topmadim” bayti Bobur mirzoning atrofidagi do'st-u dushmanidan tinimsiz pand yegan paytlarida yozilgan. Bu bayt, garchi, g'azalning matla'si bo'lsa-da, el orasida aforizm sifatida mashhur.

Kalit so'zlar: “Boburnoma”, maqol, o'zbek tili, qadriyat, paremiya.

“BABURNAMA”DAKİ ATASÖZLERİNİN ANLAM ANALİZİ

ÖZET

Günümüzde dilbilimciler atasözlerini ve diğer dilsel ürünleri araştıran paremiolojiyi dilbilimin bağımsız bir alanı olarak tanımaktadır. Babürnâme'deki incelediğimiz atasözlerinin bazıları günümüzde kullanılmamaktadır, bazıları ise değişikliklerle sözvarlığımızda bulunmaktadır. Bunları arayıp bulmak ve anlamlarını günümüzdeki atasözleriyle karşılıklı olarak inceleme araştırmamızın esas amacıdır. Bilindiği gibi, atasözleri her bir halk kültürünün özünü oluşturur ve onların aracılığıyla halkın gelenekleri, adetleri, bilgeliği, milli değerleri, milletler arası ilişkileri ve millî benliği ifade edilir. Babürnâme'deki atasözü ve özdeyişleri semantik analize tabi tuttuğumuzda Babür Mirza'nın bir olayı tasvir ederken fikirlerini atasözüyle bitirdiğini görüyoruz. Sonuçta tasvirin etki gücü daha da artıyor. Babürnâme'de kalıplaşmış kelimelerden kişi ve durumları daha derinlemesine tasvir etmede dikkatlice yararlanılmıştır. Eserde 19 atasözü, 27 özdeyiş ve 1000 civarında (982) deyim Babürnâme'de kullanılmış kalıplaşmış kelimeleri birkaç semantik gruba ayırdık. Eserdeki atasözlerinin bazıları (12 tanesi) Farsça'dır. Bunun sebebi muhtemelen, Babür Mirza'nın yaşamının büyük bir kısmını Kabul ve Kandahar'da geçirmesi ve çevresindeki insanların çoğunun bu dili konuşuyor olmasıdır. Çağatayca olarak ifade edilen atasözleri günümüz Özbek Türkçesi'nde değişmeden kullanılmaktadır, sadece “Qo'rg'on bekitmaklikka bosh kerak, ikki qo'l kerak, ikki but kerak” atasözü eskimiş olduğundan dolayı artık kullanılmıyor, ama kelimeleri rahat anlamak mümkün. “Qopudag'ini qopmasa, qarig'uncha qayg'urur” atasözü eskimiştir. Özdeyişler fikri özetlemek için Babürnâme'de en çok kullanılan kalıplaşmış kelimelerdir, çünkü bunlar yazarın hayatındaki iyi ve kötü olaylardan çıkardığı derslerdir. Örneğin, *Jonimdin o'zga yori vafodor topmadim* mısrası, Babür Mirza'nın çevresindeki düşmanlardan güvende hissetmediği zamanlarda yazılmıştır. Bu beyit, bir gazelin başlangıcı olmasına rağmen, özdeyiş olarak bilinmektedir.

Anahtar Sözcükler: Babürnâme, atasözü, Özbek Türkçesi, değerler, kalıplaşmış kelimeler.

MEANING ANALYSIS OF PROVERBS IN “BABURNAMA”.

ABSTRACT

In present stage of language investigation a number of scientists regard paremiology that studies proverbs, adages and aphorisms as a separate independent sphere of linguistics. Most of the paremias we analysed in “Boburnoma” are historical proverbs and adages, a part of them are not used today, a part of them can be met in our vocabulary with some changes. Determining and studying their meanings by comparing to today’s proverbs and adages is the purpose of this article. It is known that proverbs are a mirror of every nation's culture, and at their core lies the meaning and content that reveals the nation's traditions, traditions, wise values, worldview and national landscape. We can say that semantic analyses of proverbs, adages and aphorisms in “Baburnama” show that when finishing the description of events in most cases Babur ended them with a paremia. The influencing power of the event, its characters become stronger with it. Proverbs and adages were used in “Baburnama” in order to depict persons and situations more clearly. 10 proverbs-adages, 27 aphorisms, nearly 500 phrases were used in the work. We are in the article separated the paremias used in “Baburnama” into several semantic groups. A part of the proverbs-adages given in the work (12 of them) are in Persian. The reason for this is, perhaps, most of his life Babur spent in Kabul and Kandahar, and the most of the people around him spoke in this language. Another reason, is that the state documents are still written in Persian language. The proverbs-adages given in Turkey are used without any changes in Uzbek now, only the adage “*Kurgon bekitmaklikka bosh kerak, ikki qo'l kerak, ikki but kerak (a head, two hands, two legs are necessary to close the castle)*” is not used now as it became historically older, but its words are understandable, the proverb “*Kopudagini kopmasa, karigunicha kaygurur*” (If you don't bite what is in your sack, you will be sorry till the end of your life)” has become old too. Aphorisms are the paremias used much in order to conclude an opinion in “Baburnama”, because they are the lessons the author gained from good and bad events in his life. For example: the lines *Jonimdin uzga yori vafodor topmadim*” (p.89.) were written when Babur mirzo was constantly let down. This bayt is taken from gazal but it is popular among the nation as an aphorism.

Keywords: “Boburnoma”, proverb, Uzbek language, value, paremia.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

- Aksoy, Ö. A. *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: TDK.
- Amanov, A. (2016). *Paremiyalarning xususiyatlari va ularni madaniy me'ros sifatida o'rganish* // Ilmiy axborotnoma, Samarqand №4.
- Babur, Z. M. (2011). *Baburnama*. Çeviren Ramiz Askar. 2-naşr. Bakı.
- Babür, Z. M. (1943,1946,1987). *Vekayi (Babür'un Hatıratı)*. Ankara.
- Бобур, З. М. (2002). *Бобурнома*. Нашрга тайёрловчи С.Ҳасанов. Тошкент.
- Жўраева, Б. (2002). *Мақолларнинг лисоний мавқеи ва маъновий-услубий қўлланиши*: Филол.фанлари номзоди...автореф. Самарқанд.
- Садриддинова, М. (1985). *Ўзбек мақол ва маталлари лексикаси*. Тошкент.
- Саломов, Ғ. (1961). *Мақол ва идиомалар таржимаси*. Тошкент.
- Şahin, H. (2006). *Özbek Türkçesi ve Türkiye Türkçesindeki Atasözleri Üzerinde Bir Karşılaştırma Denemesi*. İstanbul.

AFGANİSTAN TÜRKMENLERİNİN SOYUT KÜLTÜREL DEĞERLERİNİ TAŞIYAN İLK ESER: ŞEÇERE-İ TÜRKMENİYE

Nooryaghdi NOOR

Uzm. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı Öğrencisi

nooryaghdi.noor90@yahoo.com ORCID: 0000-0001-9107-9380

ÖZET

Afganistan Türkmen Türkleri, Selçuklular döneminden beri Afganistan’da varlıklarını sürdürmektedirler. Ama büyük çoğunluğu, 20. yüzyılın ilk yarısında Sovyet yönetiminin dinî ve kültürel baskısından dolayı Türkmenistan’ı terk edip Afganistan’ın kuzeyine yerleşmişlerdir. Bu dönemde Afganistan’ın kuzeyine sığınanlardan biri de Devlet Geldi Fidaî’dir. Fidaî, Afganistan Türkmenlerinin arasında şair ve yazar kimliğiyle tanılan bir Türkmen aydınıdır. Fidaî, dönemin büyük sıkıntılarından biri olan kimlik ve kültürel baskılara, kültürel değerler olan edebî eserleri yok etme ve kendi ana dillerinde yayın yapamamak gibi sorunlara karşı mücadele vermiştir. Fidaî, eserleri ve şiir vasıtasıyla Türkmen halkının eğitim alması, aydın ve bilinçli bireyler olarak yetişmesi, ana dilini ve kültürel değerlerini korumaları gerektiğinin altını çizmiştir. Fidaî’nin bu sıkıntılı dönemde kaleme aldığı “Şecere-i Türkmeniye” adlı kitabı Afganistan Türkmenlerinin kültürel değerlerinin aktarıldığı ve Afganistan Türkmen Türkçesiyle yazılmış ilk edebî eserlerden biridir. Afganistan Türkmenlerin şeceresini (soyağacı) konu alan eserde, onların gelenek ve göreneklerinden de bahsedilmiştir. Eserin “Türkmenlerin soyağacı” kısmı Hz. Nuh’tan Afganistan Türkmenlerinin büyük çoğunluğunu oluşturan Ersarı boyuna kadar devam eden neslin şeceresinden, Oğuz Han ve evlatlarının dünya yayılışı, eski yurtları ve Türkmen kelimesinin kökeni hakkındaki rivayetlerden oluşmaktadır. Eserin diğer önemli bölümünü oluşturan “Afganistan Türkmenleri” kısmında ise Türkmenlerin Afganistan’da varlıklarını sürdüren boyları, bilhassa Ersarı boyunun küçük urukları ve onların bulunduğu yerler, gelenek ve görenekleri, sanat va zanaatları hakkında bilgi verilmiştir. Bu çalışmada sadece eserin Afganistan Türkmenlerin şeceresini konu alan kısmı ele alınmıştır. Çalışmada, Fidaî’nin “Şecere-i Türkmeniye” adlı eserin incelenip tanıtılmasının yanısıra Afganistan Türkmenlerinin kültürel değerlerini ortaya koymak amaçlanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Afganistan Türkmenleri, Fidaî, Kültürel Değer, Şecere-i Türkmeniye.

THE FIRST BOOK THAT CARRIES THE INTANGIBLE CULTURAL VALUES OF THE TURKMENS OF AFGHANİSTAN: SHEJERE-İ TURKMENİYE

ABSTRACT

Turkmens have been living in Afghanistan since the Seljuk period. However, most of them left Turkmenistan in the first half of the 20th century due to the religious and cultural oppression of the Soviet regime and settled in the north of Afghanistan. One of those who took refuge in northern Afghanistan during this period was Devlet Geldi Fidai. Fidai was a Turkmen intellectual who was known as a poet and writer among the Turkmens of Afghanistan. Fidai fought against identity and cultural oppression, which was one of the major problems of the period, and against problems such as the destruction of literary works, which are cultural values, and the inability to publish in their mother tongue. Through his works and poetry, Fidai emphasized the need for Turkmen people to receive education, to grow up as enlightened and conscious individuals, and to protect their mother tongue and cultural values. Fidai's book "Shejere-i Turkmeniye", written in this troubled period, is one of the first literary works written in Afghanistan Turkmen Turkish, in which the cultural values of Afghanistan Turkmens are conveyed. In the work, which deals with the genealogy of Afghanistan Turkmens, their traditions and customs are also mentioned. The "Genealogy of Turkmens" part of the work consists of the genealogy of the generations from Noah to the Ersari tribe, which constitutes the majority of Afghanistan Turkmens, and narrations about the spread of Oghuz Khan and his children in the world, their ancient homeland and the origin of the word Turkmen. The other important part of the work, "Afghanistan Turkmens", provides information about the tribes of Turkmens in Afghanistan, especially the small tribes of the Ersari tribe and their locations, customs and traditions, arts and crafts. In this study, only the part of the work that deals with the genealogy of Turkmens in Afghanistan is discussed. In addition to analyzing and introducing Fidai's "Shejere-i Turkmeniye", the study aims to reveal the cultural values of Afghanistan Turkmens.

Keywords: Turkmens of Afghanistan, Fidai, Cultural Value, Shejere-i Turkmeniye.

GİRİŞ

Fidaî, yazdığı eserlerle Güney Türkistan Çağdaş yazılı Türkmen edebiyatının temelini atan Türkmen aydınlarından biridir. Yaşadığı dönemde yazdığı eserlerle hükümetin tüm baskılarına ve milli değerleri yok etmeye yönelik faaliyetlerine karşı mücadele vermiş, ana dilinde eserler yazmıştır. Bu eserlerden en önemlisi şüphesiz bölgedeki Türkmenlerin varlığını ve soyunu ortaya koyan “Şecere-i Türkmeniye” adlı eseridir. Eser, ayrıca Güney Türkistan Türkmenlerinin yazıldığı dönemdeki dil özelliklerini göstermesi bakımından da önemlidir. Çalışmada, Güney Türkistan’daki Ersarı Türkmenlerinin nesebine ve bu boyun kültürüne ait veriler sunan “Şecere-i Türkmeniye” adlı eser tanıtılacaktır.

Fidaî’nın “Şecere-i Türkmeniye” adlı eseri, Türkmenlerin şeceresi ve Afganistan Türkmenlerinin el sanatları, gelenekleri ve yerleşim yerleri olmak üzere iki ana bölümden oluşmaktadır. Ama bu çalışmada sadece eserin Afganistan Türkmenlerin şeceresini konu alan kısmı ele alınmıştır.

1. Şecere-i Türkmeniye’nin Yazarı “Devlet Geldi Fidaî” ve Eserleri

Afganistan Türkmenlerinin sosyal hayatını, kültürünü, tarihini ve soyağacını eserleri ve şiirleriyle izah eden büyük edebî şahsiyet Devlet Geldi Fidaî 1900 yılında Türkmenistan’ın Lebap ilinin Burdalık köyünde dünyaya gelmiştir. Hayatı ve soyu hakkındaki bilgileri dizelerinde şu şekilde aktarır:

<i>Müňg ikiyüz yitmişdokuz senede</i>	Bin iki yüz yetmiş dokuz yılında
<i>Göz açıp dünya geldim yaranlar</i>	göz açıp dünyaya geldim yaranlar
<i>Ersarı Türkmendir kavum-u hillarım</i>	Ersarı Türkmendir kavim-i soyum
<i>Burdalıkdır dünya gelen illerim</i>	Burdalık ilidir dünyaya geldiğim

(Fidaî, 1982: 167)

Bilime önem veren bir ailenin çocuğu olan Devlet Geldi Fidaî on beş yaşına kadar köyünde, dönemin okulu olan dinî medresede eğitim görmüştür. Fidaî medresede farklı alanlarda bilim alıp şeriat esaslarını ve dönemin temel bilimlerini de öğrenmiştir. Fidaî dinî okulda şeriat esaslarını öğrendiği ve dinî sistemde eğitim aldığı için halk arasında ‘Molla’ lakabıyla da tanınmaktadır (Fidaî, 1982: 14).

Fidaî yirmi üç yaşında yaşadığı köyünün danışma kurulu başkanı olarak işe başlamış ve halkına büyük hizmetlerde bulunmuştur. Türkmenistan’ın Lebap ilinin Burdalık köyünde hayatının en güzel günlerini geçirdiğini eserlerinde de net bir şekilde belirten Devlet Geldi Fidaî, otuz bir yaşında yani 1930 yılında Rusların ve komünist rejimin zulmünden, din ve kültürel baskısından Afganistan’ın Faryab ilinin Karamkul ilçesine bağlı Altı Bölek köyüne göç etmiştir (Turan, 1395: 47; Muradı, 2020: 2). Fidaî, “Gam Basar” adlı kitabının giriş bölümünde Afganistan’a Hicri 1310 yılında göç ettiğini ve “Lebabım” adlı şiirinde 31 yaşında vatanını (Türkmenistan) terk ettiğini belirtmiştir (Hamdam, 2022: 3; Fidaî, 1361: 109).

Afganistan’da da o dönemde azınlıkların haklarının verilmemesi, onlara kültürel baskıda bulunulması ve toplumda adaletsizliğin devam etmesi, Devlet Geldi Fidaî’nın yaşamını ve kültürel hayatını zorlaştırmıştır. Fidaî, yaşam koşullarının zorluğundan kimi zaman hayatını Faryab ilinde devam ettirirken kimi zaman da Cüzcan ilinin Akça ilçesine bağlı Hejde Nehir’de yaşamıştır. Bu dönemde Afganistan hükümetinin kültürel baskısı nedeniyle Fidaî, “Aşık Nur” destanı, “Farsak, Tilki, Yolbars” hikayesi, “Gam Basar” ve “Şecere-i Türkmeniye” adlı eserlerini ve birçok el yazması eserini uzun süre neşrederememiştir. Bu eserlerden bir kısmı mevcut siyasal şartların değişmesi durumunda basılması için ilgili kişilere verilse de bugün bu eserlere ulaşılamamaktadır. Fidaî bu durumu “Şecere-i Türkmeniye”nin giriş bölümünde yer alan “İfşa Edip Bilmedim” (İfşa edemedim) adlı şiirinde şöyle belirtmektedir:

Arman efsus biz Türkmenler dilinde
Matbuat yok ifşa edemedim
Ben neyleyim erkim yok elimde

آرمان افسوس بيز ترکمن لر دلينده
مطبوعات يوق افشا اديب بيماديم
من نيلاين اختيار يوق اليمده

Yürek fikrim ifşa edemedim

يوره فکريم افشا ادیب بيماديم

Aşık Nurayım Can başka birkaçı

عاشق نور آيم جان باشغه بير ناچه

Not yazdım ama batmıştır orada

ياتداش يازديم باتيب غالميشدور آنچه

Farsak, tilki, yolbars yine birkaçı

فرسک تيلکي يولبارس ينه بير ناچه

Yazdım ama ifşa edemedim

يازديم ولين افشا ادیب بيماديم

(Fidaî, 2007: 5-6)

Fidaî, 1972 yılında Afganistan'ın Faryab ilinin Karamkul ilçesine bağlı Altıbölük köyünde hayata veda etmiştir.

Yazdığı şiir ve eserleriyle Çağdaş Afganistan Türkmen Edebiyatının temelini atan Devlet Geldi Fidaî, Türkmen kültürünün devam etmesine ve gelişmesine büyük katkı sağlamıştır. Fidaî'nın günümüze kadar ulaşan eserleri; "Gam Basar", "Şecere-i Türkmeniye", "Aşık Nur Destanı" ve "Hikaye" adlı eserleridir.

Fidaî'nin eserleri yaşadığı dönem ve bölgede Türkmen Türkçesiyle basım yapan bir matbaanın olmaması nedeniyle yayınlanamamıştır. Yıllar sonra onun "Gam Basar" adlı eseri ilk kez Nur Muhammed Karkin'in çabasıyla hazırlanan "Devlet Geldi Fidaî ve Onung Saylanan Eserleri" (Devlet Geldi Fidaî ve Onung Seçilen Eserleri) adıyla Afganistan Bilimler Akademisi tarafından H. 1361 (M. 1982) yılında yayınlanmıştır. "Şecere-i Türkmeniye" adlı eseri Molla Muhammed Türk Muhliszade'nin çabasıyla 2007 yılında, "Gam Basar", "Aşık Nur Destanı" ve "Hikaye" adlı eserlerinin yer aldığı külliyyat "Mollah Devlet Fidaî Külliyyatı" adlı kitapta Abdul Rahman Sohbet'in çabası ve TİKA'nın maddî yardımıyla 2016 yılında neşredilmiştir (Noor, 2023; Hamdam, 2022: 4). Fidaî Türkmen Türkçesiyle yazdığı eserleri matbaada yayınlamayamamasına yönelik şikayetini şöyle dile getirir:

Arman efsus biz Türkmenler dilinde

آرمان افسوس بيز ترکمن لر دلينده

Matbuat yok ifşa edemedim

مطبوعات يوق افشا ادیب بيماديم

Ben neyleyim erkim yok elimde

من نيلاين اختيار يوق اليمده

Yürek fikrim ifşa edemedim

يوره فکريم افشا ادیب بيماديم

Gam Basar adında yazıp bir kitap

غم باسار آدينده يازديم بير کتاب

Birkaç nasihat birkaç hitap

بير ناچه نصيحت بير ناچه خطاب

Bu hayattan ben de olmuşum bitap

بو دور ميشدان من هم بولميشام بيتاب

Arman efsus ifşa edemedim

آرمان افسوس افشا ادیب بيماديم

(Fidaî, 2007: 5-6)

2. Şecere-i Türkmeniye

Devlet Geldi Fidaî'nin "Şecere-i Türkmeniye" adlı eseri, Afganistan Türkmenlerinin kültürel değerlerini taşıyan ve özellikle onların neseplerinden (soylarından) bahseden önemli eserlerinden biridir. Bu eser Afganistan'da Türkmen Türkçesiyle yazılan ilk eserlerdendir. Eserde Çağatayca ve Oğuz Türkçesinin unsurlarına rastlanılmaktadır, örneğin; شجره ترکمنیه غه (Şecere-i Türkmeniye) – s. 1, آتامغه (Babama) – s. 58, بر ایشنی (Bir işi) – s. 46, ديمک دور (Demektir) – s. 60, بگ نينگ (Beyin) – s. 105, ياتداش (Yabancı oldu) – s. 109. Ayrıca Arapça ve Farsça unsurları da barındırmaktadır. Lâkin yazar eserinde, Arapça ve Farsça kelimeleri kullanmaktan kaçındığını ve eserini Türkmen Türkçesiyle yazmaya çalıştığını özellikle belirtmektedir. Mesela;

"بعضی نسخه لارده عرب و فارسی لفظ لاری بیلان یزبان بولسه ده بیز بو نسخه ده بیلانیزچه خالیص ترکمن دلیبنده یازماق اوچین کوشش ایتدیک."

(Bazı nüshalar, Arapça ve Farsça kelimelerle yazılmış olsa da, biz bu nüshada bildiğimizçe halis Türkmen Türkçesinde yazmaya çabaladık) – s. 2.

Eser, 96 yapraktan ve 188 sayfadan müteşekkildir. Elimizde yer alan nüsha, eseri basıma hazırlayan Molla Muhammed Türkmuhliszade tarafından yazılmış bir giriş ile Fidaî'nin kaleme aldığı "Neseb-name (Şecere)" ve Afganistan Türkmenlerinin el sanatlarını, geleneklerini ve yerleşim yerlerini konu edinen iki bölümden oluşmaktadır.

Muhliszade, eserin "Giriş" bölümünde, Devlet Geldi Fidaî'in "Şecere-i Türkmeniye" adlı eserinin yazılıp tamamlanma tarihi ile ilgili, eserin neşre hazırlandığı tarihten (2007) kırk yıl önce (1968) olduğu bilgisini verir. Muhliszade, babasına bu eserin bir nüshasını Devlet Geldi Fidaî'nin kendisinin verdiğini ancak bu nüshanın sonradan kaybolduğunu belirtir. Şecereyi neşretmek için eserin başka bir nüshasını Fidaî'nin oğlu Kemal Eddin'den aldığını belirten Muhliszade, eseri Hicri Kamari 1428 yılında yayınladığını anlatır. Ayrıca neşrettiği eserin Fidaî'nin kaleme aldığı "Neseb-name"nin asıl nüshasıyla aynı olduğunu ve üzerine herhangi bir değişiklik yapılmadığını da şu şekilde ifade eder:

"بول کتاب نی اوقوغوچی لار فدای صاحب نینگ بازاران کتاب لارینه زیاده و سوبشک گورینگ یازیلان بوق، بلکه اوز بازاران نسخه لارینه مطابق یازیلدی و بیزینگ آلیمیزده شول کتاب نینگ اصلیندان فوتوکاپی بولان نسخه هم بار و بول کتاب نینگ تالیفی و ترتیبی نینگ نسبتی فدائی صاحب نینگ اوزینه مربوط دور."

(Bu kitabı okuyacaklar! Fidaî'nin yazan kitabındakilerden fazla bir şey yazılmamıştır ve kendi yazan nüshasından istinsah edilmiştir. Bizim elimizde şu kitabın asıl nüshasından fotokopi yapılan nüshası da vardır. Bu kitabın müellifi ve düzenleme yaparı Fidaî'dir.)

Muhliszade, "Giriş" bölümünde "Neseb-name"nin önemine değinerek, şecere sayesinde kendi soyunu ve soydaşlarını öğrenilebileceğini, herkesin yaynında bir ya da iki "Şecere-name"nin saklamasının lazım olduğunu ve bunu iyi şekilde saklayıp gelecek nesillere miras bırakmalarını, bu sayede onlar da atalarından ve soylarından haberdar olabileceğini bizzat vurgulamıştır (Fidaî, 2007: 4-8).

Çalışmanın kapsam sınırını, eserin 1-108 sayfalar arasında yer alan "Neseb-name" (şecere) bölümü oluşturmaktadır. Fidaî, eserin bu önemli kısmını H. 1-Asad-1347 tarihinde yani M. 1968 yılında yazıp tamamlamıştır. Yazar, Neseb-name'de şu konulara değinmiştir:

➤ Şecerenin ilk 22 sayfası, Hz. Nuh'tan Oğuz Han'a kadar geçen zaman dilimini içerir. Kimi Türk Neseb-namelerde konu Hz. Adem'den başlarken bu şecerede ise Türk halkının soyunu Hz. Nuh ve onun oğlu Yafes'e bağlayıp bilgi verilmeye çalışılmıştır. Eserin bu kısmında Hz. Yafes'den on kuşak sonra Oğuz Han'ın ortaya çıktığı, onun daha yeni doğan bebekken kendine Oğuz ismi verilme talebi ve annesinin Müslüman olmadan sütünü içmemesi gibi mucizevi olaylar ve Oğuz Han'ın hükümdar olması anlatılmaktadır. Bu bölümde geçen dinsel konular, eserin İslam varyantlı bir Oğuznâme olduğunu göstermektedir.

➤ 22-32 sayfaları arasında Oğuz Han'ın İran, Hindistan, Çin, Afganistan'ın Kabil, Gur ve Gazni gibi önemli şehirleri ve birkaç ülkeyi fethetmesi,

➤ 32-35 sayfaları arasında Oğuz Han'ın büyük oğlu Gün Han'ın padişah oluşu ve faaliyetleri,

➤ 35-43 sayfaları arasında Oğuz Han'ın evlatları ve torunlarının adları ve torunlarının adlarının anlamı ve damgaları,

➤ 43-48 sayfalar arasında il ve halkın arasında düzen ve istikrar sağlamak için yapılan kurultay, bu kurultayda kabul edilen sekiz bölümlü ve kırk maddeli kanun (bir mecliste bir kişinin makamı ve yaşına göre oturması, bir suçlu kişiyi hanın yakını olmasına rağmen suçuna göre cezalandırılması ve alfabeyle ilgili kararlar),

➤ 48-77 sayfalar arasında Oğuz Han'ın torunlarının hükümdar oluşu, faaliyetleri, dünya yayılışı aynı zamanda Selçuklar ve Dede Korkut hakkında bilgi verilmiştir.

Kurultayda dile getirilen konulardan büyüklerin meclisteki yeri ve onlara saygı gösterme geleneği, sözlü ya da üzerinde durduğumuz bu yazılı kaynaklar sayesinde nesilden nesile ve kuşaktan kuşağa aktarılmıştır.

➤ Bu eserin "Neseb-name" bölümünün önemli kısmını, diğer Neseb-name ve Oğuznâmelere değinilmeyen ve rastlanmayan Afganistan Türkmenlerinin büyük çoğunluğunu

oluşturan Ersarı boyu ve onun alt kollarıyla ilgili bilgiler oluşturmaktadır. Eserin en önemli addedeceğimiz bu bölümüne dair bilgiler, 77-106 sayfaları arasında bulunmaktadır. Bu bölümde önce Oğuz Han'ın Dağ Han oğlundan olan Salur'un neslinden Ökürçik Alp ve onun evlatları hakkında bilgi verilir. Ökürçik Alp'in altı oğlundan biri Berdi, Berdi'nin Gul Hacı ve Gulmı Hacı adlı oğullarının olduğu ve Gul Hacı'nın da Ersarı adlı bir oğlunun olduğu anlatılır. Afganistan Türkmenlerinin büyük çoğunluğunu, Ersarı'nın Mustafa Gazi, Zeynel Gazi ve Eynel Gazi adlı oğullarının soyundan geldiği belirtilmektedir. Bugün ise Afganistan'da Mustafa Gazi, Zeynel Gazi ve Eynel Gazi'nin neslinden gelen ve Ersarı boyuna mensup pek çok uruk ve oymaklara rastlamaktayız. Ayrıca eserin bu bölümünde, Afganistan Ersarı Türkmenlerinin önce Ebu'l-han Mangışlak'tan Türkmenistan'ın Lebap iline bağlı Kerki ilçesine geldikleri, buradan da onların büyük çoğunluğunun 1920-1932 yılları arasında Sovyetlerin baskısı ve komünist rejim nedeniyle Afganistan'ın kuzey bölgelerine gelip yerleştiği anlatılmaktadır. Fidaî'nin "Şecere-i Türkmeniye" adlı eserinin "şecere" bölümünde yer alan bilgiler, Afganistan Türkmenlerinin büyük çoğunluğunu oluşturan Ersarı Türkmenlerinin soyunun Oğuz Han'a dayandığını ve Oğuz Han'ın oğullarından Dağ Han'ın oğlu Salur'un neslinden geldiklerini öne sürmektedir.

Fidaî "Şecere-i Türkmeniye"nin sonunda eserini tamamladığına şu dizelerle dile getirir:

Şükür Allah'a bu kitap oldu tamam شکر الله بول کتاب بولدی تمام
Yararlansın bundan hususi ve avam مستفید اولسون که موندان خاص و عام
Türkmen Türklerinin soyunu yazdım نسل ترک ترکمن لاری یازدیم تاپیب
Bazılarından şu vakte kaldı nam بعضی سیندان تاشولوقت غه غالدی نام

SONUÇ

Bu çalışmada şu sonuca varılmıştır:

1. "Şecere-i Türkmeniye" adlı eserinin "şecere" bölümündeki bilgilere dayanarak bu eserin bir İslam varyantlı bir Oğuznâme olduğunu dile getirebiliriz.

2. Fidaî'nin bu eserinin "şecere" bölümünde yer alan bilgiler, Afganistan Türkmenlerinin büyük çoğunluğunu oluşturan Ersarı Türkmenlerinin soyunun Oğuz Han'a dayandığını ve Oğuz Han'ın oğullarından Dağ Han'ın oğlu Salur'un neslinden geldiklerini öne sürmektedir.

KAYNAKLAR

- Başar, U. (2018). *Mollâ Devlet Geldi Fedâi ve Külliyyatı*. Ankara: Türk Yurdu Dergisi, sayı 375.
- Bigzad, N. (2021). *Mollâ Devlet Geldi Fedâi Külliyyatı'na Göre 20. Yüzyıl Afganistan Sahası Türkmen Türkçesinde Zıt Anlamlı Kelimeler*. 9. Milletlerarası Türkoloji Kongresi Bildiriler Kitabı.
- Fidaî, M. D. (2007). *Şecere- i Türkmeniye*. (Yayına Hazırlan: Molla Muhammed Türk Muhliszade) Atek: Muhliszade Yayınları. Pakistan.
- Gürgenli, A. (1999). *Afganistanlı Türkmenler*. İran: Gün Türk Yayınları.
- Hamdam, A. R. (2022). *Afganistan Türkmenlerine Ait Âşık Nur Adli Halk Hikâyesi (İnceleme – Metin)*. Atatürk Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.
- Karkın, N. M. (1982). *Devlet Geldi Fidaî ve Onuñ Saylanan Eserleri*. Kabil: Afganistan Bilimler Akademisi, Devlet Matbaası.
- Muradi, N. (2020). *Mollâ Devlet Geldi Fedâi Külliyyatı [1-100] (Giriş, Transkripsiyonlu Metin, Dizin-Sözlük)*. Kocaeli Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.
- Sohbet, A. (2016). *Molla Devlet Fedai Külliyyatı*. Kabil: TİKA, Mesleki Afgan Matbaası.

СЎЗНИНГ ИНСОН САЛОМАТЛИГИГА ТАЪСИРИ

Махфузullo РАҲМОНОВ

Ўзбекистон Республикаси, Фарғона вилояти, Фарғона давлат университети, тилшунослик
кафедраси доценти, филология фанлари номзоди

sgafurova@gmail.com +99 897 336 04 26

АННОТАЦИЯ

Ўзбек тилшунослигида сўзнинг саломатлигига таъсири ҳақида бирор мақола ёки рисола яратилган эмас.

Сўз индивидуал лексик бирлик сифатида ҳис-туйғуларнинг маъно таркибида қандай ифодалашини аниқлашимиз керак. Шу мақсадда биз яна бир бор ҳиссиётларни психологик ўрганишга мурожаат қилишимиз лозим, аммо бунда муаммонинг бошқа жиҳатларига эътибор қаратамиз. Аввало, биз ҳис-туйғулар ҳақида гапирганда, тўғридан-тўғри кузатиш учун мос бўлмаган ўта мураккаб ҳодисани ёдда тутишимиз даркор.

Инсон психикасининг аффектив томони билан боғлиқ бўлган барча ҳодисаларнинг ўзига хос хусусияти шундаки, у билан боғлиқ жараёнлар турли даражадаги хабардорлик доирасида амалга оширилади¹. Бундан ташқари, ҳар бир алоҳида ҳолатда, масалан, фаолиятнинг аффектив ва когнитив томонларини ажратиш жуда қийин, чунки "Инсон ҳис-туйғуларининг ўзи одатда когнитив жараёнлар каби ҳиссий ва интеллектуал бирликни ифодалайди. Интеллектуал ва эмоционал бирликни ташкил этади"². Сўзнинг лексик бирлик сифатидаги эмоционал хусусиятлари ҳақида гапирганда, шуни ёдда тутиш керакки, у ягона ахборот тезаурусига кириш воситаси сифатида ишлайди³. Сўз ҳиссий ва интеллектуал ажралмас бир бутунлиқни ифодаловчи турли хил ақлий жараёнларга киради.

KONUŞMANIN İNSAN SAĞLIĞINA ETKİSİ

ÖZET

Özbek dil biliminde kelimelerin sağlığa etkisi konusunda herhangi bir makale veya broşür oluşturulmamıştır. Kelimenin tekil bir sözcük birimi olarak anlam yapısı içerisinde duyguları nasıl ifade ettiğini tespit etmemiz gerekmektedir. Bu amaçla bir kez daha duyguların psikolojik incelemesine yönelmeliyiz ancak sorunun diğer yönlerine de dikkat edeceğiz.

Öncelikle duygulardan bahsederken bunun doğrudan gözlemlenmeye uygun olmayan çok karmaşık bir olgu olduğunu unutmamamız gerekiyor. İnsan ruhunun duygusal yönüyle ilgili tüm olguların karakteristik özelliği, onunla ilgili süreçlerin farklı farkındalık düzeylerinde gerçekleştirilmesidir. Buna ek olarak, örneğin her bir durumda, etkinliğin duygusal ve bilişsel yönlerini birbirinden ayırmak çok zordur, çünkü "İnsan duygularının kendisi genellikle bilişsel süreçler gibi duygusal ve entelektüel bir birliği temsil eder. Entelektüel ve duygusal bir bütün oluşturur birlik."

Bir sözlük birimi olarak kelimenin duygusal özellikleri hakkında konuşurken, tek bir bilgi sözlüğüne erişim aracı görevi gördüğü unutulmamalıdır. Kelime, duygusal ve entelektüel, ayrılmaz bir bütünü temsil eden çeşitli zihinsel süreçleri içerir.

¹ Хомская Е.Д., Батова Н.Я. Мозг и эмоции. Нейропсихологическое исследование - Москва: Издательство Московского университета, 1992 - с.180

² Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – М.: Педагогика, 1989.

³ Залевская А.А. Слово в лексиконе человека: Психолингвистическое исследование. – Воронеж: Воронежский ун-т, 1990. – 205 стр.

INFLUENCE OF SPEECH ON HUMAN HEALTH

ABSTRACT

In Uzbek linguistics, no article or pamphlet has been created about the effect of words on health. We need to determine how the word as an individual lexical unit expresses feelings in the meaning structure. For this purpose, we should once again turn to the psychological study of emotions, but we will pay attention to other aspects of the problem. First of all, when we talk about emotions, we need to remember that it is a very complex phenomenon that does not lend itself to direct observation.

A characteristic feature of all phenomena related to the affective side of the human psyche is that the processes related to it are carried out within different levels of awareness. In addition, in each individual case, for example, it is very difficult to distinguish between the affective and cognitive aspects of the activity, because "Human emotions themselves usually represent an emotional and intellectual unity, like cognitive processes. It forms an intellectual and emotional unity."

Emotional features of the word as a lexical unit When talking about, it should be remembered that it acts as a means of access to a single informational thesaurus. The word includes various mental processes that represent an inseparable whole, emotional and intellectual.

Тилда сўзга ниҳоятда кўп таъриф берилган. Сўз тилнинг асосини, ядросини ташкил этади. Сўз – нарса-ҳодиса, тасаввур ва тушунчаларни аташ, номлаш учун хизмат қилади. Сўз ўз товуш қобилигига эга бўлиб, гапнинг қурилиш материали саналади. Кишилар ҳаётида сўзнинг кадр-қиммати, аҳамияти катта бўлиб, ўзаро алоқа қилиш, муносабатда бўлиш, фикр баён қилиш учун фойдаланилади. Бусиз улар бир-бирини ҳеч қачон тушунмайдилар. Аввал сўз бўлган, сўз яратилган, дейилади муқаддас китобларда:

Сўз келиб аввалу жаҳон сўнгра,

Не жаҳонки қавм ила макон сўнгра.

Алишер Навоий

Тадқиқотимизни “Сўз ва саломатлик” деб атадик, чунки ўзбек тилшунослигида сўзнинг саломатликка таъсири ҳақида бирор мақола ёки рисола яратилган эмас.

Сўз индивидуал лексик бирлик сифатида ҳис-туйғуларнинг маъно таркибида қандай ифодаланиши аниқлашимиз керак. Шу мақсадда биз яна бир бор ҳиссиётларни психологик ўрганишга мурожаат қилишимиз лозим, аммо бунда муаммонинг бошқа жиҳатларига эътибор қаратамиз. Аввало, биз ҳис-туйғулар ҳақида гапирганда, тўғридан-тўғри кузатиш учун мос бўлмаган ўта мураккаб ҳодисани ёдда тутишимиз даркор. Инсон психикасининг аффектив томони билан боғлиқ бўлган барча ҳодисаларнинг ўзига хос хусусияти шундаки, у билан боғлиқ жараёнлар турли даражадаги хабардорлик доирасида амалга оширилади⁴. Бундан ташқари, ҳар бир алоҳида ҳолатда, масалан, фаолиятнинг аффектив ва когнитив томонларини ажратиш жуда қийин, чунки "инсон ҳис-туйғуларининг ўзи одатда когнитив жараёнлар каби ҳиссий ва интеллектуал бирликни ифодалайди. Интеллектуал ва эмоционал бирликни ташкил этади"⁵. Сўзнинг лексик бирлик сифатидаги эмоционал хусусиятлари ҳақида гапирганда, шунинг ёдда тутиш керакки, у ягона ахборот тезаурусига кириш воситаси сифатида ишлайди⁶. Сўз ҳиссий ва интеллектуал ажралмас бир бутунликни ифодаловчи турли хил ақлий жараёнларга қиради.

Сўзнинг эмоционаллигининг асосини нима ташкил этишини тасаввур қилиш учун ҳис-туйғулар ва бошқа руҳий жараёнлар, уларнинг бирлиги ва ўзаро боғлиқлигида ўрганиладиган психологик назарияларга мурожаат қилиш фойдалидир. Хусусан, рус психологиясида ишлаб

⁴ Хомская Е.Д., Батова Н.Я. Мозг и эмоции. Нейропсихологическое исследование - Москва: Издательство Московского университета, 1992 - с.180.

⁵ Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – М.: Педагогика, 1989.

⁶ Залевская А.А. Слово в лексиконе человека: Психолингвистическое исследование. – Воронеж: Воронежский ун-т, 1990. – 205 стр.

чиқилган фаолият назариясида муҳокама қилинадиган тажриба тушунчаси алоҳида қизиқиш уйғотади.

“Ҳар бир психик факт ҳам реал воқеликнинг бир бўлаги, ҳам воқеликнинг инъикосидир. Инсон онгида доимо бирликда намоён бўлган бу икки жиҳат ҳаракат қилади: тажриба ва билим сифатида. Тажриба ва акс эттирилган мазмуннинг (тасвирлар, билимлар) қарама-қаршилиги нисбийдир, чунки интеграл руҳий ҳодисаларда бу икки қутб доимо диалектик бирликда намоён бўлади⁷.

Биз сўзлар руҳиятимизга қанчалик таъсир кўрсатиши ҳақида кўп ўйламаймиз. Зеро, сўзлар даволовчи ва вайрон қилувчи кучга эга бўлади. Ўзимизнинг ва бошқаларнинг саломатлигига зарар етказмаслик учун, айтаётган сўзларимизга эътиборли бўлишимиз керак. Одамлар сўзни инсон маданиятнинг муҳим ва аҳамиятли элементи сифатида биладилар. Муайян сўзлар тўплами ва махсус лексемалар ҳаётимизни ўзгартириши, саломатлигимизга таъсир этиши мумкин. Сўзлар орқали мулоқот қиламиз, сўзлар тасаввуримизда образларни яратади ва биз сўзлар орқали фикрлаймиз. Бу ҳаммаси бизнинг эмоционал ҳолатимизга, руҳиятимизга ва жисмоний соғлигимизга бевосита таъсир ўтказади, шубҳасиз. Барча касалликлар асабдан, деб беҳуда айтишмаган ахир. Сўзнинг кучи орқали ўзимизни омадга, тилакларимиз ижобат бўлишига дастурлашимиз мумкин. У орқали организмимизни касалликлар билан курашишига ўргатсак бўлади.

Нега сўзлар саломатлик учун зарур?

Сўзнинг вазифаси – мулоқот. Улар инсонлар ўртасидаги ҳиссиётлар ва муносабатларни ифодалайди. Айнан шунинг учун ҳам сўз хафа қилиши, хурсанд этиши, одамларни муҳим ва керакли ишларни бажаришга илҳомлантириши мумкин. Ҳаммамиз ҳам бизни қўллаб-қувватлашларини истаймиз. Бунинг ўрнига салбий сўзлар эшитганимизда бизга қанчалик оғир ботади, шундай эмасми? Тортишиш ёки баҳслашиш пайтида аччиқ устида айтилган сўзлар нафақат буни эшитган инсонга, балки бу сўзларни айтган инсонга ҳам акс таъсир кўрсатади. Вақтида ўринли айтилган сўз даволаши ҳам мумкинлиги кўп маротаба тажрибада синалган.

Бир сўзни айтишингиз биланок, мияда аналитик жараён бошланади. Аввалига, сўз тафаккуримиз томонидан қабул бўлади, сўнгра онгимиз уни маълум бир образ билан боғлайди. Чунки ҳар бир сўз онгимизда маълум бир нарсга билан боғлиқдир.

Шунингдек, олимлар сувнинг ахборотни сингдириш хислатини аниқлаганлар, уларнинг фикрича, сув эшитилган сўзлар таъсири остида ўз тузилишини ва структурасини ўзгартириши мумкин. Сув ўзи эшитган сўзнинг роҳатбахш ёки таъбни бузадиган маъносига қараб, инсонга ана шундай таъсир ўтказиши исботланган. Одамзот 87 % сувдан иборатлигини инобатга олсак, эшитилган ҳар бир сўз бевосита бизнинг ҳолатимизга ўз таъсирини ўтказишини айтиш ортиқча. Сўзни айтгач, сиз тинглаётган инсонга юбориладиган энергияни шаклга соласиз. Бу энергия инсон асаб импульсларида ўзгаришларни келтириб чиқаради. Импульслар эса ўз навбатида ички органларга, эндокрин безларига ва мускулларга етиб боради. Айтилган сўз биохимик ва биофизик жараёнга айлана бошлайди, бу жараён тўқималар, безлар ва барча органларни бошқариш хусусиятига эга. Агар биз доимо ижобий сўзларни айтиб юрсак, бу онгимизда ижобий дастурлашни яратади, бу эса ўз ўрнида дард ва касалликлардан халос бўлишга олиб келади.

Қуйидаги сўзларни иложи борица камроқ айтишга ҳаракат қилинг : *иш, айб, мажбурман, касал, омадсизлик, мушкул ва ҳ.* Улар салбий ҳислар билан боғлиқлиги учун соғлигингизга салбий қувватни олиб киради. Тавсиямиз шуки, кайфиятингизга ва ҳолатингизга ёқимли таъсир ўтказувчи, сизни ижобий эмоцияларга тўлдирувчи сўзларни рўйхатини қилинг ва улардан иложи борица тез-тез фойдаланиб туринг.

Сўз инсон умрига умр кўшади

Турли ёшдаги кишилар даврасида биргина шифокор бўлса ҳам, беихтиёр саломатлик мавзусида гап кетади. Табиийки, даврадагиларнинг ҳар бири ўзини қизиқтирган саволларга бевосита мутахассисдан жавоб олишга интилади. Ана шундай саволлар сирасига соғлом ва

⁷ Вилюнас В.К. Психологические механизмы развития мотивации. - Автореферат диссертация на соис. уч. степени доктора психологических наук. – М.,1990.

тетик умр кечиришга эришиш сирларини билиш ҳам киради. Бу борада куйидагиларга тўхталиб ўтиш лозим.

Фақат XX асрга келиб, кекса (60-74) ва қари (75 ва ундан зиёд) ёшларга кирган, узок (90 йилдан ошиқ) умр кўриш бахтига сазовор бўлган кишиларни ер куррасининг барча жойларида тез-тез учратиш насиб бўлди. Тош давридан илгарироқ ўртача умр ёши 21 йил бўлган, XIX аср охирларида бу кўрсаткич 35 ёшга тенг эди.

Ҳозир аҳвол тубдан ўзгарди. Масалан, БМТ маълумотларига кўра, 1955 йилда дунё бўйича 65 ва ундан юқори ёшлар 143 млн. (5,2 %) бўлса, бу кўрсаткич 2005 йилда 475 млн. (7,1 %)га етди. 2025 йилга келиб, 822 млн. (9,7 %) бўлади. АҚШда 1980-2030 йиллар оралиғида 65 ёшдан ошган кишилар сони 4 баробар кўпайиб, улар аҳолининг ҳар бештасидан бирини ташкил этади. Шунга яқин кўрсаткичларни Буюк Британия, Франция, Германия, Италия ва Швеция мамлакатлари бўйича ҳам келтириш мумкин. Осиё давлатларида (айниқса, Хитой ва Ҳиндистонда) демографик “портлаш” кузатилиб, 1980-2020 йилларда аҳоли сони 95 %, жумладан, кекса ёшлилар 240 % га кўпайган⁸.

Аҳолисининг умри узоклиги билан ажралиб турадиган Японияда (1988 йил маълумотларига кўра) эркакларнинг ўртача умр кўриши 75,6 ёшга (бу кейинги йилларда жаҳонда биринчи ўринда демакдир), аёлларнинг ўртача умр кўриш ёши 81,4 ёшга тенг. Бу мамлакатда 65 ва ундан юқори ёшлилар 1955 йилда аҳолининг 5,3 % ини ташкил этган бўлса, 2020 йилда кексалар сони барча аҳолининг 1/5 ни ташкил этди. Россияда бундай кўрсаткич ҳозирнинг ўзида мавжуд бўлгани учун (кексалар аҳолининг 20 % идан зиёд) у дунёнинг “кекса” мамлакатлари сафига киради.

Дунёда 80 ва 100 ёшли кишилар, айтиқса, аёллар сони ошиб бораётгани қайд этилмоқда. Тахминларга кўра, Европада 2030 йилга бориб аҳолининг 35,2 % ини 80 ёш ва ундан ошган кишилар ташкил этади. Баъзи мамлакатларда юқоридагилар боис нафақа ёши 65-70 га қадар узайтирилмоқда.

Юқорида қайд этилган ҳолат, ўз навбатида, инсон умрини узайтириш масалаларини ўрганувчи геронтология фани ривожланишига, ёши катта кишиларда учрайдиган касалликлар ҳақидаги таълим-гериатрия шаклланишига олиб келди. Бу соҳаларда тўпланган билимлар ва тиббиёт амалиётида кузатилган айрим далилларга асосланиб, мўътабар ёшли зотлар, улар сафига қўшилаётган кишилар тансиҳатлилигига оид баъзи фикрларга тўхталиб ўтишни лозим топдик.

Оппоқ соқоли кўксига тушган, атрофдагиларга очик чехра билан кулиб боқиб, дадил қадам ташлаб бораётган отахонни, қордек оқ рўмолини оҳиста бошига солиб, бағридаги бир этак набира, эвара ва чевараларига одобу ахлоқдан сабоқ бераётган фариштали онахонни кўрган ҳар бир инсон дилида ана шундай бахт ўзига ҳам муяссар бўлишини тилаши табиий ҳолдир.

Тарихий манбаларда кўрсатилишича, пайғамбарлардан Одам алайҳиссалом 930 йил, Идрис алайҳиссалом 921 йил, Хут алайҳиссалом 950 йил, Иброҳил алайҳиссалом 175 йил, Исҳоқ ва Ёқуб алайҳиссаломлар салкам 200 йилдан умр кўришган.

1991 йили Нобель мукофотини олган доктор Уоллок инсон умрининг ирсий (генетик) қуввати 120-140 йилни ташкил этади, деб ёзади. Америкалик машҳур олим В.Филлер "Эҳтимоллар наразиясига қарши ва унинг татбиқлари" китобида инсоннинг ҳаёти 1000 ёшга етиши мумкинлиги ҳақида ёзади. Чунончи, Луқмони Ҳаким минг йил умр кўрган. Тиббиётда айрим кишиларнинг 150 ёшдан ошгани расмий ҳужжатлар билан тасдиқлангани ҳақида 1933 йилда "Нью-Йорк таймс" ва "Лондон таймс" газеталари хабар қилган.

Сурияда бир киши 133 йил яшаб, 1993 йилда вафот этади. Унинг номи Гиннеснинг рекордлар китобига киритилган. Қария 80 ёшида тўртинчи марта уйланганидан сўнг тўққиз

⁸ С.Темиров. Қаримаслик сирлари. –Т.: Адабиёт учқунлари, 2014.

фарзанднинг отаси бўлган. Собиқ Иттифокда Кавказ халқлари бу борада пешқадам бўлишган. Улар 120-140 йилдан ошқ умр кўришган.

Маълумотларда гонконгликлар дунёда энг узоқ умр кўрувчи одамлар деб ном олишган. Шу кунгача узоқ умр кўрувчи одамлар рўйхатида биринчи бўлиб келган японияликларнинг ўртача умр кўриш даври 85,9 йилни ташкил қилмоқда. Гонконгликларда эса ўртача умр кўриш ёши 86,7 йилга етди.

Узоқ йиллар соғлом яшашни истасангиз, аввало, асабни эҳтиёт қилиш, тинимсиз ҳаракатда бўлиш, овқатланиш тартибига амал қилиш, витаминли овқатлар истеъмол қилиш, спиртли ичимликлардан узоқда бўлиш лозим.

Одам соғлом бўлиши, тўлақонли ҳаёт кечириши учун 60 хил минерал, 16 хил дармондори, 12 хил аминокислота ва бошқа неъматларга муҳтожлик сезади. Геромонотларнинг фикрига кўра, сайёрамизда узоқ умр кўрувчилар Абхазия, Покистондаги Хунза вилояти ва Экватордаги Вилкабанба қишлоғи аҳолиси ҳисобланади. Жисмоний машқлар инсон тана аъзолари учун муҳимлигини ҳаммамиз яхши биламиз. Танамизнинг барча 640 мушаклари тўлақонли ривожланиши ва фаол ҳолатда сақланиши жуда муҳимдир.

Бундан ташқари, узоқ умр кўриш ҳар бир инсонда тайёр имконият сифатида сақланадиган тил бирликларининг нутқдаги реаллашувига ҳамда бошқа шахсларнинг у инсонга қилган муомаласига ҳам боғлиқ. Ушбу тадқиқотимизда айнан шу ўринларга тўхталиб ўтганмиз.

Сўзларнинг турли ҳислар билан курашишдаги қўмағи

Сукунат олтинга тенгдир. Юқорида биз айтилган ва эшитилган сўз инсонга жисмоний, руҳий ва ҳаттоки, генетик даражада таъсир ўтказиши мумкин экан. Бунга асос қилиб олим Иван Белявскийнинг изланишини келтиришимиз мумкин. Олим икки гуруҳ одамларни кузатади: бири ўз нутқида ёмон ва хунук сўзларни ишлатади, иккинчиси эса аксинча умуман беодоб нутқдан фойдаланмайди.

Кўп йиллик тажриба шуни кўрсатдики, ёмон лексикондан фойдаланадиган гуруҳ иштирокчиларининг тўқималарида ёшга доир ўзгаришлар юз берди, ҳар хил сурункали касалликлар юзага келди. Беодоб сўзлардан фойдаланмаган инсонлар гуруҳида эса расмий ёшларидан 5, 10, ҳаттоки, 15 ёшга ёшариш кузатилди. Иван Белявский бу билан ҳар бир айтилган сўз ва қулоққа кирган жумла жудаям кучли энергияга эга бўлиши ва шу билан тўғридан-тўғри генларни мўлжалга олишини исботлади.

Красноярск тиббиёт технологиялари маркази бу ҳақиқатни тасдиқлаб, сўз орқали келган хабар ДНК молекулалари тизимини ўзгартириши ва иммунитет тизимига ўз босимини ўтказишини айтди. Беморларни даволашда Красноярск тиббиёт технологиялари маркази шифокорлари сўз терапиясини олиб боришди ва “ишонч”, “меҳр”, “яхшилик”, “муҳаббат” сўзларини қўллаб, беморларнинг дори билан даволанаётган касалларга нисбатан 5-7 кунга аввалроқ соғайишларини кузатишди.

Номаданий нутқ, афсуски, ҳозирда ёшларимиз орасида жуда ҳам оммалашган. Экологик кураш ва хавфсизлик маркази бошлиғи Г.С.Чеуриннинг фикрига кўра ёмон лексикондан фойдаланиш носоғлом авлоднинг шаклланишини келтириб чиқаради.⁹

Хавотир ҳисси одамларда ноаниқлик туйғусига асос бўлади. Саломатлигингизга жиддий путур етказиши мумкин булган бу ҳисдан қутулиш учун, аввал сиз атрофдаги воқеа-ҳодисаларни яхшилаб ўрганиб чиқишингиз ва айнан қандай сўзларда сизда хавотирни уйғотганлигини билиб олишингиз керак. Етарли маълумотга эга бўлгач, тинчланишингиз ва руҳий азоблардан қутулишингиз ҳеч гап эмас.

Масалан, таҳқирловчи сўзлар саломатлигимизда ўта ачинарли оқибатларга олиб келиши текширилган. Уларнинг таъсири остида организмимиз ташкил топган сув тузилиши ўзгаради. Ёмон сўзлар радиацион нурланиш таъсирига ўхшаш генлар мутациясини ҳам келтириб чиқариши мумкин. Тез-тез таҳқирловчи сўзлар остида қолганда, хромосомаларимиз ўз структурасини ўзгартириши, бу эса тўқималарнинг ўз-ўзини вайрон қилиш дастурини авж олдириши ва энг ёмони наслдан-наслга кўчиши ҳам мумкин. Болалагимиздан бери эшитаётган товушларимиз, атрофимизни чулғаб олган барча сўзлар бизга ҳам жисмонан, ҳам руҳан таъсир

⁹ Успенский Л. Сўз ҳақида сўз. – Минск: Ёш гвардия, 1957.

этмай қўймайди. Исталган иш ёки ҳаракат биргина сўздан бошланади, шунинг учун бир-бирингизга фақат яхши сўзларни айтинг.

Сўзлар – фикрларимиз қобиғи. Сўз энергияси эса фикрлаш энергиясидан бир неча мартаба кучли бўлиб, борлиқни шакллантиришда муҳим роль ўйнайди. Буни биринчи бўлиб танадаги касалликларни дастурловчи сўзларни ўрганган немис психотерапевти Носсрат Пезешкиан аниқлаган. Кейинчалик Пезешкиан бундай вайрон қилувчи кучга эга бўлган сўзлар барча инсонларнинг лексиконида мавжуд эканлигини исботлаган.

Бу фикрларни доктор Пезешкиан тирик нутқ номи остида жамлаган. Тирик нутқ – бу инсонларнинг жисмоний органларига тўғридан-тўғри таъсир ўтказувчи сўз ва иборалардир. Бундай сўзлар ҳаммага маълум бўлиб, улар паҳлавон ва баҳодирдек соғлиққа эга бўлган инсонларни ҳам кемирувчи, вайрон қилувчи кучга қодирдир.

Бундай сўз ва иборалар қанчалик устакорлик билан ниқобланганига эътибор беринг:

- *Сабрим тугади.*
- *Каллам етмаяпти.*
- *Нимадир мени бўғяпти.*
- *Қулогимни еб ташладинг.*
- *Жонимга тегди.*
- *Нафас ололмаяпман.*
- *Хеч ҳазм қилолмаяпман.*
- *Сувимни сиқиб ичдинг.*
- *Қонимни ичдинг.*
- *Менга барибир.*
- *Кўнглимни айнитадиган даражада.*
- *Бўғзимдан келди.*
- *Ўлдириб қўйсам ва ҳоказо.*

Биз худди оддий метафораларни нутқимизда қўллаётганга ўхшаймиз, лекин аслида танамизга шундай аниқ буйруқлар берамизки, организмимиз уни бажармасдан қўймайди. Бу сўзларнинг кимга ёки ким томонидан айтилаётганининг умуман аҳамияти йўқ, улар нутқимизда мавжудлигининг ўзи касаллик дастурини ниш олдиради.

Ўз нутқимизни кузатиб кўришимиз мумкинми? Йўқ, нутқни махсус тайёргарликсиз кузатолмаймиз, яқинларингиз ва ўзингизнинг нутқингизда қандай қотил сўзлар борлигига бир назар ташланг. Энди сиз вайрон қилувчи сўзларни танийсиз. Демак, улардан ҳимоялана оласиз. Нутқингиз давомида бундай ибораларнинг чиқаётганини сезишингиз биланок, уларни нейтрал ёки ижобий синонимларига адмаштиришни ўрганинг. Бу билан ўз саломатлигингизга жуда катта ёрдам берган бўласиз.

Кишанловчи ва қанот бағишловчи сўзлар гуруҳи

Бундай сўзларни истеъморда қўллаган инсон бизни туғилишимиздан бизга тақдим қилинган озодликдан, эркинликдан, имкониятлардан, ҳақ-ҳуқуқлардан чегаралаган бўлади. Бахтимизга кишанловчи сўзлар нутқимизда унчалик ҳам кўп эмас. Уларни истеъмордан тамоман чиқариб юборишга кўп кучимиз кетмайди, деб умид қиламиз.

Хуллас, кишанловчи сўзлар жамоати атиги 4 энг асосий гуруҳдан иборат:

“Эплай олмайман” кишанловчи сўзи. Бу сўзлар сўзловчининг ўзига бўлган ишончи жудаям кучсиз эканлиги, унинг имкониятлари чекланганлиги, у кўзга кўринмас ёки “оддий” инсонлигини билдиради.

“Эплай олмайман” ибораси одамни бир ерда қотиб, “занглаш”га олиб келади. Жудаям оддий кўринган бу сўзлар зарар етказмайдигандек туюлади, лекин уларнинг ортида улкан вайрон қилувчи куч борлигини сезмаймиз ҳам. Улар бизни туғма истеъдодимиздан, имкониятларимиздан, руҳий эркинликдан айиради. Қуйида ортида беркиниш қулай бўлган ва ҳаётий вазифаларимизни бажармасликка яхшигина баҳона бўла оладиган сўзлар келтирилган:

- *Қила олмайман.*
- *Қилишни билмайман.*

- *Ишончим комил эмас.*
- *Яхши чиқмайди.*
- *Менинг қўлимдан келмайди.*
- *Ваъда беролмайман.*
- *Менга боғлиқ эмас.*
- *Ўзимга бундай масъулиятни ололмайман.*

“Эплай олмайман” гуруҳидаги сўзларнинг никоби – такаббур “ҳаракат қилиб кўраман” сўзидир. Бу иборадан натижага бўлган ишончсизликни, истамасликни олиб ташланг ва унинг ҳақиқий қиёфаси сизга қанчалик қўл келиши мумкинлигини англайсиз.

“Мен бунга лойиқ эмасман” гуруҳидаги сўзлар. Бу гуруҳдаги сўзларга бир назар боқинг:

- *Ҳозир вақти эмас.*
- *Жудаям хоҳлардим, лекин...*
- *Яна нималарни истамайди бу кўнгли!*
- *Менга ким қўйибди.*
- *Менга бу тўғри келмайди.*

“Истамайман, лекин мажбурман” гуруҳидаги сўзлар. Бу сўзлар одамлар томонидан шунчалик кўп ишлатиладики, уларни инсонларнинг энг севимли баҳоналари десак ҳам бўлади:

- *Қилишим керак.*
- *Мажбурман.*
- *Шарт.*
- *Ташвишлар.*

Бир кунда атрофимизда бу сўзларни неча марта эшитамиз? Санаб адоғига етиб бўлмайди! Энг қизиқарлиси, одамлар бу сўзлар билан шунчалик қадрдон бўлиб кетишганки, ҳатто гап қандайдир мажбуриятлар ёки ҳолатлар ҳақида кетмаётган бўлса ҳам, бу сўзлар нутқимизда фаол қўлланади. Ўйибор берсангиз, зарур бўлган ва бўлмаган ишлар ҳақида сўзлаб, “қилишим керак, шарт, зарур” деймиз, ваҳоланки, бу билан ҳаётдаги хурсандчиликларимизни ўзимиздан нарига улоқтирамиз. Охир-оқибат юзимизда ташвишли ифода билан ҳаёт кечириб, яшашдан лаззатланишни унутамиз.

Ва ниҳоят, кишанловчи сўзларнинг энг охирги гуруҳи “Иложи йўқ” дир. Бу сўзлар орзу деб аталган барча нарсадан имкониятни олиб кўяди. Аслида биз қачонлардир “орзу” деб атаган нарсалар ҳозирда ҳаётда татбиқ этилиб, амалда қўлланилаётган замонда яшаётганимиз қувонарли. Электр токи, телефония, телевидение, интернет, самолёт, машиналар... – рўйхатни узоқ давом эттиришимиз мумкин, булар ҳам қачонлардир орзу қилишни билган инсонларнинг ихтироси аслида.

Сўзлар рўйхати қуйидагилардан иборат:

- *Иложи йўқ.*
- *Ишончим комил эмас.*
- *Ҳеч қачон.*
- *Бўлиши мумкин эмас.*
- *Мабодо бўлса-чи?*
- *Шуни қилсам-у... бўлса-чи?*
- *Худо асрасин-у, лекин...*
- *Бошқа чорам йўқ.*

Шуни ёдда тутингки, кишанловчи сўзлар инсонларга мақсад сари йўлларини беркитади, ҳаракатларини сустлаштиради. Нутқимизни қандай қилиб бундай сўзлардан тозалашимиз мумкин? Бу сўзларнинг барчасини қора рўйхатга солиб, уларни нутқда ишлатишдан бош торттиш зарур.

“Қанот бағишловчи сўзлар” гуруҳи. Улар инсон нутқида қўлланишни бошлагач, ҳар бир шахс ўз тақдирини ўзи бошқариши мумкин эканлигини ўша одамнинг ўзига исботлайди. Бу кўникма инсонларни ҳаёт давомида ўрмалашга эмас, парвоз этишга ундайди.

Қанот бағишловчи сўзлар унчалик кўп ҳам эмас. Улар одамзотни шахсий тарихини ўзгартиришга, касалхонада ўрнидан туришга, молиявий жарликдан чиқиб кетишга, истеъдодларни очишга, умуман, ҳар бир одам яшаши керак бўлганидек: хурсанд ва бахтиёр умргузаронлик қилишга ундайди.

Мана, ўша сўзларнинг тўплами:

- Қила оламан.
- Буни эплайман.
- Буни хоҳлайман.

Ўз нутқини ўзгартириш ёки ҳамма нарсани борича ташлаб қўйиш ҳар бир одамнинг шахсий қароридир.

Ҳис-ҳаяжон ва саломатлик

Ташқи таъсир натижасида қабул қилинган сезиш қобиляти ва ҳис-туйғуларни ифодаловчи сўзлар ҳам инсон саломатлигига ижобий ёки салбий таъсир этиши мумкин. Ҳаётда юз берган кучли воқеаларнинг таъсири остида қўзғалган ҳис-туйғу, ички кечинма ва фикрларни англатувчи сўзлар инсонларнинг бир-бирига бўлган муносабатлари асосида пайдо бўлган. Ҳис-туйғу ва ҳис-ҳаяжон сўзлари маъно жиҳатидан бир-бирига яқин бўлишларига қарамай, улар орасида маълум бир фарқлар ҳам бор: *Урра! Эҳ! Оҳ! Уф! Ооо! Э! Эй! Оббо! Вой-вой! Бай-бай!* каби сўзлар ҳис-туйғуларни эмас, ҳаяжонни ифодалайди.

Ҳаётдаги стресс ҳолатлар кўнгил хира тортиши, кайфиятнинг бузилиши, каттик ранж-алам, ғаразлилик, ҳасад, рашк ва аччиқланиш инсон томирларининг торайишига сабаб бўлади. Натижада организмда қон айланиши бузилади, инсон киёфасида нохуш ҳолат намоён бўлади.

Оғир бахтсизликка учраган одам юзида кўрқинчли ҳолат юзага келиб, *Оҳ! Вой!* каби сўзлардан бошқасини айтолмай қолади. “Ўткан кунлар” романидаги бир ҳолатни эсланг: *Қумуш ўлганда, Отабекнинг отаси Юсуфбек хожи “Ё, Раббим!”*, деб кучли изтиробни ифода қилади. Ижобий ва салбий ҳис-ҳаяжонлар натижасида одамлар ташқи киёфасида ғазаб ёки хурсандчилик ҳисси акс этиб туради. Узоқ вақт бир-бирини кўрмаган жуда яқин одамлар бир-бири билан учрашганда “*Воой!*” дейиши хурсандчиликнинг кульминацион нуктасидир. Мана шу “*Вой!*” сўзи “*бормисан, қалайсан, яхши келибсан, сени соғиндим, келганингдан ниҳоятда хурсандман*” каби маъноларни бера олади ва у инсоннинг ташқи киёфасида, юзида севинч аломатлари билиниб туради.

Оғир мусибатга учраган одамлар нутқида ҳам “*Вой! Оҳ!*” каби ундов сўзларни такрорлаш орқали ғам-андуҳларни ифодалашлари мумкин. Гогольнинг повестидаги Тарас Бульба ўғли ҳалок бўлганидан кейин ҳадеб “*Остан, Остан! Ўғлигинам!*”, деб такрорлайверган. Бу билан у “*Сени йўқотдим, мен қайғу-аламда қолдим, энди нима қиламан*” каби кучли ҳис-туйғуларни ифодаламоқчи бўлган.

Кимдир сизга аччиқ гаплар айтди ёки пичоқ уқталиб ташланди, дейлик. Шунда томирларда қандай ҳодиса рўй беради? Ваҳмадан томирлар кескин тораяди, баъзан шу даражада тораядики, қон ўтиши тўхтаб қолиши мумкин. Мия ёки юракнинг қондан баҳраманд бўлиши тўхтагудек бўлса, одамнинг бир лаҳза ичида вафот этишини айтиб ўтиш ортиқча.

- *Қаёққа кетяпсан?, деб сўрабди бир сайёҳ йўлда Азроилни учратиб қолиб.*
- *Богдодда. У ерда беш минг одамнинг жонини олишим керак.*
- Бир неча кундан кейин бояги сайёҳ яна Азроилни учратиб, унга таъна қилибди:*
- *Богдодда беш минг одамнинг жонини оламан деб, элик минг кишининг ёстигини қуришибсан-ку?!*
- *Йўқ, - деб эътироз билдирибди Азроил. Мен худди ўзим айтгандек беш минг кишининг жонини олдим, қолганлари ваҳмадан ўлишиди.*

Ибн Сино бир мисолда бўри билан ёнма-ён боқилган икки қўйни тасвирлайди. Бўрига кўзи тушмай, уни кўрмай яшаган қўй омон қолган. Бўрининг рўпарасидаги қўй эса ўлган. Ваҳима ва кўркув тирик жонларнинг барисини васвасага туширади.

Алам, руҳий азоб, қийналиш, дард-ҳасрат, мусибат, изтироб, ғазаб, нафрат, заҳр, қасд, ўч, қасос, қайғу, гусса, уқубат, маъюс, ғамгин, ғамзада, хафа, ситам, сиқилиш каби қатор сўзлар

одамдаги рухий ҳолатларни ички изтиробларни англатади. *Умрни иш эмас, ғам емиради. Азобга бардош керак, ҳамиша йўлдош керак. Қайғули бошга қор ёғар. Ғам юки тоғдан оғир*, каби мақоллар шу асосда пайдо бўлган.

Биз эшитадиган сўзлар бизда ҳақиқатда жуда кучли бўлган ҳиссиётларни келтириб чиқариши, уларда ёмон ва яхши хабарлар мужассам бўлиши мумкин. Уларнинг таъсири биринчи ўринда бизнинг эмоционал ҳолатимизда яққол сезилади. Кўплаб стресслар сўз орқали вужудга келади, айнан улар ўз домига тортувчи дард – депрессия (тушкунлик)ни келтириб чиқаради.

Ҳиссиётлар ва одамлар орасидаги рухий алоқа

Ҳар хил одамлар олдида ўзингизни бошқача ҳис қилиб ёки бошқача тутганингизни сезганмисиз? “Кайфиятим ўзгарди”, - деймиз биз. Аслида эса нафақат рухий ҳолатимиз, балки организмимиз физиологияси ҳам атрофдаги ҳодисаларга ўша ондаёқ жавоб қайтаради. Инсонлар тана тили ёки мимикаларни ўзларининг барча сезги органлари орқали қабул қиладилар ва ҳис этадилар. Ҳамдардлик, иктибос ва кўчириш бизда генлар даражасида жойлашган. Бу хусусиятларимизни бошқариш бизнинг қўлимиздан келмайди. Биз бир-бирига уланиб кетаётган томирлар сингари ўзимизнинг кайфиятимизни, бизни ўйлантираётган нарсаларни, асаб ҳолатимизни бошқаларга ўткази оламиз. Қўрқув, жаҳл, норозилик каби туйғулар жудаям юқимли эканлигини биласизми? Худди шунингдек, кулги ва табассум ҳам.

Эмоция (лотинча *emoveo* – ажаблантирмоқ, ҳаяжонга солмоқ) – инсон ва олий жонзотларнинг исталган ташқи ҳамда ички таъсир ўтказувчиларга субъектив жавоби. Ҳиссиётлар инсон ҳаётининг барча жараёнларида ҳозирдир, ўз онгимиздаги мавжуд бўлган ҳолатлар ва ҳодисалар орқали келиб чиқади. Бошқача қилиб айтганда, бу инсоннинг ўз атрофида содир бўлаётган ҳодисаларга шахсий фикридир. Ҳозирда олимлар салбий ҳиссиётларнинг келиб чиқиши инсон саломатлигига қанчалик зарар эканлиги тўғрисида кўп баҳс юритишмоқда. Ҳаттоки, меъёрдаги стресс одамга фойдали бўлиши мумкин, чунки у организмни тонус (меъёр)да ушлаб туриши, инсонни ўзига хос ҳаракатларга ундаши ҳақидаги фикрлар ҳам мавжуд. Аммо кучли эмоцияларнинг, хоҳ у ижобий бўлсин, хоҳ салбий, организмга узоқ муддатдаги таъсири стрессни олиб келиши ва бу саломатликка жиддий путур етказиши ҳаммага маълум¹⁰.

Одамзот ҳиссиётлар соғлиқка тўғрима-тўғри таъсир этишини англаганига анча бўлган. Буни халқ орасида тарқалган “*Барча касаллик асабдан*”, “*Соғ юрак – тоғ юрак*”, “*Соғ танда – соғ ақл*”, “*Ғам юракни кемирар, Занг темирни чиритар*” каби мақоллар мисолида кўришимиз мумкин. Қадимдан тиббиёт ходимлари руҳиятнинг жисмоний бирлик – тана билан боғлиқлигини ўрганишган. Улар мияга ўтадиган ҳар қандай нарса танага ҳам бирдек таъсир ўтказишини билганлар.

Аммо XVII асрга келиб, Декарт замонида инсоният буни унутди. Инсонни икки қисмга – онг ва танага бўлишди. Ҳамда барча касалликларни тана ёки рухий деб аташди, уларнинг давосига ҳам икки хил ёндошилди.

Энди эса биз бу масалага худди қачонлардир Гиппократ айтганидек, тана ва руҳиятни ажратиб бўлмаслигини англаган ҳолда қарай бошладик. Замонавий тиббиёт кўплаб касалликларнинг табиати психомат, яъни онг ва тана соғлиги чамбарчас боғлиқлиги юзасидан анчагина маълумот йиғиб улгурган. Ҳар хил давлатлардаги ҳис-туйғунинг саломатликка таъсирини ўрганадиган мутахассислар жудаям қизиқ хулосаларга келишди. Таниқли инглиз нейрофизиологи, Нобель мукофоти совриндори Чарльз Шеррингтон қуйидаги қонунни ўрнатди: аввал ҳиссий тўнтаришлар, сўнгра эса танадаги ўзгаришлар содир бўлади.

Немис олимлари миянинг ҳар бир бурчаги танадаги маълум бир орган билан чамбарчас боғлиқлигини исботлашди. Америкалик мутахассислар эса инсондаги касалликларни унинг кайфиятига қараб диагноз қилиш ва у орқали касаллик ривожланмасидан унинг олдини олишни амалда қўллашди. Бунинг учун кайфиятни яхшилаш терапиясини ўтказиш ва ижобий ҳис-туйғуларни инсонда тўплаш керак.

Бу ерда бир марталик хафагарчилик эмас, балки узоқ муддат давом этган салбий ҳиссиётлар, қайғуришлар, стресслар тана касалликларига омил бўлишини тушуниш лозим.

¹⁰ И.Қаҳҳоров. Ўқинг, фақат йиғламанг. – Т.: Сано-стандарт, 2021.

Айнан шундай қайғуришлар иммунитетимизни заифлаштириб, бизни ҳимоясизлантиради. Сабабсиз асабийлашиш, тушкунлик ҳолати ва тушкун кайфият кўплаб касалликларга ўчоқ бўлади. Қўрқув, жаҳл, ҳасад, тушкунлик, хавотир, нафрат каби ҳиссиётлардан ўзимизни тийишимиз ва улардан узоқ бўлишимиз жуда муҳим.

Шарқ табobati ҳам кайфият ва маълум бир ҳис-туйғулар айрим бир органларнинг касалланишига олиб келишини тасдиқлайди. Бу табобат вакиллариининг фикрича, тана ва онг саломатлиги бир илдизга эгадир. Бизнинг ҳисларимиз, яхшими, ёмонми, организмимизга аҳамиятли таъсир кўрсата олади. Улар шунингдек, эмоцияларнинг аниқ бир организмиз билан боғлиқ эканлигини тушунтириб бера оладилар. Масалан, буйрак билан муаммоларга қўрқув ҳисси, иродасизлик ва ўзига бўлган ишончсизлик сабаб бўлади. Буйраклар ўсиш ва ривожланишга жавоб берганлиги учун уларнинг тўғри ишлаши айниқса болалик чоғида жуда муҳим. Хитой табobati болаларда жасурлик ва ўз кучига бўлган ишончни тарбиялашни тавсия этади.

Нафас олиш тизимининг асосий органи ўпкадир. Ўпка фаолиятидаги бузилишларга ғам-ғусса ва сиқилиш сабаб бўлиши мумкин. Нафас олишдаги муаммолар бошқа касалликларни етаклаб келиш эҳтимоли мавжуд. Катталардаги тери тошмаларини даволашда шарқ тиббиёти барча ички органлар фаолиятини, айниқса, ўпкани кўриб чиқишдан бошлайди.

Жисмоний ҳорғинлик ва жўшқинликнинг етишмаслиги юрак фаолиятига акс таъсир кўрсатади. Хитой тиббиёти бошқа органни сақлаш ва парваришлаш учун меъёрида ухлаш, депрессия ва ғазабдан сақланишни ўргатади. Юрак-қон томирлари ишини назорат қилади. Унинг яхши ёки ёмон аҳволдалигини юз ёки тил рангидан билиш мумкин. Аритмия ва юракнинг тез уриши бу органнинг издан чиққанини билдиради. Бу, ўз ўрнида, рухий зўриқиш ва хотира зўриқишига сабаб бўлади.

Ғазабноклик, жаҳл ва алам жигар фаолиятини издан чиқаради. Жигар дисбаланси оқибатлари ўта оғир бўлиши мумкин. Буларга аёллардаги кўкрак беи саратони ва бош оғриқлар, бош айланишларни киритишимиз мумкин.

Хитой тиббиёти ҳамиша хурсанд юришни татбиқ қилади. Фақат шу йўл билан саломатликни узоқ йиллар сақлаб қолиш мумкин. Лекин замонамиз одамига бу иш осон кечмаслиги аниқ. Бундай вазиятда қандай йўл тутишимиз керак?

Авваламбор, ҳиссиётлар бизга кераклигини унутмаслигимиз лозим, зеро, организмнинг ички муҳити ташқи олам билан энергия алмашиб туради. Бундай энергия алмашинуви, агар унда табиат томонидан қурилган дастурлар: ғам ва хурсандчилик, ҳайрат ёки нафрат, уят ва жаҳл, қизиқиш, кулги, йиғи, ғашлик ва ҳоказо қабилар тўғри ўрнатилган бўлса, ҳеч қандай зарар келтирмайди. Асосийси, ҳислар шахс ўзига сингдирган тушунчалар оқибати эмас, балки организмнинг атрофдаги ҳодисаларга жавоби бўлсин. Табиий ҳис-туйғуларни ўзида ушлаб туриш шарт эмас, фақатгина уларни ўринли кўрсата билиш муҳим. Янаам муҳими, бошқаларнинг ҳис-туйғуларини ҳурмат қилиш ва уларни тўғри қабул қилишни билиш керак.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

Виллонас В.К. Психологические механизмы развития мотивации. (1990). - Автореферат диссертация на соис. уч. степени доктора психологических наук. – Москва.

Залевская А.А. Слово в лексиконе человека: Психоллингвистическое исследование. (1990). – Воронеж: Воронежский ун-т. – 205 стр.

И.Қаҳҳоров. Ўқинг, фақат йиғламанг. (2021). – Т.: Сано-стандарт.

Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. (1989). – М.: Педагогика.

С.Темиров. Қаримаслик сирлари. (2014). –Т.: Адабиёт учқунлари.

Успенский Л. Сўз ҳақида сўз. (1957). – Минск: Ёш гвардия.

Хомская Е.Д., Батова Н.Я. Мозг и эмоции. Нейропсихологическое исследование (1990). - Москва: Издательство Московского университета. - с.180.

“ТАВОРИХИ ГУЗИДА – НУСРАТНОМА” АСАРИ ВА УНИНГ МУАЛЛИФИ ҲАҚИДА

Сурайё ГАФУРОВА УЛУҒБЕКОВНА,

PhD, Ўзбекистон Республикаси, Фарғона вилояти, Фарғона шаҳри,
Фарғона давлат университети тилшунослик кафедраси катта ўқитувчиси,
sgafurova@gmail.com , +99 897 336 04 26

АННОТАЦИЯ

Кишилиқ жамиятининг ҳар бир даври тарихини ўрганишда ўша давр тарихнавислари ёзиб қолдирган нодир асарлар муҳим аҳамиятга эга саналади. Уларни атрофлича ва чуқур илмий асосда талқин этиш манбашунос, филолог олимларнинг олдида турган муҳим вазифалардандир. Маълумки, ўзбек тили ниҳоятда узоқ тарихга эга бўлиб, унинг тараққиётида айрим лисоний хусусиятлари билан бир-биридан фарқ қилувчи бир қанча даврий босқичлари мавжуд. Зеро, ўзбек тилининг ана шу босқичларидан XV-XVI асрлардаги ривожланиш даври дунё олимлари томонидан “олтин давр” деб тан олинган экан¹, бу даврга оид ҳар бир асар тилини ҳар томонлама таҳлил этиш ҳамда атрофлича ёритишга зарурият деб қараш лозим.

Ўзбек тилининг мукаммал тарихий фонетикаси, лексикаси, грамматикасини яратиш ўзбек тили тарихига оид ёзув ёдгорликлари тилининг ўрганилиши билан боғлиқдир. Шу сабабдан кейинги йилларда туркийшуносликда, жумладан, ўзбек тилшунослигида ёзма ёдгорликлар тилини ўрганишга бағишланган бир қатор илмий ишлар яратилди. Бунда тил тараққиёти давларини кузатишдаги асосий манба сифатида адабий асарлардан фойдаланилади, эски ўзбек тилига оид манбаларнинг қўпчилиги назмий асарлар бўлиб, насрий асарлар нисбатан кам сонни ташкил этади. Мана шу нисбий етишмовчиликни насрий йўл билан ёзилган тарихга оид асарлардан фойдаланиш ҳисобига қоплаш мумкин. Шундай манбалардан бири бизнинг тадқиқот объектимиз бўлган “Таворихи гузида - Нусратнома” асаридир.

"TAWORIKHI GUZIDA - NUSRATNOMA" ÇALIŞMASI VE YAZARI HAKKINDA

ÖZET

İnsan toplumunun her döneminin tarihinin incelenmesinde, o dönemin tarihçilerinin kaleme aldığı nadide eserler önemsenmektedir. Bunları kapsamlı ve derin bir bilimsel temelde yorumlamak, kaynak araştırmalarının ve filoloji bilim adamlarının karşı karşıya kaldığı önemli görevlerden biridir. Özbek dilinin çok uzun bir geçmişe sahip olduğu ve gelişiminde bazı dilsel özelliklerle birbirinden ayrılan birçok dönemsel aşamanın olduğu bilinmektedir. Sonuçta Özbek dilinin 15.-16. yüzyıllardaki gelişim dönemi, dünya bilim adamları tarafından "altın çağ" olarak kabul edildiğinden², bu döneme ait her eserin dilinin kapsamlı bir şekilde analiz edilmesi ve kapsamlı bir şekilde ele alınması gerekmektedir.

Özbek dilinin kusursuz tarihsel fonetik, sözlüğü ve gramerinin oluşturulması, Özbek dilinin tarihi ile ilgili yazılı eserlerin dilinin incelenmesiyle ilgilidir. Bu nedenle ilerleyen yıllarda Özbek dilbilimi de dahil olmak üzere Türkiyat araştırmalarında yazılı eserlerin dilinin incelenmesine yönelik çok sayıda bilimsel eser oluşturulmuştur. Dilin gelişim dönemlerinin takibinde ana kaynak olarak edebî eserler kullanılmakta olup, eski Özbek dili ile ilgili kaynakların çoğu manzum eserler olup, mensur eserler ise nispeten azdır. Bu göreceli eksiklik, düzyazıyla yazılmış tarihi eserlerin kullanılmasıyla telafi edilebilir. Bu kaynaklardan biri de araştırmamızın konusu olan "Tawarihi guzida - Nusratname" adlı eserdir.

¹ Самойлович А.Н. К истории литературного среднеазиатско-турецкого языка. // Мир-Али-Шир. Сборник к пятисотлетию со дня рождения. – Л., 1928. – С. 21.

² Самойлович А.Н. К истории литературного среднеазиатско-турецкого языка. // Мир-Али-Шир. Сборник к пятисотлетию со дня рождения. – Л., 1928. – С. 21.

ABOUT THE WORK "TAWORIKHI GUZIDA - NUSRATNOMA" AND ITS AUTHOR

ABSTRACT

In the study of the history of each period of human society, the rare works written down by historians of that period are considered important. Interpreting them on a comprehensive and deep scientific basis is one of the important tasks faced by source studies and philological scientists. It is known that the Uzbek language has a very long history, and in its development there are several periodic stages that differ from each other with some linguistic features. After all, since the period of development of the Uzbek language in the 15th-16th centuries is recognized by world scientists as the "golden age"³, it is necessary to comprehensively analyze the language of each work of this period and comprehensively cover it.

The creation of perfect historical phonetics, lexicon, and grammar of the Uzbek language is related to the study of the language of written monuments related to the history of the Uzbek language. For this reason, in the following years, a number of scientific works dedicated to the study of the language of written monuments were created in Turkic studies, including Uzbek linguistics. Literary works are used as the main source for tracking the periods of language development, most of the sources related to the old Uzbek language are poetic works, and prose works are relatively few. This relative lack can be compensated by the use of historical works written in prose. One such source is the work "Tawarihi guzida - Nusratnama", which is the object of our research.

Кишилиқ жамиятининг ҳар бир даври тарихини ўрганишда ўша давр тарихнавислари ёзиб қолдирган нодир асар муҳим аҳамиятга эга саналади. Уларни атрофлича ва чуқур илмий асосда талқин этиш манбашунос, филолог олимларнинг олдида турган муҳим вазифалардандир. Маълумки, ўзбек тили ниҳоятда узоқ тарихга эга бўлиб, унинг таракқиётида айрим лисоний хусусиятлари билан бир-биридан фарқ қилувчи бир қанча даврий босқичлари мавжуд. Зеро, ўзбек тилининг ана шу босқичларидан XV-XVI асрлардаги ривожланиш даври дунё олимлари томонидан "олтин давр" деб тан олинган экан⁴, бу даврга оид ҳар бир асар тилини ҳар томонлама таҳлил этиш ҳамда атрофлича ёритишга зарурят деб қараш лозим.

Ўзбек тилининг мукамал тарихий фонетикаси, лексикаси, грамматикасини яратиш ўзбек тили тарихига оид ёзув ёдгорликлари тилининг ўрганилиши билан боғлиқдир. Шу сабабдан кейинги йилларда туркийшуносликда, жумладан, ўзбек тилшунослигида ёзма ёдгорлиқлар тилини ўрганишга бағишланган бир қатор илмий ишлар яратилди. Бунда тил таракқиёти даврларини кузатишдаги асосий манба сифатида адабий асардан фойдаланилади, эски ўзбек тилига оид манбаларнинг кўпчилиги назмий асар бўлиб, насрий асар нисбатан кам сонни ташкил этади. Мана шу нисбий етишмовчиликни насрий йўл билан ёзилган тарихга оид асардан фойдаланиш ҳисобига қоплаш мумкин. Шундай манбалардан бири бизнинг тадқиқот объектимиз бўлган "Таворихи гузида - Нусратнома" асаридир.

Асар яратилган давр ҳақида тўталиб ўтар эканмиз, Шайбонийлар давридаги фан ва маданиятнинг сезиларли даражада ривожланганлигини таъкидлаб ўтиш зарур. Сулола ҳукмдорлари орасида кўзга кўринган олимларнинг бўлгани бунга далил бўла олади. Муҳаммад Шайбонийхон, Кучкунчихон, Убайдуллахонлар ўз даврининг энг билимдон ҳукмдорлари эди. Шунингдек, Муҳаммад Шайбонийхон, Абдулазизхон, Абдуллахон кутубхоналарида қимматли нашрларнинг сақланганлиги, ўз даврининг нодир кутубхоналаридан бирига асос солинганлиги ҳам буни тасдиқлаб турибди. Мовароуннаҳрда Мирзо Улуғбек асос солган олимлар академияси анъаналарини давом эттирувчи илм аҳллари яна бирлашишди. Хусусан, Самарқанд ва Бухоро мадрасаларида мударрис, астроном, табиблар, шоиру тарихчилар китоблар ёзишар, толибларга дарс беришар эди.

XV аср охири ва XVI аср бошларида Ўрта Осиёда ҳукумронлик қилган ва шайбонийлар сулоласига асос солган Муҳаммад Шайбонийхонга атаб, унинг қилган юришлари ва фатҳларини баён қилиш мақсадида ўша даврларда бир қатор тарихий асар яратилган. Булар жамламасига

³ Самойлович А.Н. К истории литературного среднеазиатско-турецкого языка. // Мир-Али-Шир. Сборник к пятисотлетию со дня рождения. – Л., 1928. – С. 21.

⁴ Самойлович А.Н. К истории литературного среднеазиатско-турецкого языка. // Мир-Али-Шир. Сборник к пятисотлетию со дня рождения. – Л., 1928. – С. 21. 181.

Муҳаммад Солиҳнинг “Шайбонийнома”, Мулла Шодийнинг “Фатҳномаи хоний”, Биноийнинг “Шайбонийнома”, “Меҳмонномаи Бухоро” асарини киритиш мумкин. Уларнинг бир қисми насрда, бошқалари назмда форс ва эски ўзбек тилларида битилган.

Шайбонийнинг ўзи ҳам девон тартиб берганлиги, асар ёзганлиги ҳақида кўп манбаларда келтирилади. Юртимиз илмий-адабий жамоатчилиги шоир “Девон”и ҳақида 1991 йилда хорижлик ўзбек олими Темур Хўжа ўғлининг мақоласи орқали хабардор бўлди⁵. Мақолада профессор Аҳмад Заки Валидий Тўғон Шайбонийнинг ноёб “Девон”ини Тўпқопи саройи кутубхонасидан топиб, 1927 йилда илм дунёсига дастлаб тухфа этганлиги эслатиб ўтилади. Темур Хўжа ўғли Шайбоний “Девон”ининг жаҳондаги ягона кўлёмаси усмонли турк подшоҳлари саройига қандай келиб тушганлиги маълум эмаслигини айтади. Мақолада шоир ижодидан намуналар ҳам ҳавола этилган. Мақола муаллифи Саккокий, Гадоий, Навоийлар анъанасини давом эттирган Шайбоний шеърларидаги диққатни ўзига жалб қиладиган хусусият шоирнинг Туркистон юртига бўлган чексиз муҳаббатини ҳар доим тилга олиб турганидир, деб таъкидлайди⁶.

Шунингдек, бу даврда тарих фанининг ривожини сезиларли бўлганлиги билан аҳамиятли, кўплаб тарихий асарнинг айнан шу пайтда яратилиши фикримиз далилидир. Шайбонийхон буйруғи билан Камолиддин Биноий, Мулла Шодий, Муҳаммад Солиҳ, Фазлуллоҳ ибн Рўзбекхонлар ўз асарини ёзиб, хонга бағишлаганлар. Бундан ташқари, ушбу рўйхатга Абдулла ибн Муҳаммад ибн Али Насруллоҳ “Зубдат ул-озор” тарихий асарини, шоир Таниш Бухорий “Абдуллохнома” (“Шарафномаи шоҳий”) ва биз ўрганаётган насрда битилган “Таворихи гузида - Нусратнома” номли асарни киритиш мумкин. Бу тарихий манбаларда Шайбонийлар давридаги ижтимоий-сиёсий вазият акс эттирилган.

“Таворихи гузида – Нусратнома” туркий тилда ёзилган ҳамда Чингизхон, Амир Темур ва асосан, Шайбонийхон тарихига бағишланган муаллифи номаълум тарихий манбадир. Асар муаллифи хусусида манбашунос олимлар томонидан турли фикрлар илгари сурилади. Ушбу манба Марказий Осиё ва унга чегарадош элатлар, халқлар тарихини баён этувчи қимматли маънавий мерос саналади. Ушбу тарихий манба басмала, муаллиф сўзбошиси, Ўғуз, туркий, мўғул қабилалари тарихи, Чингизхон ва унинг авлодлари тарихи, Амир Темур ва темурийлар тарихи ҳамда Шайбоний тарихини ўз ичига олади. Абулхайрхон, Муҳаммад Шайбонийнинг акаси Маҳмуд Баҳодир Султон, Шайбонийнинг ўғли Муҳаммад Темур Султонлар ҳақида алоҳида қисмлар мавжуд.

“Танланган ҳикоялар – Ғалабанома” маъносини берувчи бу асар XV-XVI асрлардаги ўзбек ва бошқа Марказий Осиё халқларининг тарихи, этнографияси, географияси, санъати, тили ва адабиётига оид қимматли манбадир. Ушбу асар ўзбек тилининг тарихий тараққиётини кузатишда, шаклланиш босқичларини ўрганишда, ривожланишдаги ўзгаришларни тадқиқ этишда филолог олимлар учун; мўғуллар, темурийлар, айниқса, шайбонийлар даврини ўрганишда тарихшунос, манбашунос олимлар учун катта аҳамият касб этади. Бу тарихий асар мутахассислар томонидан етарлича ўрганилмаган ва тадқиқотларга жалб этилмаган.

Шайбонийхон Бухоро ва Самарқандни босиб олгач, “Таворихи гузида – Нусратнома”ни яратиш вазифасини сарой тарихчиларига топширади, китоб асосан Шайбонийхон тарихига бағишланган асар бўлса ҳам, уни бир неча қисмларга бўлиш мумкин. Унинг биринчи қисмида турклар ва Чингизхоннинг аجدодлари ҳақидаги маълумотлар ўрин олган бўлиб, уни яратишга Алоуддин Ато Малик Жувайний, Фазлуллоҳ ибн Абулхайр Рашидиддин асари асос бўлиб хизмат қилган. Шунингдек, муаллиф ушбу бўлимда Мирзо Улуғбек қаламига мансуб “Тарихи арбаъ улус” (“Тўрт улус тарихи”) асарида ҳам ижодий фойдаланганлиги ҳақида асарнинг ўзидан билиш мумкин. “Таворихи гузида – Нусратнома”да Абулхайрхон вафоти ҳамда Шайбонийхон Мовароуннахрни забт этишдан кейинги давр батафсил ёритилган бўлиб, 1504 йилда Андижонни забт этиш воқеалари билан якунланади ва шу асосда асар воқеаларининг тугалланиши 1505 йилга тўғри келади. Шуни алоҳида таъкидлаб ўтиш керакки, асар таркибий ва композицион жиҳатдан

⁵ Темур Хўжа ўғли. Турк саройидаги нодир асар. // Ўзбекистон адабиёти ва санъати. 1991 йил 20 декабрь. №51 (3155)

⁶ Шарипова М. Муҳаммад Шайбоний ижоди хорижда. // Жаҳон адабиёти. 2010 йил, 4-сон.

мукаммал бўлиб, кейинчалик шу мавзудаги бошқа тарихий манбаларни яратишга намуна бўлиб хизмат қилди.

Юқорида айтганимиздек, асар ким томонидан ёзилгани маълум эмас. Тадқиқотчилар орасида бу хусусда турлича фикрлар бор. Масалан, шарқшунос археолог П.И.Лерхнинг сўзларига қараганда, асар мутасаввуф шоир Мавлоно Жалолиддин Румийнинг ўғли Аҳмад Баҳовуддин Волид томонидан ёзилган⁷. Лекин бу гап ўз исботини топмаган, сабаби Султон Волид бу асар ёзилмасидан 300 йил муқаддам (1226-1312 йй.) яшаб ўтган. А.А.Семенов Р.Г.Мукминова, В.П.Юдин “Таворихи гузида – Нусратнома” Шайбонийхон томонидан ёки унинг яқин иштироки билан ёзилган, деб қарайдилар⁸. Сабаби Шайбонийхон тарихни севган, тарихий асар яратилишига хайрихоҳ бўлган, уларнинг ёзилишида бевосита иштирок этгани ҳақидаги фактларни ўз даврининг машҳур тарихчилари келтириб ўтганлар⁹. Бошқа томондан, муаллиф Шайбонийхон эканлигига ҳам шубҳа борки, зеро, “Таворихи гузида – Нусратнома”нинг ўзида муаллифнинг Шайбонийхон хизматига кириши хусусида алоҳида сатрлар мавжуд. Шубҳа йўқки, асарнинг ёзилишида Шайбонийхоннинг ўзи аниқ иштирок этган. Бироқ А.М.Акрамов асарга замондош бўлган қўлёзмаларини тадқиқ этгач, Шайбонийхонга яқинроқ бўлган Муҳаммад Солиҳни асар муаллифи деб ҳисоблайди¹⁰.

А.Акрамов “Таворихи гузида - Нусратнома”да ушбу асар Шайбонийхоннинг фармониға мувофиқ ёзилганлигини кўрсатувчи сўзларга асосланиб, асар муаллифи Шайбонийхон эмаслигини таъкидлайди, аммо у асарнинг ёзилишида Шайбонийхоннинг иштироки бор бўлиши мумкинлигини инкор этмайди. Чунки Биноийнинг “Шайбонийнома”сидаги каби “Таворихи гузида - Нусратнома”да ҳам баъзи бир фикр ва иборалар хон тилидан нақл қилинган ва бу мазмундаги жумлалар алоҳида таъкидлаб кўрсатилган.

Олим “Таворихи гузида - Нусратнома”нинг муаллифи Муҳаммад Солиҳ бўлса керак, деган хулосага келади. У ўз фикрининг далили сифатида номаълум муаллифнинг ўз асарида унинг қаердандир Шайбонийхон хузурига келгани ва хон томонидан яхши қабул қилингани ҳақида мамнуният билан айтган сўзларини келтириб, 1500 йили Самарқанд учун кураш олиб борилаётган вақтда Муҳаммад Солиҳнинг Боқи Тархон хузуридан кетиб, Шайбонийхон тарафига қочиб ўтганини эслатади. Бундан ташқари, тадқиқотчи “Таворихи гузида - Нусратнома” ва Муҳаммад Солиҳнинг назмда ёзилган “Шайбонийнома” асари бир режа асосида ёзилганлигини ҳамда ҳар икки асарда баъзи парчалар ва хусусан, Шайбонийхоннинг “Юзингни кўрдим ул чортоқ ичинда” мисраси билан бошланган шеъри борлигини алоҳида уқтириб ўтади¹¹.

Асардаги яна бир ноаниқлик Муҳаммад Солиҳнинг Шайбонийхон томонига ўтиши III шахс тилидан берилишида кўринади: خان زورکاب قاچوروب بو کون تانکلا سمرقندى الورغه بتکور کاندا بيلکوت اومقلى نور سعديک اوغلى محمد مالک بک تاقى تر خاندن قاچيب کليلب انتدى کم...¹²

Тадқиқотчи ўша замонда кимлар ёзган қайси асар синчиклаб ўрганилганлиги, бошқа қайси асарга қай жиҳатдан солиштирилганлигини тадқиқотнинг 24-бетида қуйидагича баён этади: “Британия музейида сақланаётган нусха ҳижрий 970 йилда моҳир хаттот томонидан настаълиқ хати билан яхши безаклар билан кўчирилиб, ундан ўн еттита ажойиб миниатюралар бор. Бу нусханинг хати, миниатюралари ва ёзилган йили Масъуд бин Усмон Қўҳистонининг “Тарихи Абул Хайрхоний” асари билан ҳамда Қосим деган хаттот

⁷ Лерх П.И. Археологическая поездка в Туркестанский край в 1867 г. – СПб, 1870 – С. 11.

⁸ Семёнов А.А. Первые Шейбаниды и борьба за Мавараннахр. /Материалы по истории таджиков и узбеков в средней Азии. – Сталинабад, 1954. – С. 13; Мукминова Р.Г. О некоторых источниках по истории Узбекистана нач. XVI в. / Труды ИВ АН УзССР. Вып. III. – Ташкент, 1954. – С. 126; Юдин В.П. Материалы по истории казахских ханств XV-XVIII веков. – Алма-Ата, 1969. – С. 10-12.

⁹ خاندامر حبيب السر. Хондамир. Ҳабиб ус-сияр. – Абу Райхон Беруний номли Шарқшунослик институти. – №1716.

¹⁰ Таварих-и гузида-Нусрат-наме / Исследование, критический текст, аннотированное оглавление и таблица сводных оглавлений кандидата филол. наук А.М.Акрамова. – Т.: Фан, 1967. – 18-19 с.

¹¹ И.Низомиддинов. Қайта туғилган асар. // Шарқ юлдузи. – Тошкент, 1968, №3. – Б. 229-233.

¹² توارىخ كزيره نصرت نامه – ЎзРФА Абу Райхон Беруний номидаги шарқшунослик институти қўлёзмалар фонди. Тошбосма. № 4347.

томонидан кўчирилган Муҳаммад Солиҳнинг “Шайбонийнома”си нусхаси билан солиштирилганда бу нусхаларнинг хати ўхшашлиги кўзга яққол ташланади”. А.Акрамов юқоридаги далилни келтириш билан “Таворихи гузида – Нусратнома”ни Муҳаммад Солиҳ қаламига мансуб, деган хулосага келади.

Бизнингча, “Таворихи гузида - Нусратнома” муаллифи Муҳаммад Солиҳ бўлиши керак, деган хулоса ҳақиқатга тўғри келмайди ва асар муаллифи масалани янада чуқурроқ текширишни, бу хусусда янада кўпроқ далил ва фактларга асосланиб мулоҳаза юритишни талаб қилади. Чунки эслатилган ҳар икки асарнинг хати ўхшаш бўлиши мумкин, аммо бу билан “Таворихи гузида - Нусратнома”ни ҳам котиб Қосим кўчирган, деб бўлмайди, сабаби Қосим “Шайбонийнома”ни 1510 йилда кўчирган бўлса, “Таворихи гузида - Нусратнома” 1562-1563 йилларда, яъни орадан 52-53 йил ўтгач, кўчирилган бўлиб, бу вақтда Қосим вафот этган ёки жуда кексайиб қолган бўлиши керак.

Фараз қилайлик, “Таворих”ни ҳам котиб Қосим кўчирган бўлсин, у хатто, “Шайбонийнома”га ҳам миниатюралар ишлаган бўлсин, лекин бу билан сўз юритилаётган асар Муҳаммад Солиҳ қаламига мансуб бўлиб қолмайди. Чунки хаттотлик бир ҳунар бўлиб, унга ким иш буюриб, ҳақ тўласа, ўшанинг топшириғини бажаравериши тарихдан маълум. Бинобарин, фақат чуқур матншунослик тадқиқотлари асосида асар муаллифини аниқлаш бирдан-бир мақбул йўл бўлиб, бу мутахассисдан эҳтиёткорликни талаб этади.

А.Иброҳимов ҳам А.Акрамовга қарши фикр билдириб, Муҳаммад Солиҳнинг “Шайбонийнома”си ва “Таворихи гузида - Нусратнома” асари гоёвий ва мазмун жиҳатдан бир-биридан жиддий фарқ қилишини таъкидлайди. Масалан, айрим тарихий воқеа-ходисалар иккала асарда икки хил талқин қилинган. Бу фикрига муаллиф Шайбонийхон томонидан Самарқандни олиниши, Султон Али Мирзо ва унинг онаси Зухрабегим воқеаларини мисол қилиб келтиради. Ваҳолонки, деб таъкидлайди А.Иброҳимов, ҳар иккала асар муаллифи асар муқаддимасида фақат ўз кўзлари билан кўрганларини ёзишганини айтганлар. “Шайбонийнома”да “Султон Али Мирзо ва унинг онаси Шайбонийхон билан тил бириктирганликларидан хабардор бўлган сарой амалдорлари ва шаҳар ақобирлари ноилоҳ таслим бўладилар. Шайбонийхон Самарқандни урушсиз ҳийла-найранг билан қўлга киритади”, деб келтирилган¹³. Худди шу воқеа қўлёзманинг 93 а ва б саҳифаларида қуйидагича тасвирланади: “Андин сўнг, Самарқанд устига бориб, Боғи Майдонга нузул қилдилар. Ва Султон Али Мирзога насиҳат қилиб юбордиларки, “Самарқандни яхшилик билан солиб чиқ!..” Ул қабул қилмайдур. Тўққиз ой қамалдан сўнг, Султон Али Мирзо ожиз бўлиб, қўринишига чиқти...”

Муҳаммад Солиҳ асарида тасвирланишича, Шайбонийхон Зухрабегимни никоҳ қилиб олмайди, хатто унга қарамай, бошқа бир кишига “инъом” қилиб юборади. Султон Али Мирзо эса султонлар билан ўтказилган ҳарбий кенгаш қарорига мувофиқ, Шайбоний томонидан ўлдирилади. Худди шу воқеа “Таворихи гузида - Нусратнома” қўлёзмасида қуйидагича тасвирланади: “Ва ҳазрати хон Самарқандни фатҳ қилиб, Султон Али Мирзонинг онасини никоҳ қилиб олдилар. Неча кундин сўнг, Султон Али Мирзо мастлигида Кўҳакдин йиқилиб, улибтурур”. Келтирилган фактлардан кўриниб турибдики, бир тарихий воқеа бу икки асарда турлича баён этилган. Шу жиҳатдан “Таворихи гузида - Нусратнома”нинг муаллифи Муҳаммад Солиҳ деб ҳисоблаш илмий томондан асосланмаган бўлади¹⁴.

Агар биз Муҳаммад Солиҳ “Шайбонийнома”сида тасвирланган бу тарихий воқеани Бобурнинг “Бобурнома”сида, Биноийнинг “Шайбонийнома”сида, Хондамирнинг “Ҳабиб у-сияр”ида тасвирланган худди шу воқеа билан таққосласак¹⁵, уларнинг бир-бирига жуда яқинлигини кўрамиз. Воқеанинг “Таворихи гузида - Нусратнома”даги тасвири улардан тамоман фарқ қилади. Бу эса асар муаллифи борасида ҳали изланишлар зарурлигини кўрсатади.

Асар муқаддимасида муаллиф ўзини “Ожиз”, “Ғариб”, “Хокисор” деган тахаллуслар билан номлайди. У Мунка қоон номига ёзилган “Таворихи жаҳонкушой”, Ғозонхоннинг қизига

¹³ Муҳаммад Солиҳ. Шайбонийнома. – Тошкент, 1961. – 336 б.

¹⁴ Иброҳимов А. “Нусратнома” ва унинг муаллифи. // ЎТА, 1967, 6-сон. – Б. 57-59.

¹⁵ Заҳриддин Муҳаммад Бобур. Бобурнома. – Тошкент: Ўзбекистон, 2019. – Б. 89-90. 440 б.

битилган “Таворихи гузида” ва Улуғбек мирзо номидан ёзилган “Мунтахаб ут-таворихи шоҳий” номли китоблардан сайлаб тартиб бериш ҳақида буйруқ олганлигини ва унга Шайбонийхон тарихини ҳам қўшиб бир асар яратганлигини ва китобга “Таворихи гузида – Нусратнома” деб ном қўйганлигини очиқ айтади¹⁶. Асарда шундай келтирилади: *“Билгилким, бу китобнинг таснифига, бу таворихнинг таълифига сабаб ул бўлдиким... подшоҳи муаззам соҳиб ас-сайф вал қалам имом аз-замон ва халифа ар-Раҳмон ҳимматидин олий тутуб, давлат рикобин босиб, Мовароуннаҳр вилоятини олиб, давлат ва саодат бирла тахтгоҳида ўлтуруб, хутба ва сиққа (танга)ни имом аз-замон ва халифа ар-Раҳмон номи бирла музайян ва мукаррам қилгонда, муборак хотирига андоғ келдиким, то гузида тарихлардин интихоб қилиб, бир гузида сўзларни жамъ этиб тартиб доирасига келтургай ва ул подшоҳи кишваристоннинг ҳақиқатин ва авлоди киромининг моҳиятин элга билдургай. Ул сабабдин бу фақир, ҳақир, заиф ан-наҳиф ар-рожий... га фармон бўлдиким... Тақи китобга “Таворихи гузида — Нусратнома” от берилди”*.

Санкт-Петербург қўлёзмаси матнида ҳам муаллифнинг исми келтирилиши керак бўлган ўрин бўш қолдирилган. Асарнинг асл матни ҳижрий 908 (милодий 1502)да ёзилган, баъзи манбаларда китоб 1504 йил деб маълумот берилади. Шу жиҳатдан асар 1502-1504 йиллар оралиғида ёзилган, деб айтишимиз мумкин. Асарнинг Россияда сақланаётган¹⁷ нусхасидаги маълумотга кўра, асар ҳижрий 909 йилнинг зулқаъда ойида (1504 йил апрел-май) тугалланганлиги баён қилинган.

Асардаги 16 та миниатюранинг мавжудлиги ушбу матннинг муаллиф нусхаси эканлигини тасдиқлайди. Матннинг мазмунан қоришиқлиги, яъни ҳам таржима, ҳам тўплам, ҳам ижодий ёндашиш ҳамда муаллиф сифатидаги мустақил баён каби маълумотларни ўз ичига олиши асарни ёзган муаллифга қайси сифатни бериш кераклиги ҳақидаги масалани янада қийинлаштиради. Сарлавҳадаги ифодалардан шуни айтиш мумкинки, муаллиф шунчаки таржимон эмас. Асарда аниқ фактик маълумотларнинг борлиги, Шайбонийхоннинг буйруғи билан ёзилгани, муҳим саналардан ташкил топгани, миниатюраларнинг мавжудлиги унинг сарой яқин атрофида ёки сарой ичида ёзилганлигини кўрсатади. Ушбу маълумотларни ҳисобга олганда, асарни саройда сақланаётган тарихий матнлардан фойдаланиш ҳукукига эга, тарихни биладиган кишилардан тузилган жамоага матнни айтиб ёздирган бир олим бўлиши мумкин, деган фикр келади. Шунинг учун асарни ёзган шахсни бу ўринда ҳам муаллиф, ҳам таржимон деб аташ мумкин. Юқорида айтиб ўтилганидек, матн оддий кўчирма эмас, балки таржима, тўплам ва ижодий фикрлаб, кенгайтирилиб ёзилган асар, деган нуктаи назар тўғри бўлади. Шу муносабат билан матнни ёзган кишини ҳам асар муаллифи, ҳам форс тилини яхши биладиган таржимон дейиш мумкин.

Асар таркибий жиҳатдан уч қисм (фасл)дан иборат бўлиб, унинг биринчи боби Нух ва Ёфасдан тортиб, туркларнинг қадимги афсонавий аجدодлари Ўғузхон, Чингизхоннинг шажараси Алан-Гоадан то Муҳаммад Солиҳга қадар бўлган маълумотларни ўз ичига олади. Биринчи қисмда яна Ўғузхон ва қадимги турклар, Чингизхон ҳамда унинг Мўғулистон, Дашти қипчоқ, Мовароуннаҳр ва Эронда ҳукмронлик қилган авлодлари тарихи, иккинчи қисмда Темур ва темурийлар даври тарихига бағишланган. Ўғузхон тўғрисида сўз кетган қисмда Кунхон, Ойхон, Юлдузхон, Гўкхон, Чингизхон ва Элхон урушлари ҳам қисқача баён этилган. Бу маълумотлардан сўнг Ўғузхоннинг қабилалари: уйғур, қўнғирот, қипчоқ, қарлук, қалач, қанглилар ҳақида муҳим маълумотлар берилади. Сўнгга Ўғузхоннинг ўғиллари ҳақидаги шарҳлар баён этилади. Асар давомида Ўғуз турклари тарихи, мўғул қабилалари, Чингизхон ва унинг авлодлари, Амир Темур ва унинг Тўхтамиш билан кураши ҳақида сўз боради.

Асарнинг бу икки қисмини ёзишда “Таворихи гузида — Нусратнома” муаллифи ўзидан илгари ўтган тарихнависларнинг асари: Алоуддин Жувайнийнинг “Тарихи Жаҳонкушо”, Рашидиддиннинг “Жомеъ ат-таворих”, Ҳамдулло Муставфий Қазвинийнинг “Тарихи гузида” ва темурийлар тарихига оид Низомиддин Шомийнинг “Зафарнома”, Абдураззоқ Самарқандийнинг “Матлаъус-саъдайн ва мажмаъул-баҳрайн” (“Икки саодатли юлдузнинг чиқиш ва икки денгизнинг қўшилиш жойи”) китобларидан кенг фойдаланган, баъзи ўринларда бу асардаги

¹⁶ Таворих-и гузида-Нусрат-наме / Исследование, критический текст, аннотированное оглавление и таблица сводных оглавлений кандидата филол. наук А.М.Акрамова. – Т.: Фан, 1967. – 10-11 с.

¹⁷ تواریخ کزیره نصرت نامه – Россия ФА шарқ қўлёзмалари институти, № В-745. – 59а.

вокеаларни туркий тилга таржима қилиш билан кифояланган. Асарнинг тарихий аҳамиятга эга бўлган учинчи қисми Шайбонийхон таваллудидан (1451) то унинг Мовароуннахрни истило қилишигача (1500-1505) бўлган давр, шунингдек, Дашти қипчоқ ҳамда Мовароуннахрнинг ижтимоий-сиёсий аҳволи, Шайбонийхон даври воқеалари, унинг укаси Маҳмуд Султон ва унинг ўғли Темур Султон баёнига бағишланган. Муаллиф юз берган воқеаларни уларнинг шохиди сифатида баён этади.

Айниқса, асарнинг иккинчи “Нусратнома” қисми муҳим илмий аҳамиятга эга. Унда Шайбонийлар қўшинининг тузилиши, унинг этник таркиби, шунингдек, кўчманчиларнинг Қоракўл, Ҳисор, Чағониён, Ўратепа ҳамда Хўжанд вилоятларида олиб борган қаттиқ сиёсати ҳақида қимматли маълумотлар бор. Асарнинг энг ишончли манбалар сирасига киришига яна бир сабаб, унда содир бўлган воқеаларнинг вақти аниқ кўрсатилганлигидир. Бундан ташқари, Шайбонийхон қўшинлари тарафидан Фарғона вилоятининг босиб олиниши фақат “Таворихи гузида – Нусратнома” асаридагина тўғри ва тўлиқ ёритилган. Асарнинг энг муҳим ва ўзига хос қисми Шайбонийхоннинг ҳарбий, адабий-сиёсий фаолиятини ёритишга бағишланган “Нусратнома” бўлими у учун махсус ёзилганлиги сарлавҳасидан ҳам сезилиб турибди. Абулхайрхон билан бошланган бўлим қўлзманинг 1176 саҳифасида, Шайбонийхон ҳақидаги бўлим эса 121а саҳифасида “Достони Абулфатҳ Муҳаммад Шайбоний Хон ибн Шоҳ Будоғ Султон ибн Абул” дея бошланади.

Асар бошланиши мунший (котиб) Камолиддин, охири эса Шайбонийхоннинг амри билан Муҳаммад Солиҳ томонидан шикаста хатида таҳрирлагани ҳақида айтилади. Худди шундай асар хошиялари ҳам шикаста хатида ёзилган. Асарнинг асл матни эса бошидан охиригача тўлиқ насталиқ ёзувида битилган. Асарнинг ёзиш сабаби ҳақида матннинг ўзида қуйидаги маълумотларни ўқиймиз: “... бу вақтда бу подшоҳи муаззам соҳибус-сайф вал калом имамуз-замон ва халифатур раҳмон ҳимматин оли тутуб ва давлат рикобин васиб Мовароуннахр вилоятин олиб ва давлат ва саодат бирла тахтгоҳида ўлтурур хутба ва имамуз-замон халифатур раҳмон алқоби бирла музаййан ва мукаррам қилганда муборақ хойрига андаг келди ким то гузида торихлардин интихоб қилиб бер гузида сўзларни жамъ этиб, тартиб дойирасига келтургай” (36/14-36/19) – Шайбонийхон Бухоро, Самарқанд, Мовароуннахрни қўлга киритгач, бу тарихий асарни ёзишни буюрган.

Шуни ҳам таъкидлаш керакки, ўз вақтида тадқиқотчилар асарнинг номини турлича талқин этганлар. Шу вақтгача номаълум муаллифнинг бу асари “Таворихи гузидаи – Нусратнома”, яъни “Зафар китобидан танлаб олинган тарихлар” мазмунида ёки тўғридан-тўғри қисқача қилиб “Нусратнома” деб ўқиб келинган эди. Масалан, В.В.Бартольд, Р.Г.Муқминова, Б.А.Аҳмедов ва С.К.Ибрагимовлар *تاریخ کزیره نصرت نامہ* – “Таворихи гузида – Нусратнома”, яъни “Ғалабалар китобидан танланган ҳикоялар” деб, К.Г.Залеман ҳамда С.А.Азимжоновалар *تاریخ کزیره نصرت نامہ* – “Таворихи гузида – Нусратнома”, яъни “Танланган ҳикоялар – Ғалабалар китоби” сифатида талқин этганлар. П.Лерх эса шунчаки *نصرت نامہ* “Нусратнома”, яъни “Илоҳий ёрдам китоби” деган изоҳни илгарчи сурган.

Гузида - *گزیده* сўзи форс-тожикча бўлиб, Фарҳангда “1) сифати феълиш замони гузашта аз гузидан; интихобишуда; 2) мунтахаб, мумтоз, беҳ, беҳтарин”, деб изоҳ берилган¹⁸. “Танланган, энг яхши, мумтоз, мақбул” каби маъноларни англатган бу сўз асар номида танланган тарихлар мазмунида қўлланган. Нусрат - арабча *نصرت* сўзидан ўзлашган бўлиб, 1) ёрдам; 2) ғалаба; *أحرز* / ғалаба қозонмоқ; *عقد له ال* унга ғалаба қозониши бахти қулди каби маъноларда қўлланилган¹⁹.

Фикримизча, асар номланишининг аниқ талқини А.М.Акрамов изоҳлаганидек, “Таворихи гузида – Нусратнома” *نصرت نامہ* - *تاریخ کزیده* бўлиши керак. Олим асарнинг номини “Таворихи гузида – Нусратнома”, яъни “Танланган тарихлар – Зафар китоби” мазмунида ўқиш мақбул эканлигини исботлади. Унинг кўрсатишича, асарнинг “Таворихи гузида” қисми ўз номига кўра ва мазмунан ҳам аввалги тарихчилар асарида “Танлаб олинган тарихлар” унинг “Нусратнома”

¹⁸ Фарҳанги забони тоҷики. 1 том. – Москва, 1969. – С. 279. 951

¹⁹ Al-Javohir. Arabcha-o‘zbekcha va o‘zbekcha-arabcha onlayn lug‘at. Loyiha rahbari: Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf.

қисми эса, мустақил, Шайбонийхон юришларидан ҳикоя этувчи “Зафар китоби” бўлиб, шунга кўра, бу ҳар иккала қисм алоҳида-алоҳида ўқилиши мақсадга мувофиқдир.

Боиси асардаги маълумотлар ҳамда муаллиф томонидан қўйилган мақсад ҳам шундан далолат беради. Муқаддимада шундай келтирилади: *“Аллоҳнинг фақрига фармон бўлдимки, Тулухон ўғли Мангухонга бағишланган “Таворихи Жаҳонкушо” ва Исломишох Фазанхонинг қизига аталган “Таворихи гузида” ва Улуғбек Мирзо шарафига ёзилган “Мунтахаб жомеъ ат-таворих”, шунингдек, мўғул баҳишлари томонидан мўғул алифбосида битилганларни осон бўлмоқ учун ва форс тилида ёзилганларни туркийга ўгириб тартиб берилди. Китобга “Таворихи гузида – Нусратнома” номи берилди. Бу тарих ҳижрий жумадул аввал ойининг 908 йилида жам этилиб битилди.”*

Ушбу парчадан маълум бўладики, муаллиф асарни яратишдан мақсад қилиб ўз олдига учта вазифа қўйган: 1. Алауддин Ато Малик Жувайнийнинг “Тарихи Жаҳонкушо” (“Жаҳон фатҳчиси тарихи”) асарини, Фазлуллоҳ ибн Абулхайр Рашидиддиннинг “Жомеъ ат-таворих” (“Тарихлар тўплами”), Ҳамидуллоҳ Муставфий Қазвинийнинг “Тарихи гузида” (“Танланган тарих”) асарини эски ўзбек тилига таржима қилиш.

2. Темурийлар, хусусан, Мирзо Улуғбекка бағишланган ва шу мавзудаги муайян тарихий асарни ижодий таржима қилиш.

3. Шайбонийхон тарихини ёзиш.

Шу ўринда табиий савол туғилади: нима сабабдан бу даврларда тарихда яратилган асарни араб ва форс тилларидан туркий тилга таржима қилиш зарурияти туғилди? Биламизки, XIV-XV асрларда араб ва форс тиллари муайян мусулмон жамиятлари тарихида фан, маданият ва диний илмлар тиллари сифатида асосий ўринда турган. Бу каби ижтимоий эҳтиёж Марказий Осиё ҳудудларида ҳам кўзга ташланади: бу минтақаларда форс тили нафақат адабий тил, балки фан ва давлат ҳокимиятининг ҳам асосий тили бўлган. Аксарият тарихий ва диний манбалар айнан форс тилида ёзилган. Аммо асрлар мобайнида форс ва араб тилларининг қўлланилиш ҳудуди камайиб борди, унинг ўрнини туркий тил эгаллай бошлади.

Марказий Осиё халқлари тарихи бўйича олим П.Сартори туркий тил мавқеининг ортиши, оғзакиликдан ёзма тилга айланишини ўрганиб, туркий тилни оммалаштириш Россия Марказий Осиёни ўз мустамлакасига айлантиришидан анча олдин юз берган эди, деган хулосага келади²⁰. XVI аср бошида Шайбонийлар чигатой тилини бошқарув ва ҳокимият тили бўлишига интилган, бу йўлда Шайбонийхон араб ва форс тилларидаги манбаларни, мўғул ёзуви билан битилган асарни туркий тилга таржима қилдирибгина қолмасдан, туркий тилда асар яратишга ҳомийлик қилган, рағбатлантирган. Ўзбек тилининг мавқеи кучайишига таъсир этган. Бизнинг тадқиқот объектимиз бўлган “Таворихи гузида – Нусратнома” ҳам айнан шу йўлда қилинган уринишлар самарасидир. Ушбу сулола ҳукмронлиги давомида, уларнинг ҳомийлиги остида туркий тилга араб ва форс тилларидан 100 га яқин асар таржима қилинган эди. Бора-бора туркий тил нафақат сарой тили ва мавжуд хонликларнинг давлат ишларини юритиш тили бўлган, балки XVIII-XIX асрларга келиб, у ислом дини ва илмининг энг муҳим тили сифатида форс тили ўрнини тўлиқ эгаллаган.

Асар ўз ичига Чингизхон ва унинг авлоди, Темур ва темурийлар, шунингдек, Шайбонийхон тарихини ёритиш вазифасини олиши керак эди. Биринчи ва иккинчи қисм компеляция ва учинчи қисм оригинал тарихни ўз ичига олиши режалаштирилган. “Таворихи гузида – Нусратнома”нинг биринчи қисмида дунёнинг яралишидан бошлаб, Хуросон, Мовароуннаҳр ҳамда Дашти Қипчоқ ҳудудларида яшаган қадимги қабилалар, уруғлар ҳақида маълумотга эга бўламиз. Ҳар икки нусхани ўрганган А.М.Акрамовнинг ёзишича, Англиядаги нусхада мўғуллар тарихи тартиб билан кетма-кетлик асосида берилган. Иккинчи қисмдан ўрин олиши керак бўлган Амир Темур

²⁰ Paolo Sartori. From the Demotic to the Literary: The Ascendance of the Vernacular Turkic in Central Asia (Eighteenth–Nineteenth Centuries). Eurasian Studies, #18, 2020.

ва темурийлар боби биринчи бобнинг ичида берилади. Россияда сақланаётган нусхада эса тартиб бузилган бўлиб, мўғуллар тарихи қўлёзманинг турли қисмларига ёйилиб кетган²¹.

Иккинчи қисмда ҳам шундай тартиб бузилишини кузатиш мумкин. Ҳар икки нусхада ҳам Темурийларга бағишланган бобнинг боши ва охири баён этилмаган. Иккинчи боб Тўхтамишхоннинг Ўрусхон билан тахт учун кечган урушидаги мағлубиятидан сўнг Оқ Ўрдадан Амир Темур томон қочган воқеаларидан бошланиб, Темурнинг Хоразмга бўлган юришлари билан тугалланган ҳамда у жами 12-13 йиллик даврни ўз ичига олади. Тадқиқотчиларнинг кўрсатишича, бу қисмнинг ёзилишида Низомиддин Жомийнинг “Зафарнома” ва Улуғбекнинг “Тарихи арбаъ улус” рисоласидан фойдаланилган²².

Учинчи фаслда Абулхайрхон ўлиmidан кейин Дашти Қипчоқдаги феодал муносабатлар, ички низолар, Шайбонийхоннинг ёшлик чоғлари ҳикоялари, акаси Маҳмуд Султон ва бошқа баъзи тарихий шахслар ҳақида, Фарғонага бўлган юришлар тўғрисида маълумотлар берилади. Шунингдек, Шайбонийхоннинг бобоси Абулхайрхонни кўчманчи ўзбеклар давлатига қўшилиш тарихи тасвирланган. Бунда нўғой бийси Ваққоснинг иштироки, ички бўлиниш, манғитлар ва қозоқларнинг Абулхайрхон авлодларига қарши кураши, Муҳаммад Шайбонийнинг нўғой бийси Мусо билан муваффақиятсиз иттифоқи воқеаси баён этилади. Яна ушбу қисмда Шайбонийхоннинг Моварауннаҳрни забт этганидан кейинги даврлари алоҳида тасвирланади. Шунинг билан асар 1504-1505 йилларда Шайбонийнинг Андижонни босиб олиш воқеалари билан якунланади. Англия нусхасида воқеалар ривож бир тизимда берилади, Россиядаги нусхада эса бунинг аксини кузатиш мумкин. Аксарият ҳолларда хатто баъзи маълумотлар тушиб қолдирилган²³.

Асар нусхалари ҳақида гап кетар экан, фанда уларнинг иккита асосий нусхаси маълум бўлиб, улардан бири (А) **Британия музейида № OR-3222**²⁴ ва иккинчиси (Б) **Россия ФА шарқ қўлёзмалари институтида № В-745**²⁵ рақами остида сақланади. Англиядаги нусха энг қадимийси ҳисобланиб, таркибан мавжуд нусхалар ичида энг тўлиғидир. Шу жиҳатдан Англия нусхасини бирламчи нусха сифатида фойдаланиш мақсадга мувофиқ. Қолган нусхалар эса уни тўлдиришга хизмат қилади. Қўлёзма ҳижрий 970 (1562-1563) йилларда Абдуллахон II (1557-1598) ҳукмдорлиги даврида кўчирилган. Маълумки, бу даврда Ўрта Осиё ва Ҳиндистон ўртасида савдо алоқалари ривож топаётган эди. И.Низомиддиновнинг тадқиқотлари натижаси шуни кўрсатадики, асарнинг мазкур нусхаси элчилар ёки савдогарлар орқали аввал Ҳиндистонга ва кейинчалик Англияга бориб қолгани тахмин этилади²⁶. Англиядаги нусханинг 1а саҳифасида тўрт бурчакли муҳр ҳамда қўлёзма эгасига ва даврига ишора бор: *Абу Толиб ал-Ҳусайний ва ҳижрий 1059 йил*. Муҳр устида *من ممتلكات خاوند نعمت* “Мен Аллоҳ неъматининг соҳибиман” деган мазмундаги ёзув ўрин олган.

Ал-Арзий тахаллуси билан танилган ал-Ҳусайний Ҳиндистонда бобурий Шохжаҳон (1623-1659) даврида сарой тарихчиси ва шоири бўлган. Баъзи манбаларга кўра асли Хамадонлик бўлган, бошқаларда эса асли Кешлик бўлиб, кейинчалик Хамадонга кўчиб ўтган, дейилади. “Оташкадайи Озарий” асари муаллифи Озарийнинг таъкидлашича, кейинчалик у Ҳиндистонга

²¹ Таварих-и гузида-Нусрат-наме / Исследование, критический текст, аннотированное оглавление и таблица сводных оглавлений кандидата филол. наук А.М.Акрамова. – Т.: Фан, 1967. – С. 22.

²² Таварих-и гузида-Нусрат-наме / Исследование, критический текст, аннотированное оглавление и таблица сводных оглавлений кандидата филол. наук А.М.Акрамова. – Т.: Фан, 1967. – С. 18; Аҳмедов Б. Ўзбек улуси. – Тошкент, 1992. – Б. 17. 152.

²³ Таварих-и гузида-Нусрат-наме / Исследование, критический текст, аннотированное оглавление и таблица сводных оглавлений кандидата филол. наук А.М.Акрамова. – Т.: Фан, 1967. – С. 23.

²⁴ Rieu Ch. Catalogue of the Turkish Manuscripts in the British Museum. – London, 1888. – P. 276-280; Catalogue of the Turkish Manuscripts in the British Museum : British Museum. Dept. of Oriental Printed Books and Manuscripts : Free Download, Borrow, and Streaming : Internet Archive

²⁵ Описание тюркских рукописей Института народов Азии (ОТРИНА) / АН, институт востоковедения. – Москва: Наука, 1965. – Опись 75; c_dmitrieva_muginov_muratov_1_1965.pdf (orientalstudies.ru)

²⁶ Низомиддинов И. Ўрта Осиёнинг чет эл Шарқи билан муносабатлари. – Т.: ЎзДавНашр, 1961. – Б. 27.

кўчиб келиб, саройда шоирлик қила бошлаган²⁷. “Калим” – “сухбатдош” тахаллуси билан кўплаб шеърлар битган. Хукмдор амри билан Хуросонга саёхат қилган ва Макка, Мадинани зиёрат этган. Маълум муддат яманлик хукмдор Жаъфар кутубхонасида фаолият олиб борган даврида “Темур тузуклари”ни туркий тилдан форс тилига таржима қилади ҳамда тахминан ҳижрий 1047/1637-1638 йилда Ҳиндистонга қайтиб, мазкур таржимани Шохжаҳонга тақдим этади²⁸. Шохжаҳон асарни юқори баҳолаб, таҳрир этиши учун сарой тарихчиси Муҳаммад Афзал Бухорийга топширган. Шу сабабдан Англиядаги қўлёзма айнан Абу Толиб ал-Ҳусайний томонидан Хуросондан Ҳиндистонга олиб келинган ва кейинчалик Англияга олиб кетилган, деб фараз қилинади.

Асарни кўчирган хаттот ҳақида маълумот берилмаган, лекин қўлёзманинг жуда чиройли настаълиқ хатида битилганлиги унинг ўз даврининг машҳур хаттотларидан бўлганлигидан далолат беради.

Асар тили ва ёзуви ҳақида манбада шундай берилади: *تقی مغول بخشیلاری مغول خطی بیرله بتیلکانلارنى اسان بولماق اوجون تقی فارسى تیلی بیرله بتیلکانلارنى ترکیا اوروب ترتیب بیریلدی*²⁹

Қўлёзмада сарлавҳалар, киши номлари, шаҳар ва қабила номлари алоҳида қизил сиёҳда ажратиб ёзилган. Мазкур нусхани кўчирган хаттотнинг кимлиги, қаерда кўчирилгани номаълум, асарда ҳам бу ҳақида ёзилмаган. Мавзулар, йиллар, исмлар, рақамлар, сарлавҳалар ҳамда миниатюралар турли рангдаги сиёҳда ёзилган. Ҳар бир саҳифа тилла суви билан чегараланган. Қўлёзманинг бундай расмийлаштирилиши уни хон саройи кутубхонасига топшириш учун махсус тайёрланганини кўрсатади. Чарлес Ръёнинг маълумотларига кўра, қўлёзма анча шикастланган, баъзи саҳифаларнинг ўрни алмашиб кетган³⁰. Кўп намикқан ва баъзи ўринларида намликдан қолган доғлари бор, бир қанча миниатюралар бўялиб кетган. Қўлёзма матни 1562-1563 йилларда кўчирилган бўлиб, 148 саҳифадан иборат, ҳар бир саҳифа 19 сатр (баъзи саҳифалар 17, 18 сатр)ни ташкил этади, 58-саҳифа йўқолган, 116-саҳифа бўш қолдирилган.

Лондон нашри жуда яхши таҳрирланганлигининг сабаби Абдуллоҳонга тақдим этилганидан ёки хоннинг шахсий кўрсатмасига биноан ёзилгани учун бўлиши мумкин. Ушбу нусханинг қадрини оширувчи омиллардан яна бири асарда 16 та миниатюраларнинг мавжудлигидир: 43б (Чингизхон ва унинг тўрт ўғли), 45б (Батухон ва унинг қўшини), 50б (Огедейхон ва сарой аъёнлари), 52б (Даҳшатли бўрон тасвири), 76б (Жўжихон), 86а (Чағатойхон), 93б (Тулўйхон), 96а (Мўнкехон), 103б (Ҳулағухон), 105а (Марага шағридаги Носируддин Тусий расадхонаси; Олимлар), 108б (Жанг саҳнаси), 113б (Ғозонхон ва унинг аъёнлари), 118б (Абулхайрхон), 130б (Шоҳбахтхон – Шайбонийхон), 137б (Уруш саҳнаси), 139б (Гулли дарахт). Миниатюраларнинг мавжудлиги асарнинг нафақат тарих китоби, балки ислом ва туркий дунё санъати тарихини ўрганишда ҳам муҳим манба эканлигини кўрсатади. Факсимиле нусхани кўриб чиққанимизда, миниатюрада ишлатилган ранг баъзан кейинги саҳифаларни бўяб қўйганлиги сабаб ўқишни қийинлаштириб юборган. Масалан, 44а, 51а, 53а, 77а, 95б, 104а, 109а, 114а, 138а саҳифаларида бўёқлар қолган.

Россия ФА шарқ қўлёзмалари институтида сақланаётган №В-745 рақамли нусхани П.Лерх ўз тўпламидан тақдим этган³¹. Унинг 1858 йилда Бухоро ва Хивага саёхат қилишидан мақсади шарқ қўлёзмаларини излаб топиш ва тўплаш бўлган. Бухорода у айнан “Таворихи гузида – Нусратнома” асари нусхасини қўлга киритиб, 1859 йилда уни Россия Фанлар академияси “Осиё

²⁷ Описание тюркских рукописей Института народов Азии (ОТРИНА) / АН, институт востоковедения. – Москва: Наука, 1965. – Опись 799.

²⁸ Rieu Ch. Supplement to the Catalogue of the Persian Manuscripts in the British Museum. Vol. I. – London, 1879. – P. 177-179; <https://islamicmanuscripts.info/reference/catalogues/Rieu-1895-Catalogue-Persian-MSS-British-Museum-supplement.pdf>

²⁹ *تواریخ کزیره نصرت نامه* – ЎзРФА Абу Райхон Беруний номидаги шарқшунослик институти қўлёзмалар фонди. Тошбосма. № 4347.

³⁰ Ръё Ч. Catalogue of the Turkish Manuscripts in British Museum. Londra. 1988. – P. 276-280; Catalogue of the Turkish manuscripts in the British Museum : British Museum. Dept. of Oriental Printed Books and Manuscripts : Free Download, Borrow, and Streaming : Internet Archive

³¹ Лерх П. Археологическая поездка в Туркестанский край в 1867 году. – СПб, 1870. – С. 20-21; https://archive.org/details/1867_20220416/page/39/mode/2up 56

халқлари музейи”га топширган. Л.Дмитриева, А.Мугинов ва С.Муратовлар томонидан асарга қисқача тўхталиб ўтилган³².

Мазкур нусхада ҳам хаттот ва кўчирилган давр ҳақида маълумот йўқ. А.Акрамов қўлёзманинг ёзилишини кўриб чиқиб, у XVI-XVII аср бошларида ёзилган, деган хулосага келган³³. Палеографик маълумотларга кўра нусха XVI-XVII аср бошларига тааллуқли бўлса, кодикологик изланишларга кўра Ҳиндистонда кўчирилган. 1а саҳифасида учта шарқона муҳр туширилган бўлиб, биттасини ўқиб бўлмайди, қолганларида: биринчисига

ملک میرزا مجید از دل و جان

بنده کمترین شاه جهان

“Шоҳжаҳоннинг камтарин қули Мирзо Мажид” деб, иккинчисига “Маҳмуд Шоҳжаҳон” деб ёзилган. Ҳар икки муҳрда қўлёзма эгалари ва уларнинг давомчиси бўлган Ҳиндистон султони Шоҳ Жаҳоннинг номи келтирилган. Шунингдек, уларда “10 рупийга сотиб олинган” деган ёзувни ўқиш мумкин. Хулоса қилиб айтганда, қўлёзма узоқ вақт ҳиндлар қўлида бўлган, Ўрта Осиёлик савдогарлар уни 10 рупийга сотиб олишганидан кейин бизнинг ўлкаларга етиб келган. Англия нусхасидан махсус буюртма билан кўчиртирилган Россия нусхаси сотиш учун мўжалланган, деб қаралади. Сабаби ҳар икки нусха қиёсланганда, муқаддима ва хотима қисмлари бир хил эканлиги аниқланган, фақатгина асардаги ички тартибда фарқлар кузатилади.

“Таворихи гузида – Нусратнома” илк туркий тилли асардан бири бўлганлиги, унинг муаллифи ўзбек адабиёти ва адабий тили ривожига муносиб ҳисса қўшган Алишер Навоий ижодий анъаналарининг давомчиси сифатида гавдаланганлигини алоҳида таъкидлаш лозим. “Таворихи гузида – Нусратнома”нинг Шайбонийхоннинг буйруғи асосида туркий тилда (эски ўзбек тили) битилгани, матннинг ҳаммага тушунарли, содда тилда ёзилганлиги ўша даврда ўзбек тилининг тобора устунлик касб этаётганидан далолат беради. Фикримизча, ушбу манбани кенг илмий фойдаланишга киритиш, матнни қайта тиклаш, уни иложи борида муаллифнинг биринчи нуччасига яқинлаштириш, транслитерациясини нашр этиш керак.

Хулоса сифатида айтиш мумкинки, асар Марказий Осиё халқлари тарихини ўрганишда қимматли манба бўлиб, тарихий маълумотларга турли шарҳларнинг ҳам қўшилгани даврий қиёслаш учун, тарихий ҳақиқатни аниқлаш учун ишончли манбалар сонини яна биттага оширади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

Al-Javohir. *Arabcha-o'zbekcha va o'zbekcha-arabcha onlayn lug'at*. Loyiha rahbari: Shayx Muhammad Sadiq Muhammad Yusuf.

[c_dmitrieva_muginov_muratov_1_1965.pdf](#) (orientalstudies.ru)

Catalogue of the Turkish manuscripts in the British museum: British Museum. Dept. of Oriental Printed Books and Manuscripts: Free Download, Borrow, and Streaming:

Paolo Sartori (2020). *From the Demotic to the Literary: The Ascendance of the Vernacular Turkic in Central Asia (Eighteenth–Nineteenth Centuries)*. Eurasian Studies, #18 (2020)

Rieu Ch. Catalogue of the Turkish Manuscripts in the British Museum. (1888) – London. – P. 276-280

Rieu Ch. Supplement to the Catalogue of the Persian Manuscripts in the British Museum. (1879). Vol. I. – London, 1879. – P. 177-179.

Березин И.Н. Шейбаниада (1849). *История монголо-тюрков на джагатайском диалекте с переводом, примечаниями и приложениями, изданная И.Березиным*. Т. 1. – Казань: Библиотека восточных историков.

³² Дмитриева Л.В., Мугинов А.М., Муратов С.Н. Описание тюркских рукописей института народов Азии. История. Под редакцией А.Н.Кононова. Том I. – М.: Наука, 1965. — С. 87-88. 260 с.

³³ Таворих-и гузида-Нусрат-наме / Исследование, критический текст, аннотированное оглавление и таблица сводных оглавлений кандидата филол. наук А.М.Акрамова. – Т.: Фан, 1967. – С. 40-41.

Дмитриева Л.В., Мугинов А.М., Муратов С.Н. (1865). *Описание тюркских рукописей института народов Азии. История*. Под редакцией А.Н.Кононова. Том I. – М.: Наука. — С. 87-88.

Заҳириддин Муҳаммад Бобур. *Бобурнома*. (2019) – Тошкент: Ўзбекистон. – Б. 89-90.

Низомиддинов И. Қайта туғилган асар. (1968) // *Шарқ юлдузи*. – Тошкент, №3. – Б. 229-233.

Иброҳимов А. “Нусратнома” ва унинг муаллифи. (1967) // *ЎТА*, 1967, 6-сон. – Б. 57-59.

Лерх П.И. Археологическая поездка в Туркестанский край в 1867 г. – *СПб*, 1870 – С. 11.

Мукминова Р.Г. О некоторых источниках по истории Узбекистана нач. XVI в. (1954) / *Труды ИВ АН УССР*. Вып. III. – Ташкент. – С. 126

Муҳаммад Солиҳ. *Шайбонийнома* (1961). – Тошкент. – 336 б.

Низомиддинов И. Ўрта Осиёнинг чет эл Шарқи билан муносабатлари. (1961) – Т.: *ЎзДавНаиш*. – Б. 27.

Описание тюркских рукописей Института народов Азии (ОТРИНА) / АН, институт востоковедения. (1965). Москва: Наука. – Опись 75

Самойлович А.Н. К истории литературного среднеазиатско-турецкого языка. // Мир-Али-Шир. Сборник к пятилетию со дня рождения. (1928) – Л. – С. 21.

Саъдий Шерозий. Гулистон. Бўстон. (2020) – Тошкент: Ғафур Ғулом. – 264 б.

Семёнов А.А. Первые Шейбаниды и борьба за Мавараннахр. /Материалы по истории таджиков и узбеков в средней Азии. (1954) – Сталинабад. – С. 13

Таварих-и гузида-Нусрат-наме / Исслед ование, критический текст, аннотированное оглавление и таблица сводных оглавлений кандидата филол. наук А.М.Акрамова. (1967) – Т.: Фан, 1967. – С. 57-58.

Темур Хўжа ўғли. Турк саройидаги нодир асар. (1991) // *Ўзбекистон адабиёти ва санъати*. 1991 йил 20 декабрь. №51 (3155)

ЎзРФА Абу Райхон Беруний номидаги шарқшунослик институти қўлёзмалар фонди. Тошбосма нусха. № 7412/V.

ЎзРФА Абу Райхон Беруний номидаги шарқшунослик институти қўлёзмалар фонди. Тошбосма нусха. №185/VI.

ЎзРФА Абу Райхон Беруний номидаги шарқшунослик институти қўлёзмалар фонди. Тошбосма нусха. №605/II-I.

Фарҳанги забони тоҷики. 1 том. – Москва, 1969. – С. 279. 951.

Шарипова М. Муҳаммад Шайбоний ижоди хорижда. // *Жаҳон адабиёти*. 2010 йил, 4-сон.

Юдин В.П. Материалы по истории казахских ханств XV-XVIII веков. – Алма-Ата, 1969. – С. 10-12.

تواریخ کزیره نصرت نامه – Россия ФА шарқ қўлёзмалари институти, № В-745. – 59а.

تواریخ کزیره نصرت نامه – ЎзРФА Абу Райхон Беруний номидаги шарқшунослик институти қўлёзмалар фонди. Тошбосма. № 4347. – Б. 94а-94б.

خاندامر حبيب السر. Хондамир. Ҳабиб ус-сияр. – Абу Райхон Беруний номли Шарқшунослик институти. – №1716.

KÜLTÜREL İÇERİKLİ KONULARLA İLGİLİ BİLDİRİLER

HUMAN DIGNITY IS THE HIGHEST VALUE IN UZBEKISTAN

Nazokat BABADZHANOVA DAVRONBEKOVNA

Uzbekistan, Tashkent State Law University,

Senior lector of the Department of Uzbek language and literature, f.f.f.d (PhD)

e-mail: nazokat9000@gmail.com

ABSTRACT

In this article, Women in Uzbekistan from 2019 to 2024 and progress and prospects for equal rights and opportunities for men plans, legal protection of human dignity, respect for personal freedom principles are discussed.

Keywords: democratic value, society, nation, dignity, strategy, law, freedom of speech, gender equality.

ÖZBEKİSTAN'DA İNSAN ONURU EN YÜKSEK DEĞERDİR

ÖZET

Bu makalede 2019'dan 2024'e Özbekistan'da Kadınlar erkekler için eşit hak ve fırsatlara yönelik ilerleme ve beklentiler planlar, insan onurunun yasal olarak korunması, kişisel özgürlüğe saygı ilkeler tartışılıyor.

Anahtar Sözcükler: demokratik değer, toplum, ulus, onur, strateji, hukuk, ifade özgürlüğü, cinsiyet eşitliği.

O'ZBEKISTONDA INSON QADR-QIMMATI-ENG OLIY QADRIYAT

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada O'zbekistonda 2019-yildan 2024-yilga qadar Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar borasida olib borilgan ishlar va istiqbolli

rejalari, qonuniy jihatdan inson qadr-qimmatining himoyalaniishi, shaxs erkinligi hurmat qilinishi

prinsiplari haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: demokratik qadriyat, jamiyat, millat, qadr-qimmat, strategiya, qonun, so'z erkinligi, gender tengligi.

Taking into account that values are the fundamental basis of spiritual culture, the Republic of Uzbekistan is among the countries where values are highly developed in economic, cultural, and spiritual terms. Values can be divided into national and universal, class or religious values, as well as values specific to people's age and professional characteristics, depending on their place in the life of the society, the nation, and their social character. After Uzbekistan gained its independence, universal democratic values began to enter deeply into the basis of the way of life of our people. Human rights have been elevated to the highest status. This process was also reflected in the newly revised constitution in 2023. Article 24 of the constitution states that "The right to life is the fundamental right of every human being. Attempting a human life is the most serious crime. Article 5 of the declaration states that

no one should be subjected to torture or degrading treatment or punishment. Article 26, part 2 of our law states that no one may be subjected to torture, violence, or any other form of pressure that degrades human dignity. We can recall such examples. It is obvious that the constitution of our country reflects human rights in terms of the rights and freedoms of citizens. In Uzbekistan, man was originally created free and free, all for the sake of human happiness. In addition, the development of issues such as freedom of the press, freedom of speech, freedom of entrepreneurship, protection of women's honor shows the rise of the value of human dignity. Based on the noble idea of "for human dignity", the year 2022 has been announced as "the year of glorifying human dignity and an active neighborhood" in Uzbekistan. shows done. In addition, on the initiative of the President, the Convention on the Rights of the Disabled was developed by our Parliament. This Convention is significant in that it aims to promote, protect and ensure the full realization of all rights of persons with disabilities on the basis of equality.

Considerable work has also been done to build a people-friendly state by increasing human dignity and further developing a free civil society. In particular, in order to reduce poverty by creating jobs and increasing the income of the population, 251 thousand people were engaged in permanent, seasonal and temporary jobs based on the program of ensuring the employment of the population, and the annual forecast indicator was fulfilled by 118.3%. In addition, the program of pardoning our compatriots who have committed a crime and repenting sincerely and helping them adapt to society, returning women and children from war zones and caring for them within the framework of "Mehr" operations. Uzbekistan's experience has been recognized many times by the international community. significant results were achieved in a number of directions, such as ensuring the rule of law, solving the problems that plagued the population, preventing torture, ensuring openness and transparency, and strengthening freedom of speech through the implementation of new mechanisms in the process of working with citizens' appeals. In addition, a number of tasks have been defined in terms of providing practical assistance to persons who have been tortured, providing compensation for the damage caused to victims of torture, and developing its procedure. Because any victim has the right to prompt, fair and equal compensation for torture or ill-treatment.

Another proof that Uzbekistan is implementing large-scale reforms in order to build a free civil society and build a humane democratic legal state is the 2019 Law "On guarantees of equal rights and opportunities for women and men". After the law was adopted, comprehensive measures were taken under the chairmanship of Tanzila Narbayeva. From 2023 to 2030, a strategy for achieving gender equality in the Republic of Uzbekistan was developed and 10 indicators of the situation of women: "security", "freedom of movement", "employment", "paying for work", "marriage", progressive reforms in "parenting", "child care", "entrepreneurship", "property management" and "retirement provision" have been implemented. In 2024, Uzbekistan was among the countries that made the most progressive changes in the World Bank's "Women, Business and Law 2024" index. Along with Jordan, Malaysia, Sierra Leone and Togo, it is among the top five countries with the greatest success. This article talks about the work and prospective plans for equal rights and opportunities for women and men in Uzbekistan from 2019 to 2024, the principles of legal protection of human dignity and respect for individual freedom. From the point of view that the protection of human rights is a continuous process, it can be said as a conclusion that in the Development Strategy of New Uzbekistan, our country has defined important tasks and goals for the next five years in terms of increasing human dignity. Each of us is responsible for their realization. Because our unity and solidarity is important for the future and development of our country.

Değerlerin manevi kültürün temel dayanağı olduğu dikkate alındığında Özbekistan Cumhuriyeti, ekonomik, kültürel ve manevi açıdan değerlerin oldukça geliştiği ülkeler arasında yer almaktadır. Değerler, toplum hayatındaki yeri, milleti, sosyal karakterine göre ulusal ve evrensel, sınıfsal veya dini değerler olarak ayrılabilir gibi, kişilerin yaşına ve mesleki özelliklerine göre de ayrılabilir. Özbekistan bağımsızlığını kazandıktan sonra evrensel demokratik değerler halkımızın yaşam biçiminin temellerine derinlemesine girmeye başladı. İnsan hakları en üst seviyeye çıkarıldı. Bu süreç 2023 yılında yenilenen anayasaya da yansdı. Özbekistan Cumhuriyeti Anayasası'nın 24. maddesi şöyle diyor: "Yaşam hakkı her insanın temel hakkıdır. İnsan öldürmeye teşebbüs en ağır suçtur, Bildirgenin 5. maddesinde hiç kimseye işkence veya aşağılayıcı muamele ve ceza uygulanamayacağı belirtilmektedir,

Kanunumuzun 26. maddesinde ise hiç kimseye işkence, şiddet, zalimce veya İnsanlık dışı muameleye onur kırıcı başka bir baskı uygulanamayacağına göre, ülkemizin anayasasının vatandaşların hak ve özgürlüklerini koruduğuna dair onlarca örnek verebiliriz. Bu bağlamda insan hakları yansıtılmaktadır. Özbekistan'da insan, insanın mutluluğu uğruna özgür ve hür yaratılmıştır. Ayrıca basın özgürlüğü, ifade özgürlüğü, girişimcilik özgürlüğü, kadın onurunun korunması gibi konuların gelişmesi insan onurunun ve değerlerinin yükselişini göstermektedir. Özbekistan'da "insan onuru için" asil fikrinden hareketle 2022 yılının "insan onurunun yüceltilmesi ve aktif mahalle yılı" olarak ilan edilmesi bir kararın alındığını gösteriyor. Ayrıca Cumhurbaşkanının inisiyatifiyle TBMM'mizce Engelli Hakları Sözleşmesi geliştirildi. Bu Sözleşme, engelli bireylerin tüm haklarını eşitlik temelinde teşvik etmeyi, korumayı ve tam olarak hayata geçirilmesini sağlamayı amaçlaması açısından önemlidir.

İnsan onurunu artırarak ve özgür bir sivil toplumu daha da geliştirerek insan dostu bir devlet inşa etmek için de önemli çalışmalar yapıldı. Özellikle istihdam yaratarak yoksulluğun azaltılması ve nüfusun gelirinin artırılması amacıyla nüfusun istihdamının sağlanması programına dayalı olarak 251 bin kişi kalıcı, mevsimlik ve geçici işlerde çalıştırıldı ve yıllık tahmin göstergesi gerçekleşti. %118,3 oranında. Ayrıca "Mehr" operasyonları çerçevesinde suç işleyen ve içtenlikle tövbe eden yurttaşlarımızın affedilmesi, topluma uyumlarının sağlanması, kadın ve çocukların savaş bölgelerinden geri getirilmesi ve bakımlarının sağlanmasına yönelik bir plan da var. Özbekistan'ın deneyimi uluslararası toplum tarafından defalarca takdir edildi. Hukukun üstünlüğünün sağlanması, halkın başına bela olan sorunların çözülmesi, işkencenin önlenmesi, açıklık ve şeffaflığın sağlanması, Ayrıca işkenceye maruz kalan kişilere pratik yardım sağlanması, işkence mağdurlarına verilen zararın tazmin edilmesi ve bunun prosedürünün geliştirilmesi açısından bir takım görevler tanımlanmıştır.

Özbekistan'ın özgür bir sivil toplum inşa etmek ve insancıl, demokratik bir hukuk devleti inşa etmek için büyük ölçekli reformlar uyguladığının bir başka kanıtı da, 2019 tarihli "Kadın ve Erkekler için Eşit Hak ve Fırsatların Garantisi Hakkında" Kanun'dur. Kanun kabul edildikten sonra kapsamlıdır. Tanzila Narbayeva başkanlığında tedbirler alındı. 2023'ten 2030'a kadar Özbekistan Cumhuriyeti'nde cinsiyet eşitliğinin sağlanmasına yönelik bir strateji geliştirildi ve kadınların durumuna ilişkin 10 gösterge geliştirildi: "güvenlik", "hareket özgürlüğü", "istihdam", "çalışma ücreti", "evlilik", "ebeveynlik", "çocuk bakımı", "girişimcilik", "mülk yönetimi" ve "emeklilik hükmü" gibi ileri reformlar hayata geçirildi. Özbekistan, Dünya Bankası'nın "Kadın, İş Dünyası ve Hukuk 2024" endeksinde 2024 yılında en ilerici değişikliği yapan ülkeler arasında yer aldı. Ürdün, Malezya, Sierra Leone ve Togo ile birlikte en büyük başarıya sahip ilk beş ülke arasında yer alıyor. Bu makalede, Özbekistan'da 2019'dan 2024'e kadar kadın ve erkekler için eşit hak ve fırsatlara yönelik çalışmalar ve ileriye dönük planlar, insan onurunun yasal olarak korunması ve bireysel özgürlüğe saygı ilkeleri anlatılmaktadır. İnsan haklarının korunmasının sürekli bir süreç olduğu açısından bakıldığında, Yeni Özbekistan Kalkınma Stratejisi'nde ülkemizin insan sayısının artırılması açısından önümüzdeki beş yıl için önemli görev ve hedefler tanımladığı sonuç olarak söylenebilir. İtibar. Her birimiz bunların gerçekleşmesinden sorumluyuz. Sonuçta birlik ve beraberliğimiz ülkemizin geleceği ve kalkınması açısından önemlidir çalışma sürecinde yeni mekanizmaların hayata geçirilmesi yoluyla ifade özgürlüğünün güçlendirilmesi gibi birçok alanda önemli sonuçlar elde edildi. Vatandaşların çağrıyla.

Ma'naviy madaniyatning tub asosini qadriyatlar tashkil etishini inobatga olsak, O'zbekiston respublikasi iqtisodiy, madaniy, ma'naviy jihatdan qadriyatlar yuksak taraqqiy topayotgan davlatlar sirasiga kiradi. Qadriyatlarni jamiyat, millat hayotidagi o'rni, ijtimoiy fe'l-atvoriga qarab milliy va umuminsoniy, sinfiy yoki diniy, shuningdek kishilarning yoshi, professional xususiyatlariga xos qadriyatlarga bo'lish mumkin. O'zbekiston o'z mustaqilligiga erishgach, xalqimiz turmush tarzi negiziga umuminsoniy demokratik qadriyatlar chuqur kira boshladi. Inson haq-huquqlari oliy maqomga ko'tarildi. Bu jarayon 2023-yilda yangi tahrir etilgan konstitutsiyada ham o'z aksini topdi. O'z res konstitutsiyasining 24-moddasida "Yashash huquqi har bir insonning uzviy xuquqidir. Inson xayotiga suiqaat qilish eng ogir jinoyatdir deklaratsiyaning 5- moddasida hech kim qiynoqqa yoki qadr qimmatni xorlovchi muomalaga va jazoga duchor etilmasligi kerak qonunimizning 26- moddasida 2- yarmida hech kim qiynoqqa solinishi zoravonlikka shavqatsiz yoki inson adr qimmatini kamsituvchi boshqa boshqa tarzdagi tazyiqqa duchor etilishi mumkin emas bunday misollarni onlab keltirishimiz mumkin bun kor turinbdiki davlatimizda konstitutsiyasi fuqarolarning xuquq va va erkinliklari borasida inson

xuquqlari ozini aks ettirgan, O'zbekistonda inson asli hur va ozod yaratilgan barchasi inson baxti saodati uchun. Qolaversa, matbuot erkinligi, so'z erkinligi, tadbirkorlik erkinligi, ayollar sha'ning himoyalanihi kabi masalalar rivojlanishi inson qadr qimmatining qadriyatlarining yuksalishini korsatadi. "Inson qadri uchun", degan ulug'vor g'oya asosida 2022-yilni O'zbekistonda "Inson qadrini ulug'lash va faol mahalla yili" deb e'lon qilinganligi keng jamoatchilikning fikrlari o'rganilgani va ana shu takliflardan kelib chiqib, bunday qaror qabul qilinganini ko'rsatadi. Qolaversa, Prezidentimiz tashabbusi bilan Parlamentimiz tomonidan Nogironlar huquqlari to'g'risidagi konvensiya ishlab chiqildi. Mazkur Konvensiya nogironligi bo'lgan shaxslarning tenglik asosida barcha huquqlarini to'liq amalga oshirishni rag'batlantirish, himoya qilish va ta'minlashga qaratilgani bilan ahamiyatlidir.

Inson qadrini yuksaltirish va erkin fuqarolik jamiyatini yanada rivojlantirish orqali xalqparvar davlat barpo etish borasida ham sezilarli ishlar amalga oshirilgan. Jumladan, ish o'rinlari yaratish, aholi daromadlarini oshirish orqali kambag'allikni qisqartirish maqsadida aholining bandligini ta'minlash dasturiga asosan 251 ming nafar kishi doimiy, mavsumiy va vaqtinchalik ishlarga jalb etilib, yillik prognoz ko'rsatkich 118,3 foizga bajarilgan. Qolaversa, jinoyat sodir etib, chin ko'ngildan pushaymon bo'lgan hamyurtlarimizning avf etilishi va ularning jamiyatga moslashishiga ko'maklashish, "Mehr" operatsiyalari doirasida urush o'choqlaridan ayollar va bolalarni qaytarish, ularga g'amxo'rlik ko'rsatish borasidagi O'zbekiston tajribasi xalqaro hamjamiyat tomonidan ko'p bora e'tirof etildi. Aholi murojaatlari bilan ishlash jarayoniga yangi mexanizmlarning tatbiq etilishi orqali qonun ustuvorligini ta'minlash, aholini qiynab kelgan muammolarni hal etish, qiynoqlarning oldini olish, ochiqlik va shaffoflikni ta'minlash, so'z erkinligini mustahkamlash kabi qator yo'nalishlarda salmoqli natijalarga erishildi. Qolaversa, qiynoqqa uchragan shaxslarga amaliy ko'mak ko'rsatish, qiynoqqa solishdan jabrlanganlarga yetkazilgan zararining kompensatsiya qilinishini ta'minlash hamda uning tartibini ishlab chiqish borasida qator vazifalar belgilangan Zero, har qanday jabrlanuvchi qiynoq yoki shafqatsiz muomala uchun tezkor, adolatli va teng kompensatsiya olish huquqiga egadir.

O'zbekistonda erkin fuqarolik jamiyatini barpo etish va insonparvar demokratik huquqiy davlat davlat qurish yo'lida keng ko'lamli islohotlar amalga oshirayotganligining yana bir isboti 2019-yilda „Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida“gi Qonuni qabul qilinib, Tanzila Narbayeva raisligida kompleks chora-tadbirlar ko'rila boshlandi. 2023-yildan 2030-yilga qadar O'zbekiston Respublikasida gender tenglikka erishish strategiyasi ishlab chiqildi va ayollarning ahvolini 10 ta ko'rsatkich: "xavfsizlik", "harakatlanish erkinligi", "bandlik", "mehnatga haq to'lash", "nikoh", "ota-onalik", "bolalarni parvarishlash", "tadbirkorlik", "mulkni boshqarish" va "nafaqa ta'minoti" bo'yicha ilg'or islohotlar amalga oshirila boshlandi. 2024-yilda O'zbekiston Jahon bankining "Ayollar, biznes va qonun 2024" indeksida eng ilg'or o'zgarishlarni amalga oshirgan davlatlar qatoriga kirdi. Iordaniya, Malayziya, Serra-Leone va Togo bilan birgalikda eng katta muvaffaqiyatga erishgan besh davlat qatoridan joy oldi. Mazkur maqolada O'zbekistonda 2019-yildan 2024-yilga qadar Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar borasida olib borilgan ishlar va istiqbolli rejalar, qonuniy jihatdan inson qadr-qimmatining himoyalanihi, shaxs erkinligi hurmat qilinishi prinsiplari haqida so'z boradi. Inson huquqlarini himoya qilish uzluksiz davom etadigan jarayon ekanligi nuqtai nazaridan xulosa sifatida aytish mumkinki, Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot strategiyasida mamlakatimiz inson qadrini yuksaltirish borasida kelgusi besh yillik uchun muhim vazifa va maqsadlarini belgilab olgan. Ularni amalga oshishi uchun esa har birimiz mas'uldirmiz. Zero mamlakatimiz kelajagi va rivoji uchun hamjihatligimiz va birdamligimiz muhimdir.

LANGUAGE AS A MIRROR OF CULTURAL DOMINANTS: AN EXAMINATION OF UZBEK AND ENGLISH CULTURAL EXPRESSIONS

Zarnigor KHAYATOVA

PhD, Associate Professor of Webster Univ. Tashkent, Uzbekistan, - College of Humanities & Social Sciences, English Department

Doctoral (DSc.) Student of Tashkent State of Uzbek Language and Literature University named after Alisher Navoiy, Tashkent +998936837331 khayatovazarnigor@gmail.com

ABSTRACT

This article delves into the intricate relationship between language and cultural dominants, emphasizing that language is not merely a tool for conveying information, but a complex tapestry woven with cultural, historical, and social threads that define a community. Cultural dominants represent the guiding principles shaping the language, thoughts, and actions of individuals within a specific social or ethnic group. Intercultural communication is frequent, understanding these cultural subtleties in language becomes not only academically intriguing but practically crucial. The study explores how two ethnically diverse communities express their unique cultural dominants through language, categorizing these manifestations into themes like Traditional and Cultural Values, Faith, Language and National Mindset, and Interpersonal Relationships based on the literary works of the XIX century. It underscores that language is a dynamic entity continuously influenced by evolving cultural dominants. The aim of the article is to provide a linguistic and sociocultural analysis of the relationship between cultural dominants and language, focusing on two distinct ethnic groups such as Uzbek and English. It seeks to answer questions about how cultural dominants manifest in language, the similarities and differences across cultural settings, and the influence of these dominants on interpersonal relationships, beliefs, and values within their respective cultures. The significance of this study extends to various sectors, including education, social class, and international diplomacy, as well as linguistics, anthropology, sociology, and policymaking. It emphasizes the need for more culturally sensitive communication strategies.

Keywords: Language, Cultural Dominants, Ethnic Communities, Intercultural Communication, Sociocultural Analysis.

KÜLTÜREL EGEMENLİKLERİN AYNASI OLARAK DİL: ÖZBEKÇE VE İNGİLİZCE KÜLTÜREL İFADELERİN İNCELENMESİ

ÖZET

Bu makale, dil ve kültürel baskınlar arasındaki karmaşık ilişkiyi inceleyerek, dilin yalnızca bilgi aktarımı için bir araç değil, bir topluluğu tanımlayan kültürel, tarihi ve sosyal ipliklerle örülmüş karmaşık bir duvar halısı olduğunu vurgulamaktadır. Kültürel baskınlar, belirli bir sosyal veya etnik grup içindeki bireylerin dilini, düşüncelerini ve eylemlerini şekillendiren yol gösterici ilkeleri temsil eder. Kültürlerarası iletişimin sıklıkla yaşandığı günümüzde, dildeki bu kültürel incelikleri anlamak sadece akademik açıdan ilgi çekici değil, aynı zamanda pratik açıdan da hayati önem taşımaktadır. Bu çalışma, etnik açıdan farklı iki toplumun kendilerine özgü kültürel baskınlıklarını dil aracılığıyla nasıl ifade ettiklerini araştırmakta ve bu ifadeleri XIX. yüzyılın edebi eserlerine dayanarak Geleneksel ve Kültürel Değerler, İnanç, Dil ve Ulusal Zihniyet ve Kişilerarası İlişkiler gibi temalar altında kategorize etmektedir. Dilin, değişen kültürel egemenliklerden sürekli olarak etkilenen dinamik bir varlık olduğunun altını çizmektedir. Makalenin amacı, Özbekçe ve İngilizce gibi iki farklı etnik gruba odaklanarak kültürel baskınlar ve dil arasındaki ilişkinin dilbilimsel ve sosyokültürel bir analizini sunmaktır. Kültürel baskınların dilde nasıl ortaya çıktığı, kültürel ortamlar arasındaki benzerlikler ve farklılıklar ve bu baskınların kendi kültürleri içindeki kişilerarası ilişkiler, inançlar ve değerler üzerindeki etkisi hakkındaki soruları yanıtlamayı amaçlamaktadır. Bu çalışmanın önemi, eğitim, sosyal sınıf ve uluslararası diplomasiyi yanı sıra dilbilim, antropoloji, sosyoloji ve politika oluşturma gibi çeşitli sektörlerle uzanmaktadır. Kültürel açıdan daha duyarlı iletişim stratejilerine duyulan ihtiyaç vurgulanmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Dil, Kültürel Baskınlar, Etnik Topluluklar, Kültürlerarası İletişim, Sosyokültürel Analiz.

INTRODUCTION

One of the constant problems and many contradictory thoughts are based on concept studies in the field of linguistics. As long as problems are in the sphere of human life, these conceptualization aspects are analyzed by many scholars and are still an actual topic for further research. Most scholars and linguists analyze the nature of the concept, among them are Z.D. Popova, I. A. Sternin, N. N. Boldyrev, E. S. Kubryakova, J. Lakoff, D. S. Likhachev, Y. S. Sternin, A. P. Babushkina,¹. At the same time value and characteristics of the term concept has different descriptions in linguistics.

In the investigation of linguistics study of concept takes an important place, it helps linguists to go deeper by analyzing assembly data in order to structure a concept and produce its typology. Indeed, the concept is the abstract thing that is tightly connected to our cognitive assumptions of the world in our brain. Without cognitive linguistics research based on concept might be seen as proofless. That's why concept studies require observing cognitive linguistics first.

Cognitive linguistics has a deep connection with the human mental phenomenon. Scientists in cognitive linguistics observe a link between a language and a mind. As a separate school, the field of cognitive linguistics emerged in the 1970s.

The cognitive linguistic study became popular in northern continental Europe in the 1980s, especially in Belgium, Holland, and Germany. By the early 1990s, there was a rising proliferation of cognitive linguistics study across Europe and North America, as well as a reasonably substantial international community of scholars who labeled themselves as "cognitive linguists".² "The International Cognitive Linguistics Society" and "the journal Cognitive Linguistics" was created in 1989/1990. This marked the emergence of cognitive linguistics as a broadly grounded, self-conscious intellectual movement, according to Ronald Langacker³. Cognitive linguistics is now one of the fastest-growing schools of theoretical linguistics, with a thriving international community and national cognitive linguistics societies in several countries. It is one of the influential and outstanding areas which is deeply connected with social science. That is why almost every scholar in linguistics has ever examined cognitive linguistics in their observations.

To clarify the main essence of cognitive linguistics studies, let's address to the following example. If someone says to you "It's my birthday today", your reaction may simply be to feel happy. For a linguist, such a simple utterance as a concept expresses a detailed explanation. If we look from the conceptualization of the cognitive linguistics side a simple sentence has a more elaborate description:

a) a linguist gives to the above concept a traditional description, may paraphrase the meaning of the words, analyzes a straightforward combination of subject and verb or predicate, and would probably discuss the usage of the present perfect tense.

b) a cognitive linguist describes such a concept by analyzing what is going on in their minds when they deliver and comprehend words and sentences. As an experiment has shown, people convey their birthday in different ways and it depends on the state of their minds. For some people, it may be only a simple day. However, others see this day as a special day and want to celebrate among their friends. The first group of people who do not favor celebrating their birthdays may be in their middle or old ages. They may have negative memories and culture, religion may affect celebrations. The second group of

¹ Popova Z.D., Sternin I.A. Essays on cognitive linguistics. - Voronezh: Istoki, 2001. -p. 191.; Boldyrev N.N. Categorization of events and the specifics of national consciousness. Language and national consciousness: Materials of a regional scientific theoretical conference. Voronezh, 1998. -p. 29-30.; Kubryakova E.S. Initial stages of the formation of cognitivism: linguistics - psychology - cognitive science. VYa. 1994. No. 4. -p. 34-47; Lakoff G. Johnson M. Metaphors We Live By. Chicago: University of Chicago Press, 1980. -P. 242; Токарев. Г. В. Концепт как объект лингвокультурологии. - Волгоград: Перемена, 2003. - с. 7-18; Likhachev D.S. The concept of the Russian language News of the USSR Academy of Sciences. - A series of literature and language. - 1993. - T. 52. - Issue. 1. - No. 1. - -p. 3 - 9.; Babushkin A.P. Types of concepts in the lexico-phraseological semantics of the language. - Voronezh, 1996. -p. 281.; Sternin I.A. Linguistic objectification of the concept "Russian language" in the Russian linguistic consciousness. - Voronezh: TsIKI, 1999

² Vyvyan E. A glossary to Cognitive Linguistics. -Edinburgh: Edinburgh University Press, 2007. -p. 6-7

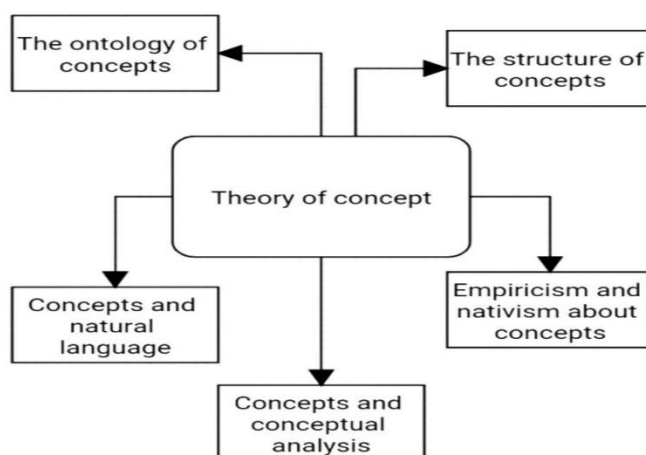
³ Langacker R. Foundations of Cognitive Grammar. - CA: Stanford University Press, 1991. -p. 34

people usually are in their young ages or they may be teenagers. They might have a positive attitude among celebrations, might like to dance and spend time with friends and relatives.

The term of concept in cognitive linguistics is accepted as a basement. Concept depicts only part of the actual meanings which belong to different ideas. In other words, by thinking about the realia a person is not able to describe all the attributes in her mind, he might draw the only actual meaning of the situation. For instance, the concept of "*bread*" includes different conceptualizations according to the culture, nation, and values of a person. In Uzbek linguaculture the concept "*bread*"(non) may express (besides only food nomination) hospitality and sacredness. *Non-otamiz, suv-onamiz* in the given proverb, the word bread is equaled to father and it is a symbol of national identity. Because Uzbek people had many difficulties during the past centuries, previous wars from history might be examples. Uzbek girls were taught to make bread in *tandir* from their childhood and we cannot imagine any kind of meal without bread. However, from the perspective of British mentality, English people have a completely different concept, for them, it's a product to consume and it does not have a special meaning. Even though English people prefer to have bread on their tables too and they have proverbs on *bread* topic, however, they have different conceptualizations of the word bread. For example, *one's bread and butter* proverb equal bread to a close friend⁴. Bread has a significant part in human history. It is a necessary part of history and is connected to culture, values, traditions, peace, and even war. In the XIX century people in UK learned how to make easier a baking process by using sourdough in order to speed up the baking process⁵. As result, in 1993 demand for sourdough increased. According to Y. S. Stepanov concept is structured in blocks of universal, culturally specific, and psycho-individual, actual and not actual⁶. It has variable meanings and values.

LITERATURE REVIEW

While studying the concept and its nature the actual data collection and data analysis method is described and justification is provided on why the particular research method was chosen. Descriptive methods have been used to investigate the concept. Concept studies are one of the lively topics in recent years. Many researchers deal with us their precious opinions. The concept is closely connected with the human mind, language, and nature. That's why it still needs deep research to find hidden connections of concepts with human nature. There are many arguments on the issue of concept and disputes that may never be solved. However, Margolis and Laurence divided into five significant issues the theory of concept.

4 Proverb Meaning. Proverbmeaning.com. 2021. <https://www.aliendictionary.com/en/idiom/one+s+bread+and+butter>

5 Grants. Grants.com. Bread. The most important thing in human history. 2022. <https://grantsbakery.co.uk/blogs/posts/bread-the-most-important-thing-in-human-history>

6 Токарев Г. В.. Концепт как объект лингвокультурологии. - Волгоград: «Перемена», 2003. - с. 11

Figure 1. Theory of concept by S. Margolis and E. Laurence

There are three alternatives to identify the ontology of the concept - mental representations, with abilities, and with abstract objects. Noam Chomsky remarked that approximately every sentence people vocalize or catch is a sentence they have never before faced, though, despite the creation of these sentences, individuals have no trouble entertaining equal thoughts.⁷ Since it's common in philosophy to endure those concepts just are Fregean senses, it would look that Fregean's claim against psychic entities is primarily related. The obstacle, in his view, is that rational entities are subjective, whereas senses are reckoned to be objective. Two people "are not prevented from grasping the same sense, but they cannot have the same idea".⁸

The examination of social dominants in a language is a plan of investigation procedures highlighted including various pieces of thoughts, to be explicit the semantic capacity of looking at thoughts in a given culture. The real etymological examination of social dominants is finished as discernment and preliminary (a predictable assurance of lexical and phraseological units, similarly as case texts from word references, varieties of Proverbs and colloquialisms, texts of fiction, newspapers, etc. From one perspective, and talking neighborhood speakers, making overviews that consolidate diverse evaluative choices related to explicit parts of information, of course). The semantic examination of social thoughts ought to be upgraded by data from various disciplines — social assessments, history, mind exploration, and ethnography.

Cases in interacting with delegates of another culture and making an interpretation of starting with one language then onto the next with a misconception of another person's attitude, and to beat these challenges see how either mindset was shaped, what esteems and dominants of public cognizance were reflected in the language. This arrangement is particularly significant now when numerous specialists help out.

An effort in order to understand completely values in the language has proceeded through a frame of the value picture of the world. The language picture of the world and the value picture of the world is accurately distinguished. Scholars identify at least ethnocultural and socio-cultural plans, concerning various types of value relations, for example, the attitude to older and younger, usage of respect toward older people, children, women and men, health and disease, death, bride, and mother in law attitudes, to work and feat, to privacy, to housing, to natural phenomena, nature, and animals, to time and space⁹. Reflection of cultural dominants can be investigated in ethnographic, sociological, literary, and linguistic studies and they are tightly connected to cultural beliefs and dominants.

METHOD

This research dives deep into the fascinating dance between language and the dominant forces within a culture. Imagine language as a tapestry, woven with threads of words and phrases. This project seeks to understand how cultural values and beliefs – the "cultural dominants" – leave their mark on that tapestry, shaping the way people express themselves. To unravel this mystery, the research employs a multifaceted approach. It borrows tools from cognitive linguistics, which explores how our minds process language, and sociocultural analysis, which examines the social and cultural contexts of communication. By carefully examining words, phrases, and even sample texts from dictionaries, literature, and everyday sources like newspapers, the research aims to identify how cultural dominants manifest in language.

But it doesn't stop there. The research goes beyond the words themselves, delving into the world of lived experiences. Techniques like ethnographic studies and observing how people interact in real-life situations (sociolinguistic observations) offer valuable insights into the underlying values and beliefs embedded in language use. By combining these analytical methods, the research strives to paint a complete picture of how cultural dominants influence the way people from different ethnic communities

⁷ Chomskiy N. Review of Skinner's verbal behavior. Language. -New York: Harper and Row, 1959. -p. 26-58

⁸ Frege G. On Sense and Reference. Oxford: Blachrell, 1966. -p. 56-73

⁹ Winford Donald. An Introduction to Contact Linguistics. Malden, MA: Blackwell. 2003. -P. 416

express themselves and interact with each other. This project doesn't just focus on one language. It uses comparative analysis, comparing Uzbek and English, to see how cultural dominants find expression in different settings. By examining linguistic data from both languages, the research seeks to identify recurring themes and patterns related to deeply held values, religion, language attitudes, and how people relate to each other. This comparative approach allows for a richer understanding of the subtle nuances of culture and the variations in language use across different contexts.

Finally, the research goes beyond linguistics, drawing insights from anthropology, sociology, and psychology. This interdisciplinary approach provides a well-rounded perspective on the relationship between cultural dominants and language. By building upon knowledge from these various fields, the research hopes to contribute significantly to the ongoing conversation about intercultural communication and cultural sensitivity in both linguistics and the broader social sciences.

MAIN PART

The national picture of the world in the language includes different specific parts, while a person values connection among him and his parents, other human beings are concerned more about job and their future. Cultural assumptions distinctive from one person to another one, as cultural dominants for Uzbek and British people might differ a lot. However, there are similarities in the beliefs and values of the two nations. When studying cultural dominants and their reflections in the language, we proceed from the following aspects:

1. Traditional and cultural values
2. Faith: religion and beliefs
3. Language and national mindset
4. Interpersonal relationships

Based on these principles, let's analyze cultural dominants and their reflections in the language:

1) Traditional and cultural values.

Uzbek's devotion to his family comes first. As every society has its leader, every family has its superior. According to Muhammad Sodiq's "Happy Family" book, a community needs a leader to direct its followers, and having a superior in the family is required.[Sodiq; 2020, 527] He states that even though there were a few women who controlled families from ancient times, men were created to manage a family. Allah made men superior to women in Islam.

Different from Islam, Christianity leads a principle to see men and women in at the same place. *"In Christ Jesus, you are all children of God through faith... there is neither Jew nor Gentile, neither slave nor free, nor is there male and female, for you are all one in Christ Jesus".*[Bible; 2011] However, if the reader goes deeper throughout Bible, there are more devotions on the women's topic. For instance, *"women should be silent in the churches... they are not permitted to speak but should be submissive. And if they want to learn something, they should ask their own husbands at home".* [Bible; 2011] As we see in the above-given examples, unlike the general assumption that European women have more respect, for example, justify that both religions Islam prefers women to obey and respect their husbands.

2) Faith: religion and beliefs

It is not surprising that the concept of "faith" "ishonch" is a fundamental characteristic of the Muslim mentality, displayed in Islam. *"And thus do We explain the Signs in various ways that the truth may become established and that they may say: 'Thou hast read out what thou hast learned' and that We may explain it to a people who have knowledge"*¹⁰.

There is an interpretation of the dominant features of truth as an extraordinary synthesis of faith in another person (friend), in society and the ideal. As we can see, the self-belief nature of a western person is absent in this definition of the cultural dominant.

¹⁰ Quran. 6: 106. <https://muflihun.com/6/106>

3) Language and national mindset

Language is the method for correspondence between individuals, the result of connection character and society. It is difficult to envision the advancement of society without language and the improvement of language without society. The present dialects have for some time been in presence because of the absolution of perplexing chronicled measures.

Likewise, a language that is however breezy as it seems to be fundamental for society, that is, an unadulterated social, complex wonder in the society of character, was deciphered diversely by etymologists at various occasions, and this prompted the rise throughout the entire existence of phonetic improvement of many etymological schools and flows, like naturalism, logicism, brain science, social science, structuralism. The study of etymology remains notwithstanding many sociologies, like a way of thinking, brain research, history. Since the language is, at last, a complex and multi-perspective wonder, it is additionally contemplated by semantics, yet in addition by various sciences.¹¹

4) Interpersonal relationships

The western European model of relational discourse conduct typifies J. Factory's moral idea of observing guidelines to accomplish the most agreeable conjunction of a person with society. In western European talk, there are different kinds of discourse conduct – for speaking with outsiders and associates, with partners, customers, and so on - and a ton of conversational buzzwords to communicate cordiality, interest, appreciation, support in different correspondence circumstances. Contingent upon the recipient's status, circumstance, and conjugal status, different types of treatment are utilized¹².

In this way, as indicated by the setup custom, in English, the location Sir is utilized when alluding to a more established in manage, rank, position or economic wellbeing. Miss is a potential type of address to a young lady. With the word Miss, purchasers go to salesmen, guests to bistros, and eateries to servers. As of late, this type of address has procured a disparaging implication when applied to support workers¹³.

There are numerous standard speeches in English, the main motivation behind which is to show amicability without disregarding the limits of individual space:

'Mrs. Mann, ma'am, good morning.'

*'Well, and good morning to YOU, sir,' replied Mrs. Mann, with many smiles; 'and hoping you find yourself well, sir!'*¹⁴

'You ARE a great deal better, are you not, my dear?' said the gentleman. 'Yes, thank you, sir,' replied Oliver.

'Yes, I know you are,' said the gentleman: 'You're hungry too, an't you?' 'No, sir,' answered Oliver. 'Hem!' said the gentleman.

'No, I know you're not. He is not hungry, Mrs. [Dickens, 1991; 91]

¹¹ Абузалова М., Йўлдошева Д. Тилшуносликка кириш. Тошкент: Университет. 2005 -р. 15

¹² Чернобыльская И. А. Отражение ценностных доминант представителей разных культур в языке и межличностных отношениях филология и литературоведение, 2012. <https://philology.snauka.ru/2012/05/259>

¹³ Ibid.

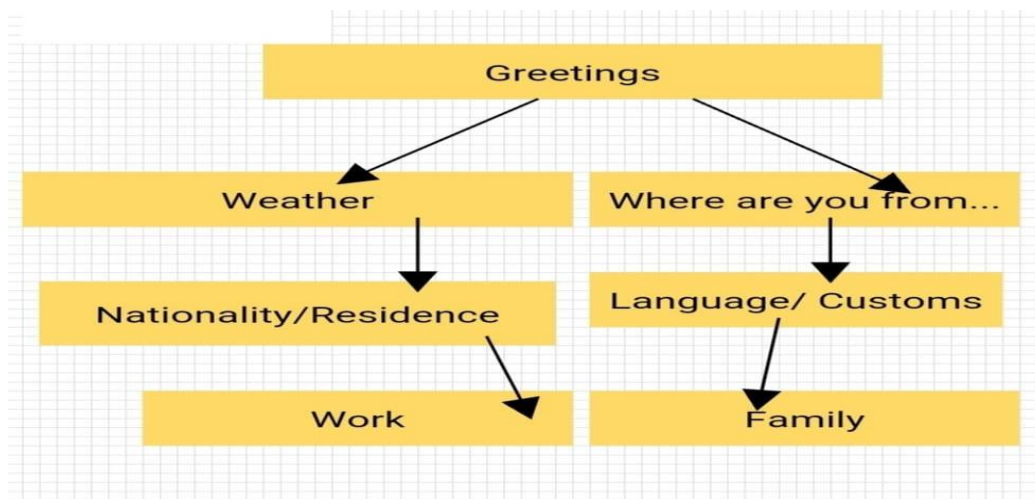

Figure 2. Typical small talk with foreigners¹⁵

Such conversations are limited to a certain range of topics and develop according to predictable patterns, which gives the interlocutors a sense of security and comfort¹⁶. The given diagram is from small talks of strangers in English. However, the Uzbek language does not exist certain topics or expressions to speak with strangers. However, expressions as *assalomu aleykum*, *kechirasiz* and *sog' bo'ling(bless you)* might be used with older people or strangers. Interpersonal relationships play an essential role in human evolution and it differs from culture to culture. In the given diagram weather, nationality, work, family, language, and customs are examples of daily use topics for small talks in English. From the given topics only *weather* is an exceptional topic to speak with strangers in Uzbek. Uzbek people have diverse points of view, they value family entities, good relationships with relatives and neighbors. Because of mostly sunny weather and blue sky, the weather is a far topic to discuss for Uzbek people. They do not worry about weather issues and changes. However, British people prefer to discuss weather more than Uzbek people.

Hence, agreeing to the definition given by E. S. Yakovleva, we get the etymological picture of the world as “the show of seeing the reality” through the dialect particular to each ethnic bunch¹⁷. Cultural dominants and their reflections in the language can be discussed a lot. Society, habits, culture, beliefs of the nation influence much in the value picture of the world. Various nations perceive a world differently and their reality is not the same too. Each language could be a national framework that uncovers the worldview of the individuals and makes their own picture of the world.

The national picture of the world in the language includes different specific parts, while a person values connection among him and his parents. Cultural assumptions distinctive from one person to another one as cultural dominants for Uzbek and British people might differ a lot. When studying cultural dominants and their reflections in the language, similarities in the beliefs and values of the two nations were observed through the following aspects and cultural dominants and their reflections in the language were compared:

- Traditional and cultural values
- Faith: religion and beliefs
- Language and national mindset
- Interpersonal relationships

¹⁵ Sympres Linda. Let's speak Business English. US: Barron's Educational Series Inc., 2001. -P. 312

¹⁶ Чернобыльская И. А. Отражение ценностных доминант представителей разных культур в языке и межличностных отношениях филология и литературоведение, 2012. <https://philology.Snauka.Ru/2012/05/259>

¹⁷ Yakovleva E. S. Elements of the Russian linguistic picture of the world (models of space, time and perception). Moscow: Russia, Languages of Slavic cultures Press, 1996. -с. 24

Pragmatics is interested not in the language itself, indeed in what people do with the language. Observations were done according to the people's attitude toward a language, how they perform acts by using a language. Respect and regard for others, particularly older people play an important role in everyday conversation in speech acts. The request demands the usage of more respectful words than warning and advice. According to the situations, one can use respectful addressing to all types of speech acts. Patterns of realization with respect can be used not only with requests but also with apologies which are relative to diverse social and cultural constraints.

REFERENCE

- Abuzalova, M., & Yoldosheva, D. (2005). *Tilshunoslikka kirish*. Toshkent: Universitet.
- Babushkin, A. P. (1996). Types of concepts in the lexico-phraseological semantics of the language. Voronezh.
- Boldyrev, N. N. (1998). Categorization of events and the specifics of national consciousness. In *Language and national consciousness: Materials of a regional scientific theoretical conference* (pp. 29-30). Voronezh.
- Chernobylskaya, I. A. (2012). Отражение ценностных доминант представителей разных культур в языке и межличностных отношениях [Reflection of cultural dominants of representatives of different cultures in language and interpersonal relationships]. *Филология и литературоведение*. Retrieved from <https://philology.snauka.ru/2012/05/259>
- Chomskiy, N. (1959). Review of Skinner's verbal behavior. *Language*. Harper and Row.
- Frege, G. (1966). *On Sense and Reference*. Oxford: Blackwell.
- Grants. (2022). Bread. The most important thing in human history. Retrieved from <https://grantsbakery.co.uk/blogs/posts/bread-the-most-important-thing-in-human-history>
- Langacker, R. (1991). *Foundations of Cognitive Grammar*. Stanford University Press.
- Leech, G. (1983). *Principles of pragmatics*. London: Longman Publ.
- Levinson, S. C. (1983). *Pragmatics*. Cambridge: CUP.
- Likhachev, D. S. (1997). *Conceptosphere of the Russian language*. M.: Academia.
- Likhachev, D. S. (1993). The concept of the Russian language. *News of the USSR Academy of Sciences*.
- Lotte, D. S. (1941). Changing the meanings of words as a means of forming scientific and technical "term"s. *Izvestiya AN SSSR, OTN*, 6-8.
- Popova, Z. D., & Sternin, I. A. (2001). *Essays on cognitive linguistics*. Voronezh: Istoki.
- Proverb Meaning. (2021). *Proverbmeaning.com*. Retrieved from <https://www.aliendictionary.com/en/idiom/one+s+bread+and+butter>
- Quran. (n.d.). Quran 6:106. Retrieved from <https://muflihun.com/6/106>
- Raymond, K. H. (2017). *Language and Society*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Raz, J. (2001). *Value, respect and attachment*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Sweetser, E. E. (1990). *From Etymology to Pragmatics: Metaphorical and Cultural Aspects of Semantic Structure*. England: Cambridge University Press.
- Sypres, L. (2001). *Let's speak Business English*. Barron's Educational Series Inc.
- Tokarev, G. V. (2003). Концепт как объект лингвокультурологии. Волгоград: «Перемена».
- Vyvyan, E. (2007). *A glossary to Cognitive Linguistics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Winford, D. (2003). *An Introduction to Contact Linguistics*. Malden, MA: Blackwell.

GENÇLER-VATANIN DAYANAĞI'NDAKİ TÜRKMEN DEĞERLER

Gülalek NURMUHAMMEDOVA

Öğr. Gör., Türkmen Milli Dünya Dilleri Enstitüsü, Türkmenistan,

nurmuhammedowagulalek@gmail.com

Merve GÜN

Doktora öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Türkiye,

ORCID: 0009-0002-9654-4442, merveguntde@gmail.com

ÖZET

Toplumların yaşayış biçimleri, benimsediği yargılar ve kurallar onların değerlerinin temelini oluşturmaktadır. Değerler, kimi zaman gelenek hâline gelerek toplumlar tarafından sürdürülse de bazıları da devlet politikalarında da esas alınarak gerekli yasa ve kanunlarla koruma altına alınmış ve devamlılığı sağlanmaya çalışılmıştır. Çalışmada Türkmenistan Cumhurbaşkanı Serdar Berdimuhamedov'un kaleme aldığı "Gençler-Vatanın Dayanağı" adlı eserdeki Türkmen değerleri incelenmiş ve bunların devlet tarafından da gerekli yasal düzenlemelerle güvence altına alındığı yahut destekleme çalışmalarının yapıldığı görülmüştür. Elbette bu değerler Türkmen halkının yüzyıllardır benimsediği sosyal kültürlerinin birer aynası olma özelliğini taşımaktadır. Türkmen değerleri açısından incelenen eserin bu yönden incelemeye değer olduğu görülmüştür. Eserde Türkmenlerin özellikle aile, kadın ve çocuklarla ilgili değerlerin ön plana çıkarıldığı ve sağlam bir toplumun sağlam aile temelleri ile devam edebileceği belirtilmiştir. Bunun yanında vatanla bağlantılı değerlerin de özellikle üzerinde durulduğu ayrıca evrensel değerlerin de benimsendiği görülmektedir.

Anahtar Sözcükler: Türkmen, Türkmen Değerleri, Gençler Vatanın Dayanağı.

TURKMEN VALUES AT THE YOUTH - THE SUPPORT OF THE COUNTRY

ABSTRACT

The way societies live, the judgments and rules they adopt, form the basis of their values. Although values sometimes become traditions and are maintained by societies, some of them are also protected by necessary laws and regulations and their continuity is tried to be ensured, based on state policies. In the study, the Turkmen values in the work titled Youth - The Support of the Country, written by the President of Turkmenistan Serdar Berdimuhamedov, were examined and it was seen that these were secured by the necessary legal regulations or supported by the state. Of course, these values are a mirror of the social culture that the Turkmen people have adopted for centuries. It has been seen that the work examined in terms of Turkmen values is worth examining from this perspective. It is stated in the work that Turkmen values, especially those related to family, women and children, are highlighted and that a solid society can continue with solid family foundations. In addition, it is seen that values related to the homeland are especially emphasized and universal values are also adopted.

Keywords: Turkmen, Turkmen Values, Youth The Support of the Country.

Türkmen Değerleri

TDK Türkçe Sözlükte (2005:483) değer; "Bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü, bir şeyin değdiği karşılık, kıymet" olarak tanımlanmıştır. Değer kavramı, son yıllarda üzerinde sıklıkla konuşulan ve çeşitli sınıflamalara da ayrılan bir kavram olmuştur. Toplumların kıymet verdiği değerler de birbirinden farklı olabilir ancak geçmişten beri süregelen yaşamların değerleri belirlemede büyük etkisi vardır. "Toplumsallaşma süreciyle bireylere, toplumun temel değerleri, normları, örf, adet ve teamülleri öğretilmektedir." (Güven, 1999: 163).

Türkmenlerin çok eski zamanlardan beri örf, adet ve geleneklerine sahip çıkan bir millet olarak bilinmektedir. Onların bu özelliği değerlerinin yaşatılmasını ve bu konuda devlet desteğinin de olmasını sağlamıştır. Türkmenistan Cumhurbaşkanı Serdar Berdimuhamedov da “Gençler Vatanın Dayanağı” adlı eserinde Türkmenlerin benimsediği değerlere yer vermiş ve bu hususta kendilerinin de görüş ve çabalarını dile getirmiştir.

Gençler-Vatanın Dayanağı’ndaki Türkmen Değerleri

Türkmenistan’da 2023 yılı “Arkadağ Serdarlı Mutlu Gençlik Yılı” olarak kutlanmış ve çeşitli etkinlikler düzenlenmiştir. Bu bağlamda Türkmenistan Cumhurbaşkanı Serdar Berdimuhamedov gençlerle bağlantılı olarak “Gençler-Vatanın Dayanağı” adlı eseri kaleme almıştır. Eser 14 bölüm ve 400 sayfadan oluşmaktadır. Eserin Türkçeye tercümesi de Berdi Sarıyev ve Merve Gün tarafından yapılmıştır. Eserin temelinde gençlerle ilgili devlet politikaları ve yapılan çalışmalar yer alırken Türkmen halkının yüzyıllardır süregelen kadim tarihinden değerlerini yaşattığı ve korumaya da özen gösterdiği vurgulanmaktadır.

Berdimuhamedov eserin giriş kısmında “Biz gençlere aziz Vatanımızın geleceğini kurucular olarak bakıyoruz. Büyük hedeflere ulaşmakta özellikle ülkemizin genç nesillerine bel bağlıyoruz.” ifadelerine yer vererek gençlere olan ümidini dile getirmektedir. Ayrıca kitabın değerler açısından önemini de şu şekilde vurgulamaktadır: “Bu kitabım aziz Vatanımızın, halkımızın değer kazanması için birlikte geleceğe doğru ilerlemekte her birimizi destekler, ders kitabı olur diye ümit ediyorum!”

Gençler-Vatanın Dayanağı adlı eser incelendiğinde Berdimuhamedov’un eserin önemini vurgulamasının haklı yanları görülmektedir. Eser Türkmen halkının değerlerini yansıtmakta oldukça başarılı bir yere sahip olmuştur. Gençler ve vatancılık kavramları üzerinden değerleri ele alan eserde vatan, millet, geçmiş, aile, kadın, çocuk, eğitim, kültür ve daha birçok değer devlet tarafından da korunmaya özen gösterildiği görülmektedir.

Vatanseverlik: Berdimuhamedov’un eserinde özellikle üzerinde durduğu değerlerden biri vatanseverlik olmuştur. Bu hususta şu cümleleri oldukça ilgi çekicidir:

“Vatana sevgi – halka sevgidir

Vatan sadece halkıyla Vatandır! Devlet sadece halkıyla devlettir!

Kuvvet Kaynağımız - Vatan!

Eninde sonunda daimi dayanağımız Vatan’dır. “Güç-kuvveti devlet verir, mucizeyi halk yaratır” denilir.

Temel eğitim, en önemli terbiye vatancılıktır. Büyük gelişmelere ulaşmak için ilk önce Vatanı sevmeyi öğrenmeli.”

«Gençler»e verilen değer: Eserin adından da anlaşılacağı gibi gençler; vatanın dayanağı, onu ayakta tutacak kişiler olarak görülmektedir. Gençlerin desteklenmesi için “Mahtumkulu Gençler Kurumu” kurulmuş, “İlim ve Öğrenci Gençler Günü” ilân edilmiş ayrıca 2023 yılı “Arkadağ Serdarlı Mutlu Gençlik Yılı” olarak kutlanmıştır. Türkmenistan’da kurulan Arkadağ şehri de öğrenci gençlerin eğitimlerinin eksiksiz ve eşitlik içinde olması için her türlü imkânlarla donatılmıştır. Böylece gençlere verilen değer devlet tarafından da önemsendiği özellikle vurgulanmıştır.

Berdimuhamedov, “Geleceğimizi gençlerle inşa ediyoruz. İlimler ve Öğrenci Gençler Günü’nde başkentimizin “Mekân” köşkünde Türkmenistan Mahtumkulu Gençler Kurumunun VII. Kurultay’ı düzenlendi. Bu kurultayda “Gençlerle İlgili Devlet Politikası Hakkında” Türkmenistan Yasası’nın düzenlenmiş nüshası kabul edildi. Gençlerle ilgili bütün meselelerde öne çıkan hedefler açıklandı. Gençler devletimizin sağlam gücü, halkımızın büyük hedefler için yetiştirdiği aydınlık geleceğidir.” ifadesine yer vermektedir.

“Gençler Türkmen halkının devletlilik yol haritasının sarsılmaz mertebesi, bâki müdavimidir.”

«Kadınlar»a verilen değer: Kitapta bir bölüm özellikle kadınlarla ilgili hususlara değinmek için ayrılmıştır: “Genç Türkmen Kadınları- İstikrarlı Devletin İtibarlı ve Şerefli Tuğu” olarak bölüm adlandırılmış ve Türkmen kadınları yüceltilmiştir. Berdimuhamedov’un şu cümleleri kadınlara verilen değeri açıkça göstermektedir:

“Kadına saygı göstermek Türkmen halkının kadim asil ilkelerinden biridir.

Kadınların millî ekonomiye katkısının büyük olduğunu belirtmek gerekir.

Kadınlar halıcılık, takıcılık, dokumacılık gibi geleneksel değerleri yaşatmakta büyük rol üstlenmektedir.

Kadınlar sağlam bir aile değerinin temelidir.”

«Aile» Değeri: Eserde kadın, sağlam bir aile değerinin temeli olarak görülürken ailenin de öneminden şu şekilde bahsedilmiştir: “Sağlam aile sağlam toplumun, sağlam toplum ise istikrarlı devletin sağlam sütunudur. Ailenin geleceği ile ilgili düşünmek devlet politikasıdır.” “Aile hakkındaki sağlam düşünceler toplumun ve devletin yararınadır. Bundan dolayı ailenin geleceği hakkında düşünmek, gençlerin zihninde aile değeri hakkındaki düşünceleri pekiştirmek devlet politikamızın ileriye dönük çalışmalarından biri olarak görülmektedir. Çocukların doğumu, onların aile terbiyesi ile donatılması, eğitimi, zihinli, yetenekli olup yetişmeleri için devlet tarafından ayrılan bütçeler, yürütülen çalışmalar son derece büyüktür. Aile politikasını gerçekleştirmeye ayrılan sermayeler, mali faaliyetler de çocuk sayısını artırmanın bir anahtarıdır.”

«Çocuklara verilen değer: Berdimuhamedov, sağlam bir toplum temelinde çocukların olduğunu ve onların geleceğin gençlerini oluşturacak değer olduğunu belirtmekte ve bu husustaki devlet politikasına da değinmektedir: “Bugün Türkmenistan, gelecekteki gençlerimizin mutlu bir yaşam sürmesi, modern eğitim alması, müzikle ve yaratıcılıkla meşgul olması konusundaki sürekli çabaları sonucunda mutlu çocukluk ülkesi haline geldi.

Hayallerin gerçekleştiği ülkede mert atalarımızın talimatlarını takip eden, Vatana, halkına bağlı, yetenekli, sanatı seven, her işe samimiyetle bağlı yeni bir nesil ortaya çıktı.»

Dutar ve «Bagşılık» değeri: Türkmen halkı ve için dutar çalma geleneği uzun yıllardır devam eden bir değer halindedir ve bagşılık geleneği de aynı şekilde önemsenmektedir. Bu hususa da değinen Berdimuhamedov eserinde şu ifadelerle yer vermektedir: “Türkmen halkının dutar yapma sanatı, dutarlı saz çalma ve bagşılık sanatının UNESCO İnsanlığın Somut Olmayan Kültürel Mirası listesine dâhil edilmesi ile bagşılık ve dutarcılık sanatımız uluslararası düzeyde tanınır hale geldi.

Türkmen dutarı dünya değerleri hazineleri arasında yer alan milli zenginliğimizdir. Halk müziği Türkmen toprağının kutsallığını temsil eden millî değerimizdir.”

Edebiyat ve «Mahtumkulu»’ya verilen değer: Edebiyatın geçmişin birikimlerini yansıtan önemli bir değer olduğunu belirten Berdimuhamedov bu konuda şunları belirtmektedir:

“Edebiyat - Ruhیات!

Edebiyat - Vatancılık Duygularının Yücelmesi!

Edebiyat - Halk!

Edebiyat - Dönem!

Edebiyat - Vatan!”

“Edebiyat-Tarih, Bugün ve Gelecek!” “Genel olarak, millî edebiyatımızın temel köklerinin halk edebiyatına, “Göroğlu” eposuna, halk destanlarına birleştiği doğal bir yasa durumundadır.”

2024 yılı “Bilgelik Okyanusu Mahtumkulu Firaki Yılı” olarak ilân edilmiş ve şâirin doğumunun 300. yılı çeşitli etkinliklerle kutlanmıştır. Mahtumkulu’nun Türkmen toplumu için önemli bir değer

olduğunu Berdimuhamedov şu şekilde ifade etmektedir: “Doğu’nun ulu bilgisi, Türkmen büyük şairi ve filozofu Mahtumkulu Firaki’nin eserleri bütün dönemler için paha biçilemez bir manevi değerdir. Mahtumkulu’nun kendi şiirlerinde işlemediği konu yok denilecek kadardır. Onun vatancılık, insanlık, il-ulusa vefalılık, dürüstlük, yüksek insanlık düşüncelerine yoğrulmuş olan eserleri içeriği ve anlamı açısından etkili olmanın yanı sıra yüksek seviyede eğitici değere de sahiptir. Mahtumkulu’nun temelini attığı edebiyat ekolü kendi döneminde de, bundan sonra da edebiyatın gelişmesine ve olgunlaşmasına büyük yardım etmiştir. Onun yaratıcılığı Seyitnazar Seydi, Gurbandurdu Zelili, Kemine, Mollanepes, Annakılıç Meteci gibi ünlü söz ustalarının ve diğer birçok şairlerin şiirlerinde kendi devamını bulmuştur. Mahtumkulu – tarihi köklerden, milli gelenek göreneklerden uzaklaşmadan, dönemin yeniliklerine, büyük gelişmelerine uyup yaşamaktır.”

“Mahtumkulu şahsiyettir, ailedir, cemiyettir, devlettir. Bilge şairimizin bütün yaratıcılığı (eserleri) şahsiyetin, cemiyetin devletin ve doğanın arasındaki uyumu sağlamaya yöneliktir. Mahtumkulu – geçmişimiz, bugünümüz ve geleceğimizdir.”

Bunlardan başka eserde eğitimin, geçmişten gelen birikimin, saygılı olmanın, dürüst davranmanın, vatan ve millet sevgisinin öneminden ve bunların değer olarak benimsenmesinden de bahsedilmiştir.

SONUÇ

Berdimuhamedov’un «Gençler-Vatanın Dayanağı» adlı eseri Türkmen kültürünü, değerlerini yansıtmaya açısından incelemeye değer, zengin bir eserdir. Eser, günümüz Türkmenistan sosyal ve kültürel yaşamından bilgiler verirken geçmişten gelen geleneklerin nasıl değer hâline dönüştüğünü ve devlet politikalarıyla da desteklendiğini göstermektedir.

Eser incelendiğinde Türkmenlerin “vatancılık” değerinin ön plana çıktığını ve sosyal bir değer hâline geldiğini, bunun yaşamın birçok alanında temel oluşturduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca aile, kadın ve çocuk kavramlarının da sağlam bir toplum oluşturmak için bir değer olarak benimsendiğini ve çeşitli politikalar ve kurumlarla desteklendiği belirtilebilir. Berdimuhamedov, eserinin büyük kısmında adından da anlaşılabilen gibi gençlere ve onlara yönelik programlar ve politikalara değinmiş, onları vatanın dayanağı olarak görmüş ve onlara olan inancını dile getirmiştir.

KAYNAKLAR

Berdimuhamedov, S. (2023). *Gençler-Vatanın Dayanağı*. Aşgabat: Türkmen Devlet Neşriyat Kurumu. (Türkçeye çevirenler: Berdi Sarıyev, Merve Gün).

Güven, Sami (1999). *Toplumbilim*: Bursa. Ezgi Kitabevi.

Komisyon (2005). *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

JADID ADIBLARI ASARLARINING YUZAGA KELISHIDA OVRO‘PO MADANIYATINING TA‘SIRI

Dildora RAKHMONOVA

Toshkent davlat yuridik universiteti O‘zbek tili va adabiyoti kafedrası katta o‘qituvchisi, PhD

dildorarahmonovatsul@gmail.com

ANNOTATSİYA

O‘zbek jadid adabiyotining shakllanishida Ovro‘po madaniyatining ta‘sirini e‘tirof etish o‘rinli bo‘ladi. Chunki Ovro‘pocha hayot tarzi, ilm-fan taraqqiyotiga intilish jadid adabiyoti namunalarining asosiy mavzulariga aylandi. G‘oyani ifoda etish asnosida o‘ziga xos o‘zlashma leksika ham paydo bo‘ldiki, bu ham poetik obraz evrilishi yo‘lidagi urinishlar edi.

She‘rlarda mualliflar istirohat bog‘lari (park)ning xalq hayotiga ta‘sir etishi, mahalliy aholining bu kabi jamoat maskanlarida o‘zini nomunosib tutishi orqali madaniyatsizligi, bilimsizligini ko‘rsatayotganidan afsuslanadi. Jadid shoiri Tavallo “Olamga bir nazar” g‘azalida bu fikr yanada alohida ta‘kid ohangiga ega bo‘ladi. Ovro‘poda odatiy voqealar, kundalik buyumlar safidan o‘rin olib bo‘lgan “simsiz” so‘zlashish (telefon), “zambarak”, bitta igna bilan “ming navo” taratuvchi “g‘romofon”, “ayruplon”ni namuna qilib keltiradi.

Ilm-fanga ishtiyoqmandlikda Ovro‘podan o‘rnak olishga chaqiradi. “Yovrupolilar hunari birlan bizlarni(ng) hunarimizning farqi” nomli g‘azalida Turkiston farzandlarining orqada qolishiga sabab bo‘layotgan illatlar va ularning oqibatlarini qarshilantirish san‘ati orqali ta‘riflab beradi. Xususan, “zanburak”ka “sobqon”, “aftomobil”ga “Ho‘qand arava”, “ayropilonu gidropilon”ga “varvarak”, “zobut tovari”ga “bo‘yra, bordon”... Mana shular bugungi Turkistonning “kuchi-qudrati”, ilmsizlik sabab tushgan ahvoli...

Ovro‘poga intilish, uni namuna sifatida ko‘rish orqali Tavallo yoshlarga “Yovro‘po ilmiga rag‘bat qilish” aksar muammolarning ildizi bo‘lgan ilmsizlik dardiga chora ekanligini ko‘rsatmoqchi bo‘ladi. “Uyonmaz ersa millat...” g‘azalidagi “Ko‘tar boshingni qayril Yovro‘po ilmiga rag‘bat qil” misrasi ham fikrimizga hamohangdir. Yovro‘poni ko‘klarga olib chiqqan ilm-fandir, degan xulosaga keladi. Agar tafakkur qilmasak, atrofimizdagi voqealardan ibrat olmasak, Ovro‘po kezganning ham foydasi yo‘q. Chunki ibrat olish kishiga rag‘bat beradi, hayotiy maqsadlarini mustahkamlaydi. Agar ong bunday islohgga tayyor bo‘lmasa-chi? Unda Yovrupo yoxud undan narini ham kezgandan foyda yo‘q, degan xulosaga keladi shoir.

Kalit so‘zlar: o‘zbek jadid adabiyoti, obraz, Ovro‘po madaniyati, Tavallo.

AVRUPA KÜLTÜRÜNÜN CEDİD YAZARLARIN ESERLERİNİN YARATILMASINDAKİ ETKİSİ

ÖZET

Özbek cedidçilik edebiyatının oluşumunda Avrupa kültürünün etkisini kabul etmek yerinde olacaktır. Avrupa yaşam tarzı nedeniyle bilimin gelişmesi için çabalamak, cedid edebiyat örneklerinin ana teması haline geldi. Fikrin ifade edilmesi sırasında, aynı zamanda şiirsel bir imaj geliştirme girişimi olan benzersiz bir kelime dağarcığı ortaya çıktı.

Şiirlerde yazarlar, parkların (parkların) insanların hayatlarını etkilemesinden ve yerel halkın bu tür halka açık yerlerde uygunsuz davranışlar sergileyerek kültür eksikliğini ve cehaletini göstermesinden üzüntü duymaktadır. Cedid şairi Tavallo'nun "Olamga bir nazar" gazelinde bu fikrin özel bir vurgu tonu vardır. Avrupa'da sıradan hale gelen "kablosuz" iletişim (telefon), "top", tek iğneyle "binlerce" ses çıkaran "gromofon", "airuplon" örnekleri gündelik nesnelerdir. getiriyor

Bilime olan tutkusunda Avrupa örneğini takip etmeye çağırıyor. "Avrupalıların sanatı bizim sanatımızdan farklıdır" adlı gazelinde Türkistanlıların geri kalmasına neden olan kötülükleri ve bunların sonuçlarını, bunlara karşı koyma sanatıyla anlatmaktadır. Özellikle "zanburak" "sobqan", "otomobil" "Haqand arava", "airopylon ve hidropylon" "varvarak", "zobut malları" "mat, bordon"... Bunlar bugünkü Türkistan'ın isimleridir. . "güç", cehaletin neden olduğu durum...

Tavallo, Avrupa'yı örnek alarak, çoğu sorunun kökü olan cehalet acısının çözümünün "Avrupa biliminin teşviki" olduğunu gençlere göstermek istiyor. "Uyonmaz ersa millat..." gazelindeki "Başınızı kaldırın, Avrupa'nın ilmini teşvik edin" mısrası da bizim görüşümüze uygundur. Avrupa'yı maviye sürükleyen bilim olduğu sonucuna varır. Düşünmezsek, etrafımızdaki olaylardan ders almazsak Avrupa'ya gitmenin bile bir anlamı yok. Çünkü ders

almak kishi motive eder ve yasham hedeplerini guclendirir. Peki ya zihin boyle bir reforma hazır degilse? Shair, Avrupa'da veya otesinde dolasmanin bir anlamı olmadigi sonucuna variyor.

Anahtar Sözcükler: Özbek cedidchilik edebiyati, imaj, Avrupa kulturu, Tavallo.

THE INFLUENCE OF EUROPEAN CULTURE ON THE CREATION OF THE WORKS OF MODERN WRITERS

ABSTRACT

It is appropriate to recognize the influence of European culture in the formation of modern Uzbek literature. Because the European way of life, striving for the development of science became the main themes of examples of modern literature. During the expression of the idea, a unique vocabulary appeared, which was also an attempt to develop a poetic image.

In the poems, the authors regret that the parks (parks) affect people's lives, and that local residents show their lack of culture and ignorance by behaving inappropriately in such public places. In Jadid poet Tavallo's ghazal "Olamga bir nazar" this idea has a special tone of emphasis. Examples of "wireless" communication (telephone), "cannon", "gromophone" that emits "thousands" with a single needle, "airuplon", which have become commonplace in Europe, are everyday objects. brings

He calls to follow the example of Europe in his passion for science. In his ghazal "Europeans' craft is different from our craft", he describes the vices that cause the children of Turkestan to fall behind and their consequences through the art of countering them. In particular, "zanburak" is "sobqan", "automobile" is "Hoqand arava", "airopylon and hydroylon" is "varvarak", "zobut goods" is "mat, bordon"... These are the names of today's Turkestan. power", the condition caused by ignorance...

By aspiring to Europe, seeing it as an example, Tavallo wants to show young people that "Encouragement of European science" is the solution to the pain of ignorance, which is the root of most problems. The line from the ghazal "Uyonmaz ersa millat..." "Raise your head and encourage the knowledge of Europe" is also in line with our opinion. He comes to the conclusion that it was science that brought Europe to the blue. If we don't think, if we don't learn from the events around us, it's no use even traveling to Europe. Because taking lessons motivates a person and strengthens his life goals. What if the mind is not ready for such reformation? The poet concludes that there is no point in wandering around Europe or beyond.

Keywords: modern Uzbek literature, image, European culture, Tavallo.

KIRISH

O'zbek jadid adabiyotining shakllanishida Ovro'po madaniyatining ta'sirini e'tirof etish o'rinli bo'ladi. Chunki Ovro'pocha hayot tarzi, ilm-fan taraqqiyotiga intilish jadid adabiyoti namunalarining asosiy mavzulariga aylandi. G'oyani ifoda etish asnosida o'ziga xos o'zlashma leksika ham paydo bo'ldiki, bu ham poetik obraz evrilishi yo'lidagi urinishlar edi.

Bu holatning ma'naviy ildizlari Ismoilbek Gaspirinskiyning 1885-yilda Istanbuldagi Abuziyo matbaasida chop etilgan "Ovro'po madaniyatiga bir nazari muvozan" degan risolasiga borib taqaladi. Mazkur asardagi ko'plab fikrlar keyinchalik o'zbek jadidlari tomonidan ham davom ettirildi, badiiy adabiyotga ko'chdi. Muallif fikricha, madaniyat hech qachon yolg'iz bir millatga yoxud mamlakatga tegishli bo'lib qolmaydi. Turli sabab va sharoitga ko'ra birida ozroq, ikkinchisida ko'proq yoxud birida bir, ikkinchisida boshqa jihati nisbatan farqli rivojlanishi mumkin. Bir vaqtlar Yevropa undan bebahra qolgan edi, hozirda uning Osiyodan o'sib ketganligi hammaga ayon. Zamonida Yevropa kiyim nimaligini bilmay, mol terisiga o'ralib yurgan paytlarda Osiyo paxta-ipak matolarini tanlab kiyardi. Hozirda osiyolik ot-eshak, qayiq bilan o'n kunda yuradigan yo'lni Yevropa temir yo'l yo'paroxodda bir kunda bosib o'tadi. Bu madaniyat darajasining samarasi. Ayni paytda, u butun insoniyatnikidir, – deydi muallif.

Material va metodlar

Abdulla Avloniy esa Ovruponi "sehrgarlik va jodugarlik ila emas, tijorat va sanoatgirlik ila cholishqon" deb ta'riflaydi (Avloniy, 2006: 215-220).

Abdurauf Fitrat esa “Oila yoki oila boshqarish tartiblari” risolasida “Qayerda oila munosabati kuchli intizom va tartibga tayansa, mamlakat va millat ham shuncha kuchli va tartibli bo‘ladi. Agarda bir mamlakatning aholisi axloqsizlik va johillik bilan oilaviy munosabatlarini zaiflashtirib yuborsa va intizomsizlikka yo‘l qo‘ysa, shunda bu millatning saodati va hayoti shubha ostida qoladi. Hozirgi Farang (Ovro‘po) olimlari ham o‘z xalqlari intizomi va oilalarining rohati uchun harakat qilib yuzlab kitoblarni yozib nashr qilmoqdalar. Imonim komilki, oila saodati va baxti uchun qabul qilingan eng maqbul qonun islomiy qonunlar bo‘ladi. Lekin olamda eng badbaxt oilalar ham biz musulmonlarning o‘rtasida bo‘ladi, chunki biz ilohiy qonunlarning birontasiga rioya qilmaymiz. Ovro‘po olimi o‘z xalqining nufuziga putur yetsa: “Ey! Mamlakatimizning sharafiga va e’tibori qolmayapti. Millatimiz nest-nobud bo‘ladi. Sharafimizni, vatan va millatimizni himoya qilish uchun arzanda farzand yetishtiringlar”, — deya dod soladi (Fitrat, 2006: 214-317).

Ovro‘po madaniyatining ta’sirini Tavallo adabiy merosining shakllanishida e’tirof etish o‘rinli bo‘ladi. Chunki Ovro‘pocha hayot tarzi, ilm-fan taraqqiyotiga intilish Tavallo asarlarining asosiy mavzulariga aylandi. Eng avvalo, Ovro‘po madaniyati xususida yozish Tavallo she’riyatida qiyosning imkonini oshiradi: “Sharq va G‘arb madaniyati qiyosiga yuksak umuminsoniy mezonlar asosida yondashish, masalaning tub mohiyatidan, ildizidan kelib chiqib fikr yuritish, Vatan va millat manfaati nuqtayi nazaridan baholash – mutafakkir jadidlar ma’naviy-axloqiy ta’limotining bosh xususiyati” (Jabborov, 2017: 11).

Muallif Yevropa va o‘z yurtining qiyosi vositasida jaholat botqog‘iga botayotgan millat qiyofasini ochib beradi: “Shoir jahonning, chunonchi Ovrupo va Amerika xalqlarining taraqqiyot asridagi hayotiga nazar tashlaydi. Bir tomonda ilm-fan, texnika yangiliklarini turmushga joriy etib, og‘irini yengil, hayotini farovon qilayotgan millatlar, ikkinchi tomonda, Odam Atodan beri kelayotgan, allaqachon eskirib ishdan chiqqan ishlab chiqarish usuli va vositalariga mahkam yopishib, dunyoda shuni so‘nggi mo‘jizadek ushlab olgan Turkiston. Shoir har ikkisini muqoyasa qiladi. Bu muqoyasa, hajviy mazmun tashiydi, albatta” (Qosimov, Dolimov, 2003: 87). Shu o‘rinda bu muqoyasa jarayonida nafaqat yangi obrazlar tasviriga, qolaversa, she’riyatda yangi leksemalarning paydo bo‘lishiga ham guvoh bo‘lamiz. G‘oyani ifoda etish asnosida o‘ziga xos o‘zlashma leksika ham paydo bo‘ldiki, bu ham poetik obraz evrilishi yo‘lidagi urinishlarning ahamiyatini o‘zida namoyon etdi.

Toshkandning fayzi asosi tamosho bog‘ida,

Ne go‘zallar sayr etarlar, boqsangiz har yog‘ida, –

deydi Tavallo. Bu orqali istirohat bog‘lari (park)ning xalq hayotiga ta’sir etishi, mahalliy aholining bu kabi jamoat maskanlarida o‘zini nomunosib tutishi orqali madaniyatsizligi, bilimsizligini ko‘rsatayotganidan afsuslanadi. Yoxud:

Dedim: “Ahvolingizga Yovro‘po, Amriko, Masqovlar,

Taajjub aylayub, hech kulmag‘on totor, yo‘x, yo‘x, yo‘x”, –

deya millatdoshlariga yuzlanadi. Ya’ni jahon ayvonida biz kabi “afgor” yo‘q, bu holdan qutulish uchun munosiblardan ibrat olaylik, degan chaqiriqni asarlariga joylaydi. Bu chorlov “Olamga bir nazar” g‘azalida yanada alohida ta’kid ohangiga ega bo‘ladi. Ovro‘poda odatiy voqealar, kundalik buyumlar safidan o‘rin olib bo‘lgan “simsiz” so‘zlashish (telefon), “zambarak”, bitta igna bilan “ming navo” taratuvchi “g‘iromofun”, odamni ko‘kda parvoz qildiruvchi “ayruplon”ni namuna qilib keltiradi.

Ilm-fanga ishtiyoqmandlikda Ovro‘podan o‘rnak olishga chaqiradi:

Ko‘r, Yovro‘po ahli nedan, tinmay o‘qurlar ilmu fan,

Ko‘krak ochuq, sizlar chafan, inson bo‘lolsangiz hanuz.

Millat kelajagi bo‘lgan yoshlarga qarata:

Bizlarni Yovro‘poda yurguzmayur piyoda,

Ko‘krak ochuq yaqoda o‘tmasun oy-yilingiz, –

deya ogohlantiradi.

“Yovro‘polilar hunari birlan bizlarni(ng) hunarimizning farqi” nomli g‘azalida Turkiston farzandlarining orqada qolishiga sabab bo‘layotgan illatlar va ularning oqibatlarini qarshilantirish san‘ati orqali ta’riflab beradi. Xususan, “zanburak”ka “sobqon”, “aftomobil”ga “Ho‘qand arava”, “ayropilon-u gidropilon”ga “varvarak”, “zobut tovari”ga “bo‘yra, bordon”... Mana shular bugungi Turkistonning “kuchi-qudrati”, ilmsizlik sabab tushgan ahvoli...

“Boshqa millatlar va biz” sarlavhali g‘azalida esa “tarki Vatan aylab” Ovro‘poga borishga, “jahon millatlari” kabi “turluk fununlar”ni o‘qish orqali “rivoji millat”ga erishish mumkinligini bayon etadi.

Natijalar

Ovro‘poga intilish, uni namuna sifatida ko‘rish orqali Tavallo yoshlarga “Yovro‘po ilmiga rag‘bat qilish” aksar muammolarning ildizi bo‘lgan ilmsizlik dardiga chora ekanligini ko‘rsatmoqchi bo‘ladi. “Uyonmaz ersa millat...” g‘azalidagi “Ko‘tar boshingni qayril Yovro‘po ilmiga rag‘bat qil” misrasi ham fikrimizga hamohangdir.

Ovro‘poni ko‘klarga olib chiqqan ilm-fandir, degan xulosaga kelgan shoir:

Riyozat chekmayin ilm fununni yaxshi o‘rganub,

Ko‘r emdi Yovro‘poni, sayr aylar osmon, do‘stum, –

deydi.

Agar tafakkur qilmasak, atrofimizdagi voqealardan ibrat olmasak, Ovro‘po kezganning ham foydasi yo‘q. Chunki ibrat olish kishiga rag‘bat beradi, hayotiy maqsadlarini mustahkamlaydi. Agar ong bunday islohgga tayyor bo‘lmasa-chi? Unda Yovro‘po yoxud undan narini ham kezgandan foyda yo‘q, degan xulosaga keladi:

Qo‘shnimizdin ibrat olmas ersamiz bizlarga bil,

G‘arbdin mashriqni kezgan Yovro‘polardin na sud?

Mazkur bayt mazmunan Hazrat Navoiyning:

Kamol et kasbkim, olam uyidin

Sango farz o‘limg‘ay g‘amnok chiqmoq.

Jahondin notamom o‘tmak biaynih,

Erur hammomdin nopok chiqmoq, –

qit‘asini yodga soladi. Bu esa Tavallo ijodi shakl jihatidan zamonga moslashsa-da, asriy mavzularni ifodalashda mumtoz adabiyotdan oziqlanishini ko‘rsatadi.

Tavallo she‘riyatida poetik obraz yaratilishining ijtimoiy-tarixiy asoslarini tahlil qilish asnosida, bevosita “...muallifga ta’sir etgan, uning sig‘ingan haqiqatlarini shakllantirgan turli hayotiy va siyosiy omillarni, asarning yozilishiga sabab va material bo‘lgan manbalarni va ularning talqinidagi mantiq” ning ilmiy ahamiyati nihoyatda chuqur ekanligini ko‘rish mumkin. Qolaversa, Tavallo she‘riyatidagi barcha obrazlar millat va vatan taraqqiysi istagi asnosida shakllanganligi yaqqol seziladi. Ayni shu holat ularning badiiyati barobarida, poetik obraz evrilishining ijtimoiy-tarixiy asoslari ahamiyatini ham ko‘rsatib beradi.

Xulosalar

Yana bir jaded adabiyoti namoyondasi Abdurauf Fitratning “Chin sevish” pyesasida qarashlar tubdan o‘zgarganini ko‘rishimiz mumkin. Asar Karimbaxsh uyidagi suhbat bilan boshlanadi. Unikiga boyvachcha Rahmatulloxon kelgan. Boyvachcha Zulayhoga xaridor. Suhbat aylanib, Yevropaga taqaladi. Bularning ko‘pchiligi o‘sha yoqda o‘qib kelganlar. Lekin gap birgina o‘qishda emas ekan. Bunday qarashsa, o‘qigan ham, qo‘yingki, o‘qituvchining o‘zi ham yovuz bo‘lishi mumkin ekan. Agar yovuzlik aql va bilim bilan birlashsa, to‘g‘rirog‘i aql va bilim yovuzlikka xizmat ettirilsa-chi?!

Karimbaxsh bir vaqtlar Yevropani maqtardi. Endi esa yo‘q, fikri o‘zgargan: «Ovrupoda bilim bor, lekin insof yo‘q. Ovruponing bilimi qoplonning tishi, tirnog‘i kabi bir narsadir. Kuchsizlarni yirtib, yemak to‘g‘risida ko‘p ish ko‘rmishdir...», - deydi xotini Fotimaxonim bilan suhbatda.

Xotini hayron: «Bukung‘acha Ovrupoda o‘qimoqni maqtashdan tilingiz tinmas edi... Ovrupo bilimlarini o‘rganishni kerak topgan edingiz. Bu kun u so‘zingizdan qaytib qolibsizmi?» - dashnom beradi Fotimaxonim. «Qaytg‘onim yo‘q,- javob qiladi Karimbaxsh.- Ovrupo ishlarini o‘rganmak albatta kerakdir. Ovrupoda o‘qimoq Ovrupolilarni insofli, adolatli deb maqtamoq uchun emas, ulardan o‘zimizni saqlamoq, tishli-tirnoqli bo‘lish uchun kerakdir», deydi.

Avvalo, ma‘rifatchilik talqinining butunlay o‘zgarganligiga diqqat qilaylik. Sal ilgari vatandoshlarimiz nazdida Yevropa ideal, ilm-ma‘rifatga timsol edi. Ko‘z ochilgan sayin boshqa manzara namoyon bo‘la boshladi. Ularning og‘izdagi gaplari bilan qilayotgan ishlari o‘rtasidagi jarlik tobora ravshanroq ko‘rina boshladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

Avloniy A. (2006) *Tanlangan Asarlar* (2-jild). Toshkent. Ma‘naviyat. 215-220.

Fitrat A. (2006) *Tanlangan Asarlar* (4-jild). Toshkent. Ma‘naviyat. 214-317.

Жабборов Н. (2017) Фитрат ижодида Шарқ ва Ғарб маданияти талқини. “Истиклол ва Фитрат” мавзусидаги анъанавий республика илмий-амалий анжумани материаллари. 11.

Қосимов Б., Долимов У. (2003) *Ўзбек Миллий Уйғониш Адабиёти*. Toshkent. Ma‘naviyat. 87.

Rahmonova, D. Prayerfully and Uzbek national satire. *International Journal on Integrated Education*, 3(1), 35-38.

DİL İLE İLGİLİ KONULARI ELE ALAN BİLDİRİLER

KUL TİĞİN BİTİGTOSHIDAGI BA'ZI AQRABOLİK TERMİNLARI

Baxtiyor ABDUSHUKUROV

Filologiya fanlari doktori, Alisher Navoiy nomidagi

Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti professori

Tel.: +998 97 477 26 65. E-posta: abdushukurovbaxtiyor@navoiy-uni.uz

ANNOTATSIYA

Turkiy tillar leksik qatlamini tadqiq etishda run bitiklari eng qadimiy obidalaridan hisoblanadi. Qadimgi turkiy tilning run yozuvida bitilgan namunalaridan biri Kul tigin bitiktoshidir. Y 732-yilda Eltarish xoqonning kichik o'g'li Kul tigin sharafiga uning akasi Bilga xoqon tomonidan qo'yilgan. Ushbu yodnomada bir qator aqrabolik terminlari mavjud bo'lib, ular ma'lum bir ijtimoiy-tarixiy sharoitda shakllangan. Jumladan, Kul tigin bitigtoshida *qay* - ota, *og* - ona, *sinil* - singil, *ogul* - farzand, *ini* - uka, *akä* - opa, *äci* - amaki kabi aqrabolik tushunchasini bildiradigan terminlar uchraydi. VI-XI asr bitiklarida "ota" ma'nosida *ata*, *qay* kabi terminlar ishlatilgan, XI-XII asrlarda *ata* leksemasi qatori Tibet tilidan o'zlashgan *aba* istilohi ham qo'llanishda bo'lgan. VI-X asrlarda "ona" ma'nosi *og*, *ana* so'zlari bilan berilgan, X-XIV asrlarda esa *aba*, *apa*, *ana* istilohlari ham ayni ma'noda qo'llangan. VI-XI asrlarda *äci/eçi* termini "aka, og'a" ma'nosida ishlatilgan bo'lsa, *akä/ekä* leksemasi "opa, xola"ni ifodalagan. *Ini* termini akasiga nisbatan yosh jihatdan kichik bo'lgan kishiga nisbatan ishlatilgan. *Uri* termini "o'g'il", *ogil* esa "farzand" ma'nosida ishlatilgan, VI-X asrlarda *uri ogul* juft istilohi XI asrda *uri oylan* tarzida qo'llangan. *Qiz* termini ayol jinsiga mansublikni ifodalaydi. O'rxun yodnomalarida *qiz ogil* "qizlar" ma'nosini ifodalagan. *Sinil* termini X asrgacha va undan keyin yaratilgan yozma obidalarda ham *sinil*, *sinil* fonetik ko'rinishlarida uchraydi. Tadqiqotimizda aqrabolik terminlarining davrlar o'tishi bilan rivojlanishi, o'zgarishi va zamonaviy adabiy adabiy tilga ko'chishi, faol qo'llangan leksema turli omillar bois arxaiklashib qolishi, o'rnini boshqa tillardan o'zlashgan so'zlarga bo'shatib berishi singari masalalarga oydinlik kiritiladi.

Kalit so'zlar: run bitiklari, Kul tigin bitiktoshi, aqrabolik terminlari, eski turkiy til, eski o'zbek tili.

KÜL TİĞİN BENGÜ TAŞINDA BAZI AKRABALIK TERİMLERİ

ÖZET

Türk Lehçelerinin sözlük katmanının incelenmesinde runik harfli yazıtların en eski yazılı kaynaklar olduğu kabul edilmektedir. Eski Türkçenin runik harfleriyle yazılmış örneklerinden biri Kül Tigin Yazıtı'dır. Bu yazıt 732 yılında İltiş Kağan'ın küçük oğlu Kül Tigin anısına ağabeyi Bilge Kağan tarafından dikilmiştir. Kül Tigin Yazıtı belirli bir sosyo-tarihsel ortamda oluşmuş birçok akrabalık terimi içermektedir. Örneğin, Kül Tigin yazıtında *qay*- "baba", *og*- "anne", *qatun*- "asil kadın, prenses", *sinil*- "kızkardeş", *ogul*- "çocuk", *ini*- "erkek kardeş", *akä*- "abla", *äci* - "amca" gibi akrabalık belirten terimler bulunmaktadır. VI-XI. yüzyıllarda "baba" anlamında *ata*, *qay* gibi terimler kullanılmış, XI-XII. yüzyıllarda *ata* kelimesinin yanı sıra Tibetçe'den alınmış bir kelime olan *aba* terimi de kullanılmıştır. VI-X.yüzyıllarda "anne" anlamı *og*, *ana* kelimeleriyle ifade edilmişken, X-XIV.yüzyıllarda *aba*, *apa*, *ana* terimleri aynı anlamda kullanılmıştır. VI-XI.yüzyıllarda *äci/eçi* terimi "ağabey, kardeş" anlamında kullanılırken, *akä/ekä* kelimesi "teyze, hala"yı ifade etmiştir. *Ini* terimi, ağabeyine göre yaşça küçük olanlar için kullanılmıştır. *Uri* terimi "oğul", *ogil* ise "çocuk" anlamında kullanılmış. VI-X. yüzyıllarda *uri ogul* olarak gördüğümüz terim XI.yüzyılda *uri oylan* şeklindedir. *Qiz* terimi kadın cinsiyeti ifade ettiği bilinmektedir. Orhun anıtlarında *qiz ogil* "kızlar" anlamını ifade etmektedir. *Sinil* terimi X. yüzyıla kadar ve ondan sonraki yazılı belgelerde de *sinil*, *sinil* fonetik biçimlerinde yer alır. Çalışmamızda Kül Tigin yazıtında kullanılan akrabalık terimleri Eski Türkçe, Çağatayca kaynaklar ve günümüz Türk Lehçelerindeki akrabalık terimleriyle karşılaştırmalı olarak incelenmiş, bu terimlerin zaman içinde evrilmesi, değişmesi ve çağdaş edebi dile geçmesi, aktif olarak kullanılan leksik birimlerin çeşitli faktörlerle arkaikleşmesi, yerini diğer dillerden alınmış kelimelere bırakması gibi konulara da değinilmiştir.

Anahtar Sözcükler: run yazıtları, Kül Tigin yazıtı, akrabalık terimleri, Eski Türkçe, Çağatayca.

SOME KINSHIP TERMS IN KÜL TIGIN BENGÜ STONE

ABSTRACT

When examining the lexical layer of Turkish Dialects, runic inscriptions are considered to be the oldest written sources. Orkhon inscriptions are important sources regarding the historical development of Turkish. One of the examples of Old Turkish written in runic letters is the Kül Tigin Inscription. This inscription was erected in 732 by Bilge Kağan, the younger son of İltiř Kağan, for Kül Tigin. This inscription contains many kinship terms that were formed in a specific socio-historical environment. For example, in the Kül Tigin inscription, there are terms that indicate relatives such as *qaŋ* "father", *ög* "mother", *qatun* "noble woman, princess", *siŋil* "sister", *oğul* "child", *ini* "brother", *äkä* "sister", *äči* "uncle". In the VI-XI centuries, terms such as *ata* and *qaŋ* were used to mean "father". In the XI-XII centuries, in addition to the word *ata*, the term *aba*, a term taken from Tibetan, was also used. It should be noted that this word is different from the Arabic loanword *aba*, meaning "ancestors". While the meaning of "mother" was expressed with the words *ög*, *ana* in the VI-X centuries, the terms *aba*, *apa*, *ana* were used in the same meaning in the X-XIV centuries. The term *ana* was generally used for women with children, and its semantic field expanded in later periods. While the term *äči/eči* was used in the meaning of "elder brother, brother" in the VI-XI centuries, the word *äkä/ekä* expressed "aunt, aunt". The term '*ini*' was used for those who were younger than their elder brothers. The relative meaning of this term developed later. The term *urı* is used to mean *oğul* and son is used to mean "child". In VI-X centuries, the term we see as *urı oğul* in the became *urı boy* in the 11th century. It is known that the term *qız* refers to the female gender. In Orkhon monuments, *qız oğıl* means "girls". In the X-XIV centuries, the meaning of this word expanded and gained the meaning of "children". The term *siŋil* appears in the phonetic forms *sinil*, *siŋil* in written documents up to the 10th century and after that. This term was used for the daughter born after the elder brothers. In this article, we also analyze the kinship terms used in the Kül Tigin inscription were examined comparatively with the kinship terms in Old Turkish, Chagatai sources and today's Turkish dialects, and the evolution, change and transition of these terms to the contemporary literary language over time, the actively used lexical elements becoming archaic due to various factors and being replaced by words taken from other languages.

Keywords: runic inscriptions, Kul Tigin inscription, archaic terms, Old Turkic, Chagatai language.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

- Abdurahmonov G., Rustamov A. (1982). Qadimgi turkiy til. – Toshkent: O'qituvchi.
- Abdurahmonov G., Shukurov Sh., Mahmudov Q. (2008). O'zbek tilining tarixiy grammatikasi. – T.: O'zbekiston faylasuflar milliy jamiyati.
- Abdushukurov B. (2019). Qadimgi turkiy til. – T.: Nodirabegim.
- Abdushukurov B. (2022). Turkiy manbalar leksikasi. –T.: BOOK MANY PRINT.
- Bazarova D., Sharipova K. (1990). Razvitie leksiki tyurkskix yazыkov Sredney Azii i Kazaxstana. -T.: Fan.
- Ismoilov I. (1966). Turkiy tillarda qavm-qarindoshlik terminlari (o'zbek, uyg'ur, qozoq, qirg'iz, qoraqalpoq, turkman tillari materiallari asosida) . –T.: Fan.
- Ismoilov I. va boshqalar. (1990). O'rta Osiyo va Qozog'iston turkiy tillar leksikasidan (poliz ekinlari, mevali daraxt nomlari va uy-ro'zg'or buyumlari leksikasi materiallari asosida). –T.: Fan.
- Malov S. (1951). Pamyatniki drevnetyurkskoy pismennosti. Teksty i issledovaniya. -M.-L.
- Rahmonov N., Sodiqov Q. (2009). O'zbek tili tarixi. – T.: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati.
- Sodiqov Q. (2020). Eski o'zbek adabiy tili. – T.: Akademnashr, 2020.
- Fozilov E. (1965). O'zbek tilining tarixiy morfologiyasi. –T.: FAN.

FORMATION OF TERMINOLOGICAL COMPETENCE OF NON-PHILOLOGY STUDENTS AS AN IMPORTANT FACTOR IN UNDERSTANDING READING MATERIALS

Husniya KURBANOVA

Phd student at Gulistan State University

120100, Gagarin street, Gulistan, Sirdarya, Uzbekistan

husniyakurbanova20@gmail.com Contact: +998972759520

ABSTRACT

Students need English not only in the process of university education, but their future careers are inextricably linked with this language. In order to carry out high-quality professional activities in the process of international exchange, graduates of a non-philological higher educational institution should have the opportunity to carry out field activities in a foreign language environment. Informal feedback from students also supports their position that they need formal instruction in foreign language learning to be successful in their future careers or careers. At the same time, after graduation, students can pursue master's and Ph.D. must know English at the lower or upper B2 level. They are required to pass the international GMAT, SAT, GRE exams for their work and academic career in general secondary schools in our republic. Also, in the era of developing the STEAM approach in education, future professionals need to have knowledge of English reading, writing, speaking and professional lexicon in order to become a suitable staff for these requirements. Below, we will consider the importance of terminology, terms and their types, and the importance of professional lexicon in foreign language learning. Most people agree that teaching technical vocabulary should not fall under the purview of the ESP teacher. However, there are times when ESP teachers have to make sure that the students understand the technical terms that are used in a text or in an exercise. It will be simpler for teachers to select the best teaching strategies for each student the more familiar they are with their classrooms.

Keywords: non-philological direction, term, ESP, GMAT, GRE, SAT, B2, professional lexicon, vocabulary, term groups.

OKUMA MATERYALLERİNİN ANLAŞILMASINDA ÖNEMLİ BİR FAKTÖR OLARAK FİLOLOJİ DİŞİ ÖĞRENCİLERİN TERMİNOLOJİK YETKİNLİĞİNİN OLUŞTURULMASI

ÖZET

Öğrenciler İngilizceye sadece üniversite eğitimi sürecinde ihtiyaç duymazlar, aynı zamanda gelecekteki kariyerleri de bu dil ile ayrılmaz bir şekilde bağlantılıdır. Uluslararası değişim sürecinde yüksek kalitede profesyonel faaliyetler yürütmek için, filolojik olmayan bir yüksek eğitim kurumunun mezunları yabancı dil ortamında saha faaliyetleri yürütme fırsatına sahip olmalıdır. Öğrencilerden alınan gayri resmi geri bildirimler de, gelecekteki kariyerlerinde veya mesleklerinde başarılı olmak için yabancı dil öğreniminde resmi eğitime ihtiyaç duydukları yönündeki görüşlerini desteklemektedir. Aynı zamanda mezun olduktan sonra yüksek lisans ve doktora yapabilecek öğrencilerin alt veya üst B2 seviyesinde İngilizce bilmeleri gerekmektedir. Cumhuriyetimizdeki genel ortaöğretim okullarında çalışmaları ve akademik kariyerleri için uluslararası GMAT, SAT, GRE sınavlarını geçmeleri gerekmektedir. Ayrıca, eğitimde STEAM yaklaşımının geliştiği çağımızda, geleceğin profesyonellerinin bu gereksinimlere uygun bir personel olabilmeleri için İngilizce okuma, yazma, konuşma ve mesleki sözlük bilgisine sahip olmaları gerekmektedir. Aşağıda, yabancı dil öğreniminde terminoloji, terimler ve türleri ile mesleki sözlüğün önemini ele alacağız. Çoğu kişi teknik kelime öğretiminin ESP öğretmeninin görev alanına girmemesi gerektiği konusunda hemfikiridir. Ancak, ESP öğretmenlerinin, öğrencilerin bir metinde ya da alıştırmada

kullanılan teknik terimleri anladıklarından emin olmaları gereken zamanlar vardır. Öğretmenler sınıflarına ne kadar aşına olurlarsa, her öğrenci için en iyi öğretim stratejilerini seçmeleri o kadar kolay olacaktır.

Anahtar Sözcükler: filolojik olmayan yön, terim, ESP, GMAT, GRE, SAT, B2, mesleki sözlük, kelime dağarcığı, terim grupları.

1. INTRODUCTION

The increasing demand for the level of teaching foreign languages for students in non-linguistic higher educational institutions requires the development and implementation of new teaching methods that take into account the professional needs of specialists and changes related to academic requirements. In this regard, it is necessary to proceed from the need for specialists who know not only foreign languages well, but also professional terminology, which ensures verbal mutual understanding of partners in the process of professional communication. Students need English not only during university education, but their future careers are inextricably linked with this language. One of the tasks of modern professional education is mastering the professional language. Terminology is a tool of professional communication and the theoretical basis of professional growth, it is a source of knowledge and tools for gaining professional experience. Thus, the acquisition of terminology in a certain field of knowledge is traditionally an indicator of the quality of mastering the material in the educational process, and active use in the exchange between specialists helps mutual understanding and cooperation in the exchange of experience. The modern educational system recognizes the need for terminological literacy in professional activities. Terminological competence is the ability and desire of a specialist to competently use terminology in solving professional problems using a minimum amount of personal, material, time and other resources.

2. PROBLEM STATEMENT

It is known that the process of teaching specialized subjects is different from studying a language, students learn special knowledge and terms related to science are taught in a foreign language. Students learning English for specific purposes are always faced with the problem that English speakers or practitioners use different terms for the same concept. They are confused by the phenomenon of polysemy, which means that one word refers to two or more concepts, or the phenomenon of synonymy, which means that one concept has different meanings. In the case of polysemy, students may misunderstand the meaning from the context. As for synonymy, they are not sure which term is more appropriate. This is strongly influenced by partial and even incorrect presentation of terms in English-Uzbek dictionaries. Students struggle to find equivalence of terms between their mother tongue (L1) and the foreign language being studied. Such problems not only lead to a lack of understanding of information, but even worse, make language learners tired of working with terms. It is known that students usually do not receive training in the theory and practice of terminology, so it is the task of the foreign language teacher to increase their terminological awareness and terminological competence. ESP students must comprehend and use technical jargon to do the tasks. Those that are able to expand their vocabulary will have no trouble completing their assignments. They are driven to speak a second language skillfully in order to satisfy societal expectations, including doing their jobs well, offering superior customer service, and keeping up with evolving standards and trends.

3. RESEARCH QUESTIONS

These days, most people agree that vocabulary instruction is crucial for ESP. When talking about teaching ESP vocabulary, a number of questions appear. While presenting ESP vocabulary, should the ESP instructor utilize new strategies and techniques, or should they stick to the same

ones they would use while teaching normal language? Does the ESP instructor have the task of teaching technical vocabulary? How much vocabulary does an ESP learner need to acquire to think of themselves as proficient language users?

4. STATEMENT OF PURPOSE

The purpose of this study is to increase awareness of the importance of vocabulary in ESP teaching and learning by introducing several vocabulary types and classifications. Additionally, it seeks to draw attention to the language that has to be taught as well as the techniques and approaches that an instructor may use to help students learn. The goal of the paper is to talk about certain issues with university-level instruction of Math students in teaching English terminology.

5. LITERATURE REVIEW

In the last decade, it has been widely accepted that vocabulary plays an important role in language teaching and learning. As Richards and Renandya (2002) point out, "Vocabulary is a key component of language proficiency, it serves as a foundation for language acquisition and students' speaking, listening, reading and writing skills". Lewis emphasizes the importance of teaching/learning vocabulary, describing it as "the core or heart of language" (Lewis, 1993). Dellar and Hawking said, "If you spend a lot of time studying grammar, your English will not improve much". The more words and phrases you learn, the better you learn (Thornbury, 2007). ESP researchers and practitioners alike recognize the importance of vocabulary. The choice of vocabulary should be made according to the needs of the students and the time available. The words that make up the vocabulary are divided into different groups:

5.1. Basic Words

Basic vocabulary refers to the most common words used in different situations. According to Vidovson (1983), the words included in the main vocabulary have a long history. As a result of extensive work on word counts, it became clear that some lexical combinations have a high sum. From the point of view of teaching vocabulary in ESP classes, the following types of vocabulary should be distinguished. The elements of the main core are not connected schematically, so it causes different interpretations. Non-core words are not generic, but specific. They have fewer antonyms than base words. Such words are found in few combinations.

5.2. Spoken and Written vocabulary

Although most of the existing literature on vocabulary has been generated from the study of written texts, recent corpus-based studies of written and spoken vocabulary have allowed for their comparative study. They revealed the difference between the vocabulary of written texts and the vocabulary of everyday speech. According to the Cambridge International Corpus (Schmitt and McCarthy, 1997), written information consists mainly of lexical and non-lexical words, non-content elements, including pronouns, prepositions and consists of conjunctions, and the verbal list consists of lexical meaning words such as know, think, good, get. According to CIC, spoken texts are less word dense than written texts in terms of vocabulary. This can be felt in linguistic dialogue texts in action, with repetition and lexical negotiation occurring more frequently in spoken than in written texts. Spoken texts tend to be vague and common words are used more in everyday speech than in written texts. From a comparative study, we can conclude that spoken language is the central source of communication with communicative language, but written language remains the main source for receiving information.

In non-linguistic education, we come across words related to a certain topic. Carter describes such words as auxiliary words, because they have little connection with a certain topic

and have a neutral character (Carter, 1988). Students with specific or academic goals can study them through specific field texts, but non-field learners need not.

5.3. Procedural Dictionaries

Procedural vocabularies are typically used during communication to clarify and express the meaning of more complex words, identify and organize them. They are usually used for definition in dictionaries, so students may find them useful in building vocabulary while learning other words.

5.4. Technical, Semi-technical and General words

In terms of teaching vocabulary in ESP contexts, it is important to distinguish between two categories of vocabulary: technical and semi-technical. Dudley-Evans and St. John (1998) suggest that overlapping categories (Baker, 1988) be divided into two broad groups:

a) words that are used in general language, but have a high frequency of occurrence in specific and technical descriptions and discussions;

b) dictionaries that have a special and limited meaning in certain circles, may differ in meaning across subjects.

Technical vocabulary is used in more than one specialized field. In other words, there are specific words used in each subject, that is, it consists of common words that have a new meaning only when used in that subject area or in that subject. There is a general tendency that technical language is more difficult to master. Purely technical terms are usually introduced and explained to students by the science teacher; therefore, students will already be familiar with them when they meet them in ESP class.

These semi-technical words belong to the general English language but occur in appropriate contexts. According to Trimble (1985), semi-technical words are words that have one or more meanings or words that are used in a certain context with their extended meaning. According to Baker, semi-technical vocabulary "refers to a number of items, neither highly technical nor specific to a particular field of knowledge, nor having a specific general meaning, specific to specific situations in a text belonging to a specific domain. new words encountered can cause many problems for students, where students can get confused with the meaning of words, they are familiar with.

5.7. Technical and Academic Dictionaries

Academic vocabulary is words that occur only in academic texts. Such words are usually not familiar to everyone, like technical words, and require explanation by the teacher. Technical words refer to a specific field or activity. Academic vocabulary is for students who are studying a foreign language with the goal of continuing their future career with scientific activity, while technical vocabulary is for those in a career related to professional activity.

Mastering technical vocabulary is recognized as an important part of ESP learning. Sources claim that the introduction of technical vocabulary to non-linguistic students is the responsibility of the ESP teacher. Usually, in order to simplify the educational process, a foreign language teacher should explain technical words and terms to students and develop skills in their use. As Strivens (1972) points out, "students who know a particular field do not have much difficulty understanding technical words, but the foreign language teacher does". The ability to use and understand terminology in professional communication ESP students studying contrasting terminology often face a problem: although the English terminology in a given domain is largely

uniform and standardized, native teachers and translators for the same concept use different terms, which leads to terminological confusion. Linguists agree that the clear use of uniform terms in languages is important for certain purposes because it facilitates professional communication (Kurtán, 2003; Zauberga, 2005). Terminology is a standardized system with an essentially normative character (Heltai, 2005). "Standardized terminology helps to achieve effective cooperation between professionals by accelerating the process of communication" (Sager, 1998). The use of clear terminology is important not only at the phrase or sentence level, but also at the word level, and it also ensures consistency within and across texts. Any deviation from the norm, that is, the ambiguous use of terms, can lead to serious relational problems.

Terminology is a means of exchange of information and mutual understanding between participants in the process of professional activity. The history of the creation of terms goes back to the Middle Ages, during which they served as a tool for scientific communication. Although terminological studies appeared seventy years ago, they have been used effectively during the last forty years. In that period, terms, names, terminoids, prototerms, preterms and quasiterms were separated and studied as the main types of special lexical units. By term we mean a word or phrase that represents one or another field of knowledge operating in special texts. Indeed, in the 21st century, definitions of the term have appeared by many authors. Although specific works were claimed in 1959 to define the term and its specific features, precise information is "hardly to be found in the linguistic literature".

In addition, the terminology as a specialized vocabulary takes into account each language user and his level of cognitive development. Specialized terminologies are important for specialized training. If terminology is a descriptive part of the lexicon of linguistics, field terminology refers to the description of a specific type of activity. Professional terminology means one of the lexical layers of the language that reflects a specific content, vocabulary related to a specific field of knowledge. By mathematical terminology we understand the system of terms that represent arithmetical problems. Professional terms appear in the process of interpersonal communication of a certain category and form a professional lexical resource. Vocational lexical competence is a comprehensive concept that expresses the ability of language learners to use appropriate vocabulary, skills and competencies formed on its basis, speech experience in various situations related to their future professional activities. "Professional lexical competence is a comprehensive concept that expresses the cognitive-speech experience of students in various situations related to their future professional activities, and expresses the ability to use vocabulary, skills and qualifications formed on its basis." In the process of language teaching, we teach "professional vocabulary" in a broader sense as "specialist language vocabulary". Because, in their future work, future specialists will encounter not only professionalism, but also narrow specialization, general scientific terms, frequently used lexical units and even phraseological units. The development of professional lexical competence, in our opinion, implies the acquisition of a foreign language as a professional language. Teaching English as a specialized language in non-philological higher education institutions is primarily based on working with scientific texts. In general, the words in the scientific text are divided into three lexical groups: lexicon of general use, general-scientific lexicon and narrow lexicon. In the general lexicon, the scope of use of words is not limited to a certain region or type of activity. The general lexicon includes the names of everyday, cultural, economic, political events and concepts, objects related to various spheres of social life. A common lexicon is understandable to any language user and can be used without any restrictions in various fields, including science and technology. General-purpose foreign language vocabulary is usually successfully learned by students at the initial stage of learning, rarely additional knowledge is required in practical training. Narrow specialty terminology

reflects the general characteristics of a specific work or field of activity. This terminology is used in all areas of scientific and technical knowledge. A special feature of narrowly specialized terminology is that they are mostly assimilated from different languages, and the most common methods of their translation are transliteration and kalka. It expresses the international character of the terminology and helps non-English speaking students to easily acquire scientific and technical texts in English. Professional lexicon is the words that professionals use in their daily lives. N.M. Karpukhina defines professional lexicon as "secondary meaning" is a layer between terms and professional jargon. Vocational lexicon is an "informal" name for special phenomena and concepts related to a profession, also known as professional jargon. At the first stage of university education, it is necessary to organize the process of familiarization with industry terms. The inclusion of professional words and phrases in the teaching texts allows the future specialist to quickly adapt to the professional environment. As a linguistic part of communicative competence, the lexical component is necessary for understanding a foreign language and creating a specific model of speech style that corresponds to the goals and situations of communication. includes knowledge, skills and competencies. This, in turn, provides the basic concepts of linguistics (methods, methods of linking sentences in the text, etc.), text analysis skills and competencies, communication skills, i.e., from them in various fields and speech situations. requires the ability to use.

5.8. How much vocabulary should be taught?

When talking about teaching ESP, another topic that comes up is how much vocabulary should be covered in the course. The fact is that no course can possibly address the breadth and complexity of technical terminology in any language. It is not optimal to teach a set number of new words in each class. A variety of elements that have a significant impact on vocabulary acquisition are strongly related to the number of words that an ESP instructor chooses to teach his or her students during a lesson. The depth of knowledge that teachers want their pupils to learn is negatively correlated with the quantity of words that need to be taught. Put another way, the more information students should be taught about a new word (its meaning, pronunciation, spelling, connotations, and collocations), the more time they should be given to learning it. This limits the total number of words that may be covered in a lesson. Teaching words for their own sake is far simpler and takes far less time than teaching them for their output. A word does not automatically become learned just because it was taught to you. Before pupils are able to apply it in circumstances other than in isolation, it could take days or even weeks. The learnability of the terms should also be considered when determining how many to teach in a lesson. It is typically more difficult to memorize long words than short ones. Concrete words are more likely to stick in your memory than abstract ones. One crucial aspect that needs to be taken into account is the students' capacity to keep up with the speed at which their teacher is introducing new vocabulary. Asking students to learn, say, twenty-five words per lesson could be a hardship for those who learn slowly, but it could also be a significant challenge for those who learn quickly, since they will be able to come up with effective ways to learn the new words. The elements listed above are all crucial in determining the number of words to teach in a lesson. Ensuring that all newly learnt words are receptively and productively automatized is equally vital for all teachers.

5.9. How should the new vocabulary be introduced to ESP students?

Increasing vocabulary helps improve linguistic proficiency as a whole. With a large vocabulary at their disposal, students can participate in communicative activities and express themselves freely. They also have far greater comprehension of the conversations they listen to.

Put otherwise, vocabulary is not a goal unto itself. Possessing a large vocabulary facilitates speaking, listening, and reading comprehension. For this reason, vocabulary should be viewed as a strong foundation upon which to build comprehensive language ability rather than as something to be used in opposition to other language abilities. While it is possible to learn new words consciously, most of the time they are acquired indirectly by reading and listening, with the meaning being deduced from context. If the use of visual stimuli to introduce new vocabulary is tailored to the age and proficiency of the pupils, it can be a fun exercise. The instructor introduces a few new terms to the students and goes over their definitions and applications with them. It's possible to provide homework where students make their own flashcards that define and illustrate vocabulary. The goal of this exercise is to develop an enduring visual memory. When pupils are unable to deduce the meaning of a new word from the context, teachers ought to encourage them to consult monolingual dictionaries. Generally speaking, monolingual dictionaries provide more details on a word than bilingual dictionaries.

6. RESEARCH METHODS

The primary focus of the study was second-year Math majoring students, and the approaches employed included a review of the literature and investigation of the difficulties that instructors and students encountered when acquiring and teaching ESP language. The students in the surveyed classes are evenly distributed, with three-quarters of them at the pre-intermediate level and the remaining quarter at the intermediate level. There is a clear distinction between students in the 18–20 age range and older students when it comes to the educational methods and strategies that they prefer. The former prefers enjoyable classes and find word searches, puzzles, and crosswords to be quite educational. The latter favors more demanding pursuits. Based on the students' participation in the ESP class, a differentiation may be made between those who find the material boring and overly serious and those who find the material interesting and gripping because they are passionate about the subject they are studying.

7. FINDINGS

In purpose-oriented English classes, the development of students' professional-lexical competence can be achieved by introducing them to the language task in the situations encountered in their field activities, providing an authentic environment (Florito, 1997). In order to adapt to the conditions of global economic changes and meet the high demand of enterprises and employers, many innovative methods have been created in the process of foreign language teaching in non-philological areas. It is delivered by selecting the topics and terms suitable to the needs of the students and translating them by the ESP teacher. Another way to use special words in lessons is to use texts that are understandable for learners. For mathematics students studying English, terminology is usually demonstrated by translating reading texts or providing a glossary of specific words used in the text. In fact, the Grammar translation method is the dominant method used in the development of language teaching. This method involves teaching information in the studied language, mainly grammar and vocabulary based on translation from one language to another (March, 2013). However, in recent years, in developed countries, this method is not considered acceptable because it is based on an authoritarian, deductive approach aimed at emphasizing only the grammar and vocabulary part of the language. In order to adapt to the conditions of global economic changes and to meet the high demand of enterprises and employers, many innovative methods have been created in foreign language teaching processes in non-philological fields, in addition to the GTM method. Including, Communicative Language Teaching Method (CLT), Bilingual Approach, Computer-assisted English Language Learning (CALL), Task Based Teaching, Theme Based Learning, Content Based Language Learning (CLIL) and others. Many studies and the results of the researchers' teaching practice have shown that the traditional teaching method, the communicative approach (Communicative approach), does not support the provision of special knowledge to students, which CLIL (Content and Language Integrating Learning) approach has proven to bring certain advantages in providing ESP students with specialized knowledge. Students of the non-philological field need not only to

develop general language knowledge and communication skills, but also to acquire special knowledge.

CONCLUSION

Vocabulary instruction and learning was long disregarded in the teaching of foreign languages, but its significance is now generally acknowledged. It's said to be an extremely intricate procedure. If everything goes according to plan, ESP kids won't have any trouble engaging in social and intellectual activities. Every teaching curriculum must have vocabulary, which must be taught not just regularly but also in an orderly manner. It is imperative that ESP instructors select language based on the needs and skill level of their pupils. It is important for educators and learners alike to understand that words are not learned instantly but rather require regular exposure.

REFERENCES

- Baker, M. (1988). Sub-technical vocabulary and the ESP teacher: An analysis of some rhetorical items in medical journal articles. *Reading in a foreign language*, 4 (2), 91-105.
- Dudley-Evans, T., St John, M. J. (2007). *Developments in ESP. A multi-disciplinary approach*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Ibbotson, M. (2009). *Professional English in use. Technical English for engineering*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Lewis, D. (1986). *On the Plurality of Worlds*. Oxford, UK: Blackwell publishing.
- Morgan, J., Rinvolucri, M. (2004). *Vocabulary*. Oxford, Oxford University Press.
- Richards, J. C., Renandya, W.A. (2002). *Methodology in language teaching: An anthology of current practice*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Richards, J. C., & Schmidt, R. W. (2002). *Longman Dictionary of Language Teaching and Applied Linguistics* (3rd edition). Harlow, UK: Pearson Education Limited.
- Schmitt, N., McCarthy, M. (1997). *Vocabulary: description, acquisition and pedagogy*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Stevens, P. (1972). Technical, technological and scientific English. *ELT Journal* 27, 223-234p.
- Thornbury, S. (2007). *How to teach vocabulary*. Harlow, Pearson Education Limited.
- Widdowson, H. G. (1983). *Learning purpose and language use*. Oxford, Oxford University Press.
- Kurtán, Zs. 2003. *Szakmai nyelvhasználat [Professional Language Use]*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.

O‘ZBEK VA TURK TILLARIDAGI FRAZEMALARNING UMUMIY VA O‘ZIGA XOS JIHATLARI

Shaxribon MUSURMANKULOVA

Guliston davlat universiteti tayanch doktoranti

Tel. +998 94 355 78 55. E-posta: shmusurmankulova83@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada frazemalarning inson dunyoqarashi, fikrlash doirasi, nutq madaniyatini shakllantirishdagi o‘rni, o‘zbek va turk tillaridagi shakl va mazmun jihatdan bir xil (Bir yoqadan bosh chiqarmoq - Bir yakadan baş çıkarmak), shakli qisman farqli, mazmuni bir xil (Kechani kecha, kunduzni kunduz demay - Geceyi gündüze katmak), shakli nomuvofiq, mazmunan muvofiq bo‘lgan parallel holda qo‘llaniluvchi frazemalar (Ho‘kizning qulog‘iga tanbur chertmoq - Ayıya kaval çalmak), shu bilan bir qatorda o‘zbek va turk tili egalari tomonidagina qo‘llanadigan xos frazemalar haqida fikr yuritiladi. Frazemalar xalqning turmush tarzi, yashash sharoiti, urf-odatları, madaniyati va qadriyatlari haqida muhim ma’lumot beradi. O‘zbek va turk xalqi bir bobo til oilasiga kirganligi, dini bir bo‘lganligi uchun ham tildagi leksik, grammatik jihatdan mushtaraklik frazemalarda ham kuzatiladi. Frazemalardagi bu yaqinlikni ham diaxron, ham sinxron jihatdan kuzatish mumkin. O‘zbek va turk tillari shevalarida qo‘llanadigan frazemalar ham mavjud. Masalan, turk xalqi tilida “Dokuz ayin çarşambasi bir araya gelmek” (Birçok işlerin yapılması aynı zamana rastlayarak sıkışık bir durum meydana gelmek, ya’ni bir qancha bajarilishi zarur bo‘lgan ishlarning bir paytga to‘g‘ri kelishi) frazemasi qo‘llanadi, o‘zbek xalqi shevalarida xuddi shu mazmunda “To‘qqiz qizning to‘lg‘og‘i bir keldi” iborasi ishlatiladi. Ammo shunday frazemalar borki, o‘zbek va turk xalqlari tomonidan qo‘llanib, o‘ziga xos tafakkur tarzini namoyon etadi. Bu frazemalarni tarjima qilish qiyinchilik tug‘diradi. Bunday frazemalar til egalarining yashab turgan muhiti, joyi, dunyoqarashi va so‘z boyligi asosida yuzaga kelgan nodir boyliklardir (*Kavushim ko‘chada qolgani yo‘q//Karadeniz’de gemilerin mi battı* (Ne düşünüyorsun)). Bugun lug‘at fondimizni boyitish uchun shu kabi frazemalarni saqlab qolish va iste’molga kiritish zarur. Ayniqsa, yosh avlodning og‘zaki va yozma nutqida iboralardan foydalanish juda kam kuzatilmoqda. Nutqning jozibadorligini ta’minlashda, ta’sirchanlikni oshirishda frazemalarning ahamiyati yuqori. O‘zbek va turk tillarining tarjima atlarini, tarjimaga asoslangan frazemalar parallel korpusini shakllantirish, milliy til korpuslariga joylash frazemalarni saqlash va ommalashtirishning eng optimal vositasidir. Shu bilan bir qatorda tarjima muammolarini hal qilishda eng maqbul yechimdir.

Kalit so‘zlar: frazema, sheva frazemalari, xos frazemalar, og‘zaki va yozma nutq, milliy va parallel korpus, tarjima muammolari.

ÖZBEK VE TÜRK DİLLERİNDEKİ CÜMLECİKLERİN GENEL VE KENDİNE HAS YÖNLERİ

ÖZET

Bu araştırmada insanın dünyaya bakış açısı, düşünce tarzı, düzgün konuşma yeteneğini geliştirmedeki önemi, Özbek ve Türk dillerindeki şekil ve anlam bakımından aynı olan (*Bir yoqadan bosh chiqarmoq – Bir yakadan baş çıkarmak*), şekilce biraz farklı, anlam açısından denk gelen (*Kechani kecha, kunduzni kunduz demay – Geceyi gündüze katmak*), şekilleri farklı olduğu halde, iki dilde de karşılığı mevcut olan ve paralel olarak kullanılan (*Ho‘kizning qulog‘iga tanbur chertmoq - Ayıya kaval çalmak*), aynı zamanda sadece Özbek Türkçesinde veya Türkiye Türkçesinde konuşulmakta olan, yani sadece bir dile özgü olan deyimler üzerinde durulacaktır. Deyimler bir halkın yaşam tarzı, şartları, gelenekleri, kültürü ve değerleri hakkında önemli bilgileri içermektedir. Özbek ve Türk dilleri aynı ana dil ailesine mensup oldukları, bu halkların dini de aynı olduğundan dolayı söz varlığı hem de gramer bakımından ortaklıkları olduğu gibi, deyimler konusunda da bu aynı özellikleri taşımaktadırlar. Deyimlerdeki bu yakınlığı, hem diyakronik, hem de senkronik olarak inceleyebiliriz. Ayrıca, hem Özbek Türkçesi, Türkiye Türkçesi ağızlarında kullanılan deyimler de bulunmaktadır. Örneğin, Türkiye Türkçesinde *Dokuz ayın çarşambasi bir araya gelmek* (Birçok işlerin yapılması aynı zamana rastlayarak sıkışık bir durum meydana gelmek) deyimini kullanımdayken, Özbek Türkçesi ağızlarında aynı anlamda *To‘qqiz qizning to‘lg‘og‘i bir keldi* (Dokuz kızın doğum sancısı aynı zamanda geldi) deyimini tasarruf edilir. Ancak, daha bir deyim türü var ki, bu tip deyimler Özbek ve Türk halkları tarafından kullanılır ve bir dilde ikinci dildekinin karşılığı hiç olmaz, kendine özgü bir düşünce tarzını gösterir. Bu deyimlerin tercümesinde zorluklar söz konusudur. Bu tür deyimler dil sahiplerinin bulundukları coğrafya, yaşadıkları ortam, dünyaya bakış açısı ve söz varlıklarından kaynaklanan değerli hazinelerdir (*Kavushim ko‘chada qolgani yo‘q//Karadeniz’de gemilerin mi battı*). Günümüzde sözvarlığımızın daha da zenginleşmesini sağlamak için bu tür deyimleri korumamız ve kullanmamızda çok fayda

var. Özellikle gençlerin konuşmasında ve edebî dilinde deyimler çok nadir karşımıza çıkmaktadır. Nutkun güzelliğini sağlama, etkisini artırmada deyimlerin özel bir yeri vardır. Özbek ve Türk dillerinin tercümede kullanılan sözlüklerini, tercümeyle dayalı deyimler paralel derlemine oluşturmak, milli dil derlemine yerleştirmek deyimleri koruma ve yaygınlaştırmanın optimal çözümüdür. Bu yöntem aynı zamanda çeviri sorunlarını çözmede en uygun yaklaşım da sayılır.

Anahtar Sözcükler: deyim, ağız deyimleri, özel deyimler, sözlü ve yazılı konuşma, milli ve paralel derlem, çeviri problemleri.

GENERAL AND SPECIFIC ASPECTS OF CLAUSES IN UZBEK AND TURKISH LANGUAGES

ABSTRACT

In this article, it is discussed that the role of idioms in the formation of human outlook, thinking, speech culture and phrases which are the same in terms of form and content Uzbek and Turkish languages (Bir yoqadan bosh chiqarmoq - Bir yakadan başırmak), the form is partially different, but the content is the same (Kechani kecha kunduzni kunduz demay - Geceyi gündüze katmak), phrases that are used in parallel, inconsistent in form, consistent in content (Ho'kizning qulog'iga tanbur chertmoq - Ayıya kaval çalmak) as well as special idioms used only by Uzbek and Turkish language owners. Phrases provide important information about the people's lifestyle, living conditions, customs, culture and values. Due to the fact that the Uzbek and Turkish people belong to the same ancestral language family and have the same religion, the lexical and grammatical universality of the language is also observed in the phrases. This proximity in phrases can be observed both diachronically and synchronically. There are also idioms used in Uzbek and Turkish dialects. For example, in the language of the Turkish people, there is a phrase "Dokuz ayin çarşambasi bir araya gelmek" (Birçok işlerin yapılması aynı zamana rastlayarak sıkışık bir durum meydana gelmek – which means the coincidence of several tasks that need to be done at the same time) and in the dialects of the Uzbek people, the phrase "To'qqiz qizning to'lg'og'i bir keldi" is used in the same sense. However, there are phrases that are used by the Uzbek and Turkish people and show their own way of thinking. It is difficult to translate these phrases. So-called idioms are rare treasures created based on the living environment, place, worldview and vocabulary of the language owners **Kavushim ko'chada qolgani yo'q**//Karadeniz'de gemilerin mi battı (Ne düşünüyorsun)). Today, it is necessary to preserve and use such idioms to enrich our wordstock. Especially, the use of phraseological expressions in oral and written speech of the younger generation is very rare. Phrases are of great importance in ensuring the attractiveness of the speech and increasing its emotional colour. Formation of dictionaries of Uzbek and Turkish languages, parallel corpus of translated idioms, placement them in national language corpora is the most optimal means of preservation and popularization of idioms. It is also the best solution for solving translation problems.

Keywords: idiom, dialect idioms, characteristic idioms, oral and written speech, national and parallel corpus, translation problems.

KIRISH

Har bir xalqning oldida ulkan bir mas'uliyat turadi. Bu – o'z ona tilining o'tmishini qadrlash, bugunini saqlash va kelajagini ta'minlash. Vatanimizga bo'lgan cheksiz muhabbat ona tilimizga bo'lgan munosabatda ko'rinadi. Tilimiz xazinası haqida gapirar ekanmiz, uning bir qismini frazemalar tashkil qiladi. Frazemalar har bir xalqning tili, dini, madaniyati, urf-odati, qadriyati, dunyoqarashi, yashash sharoitlaridan darak beruvchi birlikdir. U grammatik birlik kabi so'z birikmasi yoki gap shaklida bo'lishi mumkin, ammo so'z sifatida qaraluvchi va tahlil qilinuvchi leksik birlikdir. Frazemalar nutqimizning jozibasini va salmog'ini oshiruvchi lug'at boyligimiz hisoblanadi. "O'zbek va turk tillari turkiy tillar oilasiga mansub, qadim tarixga ega bo'lgan tillardan hisoblanadi. N.A.Baskakov tasnifiga ko'ra o'zbek tili sharqiy turkiy tillar, turk tili g'arbiy turkiy tillar guruhiga kiradi. O'zbek tili qarluq guruhiga (janubi-sharqiy areal) o'g'uz guruhining o'g'uz-saljuq kichik guruhiga, turk tili o'g'uz guruhi (janubi-g'arbiy areal)ga kiradi" [Dadaboyev, X., Xolmanova, Z. 2015:193]

O'zbek va turk xalqi bir bobo til oilasiga kirganligi, dini bir bo'lganligi uchun ham tildagi leksik, grammatik jihatdan mushtaraklik frazemalarda ham kuzatiladi. Frazemalardagi bu yaqinlikni ham diaxron, ham sinxron jihatdan kuzatish mumkin. O'zbek tilida ham turk tilida ham frazemalar lug'ati shakllantirilgan va boyitib borilmoqda. Frazemalarni har ikki tilning qadim yozma yodgorliklaridan tortib, bugungi zamonaviy adabiyotlarda ham qo'llanilishini kuzatishimiz mumkin. Buyuk ijodkorlarimiz tildagi nozik fikrlarni frazemalar orqali ta'sirchan tarzda bayon etishadi. Chunki,

frazemalar aytilayotgan fikrni ham oson, ham tasavvurimizda yorqin gavdalantirib tushunishimizni ta'minlaydi. Ammo tildagi ijtimoiylik frazemalarda ham o'z aksini topmoqda. Davr o'tishi bilan so'zlar kabi ayrim frazemalar ham iste'moldan chiqmoqda, tarixiy yoki arxaiik frazemalarga aylanmoqda (masalan, o'zbek tilida ko'ngliga qattiq botmoq, qattiq tegmoq mazmunida ayil botmoq frazemasi ishlatilgan, ammo bugun iste'moldan chiqib ketmoqda). Shuning barobarida zamon bilan hamnafas yangi neologizm frazemalar paydo bo'lmoqda (tagidan shamol o'tib tursin). Bugungi tez va shiddat bilan o'tayotgan zamonda insonlar imkon darajasida nutqini ixchamlashtirishga, fikrlarini eng qisqa so'zlar bilan ifodalashga intilmoqdalar. O'zbek tilining lug'at fondini boyitish, hech bo'lmaganda borini saqlab qolishga intilishimiz zarur. "Ona tili — umummillat mulki. Demak, til oldidagi mas'uliyat ham umummilliy bo'lib, bu yolg'iz tilshunoslarning emas, butun millatning ishi", deya ta'kidlagan edilar prezidentimiz Sh.Mirziyoyev 2023-yil 21-oktabrda "Til bayrami" munosabati bilan so'zlagan nutqida. Darhaqiqat, tilimiz oldida turgan masalalarni soha egalari bilangina hal qilib bo'lmaydi. Bu borada butun millat vakillari birdamlikda kurashmog'imiz zarurdir. Nutqning jozibadorligini ta'minlashda, ta'sirchanlikni oshirishda frazemalarning ahamiyati yuqori. O'zbek va turk tillarining tarjima lug'atlarini, tarjimaga asoslangan frazemalar parallel korpusini shakllantirish, milliy til korpuslariga joylash frazemalarni saqlash va ommalashtirishning eng optimal vositasidir. Shu bilan bir qatorda tarjima muammolarini hal qilishda eng maqbul yechimdir.

TADQIQOT METODLARI

Tavsiflash, qiyoslash usullari, komponent va kognitiv-semantik tahlil metodlaridan foydalanildi.

MA'LUMOTLAR TAHLILI

O'zbek tilida ham, turk tilida ham frazeologizmlar yuzasidan bir qator tadqiqotlar amalga oshirilgan, jiddiy ilmiy izlanishlar olib borilgan va olib borilmoqda. Frazeologizmlar turli yo'nalishlarda tahlil qilingan. Sh.Rahmatullayev frazemalarning yondosh hodisalardan farqli hamda o'xshash belgilarini ilmiy jihatdan yoritdi. Frazemalarni lug'aviy birlik sifatida tavsifladi. Olim tomonidan frazemalardagi shakl va ma'no munosabati, ko'p ma'nolilik, ma'nodoshlik, antonimlik, shakldoshlik, variantdoshlik hodisalari tahlil qilindi. Frazeologik variantdoshlikning muhim belgilari ko'rsatib berildi [Рахматуллаев, III. 1966:262].

Tilshunos olim B.Yo'ldoshev ham frazemalar yuzasidan bir qator izlanishlar olib borgan. Frazemalarning uslubiy xususiyatlarini tadqiq qilgan. "Jahon tilshunosligida frazemalarning uslubiy tavsifi muammosi hozirgi kunga qadar bir xil yechimga ega bo'lganicha yo'q, bu masala o'zbek tilshunosligida maxsus o'rganilmagan. Hozircha lug'atlarda berilayotgan frazemalar uchun uslubiy havolalar qo'yishning yagona tamoyillari ham ishlab chiqilmagan, o'zbek tilidagi frazemalarni uslubiy tavsiflash mezonlari ham aniqlanmagan. O'z vaqtida L.I.Royzenzon tomonidan aytilgan quyidagi fikr hozir ham o'z qimmatini saqlab kelmoqda: "FBlarni uslubiy jihatdan tavsiflash leksemalarni uslubiy tavsiflashga nisbatan ancha qiyinroq. Bu sohada aniq mezonlar bizda ham, chet elda ham ishlab chiqilmagan". Frazemalarning uslubiy tarmoqlanish masalalarini o'rganish til strukturasi chuqurroq tushunish uchun xizmat qilib qolmay, oliy va o'rta maktablarda til o'qitish, leksikografik va frazeologik amaliyot uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi" [Йўлдошев Б. 1998:4].

O'zbek tili ham, turk tili ham o'z so'z zahirasiga, qadim rivojlanish tarixiga ega bo'lgan tabiiy tillardir. Bu boy zahira tarkibida frazemalarning ham alohida o'rni bor. O'zbek frazeologiyasi sohasiga katta hissa qo'shgan tilshunos olim Sh.Rahmatullayev "O'zbek tilining frazeologik lug'ati" ni yaratdi. 1992-yilda qayta ishlangan, to'ldirilgan nashrida to'rt mingdan ortiq frazema kiritilgan. Muallif keltirilgan frazemalarni sinonimi, antonimi, variantlari bilan birga yotirib bergan. Turk frazeologiyasiga munosib hissa qo'shgan olim Ö.Aksoydir. Aksoyning 1984-yilda nashr etilgan "Atasözler ve deyimler sözlüğü" da besh mingdan ortiq frazema jamlangan. Ushbu mualliflarning frazemalarini qiyosiy aspektda o'rganish jarayonida shakl va mazmun jihatdan mos, shaklan qisman, mazmunan mos, shakli butunlay farqli mazmuni mos frazemalarni uchratdik. Shu bilan birga boshqa tilda uchramaydigan, o'ziga xos frazemalar ham borki, bu frazemalardan yolg'iz shu xalq vakillariga foydalanishlari mumkin. Lug'at fondimizga kiritilmagan hududlarda saqlanib qolgan, turli sheva vakillari tomonidan qo'llaniladigan frazemalar ham mavjudki, bu frazemalarni lug'atlarmiz tarkibiga kiritdik, juda katta boy ma'naviy merosni saqlab qolgan bo'lamiz. Shu bilan birga zamon bilan hamnafas, bugungi fan-texnikaning shakllanishi, ijtimoiy hayotning tez sur'atlarda o'sishi natijasida paydo bo'layotgan

neologizm frazemalarimizni ham jamlash bugungi zamon talablaridan biri hisoblanadi. Frazemalarni jamlash bilan birga yosh avlodga ulardan o'rinli foydalanish yo'llarini, nutqimiz go'zalligi va fikrimiz ravshanligida frazemalarning xizmati naqadar beqiyos ekanligini ham tushuntirib borish zarur. Bugun nutqimizda so'zlashuv uslubidagi frazemalarni juda kam qo'llaymiz, natijada bora-bora butunlay unutilib ketadi. Iboralarni, maqollarni ko'proq keksalar nutqida uchratyapmiz. Yoshlar og'zaki va yozma nutqida frazemalardan deyarli foydalanishmaydi. Shevaga oid so'zlarning qo'llanilishi kamayib, unutilib borayotganidek, iboralar ham tarixiylashib, arxaiklashib ketadi. Masalan, turk xalqi tilida "Dokuz ayin çarşambasi bir araya gelmek" (Birçok işlerin yapılması aynı zamana rastlayarak sıkışık bir durum meydana gelmek, ya'ni bir qancha bajarilishi zarur bo'lgan ishlarning bir paytga to'g'ri kelishi) frazemesi qo'llanadi, o'zbek xalqi shevalarida xuddi shu mazmunda "To'qqiz qizning to'lg'og'i bir keldi" iborasi ishlatiladi. Ammo shunday frazemalar borki, o'zbek va turk tillari egalari tomonidan qo'llanib, o'ziga xos tafakkur tarzini namoyon etadi. Bu frazemalarni tarjima qilish qiyinchilik tug'diradi. Bunday frazemalar til egalarning yashab turgan muhiti, joyi, dunyoqarashi va so'z boyligi asosida yuzaga kelgan nodir boyliklardir. **Kavushim ko'chada qolgani yo'q;** "*Žudājam kālīšim jirtilmāgān* (judayam kalishim yirtilmagan) frazemesi-sovchilikka borganda bir so'raganda qizning otanasi rozilik berishganida shu ibora ishlatiladi" [Xolmanova, Z., Nasriyeva, D. 2022: 62]. Bir beti bilan pishmoq-turmushga chiqqan qizni hayot sinovlariga dosh berib yashashga undash uchun ishlatiladi. //Karadeniz'de gemilerin mi battı (Ne düşünüyorsun) öyle derin derin düşünecek ne var?; Ayağına sıcak su mu (şerbet mi) dökelim? "Uzun süredir bize gelmiyordun; nasıl teşekkür edeceğimizi bilemiyoruz" anlamında sitem yollu söylenir. [Çotuksöken: 2004: 116]. Bugun lug'at fondimizni boyitish uchun shu kabi frazemalarni saqlab qolish va iste'molga kiritish zarur. Ayniqsa, yosh avlodning og'zaki va yozma nutqida iboralardan foydalanish juda kam kuzatilmoqda.

Shuning uchun biz yoshlarga ta'lim-tarbiya berish jarayonida, avvalo o'z nutqimizda frazemalardan faol foydalanishimiz va mazmun-mohiyatini anglatishimiz, so'ngra ularga ham ta'sirli nutq tuzish jarayonlarida frazemalardan foydalanishlarini o'rgatishimiz zarur. So'zni so'z birikmasiga, so'z birikmasini turg'un bog'lanmaga aylantrish yo'llarini tushuntirishimiz kerak (keldi-tashrif buyurdi-qadam ranjida qildi/ boqdi-qarab qo'ydiki-ko'z yugurtirdi/ baqirdi-shovqin soldi-boshiga ko'tardi). Millatimizga xos qadriyatlar, urf-odatlar, ayniqsa, o'zligimizning yo'qolib ketmasligi uchun til boyligimizni saqlash qanchalar muhim ekanligini yoshlar ongiga singdirishimiz lozim.

NATIJALAR

O'zbek va turk tillaridagi shakl va mazmun jihatdan bir (Bir yoqadan bosh chiqarmoq - bir yakadan baş çıkarmak; aqlini olmoq- aqlını almak; baxt(i) qora- bahtı kara; bag'ri yonmoq -bağrı yanık; bir yostiqa bosh qo'ymoq- bir yastığa baş koymak; bosh(i)ni og'ritmoq- baş ağrıtmak; eski hammom, eski tos- eski hamam eski tas), shakli qisman farqli, mazmuni bir (Kechani kecha, kunduzni kunduz demay - Geceyi gündüze katmak; bag'rini kabob qilmoq- cığeri kebab olmak; bilgan(i)ni qilmoq- bildiğini okumak; bir oyog'i yerda, bir oyog'i go'rda bo'lmoq- bir ayağı çukurda olmak; bir ko'ylakni burun yirtmoq- bir gömlek fazla eskitmiş olmak; dard tutmoq- ağrısı tutmak; gapni bir joyga qo'ymoq- söz birliği etmek; kun chiqdi [Рахматуллаев, III. 1992:380]- gün doğmak [Aksoy Ö. 1984:575]; bosh urib kelmoq [Rahmatullayev va boshqalar, 2022:95]-baş vurmak), shakli nomuvofiq, mazmunan muvofiq bo'lgan parallel holda qo'llaniluvchi (Ho'kizning qulog'iga tanbur chertmoq - Ayıya kaval çalmak; aytmoqqa oson- dile kolay; baxti kulmoq- yıldızı parlamak; bag'ri tosh- katı yürekli; bet(i) qattiq- alın derisi değil, davul derisi; bir qorindan talashib tushgan- ana baba bir (kardeşler); bir qoshiq suv bilan yutib yuborguday- bir içim su; gapni cho'zmoq- uzun etmek; parvoy(i) falak-umurunda değil), frazemalar bilan bir qatorda bir-birining lug'at fondida uchramaydigan, faqat o'sha til egalari nutqida qo'llaniladigan iboralar ham mavjud. Tarjima murakkab jarayon hisoblanadi, ayniqsa, bu murakkablik frazemalarni tarjima qilish jarayonida kuzatiladi. Turk tilida "Ağlamayan çocuğa meme vermezler" iborasi bor. Biz bu iborani o'zbek tilida "Yig'lamagan bolaga ko'krak tutmaydilar" deb tarjima qilishimiz mumkin. Shu bilan birga Ağlasa anam ağlar, başkası yalan ağlar [Yo'ldoshev, I., Öztürk, T., Öztürk, Y. 1998:43] iborasi sevimli shoirimiz Muhammad Yusufning "Bir mushtipar onam yig'laydi, qolganlari yolg'on yig'laydi" she'rini eslatadi.

Frazemalar ikki yoki undan ortiq so'zdan tashkil topganligi uchun ba'zan ikkinchi bir tilda uning muqobili topilmasligi, yoki tarjimasi iboraga teng kelmasligi mumkin. "...— so'zma-so'z

muvofiglashtirish (word alignment) – eng ideal, ammo eng katta muammo tillardagi leksemalar, frazemalar, so‘zshakllari har doim ham o‘z muqobiliga ega bo‘lavermaydi” [Abjalova, M. 2023].

O‘zbek tilidagi:

Bola bahona — diydor g‘animat; Berdisini aytguncha urib o‘ldirmoq; Boshimni barkash, yelkamni obkash qilib; Burganing ko‘zini ko‘rgan; Boshi (yoki bo‘yi) tuynukdan chiqib ketayotgani yo‘q; Dastasini o‘zidan chiqarmoq; Gapga to‘n kiygizmoq; Iligi baquvvat (*yoki to‘q*); Kavushim ko‘chada qolgani yo‘q; Notavon ko‘ngilga qo‘tir jomashov; Oshig‘i tovva; Pushti ko‘tarmaslik; Palagi toza; Qora po‘stakdan burga qidirmoq (yoki topmoq); Qamishdan bel bog‘lab; Qorin piyoz (ning) po‘sti bo‘ldi; Tup qo‘yib, palak otmoq; Tutantiriq ham bo‘lmaydi; Xo‘roz hamma joyda bir xil qichqiradi; Chap ichakka ham yuq bo‘lmaydi; Mozor bosib kelgan [O‘TIL. V jildlik, 2006-2008].

Turk tilidagi:

Al benden de o kadar; Ayaklı kütüphane; Ayasofya’da dilenip Sultanahmet’te sadaka (zekât) vermek. (Sultanahmette dilenip Ayasofya’da...); Bu kadar kusur kadi kizinda da bulunur; Çarşamba karısı; Çarşamba pazarı; Çıkmaz ayin son çarşambasi; Çorbada tuzu bulunmak; Çöpsüz üzüm; Deniz tutmak (Bir kimseyi); Dokuz ayin çarşambasi bir araya gelmek; Elinin hamuruyla erkek işine karışmak; Eski göz ağrisi; Eski toprak; Felektan bir gün çalmak; Geleceği varsa göreceği de var; Hem suçlu, hem güçlü; Kadınlar hamamına dönmek (Bir yer); Karadeniz’de gemilerin mi battı (Ne düşünüyorsun); Tatlıya bağlamak (Bir işi); Sakalim yok ki sözüm dinlensin; [Aksoy Ö. 1984: 575] Ağzını burnunu çarşamba çanağına çevirmek (veya pazarına); Allah bana, ben de sana; Ayağının tozu ile; Bir fincan kahvenin kirk yıl hatiri vardır; Şahadet şerbetini içmek [Özgenç F. 2005:75]. Açtı ağzını, yumdu gözünü: “Kızgınlık, öfke nedeniyle onur kırıcı sözler söyledi.” anlamında kullanılır. [Çotuksöken: 2004:90] kabi frazemalar borki, bu faqat o‘sha xalq egalari tilidagina qo‘llaniladi.

XULOSA

Qardosh tillarni qiyosiy jihatdan o‘rganish, o‘zbek va turk tilidagi frazemalarni tavsiflash jarayonida bir til oilasiga mansub bo‘lgan ikki tilda yaratilgan frazemalarning fonetik, leksik, grammatik, morfologik jihatdan o‘xshash va farqli tomonlarini kuzatdik. O‘zbek tili va turk tili egalari, garchi qardosh, bir umumiy ildizli tillardan foydalanishsa ham, olam manzarasini lisoniy ongda tasvirlash, dunyoni anglash, voqelikni tafakkurda akslantirish jihatidan o‘zaro farq qiladilar. Tillar o‘rtasidagi farq frazemalar semantikasida ham namoyon bo‘ladi. Tillarning tengsiz xazinasini hisoblangan frazemalar til egalari duniyoqarashi, olamni bilish va idrok etish darajasi, tasvir va tasavvur usullarini namoyon etadi. Shu bois o‘zbek-turk tillari frazemalarining parallel matnlar korpusi shu tillarning kommunikativ, emotsional-ekspressiv, akkumulyativ jihatdan umumiy, shu bilan bir qatorda, o‘ziga xosligini ifodalashda muhim ahamiyatga ega. Elektron korpuslar lingvistik ma’lumotlarni tahlil qilishda zamonaviy kompyuter metodlari va lingvistik tadqiqotlarning umumiy natijasidir. Ayniqsa, o‘zbek tilining maxsus (parallel, ta’limiy, mualliflik) korpuslari tilni turli aspektlarda o‘rganish va statistik jihatdan tadqiqot olib borish imkonini beradi [Abdurahmonova, N. 2021:30]. Tilimizni saqlab qolish uchun milliy korpuslar yaratilmoqda. G.Toirova o‘zbek tili milliy korpusini tuzishning nazariy va amaliy masalalarini tadqiq qilgan. Ishda inson tafakkuri va sun’iy intellektning yutuqlari va kamchiliklari asosli yoritib berilgan. Tilning elektron korpusi-nafaqat tilshunoslar, balki o‘zbek tilidan foydalanuvchi barcha kishilar: turli soha mutaxassislari, olimlar, siyosatchilar, lug‘atshunoslar, tadqiqotchilar uchun foydali, har xil maqsadlarda ishlatilishi mumkin bo‘lgan keng qamrovli universal axborot-qidiruv tizimi ekanligini ta’kidlagan. [Тоирова, Г. 2021:16]. “Frazeologik nuqsonlar og‘zaki va yozma nutqda tez-tez ko‘zga tashlanib turuvchi hodisadir, ularni o‘rganish nutq madaniyati uchun kurashda muhim rol o‘ynaydi” [Йўлдошев Б. 1998:172]. Frazemalar inson duniyoqarashi, fikrlash doirasi, nutq madaniyatini shakllantirishda juda muhim o‘rin tutadi. Frazemalar xalqning o‘tmishi, yashash sharoiti, xalq vakillarining naqadar donoligidan xabar beruvchi birliklar ekan, frazemalar korpusini yaratish, ularni saqlab qolish bugun zamon talablaridan biridir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

Abjalova, M.A. (2023). Parallel korpuslarni yaratish asoslari. “Kompyuter lingvistikasining zamonaviy texnologiyalari - CTCL.2023”.

Abduraxmonova, N.Z. (2021). O'zbek tili elektron korpusining kompyuter modellari. Filol. fan. dok. (DSc) diss. avtoref. Toshkent.

Aksoy, Ö. (1984). Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü, 2. Deyimler Sözlüğü. Ankara: Türk dil kurumu.

Çotuksöken, Y. (2004). Türkçe Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü. İstanbul: Toroslu Kitaplığı.

Dadaboyev, X., Xolmanova, Z. (2015). Turkiy tillarning qiyosiy-tarixiy grammatikasi. Toshkent: Tafakkur bo'stoni.

Özgenç, F. (2005). Türkçe'de Deyimler. İstanbul: Akvaryum.

Ўзбек тилининг изоҳли луғати. V жилдлик. (2006-2008). Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси.

Mirziyoyev Sh.M. “Davlat tili taraqqiyotini boshqa millat vakillarining tili va madaniyatini rivojlantirish bilan bog'liq holda ko'ramiz”. –Toshkent, 21-oktabr 2023 y.

Раҳматуллаев, Ш. (1966). Ўзбек фразеологиясининг баъзи масалалари. Тошкент: Фан.

Раҳматуллаев, Ш. (1992). Ўзбек тилининг фразеологик луғати. Тошкент: Қомуслар бош таҳририяти.

Rahmatullayev va boshqalar. (2022). O'zbek tilining frazeologik lug'ati. Toshkent: G'afur G'ulom.

Тоирова, Г.И. (2021). Ўзбек тили миллий корпусини яратишнинг назарий ва амалий масалалари. Филол. фан. док. (DSc) дисс. автореф. Бухоро.

Yo'ldoshev, I., Öztürk, T., Öztürk, Y. (1998). Özbek-Türk Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü. Taşkent.

Йўлдошев, Б. (1998). Фразеологик услубият асослари. Самарқанд: СамДУ.

Xolmanova, Z., Nasriyeva, D. (2022). O'zbek shevalaridagi lakunar birliklar lug'ati. Toshkent: Bookmany print.

GAZETE SÖYLEMİNDE DÖNÜŞTÜRÜLMÜŞ EMSAL METİNLER

Anar NURLANOVNA NURBAEVA

Alikhan Bokeikhan Üniversitesi, Kazakistan Cumhuriyeti, Semey,

*e-posta: Nurbaeva.1986@bk.ru

ÖZET

Makale, gazete söylemindeki dönüştürülmüş emsal metinleri inceledi. Gazete söyleminde yer alan emsal metinler çeşitli değişimlere uğrayabilmektedir. Dönüştürülen emsal metinler, bir gazete konusunu pragmatik olarak çekici hale getirir, böyle bir konu duygusal bir etki yaratır, takdiri ifade eder ve okuyucuyla iletişimi artırır. Makalede gazete söyleminde dönüşen emsal metinler dilsel, kültürel ve pragmatik açılarından incelenmekte ve örneklerle desteklenmektedir.

Makale genelleme, sistemleştirme ve söylem analizi yöntemlerini kullanıyor. Makalede ulaşılan sonuçlar dildeki emsal olguların dilsel-kültürel ve pragmatik açıdan incelenmesinde kullanılabilir.

Anahtar Sözcükler: emsal olgu, emsal metin, gazete söylemi, dil-kültüroloji, pragmatik.

TRANSFORMED PRECEDENT TEXTS IN NEWSPAPER DISCOURSE

ABSTRACT

The article considered transformed precedent texts in newspaper discourse. The precedent texts that serve in newspaper discourse can undergo various changes. Transformed precedent texts make a newspaper topic pragmatically attractive, such a topic has an emotional impact, expresses appreciation and increases communication with the reader. The article examines transformed precedent texts in newspaper discourse in linguistic, cultural and pragmatic aspects and is supported by examples.

The article uses methods of generalization, systematization, and discursive analysis. The conclusions reached in the article can be used in the research of precedent phenomena in language in the linguistic, cultural and pragmatic aspects.

Keywords: precedent phenomenon, precedent text, newspaper discourse, linguoculturology, pragmatics.

ГАЗЕТ ДИСКУРСЫНДАҒЫ ТРАНСФОРМАЛАНҒАН ПРЕЦЕДЕНТТІ МӘТІНДЕР

АҢДАТПА

Мақалада газет дискурсындағы трансформацияланған прецеденттік мәтіндер қарастырылды. Газет дискурсында қызмет ететін прецеденттік мәтіндер әртүрлі өзгерістерге ұшырауы мүмкін. Трансформацияланған прецеденттік мәтіндер газет тақырыбын прагматикалық тұрғыдан тартымды етеді, мұндай тақырып эмоционалды әсерге ие, бағалауды білдіреді және оқырманмен байланысты арттырады. Мақалада газет дискурсындағы трансформацияланған прецеденттік мәтіндер лингвомәдени және прагматикалық аспектіде қарастырылып, мысалдар арқылы дәйектелген.

Мақалада жинақтау, жүйелеу, дискурстық талдау әдістері қолданылған. Мақалада қол жеткізілген тұжырымдарды тілдегі прецеденттік құбылыстарды лингвомәдени және прагматикалық аспектіде зерттеулерде қолдануға болады.

Кілт сөздер: прецеденттік құбылыс, прецедентті мәтін, газет дискурсы, лингвомәдениеттану, прагматика.

Basının dili, dilin gelişiminin kaynağıdır, yeni kavramların aktarılması, kullanım mümkün olduğunca dilimizin potansiyelini artırır ve zenginleştirir. Basının dili - dilin büyüme, refah, gelişme eğilimlerinin net bir yansıması olabilir, dilde meydana gelen, toplumdaki sosyal, kültürel, politik değişikliklerin eşlik ettiği herhangi bir değişiklik, olumlu güncelleme veya durgunluklar, her gün aktif

olarak iletilen basın sayfalarına canlı bir şekilde yansıtılır. Aynı zamanda, genel olarak medyanın sorumluluğu muazzamdır. Dili kullanma potansiyelini arttırmaya yönelik azami yaklaşımla büyük önem taşımaktadır. Gazetecilik tarzının Kazak ulusal yazılı edebi dilinin gelişimindeki öncü yerine dikkat çeken Akademisyen R. Syzdyk, "Kuşkusuz, bu gün gazeteciliğin, kitle iletişim araçlarının – basın, radyo ve televizyonun - dil pratiğinde rolünün arttığı kabul edilmelidir" (Syzdyk R., 1986: 23). Basın dilinin çok yönlü bir yönde incelenmesi, modern dilbilimin yönlerinden biridir. Dilbilimle ilgili olan "dil yoluyla insan bilisi" ilkesine uygun olarak, şu anda gazete söylemi çalışma konusu ve yeni yönler haline geliyor. Bugün kitle iletişim araçlarının ve gazetecilik söyleminin dilini inceleme arzusu yeni bir niteliğe yükseldi. Bu, karşılaştırmalı tarihsel ve sistem-yapısal dilbilimin yerini alan yeni bir antropolojik paradigma yönünde mümkün oldu. Bu nedenle, gazete söylemi de dahil olmak üzere medyanın dilini dilbilimsel ve kültürel açıdan incelemek, onu nüfusun kültürünü yansıtan ana gösterge olarak belirlemek önemlidir. Gazetecilik söyleminin dilsel ve kültürel doğası da birçok bilim insanının çalışma konusu olmuştur. Kazak dilbiliminde bu konu bilim adamları tarafından fark edildi. S. İmanberdieva, logoeπισtemlerin medyadaki iletimini inceler (İmanberdiev, 2009: 98). B. Momynova gazete dilinde değerlendirici kelime bilgisi (Momynova, 1998: 87), S. Aubakirova, karşılaştırmalı pragmatik ve dilbilimsel araştırmalara gazetecilik söylemine yatırım yapmaktadır (Aubakirova, 2010: 97). Ve yabancı bilim adamları, emsal metnin ve emsal koşulların daha geniş kavramlar olduğuna inanmaktadır (Nazarova, 2015: 23). I.V. Zakharenko, emsal birimlerin dil yapısında belirli bir yere sahip olduğunu, konuşma faaliyetinde gerçekleştiğini ve kendilerini yalnızca bireysel değil, aynı zamanda dünyanın kolektif imgelerinin özelliklerinde de gösterdiğini savunuyor (Zakharenko, 2017: 118).

Son zamanlarda yaygın olan konuşmanın en alakalı ifade aracı, dilde zaten var olan ifadeleri ve emsal metinleri kasıtlı olarak çarpıtarak ve yeniden yorumlayarak yeni cümle ve cümlelerin oluşturulmasıdır. Böyle bir dönüşüme uğrayan emsal metinler, belirli bir dilin anadili konuşanlar arasında güçlü çağrışımlar uyandırır ve bu, insan ilişkilerinde sıklıkla kullanılır. Toplu ifadelerin dönüştürülmesine ve gözden geçirilmesine dayanan bir dil oyunu, anadili konuşanların dil algısını yeniden üretmek için tasarlanmıştır. Dilde uzun süre kalmanın bir sonucu olarak, bazı ifadeler ifadelerini ve imgelerini kaybeder. Bu tür deyimse birimlerin görüntülerini etkinleştirmenin yollarından biri, dönüşümsel kullanımlarıdır.

Emsal olgusu yalnızca metin için değil aynı zamanda isimler, tarihsel koşullar ve deyimler için de geçerlidir. Bir takım emsal olgular emsal bir metni, emsal bir beyanı, emsal bir durumu, emsal isimleri oluşturur. Dil ve kültür sistemi içerisinde tanımlanan Kazak dilindeki emsal birimler, eski çağlardan beri etnik bilgileri aktaran tarihi, kültürel ve manevi bir sosyal olgudur. Bu sistemde yer alan emsal birimlere göre nüfusun etnokültürel ve tarihi gerçekliğine ilişkin çeşitli bilgiler yansıtılmaktadır. Toplumsal yapı, politik bir sistem olsun, kitle iletişim araçlarının rolü, gelişim tarihinde çok önemlidir. Sosyo-politik ve kültürel hayatımızda meydana gelen değişimler dil üzerinden basına yansıyor. Medyadaki gazete metinleri özellikle etkileyici, amaca yönelik olarak genişletilmiş bir grubu temsil ettiğinden, emsal birimler gazete dilinde benzersiz kullanım özelliklerine ve dilsel karaktere sahiptir. Dilsel bir kişiliğin konuşma kültürünün derecesini, genel halk için ortak bir gazete metni, gazetecilik söylemi aracılığıyla değerlendirmek mümkündür.

Kazak dilbiliminde toplumun aynası olan, kültürel açıdan önemli bir isim olarak algılanan ve son yıllarda çalışma konusu haline gelen kitle iletişim araçları dilinde bir dizi emsal birimin incelenmesi, dilin kültürle sürekliliğinden, nüfusun bilgi yönünden, dil, dilbilimsel ve kültürel araştırmanın önemi yoluyla ilerlemektedir.

Medya dilinde emsal isimlerin kaynakları iki ana gruba ayrılabilir. 1. Toplumda sosyal alan: eğitim, spor, ekonomi

2. Sanat alanı: edebiyat, sinema, tiyatro vb.

Araştırmacılar gazetelerde bulunan emsal isimleri aşağıdaki gruplara ayırıyor:

1. Ünlülerin isimleri, tarihi figürler. Emsal adı tanımlayıcı bir işaret olarak kullanılır. Örneğin: Cengiz Han, Abylay, Akan Seri, vb.

2. Emsal şiir isimleri sanat eserlerinin isimleridir. Bu tür eserlerin adlarını kullanarak belirlenen temaların sıklıkla bulunduğu dikkat edilmelidir. Bu grup şarkıların ve filmlerin adlarını içerir.

3. Tarihsel olayların geçmişinin yeri, coğrafi isimler, yani emsal yer adları.

4. Eserin kahramanlarının isimleri, bu isimler klasik eserlerden, halk folklorundan alınmıştır: Kulager, Tayburyl, Baishubar, vb.

5. Ülke tarihindeki sosyal grupla ilgili önemli olayların adı, emsal kronikler: Aralık, Ocak vb. Olay. (Karimova, 2023: 109).

Gazete metinleri özellikle etkileyici, amaca yönelik olarak genişletilmiş bir grubu temsil ettiğinden, emsal birimler gazete dilinde kullanım özellikleri ve dilbilimsel nitelikte farklılık gösterir.

Emsal birimlerin temel özelliği, kültürel açıdan önemli bir birim olarak farklılaşabilme yeteneğidir. Bu nedenle gazetecilik söyleminde nasıl farklılaştığını, farklı şekillerde nasıl harcandığını, bir ulusu çok yönlü bir yönden nasıl temsil edebileceğini incelemek, bir ulusu dil yoluyla tanımanın bir başka kilit anahtarı olabilir. Okuyucu gazete metninin konusunu öğrenir öğrenmez içeriği çizer Bir gazetenin metni genellikle yazarın materyalin, alıntılarının ve verilerin içeriğine ilişkin öznel değerlendirmesinden oluşur. Metnin içeriği nedeniyle metnin dili iletişimin çok önemli bir bileşenidir. Dilin saflığı, doğruluğu ve netliği gazete dilinin temel gereksinimleridir. Ayrıca, gazete iletişimi yalnızca okuyucuya bilgi vermeyi değil, aynı zamanda muhatap üzerinde bilişsel, duygusal bir etkiyi de içerir. Emsal birlik, okuyucuyu sosyal bir toplumun kültürüne uyarlayan dilimizde var olan bir olgudur. Pragmatik doğası vurgulanır, uygulama bulur ve şu anda medyada doğrulanmaktadır, bu da özel bir iletişimsel kaliteye işaret etmektedir. Günümüz döneminin sosyal ve manevi çıkarlarına uygun olarak Kazak gazetesinin dilinde emsal isimler aktif olarak kullanılmaktadır. Bir gazete metninin en önemli parçası olan makale başlıklarında emsal birimlerin sıklıkla kullanılması, habercilik, etki, dikkat vb. Gibi gazete söyleminin temel işlevlerinin uygulanmasında da vazgeçilmez bir araç olabilir. Emsal bir isim olarak, bu konunun faaliyetlerini Gazete dilinde ayırt etmek mümkündür:

- Okuyucunun dikkatini çeker, yayın sayfasındaki materyali seçmenize izin verir.
- Bazen başarılı bir şekilde kullanılan bir konu aracılığıyla bile bilgilendirici bir işlev gerçekleştirir, okuyucu makalenin içeriğini tam olarak anlar.
- Okuyucunun arka plan bilgisini ekler ve okuyucunun kendisini iletişim kurmaya yönlendirir.
- İlgi uyandırır ve okuyucuyu düşünmeye dahil eder.
- Propaganda aracı olarak kullanılır. Emsal birlik alıntısını bir konu olarak vurgulamak için, okuyucunun dikkatini çekmek, onun (okuyucunun) makalenin yazarı ile iletişimsel bağlantısını güçlendirmek için kullanılır. Aynı zamanda, emsal birim (metin), yazarın metnine beceriklilik, nakit etkisi veren tırnak işaretleri olmadan birleştirilebilir. Ayrıca yazarın emsal birimleri sadece açık bilgisi açısından kullanması, okuyucuyu genel bilgiyle saymaması, onun (okuyucunun) metni kavramasını, yorum yapmasını engeller.

Y. N.Karaulov'a göre, emsal metinler şunları içerir: "bir kişi için bilişsel ve duygusal öneme sahip metinler; Bir kişinin etrafındaki herkese yaygın olarak tanındık, dilsel bir kişiliğin söyleminde defalarca kullanılan metinler" [8]. Kazak araştırmacı G. K. İhsangalieva, emsal metinleri nicel, nitel ve karma metinlere dönüştürme yollarını ayırıyor. İlk formda, emsal metnin yapısındaki bir cümle başka kelimelerle değiştirilir veya içine başka bir kelime eklenir. İkinci yaklaşıma göre, bir emsal metindeki bütün bir kelime değil, bir kısmı, yani biçim veya tek bir harftir, karışık bir yaklaşımda bu teknikler dönüşümlü olarak kullanılır (İhsangaliyeva, 2000: 154) .

Okuyucuya zaten aşina olan metinlerden çıkarılan ve değişiklik veya değişiklik yapılmadan (dönüşümler) kullanılan alıntılar, anlattıkları olayın bir tür değerlendirmesini yaparak metinde belirli bir alt metin anlamı yaratır. Edebi eserlerden metinler özellikle modern Kazak gazetelerinde sıklıkla kullanılmaktadır.

Örneğin, "Çeteyi takip eden Hamitler nerede"? (Egemen Kazakistan, 03/26/04) (S. Seyfullin'in "Çeteyi kovalayan Hamit" hikayesinden).

"Fiyat, nereye gidiyorsun? < «...Ayagoz nereye gideceksin?», Buhar zhyrau> (Alma Muhamedzhanova, Aikyn, No.82, 13.05.2010), vb.

Verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere gazete metnindeki konular çoğunlukla kurgudan dönüştürülmüştür. Okuyucu tarafından zaten bilinenleri değiştirmek, tanıdık, beklenmedik, öngörülemeyen fenomenler pragmatik bir etki yaratır ve gazete metninin algı yoğunluğunu artırır.

Atasözünün sözlü edebi modelinin ana türü, bilim adamları tarafından emsal fenomenlerin emsal ifade türüne atfedilir. Bugün, kelimelerin cesetleri olan atasözleri ve sözler genellikle metnin başlıkları olarak basında yer almaktadır, çünkü atasözü doksan sözlü kelime vermektedir. Bir gazeteci için konunun özlü olması ve çok sayıda ayrıntı içermesi de çok önemlidir. Çoğu zaman gazete manşetleri atasözleri içerir:

«Tärbie – talbesikten..» (Aisa Hamzeüly, A.T. №24 24-30 mausym, 2010j); «Keñesip pışken ton kelte bolmas» (Qainar Däuken, A.T. №37, 16-22 qyrküiek, 2010j); «Bolar eldiñ balasy..» (Qanşaiym Baidäuletova, Aiqyn, №67, 20.04.2010); «Apat aityp kelmeidi» (Erkin Qaladan, Aiqyn, №59, 08.04.2010); «Bayağy jartas – bir jartas» (Oñdaş Janbyrbaev, A.T., №5, 4-10 aqpan, 2010j)

Emsal (Latince – praecedent) terimi, yaşamda daha önce ve daha sonra meydana gelen bir durumun (olayın) örneği veya ipucu olan bir durumu ifade eden bir kavramdır. Muhatap gazetesinin metninin yazarının muhatap okuyucuya ana görevlerinden biri duyguları uyandırmak ve halk bilincini etkilemektir. Bilimsel dilde buna pragmatik bir konum denir. Muhatabın okuyucunun bilincini etkileme faaliyeti bilim adamları tarafından 3 olarak kabul edilir: bilgilendirici; olgusal (okuyucunun dikkatini çekmek), manipülatif konum (tutum oluşturmak). Emsal durum, belirli bir toplumun tarihinde yer alan, nesiller için örnek olan ve öğretici bir eğilime sahip olan bir durumdur. Emsal bir metin, tamamlanmış zihinsel ve konuşma aktivitesinin sonucudur. Böyle bir metin aynı zamanda bir efsanenin, şiirin, edebi eserin vb. Sözlerinin örneklerini de içerir. Emsal birimlerin temel özelliği olan dilsel yapı, kültürel açıdan önemli bir birim olarak farklılaşabilme yeteneğidir. Gazetecilik söylemindeki çeşitliliği ve çeşitliliğinin incelenmesi, milleti temsil edebilecek çok yönlü bir temelde aktarılması, milletin dil yoluyla tanınmasının bir başka kilit anahtarı olabileceğinin garantisidir. Bu nedenle, özetlemek gerekirse, aşağıdaki özetleri yapabilirsiniz: - Kültürel bilgi öneminin baskın olduğu özel bir ulusal, anlamlı karaktere sahip emsal birimler, belirli bir dilsel ve kültürel topluluğun anısına korunur ve bilişsel fonda yer alır. - Başka bir topluluk için kültürlerarası iletişimde emsal birimlerin önemli işlevi nedeniyle, medya dilindeki emsal birimler, nüfusu temsil edebilecek ana mekanizma olarak düşünülebilir. - Bir emsal birimi dinledikten veya okuduktan sonra, kişi bilgisinde alınan bilgileri işler, genelleştirir, analiz eder, ilişkisel zinciri belirler ve sembolik anlamı ayırt eder. Dilsel bir kişiliğin bilişsel temelindeki bu eğilime dilbilimbilimde kültürel yorumlama denir. - Emsal isimlerin gazete dilinde kullanılmasının tüm özellikleri, emsal isimlerin kullanımı için vazgeçilmez bir araçtır.

KAYNAKLAR

Aubakirova S.S. Pragmalingvisticheskiy i lingvokul'turologicheskiy analiz diskursa pressy (na materiale amerikanskoj gazety «The New York Times»): avtoreferat dissertacii kand. filol. nauk (10.02.22) [Pragmalinguistic and linguoculturological analysis of the discourse of the press (on the material of the American newspaper «The New York Times»): abstract of the dissertation of Cand. philol. Sciences (10.02.22)] (Almaty, 2010, 157 p.).

Ihsangalieva G. K. Functional and pragmatic analysis of newspaper headlines (based on the material of Kazakhstani newspapers and TV programs): Diss. ... candidate of Philological Sciences. –Almaty, 2000. –154 p.

Imanberdieva S. Bykaralyk akparat kyraldarynda kezdesetin logoepistemalardyn transformaciyanuy (gazet materialdary bojnsha) [Transformation of logoepistememes found in mass media (according to newspaper materials)] // «S.Amanzholov zhane kazirgi kazak filologiyasynyn ozekti maseleleri» konferenciya materialdary [Materials of the conference "S. Amanzholov and actual problems of modern Kazakh philology"] (Almaty, 2009).

Karaulov Yu.N. Semantic gestalt of the associative field and images of consciousness // Language consciousness. Contents and operation. – M., 2000. P. 107-109.

Karimova B.Zh. , Zhumagulova A.M., Albatyr I. Use of Precedent Units in the Subject of the Newspaper// Bulletin of the Eurasian National University named after L.N. Gumilyov. Series Journalism BULLETIN of L.N. Gumilyov Eurasian National University. Journalism Series No. 1(142) 2023 109

Momynova B. Gazet leksikasy (zhyyesi men kyrylymy) [Newspaper vocabulary (system and structure)] (Sanat, Almaty, 1998, 249 p.).

Nazarova R.Z., Zolotarev M.V. Precedent phenomena: problems of definition and classification of precedent phenomena, News of Saratov University. "Philology", "Journalism" Series, 15(2), 17–23 (2015).

Syzdyk R. Bugini korkem proza tili zhane adebi norma (sajkestik pen alshaktyktar) [Today's artistic prose language and literary norm (congruences and differences)], Oner aldy – kyzyl til. Makalalar zhinagy [Eloquence is the height of art. Collection of articles] (Zhazushy, Almaty, 1986, 267 p.).

Zaharenko I.V., Krasnyh V.V. Nekotorye osobennosti funkcionirovaniya precedentnyh vyskazyvanij [Some features of the functioning of case statements], Vestnik Moskovskogo universiteta, Seriya 9: Filologiya [Bulletin of the Moscow University. Series 9: Philology], 4, 106–118, (2017).

CEDİTÇİLERİN DİL ANLAYIŞI VE GÜNÜMÜZ İMLA PROBLEMLERİ

Rohila RUZMANOVA

Doç. Dr. Semerkand Devlet Üniversitesi
Türkoloji Araştırmalar Enstitüsü Müdürü

ÖZET

Bu makalede Özbek sahası Cedit aydınlarının dil konusundaki tutumları, dilin gelişimi ve korunması hususundaki hassasiyetleri, ileri sürülen görüşlerin günümüzde de güncelliğini yitirmediği vurgulanmıştır. Ceditçi aydınlarımız her milletin dünyadaki varlığını gösteren temel unsurların dil ve edebiyat olduğuna dikkat çekmişlerdir. Dil bir milletin varlığının en önemli göstergelerinden biridir. Bu bağlamda Ceditçi aydınlarımız Abdurrauf Fıtrat ve Abdullah Avloni dilimiz ile ilgili çeşitli konularda kaygılarını ve görüşlerini dile getirmişlerdir. Dünyanın en zengin dillerinden biri olan Türk dilinin Arapça ve Farsçanın baskısına maruz kalmasından ötürü, sadece Türk dünyasında değil tüm dünyaca tanınan İbni Sina, Farâbî, Celâlettin Rûmî gibi aydınlarımız da eserlerini Türkçe yazmadıklarından pişmanlık duymuşlardır. Dolayısıyla dilimiz binlerce yıldır Arapça ve Farsçanın baskısı altında olmasına rağmen hâlâ hayattadır ve bu baskılardan kurtulup kurtulamayacağı konusunda endişe duyulmaktadır. Münnevverlerimiz haklıydı, çünkü dilimizin yüzyıllardır Arapça ve Farsçanın baskısı altında kaldığı bir hakikattir.

Dilin saflığı ve gelişimi için mücadele etmek her çağın gerekliliğidir. Dil tarihimize bakıldığında pek çok dille etkileşimin olduğu ve bazı baskılara maruz kaldığı söylenebilir. Önce Arapça ve Farsça, ardından Rusçanın etkisine açık hâle gelen Türk dili, günümüzde ise belli bir düzeyde batı kökenli dillerin baskısıyla karşı karşıyadır. Bugün ülkemizde Özbek diline özel bir önem verilmektedir. “Devlet Dili Hakkında” çıkarılan kanunun kabul edilmesi, ana dilimizin devlet dili statüsünde uluslararası iletişim dili ve resmi yazışma dili düzeyinde kullanılmasına ivme kazandırmıştır. Geçtiğimiz çeyrek asırda bu kanunun uygulanmasına yönelik pek çok adım atıldığını belirtmek durumundayız. Ülkemizin ve insanımızın hayatında önemli bir yeri olan dil ve imlâ meselesi, bunların uygulanması konusunda bir takım kararlar, kararnameler, konseptler ve programlar kabul edilmiştir. Ancak bu kararları tam olarak hayata geçirmek için devlet dilini öğretmek, millî bir bilinç inşa etmek ve belgeleri ihtiyatla korumak gerekir. Bunun için öncelikle ıslah edilmiş, kâmil bir Özbek alfabesini oluşturmak gerekiyor. Ne yazık ki otuz yılı aşkın süredir alfabenin ıslahı konusunda kesin bir karar alınmadı. Yeni alfabe ve muhtevası, uzmanlar tarafından geniş çapta tartışıldı, çeşitli görüş ve önerilerde bulunuldu. Bu konulardaki görüşlerimizi yazımızda belirtmeye çalıştık.

Anahtar sözcükler: Ceditçilik, dil, alfabe, imla.

LANGUAGE UNDERSTANDING OF JEDIDISTS AND TODAY’S SPELLING PROBLEMS

ABSTRACT

In this article, it is emphasized that the attitudes of the Cedit intellectuals of the Uzbek field towards language, their sensitivity towards the development and preservation of the language, and that the opinions put forward are still up-to-date today. Our Jadidist intellectuals pointed out that language and literature are the basic elements that show the existence of every nation in the world. Language is one of the most important indicators of the existence of a nation. In this context, our Jadidist intellectuals Abdurrauf Fıtrat and Abdullah Avloni expressed their concerns and opinions on various issues related to our language. Because the Turkish language, one of the richest languages in the world, was subjected to the pressure of Arabic and Persian, our intellectuals such as Ibn Sina, Farabi, Celaleddin Rumi, who are known not only in the Turkish world but all over the world, regretted not writing their works in Turkish. Therefore, although our language has been under pressure from Arabic and Persian for thousands of years, it is still alive and there are concerns about whether it can be freed from these pressures. Our intellectuals were right, because it is a fact that our language has been under the pressure of Arabic and Persian for centuries.

Struggling for the purity and development of the language is a necessity of every age. When we look at our language history, it can be said that there has been interaction with many languages and that we have been exposed to some pressures. The Turkish language, which became open to the influence of Arabic and Persian first, and then Russian, is now facing a certain level of pressure from languages of western origin. Today, special importance is given to the Uzbek language in our country. The adoption of the law “About the State Language”

has accelerated the use of our native language as the state language, the language of international communication and the language of official correspondence. We have to state that many steps have been taken towards the implementation of this law in the last quarter century. A number of decisions, decrees, concepts and programs have been adopted regarding the language and spelling issue, which has an important place in the life of our country and our people, and their implementation. However, in order to fully implement these decisions, it is necessary to teach the state language, build a national consciousness and preserve documents carefully. For this, it is first necessary to create a reformed and perfect Uzbek alphabet. Unfortunately, no definitive decision has been made on the reform of the alphabet for more than thirty years. The new alphabet and its content were widely discussed by experts, and various opinions and suggestions were made. We tried to express our opinions on these issues in our article.

Keywords: Jadidism, language, alphabet, spelling.

JADIDCHILARNING TIL MASALASIDAGI QARASHLARI VA HOZIRGI KUNDA IMLO MUAMMOLARI

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada jadid bobolarimizning til masalasidagi qarashlari, uni rivojlantirish, saqlab qolish haqida qaygʻurib, bildirgan mulohazalari hamda ular koʻtargan masalalar bugungi kun uchun ham nihoyatda dolzarbligi yoritiladi. Maʼrifatparvar jadidlarimiz har bir millatning dunyoda borligini koʻrsatadigan oʻyinayi hayoti til va adabiyoti ekanligini taʼkidlashgan. Til millatning eng muhim mavjudlik belgilaridan biridir. Jadid bobolarimiz Abdurauf Fitrat, Abdulla Avloniyilar tilimiz haqida bir necha masalalarda qaygʻurib fikr bildiradilar. Dunyoning eng boy tillaridan biri boʻlgan turk tiliga arab va fors tilining bosimi, mashhur olimlarimiz Ibn Sino, Farobiy, Jaloliddin Rumiylar faqatgina turk dunyosining emas, balki butun dunyoga mashhur insonlar ekanligi, ammo asarlarini turk tilida yaratmaganliklaridan nadomatlar chekishadi. Ming yillardir tilimiz arab va fors tillari bosimi ostidadir, ammo yanada yashab kelmoqda, bu bosimlardan qutula oladimi, yoʻqmi degan xavotirda kuyunadilar.

Maʼrifatparvar jadidlarimiz, haqli edilar, chunki, tilimiz necha asrlar davomida arab va fors tili bosimida boʻlganligi ayni haqiqatdir. Til sofligi va rivoji uchun kurashish har bir davr ehtiyojidir. Tilimiz tarixiga nazar tashlasak, juda koʻp tillar bosimi ostida qolganligi maʼlumdir. Avvaliga arab, fors tillari, keyin esa rus tili va hozirgi kunda ham bu kabi xorijiy tillar bosimi maʼlum maʼnoda davom etmoqda.

Yurtimizda bugunki kunda oʻzbek tiliga alohida eʼtibor qaratilmoqda. “Davlat tili haqida”gi qonun qabul qilinishi, ona tilimizning davlat miqyosida qoʻllanilishi, millatlararo muomala tili, hujjatlar tili darajasiga koʻtarilishiga turtki boʻldi. Ushbu qonunni amalga tatbiq etish borasida oʻtgan chorak asrdan koʻproq vaqt oraligʻida bir qator ishlar qilinganligini inkor etib boʻlmaydi. Mamlakatimiz va xalqimiz hayotida muhim boʻlgan til va imlo masalasi, ularni amalga tatbiq etish boʻyicha qator qarorlar, farmonlar, konsepsiyalar, dasturlar qabul qilingan. Faqatgina, mazkur qonunlar ijrosini toʻla taʼminlash uchun davlat tilini oʻrgatish, oʻqitish, hujjatlarni savodxonlik bilan yuritish kerak. Buning uchun esa, avvalo, mukammal, yagona oʻzbek alifbosini yaratish lozim. Afsuski, oʻttiz yildan oshiq vaqt davomida alifboni joriy etish borasida qatʼiy qaror qilinganicha yoʻq. Yangi alifbo va uning tarkibi mutaxassislar tomonidan keng muhokama qilindi, turli mulohaza va tavsiyalar berildi. Maqolamizda ushbu masalalar yuzasidan oʻz mulohazalarimizni bildirishga harakat qildik.

Aydin Cedidlerimizden **Abdullah Avloni**, *Her milletin dünyada varlığını gösteren aynayı hayatı dil ve edebiyattır. Milli dili kaybetmek milletin ruhunu kaybetmek demektir* diyor. Aslında bugün dünyada pek çok milletin kendi ana dili vardır ve kendi milli dili olmayan milletlerin sayısı da her geçen gün artmaktadır. Burada Türk halklarının, özellikle de Özbek halkının çok eski çağlardan beri kendilerine ait dilleri, kültürleri ve devletleri vardır. Özbek dilinin tarihine baktığımızda her dönemde dilin gelişmesi için canlarını yakan milliyetçi aydınların bulunduğunu, milletin ve dilin gelişmesi için birçok fedakarlık yaptıklarını görebiliriz. **Abdūrāuf Fıtrat** da böyle milliyetçi bir aydındır. **Abdurauf Fitrat**, ülkenin okuryazarlığı ve kalkınması için bir dizi pratik çalışma yürütüyor. Ve dil konusunda: *Bizim çok zengin ve güzel bir dilimiz var, bu dilde ifade edilemeyecek hiçbir düşünce, duygu, hal yoktur. Nitekim Özbek dili, kelime hazinesinin zenginliği, müzikalitesi, ezgiselliği, kelime birleştirme kolaylığı, atasözleri ve deyimlerin çokluğu, sözlerinin zenginliği ile diğer dillerden ayrılmaktadır. Bu anlamda*

zengin ve köklü bir tarihe sahip olan dilimizi ve paha biçilmez eserlerini gelecek nesillere özenle korumak her birimizin görevidir- diyor.

Ayrıca dilin durumu hakkında **Abdür-rauf Fıtrat**:

Dünyanın en zengin ve en mutsuz dili hangi dildir? Biliyor musunuz? Türkçe. Şair olmak istemiyorum, sözün gerçeği bu. Dünyanın en zengin dili Türkçedir, en sefil dili ise (1) yine Türkçedir. diyor ve Türkçede kelime çokluğu var mı? sorusunu cevaplamaya çalışır: Bu kelimenin birkaç yüz yıl önce ortaya çıktığı ve cevabını Nevai'nin "Muhâkemetü'l-Lugateyn" kitabından aldığı söylenmektedir. Nevai'nin kitabı Türk dilinin zenginliğini ifade eder. Nevai tek başına "**ağlamak**" (*ingramoq, singramoq, inchkirmek, yig'lamoq, yig'lamsinmoq, o'kirmek, siqtamoq*) (..) kelimesinin türlerini belirten pek çok Türkçe kelime yazıyor. İşte bir olayın yedi türü vardır ve aralarında ince farklar olabilir. Bu Türkçede alışılmadık bir durum değil. Arapça **kalp** yerinde Türkçe **yürek** ile **gönül** var. Arapça **sadr** için Türkçe **göğüs** ile **gönül** var. Türkçe sözlük yazmak istediğimde Türkçenin kelime hazinesi hakkında daha fazla yazamıyorum diyor. Türkçe "**ilm**" (**bilgi**) kelimesinden türetilen kelimeleri gösterir: "*bil, bilar, bilajak, bilg'usi, bilgay, bilsa, bilsachi, bilay, bildi, bilibdir, bilgan, bila boshladi, bila yozdi, bila oldi, bila turdi, bila berdi, bilib, bilgach, bilgali, bilmak, bilish, biluv, bilmov, bilim, bilgi, bilik, bilgili, bilguchi, bilmakchi, bilgur, bilmagay, bilmagan, bilmay, bilimsiz, bilmas, bilmaslik.*"

İşte tek fiillerden 13 fiil ve bileşik fiillerden 6 fiil. Bileşik fiillerin her birinin bir komutu, olması (5), durum, gelecek (6), durum, motivasyonu vardır (7). $13 \times 6 = 78$ olur. Bunlara uft (8), zaman, ettiren fiiller eklenirse 81 olur. İsim (9) ve 18 yazılı sıfatın eklenmesiyle 99 kelime elde edilir. Bu 99'da hepsi (10) kelimesi bir emirdir (yani bil kelimesidir). Yani Türkçede tek kökten 98 kelime elde edilebilmektedir.

Arap, Fars, Rus, Alman ve Fransız dillerinden herhangi birinin sarf (11) kitaplarını ele alırsak, birden fazla kelimenin bir kelime oluşturacak şekilde yazıldığını, ardından dört veya beş kelimenin fazla (istisnai) olarak belirtildiğini görürüz.

Dilimizin zenginliği ve bütünlüğü belli oldu da, Şimdi bu kelimeyi Türkçe sefalet haline çevireceğim. Türkçe zenginliği ve bütünlüğüyle felaketlerden kurtulamadı.

Dünyanın en zengin dili olan Türkçe Arap ve Farsça kelimelerin baskısına uğramıştır. Dünyanın en büyük hekimi olgan İbni Sina türktür İkinci Arastu adlı Farabi Türk'tür. Arapça'yı sonsuza kadar yaşatacak olan Cevhari bir Türk'tür (15). "Vahdet-i Vücut" felsefesinin imamlarından biri olan Celaleddin Rumi, Türk'tür. Fars edebiyatının peygamberlerinden biri olan Nizami Türk'tür. Burada isimleri yazılanlar sadece Türkler değil, bütün dünyanın büyük insanlarıdır.

Eğer bilgilerini Türkçe yazsalar Türk milletinin durumu muhtemelen farklı olabilirdi.

Ama bin yıldır baskı altında kalsa da henüz bitmedi. Bitmez, yaşamıştır, yaşar. Yaşar ama kendini diğer dillerin baskısından kurtarabilecek mi, kurtaramayacak mı? diye endişe ediyor.

"Şems" in Türkçe karşılığı "güneş" tir. "Kevakip" in Türkçesi *yıldızlar* dır. "Minver" in Türkçesi *ateştir*. "Handasa" bir *ölçü yazısı, çizgidir*, "kevakibi sabite" *duran bir yıldızdır*. "Kevkabi zu-zanab" bir *kuyruklu yıldızdır*. Ne yazık ki dilimiz yeterince zengin ve güzel olmasına rağmen ilerleyen zamanlarda Rusça ve İngilizceden alıntı kelimelerin kullanıldığını görüyoruz. "Tamaddun" yerine "sivilizatsiya", "hissa" yerine "aksiya" gibi...

Çok zengin ve güzel bir dilimiz var, bu dilde ifade edilemeyecek hiçbir düşünce, duygu, hal yoktur. Nitekim Özbek dili, kelime hazinesinin zenginliği, müzikalitesi, ezgiselliği, kelime birleştirme kolaylığı, atasözleri, deyim ve deyimlerin çokluğu, sözlerinin zenginliği ile diğer dillerden ayrılmaktadır. Bu anlamda zengin ve köklü bir tarihe sahip olan dilimizi ve paha biçilmez eserlerini gelecek nesillere özenle korumak her birimizin görevidir diyor.

Dil meselesi bugün bile güncel meselelerden biridir. Ayrıca alfabe meselesi birkaç yıldır çeşitli tartışmaların sebebi olmuştur. Günümüz alfabesinin yazıda bulunan bazı harflerinin modern yazı teknikleri, bilgisayarlar ve mobil iletişim cihazlarıyla değiştirilmesi konusunu birçok uzman gündeme getiriyor: **Shsh** ve **Chch** harflerinin **Şş** ve **Çç**, **O'o'** ve **G'g'** harflerinin ise **Öö** ve **Ğğ** şeklinde

kullanılması tavsiye edilir. Alfabede **tutuk işareti (')** ile **Ngng** harflerinin birleşiminin bulundurulması tavsiye edilir.

O'o', G'g', Shsh, Chch harflerinin yeni şeklinin her bakımdan kabul edilebilir olduğunu, Türk kardeşlerimiz için okunmasının daha kolay olacağına inanıyoruz. Ancak **tutuk işareti (')**nin korunması ve **Ngng** harflerinin birleşiminin alfabede korunması konusunda farklı görüşlerimiz var. 6 Mayıs 1995 tarihinde kabul edilen "Özbekistan Cumhuriyeti Latin Harflerine Dayalı Özbek Alfabesinin Tanıtılmasına Dair Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun"a göre **tutuk işareti (')**nin ses temsil etmediği dikkate alınarak, bu işaret, Latin yazısına dayanan Özbek alfabesinin yapısından çıkarılarak yazım kuralları çerçevesinde incelenmesi gerektiği belirlendi. **Ngng** harflerin birleşimi yerine tek şekilli ayrı bir harf alınmalıdır. Çünkü yeni alfabemizde bağımsız ünsüzleri temsil eden **Nn** ve **Gg** harflerinin yanı sıra Özbek dilinin kendine özgü geniz sesini temsil eden **Ngng** harflerinin birleşiminin de bulunması Özbekçeyi öğrenenlerde kafa karışıklığına neden olmaktadır.

Yazılı olarak, kelimelerdeki **ng** harflerinin birleşimini, her ikisi de bağımsız olarak **[n]** ve **[g]** ünsüzlerini temsil eden **n** ve **g** harflerinden ayırmanın bir yolu yoktur. Çünkü şekil olarak aynıdır. Örneğin aşağıdaki kelimelerde anlamı ayırt etmeye yarayan **ng** harflerinin birleşimiyle yazılan geniz sesli kelimeleri, sesi ayrı ayrı temsil eden **n** ve **g** harfleriyle yazılan kelimelerden ayırmanın bir yolu yoktur. Örneğin, bunları yazılı olarak ayırt etmeye çalışın: **tanga** (küçük, bozuk para) – **tanga** (bedene, gövdeye), **ko'ngil** (yürek, kalp) – **ko'ngil** (razı ol), **tongin** (sabah vaktini) – **tongin** (inkar et), **singil** (kız kardeş) – **singil** (kırıl) vb. Bu kelimelerden hangisinin geniz sesini temsil eden harflerin birleşimiyle, hangisinin bağımsız **n** ve **g** harfleriyle yazıldığını ayırt edemiyoruz.

Özbek dilinde buna benzer pek çok kelime var. Ancak bu sesler konuşmamızda açıkça farklıdır, sözcüğe farklı bir anlam ve parlaklık kazandırır ve bu telaffuz farklılığına bağlı olarak konuşan ve dinleyen bunları yerinde kullanır. Ne yazık ki, sadece bunu ayırt edemeyen okuyucular ve öğrenciler değil, aynı zamanda bazı TV ve radyo sunucuları, şarkıcılar ve gazeteciler de **[ng]** burun sesini **[n]** ve **[g]** ünsüzleri gibi, ayrı ayrı, kaba bir vurguyla **akan-giz, maqsadin-giz, istagin-giz** gibi bir şekilde yanlış telaffuz ediyorlar. Ancak bu kelimeler **aka-ngiz, maqsadi-ngiz, istagi-ngiz, bola-chaqangiz, ko'ngli-ngiz** gibi telaffuz edilmelidir. Yeni alfabeye **[ng]** burun sesini temsil eden ayrı bir **Dŋ** harfi alınsaydı bu sorun çözülecekti.

Önerilen alfabeden **Ngng** harflerin birleşimi ve **tutuk işareti (')** çıkarılırsa 28 harf, bu harflerin birleşimi yerine tek şekilli **Dŋ** işareti alınırsa 29 harf kalacaktır. Dilimizde uluslararası kelimelerin bir parçası haline gelen ünsüz sesi **[u]** temsil eden **Cc** sembolü alfabeye dahil edilse iyi olur. **Cc** harfini alfabemize katarak, öncelikle dünyanın gelişmiş dillerinden dilimize uyarlanmış yüzlerce kelimenin böyle bir sesle yazılmasında tekdüzeliği yakalamış olacağız. Öte yandan alfabemizin kompozisyonu, dünya dillerinde kullanılan, bilgisayarlarda ve diğer yazı tekniklerinde mevcut olan standart 30 harfle mükemmelleştirilerek şu şekilde görünürdü: **Aa, Bb, Cc, Dd, Ee, Ff, Gg, Hh, Ii, Jj, Kk, Ll, Mm, Nn, Oo, Pp, Qq, Rr, Ss, Tt, Uu, Vv, Xx, Yy, Zz, Öö, Ğğ, Şş, Çç, Dŋ** (yazım kurallarına göre öğrenilen ' – **tutuk işareti**).

Alfabede iki harfin bulunmaması veya fazla olması, dil öğrenenlere ve okul çağındaki çocuklara zorluk yaratmaz. Tam tersine böyle bir sese sahip uluslararası kelimelerin doğru yazılmasına neden olur.

Yeni Özbek alfabesinin geliştirilmesi sorununu doğru anlarsak, yazı ve imlamızı yani alfabemizi ve imla kurallarımızı geliştirirsek ve eksiklikleri giderirsek, öncelikle Özbek dilinin gelişmesi için geniş bir yol açılacaktır. Ayrıca halk okuryazarlığı artacak ve Özbekçe öğrenen diğer millet ve halkların temsilcilerinin rahatı sağlanacak. Bir diğer önemli husus ise Türk halkları arasındaki yakınlığın, birbirine özgü ilmi ve edebi metinlerin daha iyi anlaşılması imkânı artacaktır.

KAYNAKLAR

Avloniy, A. (2004). Turkiy Guliston Yoxud Axloq. *O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi*.
Behbudiy, M. (1913). Ikki Emas, To'rt Til Kerak. *Oyna, I*, 12-14.

Behbudiy, M. (1913). Millatlar Qanday Taraqqiy Etarlar? *Samarqand*, 30 Haziran, 28, 1-3.

Boltayev, M. (2021). Takomiliga Yetayotgan Alifbo. *Zarafshon*, 125, 11 Aralık, 2.

Boltayev, M. (2022). Alifbo va Imlo Qoidalari Takomili – Jamiyat Va Adabiy Til Taraqqiyoti Omili. *Til va Adabiyot Ta'limi*, 10, 16-20.

Fitrat, A. (1919). Dilimiz. *İştirokiyun*, Haziran 12, 132, 2-4.

Ismailov, Sh. (1974). XIX Asrning Oxirlarida Turkistondagi Xalq Maorifi Tarixidan. *O'zbekistonda Ijtimoiy Fanlar*, 1, s. 24-32.

Qosimov, B. (1990). Jadidchilik. *O'zbek Tili Va Adabiyoti*, 4, 48-62.

TÜRK DİLLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI-TARİHSEL GRAMERİ HAKKINDA

Rahila AKRAMOVNA SUVANOVA

Doç. Dr., Özbekistan Cumhuriyeti Semerkant Devlet Üniversitesi Filoloji Fakültesi

Telefon: +998939978208

ÖZET

Geçtiğimiz yüzyılın ikinci yarısından 20. yüzyılın başına kadar Türk dilbilimcileri, Türk dillerinin karşılaştırmalı incelenmesi alanında etkili araştırmalar yaptılar. Özellikle 20. yüzyıl dilbiliminde bu alandaki araştırmalar geniş bir kapsam kazanmıştır. Örneğin, Rusya Bilimler Akademisi Dilbilim Enstitüsü'nün Türk diller bölümü, St. Petersburg ve Sibirya bölümleri, Türk halklarının yaşadığı bölgelerin tüm Türk Dünyası dillerini inceledi.

Tüm modern Türk dillerinin ses sistemini, kelime dağarcığını ve gramer yapısını incelemek için derinlemesine bilimsel araştırmalar yapıldı. Bu bağlamda Türk dillerine ilişkin pek çok bilimsel eser, monografi ve karşılaştırmalı sözlükler oluşturulmuştur.

Geçen yüzyılın 70'li yıllarında Türk dillerinin tarihi üzerine çeşitli monografiler, ders kitapları ve el kitapları oluşturuldu. Türkoloji tarihinde araştırmaların eş zamanlı ve art zamanlı yönleri ortaya çıkmıştır. Türk dillerinin sınıflandırılması, fonetik, söz bilimi, anlam bilimi, terminoloji, sözlük bilimi, Türk dillerinin grameri üzerine araştırmalar yapıldı, monograflar, el kitapları oluşturuldu, bilimsel makaleler yayınlandı. Türk dillerinde oluşturulan yazılı eserler incelendi, yayınlandı ve yaygın olarak kullanıldı.

Türk dillerinin tarihsel fonetik ve morfolojisinin genel bir analizi M.Ryasyanenin araştırmalarına yansımış, ortak ve farklı özelliklerin teorik konuları, tarihi A.Emre, A.Dilaçar ve diğer bir dizi türkologların araştırmalarında yansıtılmıştır. A.Caferoğlu'nun "Türk Dili Tarihi" adlı kitabı, Türk dillerinin oluşumundan sonraki gelişim aşamasına kadar geçen dönemi bilimsel araştırmaların analizine dayanarak kapsamaktadır. Kaşgarlı Mahmut, Mahmut Zemehşeri, Yusuf Has Hacıb, Harezmi, Rabguzi'nin eserlerinden örnekler verilmiştir.

Türk dilleri, modern ve eski Türk topraklarının ve halklarının dilleridir. Esas olarak Özbekistan, Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, ÇHC, Afganistan, İran, Tacikistan'ın yanı sıra Bulgaristan, Romanya, Ukrayna, Almanya, Kıbrıs, Kuzey Makedonya, Arnavutluk, ABD, Suudi Arabistan ve diğer birçok ülkede dağıtılmaktadır. Geçen yüzyılın sonundaki verilere göre, Türkçe konuşanların toplam sayısı 130 milyon kişiye ulaştı.

Anahtar Sözcükler: Türk dilleri, Türk dilleri tarihi, deyimler, gelişim aşamaları, terminoloji, sözlükler.

TURKIY TILLARNING QIYOSIY-TARIXIY GRAMMATIKASINI O'RGANISH

ANNOTATSİYA

O'tgan asrning ikkinchi yarmidan boshlab XX asr boshlariga qadar turkshunos tilshunoslar turkiy tillarni qiyosiy o'rganish sohasida samarali izlanishlar olib borgan. Ayniqsa, bu sohadagi izlanishlar XX asr tilshunosligida keng qamrovga ega bo'ldi. Jumladan, Rossiya fanlar akademiyasining Tilshunoslik instituti turkiy tillar bo'limi, uning Peterburg va Sibir bo'limlari tomonidan turkiy xalqlar yashovchi hududlardagi barcha turkiy elat va xalq tillari yetarli o'rganildi.

Barcha hozirgi turkiy tillarning tovush tizimi, lug'at boyligi va grammatik qurilishini o'rganish bo'yicha chuqur ilmiy izlanishlar olib borildi. Shu asnoda hozirgi kunga qadar ko'plab ilmiy ishlar, monografiyalar va turkiy tillarning qiyosiy lug'atlari yaratildi.

O'tgan asrning 70-yillarida turkiy tillar tarixi bo'yicha bir qancha monografiyalar, darsliklar, qo'llanmalar yaratilgan. Turkologiya tarixida sinxronik va diaxronik aspektidagi tadqiqotlar yuzaga keldi. Turkiy tillar tasnifi, turkiy tillar fonetikasi, leksikologiyasi, sematsiologiyasi, terminologiyasi, leksikografiyasi, grammatikasiga doir izlanishlar olib borildi, monografiyalar, qo'llanmalar yaratildi, ilmiy maqolalar e'lon qilindi. Turkiy tillarda yaratilgan yozma yodgorliklar o'rganilib, nashr etildi va keng foydalanildi.

Turkiy tillarning tarixiy fonetikasi va morfologiyasining umumlashtirilgan tahlili M.Ryasyanen izlanishlarida, nazariy masalalari umumiy va farqli xususiyatlari, tarixi A.Emre, A.Dilachar va boshqa bir qator turkologlar tadqiqotlarida aks etgan. A.Jafero'g'lining "Turk tili tarixi" kitobida turkiy tillarning shakllanish davridan keyingi taraqqiyot bosqichigacha bo'lgan davr ilmiy izlanishlar tahlili asosida yoritilgan. Mahmud Koshg'ariy, Mahmud Zamaxshariy, Yusuf Xos Hojib, Xorazmiy, Rabg'uziy asarlaridan namunalar keltirilgan.

Turkiy tillar bu hozirgi va qadimgi turkiy ellar hamda elatlarning tillaridir. Asosan, O'zbekiston, Turkiya, Ozarbayjon, Qozog'iston, Qirg'iziston, Turkmaniston, XXR, Afg'oniston, Eron, Tojikistonda, shuningdek, Bolgariya, Ruminiya, Ukraina, Germaniya, Kipr, Shimoliy Makedoniya, Albaniya, AQSH, Saudiya Arabistoni va boshqa bir qancha mamlakatlarda tarqalgan. O'tgan asr oxiridagi ma'lumotlarga ko'ra, turkiy tillarda so'zlashuvchilarning umumiy soni 130 million kishiga yetdi.

Kalit so'zlar: Turk tillari, turkiy tillar tarixi, idiomalar, rivojlanish bosqichlari, terminologiya, lug'atlar.

STUDYING THE COMPARATIVE-HISTORICAL GRAMMAR OF TURKIC LANGUAGES

ABSTRACT

From the second half of the last century to the beginning of the 20th century, Turkic linguists conducted effective research in the field of comparative study of Turkic languages. Especially research in this field gained a wide scope in 20th century linguistics. In particular, the Turkic language department of the Institute of Linguistics of the Russian Academy of Sciences, its St. Petersburg and Siberian departments have studied all the Turkic folk and folk languages of the regions inhabited by Turkic peoples.

In-depth scientific research was conducted to study the sound system, vocabulary and grammatical structure of all modern Turkic languages. In this context, many scholarly works, monographs and comparative dictionaries of Turkic languages have been created.

In the 70s of the last century, several monographs, textbooks, manuals on the history of Turkic languages were created. In the history of Turkology, synchronic and diachronic aspects of research have appeared. Researches on classification of Turkish languages, phonetics, lexicology, semasiology, terminology, lexicography, grammar of Turkic languages were carried out, monographs, manuals were created, scientific articles were published. Written monuments created in Turkic languages were studied, published and widely used.

A generalized analysis of the historical phonetics and morphology of Turkic languages was reflected in the researches of M. Ryasyanen, theoretical issues of common and different features, history were reflected in the researches of A. Emre, A. Dilachar and a number of other Turkologists. A.Jaferoglu's book "History of the Turkish Language" covers the period from the formation of the Turkic languages to the next stage of development based on the analysis of scientific research. Examples of the works of Mahmud Koshgari, Mahmud Zamakhshari, Yusuf Khos Hajib, Khorezmi, Rabguzi are given.

Turkic languages are the languages of modern and ancient Turkic countries and peoples. It is mainly distributed in Uzbekistan, Turkey, Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Turkmenistan, PRC, Afghanistan, Iran, Tajikistan, as well as in Bulgaria, Romania, Ukraine, Germany, Cyprus, North Macedonia, Albania, the USA, Saudi Arabia and several other countries. According to data from the end of the last century, the total number of Turkic speakers reached 130 million people.

Keywords: Turkish languages, history of Turkish languages, idioms, stages of development, terminology, dictionaries.

Geçen yüzyılın ikinci yarısından 20.yüzyılın başına kadar Türk dilbilimcileri, Türk dillerinin karşılaştırmalı incelenmesi alanında etkili araştırmalar yapmışlardır. Özellikle 20.yüzyıl dilbiliminde bu alandaki araştırmalar geniş bir kapsam kazanmıştır. Özellikle Rusya Bilimler Akademisi Dilbilim Enstitüsü'nün Türk dili bölümü, St. Petersburg ve Sibirya bölümleri, Türk halklarının yaşadığı bölgelerdeki tüm Türk soy ve halk dillerini yeterince araştırmıştır.

Tüm modern Türk dillerinin ses sistemini, kelime dağarcığını ve gramer yapısını incelemek için derin bilimsel araştırma ve derlemeler yapıldı. Bu kapsamda Türk dillerine ilişkin pek çok bilimsel eser, monografi ve karşılaştırmalı sözlükler oluşturulmuştur.

Geçen yüzyılın 70'li yıllarında Türk dillerinin tarihine ilişkin çok sayıda monografi, ders kitabı, derlemeler oluşturulmuş, Türkoloji tarihi eş zamanlı ve art zamanlı olarak incelenmiştir. Türk dillerinin sınıflandırılması, fonetik, sözlükbilim, anlambilim, terminoloji, Türk dillerinin grameri üzerine yapılan araştırma beklenen sonuçlarını verdi. Monografılar, kılavuzlar oluşturuldu, bilimsel makaleler yayınlandı. Türk dillerinde oluşturulan yazılı eserler incelenerek yayımlandı ve yaygın olarak kullanılmaktadır.

Türk dillerinin tarihsel fonetik ve morfolojisinin genel bir analizi M.Ryasyanenin araştırmalarına yansıyor, ortak ve farklı özelliklere sahip teorik konular, tarih A.Emre, A.Dilachar ve bir dizi araştırmada yansımaktadır. Diğer Türkologlar. A.Gafero'glu'nun "Türk Dili Tarihi" kitabında Türk dillerinin oluşumundan sonraki gelişim aşamasına kadar geçen süreç bilimsel araştırmaların analizine dayalı olarak ele alınmaktadır. Mahmud Koshgari, Mahmud Zamakhshari, Yusuf Khos Hajib, Khorezmi, Rabguzi'nin eserlerinden örnekler verilmiştir.

Türk dilleri - modern ve eski Türk soy ve halklarının dilleridir. Bu dil özellikle Özbekistan, Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, ÇHC, Afganistan, İran, Tacikistan'ın yanı sıra Bulgaristan, Romanya, Ukrayna, Almanya, Kıbrıs, Kuzey Makedonya, Arnavutluk, ABD, Suudi Arabistan ve başka birçok ülkede dağılmıştır. Geçen yüzyılın sonundaki verilere göre Türk dillerini konuşanların toplam sayısı 130 milyonu aştı.

Dünya dillerinin karşılaştırmalı incelenmesi 18.yüzyılın ilk yarısında başladı. Birinci aşama, yeryüzündeki akraba dillerin fonetik, sözcüksel ve gramer açısından karşılaştırılması olup, ikinci aşama olarak her dil ailesinin temelini oluşturan ata dil belirlenmeye çalışılmıştır. Böylece dilbilim bir bilim olarak şekillendi.

19.yüzyılda Türk dillerini karşılaştırmalı olarak inceleyen Batı ve Rus Türk dilbilimcilerinin lideri Vasili Vasiliyeviç Radlov, halen meşhur olan "Опыт slovary tyurkskix narechiy" (Türk lehçeleri sözlüğü deneyiminden) sözlüğünün ön sözünde 1859'dan itibaren Türk dili ve lehçelerini incelemeye başladığını yazmaktadır.

Sonraki yarım yüzyıl boyunca V.V.Radlov, Türk soylarının ve halklarının folklorunu araştırmanın yanı sıra, onların dil ve lehçelerinin sözlüğüne ilişkin de birçok malzeme topladı ve 1888-1911'de dört ciltlik yayınlarını yayınladı. Yukarıda bahsedilen karşılaştırmalı "Sözlük" sekiz bölümden oluşmaktadır. Yayınevi, bu "Sözlük"ü, "Türk dili sözlüğünün kapsamı ve bilimselliği" açısından V.V.Radlov'un en büyük başarısı olarak değerlendiriyor. Aslında "Sözlük" şu anda bile değerini kaybetmiş değil.

V.V.Radlov'un Türk dillerinin karşılaştırmalı incelenmesi alanındaki "Sözlüğü"nden önce, L.Budagov'un iki ciltlik "Türk-Tatar Lehçelerinin Karşılaştırmalı Sözlüğü" 1868-1877'de St. Petersburg'da yayımlanmıştı.

Türk dillerinin mükemmel karşılaştırmalı gramerleri özellikle 20.yüzyılın ikinci yarısında Rusya Bilimler Akademisi'nin Moskova ve St. Petersburg Dil Enstitüleri bilim adamları tarafından oluşturuldu. N.A.Baskov, B.A.Serebrennikov, N.Z.Gadjieva, A.M.Shcherbak, E.R.Tenishev, L.S.Leviskaya, L.A.Pokrovskaya gibi Rus dilbilimcilerin uzun yıllar süren etkili araştırmaları sonucunda, Türk dillerinin çeşitli ciltlerce bilimsel ve tarihi gramerleri ve monografileri oluşturuldu.

Geçen yüzyılın ikinci yarısından 20.yüzyılın başına kadar Türk dilbilimcileri, Türk dillerinin karşılaştırmalı incelenmesi alanında etkili araştırmalar yürüttüler. Özellikle 20.yüzyıl dilbiliminde bu alandaki araştırmalar geniş bir kapsam kazanmıştır. Özellikle Rusya Bilimler Akademisi Dilbilim Enstitüsü'nün Türk dili bölümü, St. Petersburg ve Sibirya bölümleri, Türk halklarının yaşadığı bölgelerdeki tüm Türk soy ve halk dillerini yeterince araştırmıştır.

Tüm modern Türk dillerinin ses sistemini, kelime dağarcığını ve gramer yapısını incelemek için derin bilimsel araştırmalar yapıldı. Bu kapsamda Türk dillerine ilişkin pek çok bilimsel eser, monografi ve karşılaştırmalı sözlükler oluşturulmuştur. Yukarıda bahsedilen bulguların zenginliği bu çalışma rehberinin oluşturulmasında ana kaynak olmuştur.

Bildiğimiz gibi dilbilgisi dilin en az değişken, sabit kısmıdır ve gerçekliğin en yüksek düzeyde genelleştirilmesinin sonucu olarak ortaya çıkar. Genelleme sadece dilbilgisinin değil aynı zamanda sözcük dağarcığının da karakteristiğidir.

Dilbilgisi, dilin dilbilgisel yapısıyla ilgilenen bir bilimdir.

Bir kelimenin dildeki gramer anlamının oluşması, sadece kelime tabanına gramer eklerinin eklenmesiyle değil, aynı zamanda diğer yöntemler: kelimenin kökündeki iç değişiklikler ve bunlar birleştirilir. kelimeler, yardımcı kelimeler, vurgu ve tonlama yardımıyla gerçekleştirilmektedir.

Modern Türk dillerinin gelişimi aşağıdaki dönemleri içerir:

1. Türk dillerinin gelişiminin Altay dönemi (MÖ 3. yüzyıla kadar).
2. Antik Hun dönemi (MÖ 3. yüzyıldan MS 5. yüzyıla kadar).
3. Eski Türk dönemi (VX yüzyıllar).
4. Orta Türk dönemi (X-XV yüzyıllar).
5. Yeni Türk dönemi (XV-XX yüzyıllar).
6. En son Türk dönemi (XX yüzyıl).

Türk dillerinin gelişmesinin Orta Türkçe döneminde Türk dillerinin en karmaşık döneme olmasına rağmen, halihazırda mevcut dillerin her birinin kendi ses imgesi, söz varlığı ve gramer yapısı açısından oluşma ve gelişme dönemi olmuştur. Bu dönemin dili hakkında yeterli sayıda yazılı kaynak bulunmaktadır, bunlardan ilki M.Koshghari'nin “Divan” adlı eseridir. “Divan-i lügati Türk” adlı eser iki bölümden oluşmaktadır: 1) Giriş; 2) sözlük. Önsözde Türk dillerinin konumu, sözlükten önce belirlenen görevler, eserin içeriği, Türk dillerindeki kelime yapısı ve oluşumu, Türk boyları ve Türk dillerinin kendine has özellikleri üzerinde durulmuştur.

“Divan”ın kelime bilgisi kısmı sekiz bölümden oluşur: 1. Eşsesli kelimeler bölümü (elif, vov, yoi harfleriyle başlayan kelimeler). 2. Solim (elif, vov, ^qv harflerini içeren kelimeler) bölümü. 3. Muzaaf bölümü (tek harf içeren kelimelerin tekrarı). 4. Örnek (Başında, ortasında veya sonunda elif, vov, yay bulunan kelimeler) bölümü. 5. Üç harfli kelimelerin bölümü. 6. Dört harfli kelimelerin bölümü. 7. Gunnahlar (geniz seslerini içeren kelimeler) bölümü. 8. İki ünsüz çizgi içeren kelimelerin bölümü. Sözlükte Türk dillerinin sözlüğüne ait yaklaşık 7.500 kelime açıklanmaktadır.

Koshgari, 11. yüzyılda yaşayan Türk halklarının dillerini iki kısma ayırıyor:

1. Doğu Türk dili. 2. Batı Türk dili. Birinci grupta Bolosogun ve Koshgar civarında yaşayan halkların dilleri yer alıyordu. Bunlar Çigil, Karluk, Uygur, Tukhsi, Yag'mo gibi halkların ve kabilelerin dillerinden oluşuyordu. Geriye kalan dilleri ise ikinci gruba dahil etti. Mahmud Koshgari kendi zamanına özgü bir dil haritası oluşturdu.

Mahmud Zamakhshari'nin “Muqaddimat ul-adab”, Abu Hayyan'ın “Ad-durrat-ul mudi'ye fi-l-lug'atit-turkiy”, “Kitab ul-idork li-lisan ul-atrok”, “Qavaid” Fakhriddin Muhammad ibn Mustafa ul-lisani turk”, “Khiliat ul-insan va khalibat ul-lisan”, Cemaluddin İbn Muhanna, “Kitabi ul-lug'ot al-mushtaq fi-l-lug'ati at-turk val-kipchak” Cemaluddin at-Türki Yazarı bilinmiyor “Kitab-i-majmu-u-tarjimoniturki va ajami va moguli” “Kitab-at-tuhfat-uz-zakiatu fi-l-lug'at-it-turki” dilbilgisi hakkında bilgi verilir.

Yukarıda adı geçen bilim adamlarının eserleri, dilbilgisinin tarihi incelenmesi için bir rahber görevini yerine getirmiştir.

Modern Türk dillerinin sözlüğü de oldukça çeşitlidir. Bu aynı zamanda onların uzun tarihi geçmişleriyle de ilgilidir. Türk halkının ve milletlerinin oluşum süreçlerinden günümüze kadarki gelişme aşamalarına, aralarındaki iç çatışma ve çelişiklere, geçmiş yüzyıllarda tüm Türk topraklarının yabancı milletler tarafından fethedilmesi ve boyunduruk altına alınmasına kadar her şeyden önce Türk dilinin sözlüğü. dillerin değişmesine, bazı Türk dillerinde birçok Arapça ve Farsça türevlerin oluşmasına, bazı dillerde ise Rusça ve Moğolca türevlerin artmasına neden olmuştur. Hakas veya Altay dilleri arasında pek çok farklılık bulunmaktadır.

Dilin gramer yapısı onun en az değişen kısmıdır. Bu aynı zamanda Türk dillerinin de bir özelliğidir.

Morfoloji ve sözdizimi dil gramerinin ayrılmaz parçalarıdır. Dilin morfolojik yapısındaki herhangi bir değişiklik sözdizimsel yapısına da yansır.

Genel olarak, modern Türk dillerinin bu özelliklerinin karşılaştırmalı olarak incelenmesi, yalnızca modern Türk dillerinin fonetik, sözcüksel-anlamsal, dilbilgisel ilişkilerinin geliştirilmesine değil, bu diller aynı zamanda bu dilleri konuşan toplumların siyasi, ekonomik ve kültürel yaşam koşullarının uyumlaştırılmasına da olanak sağlamaktadır.

KAYNAKLAR

- Баскаков Н.А. (1969). *Введение в изучение тюркских языков*. М., 384 с.
- Abdurahmonov G'., Rustamov A. (1982). *Qadimgi turkiy til*. Toshkent.
- Bafoyev B. (1991). *Ko 'hna so 'zlar tarixi*. Toshkent, 152 b.
- Adile Ayda (1992). *Etruskler (Tursakalar) Türk idiler*. Ankara.
- Caferoğlu a. (2001). *Türk Dili Tarihi*. Ankara.
- O'rinboyev B., Abdurahmonov N. (2003). *Turkiy filologiyaga kirish*. Samarqand, 109 b.
- Rafiyev A. (2004). *Turkiy tillarning qiyosiy-tarixiy grammatikasi*. Toshkent.
- Xudoyberdiyev J. (2006). *Turkiy filologiyaga kirish*. Toshkent, 66 b.
- Gumilev JI. N. (2007). *Qadimgi turklar*. Toshkent: Fan, 500 b.
- Abdurasulov Yo. (2009). *Turkiy tillarning qiyosiy-tarixiy grammatikasi*. Toshkent, Fan.
- Uluqov N. (2016). *Turkiy filologiyaga kirish. O'quv-uslubiy qo'llanma*. Toshkent: Navro'z, B 172.
- Suvonova R.A. (2023). *Turkiy tillarning qiyosiy-tarixiy grammatikasi. O'quv qo'llanma*. Samarqand.

TÜRK DİLLERİNDE UYGULAMALI DİL BİLİM SORUNLARI

Mohinur ULUG'BEK QIZI USMONOVA

Buxoro davlat pedagogika instituti O'zbek va rus tillari kafedrası o'qituvchisi

Tel: +998973003337 mohinurusmonova@gmail.com

ÖZET

Herhangi bir araştırma teorik bilgilerin tatbiki meselesini çözmeyi hedefler. Çünkü belirli bir bilim alanının geliştirilmesinde bu bilim alanında kazanılan başarılarının pratikte uygulaması çalışan alanın gelişimin geleceğini belirler. Dilbilimin pratik önemi söz konusu olunca bu konu toplumsal bir zorunluluk olarak değerlendirilmektedir. Zira dil bir olasılıklar hazinesidir. Ancak güzelliğini konuşmasıyla gösterir. Dil ana araç olarak bir insan hakkındaki ulusal, cinsel ve kişisel özelliklerine ilişkin bilgilerin başkalarına aktarılmasında, saklanması ve oluşmasında hizmet eder. Bu nedenle dil olanaklarının gerçekleştirme sürecindeki özelliklerini inceleyen uygulamalı dilbilim büyük bir sosyal ehemmiyete sahiptir.

Türkolojide uygulamalı dil bilimi meseleleri ve dilin gelişimindeki yeri doğru bir şekilde değerlendirilerek bu alanın gelişimine özel bir önem verilmektedir. Özellikle tek dil derleminin oluşturulması ve mükemmel bir şekle getirilmesine yönelik araştırmalar dilin mevcut olanaklarının daha geniş incelenmesinde dilde otomatik çeviri, arama ve bilgisayar analizi gibi sorunların çözümünde önem kazanmıştır. Türk dilinde Aksan, Deniz, Zeyrek, Kemal Oflazer, Umut Özge; Uygur dili üzerine Yusup Aibaidulla, Kim-Teng Lua; Başkurt dilinde I.A. Buskunbaeva, Z. Sirazitdinov; Hakaz dilinde Şeymovich, Tatar dilinde J. Süleymanov, A. Gatiatullin, O. Nevzorova, R. Gilmullin, B. Hakimov; Kırım Tatar dilinde L. Kubedinova hemde Tuva dilinde Salçak gibi bilim adamlarının çalışmaları dikkat çekicidir. Özbek bilim adamlarından B. Mengliyev, Ş. Şahobiddinova, Z. Holmanova, S. Karimov, N. Abdurahmonova, L. Raupova, Ş. Hamroyeva, M. Abjalova, G. Toirova, G. Ikromova, C. Jumbayeva, G. Ergaşeva, A. Eşmominov bilimsel çalışmalar yaptı. Özbek dilinin ulusal külliyyatının kavrambilimi, B. Mengliyev rahbarlığındaki bilim adamları ekibi tarafından geliştirilmektedir.

TURK TILLARIDA AMALIY TILISLIK MAMULLARI

ANNOTATSIYA

Har qanday tadqiqot o'z oldiga nazariy bilimlarning amalga tatbiqi masalasini qo'yadi. Negaki, ma'lum fan sohasini rivojlantirishda shu fan yutuqlarining amaliyotga joriy etilishi o'rganilayotgan soha taraqqiyotining istiqbolini belgilab beradi. Tilshunoslik fanining amaliy ahamiyati haqida gap ketganda, bu masala ijtimoiy zaruriyat sifatida baholanadi. Chunki til- bu imkoniyatlar xazinasidir. U o'z go'zalligini nutqda namoyon qiladi. Aynan inson tili uning milliy, jinsiy, shaxsiy belgilari haqida ma'lumotlarni shakllantiradi, saqlaydi va boshqalarga yetkazishda asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi. Shu sababli til imkoniyatlarining amaliy voqelanish xususiyatlarini o'rganuvchi amaliy tilshunoslik ijtimoiy ehtiyoj sifatida maydonga keldi.

Turkologiyada ham amaliy tilshunoslik masalalari va uning til rivojidadagi o'rni to'g'ri baholanib, ushbu sohaning rivojiga alohida e'tibor qaratila boshlandi. Xususan, birgina til korpuslarining shakllantirilishi va uning mukammallashuviga qaratilgan tadqiqotlar tilning mavjud imkoniyatlarini kengroq o'rganishda, tilda avtomatik tarjima, qidiruv va kompyuter tahlili kabi masalalarni hal qilishda muhim ahamiyat kasb etdi. Turk tili bo'yicha Aksan, Deniz, Zeyrek, Kemal Oflazer, Umut O'zge Bular; uyg'ur tili bo'yicha Yusup Aibaidulla, Kim-Teng Lua; boshqird tili bo'yicha I.A. Buskunbaeva, Z. Sirazitdinov; hakaz tili bo'yicha Sheymovich, tatar tili bo'yicha J. Suleymanov, A. Gatiatullin, O. Nevzorova, R. Gilmullin, B. Hakimov; qrimtatar tili bo'yicha L. Kubedinova hamda tuva tili bo'yicha Salchak kabi olimlarning ishlari diqqatga sazovor. O'zbek olimlaridan B. Mengliyev, Sh. Shahobiddinova, Z. Xolmanova, S. Karimov, N. Abduraxmonova, L. Raupova, Sh. Hamroyeva, M. Abjalova, G. Toirova, G. Ikromova, J. Djumabayeva, G. Ergasheva, A. Eshmo'minovlar ilmiy ishlar qilishgan. O'zbek tili milliy korpusining konseptologiyasi B. Mengliyev rahbarligidagi olimlar jamoasi tomonidan ishlab chiqilmoqda.

PROBLEMS OF APPLIED LINGUISTICS IN TURKISH LANGUAGES

ABSTRACT

Any research involves the implementation of theoretical knowledge. Because in the development of a certain field of science, the implementation of the achievements of this science in practice determines the future of the development of the studied field. When it comes to the practical importance of linguistics, this issue is evaluated as a social necessity. Because language is a treasure of opportunities. It shows its beauty in speech. Exactly human language that forms, stores, and serves as the main tool for conveying information about its national, sexual, and personal characteristics to others. For this reason, applied linguistics, which studies the features of realization of language opportunities, has come to the field as a social need.

In Turkology also, the issues of practical linguistics and its place in the development of the language have been correctly assessed, and special attention has begun to be paid to the development of this field. In particular, research aimed at the formation of only one language corpora and its improvement has become important in the wider study of the existing possibilities of the language, in solving such issues as automatic translation, search and computer analysis in the language. The works of scientists such as Aksan, Deniz, Zeyrek, Kemal Oflazer, Umut Ozge on the Turkish language; Yusup Aibaidulla, Kim-Teng Lua on the Uyghur language; I.A. Buskunbaeva, Z. Sirazitdinov on the Bashkir language; Sheymovich on the Khakaz language; J. Suleymanov, A. Gatiatullin, O. Nevzorova, R. Gilmullin, B. Hakimov on the Tatar language; L. Kubedinova on the Crimean Tatar language and Salchak on the Tuva language are noteworthy. Uzbek scientists B. Mengliyev, Sh. Shahobiddinova, Z. Kholmanova, S. Karimov, N. Abdurakhmonova, L. Raupova, Sh. Hamroyeva, M. Abuzalova, G. Toirova, G. Ikromova, J. Djumbayeva, G. Ergasheva, A. Eshmo'minov have done scientific work in this field. The conceptology of the national corpus of the Uzbek language is being developed by a team of scientists headed by B. Mengliyev.

KIRISH

Bugungi jadallashib borayotgan zamonda taraqqiyot turkiy tilshunosligida lisoniy imkoniyatlarning nutqda voqelanishini tekshirish va uni amalda tatbiq qilish kabi muammolarni o'rganishni talab etadi. Ushbu maqsadda o'zbek tilshunosligida yangi yondashuv- substansial-pragmatik ("imkoniyatdan-voqelikka") tamoyili asosida tilshunoslikda tadqiq qilish amalga oshirilmogda.

Substansial-pragmatik yondashuv o'zbek tilshunosligidagi yangi emperik yo'nalish sanaladi. Ushbu yo'nalish so'zlovchi va tinglovchi o'rtasidagi nutq jarayoni ya'ni muloqot vaziyati bilan bog'liq nolisoniy hodisalarni o'rganadi. Fanning substansial-pragmatik yo'nalishi til imkoniyatlarini chuqur egallab, undan amalda foydalanuvchilarning ushbu birliklar sistemasiga ongli amaliy munosabatni tahlil qiladi. Substansial yo'nalishning bosh tamoyili asosida ona tilimiz-o'zbek tilining qurilishini yoritishda umumlisoniy birliklarga umumiylik, mohiyat, imkoniyat, sabab, va ularning nutqda ongli ravishda hosil bo'lgan nutqiy birliklarga alohidalik (xususiylik), hodisa, voqelik, oqibat sifatida qaraldi. Shu jihati bilan o'zbek substansial tilshunosligi formal tilshunoslikdan farq qiladi hamda bugungi kunda o'zbek substansial tilshunosligining yutuqlari yetarlicha desak, mubolag'a bo'lmaydi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Ushbu tilshunoslik yo'nalishida xususiylik-umumiylikka, hodisa-mohiyatga, imkoniyat-voqelikka, sabab-oqibatga nisbat berilib tavsiflanadi. Shuning uchun substansial tilshunoslikni lisoniy imkoniyatlar tilshunosligi deb atash ham maqsadga muvofiqdir. Lisonning amaliy voqelanishi, undan amaliy foydalanish kabi masalalar bilan shug'ullanuvchi quyidagi o'zbek amaliy tilshunosligining zamonaviy sohalari ish yuritmoqda:

- 1.Sotsiolingvistika
- 2.Pragmalingvistika
- 3.Psixolingvistika
- 4.Lingvokulturologiya
- 5.Lingvokognitologiya

6.Lingvoekspertologiya

7.Kognitiv lingvistika

8.Neyrolingvistika

9.Kompyuter lingvistikasi

10.Korpus lingvistikasi va boshqalar tilshunoslikning formal va substansial yo'nalishlariga to'siq qo'ymagan holda lingvistikaning yangi qirralarini ochishga, yechilmagan masalalarini amaliy dalillar asosida o'rganishga kirishgan. Insonning lisonidagi imkoniyatlardan foydalanishi nutqiy jarayonda yuzaga chiqadi. Nutqning turli xususiyatlari, lisoniy birliklarning nutqda voqelanishi, nutq situatsiyasi va taktikasi, so'zlovchining maqsadi, uning dunyoqarashi natijasida nutqning yuzaga chiqishi kabi masalalar pragmatik lingvistikaning o'rganadigan masalalari sirasiga kiradi. Inson bor ekanki, atrofida gilar bilan hamisha muloqotda bo'ladi hamda o'z jamoasiga o'z fikrlarini bayon etib boradi. Uning mana shu jarayon ya'ni fikrini bayon qilish jarayondagi xato va kamchiliklari yoki yutuqlari, nutqidagi g'alizliklar lisonidagi so'zlardan qay tarzda foydalanishi natijasida yuzaga keladi. Nutqdagi kamchiliklar, albatta, lisonidagi imkoniyatning cheklanganligidan dalolat beradi. Shunday ekan pragmal lingvistikani bevosita insonning lisoni bilan bog'liq, lison bilan ish ko'radi deb ayta olamiz. Pragmal lingvistikaning asosiy vazifasi, maqsadi so'zlovchining nutqini tinglovchiga go'zal, bexato hamda ravon tarzda yetkazib berishda xizmat qilishidir. Insonning nutqi jamoa yoki keyinchalik jamiyat orasida yuzaga chiqishini hisobga olgan holda pragmal lingvistikani amaliy tilshunoslikning ijtimoiy sohasi deb atasak, xato bo'lmaydi. Bundan ko'rishimiz mumkinki, lison-nutq hamda pragmatik lingvistika o'zaro bir-biriga bog'liq masalalar ekan. Yana nutqning shunday xususiyati borki, u tinglovchiga so'zlovchining ichki psixologik holatini, kechinmalarini, buguni va ertasini bayon qilib bera oladi. Ushbu xususiyatni ham pragmatik tilshunoslikning obyekti deb aytishimiz mumkin. Turli nutqiy sharoitlar, xususan, salomlashish, tanishish, so'rashish, xayrlashish, tashakkur izhor etish kabi nutqiy vaziyatlarda til birliklarining tanlanishi va qo'llanishi, ularning so'zlovchilarning yosh va jins xususiyatlari bilan bog'liq holda tadqiq etilishi, natijalarning foiz ko'rsatkichlari hisobida berilishi – jahon tilshunosligida pragmatik tadqiqotlar chuqur va samarali usullar asosida olib borilayotganidan dalolat beradi. Umuman, pragmatika til birliklarining nutq ishtirokchilari, nutqiy akt, kommunikativ vaziyat va intensiya bilan o'zaro munosabatlarini o'rganar ekan, bu sohadagi tadqiqotlar XXI asrda tilning amaliy faoliyati natijalari va ijtimoiy ahamiyatini belgilashda muhim o'rin tutadi.

Ma'lumki, aloqa-aralashuv jarayoni bilish, anglash, ifodalash, sezish, uqish bilan uzviy aloqador ifoda formalarining turli-tumanligi bilan ajralib turadi. Ifoda formalarining qo'llana boshlanishining o'zidayoq munosabat tushunchasi namoyon bo'la boshlaydi. Shuning uchun ham bularga xos semantik, sintaktik va, ayniqsa, pragmatik xususiyatlarni ma'lum lingvistik mezonlar vositasida ajratish amaliy tilshunoslikning asosiy masalalaridandir.

O'zbek tilshunoslarining ta'kidlashlaricha, so'zlovchi subyekt his-tuyg'ulariga xos belgilardan ajralgan ma'lum bir axborotni ifoda etishi mumkin emas. Nutq mazmuniga hamohang his-tuyg'u va barcha baholar muayyan tinglovchiga qaratilgan bo'ladi. Ana shu tinglovchi uchun qaratilgan subyekt nutqiga xos munosabat belgilari – nutqdagi barcha bo'yoqlar yaxlit tarzda pragmatika deb nomlanadi. Bu ularning pragmatik tayinlanishi deb qaraladi.

Pragmatik hodisalar mohiyatini o'rganish tilshunosdan mantiqiy va falsafiy mushohada yuritishni ham talab qiladi. Shuning uchun lingvistik pragmatika hodisani faqat lisoniy tahlil etibgina qolmasdan, balki uning mantiqiy, falsafiy va sotsial xususiyatlarini ham o'rganadi. Shu jihatdan L.A.Kiselevaning pragmal lingvistikaning dolzarb masalalari xususidagi qarashlari diqqatga sazovordir. Jumladan, pragmal lingvistika a) nutqning yuzaga kelishi bilan bog'liq so'z va qurilmalarning qo'llanishiga oid pragmatik xususiyatlarnigina emas, balki turli sathdagi yordamchi so'z va morfemalar, so'z birikmasi, gaplarga xos pragmatik xususiyatlar; b) til va nutqning pragmatik funksional qonuniyatlari; v) nolingvistik vaziyatning tipik shakllari; g) sotsial maqsad, vazifalar; d) nutq subyekti, adresati, sotsial va ruhiy tip sifatida va faqat mana shularga asoslangan holda aniq nolingvistik vaziyatga muvofiq ravishda shaxsning suhbatdoshlarga qaratilgan maqsad va vazifalarini o'rganadi. Umuman, so'zlovchi va tinglovchi orasidagi verbal ifodada ma'lum maqsad hamda vazifalarga asoslangan his-tuyg'uga ta'sir etuvchi (perlokutiv) xususiy munosabat bayonida til birliklari asosiy o'rinni egallaydi.

Lingvistik ekspertiza sud ekspertizasining bir turi bo'lib tilshunoslikning yangi yo'nalishlaridan biri sifatida lingvistik ekspertologiya nomi bilan nomlangan. Lingvistik ekspertologiyada sud jarayoni bilan bevosita bog'liq holda, nizoli holatlarga yechim topishga, dalillarni asoslashga xizmat qiladigan soha. Ushbu soha rivoji ham tilshunoslik, ham yurisprudensiya uchun ham birday ahamiyat kasb etadi. O'zbek yozma matnlarini lingvistik ekspertizadan o'tkazish etnik jihatdan xarakterli xususiyat kasb etadi. Shu boisdan jahon tajribalariga tayangan holda, o'zbek yozma matnlarini lingvistik ekspertizadan o'tkazishning yaxlit modelini yaratish ishlari olib borilmoqda. Ushbu model har bir lingvistik ekspertiza turlariga amal qiladi va lingvist-ekspertlar faoliyatini muvofiqlashtiradi. Sud jarayonida haqorat va matn avtorizatsiyasi bilan bog'liq lingvistik ekspertizalarni tashkil etish jarayoni bahsli holatlarda adolatli sud hukmi chiqarishga ko'mak beradi. Lingvistik ekspertizaning metodologik masalalari ekspertizani nomlash, obyektlarini belgilab olish, lingvist-ekspertlar tayyorlash va malakasini oshirish, xususi lingvistik ekspertiza markazlarini tashkil etish bilan bog'liq holatlarda ko'rinadi. Lingvistik ekspertizani tashkil etishda umumiy va xususi metodlar ajratiladi. Umumiy metodlar ekspertiza o'tkazishning dastlabki bosqichida amal qiladi. Xususi metodlar esa matn mohiyatini to'la tushunish, tahlil qilish imkoniyatini yuzaga keltiradi.

NATIJALAR

Kognitiv tilshunoslik til va ong o'rtasidagi munosabatlar muammolarini kognitiv jarayonlarda va inson tajribasini umumlashtirishda, insonning individual kognitiv qobiliyatlari bilan bog'liqligini, til va ularning o'zaro ta'siri shakllarini o'rganadigan tilshunoslik yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Kognitiv tilshunoslikning asosiy maqsadi til tizimining bilish jarayonidagi ishtiroki va ulushini aniqlashdir. Til birliklarining egallanayotgan bilimning lisoniy voqelanishidagi ishtiroki hamda lisoniy faoliyatning axborotni shakllantirish va "qayta ishlash"dagi rolini aniqlash kognitiv tahlilning ko'rinishlaridan biridir. Lisoniy faoliyat kognitiv faoliyat bilan bevosita bog'liq, uning ajralmas bir qismidir. Ammo kognitiv tilshunoslik, kognitologiyaning boshqa sohalaridan farqli holda, inson tomonidan til tizimini va ushbu tizimni harakatga keltiruvchi omillar va vositalarni o'zlashtirish va ulardan unumli foydalanish qoidalarini tartibga solish kabi masalalar bilan shug'ullanadi. Kognitiv tilshunoslikda biz til va tafakkur o'rtasidagi murakkab munosabatlarni o'rganamiz va atroflicha tahlil etamiz. Nutqning tafakkur natijasida sodir bo'lishi, nutq jarayonida insonning ya'ni so'zlovchining individual kognitiv qobiliyatlari, nutq jarayonida yuzaga chiqadigan muammolar, so'zlovchining dunyoqarashi va individual tafakkuri lingvokognitologiyaning o'rganish obyektlariga kiradi.

Insonning kompyuterga nisbatan qaramlik holatining shakllanib borayotgani bugun jahon miqyosidagi muammo ekanligi sir emas. Bu dastyorning quliga aylanib qolish insonning ruhi va ruh ifodasi bo'lgan tilida ham aks etayotganini ijtimoiy saytlarga qisqa ekskursiya ham ko'rsatib beraoladi. Hozirda biz kuzata olgan kompyuter lingvistikasiga oid tadqiqotlarda bu narsa kompyuter lingvistikasi oldiga qo'yilgan asosiy vazifalar sirasida odatda sanalmasa-da, yaqin kelajak psixolingvistika va kompyuter lingvistikasining kesishmasida turuvchi asosiy masala sifatida aynan shu muammoni qo'ya boshlashi shubhasiz. Hozirda ham kompyuter lingvistikasi fani oldida jamiyatimizni yangi ijtimoiy-iqtisodiy bosqichlarga ko'tarishda zarur bo'lgan vazifalar anchagina. Xususan, kompyuter uchun o'zbekcha to'liq va to'laqonli lingvistik ta'minot yaratish, avtomatik tahrirlash, o'zbek tilidan boshqa tilga yoki aksincha tarjima qiluvchi mukammal dasturlarni yaratish, sodda qilib aytganda, kompyuterni o'zbekcha "gapirtirish" amaliy tilshunoslikning bu yo'nalishi oldida turgan eng dastlabki vazifalardir. Keyingi yillarda tatbiqiy yo'nalishning bu sohasiga tilshunoslar orasida qiziqishning ortib borayotgani quvonarli hol bo'lsa-da, ko'p sonli bo'lmagan bu tadqiqotchilar faoliyati bu o'ta dolzarb yo'nalishda maxsus mutaxassislar tayyorlash zaruriyatini hal etib bera olmasligi ham aniq.

MUHOKAMA

Hozirgi kunda amaliy tilshunoslikning o'zbek tilini tatbiqiy tadqiq etishning metodologik asoslari ishlab chiqish, metod va prinsiplari belgilash muhim masala. O'zbek tilining tatbiqiy yo'nalishlarini amalga oshirishning dasturi ishlab chiqilishi lozim. Unda amaliy tilshunoslik taraqqiyoti uchun dolzarb bo'lgan quyidagi muammolarning hal etilishi ko'zda tutiladi:

- tilshunoslikning sof nazariy fan doirasidan chiqib, iqtisodiy samarador yo'nalishlar taraqqiy topgan fan mavqeini ham olishida zaruriy tadqiqotlar metodologiyasi va metodlari belgilab berish;

- amaliy tilshunoslikning bugungi ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot davri uchun ayniqsa dolzarb bo'lgan ustuvor yo'nalishlari belgilash va asoslash;

- ishlab chiqilgan metodlar va metodologiya asosida muayyan amaliy yo'nalish tavsifini yaratish.

Kelgusida amaliy tilshunoslikka oid tadqiqotlar natijalari asosida darsliklar, qo'llanmalar yaratilishi ma'naviy yetuk, tadbirkor va zamonaviy barkamol yosh avlodni tarbiyalash ishida muhim hissa bo'lib xizmat qilishi shubhasiz.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, inson lisonida bor imkoniyatlar nutqda yuzaga chiqadi va bu imkoniyatlardan qay tarzda foydalanishiga qarab so'zlovchining dunyoqarashi hamda saviyasi namoyon bo'ladi. Tilning taraqqiyoti ham nutq jarayonida voqelanadi. O'zbek formal tilshunosligi nutq bilan bog'liq masalalarni, tilshunoslikning yangi yo'nalishi-substansial tilshunoslik esa nutqning lison bilan bog'liqligini ya'ni lison-nutq masalalarini o'rganadi va amalda tadqiq qiladi. Formal va substansial lingvistikaga qo'shimcha ravishda o'zbek amaliy tilshunosligining bir qancha yangi va zamonaviy yo'nalishlari tilshunoslikning ochilmagan qirralarini o'rganishda va yechilmagan muammolariga yechim topishda ko'maklashadi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

Mengliyev B. Jamiyat amaliy filologik tadqiqotlarga nechog'lik muhtoj?/ *Kun.uz*, 22.08.2019.

Usmonova M. (2024). Matnlarga Dastlabki Ishlov Berish Va Semantik Tahlil Qilishga Oid Ayrim Mulohazalar // *Current approaches and new research in modern sciences*. T. 3. №. 1. C. 44-48.

Ulugbekovna U. M. (2024). "Some Comments on the Principle of" Speech Realization of Linguistic Possibilities" and its Importance in Applied Linguistic Research" // *Journal of Intellectual Property and Human Rights*. T. 3. №. 4. C. 181-185.

FE'L TURKUMIGA OID SO'Z YASALISHI BORASIDA BA'ZI MULOHAZALAR

Shahnoza ZIYAMUXAMEDOVA

Toshkent davlat yuridik universiteti dotsenti

Tel.: +998 93 537 92 15. E-posta: shahnozaziyo@mail.ru

ANNOTATSİYA

So'z yasalishiga oid asosiy tushunchalarni to'la va to'g'ri belgilash, ulardan har birining mohiyatini to'g'ri aniqlash so'z yasalishi tizimi bilan bog'liq barcha hodisalarning mohiyatini to'raligicha, to'g'ri yoritish imkonini beradi. Bu tushunchalardan har birini aniq belgilash va mohiyatini to'g'ri yoritish boshqasining ham shunday muvaffaqiyatli hal etilishiga yo'l ochadi. Shuning uchun ham ularni ma'lum tartibda, shu maqsadga imkon beradigan tartib asosida bayon etishga harakat qildik. Mazkur ishimizda fe'l turkumi doirasida so'z yasalishiga hamda ular orasidagi affiksali omonimiyaga to'xtalishga jazm qildik. Fe'l turkumi so'z turkumlari orasida o'zining murakkabligi, munozarali tomonlarining ko'pligi bilan ajralib turadi. Fe'llarda mana shunday muammolardan biri ko'p yillardan beri tilshunos olimlarning diqqat-e'tiborini tortib kelayotgan -lan, -lash, -lat affikslarini baholash, ularning ma'no xususiyatlarini o'rganishdir. Ma'lumki, nutqda bu affikslar bilan yasaluvchi fe'llarning so'zshakllariga -la+-n, -la+-sh, -la+-t affikslar tizmasi qatnashadigan fe'l so'zshakllar omonim bo'lib keladi. Bularda -la affiksi bilan yasalgan fe'l nisbatlarining turli ko'rsatkichlari bilan qo'llanadi, -lan kabi affikslar bilan yasalgan so'zshakllarga omonimik munosabatda bo'ladi. Fe'ldagi mana shu jumboqli, bir-biriga bog'liq masalalarni o'rganish qiziqtirgani sababli shu mavzuni tanladik. O'zbek tilshunosligida fe'l turkumining yoritilishi, xususan, shu mavzuni o'rganishga bag'ishlangan tadqiqot ishlarini o'rganib chiqdik. Ayniqsa, -lan, -lash, -lat affikslari bilan hamda -la+-n, -la+-sh, -la+-t affiks tizmalari bilan kelgan fe'llar "O'zbek tilining izohli lug'ati"dan sinchiklab terib olindi, badiiy adabiyotlardan misollar to'plandi. Bu material mavjud nazariy fikrlar asosida tahlil etishga harakat qilindi.

Kalit so'zlar: fe'l turkumi, so'z yasovchi qo'shimcha, affiksatsiya usuli, omonimik qator, omoaffikslar, yasama fe'llar.

FİİL GRUBU İLE İLGİLİ KELİME OLUŞUMU ÜZERİNDE BAZI HUSUSLAR

ÖZET

Kelime oluşumu ile ilgili ana kavramların tam ve doğru tanımlanması, her birinin özünün doğru belirlenmesi, kelime oluşumu sistemi ile ilgili tüm olguların özünün tam ve doğru bir şekilde aydınlatılmasına olanak sağlar. Bu kavramların her birinin net bir şekilde tanımlanması ve özlerinin doğru bir şekilde açıklığa kavuşturulması, diğerlerinin başarılı bir şekilde çözümlenmesinin yolunu açacaktır. Bu yüzden bunları belli bir düzen içerisinde, bu amaca uygun bir sıralamaya göre anlatmaya çalıştık. Bu çalışmamızda fiil grubu içindeki kelimelerin oluşumu ve aralarındaki ek eşesliliği üzerinde durmaya çalıştık. Fiil grubu, karmaşıklığı ve tartışmalı pek çok yönü nedeniyle kelime grupları arasında öne çıkmaktadır. Fiillerdeki bu tür sorunlardan biri de uzun yıllardan beri dilbilimcilerin ilgisini çeken -lan, -lash, -lat eklerinin değerlendirilmesi ve anlam özelliklerinin incelenmesidir. Konuşmada bu eklerle oluşturulan fiillerin, -la+-n, -la+-sh, -la+-t ek dizisine sahip fiillerin eş anlamlıları olduğu bilinmektedir. Bunlarda -la ekiyle oluşturulan fiiller farklı oran göstergeleriyle kullanılmakta, -lan gibi eklerle oluşturulan kelime biçimleri ise eşeslidir. Bu konuyu seçtik çünkü fiillerdeki bu kafa karıştırıcı, birbiriyle bağlantılı konuları incelemek ilgimizi çekiyor. Özbek dil biliminde fiil ailesi ve özellikle bu konunun incelenmesine yönelik araştırma çalışmalarını inceledik. Özellikle -lan, -lash, -lat ekleri ile -la+-n, -la+-sh, -la+-t eklerini taşıyan fiiller "Özbek Dili Açıklamalı Sözlüğü"nden özenle seçilerek kurgudan örnekler derlendi. . Bu materyali mevcut teorik fikirlere dayanarak analiz etmeye çalıştık.

Anahtar Sözcükler: Fiil grubu, kelime oluşturma eki, eklenme yöntemi, eşesli seriler, eşesli ekler, yapay fiiller.

SOME CONSIDERATIONS ON WORD FORMATION REGARDING THE VERB GROUP

ABSTRACT

Complete and accurate definition of the main concepts related to word formation, correct determination of the essence of each of them allows the essence of all phenomena related to the word formation system to be fully and accurately elucidated. A clear definition of each of these concepts and a correct clarification of their essence will pave the way for the successful analysis of the others. That's why we tried to explain them in a certain order, in an order suitable for this purpose. In this study, we tried to focus on the formation of words within the verb group and the suffix homophones between them. The verb group stands out among word groups due to its complexity and many controversial aspects. One of such problems in verbs is the evaluation of -lan, -lash, -lat suffixes and the examination of their semantic properties, which have attracted the attention of linguists for many years. It is known that the verbs formed with these suffixes in speech are synonyms of verbs with the suffixes -la+-n, -la+-sh, -la+-t. In these, verbs formed with the suffix -la are used with different rate indicators, and word forms formed with suffixes such as -lan are homophones. We chose this topic because we are interested in examining these confusing, interconnected issues in verbs. We examined the verb family in Uzbek linguistics and especially the research studies on this subject. Especially the verbs with the suffixes -lan, -lash, -lat and the suffixes -la+-n, -la+-sh, -la+-t were carefully selected from the "Explained Dictionary of the Uzbek Language" and examples from fiction were compiled. We tried to analyze this material based on existing theoretical ideas.

Keywords: Verb group, word-forming suffix, addition method, homophone series, homophone suffixes, artificial verbs.

Affikslardagi omonimlikni belgilashda, avvalo, o'zbek tilining sinxronik holatlarini farqlash kerak. Hozirgi zamon o'zbek tilida affiksial omonimlar tilning sinxronik holati asosida belgilanishi lozim, chunki diaxronik planda barcha affiksial morfemalarning har jihatdan o'zgarishi tabiiy. U yoki bu davrda o'zaro omonim bo'lgan affikslar tilning hozirgi holatida omonim bo'lmay qolishi yoki buning aksi ham bo'lishi mumkin.

O'zbek tilining affikslaridagi omonimiya hodisasi ma'no va vazifasiga ko'ra tamomila bir-biridan farq qiluvchi affikslarning shaklan bir xilligiga asoslanadi va ular turli yo'llar bilan vujudga keladi:

a) affiks morfemalarda hech qanday genetik bo'lmagan holda, tasodifiy ravishda shaklan o'xshash, bir xil bo'lib qolish natijasida: oqish—belgining kamligi; boqish—harakat nomi; yugurishdi — ko'plik;

b) ayrim affikslarning birikib bir affiks holiga kelishi yoki qisqarib, uning yakka bir affiksga aylanib qolishi natijasida: —ma (—m—a—bosma) qo'shma affiksi — ma bo'lishsizlik affiksi bilan, kitobcha (—cha chog'— choq affiksining qisqargani) so'zidagi —cha affiksi o'zbekcha so'zidagi —cha affiksi bilan ana shunday holatda omonim bo'lib qolganda;

d) ko'p ma'noli affiksning turli ma'nolari orasidagi bog'lanishning yo'qolib ketishi, ular ma'nosining bir-biridan uzoqlashib, farqlanib ketishi natijasida: men so'zidan kelib chiqqan —m (ko'zim so'zida) egalik affiksi bilan, —m (bordim) shaxs—son ko'rsatkichining omonimik munosabati ana shu uzoqlashish asosida yuzaga kelgan;

e) o'zbek tiliga o'zlashayotgan ayrim affikslar orasidagi shakliy o'xshashlik asosida: avantyuristka, yo'lka kabilar.

O'zbek tilidagi omonim affikslarga xos bo'lgan quyidagi belgi-xususiyatlarni ko'rsatish mumkin:

1. O'zbek tilida o'zaro omonimlik hosil qilayotgan har bir affiks bir-biri bilan ham talaffuz, ham yozilish jihatdan bir xil bo'lishi kerak. Agar omonimik guruhga kiruvchi affikslar bir-biridan yo aytilish, yo yozilish jihatdan farqlansa, affiksial omonimlar ichida ham, xuddi leksik omonimlardagi singari, omografik va omofonik holatlarni ajratishga to'g'ri keladi. Bunday holat, odatda, ergash morfemalarning jarangli va jarangsiz fonetik variantlari, ayrim affikslarning ma'lum pozitsiyadagi talaffuzi, shuningdek, morfologik ko'rsatkichlarning urg'uda farqlanishi natijasida kelib chiqadi. Masalan, ot yasovchi —ma¹ (boshqar+ma) ko'rsatkichi bilan forma yasovchi —ma² (fe'llardagi inkor ko'rsatkichi: bor+ma) affikslari o'zaro omograf ko'rsatkichlardir: ular urg'uga ko'ra har xil talaffuz

qilinsa ham, bir xil yoziladi. Biroq ot yasovchi –ma¹ va sifat yasovchi –ma² (qaynat+ma) affikslari bir-biriga nisbatan omonim elementlar hisoblanadi.

2. Har bir omonim affiks soʻzshakl tarkibida oʻz vazifasi bilan, grammatik maʼnosi bilan qatnashadi. Albatta, bu maʼnolarning har biri oʻziga xos boʻladi. Agar shaklan bir xil boʻlgan affikslar ifodalayotgan maʼnolar qandaydir umumiy bir maʼno doirasida oʻzaro bogʻlansa, affiksali polisemiya haqida gapirish kerak boʻladi. Hozirgi zamon oʻzbek tilidagi –li koʻrsatkichi polisemantik affikslardandir, chunki bu soʻz yasovchi (sifat yasovchi) affiksning egalik, oʻrin-joyga munosabat, moʻllik, yaroqlilik kabi maʼnolari bir umumiy maʼno – egalik maʼnosi bilan bogʻlanadi. Bunday holatlarda, avvalo, morfologik va sintaktik hodisalarni farqlash kerak. Aks holda bu ayrim koʻrsatkichlarning omonimik holatlarini notoʻgʻri belgilash yoki omonimlik xususiyatiga ega boʻlmagan morfologik koʻrsatkichlarni omonim affikslar sifatida talqin qilishga olib kelishi mumkin.

3. Bajarayotgan funksiyasiga koʻra bir guruh doirasiga kiruvchi affikslar ham oʻzaro omonimik holatni yuzaga keltirish mumkin.

Hozirgi oʻzbek adabiy tilida –lan, –lash, –lat qoʻshma affikslari faol feʼl yasovchilar boʻlib, ular yordamida koʻplab feʼllar yasaladi: *zavqlanmoq*, *duduqlanmoq*, *yuzlanmoq*; *ahdlashmoq*, *goʻzallashmoq*, *dagʻallashmoq* kabi. Bu qoʻshma affikslar aslida feʼl yasovchi –la affiksi bilan nisbat shaklini yasovchi affiksning oʻzaro birikishidan va bir affiksga aylanishidan yuzaga kelgan: –la+–n>–lan, –la+–sh>–lash, –la+–t>–lat. Demak, –lan, –lash, –lat qoʻshma affikslari yordamida yasalgan feʼllar bilan –n, –sh, –tir affikslari orqali yasalgan nisbat shakllari imlosi va talaffuziga koʻra bir xil boʻlib qoladi hamda bu tarkibiga koʻra ikki xil soʻzshakllar orasida omonimik munosabat yuzaga keladi. Bularni bir-biridan farqlab olish ayrim hollarda u qadar oson boʻlarmaydi. Hatto –lan, –lash qoʻshma affikslari yordamida yasaluvchi *shodlanmoq*, *jonlanmoq*, *bahslashmoq*, *gaplashmoq* kabi feʼllar (mustaqil leksemalar) oʻzlik va birgalik nisbati shakllari deb qaralgan manbalar ham bor¹.

Shuningdek, shu vaqtgacha nashr etilgan oʻzbekcha-ruscha lugʻatlarga va “Oʻzbek tilining izohli lugʻati”ga nazar tashlasak, oʻrganilayotgan qoʻshma affikslar yordamida yasalgan juda koʻp feʼllarning notoʻgʻri ravishda feʼlning u yoki bu nisbat shakli deb taʼriflanganini koʻramiz².

Holbuki, bunday feʼllarda –lan, –lash va –lat affikslarining vazifasini baholar ekanmiz, ularning, avvalo, feʼl yasovchi ekanligiga eʼtibor berishimiz kerak. Chunki A.Shcherbakning soʻzlari boʻyicha “Feʼl yasovchi affikslar va yordamchi feʼllar, avvalo, feʼllikning koʻrsatkichlaridir”³.

Oʻzbek tilshunosligida –lan va –la+–n affikslari haqida turli fikrlar mavjud. Bunda: –lan va –la+–n affiksli holatlarni farqlash; ikkinchidan, –lan affiksining maʼnosi va vazifalari; uchinchidan, –lan affiksli feʼlning feʼl nisbatlari bilan munosabati; toʻrtinchidan, –la+–n shaklidagi feʼlning feʼl nisbatlariga munosabati kabi masalalar eʼtiborni oʻziga tortadi. Biz mana shu masalalarni oʻrganish maqsadida “Oʻzbek tilining izohli lugʻati”dan va R.Qoʻngʻurov, A.Tixonovning “Oʻzbek tilining chappa lugʻati” kitoblaridan –lan va –la+–n affiksli feʼllarga 332 ta misol toʻpladik. Bulardan 150 tasi –lan affiksi bilan yasalgan feʼllar va 182 tasi –la affiksi bilan yasaliib, shakl yasovchi –n affiksini olgan feʼllardan iborat.

–la+–n affikslari tizmasi feʼl soʻzshaklda ikkita mustaqil affiksning yonma-yon kelishi bilan yuzaga keladi. –la affiksi feʼldan boshqa hamma soʻz turkumidan feʼl yasaydi: *koʻzla*, *oqla*, *tezla*, *sizla*, *shiqirla*, *dukurla* va boshqalar. Bu affiksning konkret maʼnosi feʼl oʻzagining maʼnosi bilan bogʻliqdir⁴. Bu affiks bilan yasalgan feʼl –n affiksini olgach, tuzilish shakliga koʻra –lan yasovchi affiksli feʼlga omonim boʻlib qoladi. –la+–n affikslar tizmasi feʼllarda –n affiksi –la yasovchili feʼlning oʻzlik yoki majhul nisbat shakllarini hosil qiladi. Ayrim hollarda esa –la+–n affiks tizmasi feʼl oʻzlik nisbatining ham, majhul nisbatning ham shakli boʻlishi mumkin. Ikki xil nisbatga xos feʼl shakllari orasidagi omonimik munosabat oʻzlik va majhullik nisbatlari shakllarining –n omoaffiksi bilan yasalishi sababli yuzaga keladi.

¹ Mirzayev M., Usmonov S., Rasulov I. Oʻzbek tili. T., 1978, 120-121-betlar.

² Oʻzbek tilining izohli lugʻati, I-II jildlar, M., 1981.

³ Щербак А.М. Очерки по сравнительной морфологии тюркских языков. Глагол. Л., 1981, стр.140.

⁴ Gʻulomov A. Feʼl. T., 1954, 68-70-betlar.

-lan affiksli fe'llarda bu affiksning, eng avvalo, so'z yasovchi, ot, sifat va ravishlardan fe'l yasovchi sifatida qatnashayotgani ko'zga tashlanadi. -la affiksi, asosan, o'timli fe'l yasaydi, ya'ni tashqi obyektga yo'naltirilgan faol harakatni, amalni ifodalovchi fe'llarni yasaydi. -lan affiksi esa undan farqli ravishda harakat/holatning egasi tomonidan yuzaga keladigan, lekin undan tashqaridagi obyektga emas, uning o'zida qoladigan holatning yuzaga kelish jarayonini ifodalovchi fe'llarni yasaydi. Tashqi obyektga yo'naltirilmagan, shunday obyektga ega bo'lmagani uchun bu fe'llar o'timsizdir.

Yuqorida sanalgan fe'llardan ko'rinishicha, -lan affiksi tarixiy zarurat, ehtiyoj tufayli -la fe'l yasovchi affiksining o'zlik nisbati ko'rsatkichi -n bilan qo'shilishidan tug'ilgan. Chunki -lan yasovchisi -la affiksi ham, -la+-n affikslar tizmasi ham ifodalay olmaydigan holatni, harakatni bildiradi. Bu holat shaxsning (predmetning ham) ruhiyati, kayfiyati, ma'naviyatidagi (ko'zga ko'rinmas) harakatlar bilan bog'liq. -lan affiksli fe'llarda o'zlik nisbatiga xos deb talqin etiladigan ma'no bu fe'llar ifodalaydigan harakat/holatning shu o'ziga xos xususiyatidir. Masalan, *ajablanmoq*, *bezovtalanmoq*, *rivojlanmoq*, *nafratlanmoq*, *sabrsizlanmoq* va boshqalar. Bu va bu kabi fe'llarda o'zlik nisbati ma'nosi bor deyish uchun bu fe'llarning bosh nisbat shakli va bosh nisbatga xos ma'nosini topish lozim bo'ladi.

Biroq bu fe'llarning bosh nisbat shakli, ya'ni, aytaylik, -la affiksi bilan yasalgan shakllari yo'q. Shuningdek, bu fe'llarni bosh nisbatga xos deb olsak (shunday deyishga majburiy, chunki hozirgi kunda bu fe'llar o'zlik nisbati fe'llari kabi bosh nisbatning o'timli fe'llaridan o'zlik nisbati ko'rsatkichining qo'shilishi bilan yuzaga kelayotgani yo'q), u holda bu fe'llardan o'z navbatida o'zlik nisbatiga xos fe'llarni hosil qilish ham mumkin emas.

Demak, -lan affiksi va -la+-n affikslari tizmasi o'ziga xos, alohida til hodisalari bo'lib, ular orasidagi omonimik munosabat nutqiy jarayondagina namoyon bo'ladi. Ya'ni bu affikslar qatnashgan fe'l shakllarining omonimligi va, ayni paytda, bajaradigan vazifasi anglatadigan grammatik ma'nosiga ko'ra farqlanishi muayyan matnda, nutqda o'z ifodasini topadi. -la+-n va -lan affikslari bilan kelgan fe'l asoslarini so'z turkumlari nuqtayi nazaridan o'rganish quyidagi jadvalda o'z aksini topgan:

Affikslar	Ot		Sifat (asliy)	Son (sanoq)	Ravish (tarz)
	aniq	mavhum			
<u>-la+-n</u>	98	50	32	-	4
<u>-lan</u>	25	68	50	1	3

Jadvaldan ma'lum bo'lishicha, -la+-n affikslari aniq otlarga ko'plab qo'shilgani holda, -lan affiksi xuddi shunday otlarga, aksincha uch baravar oz qo'shiladi. Bu affikslarning sifatlarga qo'shilishida boshqacha manzara ko'zga tashlanadi: -la+-n sifatlarga kam qo'shilgani holda, aksincha, -lan affiksi sifatlarga ikki baravardan ortiqroq qo'shib, ulardan fe'l yasaydi. Ravish turkumi bo'yicha ham deyarli shunday natija kuzatildi. Bu shuni ko'rsatadiki, -la aniq ma'noli otlardan aniq, faol amal ma'nosidagi fe'llarni yasashga moyil. -n affiksi bu fe'lga o'z ma'nosini qo'shadi. Lekin -lan affiksi belgi-xususiyat anglatuvchi sifat va ravishlardan shu belgi-xususiyatga ega bo'lish ma'nosidagi fe'llarni yasaydi. Bu fe'llar faol amal ma'nosini anglatmaydi. -lan affiksi -la affiksiga nisbatan mana shunday harakatni emas, biron holatga o'tish, shunga ega bo'lish ma'nosidagi fe'llarni hosil qilishi bilan ajralib turadi. Bu uning mavhum otlarga talaygina hollarda qo'shilishida ham ko'rinadi: -la affiksining qo'llanish doirasi -lan affiksining qo'llanishiga qaraganda, umuman olganda, ko'p. Lekin mavhum otlarga -lan, -la+-n affikslariga nisbatan bir oz ko'proq qo'shiladi. Bu affikslar -lan ham, -la+-n ham olmoshlarga mutlaqo qo'shilmaydi.

-lash affiksi bilan yasalgan fe'llarga omonim -la+-sh affikslar tizmasi fe'llarda -la affiksining fe'l yasashi ayon. -la+-sh affikslari qatnashgan so'zshakllardagi -sh affiksi omoaffiksdir. Bu yerda: 1) birgalik nisbati ko'rsatkichi -sh; 2) o'zlik nisbati ko'rsatkichi -sh; 3) harakat jarayonining intensivligini (yoki aksincha) ko'rsatuvchi -sh; 4) ishini asosiy bajaruvchiga yordamlashish ma'nosini -sh affikslari ayni bir shaklda kelib, turli vazifalarni bajarimoqdalar.

Albatta, -la+-sh affikslar tizmasili soʻzshaklning maʼnolari bevosita nutqda, shu maʼnolarning ifodalanishiga xizmat qiluvchi soʻz va qoʻshimchalar yordamida yuzaga chiqadi. Bu soʻzshakldosh til birligi bajaradigan vazifa gapning tuzilishi bilan ham bogʻliq.

-lash affiksi ham tarixan -la va -sh affikslarining birikuvidan hosil boʻlib, u hozirgi kunda ot, sifat va ravishlardan feʼl yasaydi. Sonlardan faqat “bir” soʻziga qoʻshilib, “birlash” feʼlini yasaydi. -lash affiksining tarkibidagi -sh affiksi oʻzlik va birgalik nisbatlaridan biri maʼnosini ifodalaydi: *koʻmaklashmoq, asabiylashmoq, suhbatlashmoq, vaʼdalashmoq*. Lekin -lash affiksi bilan yasalgan feʼllarning maʼnosi bu feʼlning yasaliş asosiga, uning qaysi soʻz turkumiga mansubligi, qanday maʼnoning ifodalanishiga bogʻliq. -lash affiksi bilan yasalgan feʼllarni maʼnosiga koʻra baʼzan -lan affiksi bilan yasaluvchi feʼllardan farqlash qiyin: *yiriklashmoq, osonlashmoq, tezlashmoq, yaqinlashmoq, ogʻirlashmoq* kabi.

Lekin -lan va -lash affikslari vositasida feʼl yasaliş soʻzlar doirasida, umuman olganda, chegaralangan: aynan bir xususiyatli feʼllarning baʼzilari -lan affiksi yordamida yasalsa, baʼzilari -lash affiksi vositasida yasaladi. Masalan, *havaslanmoq, toʻlqinlanmoq, ovqatlanmoq, shakllanmoq, zavqlanmoq, foydalanmoq* feʼllarining -lash affiksi bilan yasaliş yoʻq. Bu esa tilning taraqqiyotini belgilovchi, tilni harakatlantiruvchi omil, avvalo, zarur tushuncha, maʼnolarni ifodalovchi yangi soʻz va soʻz birikmalariga boʻlgan ehtiyoj, zarurat ekanligini yana bir bor taʼkidlaydi. Til taraqqiyoti, uning nutqda sayqallanishi murakkab va nozik jarayon boʻlib, unda tanlov nihoyatda kuchli, aloqa-aralashuv vositasi sifatida, murakkab his-tuygʻularni ifodalash vositasi sifatida til oʻziga kerakli, zarur soʻzlarni davr, sharoit talabiga va ehtiyojiga koʻra yaratib oladi. -lan, -lash soʻz yasovchi affikslarining yuzaga kelishi va faol feʼl yasovchiga aylanishi ham mana shu zarurat tufaylidir.

-lan affiksi bilan yasalgan feʼllarda oʻzlik darajaga, -lash affiksi yordamida yasaluvchi feʼllarda oʻzlik va birgalik darajaga xos xususiyatning saqlanishidan qatʼi nazar, bu affikslar vositasida yasaluvchi feʼllar bosh nisbat shakli hisoblanadi. Chunki *rivojlanmoq, ogʻirlashmoq* kabi feʼllarda nisbat shaklini yasovchi formant yoʻq.

Feʼlning hech qanday daraja koʻrsatkichiga ega boʻlmagan formasi esa bosh daraja deyiladi: shodlanmoq – shod boʻlmoq, suhbatlashmoq – suhbat qurmoq. Shod boʻlmoq, suhbat qurmoq qoʻshma feʼllarida hech qanday daraja koʻrsatkichi yoʻq va ular bosh daraja formasidagi feʼldir. Daraja formasi va maʼnosi jihatidan shodlanmoq va suhbatlashmoq feʼllari shod boʻlmoq, suhbat qurmoq feʼllaridan farqlanmaydi va ular ham feʼlning bosh daraja formasidadir⁵.

-lash affiksi bilan yasalgan feʼllar -lan bilan yasalgan feʼllar -lan bilan yasalgan feʼllarga nisbatan kam. -lan affiksi asosan otlardan va boshqa soʻz turkumlaridan feʼl yasasa, -lash affiksi asosan sifatlardan va nisbatan kamroq boshqa soʻz turkumlaridan feʼl yasaydi. Bular -lan va -lash affiksli feʼllar har holda boshqa-boshqa boʻlib, bir-biridan koʻp hollarda ajralib turishini koʻrsatadi.

-lat affiksli feʼllar juda oz. Asli -la va -t affikslarining birikuvidan yuzaga kelgan. -lat feʼl yasovchisining -lan va -lash affikslariga nisbatan siyrak uchrashini shu bilan izohlash mumkinki: -lan va -lash affikslari bilan yasalgan feʼllar bosh, oʻzlik va birgalik nisbatlariga xos boʻlib, ular qatnashgan gaplar -la+-n, -la+-sh affikslari tizmasili feʼllar qatnashgan gaplardan tuzilishiga koʻra oz farqlanadi. Lekin orttirma nisbat koʻrsatkichi -t oʻtimsiz feʼllardan oʻtimli feʼllarni yasaydi va shuning uchun bu feʼllar qatnashgan gachplarning tuzilishi unga obyekt kiritilishi sababli oʻzgaradi. Gapning yangi tuzilishi orttirma nisbat maʼnosini ifodalashga moslashadi. Shuning uchun -la+-t affikslarining yonmayon kelishida orttirma nisbat maʼnosi -la+-n va -la+-sh tizmalarida -sh va -n affikslaridagi oʻzlik va birgalik maʼnolariga qaraganda kuchli. Bu -la va -t affikslarining birikib, bir affiks boʻlib ketishiga qulay sharoit yaratmaydi.

-la affiksli feʼl oʻtimli boʻlganda gap qurilishida undagi maʼnosining ifodalanishi bilan bogʻliq holda oʻziga xos oʻzgarish roʻy beradi: yangi kirgan undovchi subyekt ish-amalning bajarilishini boshqaradi, bosh nisbatga xos tuzilmadagi subyekt joʻnalish kelishigi shaklida ikkinchi subyektni ifodalaydi. Masalan:

1. – Hazilingiz qursin, - dedi chiroqni pastlayotib (A.Q.).

⁵ Hojiyev A. Soʻz yasaliş. Hozirgi oʻzbek adabiy tili., T., 1980, 199-bet.

2. – Kecha o‘zingiz menga ariqdan ko‘zoynagingizni izlatdingiz... (A.Q.).

3. Oltinchi kuni Ahmadjon va o‘rtoqlariga komandir multiqlarni tozalatdi (A.Q.).

–la affiksi bilan yasalgan o‘timli fe’llarga –t affiksi qo‘shilishida ham ayrim hollarda ularning bir affiksga aylanishlari kuzatiladi. Misol qilib, arzonlat, yolqinlat, yolg‘izlat, ildamlat, og‘irlat, tinchlat, to‘lqinlat, uzoqlat, takomillat, tikkalat, yaqinlat, qalinlat, qoyillat, qorong‘ilat fe’llarini ko‘rsatish mumkin. –lat affiksi bu fe’llarda, asosan, ot, sifat va ravishlardan fe’l yasashga xizmat qiladi. Bunday paytda –lat affiksi harakatning natijasi, belgisini bildirib keladi, orttirma nisbat ma’nosi o‘sha so‘zlardan sezilib turadi⁶.

Ayrim hollarda esa nisbat ma’nosi xiralashib, o‘timlilik ma’nosiga urg‘u berilishi mumkin: oradan oylar o‘tib, eru xotin endigina totuvlashib, qizlari Jamilani erkalatib, o‘ynatib yurgan kunlarida ish yana buzildi (Mirmuhsin).

Nutqda –lat affiksli fe’llar –la+–t affiksli fe’llarga nisbatan juda oz. Biz yiqqan material ichida –la+–t affikslar tizmasi qatnashgan fe’llar 119 ta bo‘lsa, –lat affiksli fe’llar 10 tani tashkil etdi (ularning ro‘yxati berilyapti).

Fe’l Turkumiga Oid So‘Z Yasalishi Borasida Ba’zi Mulohazalar

Fe’l turkumi so‘z turkumlari orasida o‘zining murakkabligi, munozarali tomonlarining ko‘pligi bilan ajralib turadi. Fe’llarda mana shunday muammolardan biri ko‘p yillardan beri tilshunos olimlarning diqqat-e’tiborini tortib kelayotgan –lan, –lash, –lat affikslarini baholash, ularning ma’no xususiyatlarini o‘rganishdir. Ma’lumki, nutqda bu affikslar bilan yasaluvchi fe’llarning so‘zshakllariga –la+–n, –la+–sh, –la+–t affikslar tizmasi qatnashadigan fe’l so‘zshakllar omonim bo‘lib keladi. Bularda –la affiksi bilan yasalgan fe’l nisbatlarining turli ko‘rsatkichlari bilan qo‘llanadi, –lan kabi affikslar bilan yasalgan so‘zshakllarga omonimik munosabatda bo‘ladi. Bir xil yoki o‘xshash ma’noli ikki fe’l yasovchi affiksning yagona qo‘shma affiks bo‘lib qo‘shilishi va bu qo‘shma affiksning tarkibidagi affikslarning ma’nolarini va vazifalarini takrorlashi haqida taniqli olim E.V.Sevortyan ham yozadi⁷. Demak, qo‘shma affikslar ikki yonma-yon kelgan affiksning ba’zan turli tovush o‘zgarishlari bilan yoki ularsiz o‘zaro birikib, bir butun holga kelishidan hosil bo‘ladi⁸. O‘zbek tilida bunday qo‘shma affikslar talaygina: –chilik, –garchilik, –loq/-aloq, –(i)mtir, –lab, –layin, –niki, –(i)msira, –gila (–kila, –qila), –moqda, –illa, –gancha, –guncha va boshqalar.

Fe’l turkumi doirasida ko‘p yillardan beri tilshunoslarning diqqatini tortib kelayotgan qo‘shma affikslarga, avvalo, –lan, –lash, –lat; –lantir va –lashtir affikslarini ko‘rsatish mumkin.

Ba’zi manbalarda bu affikslarning kelib chiqishi so‘z morfem tarkibining qayta bo‘linishi, ya’ni bir affiksning yonidagi affiksni o‘ziga singdirishi bilan bog‘lanadi: shodlandi, otlandi so‘zlarida (shod-la-n-di, ot-la-n-di) –la yasovchisi o‘zlik nisbati affiksini o‘ziga singdirgan va natijada bu so‘zlar shodlan-di, otlan-di tarzida morfemalarga ajratiladi.

Morfemalarning qayta bo‘linishi jarayoni tilda yangi so‘z yasovchi affikslarning paydo bo‘lishiga olib keladi, bu affikslar esa, o‘z navbatida, faollashib boradi. Hozirgi o‘zbek tilida –lash (salomlash, gaplash), –lashtir (gazlashtir, elektrlashtir, avtomatlashtir), –chilik (dehqonchilik, qo‘shnichilik), –garchilik (odamgarchilik, xafagarchilik) singari murakkab affikslar kelib chiqishi jihatidan morfemalarning qayta bo‘linish jarayoni bilan, affikslarning biri ikkinchisini o‘ziga singdirishi hodisasi bilan bog‘langan⁹.

⁶ Yusupxo‘jayeva H. O‘zbek tili izohli lug‘atida fe’llarning ishlanishi. T., “Fan”, 1988, 71-bet

⁷ Севортян Е.В. Аффиксы глаголообразования в азербайджанском языке., М., 1962, стр.345-346, 349.

⁸ Hojiyev A. Morfemika. Hozirgi o‘zbek adabiy tili, T.,1980, 164-bet.

⁹ Muxtorov A. So‘zning morfologik qurilishidagi o‘zgarishlar. “O‘zbek tili va adabiyoti” jurnali, 1984, 1-son, 25-bet.

Shuningdek, tilshunoslikda qo'shma (murakkab) affikslarning komponentlari mustaqil holda qo'llanish yoki qo'llanmasligi, qo'shma affikslarning so'z tarkibidagi ma'nosi komponentlarining ma'nosi bilan bog'liq emasligi masalalari yuzasidan ham munozarali fikrlar bor¹⁰.

Hozirgi o'zbek adabiy tilida -lan, -lash, -lat, -lantir va -lashtir qo'shma affikslari faol fe'l yasovchilar bo'lib, ular yordamida ko'plab fe'llar yasaladi: *zavqlanmoq, duduqlanmoq, yuzlanmoq; ahdlashmoq, go'zallashmoq, dag'allashmoq; gazlashtirmoq, rejalashtirmoq; qurolsizlantirmoq, zararsizlantirmoq* kabi. Bu qo'shma affikslar aslida fe'l yasovchi -la affiksi bilan nisbat shaklini yasovchi affiksning o'zaro birikishidan va bir affiksga aylanishidan yuzaga kelgan: -la+-n>-lan, -la+-sh>-lash, -la+-t>-lat; -lan+-tir>-lantir, -lash+-tir>-lashtir. Shu bilan birga, hozirgi o'zbek adabiy tilida -la affiksi yordamida yasalgan fe'llarning -n, -sh, ba'zan -t nisbat yasovchi affiksi bilan, shuningdek, -lan, -lash affikslari yordamida yasalgan fe'llarning -tir affiksi bilan kelishi hollari ham uchraydi. Masalan: *aniqlamoq-aniqlanmoq, xabarlamog-xabarlashmoq, rivojlanmoq-rivojlantirmoq, tiniqlashmoq-tiniqlashtirmoq* kabi va boshqalar. Demak, -lan, -lash, -lat, -lantir va -lashtir qo'shma affikslari yordamida yasalgan fe'llar bilan -n, -sh, -tir affikslari orqali yasalgan nisbat shakllari imlosi va talaffuziga ko'ra bir xil bo'lib qoladi hamda bu tarkibiga ko'ra ikki xil so'zshakllar orasida omonimik munosabat yuzaga keladi. Bularni bir-biridan farqlab olish ayrim hollarda u qadar oson bo'lavermaydi. Buning ustiga o'zbek tilida -lantir, -lashtir qo'shma affikslari borligi hali barcha tomonidan e'tirof etilmagan. O'zbek tili grammatikasiga oid ishlarda bu affikslar hozirgacha faol yasovchilar qatoridan o'rin olmagan. Hatto -lan, -lash qo'shma affikslari yordamida yasaluvchi *shodlanmoq, jonlanmoq, bahslashmoq, gaplashmoq* kabi fe'llar (mustaqil leksemalar) o'zlik va birgalik nisbati shakllari deb qaralgan manbalar ham bor¹¹.

Shuningdek, shu vaqtgacha nashr etilgan o'zbekcha-ruscha lug'atlarga va "O'zbek tilining izohli lug'ati"ga nazar tashlasak, o'rganilayotgan qo'shma affikslar yordamida yasalgan juda ko'p fe'llarning noto'g'ri ravishda fe'lning u yoki bu nisbat shakli deb ta'riflanganini ko'ramiz¹².

Holbuki, bunday fe'llarda -lan, -lash va -lat affikslarining vazifasini baholar ekanmiz, ularning, avvalo, fe'l yasovchi ekanligiga e'tibor berishimiz kerak. Chunki A.Shcherbakning so'zlari bo'yicha "Fe'l yasovchi affikslar va yordamchi fe'llar, avvalo, fe'llikning ko'rsatkichlaridir"¹³.

-lan affiksli fe'llarda bu affiksning, eng avvalo, so'z yasovchi, ot, sifat va ravishlardan fe'l yasovchi sifatida qatnashayotgani ko'zga tashlanadi. -la affiksi, asosan, o'timli fe'l yasaydi, ya'ni tashqi obyektga yo'naltirilgan faol harakatni, amalni ifodalovchi fe'llarni yasaydi. -lan affiksi esa undan farqli ravishda harakat/holatning egasi tomonidan yuzaga keladigan, lekin undan tashqaridagi obyektga emas, uning o'zida qoladigan holatning yuzaga kelish jarayonini ifodalovchi fe'llarni yasaydi. Tashqi obyektga yo'naltirilmagan, shunday obyektga ega bo'lmagan uchun bu fe'llar o'timsizdir.

Misollar:

1. Inobat hayajonlanar, yonib turgan ko'zlari yaxshilikdan darak berardi (X.T.).
2. Bir necha kun bulutlanib turgan havo yana ochilib ketdi (A.Hayitmetov).
3. Vali aka vahimalanib: - A!! – deb yubordi (M.Ismoilov).
4. Katta gulzorga chiqqanlarida... bahavo bino ko'z o'ngilarida gavdalandi (O.).
5. Nodirov zaldagilarga qaradi, o'zining jangovar do'stlarini, dong'i ketgan olovkorlarni ko'rib, dadillandi (I.Rahim).
6. Ko'm-ko'k tok barglari ertalabki quyoshda jilvalanadi (O.).

Keltirilgan misollardan va yuqorida sanalgan fe'llardan ko'rinishicha, -lan affiksi tarixiy zarurat, ehtiyoj tufayli -la fe'l yasovchi affiksining o'zlik nisbati ko'rsatkichi -n bilan qo'shilishidan tug'ilgan. Chunki -lan yasovchisi -la affiksi ham, -la+-n affikslar tizmasi ham ifodalay olmaydigan holatni, harakatni bildiradi. Bu holat shaxsning (predmetning ham) ruhiyati, kayfiyati, ma'naviyatidagi (ko'zga ko'rinmas) harakatlar bilan bog'liq. -lan affiksli fe'llarda o'zlik nisbatiga xos deb talqin etiladigan

¹⁰ Севортян Е.В. Морфологическое строение слова в связи с другими его характеристиками. Тюркологический сборник., 1972, стр.139.

¹¹ Mirzayev M., Usmonov S., Rasulov I. O'zbek tili. T., 1978, 120-121-betlar.

¹² O'zbek tilining izohli lug'ati, I-II jildlar, M., 1981.

¹³ Щербак А.М. Очерки по сравнительной морфологии тюркских языков. Глагол. Л., 1981, стр.140.

ma'no bu fe'llar ifodalaydigan harakat/holatning shu o'ziga xos xususiyatidir. Masalan, *ajablanmoq*, *bezovtalanmoq*, *rivojlanmoq*, *nafratlanmoq*, *sabrsizlanmoq* va boshqalar. Bu va bu kabi fe'llarda o'zlik nisbati ma'nosi bor deyish uchun bu fe'llarning bosh nisbat shakli va bosh nisbatga xos ma'nosini topish lozim bo'ladi.

Yuqorida ko'rib o'tganimizdek, -la+-n affikslari qatnashgan fe'llar o'zlik nisbatida ham, majhul nisbatda ham kela olishi mumkinligi, -lan affiksi esa faqat o'zlik nisbati ma'nosida qo'llana olishi ma'lum bo'ldi.

Demak, -lan affiksi va -la+-n affikslari tizmasi o'ziga xos, alohida til hodisalari bo'lib, ular orasidagi omonimik munosabat nutqiy jarayondagina namoyon bo'ladi. Ya'ni bu affikslar qatnashgan fe'l shakllarining omonimligi va, ayni paytda, bajaradigan vazifasi anglatadigan grammatik ma'nosiga ko'ra farqlanishi muayyan matnda, nutqda o'z ifodasini topadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- Askarova M, Abdurahmonov X. (1981). *O'zbek tili grammatikasining praktikumi*, T.
- Кононов А.Н. (1960). *Грамматика современного узбекского литературного языка*. М-Л.
- Коклянова А.А. (1963). “Категория времени в современном узбекском языке”. изд. АН., М.
- Komilova X. (1988). *O'zbek tilida son va olmosh*. O'z FAn. T..
- Mirzayev M, Usmonov S, Rasulov I. (1979). *O'zbek tili*. “O'qituvchi” n. T.
- Nizomiddinova S. (1970). *Hozirgi o'zbek tilida son*. O'z “FAN”.
- Tursunov U, Muxtorova A., Rahmatullayev Sh. (1992). *Hozirgi o'zbek tili*. “O'zbekiston” nashriyoti, T.
- Usmonov S. (1964). *O'zbek tilida so'zlarning grammatik formalari*. Ilmiy asarlar (ToshDPI), 42.t.2-kitob, T.
- Sh. Shoabdurahmonov, M. Asqarova, A. Hojiyeva, I. Rasulov, X. Doniyorov. (1980). “Hozirgi o'zbek tili”, 1-kism, Toshkent, “O'qituvchi”.
- O'zbek tili grammatikasi. 1-qism, “Morfologiya”*, (1975). O'zFAn, T.
- Jo'raboyeva M.A. (1970). “O'zbek tilida affiksial omonimiya”. *O'zbek tili va adabiyoti jurnali*, 3-son.
- Hojiyev A. (1973). *Fe'l*. “FAN” n, T.
- G'ulomov A. (1973). *Adabiy til normalari*. “Nutq madaniyatiga oid masalalar” to'plamida – T., “Fan”.
- Yusupxo'jayeva H. (1988). *O'zbek tilining izohli lug'atida fe'llarning ishlanishi*. T., “Fan”.
- Абламова М.Т. (1964). *Ўзбек тилида оморфемалар*. ТошДУ илмий асарлар тўплами, 203-сон.

O'ZBEKCHA-TURKCHA FRAZEMALARDAGI UMUMTURKIY QADRIYATLARNING AKSIOLINGVISTIK TAHLILI

Zulxumor XOLMANOVA

Prof. Dr., Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o'zbek tili va adabiyoti universiteti

Tel.: +998 93 564 20 49. E-posta: zulxumor-uzmu@mail.ru

ANNOTATSIYA

O'zbek va turk tillari lug'aviy birliklari genezisi, semantik xususiyatlari va olamning lisoniy manzarasini aks ettirish jihatidan o'xshash va farqli belgilarga ega. Xususan, frazemalarda lug'aviy birlik sifatida o'zbek va turk tillarining genetik shakllanishi bilan belgilanuvchi umumiy hamda til egasining ijtimoiy-madaniy turmush tarzi, idroki, baholash me'yorlaridan kelib chiquvchi farqli belgilar mavjud. Frazemalar ikki yoki undan ortiq leksemalarning birikib, yaxlit bir ko'chma ma'noni ifodalashiga asoslangan lug'aviy birliklar bo'lib, ma'lum kognitiv jarayonlar asosida til birligiga aylanadi. O'zbek va turk tillaridagi frazemalar til sohiblarining turmush tarzi, turkiy xalqlarning madaniy taraqqiyoti, ijtimoiy-siyosiy munosabatlari haqida qimmatli ma'lumot beradi.

O'zbekcha-turkcha frazemalarda fe'l-atvor, xarakter-xususiyatga oid qalriyatlar o'z ifodasini topgan. Insonning jismoniy harakati va aqliy faoliyati, xulq-atvori frazemalar orqali ta'sirchan aks ettiriladi. Frazemalar voqelikni real hayotda yuz berishi mumkin bo'lmagan holatda baholab, belgi, harakat-holatning yuqori darajasini ifodalashga yo'naltiriladi. Bunday frazemalar kognitiv metafora, metonimiyaga asoslanib, til sohibining tafakkur kuchi, badiiyatni his qilish salohiyati va baholash munosabatini ifoda etadi. Frazemalar narsa-buyum, voqea-hodisani baholash modellarini o'z ichiga oladi. Frazemalar tarkibida tarixiy, arxaiik leksemalarning saqlanib qolishi jihatidan struktur-semantik qiymatga ega. O'zbek shevalarida qo'llanadigan *betini suvini besh to'kmoq* frazemasini insonning "obro'sizlanish" holatini aks ettiradi. Frazema tarkibidagi *bet suvi* qo'shma so'zi arxaiik hisoblanib, hozirgi o'zbek tilidagi *obro'* ma'nosiga teng keladi. *Momosining kurtigini yegan* frazemasini "tarbiyali" tushunchasini anglatadi. Frazema tarkibidagi *kurtig* turkiy xalqlarga xos taom nomi bo'lib, o'zbek adabiy tilida qo'llanmaydi, shevalarda saqlanib qolgan. Frazema semantikasida turkiy xalqlar madaniyatida buvilar tarbiyasiga namuna model sifatida baho berilgani aks etgan. O'zbekcha-turkcha frazemalarning aksiolingvistik tahlili barqaror birikmalar semantikasidagi qadriyat va baho qiymatini aks ettirishda muhimdir.

Kalit so'zlar: parallel korpus, lug'aviy birlik, frazema, real voqelik, kognitiv omil, araxaiklashuv, namuna model.

ÖZBEK-TÜRKÇE CÜMLELERDE KAMU DEĞERLERİNİN AKSYODİLSEL ANALİZİ

ÖZET

Özbek ve Türk dilleri sözlüksel birimlerin genetik ve semantik özellikleri hem de dil manzarası bakımından benzer ve farklı özelliklere sahiptir. Özellikle, deyimler sözlüksel birim olarak Özbek ve Türk dillerinin genetik evrimi ile ilişkilendirilen genel ve dil sahibinin toplumsal-kültürel yaşam tarzı, düşünce tarzı, değerlendirme kriterlerinden kaynaklanan farklı özellikleri yansıtmaktadır. Deyimler, iki veya daha fazla leksemin bir araya gelmesiyle oluşan ve bir anlamı ifade etmeye dayalı sözlüksel birimlerdir, belirli bilişsel süreçlerle dil birliği haline gelir. Özbek ve Türk dillerindeki deyimler dil sahiplerinin yaşam tarzı, Türk toplumlarının kültürel gelişimi, toplumsal-siyasi ilişkileri hakkında önemli bilgileri içerir. Özbekçe-Türkçe deyimlerde karakter, huy ile ilgili değerlerin izleri bulunmaktadır. İnsanın fiziksel hareketi ve zihinsel faaliyeti deyimler aracılığıyla etkili bir şekilde yansıtılır. Frazemalar gerçek hayatta nadir durumlarda ortaya çıkabilen bir durumu değerlendirirken hareket ve durumun yüksek derecesini ifade etmeye yöneliktir. Bu tür deyimler bilişsel metafor ve metonimiye dayanır hem de dil sahibinin düşünsel gücünü, edebi yeteneği ve değerlendirme ilişkisini ifade eder. Deyimler nesneleri ve olayları değerlendirme modellerini içermektedir. Deyimler yapısında tarihsel, arxaiik birimlerin korunmasıyla yapısal ve anlamsal değere sahiptir. Özbek Türkçesi ağızlarında kullanılan *betini suvini besh to'kmoq* deyimini insanın arxaiik olarak kabul edilir ve günümüz Özbek Türkçesinde *onur* anlamına gelir. *Momosining kurtigini yegan* deyimini *terbiyeli* kavramını ifade eder. Frazemanın içindeki *kurtik* Türk toplumlarına özgü bir yemek adıdır, Özbek edebi dilinde kullanılmaz, ağızlarda korunmuştur. Deyimin semantiğinde Türk halklarının kültüründe ninelerin terbiyesinin örnek bir model olarak değerlendirilmesi yansımaktadır. Özbekçe-Türkçe deyimlerin aksiyolojik analizi kalıplaşmış ifadeler semantiğindeki değer ve değerlendirme kriterlerini yansıtmada önemlidir.

Anahtar Sözcükler: paralel derlem, sözlüksel birim, deyim, Özbekçe-Türkçe deyim, gerçek olay, bilişsel faktör, arxaiikleşme, bilişsel metafor, bilişsel metonimi, örnek model.

AXIOMATIC ANALYSIS OF PUBLIC VALUES IN UZBEK-TURKISH SENTENCES

ABSTRACT

The genesis of lexical units in Uzbek and Turkish languages, as well as their semantic characteristics and the linguistic landscape of the world, are marked by similarities and differences that reflect distinctive features. In particular, there are distinct indicators in phrases that denote the overall lifestyle, perception, and evaluation criteria of both the general public and language speakers, in conjunction with the genetic development of Uzbek and Turkish languages as lexical units. Phrases consist of two or more lexemes accumulated to express an approximate meaning, serving as lexical units based on certain cognitive processes that contribute to language unity. Phrases in Uzbek and Turkish languages provide valuable information about the lifestyle of language speakers, the cultural advancement of Turkic peoples, and their socio-political relations.

Uzbek-Turkish phrases embody remnants related to action-characteristics, reflecting their own expressions. Human physical movements and mental activities are influentially represented through character-based phrases. Phrases are evaluated to express a high degree of indication, often when it is impossible to experience actuality in real life. Such phrases are based on cognitive metaphor and metonymy, articulating the cognitive strength, literary ability, and evaluation attitude of the language speaker. Phrases encapsulate evaluation models for appraising things, events, or incidents. Within phrases, the preservation of historical and archaic lexemes contributes to their structural-semantic value. The phrase "betini suvini besh to'kmoq" from Uzbek idioms reflects the state of "helplessness" in humans. The word "bet" in the phrase is considered archaic and corresponds to the current Uzbek meaning of "helper". The phrase depicting "Mom's cooking" conveys the concept of "nurtured". The term "kurtig" within the phrase is a meal name specific to Turkish peoples, not used in Uzbek literary language but retained in idioms. The phrase signifies as a model of manners in Turkish peoples' culture in its semantics. The axiolinguistic analysis of Uzbek-Turkish phrases is crucial in reflecting the values and evaluation criteria in their semantics.

Keywords: parallel corpus, lexical unit, phrase, cognitive factor, archaization, model example.

O'zbek va turk tillari azaliy qardoshlik rishtalarga ega. Bu tillar eng qadimgi davrlardan hozirga qadar umumiy va xususiy taraqqiyot yo'llarini bosib o'tdi.

Frazemalar har ikki tilda muhim o'rin tutuvchi lug'aviy birliklar bo'lib, harakat-holat, belgi haqida axborot berish bilan birga tilning tarixiy taraqqiyotiga xos fenetik, leksik, grammatik o'zgarishlarni aks ettiradi.

Frazemalar o'zbek va turk xalqlari qadriyatini o'zida ifoda etadigan lug'aviy birlik hisoblanadi. Ayniqsa, o'zbek shevalaridagi frazemalarda xalq qadriyatlari badiiy tarzda o'z ifodasini topgan.

Shevalar tafakkur, madaniyat, tilning boshlanishi hisoblanadi. Ozbek tilida qo'llanadigan forschatojikcha *sheva* termini turk tilida *ağız* atamasi bilan nomlanadi. Turkiy qatlamga mansub *ağız leksemasida* "boshlanish" semasi mavjud.

Turk olimlari Hadra Kübra, Erkinay Tamtamişlar *ağız* so'zida "boshlang'ich" ("başlangıç") semasi mavjudligi, shu sema asosida *yolun ağzı* "yo'lining og'zi", *tünelin ağzı* "tunelning og'zi", *ırmağın ağzı* "irmoqning og'zi" birkmalari tarkibidagi *ağız* so'zi bilan aloqadorligi, *ağız süti* birikuvida "tug'ruqdan keyingi ilk (boshlang'ich) sut" ma'nosini anglatishi haqida fikr bildirganlar. Tahlillardan ma'lum bo'ladiki, inson tana a'zosini bildirgan *ağız* so'zi bilan sigir sutining ilk uch kunlik davridagi ko'rinishini bildirgan *ag'iz* aslida bir so'zdan shakllangan leksik omonimlardir.

Og'iz I "tana a'zosi" – *og'iz II* "taom" omonimlari o'zbek tilida ham mavjud. Shavkat Rahmatullayev *og'iz I* leksemasini "ikki lab oralig'idagi teshik, "jag'lar" oralig'idagi bo'shliq ma'nosida izohlagan. Bu ot qadimgi turkiy tildagi "teshik" ma'nosini anglatgan ag otidan kiichraytirish ma'nosini ifodalovchi *-iz* qo'shimchasi bilan hosil qilingan (ESTY,I,82; Devon,I,89; DS,21).

O'zbek tilining izohli lug'atida *og'iz I* "tana a'zosi" ma'nosidagi birlikning 8ta ma'nosi keltirilgan: 8. Ko'chaning, yo'lining boshlanish, kiraverish joyi. *Ko'cha og'zi*.

E.Sevortyaning etimologik lug'atida *og'iz II* "taom" qadimgi turkiy tilda "uvib tush-, quyuqlash-" ma'nosini anglatgan *ag* - fe'lidani *-(u)z* qo'shimchasi bilan yasalgani aytilgan (ESTY,I, 406; DS, 24);

Og'iz I "tana a'zosi" – *og'iz II* "taom" (turk tilida: *âg'iz I* "tana a'zosi" – *âg'iz II* "ağız sütü") o'rtasida "boshlang'ich" semasi asosidagi aloqadorlik mavjud va bu sema tilning tarixiy taraqqiyoti natijasida sezilmay qolgan. Ko'p ma'noli so'zdan ma'no bog'lanishining yo'qolishi natijasida omonim yuzaga kelgan. Bu omonimlar qatori semantik usulda hosil bo'lgan.

Fors-tojik tilida "boshlamoq" ma'nosidagi *og'oz* leksemasi ishlatiladi. Fonetik tuzilishi va semantikasiga ko'ra bevosita turkiy *og'iz* so'ziga aloqador. Fors-tojik tiliga bir qator turkiy so'zlar o'tgani "Muhokamat ul-lug'atayn"da qayd etilgan.

Shevalar frazemalarning ham boshlang'ich manbasidir. Frazemalar til taraqqiyotining keyingi jarayonlarida yuzaga kelgan leksik-semantik, struktur-grammatik jarayonlar mahsuli bo'lib, til sohibining ma'lum darajadagi tafakkur tarzini taqozo etadi. Keyingi yillarda frazeologizmlar barqaror birikmalar tarkibida qayd etilgan. Shuni ta'kidlash lozimki, frazemalar barqaror birikmalarning boshqa ko'rinishlaridan ko'chma ma'noga asoslangan yaxlit bir lug'aviy ma'noni ifodalashi bilan farqlanadi.

Buyuk mutafakkirlarimiz yaratgan aforizmlar maqollarning dastavval ma'lum bir shaxs tomonidan yaratilib, keyinchalik anonim janr sifatida xalqqa nisbat berilganini asoslaydi. Xuddi shuningdek, frazemalarning yaratuvchisi ham yuksak tafakkur, teran idrok sohiblaridir. Frazemalar o'zbek tili tarixiy taraqqiyotining mahsuli, murakkab jarayon sifatida qaraladi, uning shakllanishida shaxs idroki va tafakkuri muhim o'rin tutadi. Frazemalar ham xuddi maqollar singari shaxs tafakkuri mahsullaridir.

O'zbek tilida ajdodlarimiz tafakkuri, xalq turmush tajribasi mahsullari bo'lgan frazemalar ham borki, ularning ma'lum qismi yozma manbalarda aks etgan. Bir qator frazemalar shevalarda qo'llanadi. O'zbek shevalari tarixiy, arxaik frazemalar saqlanib kelayotgan muhim manbadir. O'zbek shevalarida *momosini kurtigini yegan* (tarbiyali), *chumolining oshqozonini ko'radigan* (uddaburon), *betini suvini besh to'kmoq* (obro'sizlanmoq) kabi frazemalar qo'llanadi.

Qoraqalpog'iston o'zbek shevalarining og'uz lahjasi vakillari tilida qo'llanadigan "*Go'zzi kambog'olni otizidin*" iborasi salbiy ma'noda qo'llanilib, ko'zi alang - jalang bo'layotgan odamga nisbatan ishlatilib, mazkur iboraning shu sheva muloqotida "*go'zzi olmo teradi*", "*Go'zzi chonoqinnon chiqodi*", "*go'zzi po'stinni yirtiqidin*" degan salbiy bo'yoqdorlikka ega variantlari ham uchraydi.

"*O'yinnan ko'pirni teyi yoxshi*" iborasi bir so'z bilan aytganda, *daydi* so'ziga teng keladi. *Oyrim odomlari uzini o'yinnan ko'pirni teyam yoxshi bo'lodi*. (Shu sheva og'zaki nutqidan).

"*Cholo eshitib, chotmoni yiqodi*" iborasi yo'q narsaga vahima soladigan odamga nisbatan ishlatilib, o'zbek adabiy tilidagi "*Pashshadan fil yasamoq*" iborasiga sinonim bo'la oladi. *Cholo eshitip chotmonni yiqosanay uka* (Shu sheva og'zaki nutqidan).

"*It o'lgan yer*" uzoq yer, "masofasi uzoq" degan ma'noni anglatadi.

Ellikqal'a o'g'uz lahjasi vakillari tilida *so'z bermek*, *janyny almak* frazemalarining semantik qurilishida ikkita ma'no mujassamlashgan bo'lsa, *ustunden dusmek*, *ses bermek* frazemalarining birdan ortiq ma'no ifodalashini ko'rish mumkin. ***So'z bermek*** – bir narsaga va'da bermoq, ahd qilmoq; kimningdir fikriga qo'shilmoq; ***janyny almak*** 1. O'ldirmoq. 2. Yurakka tushmoq.

Yomg'ir ekinning ***ko'ziga tegdi*** – Jizzax hududida ekinning unib chiqishi uchun ayni vaqtida yog'gan yomg'irga nisbatan aytiladigan ibora.

Bovur bosib qoldi – yangi tug'ilgan chaqaloqqa nisbatan undan avval tug'ilgan opa yoki akasining mehri tushib qolishiga nisbatan *bovur bosib qoldi* frazemasini ishlatiladi.

Paytavasi qo'qigan – beparvo, hech narsa bilan ishi yo'q dangasasifat odamga nisbatan aytiladi.

Qipchoq shevalarida "betini suvini besh to'kib" degan ibora qo'llanadi. Bu iborada *bet suvi* deganda "obro', e'tibor" nazarda tutilgan. Bu tushuncha o'zbek tilida *obro'* so'zi bilan ifodalanadi (***ob*** – suv, ***ro*** – yuz). "Qutadg'u bilig"da *obro' yuz suvi* "yuz suvi" parafrasasi orqali ifodalangan. *Otunqa qatilma ey asli ariy, yuzunni suwin eltgä sendin ariy* – Tubanga aralashma, ey asli toza, sendan yuzingning suvini pok-pokiza olib ketadi [ya'ni tuban sening obro'yingni to'kadi] (QBN, 4185; 155a3). Asarda yuzi süvlan= iborasi "obro' qozonmoq" ma'nosini ifodalagan.

Keyingi yillarda dunyo tilshunosligida qadriyatlarni o'rganadigan alohida yo'nalish—aksiolingvistika yuzaga keldi. Aksiolingvistika qadriyatlarning lisoniy voqelanishini tahlil qiluvchi soha bo'lib, til sohibining voqelik, narsa-hodisa haqidagi baho munosabatini tahlil qiladi.

Xorij tilshunosligidagi tadqiqotlarda qayd etilgan, leksemalarni aksiolingvistik yo'nalishda tahlil qilish usullaridan biri etnosemiometriyadir. Bu metod lisoniy birliklarni xalqning intellektual va ma'naviy madaniyatini tashkil etuvchi konseptual tuzilmalar bilan bog'liq holda ko'rib chiqishga qaratilgan usuldir.

Lisoniy birliklarning etnosemiometrik tahlili lisoniy birlikning etimologiyasi, izohli, ensiklopedik lug'atlardagi, badiiy matndagi ma'nolarini ko'rib chiqishga asoslanadi. Lug'atlardagi izohlar leksemaning ma'nolari, semalarini aniqlash va tahlil qilish imkonini beradi. Bu o'rinda leksemaning birinchi bo'lib qaysi manbada va qaysi davrda qo'llangani ham muhim sanaladi.

Quyida etnosemiometriya yordamida so'z birikmasining frazemaga aylanishi va qadriyatni ifodalovchi lug'aviy birlik sifatida shakllanish jarayonini tahlil qilamiz.

Qipchoq shevalarida “aziz”, “qadrli” ma'nosida *ko'zga dori* frazemasi ishlatiladi.. Ko'zga dori” frazemasini tushunish uchun “aziz”, “qadrli” ma'nosidagi *ko'zga to'tiyo qilmoq* frazemasiga murojaat qilish kerak bo'ladi.

To'tiyo forsha-tojikcha so'z bo'lib, turkiy xalqlarning eroniy xalqlar bilan muayyan ijtimoiy muhitda yashagan, madaniy-ma'naviy munosabatda bo'lgan davrlariga borib taqaladi. Keyinchalik, bu so'z faol qo'llanib, ma'no kengayishiga uchragan. *To'tiyo* izohli lug'atda shunday tavsiflangan: *To'tiyo* “mis zangidan hosil bo'lgan kristall”ni bildiradi. 1. Mis kuporosi (tiniq ko'k yirik kristallardan iborat modda, mis sulfat). Shahrisabz shevasida ishlatiladigan *totaki* – “yashil, zangori” rang ma'nosidagi leksema ham *to'tiyo* birligiga aloqadordir. 2. Qadimgi davrlarda ko'z og'rig'iga qarshi yoki ko'zni ravshan qilish uchun ko'zga surtiladigan dori [O'TIL, IV, 248].

Eski o'zbek tilida shunday so'zlar borki, tarkibida *ko'z* leksemasi ishtirok etmasa-da, bevosita ko'zga aloqador voqelikni aks ettiradi. *To'tiyo*, *surma* shular jumlasidandir.

Ma'lumki, o'z qatlam so'zlari semantikasida davrlar osha tilning ichki qonuniyatlari hamda tashqi omillar ta'sirida o'zgarishlar yuzaga keladi. Bu holat o'zlashgan qatlam so'zlari semantikasida ham kuzatiladi. O'zlashgan so'zlar o'zbek tili lug'at fondiga kirgach, shu til birligi sifatida istifoda etiladi. O'zlashgan so'zlar muayyan tilning lug'at fondida faol qo'llana boshlagach, semantik o'zgarishlar yuzaga keladi. Ma'lum davrlarda *to'tiyo* ko'zga surtiladigan surgini ifodalagan. Keyinchalik, “ko'zga surish” semasiga asosan *ko'zga to'tiyo*, *to'tiyo qilmoq* birliklari shakllandi. *Ko'zga to'tiyo* juda aziz, muqaddas yoki noyob narsalarga nisbatan ishlatiladi. *To'tiyo qilmoq* “to'tiyodek ko'zga surtmoq, e'zozlamoq” [O'TIL, IV, 248]. Bu o'rinda to'tiyo'ning noyoblighi ham nazarda tutilgan. *To'tiyo* malham sifatida surtilar ekan, uning tanqis bo'lishi tabiiy hol. Keyinchalik, so'z semantikasida “ko'zga surish” semasidan “noyob, kamyob” semalari shakllandi. *Ko'zga dori* juda qadrli va kam topiladigan narsa haqida ishlatiladigan ibora [O'TIL, II, 446]. Bu semadan shakllangan *ko'zga surtmoq* fe'li “aziz qilmoq, e'zozlamoq” ma'nosini bildiradi. *Ko'zga surtmoq* ortiq darajada qadrlamoq, e'zozlamoq [O'TIL, II, 446]. Non ushoga'ining ko'zga surtilishi, muqaddas kitobni tavof qilish an'anasi shu semantik xususiyat bilan bog'lanadi.

Ko'rinadiki, *to'tiyo*, dastavval, ko'zga malham bo'ladigan surgini ifodalagan, denotativ ma'noda qo'llangan. Muayyan davrdan so'z ng leksema semantikasida “ko'zga surtish” semasi asosiy e'tibor nuqtasiga ko'tarilgan. “Ko'zga surtmoq” ma'nosidagi *to'tiyo qilmoq* qo'shma fe'li shakllangan. *To'tiyo* leksemasida “ko'k rang”, “kukun”, “malham”, “surgi” semalari mavjud bo'lgan. Semantik kengayish natijasida “aziz qilmoq”, “e'zozlamoq” semalari yuzaga kelgan, *to'tiyo qilmoq* tipidagi yangi leksema hosil bo'lgan. Bu fe'l mumtoz lirikada ko'p uchraydi. Jumladan, Alisher Navoiy ijodida bu birlik faol qo'llangan. Masalan:

Necha oqg'ay ko'z yoshim, yetkur g'uborin,

Ey, nasim, farzi ayn erur yoshorur ko'zga solmoq to'tiyo. Bu baytda *to'tiyo* lug'aviy birligining denotativ ma'nosi ifodalangan. Shoir ruhiy sitam oqibatida ko'z yoshi to'kkanini bayon qiladi va ko'z yoshini to'xtatish maqsadida unga malham bo'luvchi g'uborni yuborishni shamoldan so'raydi. Bu

o'rinda g'ubor so'zining "kukun", chang" ma'nosi nazarda tutilmoqda. Shoir fikriga misol keltiradi va tamsil san'ati asosida ta'sirchan ifoda hosil qiladi, yosharur, ya'ni yoshlanadigan (tabiiyki, ko'zning yoshlanishi undagi jarohatdan yoki nosihatlikdan dalolatdir) ko'zga malham sifatida to'tiyoni surishlarini eslatadi, misol qilib keltiradi.

Demak, frazeologik birlik ifoda plani bilan mazmun planining o'ziga xos qarama-qarshiligi va birligi asosida yuzaga keladi, shunga ko'ra frazeologik birliklar alohida yondashishni, o'rganishni talab qiladi.

O'zbek tilidagi *Allohning ko'zi o'ng bo'lsin, ayroni achimaydi, ahmoqqa Asaka bir tosh, arpasini xom o'rmoq, beli og'rimagan, ko'kayi kesilmoq, kishi bilmas, bir beti bilan pishmoq* frazemalari turk tilida kuzatilmaydi. Turk tilidagi 100 dan ortiq frazema o'zbek tilida muqobiliga ega emas: *sakalim yokki sözüüm dinlensin* "soqolim yo'qki, so'zimni tinglasalar", *elim hamur– karnum aç* "qo'lim xamir – qornim och", *kaleminden kan damlamak* "qalami o'tkir", *Karadeniz'de gemilerinmi battı* "Qoradengizga kemalaring botdimi?", *Efendim nerde, ben nerde* "Afandim qayda, men qayda?", *eski göz ağrısı* "eski ko'z og'rig'i" (birinchi muhabbati), *çorbada tuzu bulunmak* "sho'rvada tuzi bo'lmoq" (biror ishga hissasi qo'shilmoq), *ayaklar baş, başlar ayak olmak* "oyoqlar bosh, boshlar oyoq bo'lmoq" [Musurmankulova Sh:2024]. Mazkur frazemalar o'zbek va turk tillariga xos azaliy qadriyatlarining verbal voqelanishini ta'minlovchi vositalar sifatida qimmatlidir.

Frazemalar o'zbek va turk tillaridagi olam manzarasini aks ettirish imkoniyatini namoyon qiladi. Frazemalar semantikasi tilning kognitiv tafakkur bilan aloqador belgilarini yoritishga xizmat qiladi. O'zbek va turk tillarida mavjud bo'lgan, mumtoz manbalardagi, shevalardagi frazemalarni to'plash va nashr etish, milliy til korpuslariga joylash tilshunoslikka doir tadqiqotlarni takomillashtirishda amaliy qiymatga egadir. Shuning barobarida o'zbek va turk tillarining ijtimoiy funksiyalari, emotsional-ekspressiv xususiyatlarini tahlil qilishda, madaniy munosabat semalarini yoritishda ahamiyatlidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- Aksoy, Ö. (1984). *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, 2. Deyimler Sözlüğü. Ankara: Türk dil kurumu.
- Çotuksöken, Y. (2004). *Türkçe Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. İstanbul: Toroslu Kitaplığı.
- Dadaboyev, X., Xolmanova, Z. (2015). *Turkiy tillarning qiyosiy-tarixiy grammatikasi*. Toshkent: Tafakkur bo'stoni.
- Özgenç, F. (2005). *Türkçe'de Deyimler*. İstanbul: Akvaryum.
- Ўзбек тилининг изоҳли лугати. V жилдлик. (2006-2008). Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси.
- Раҳматуллаев, Ш. (1966). *Ўзбек фразеологиясининг баъзи масалалари*. Тошкент: Фан.
- Раҳматуллаев, Ш. (1992). *Ўзбек тилининг фразеологик лугати*. Тошкент: Қомуслар бош таҳририяти.
- Rahmatullayev va boshqalar. (2022). *O'zbek tilining frazeologik lug'ati*. Toshkent: G'afur G'ulom.
- Yo'ldoshev, I., Öztürk, T., Öztürk, Y. (1998). *Özbek-Türk Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*. Taşkent.
- Йўлдошев, Б. (1998). *Фразеологик услубият асослари*. Самарқанд: СамДУ.
- Xolmanova, Z., Nasriyeva, D. (2022). *O'zbek shevalaridagi lakunar birliklar lug'ati*. Toshkent: Bookmany print.

İLETİŞİM VE TARİH KONULU BİLDİRİLER

YENİLİKÇİ TEKNOLOJİLER- MİLLÎ EĞİTİM VERİMLİLİK FAKTÖRÜ

Gülnara GULYAMOVA

Taşkent Devlet Hukuk Üniversitesi Proforsori gulyagulyamova87@gmail.com

ÖZET

Bu makalede, yenilikçi eğitim sürecinde bir kişiye bilgi aktarmanın, onda beceri ve yeterlilikler yaratmanın, bir dünya görüşü oluşturma, ihtiyaçlarının karşılanması, yeteneklerinin açılmasının ve geliştirilmesinin öncelikli görevleri tartışılmaktadır. Çünkü günümüz öğretmeninin pedagojik teknolojilerin yöntem, araç, biçim ve gereksinimlerini iyice bilmesi, eğitim-öğretim sürecini tutarlı bir şekilde düzenlemesi gerekmektedir. Pedagojik yenilik şunları içerir: eğitimin amacı (neden öğretilmeli ve kime öğretilmeli?); eğitim içeriği (ne öğretilmeli?); eğitim organizasyonu biçimleri (nasıl öğretilir?); odak noktası, eğitim yöntemleri ve araçları (hangi öğretim esasına göre?) gibi tartışmanın kapsamıyla ilgili hususlardır. Ayrıca "etkileşimli yöntemler", "yenilikçi eğitim teknolojileri", "ileri pedagojik teknoloji", "ilerici pedagojik teknoloji", "modern eğitim teknolojisi", pedagojik ve bilgi teknolojilerinin eğitim sürecinde yenilikçi uygun kullanımı, Üretken eğitimde modern teknolojilerin önemi, bilgi edinme, konuları bağımsız olarak inceleme, durumları analiz etme, sonuç çıkarma ve karar verme yetenekleri de dikkate alınır. Özbekistan Cumhuriyeti devlet politikasının öncelikli görevlerinden biri çok yönlü bir insanı, nitelikli bir uzmanı yetiştirmek ve yetiştirmektir. Eğitim sistemi ile ilgili tüm belgeler, nitelikli personelin yetiştirilmesi, eğitim sürecinin etkin bir şekilde düzenlenmesi, daha üst seviyelere çıkarılması ve aynı zamanda dünya eğitim düzeyine getirilmesi ile ilgili belirli görevlerin yerine getirilmesini öngörmektedir. Devlet belgelerinde eğitim hedeflerini gerçekleştirme görevlerine özel önem verilmektedir. Bu nedenle makale, modern pedagojik teknolojilerin, ünlü teorisyenlerin ve deneyimli uygulayıcı pedagoğların öğretim metodolojisi hakkındaki görüş ve görüşlerini analiz etmektedir. Makalede, eğitim ve öğretim sürecinde kullanılan yenilikçi teknolojilerin temel özünü, yenilikçi pedagojik teknolojilerin teorik ve pratik temellerini, eğitim ve öğretim süreci için mevcut gereksinimleri, yenilikçi yaklaşımları, içeriği vurgulayan bazı etkileşimli yöntemler ve pedagojik teknolojiler açıklanmaktadır. Yenilikçi eğitim ve öğretim süreci, eğitim kurumlarında ve öğrenci gruplarında düzenlenen pedagojik süreçler ve eğitim çalışmalarının belirli yönleri analiz edilir.

Anahtar Sözcükler: etkili eğitim, üreme eğitimi, teknoloji, yenilik, yenilikçi eğitim teknolojileri, öğretim yöntemi, beceriler, pedagojik yaratıcılık, iş birliği.

INNOVATIVE TECHNOLOGIES- NATIONAL EDUCATION EFFICIENCY FACTOR

ANNOTATION

This article discusses the priority tasks of transferring knowledge to a person in the process of innovative education, developing his skills and competencies, forming a worldview, meeting his needs, revealing and developing his abilities. The main attention is paid to such pedagogical aspects as the purpose of education (why teach and who to teach?); educational content (what to teach?); forms of educational organization (how to teach?); educational methods and tools (on what basis of teaching?). It also explains the meaning of such expressions as "interactive methods", "innovative educational technologies", "advanced pedagogical technologies", "progressive pedagogical technology", "modern educational technologies", which are widely used in the educational process, the feasibility of using innovative pedagogical technologies in productive education. The importance of modern technologies in modern education, their role in students' acquisition of knowledge, independent study of topics, analysis of situations, conclusions and decision-making are also discussed. Along with this, special attention is paid to government documents that clearly indicate the tasks for achieving educational goals. The opinions of well-known theorists and experienced teaching practitioners about modern pedagogical technologies and teaching methods are compared and analyzed.

Keywords: productive education, reproductive education, technology, innovation, innovative educational technologies, teaching method, abilities, pedagogical creativity, cooperation.

INNOVATSION TEXNOLGIYALAR- MILLIY TA'LIM-TARBIYA SAMARADORLIGI OMILI

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada innovatsion ta'lim jarayonida shaxsga bilim berish, unda ko'nikma va malaka hosil qilish hamda dunyoqarashini shakllantirish, ehtiyojlarini qondirish, qobiliyatlarini ochish, rivojlantirishga yo'naltirish ustuvor vazifalar xususida fikr yuritiladi. Chunki hozirgi zamon o'qituvchisi pedagogik texnologiyalarning usul, vositalari, shakl va talablarini puxta bilishi, ta'lim va tarbiya jarayonini uzviylikda to'g'ri tashkil etishi shart. Bunda pedagogik innovatsiyaning: ta'lim maqsadi (nima uchun o'qitish va kimni o'qitish?); ta'lim mazmuni (nimani o'qitish?); ta'limni tashkil etish shakllari (qanday o'qitish?); ta'lim metodlari va vositalari (qanday asosda o'qitish?) kabi bahs doirasiga oid jihatlariga e'tibor qaratilgan. Shuningdek, ta'lim jarayonida keng qo'llanilayotgan "interaktiv metodlar", "innovatsion ta'lim texnologiyalari", "ilg'or pedagogik texnologiya", "progressiv pedagogik texnologiya", "zamonaviy ta'lim texnologiyasi" iboralarining mazmun- mohiyati, innovatsion pedagogik va axborot texnologiyalarini o'quv jarayonida o'rinli qo'llash, produktiv ta'limda zamonaviy texnologiyalarning ahamiyati, ularning o'quvchi, talabalarni bilimlarni o'zlashtirish, mavzularni mustaqil o'rganib, vaziyatlarni tahlil qilish, xulosalar chiqarish va qaror qabul qilishdagi o'rni xususida ham fikr yuritiladi. O'zbekiston Respublikasi davlat siyosatining ustuvor vazifalaridan biri barkamol shaxs, malakali mutaxassisni tarbiyalab, voyaga yetkazishdir. Ta'lim tizimiga oid barcha hujjatlarda malakali kadrlar tayyorlash, ta'lim jarayonini samarali tashkil etish, uni yuqori bosqichlarga ko'tarish, shu bilan birga jahon ta'limi darajasiga yetkazish borasidagi muayyan vazifalarni amalga oshirish ko'zda tutilgan. Davlat hujjatlarida ta'limiy maqsadlarni ro'yobga chiqarish vazifalariga ham alohida e'tibor qaratilgan. Shu bois, maqolada zamonaviy pedagogik texnologiyalar, o'qitish metodikasi bo'yicha mashhur nazariyotchi olimlar, tajribali amaliyotchi pedagogshunoslarning fikr va mulohazalari tahlil qilingan. Maqolada ta'lim va tarbiya jarayonida qo'llaniladigan innovatsion texnologiyalarning asosiy mohiyati yoritib berilgan ba'zi bir interaktiv metodlar va pedagogik texnologiyalar bayon etilgan, innovatsion pedagogik texnologiyalarning nazariy va amaliy asoslari, hozirgi kunda ta'lim va tarbiya jarayoniga qo'yilayotgan talablar, innovatsion yondashuvlar, innovatsion ta'lim va tarbiya jarayoni mazmuni, ta'lim muassasalari hamda o'quvchilar guruhlarida tashkil etiladigan pedagogik jarayonlar va tarbiyaviy ishlarning o'ziga xos jihatlari tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: samarali ta'lim, reproduktiv ta'lim, texnologiya, innovatsiya, innovatsion ta'lim texnologiyalari, o'qitish usuli, qobiliyatlar, pedagogik ijodkorlik, hamkorlik.

Najot – ta'limda, najot – tarbiyada,

najot – bilimda. Chunki, barcha ezgu maqsadlarga

bilim va tarbiya tufayli erishiladi.

Shavkat Mirziyoyev¹.

KIRISH

Bugun Yangi O'zbekiston hayotining barcha sohalari chuqur islohotlar maydoniga aylangan. Malakali kadrlar tayyorlash, ta'lim jarayonini samarali tashkil etish, uni yuqori bosqichlarga ko'tarish, shu bilan birga jahon ta'limi darajasiga yetkazish borasidagi diqqatga sazovor vazifalar amalga oshirilmoqda. Ta'lim sohasidagi islohotlar amaliy ahamiyati bilan samara beryapti. Davlatimiz tomonidan zarur kuch va resurslar ta'lim sifatini oshirishga, malakali, komil kadrlar tayyorlashga yo'naltirilgan. Buning uchun, avvalambor, tashabbuskor islohotchi bo'lib maydonga chiqadigan, strategik fikr yuritadigan, bilimli va malakali yangi avlod kadrlarini tarbiyalashimiz zarur. Shuning uchun ham bog'chadan boshlab oliy o'quv yurtigacha – ta'limning barcha bo'g'inlarini isloh qilishni boshladik"².

"Yangi O'zbekiston – yangicha dunyoqarash" ma'naviy-ma'rifiy harakati tizimining eng dolzarb muammolaridan biri bu – pedagogning kasbiy tayyorgarlik darajasidir. Chunki ta'limning har qanday ko'rinishida pedagog boshqaruvchi hisoblanadi. Bu esa zamonaviy pedagogik texnologiyalarni o'quv jarayoniga tatbiq etish bilan pedagog zimmasiga yanada mas'uliyatli vazifalar yukladi.

¹ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlis va O'zbekiston xalqiga Murojaatnomasi (2022-yil 20-dekabr).

² O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi (2020-yil 24-yanvar).

Jamiatga axborot oqimining jadal kirib kelishi, ularni tezkor sur'atda qabul qilib olish, tahlil etish, qayta ishlash, umumlashtirish, xulosalash hamda o'quvchilarni talabaga yetkazib berishda pedagogik texnologiyalarning ahamiyati beqiyosdir. Pedagogning samarali faoliyat ko'rsatishga undovchi omillardan biri – zamonaviy ta'lim texnologiyalaridan unumla va o'rinli foydalanish.

Hozirgi zamon o'qituvchisi pedagogik texnologiyalarning usul, vositalari, shakl va talablarini puxta bilishi, ta'lim va tarbiya jarayonini uzviylikda to'g'ri tashkil etishi shart.

Kelajagi buyuk bo'lgan demokratik rivojlanish yo'lida turgan bizning davlatimizga yuqori malakali, har tomonlama rivojlangan, insoniy fazilatlarini o'zida mujassam qilgan shaxslar lozimligi Prezidentimiz tomonidan qayta-qayta ta'kidlanadi: "Nafaqat yoshlar, balki butun jamiyatimiz a'zolarining bilimi, saviyasini oshirish uchun avvalo ilm-ma'rifat, yuksak ma'naviyat kerak. Ilm yo'q joyda qoloqlik, jaholat va albatta, to'g'ri yo'ldan adashish bo'ladi.

Sharq donishmandlari aytganidek, "Eng katta boylik – bu aql-zakovat va ilm, eng katta meros – bu yaxshi tarbiya, eng katta qashshoqlik – bu bilimsizlikdir".³ Shu bois pedagogik faoliyatda zamonaviy pedagogik texnologiyalarning qo'llanishi mamlakatimiz ta'lim tizimidagi ustuvor yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Bu yo'nalish davlatimizning iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy sohalarida faol ishtirok etadigan, xalq xo'jaligi, huquqiy ta'lim va boshqa dolzarb vazifalarni hal qila oladigan yuqori malakali mutaxassislar tayyorlash zaruratidan kelib chiqib belgilangan.

Mamlakatimizda ta'limning uzluksizligi tamoyili o'quvchi va talabalarning sifatli ta'lim olishi, mavjud sifatlarning hayotiy faoliyat davomida takomillashib borishini nazarda tutadi. Ushbu tamoyil pedagogning o'z ustida ishlash, mustaqil ta'limni tashkil etishga e'tibor berish, hamkorlik ta'limi talablarini puxta bilishga undaydi. Chunki respublikamiz ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar demokratik ta'lim tizimiga asoslangan bo'lib, unda olg'a surilayotgan g'oyalar shaxsning ma'naviy madaniyatini insoniyat erishgan barcha yutuqlar asosida qurish, milliy ta'lim tizimini shakllantirishda milliy va umuminsoniy qadriyatlar ustuvor bo'lishiga erishish, jamiyatga har tomonlama yetuk kadr tayyorlash ishiga qaratilgandir. Mazkur vazifalarni ijobiy hal etish natijasida aqlan yetuk, axloqan barkamol, dunyoqarashi keng va teran, yaxlit shakllangan komil inson shakllanadi.

Ta'limdagi samaradorlik ko'p jihatdan o'qituvchi faoliyati, uning kasbiy nufuzi bilan baholanadi. Ya'ni sog'lom va har tomonlama barkamol avlodni voyaga yetishtirish pedagogning saviyasi, tayyorgarligi va fidoyiligiga, uning o'z ishiga bo'lgan munosabatiga bog'liqdir. Zamonaviy pedagog produktiv ta'limda kengqamrovli tushuncha. Zamonaviy pedagog, ayniqsa, ta'limning ilg'or texnologiyalari, usul va vositalarini puxta o'zlashtirmog'i, metod va texnologiyalardan o'rinli foydalana olishi muhimdir.

Bo'lajak mutaxassis kadrlar tayyorlash ishini muvaffaqiyati pedagog faoliyati, uning metodikasi, shaxsiy tajriba, yoshlarning psixologik xususiyatini tushunish, o'quv materialining zarur axborot bilan to'liq ta'minlanganligi, darsda turli metod va vositalarni o'rinli qo'llashga har jihatdan bog'liq. Demak, sog'lom va har tomonlama barkamol avlodni voyaga yetkazishda pedagogning ta'sir kuchi beqiyosdir.

Pedagog har tomonlama yetuk mutaxassislarni tayyorlashda u muayyan ijtimoiy-siyosiy, pedagogik va shaxsiy talablarga javob berishi lozim. Shunday ekan, o'qituvchi mustaqillik g'oyasiga e'tiqodli, har tomonlama rivojlangan ilmiy tafakkurga ega, kasbiga tegishli ma'lumoti bor, ya'ni o'z fanining chuqur bilimdoni, pedagogik muloqot ustasi, pedagogik-psixologik va uslubiy bilim hamda malakalarni egallagan bo'lishi hamda turli pedagogik vazifalarni tezda yechishi, vaziyatlarni sezishi, o'rganishi va baholay olishi kerak. U pedagogik ta'sir ko'rsatishning eng maqbul usul va vositalarini tanlay olish qobiliyatiga ega bo'lishi lozim.

Yuridik ta'limda ham pedagogning kasbiy tayyorgarligi ta'lim sifati, o'qitish metodikasining takomillashuvi, rivojining muhim omilidir. Hozirgi paytda pedagogik texnologiyalar ta'lim-tarbiya samarasini to'la kafolatlovchi tushuncha deb e'tirof etilsa ham, lekin baribir zamonaviy pedagogik texnologiyalarni o'quv jarayoniga kiritishda uning boshqaruvchisi bo'lgan o'qituvchigina pedagogik

³ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlisga Murojaatnomasi (2020-yil 24-yanvar).

jarayonda ko'zlangan maqsadga erishishning bosh kafolatchisi bo'la oladi. Shuning uchun, har qanday ta'lim-tarbiya sifati, unda qo'llanadigan pedagogik texnologiyalarning samarasi ta'lim tizimining asosiy boshqaruvchisi bo'lgan pedagogning tayyorgarlik darajasiga, kasbiy salohiyati va pedagogik mahoratiga ko'p jihatdan bog'liqdir. Shunday ekan, pedagog ta'lim-tarbiya jarayonini boshqaruvchisi sifatida bilim va mahorat egasi bo'lishi lozim. Shundagina o'qituvchi pedagogik hodisalarning mohiyati, ahamiyatini, pedagogik mehnat metodi, kasb va texnologiyasini tushunib yetadi. Hozirgi zamon pedagogi o'z mahoratlarini uzluksiz oshira borishi, bugungi kunning yuksak talablariga mos zamonaviy bilim va tajribalarni o'zlashtirishi, ijodiy mehnat qilishga intilishi lozim.

Bugungi kunda ilg'or pedagogik texnologiyaga bo'lgan ehtiyoj juda kuchaydi. Chunki hozirgi kompyuter texnologiyalar asrida ta'limning reproduktiv metod va vositalari jamiyatga shiddat bilan kirib kelayotgan axborot oqimini to'liq o'zlashtira olmayapti. Shu bois, ta'limni jadallashtirish, taraqqiy ettirish va samaradorligini oshirish uchun an'anaviy ta'limga har tomonlama yordam beradigan zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish zarurligini davrning o'zi taqozo etmoqda.

Produktiv ta'limda ta'lim samaradorligi ko'rsatkichi sifatida pedagogik texnologiyaning metod, vositalari e'tirof etilgan. Davrning o'zi ta'lim taraqqiyoti uchun pedagogik texnologiyalardan foydalanish zaruratini taqozo etmoqda. Demak, innovatsion pedagogik texnologiya hozirgi kun ta'lim-tarbiyasining shartlari, barcha talablariga javob beradigan ta'limiy tadbir va dastur hisoblanadi.

Shu bois, mamlakatimiz ta'lim jarayonida qator novatsiya va innovatsiyalar yaratilmoqda. Pedagogik texnologiyalarning yangi ilmiy-nazariy asoslari, o'ziga xos jihatlari ishlab chiqilib, yetarli darajada tajriba to'planmoqda, ta'lim jarayoniga pedagogik va axborot texnologiyalarni joriy etishda rivojlangan xorijiy mamlakatlar tajribalari o'rganilmoqda.

Innovatsiyalarning asosiy ko'rinishlari: yangi g'oyalar; tizim yoki faoliyat yo'nalishini o'zgartirishga qaratilgan aniq maqsadlar; noan'anaviy yondashuvlar; odatiy bo'lmagan tashabbuslar; ilg'or ish uslublari. Demak, pedagogik innovatsiyalar pedagogik faoliyatga yangiliklarning izchil olib kirilishini tavsiflaydi. Pedagogik innovatsiyalarning didaktik imkoniyatlariga ko'ra ta'lim tizimi va jarayoni rivojlanib boradi. O'qituvchining innovatsion faoliyati pedagogik jamoani harakatga keltiruvchi, olg'a undovchi, bunyodkorlikka rag'batlantiruvchi kuch sifatida namoyon bo'lib, ta'lim jarayonining sifatini kafolatlaydi. Shu sababli har bir o'qituvchi innovatsiyalarning mohiyatini to'la tushungan holda o'z faoliyatiga izchil tatbiq eta olishi zarur.

Uzluksiz ta'lim tizimida dars va boshqa turdagi barcha o'quv mashg'ulotlarini mukammal tashkil qilish-o'qituvchining birinchi navbatdagi vazifasidir. Yuqori saviyada o'tkazilgan mashg'ulotlar yoshlar ongida uzoq saqlanadi, ularda imon-e'tiqod va mafkuraning shakllanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli, o'qituvchining ilmiy saviyasi uning o'z burchiga munosabati, yoshlarga murabbiylik ishtiyoqi, pedagogik mahorati va, eng avvalo, sifatli dars bera olishida ko'rinadi.

Fan o'qituvchisining faoliyatiga beriladigan baho darajasini ham dars va boshqa turdagi mashg'ulotlarning sifati belgilaydi.

Pedagogik ijodkorlikning asosiy maydoni bu – dars. O'qituvchining asosiy pedagogik ehtiyoji – o'qitish va o'rgatish, yetkazib berish ekan, hozirgi paytda dars jarayonini talab darajasida tashkil qilishga produktiv munosabat zarur. Qachonki, pedagog talabalar bilan hamkorlikda ish olib borsa, ularga aniq bir maqsad qo'yib, ularni ana shu maqsadga erishishga ishontira olsa, talabalarda o'ziga bo'lgan ishonchini shakllantirsagina, dars aniq maqsadlar g'oyasiga aylanadi.

Hozirgi zamon pedagogi uchun o'z fani mashg'ulotlarini innovatsion pedagogik texnologiyalar asosida tashkil etishi, loyihalashtirishi, kreativ faoliyat yuritishi, innovatsiyalarni amalda keng qo'llashiga keng imkoniyatlar yaratildi. Mahoratli pedagog ta'lim usullarini tanlash ishiga ijodiy yondasha oladi. Har bir guruh o'zining psixologik xususiyatiga ega. Shu bois pedagog har bir guruhga moslab metodlar tanlay olishi, ulardan to'g'ri foydalana bilishi, darsning psixologik aspektlarini hisobga olishi lozim.

Ta'lim texnologiyalarining asosiy turlari. Ular: Innovatsion ta'lim. Modul ia'limi. Hamkorlik ta'limi. Interfaol ta'lim. Masafaviy ta'lim. Komp'yuter ta'lim. Muammoli ta'lim. Loyiha ta'limi. Rivojlantiruvchi ta'lim. Tabaqalashtirilgan ta'lim. O'yin texnologiyalari. Individual ta'lim. Dasturiy ia'lim. Mustaqil ta'lim.

Ta'limning innovatsion shakllari. Zamonaviy sharoitda talabalarning o'quv- bilish faolliklarini kuchaytirish, o'qitish sifatini oshirish va samaradorligini yaxshilash maqsadida innovatsion xarakterga ega ta'lim shakllaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Bugungi kunda amaliy o'yinlar, muammoli o'qitish, interfaol ta'lim, modul kredit tizimi, masofali o'qitish, blended learning (aralash o'qitish) va mahorat darslari ta'limning innovatsion shakllari sifatida e'tirof etilmoqda.

Ayni o'rinda ta'limning innovatsion xarakterga ega ushbu shakllari to'g'risida so'z yuritiladi.

Amaliy o'yinlar. Dastlab “o'yin” tushunchasining mohiyatini anglab olish talab etiladi. Zamonaviy sharoitda ta'lim amaliyotida amaliy-innovatsion xarakterga ega o'yinlardan samarali foydalanilmoqda.

Amaliy o'yinlar – muayyan amaliy harakatlarning tashkil etilishini imitatsiyalash imkoniyatini beradigan o'yinlar.

O'yin texnologiyalari (o'yin ta'limi) – ijtimoiy tajribalarni o'zlashtirishning barcha ko'rinishlari: bilim, ko'nikma, malaka hamda hissiy-baholovchi faoliyat jarayonini hosil qilishga yo'naltirilgan shartli o'quv vaziyatlarini ifodalovchi shaxsga yo'naltirilgan ta'lim (pedagogik texnologiya) turlaridan biri.

Zamonaviy dars texnologiyasi – ta'lim-tarbiya jarayonini mazmunli amalga oshirish texnikasidir. Zamonaviy pedagogik texnologiya borasida rivojlangan davlatlar tajribalarini o'rganib, amalga tatbiq etish, xalq pedagogikamizning ta'lim sohasida erishgan yutuqlarini inobatga olib, pedagogik texnologiya usullarini o'zlashtirish va rivojlantirish mamlakatimiz ta'lim tizimi siyosatiga aylangan.

Hozirgi kunda ta'lim jarayonida interaktiv metodlar, innovatsion pedagogik va axborot texnologiyalarini o'quv jarayonida qo'llashga bo'lgan qiziqish, e'tibor kundan-kunga kuchayib bormoqda, chunki produktiv ta'limda zamonaviy texnologiyalar o'quvchi va talabalarni ular egallayotgan bilimlarini o'zlari izlanib topishga, mavzularni mustaqil o'rganib, vaziyatlarni tahlil qilishga, xulosalar chiqarish va qaror qabul qilishga o'rgatadi. Shu bois, hozirda o'qitish jarayonida “innovatsion ta'lim texnologiyalari”, “ilg'or pedagogik texnologiya”, “progressiv pedagogik texnologiya”, “zamonaviy ta'lim texnologiyasi” iboralari keng qo'llanilmoqda.

Ko'rinadiki, ta'lim texnologiyasi – ta'lim (o'qitish) jarayonining yuksak mahorat, san'at darajasida tashkil etishni talab etadi. Produktiv ta'lim pedagog zimmasiga qator muhim vazifalarni yukladi. Jumladan, innovatsion pedagogik texnologiyalarni puxta egallash, ularni o'quv-tarbiya jarayonida o'rinli qo'llay olish, usul, metod va texnologiya tushunchalarini farqlay olish, talaba shaxsiga to'g'ri yondasha olish shular jumlasidandir. O'quv jarayoniga innovatsion pedagogik texnologiyalarning kirib kelishi, pedagog o'z ustida ishlashi, izlanishi, kasbiy tayyorgarligini, maxoratini muntazam rivojlantirib borishini talab etadi. Ilm-fan va innovatsiyalarni rivojlantirish, ularning yutuqlarini yuqori qo'shimcha qiymatga ega mahsulotga aylantirish jarayonida intellektual mulkning ishonchli himoya qilinishi alohida ahamiyat kasb etadi⁴.

Zamonaviy – produktiv ta'lim jarayonida o'quvchi, talaba asosiy ijrochiga aylanadi. Shuning uchun malakali kasb egalari, yetuk kadrlar tayyorlashda zamonaviy o'qitish metodlari – interfaol metodlar, innovatsion texnologiyalarning o'zni benihoya kattadir, ya'ni pedagogik texnologiya va pedagog mahoratga oid bilim, tajriba va interaktiv metodlar o'quvchi, talabalarni bilimli, yetuk malakaga ega bo'lishlarini ta'minlaydi.

Demak, produktiv ta'limda ta'lim tizimining yaxlit axborot makonini vujudga keltirish, ta'lim-tarbiya dasturlarining intellektuallashuvini ta'minlash va raqobatbardosh kadrlar tayyorlash kabi muhim vazifalar ustuvor hisoblanadi.

Innovatsion ta'lim sharoitida zamonaviy pedagogik texnologiyalar, o'qitish metodikasiga oid fanlar zamonaviy ta'lim texnologiya shartlarining barcha talablariga javob beradigan ta'limiy mashg'ulotdir. Maqsad – ta'lim olayotgan yosh avlodni har tomonlama yetuk- barkamol qilib

⁴ O'zbekiston Respublikasining “Ta'lim to'g'risida”gi qonuni. 2020-yil 23-sentyabrdagi 637– O'RQ.

tarbiyalash, kelajakda pedagoglik kasbini tanlagan yoshlarni pedagogik mahoratning talablarini puxta egallagan mutaxassis qilib voyaga yetkazishdan iborat.

Ta'lim va kadrlar tayyorlash tizimini demokratik-huquqiy davlat qurilishi jarayonlariga moslash, kadrlar tayyorlash sohasida o'zaro manfaatli xalqaro hamkorlikni rivojlantirish, ta'lim- tarbiya tizimida samara beruvchi har qanday innovatsion holatni o'quv jarayoniga tatbiq etish ta'lim-tarbiyaning muhim talablaridan biridir. Buning uchun. pedagogik faoliyatda zarur bo'ladigan amaliy malakalarni shakllantirish, ilmiy, ilmiy-tadqiqot va ijodiy faoliyatni amalga oshirish, eksperimental faoliyatda ishtirok etish, innovatsiyalarni muntazam ishlab chiqish lozim.

Bularning barchasi ta'lim-tarbiya sohasidagi islohotlar tufayli amalga oshiriladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

Ro'zieva D., Usmonboeva M., Holiqova Z. Interfaol metodlar: mohiyati va qo'llanilishi. – T.: Nizomiy nomli DTPU, 2013.

Ashurova S.Yu., Nuridinov B.S., Qurbonova F., Imomov M.P. Ta'lim metodlari va ularni maxsus fanlarni o'qitishda qo'llash imkoniyatlari. Metodik qo'llanma. – T.: 2014.

Ishmuxamedov R. Ta'lim va tarbiyada innovatsion pedagogik texnologiyalar. – T.: “OSET PRINET” MCHJ, 2014.

Ishmuhammedov R., Mirsoliyeva M. “O'quv jarayonida innovatsion ta'lim texnologiyalari”. – T.: 2014.

Muslimov N., Usmonboyeva M., Sayfurov D., To'rayev A. Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari. “Sano-standart”. – T.: 2015.

Innovatsion ta'lim texnologiyalari va pedagogik kompetentlik” moduli bo'yicha O'UM. TDPU huzuridagi PKQT va MO tarmoq markazi. – T.: 2016.

Mavlanov A. Ilg'or pedagogik texnologiyalar bo'yicha o'quv mashg'ulotini loyihalash. –T.: 2016.

Muslimov N.A., Usmonboyeva M., Mirsoliyeva M. Innovatsion ta'lim texnologiyalari va pedagogik kompetentlik. O'UM. – T.: TDPU. 2016.

Fayziev SH., Meliev I. Maxsus fanlarni o'qitish metodikasi. Uslubiy qo'llanma. – T.: TDPU. 2017.

Xusanova G. M. Maxsus fanlarni o'qitish metodikasi. O'UM. SamISI. Samarqand: 2019. Зиямухамедова Ш. Юристнинг ёзма нутқи. Ўқув қўлланма. – Т., ТДЮУ, 2019.

Хусанова Г.М. Махсусфанларни ўқитишметодикаси. ЎУМ. СамИСИ. Самарқанд: 2019.

Абдусамиев Д., Жалолов Ш. Педагогик низоларни бартараф этиш - касбий деформацияни олдини олиш усули сифатида. НамДУ. 2021.

Gulyamova G. Huquq fanlarini o'qitishda pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – T.: TDYU, 2021

Rustambekov I. Yurisprudensiya ta'lim dasturlarida o'quv darslarini o'tkazish. – T.: TDYU. 2022.

Gulyamova G. Yuridik ta'limda innovatsion texnologiyalar. – T.: TDYUU. 2023.

Ишмухамедов Р., Абдуқодиров А., Пардаев А. Таълимда инновацион технологиялар. О'quv qo'llanma. T.: 2023.

AMIR TEMUR OBRAZI BO'RIBOY AHMEDOV TALQINIDA: BADIYLASHTIRILGAN TARIX

Durdona TOLKUNDJANOVNA RASULMUXAMEDOVA

Toshkent davlat yuridik universiteti dotsenti, filologiya fanlari nomzodi,

e-mail: rasulmukhamedova 74 @ bk.ru

ANNOTATSIYA

Jahon sivilizatsiyasi tarixida munosib iz qoldirgan o'zbek xalqi azal-azaldan o'zligini bilgan xalq sifatida maydonga chiqqanligi barchaga ma'lum haqiqatdir. Shu bois biz hozirgi o'zbek millatining vakillari uzoq va yaqin ajdodlarimiz tarixini, ular qoldirgan boy madaniy merosni chuqur bilishimiz zarur. XX asr o'zbek adabiyotida eng ko'p nohaqliklarga duchor bo'lgan siymo Amir Temur edi. Chunki Sho'rolar hokimiyati yillarida Amir Temurning tarixda tutgan o'rnini, xizmatlari va shaxsiyati insofsizlarcha noto'g'ri baholandi. Holbuki, Amir Temur nafaqat Movarounnahr va Xuroson tarixida, balki mashriq va mag'rib tarixida ham o'chmas iz qoldirgan eng ardoqli, buyuk shaxs bo'lgan.

Serqirra faoliyat sohibi, jahon xalqlari tarixida katta rol o'ynagan Sahibqiron Amir Temur siymosi haqida turli-tuman baho, talqin tavsiflar va ko'p hollarda bir-biriga zid qarashlaru konsepsiyalar mavjud. Bunday ma'lumotlar nafaqat tarixiy asarlar, balki, badiiy so'z san'atida ham uchraydi. Tarixi olti asrlik davrni qamrab oladigan umumjahon temurnomasi xazinasidan atigi bir parchani, ya'ni o'zbek temurnomasining istiqloq davri o'zbek adabiyotidagi badiiy qamrov darajasini tadqiq etishga jazm qildik. Mazkur maqolada Sahibqiron Amir Temur va temuriylar davri haqidagi tarixiy haqiqat va badiiy talqin masalalari ochib berilgan. Unda temuriylar davrining asoschisi Amir Temur siymosining istiqloq davri adabiyotida qay darajada aks ettirilganligi yoritilgan. Tariximizning o'rta asrlariga oid nuqtalarini yaxshi bilgan Qodiriy, Fitrat, Ayniy, Oybek, Shayxzoda kabi ijodkorlar Amir Temur siymosini imkon boricha ijobiy jihatdan aks ettirishga harakat qilganlar. Buyuk zotning Turonzamin, Yaqin va O'rta Sharq hamda Yevropa xalqlari taqdirida tutgan o'rnini esa maqolada Bo'riboy Ahmedovning "Amir Temur" romani misolida ko'rsatilib, shu paytga qadar ilmiy, tarixiy va badiiy asarlarda unga berilgan noto'g'ri baho va talqinlarga qarama-qarshi o'laroq ob'yektiv baho beriladi.

Kalit so'zlar: tarix, obraz, badiylik, tarixiylik, tarixiy haqiqat, badiiy to'qima, talqin, asar tahlili, janr.

THE IMAGE OF AMIR TEMUR IN THE INTERPRETATION OF BORIBOY AKHMEDOV: FICTIONALIZED HISTORY

ABSTRACT

It is a well-known fact that the Uzbek people, who have left a worthy mark in the history of world civilization, appeared as a people who knew their identity from time immemorial. Therefore, it is necessary for us, the representatives of the Uzbek nation, to know deeply the history of our distant and recent ancestors, the rich cultural heritage left by them. Amir Temur was the person who suffered the most injustices in 20th century Uzbek literature. Because Amir Temur's place in history, merits and personality were dishonestly underestimated during the years of Soviet power. However, Amir Temur was the most honorable and great person who left an indelible mark not only in the history of Movarounnahr and Khorasan, but also in the history of the East and the Maghreb.

There are various evaluations, interpretations, descriptions and, in many cases, conflicting views and concepts about the figure of Sahibqiron Amir Temur, who has a great activity and played a major role in the history of world nations. Such information can be found not only in historical works, but also in literary works. We decided to research only one part of the treasure of the universal temurnoma, whose history covers a period of six centuries, that is, the level of artistic coverage of the Uzbek temurnoma in the Uzbek literature of the period of independence. This article reveals the issues of historical truth and artistic interpretation about Sahibqiron Amir Temur and the Timurid period. It explains how the figure of Amir Temur, the founder of the Timurid period, was reflected in the literature of the independence period. Artists such as Qadiri, Fitrat, Ainiy, Oybek, Shaykhzoda, who knew well the points related to the middle ages of our history, tried to reflect the image of Amir Temur in a positive way as much as possible. The role of the Great One in the destiny of Turonzamin, Near and Middle East and European peoples is shown in the article on the example of Boriboi Akhmedov's novel "Amir Temur", and until now he has been wrongly attributed to him in scientific, historical and artistic works. an objective assessment is given as opposed to evaluations and interpretations.

Keywords: history, image, artistry, historicity, historical truth, artistic texture, interpretation, analysis of the work, genre.

BORIBOY AKHMEDOV'UN YORUMUNDA EMIR TEMUR'UN İMAJİ: KURGULANMIS TARİH

ÖZET

Dünya medeniyet tarihinde iz bırakan Özbek halkının çok eski zamanlardan beri kimliğini bilen bir halk olarak ortaya çıktığı bilinen bir gerçektir. Bu nedenle biz Özbek milletinin temsilcilerinin, uzak ve yakın atalarımızın tarihini, onların bıraktığı zengin kültürel mirası derinlemesine bilmesi gerekmektedir. Emir Timur, 20. yüzyıl Özbek edebiyatında en çok haksızlığa uğrayan kişidir. Çünkü Sovyet iktidarı yıllarında Emir Timur'un tarihteki yeri, meziyetleri ve kişiliği haksız yere küçümsenmişti. Ancak Emir Timur, sadece Mevvarunnehr ve Horasan tarihinde değil, aynı zamanda Doğu ve Mağrip tarihinde de silinmez bir iz bırakan en şerefli ve büyük kişiydi.

Dünya milletleri tarihinde büyük bir etkinliğe sahip olan ve büyük rol oynayan Sahibgiron Emir Timur figürü hakkında çeşitli değerlendirmeler, yorumlar, açıklamalar ve çoğu durumda birbiriyle çelişen görüş ve kavramlar bulunmaktadır. Bu tür bilgilere sadece tarihi eserlerde değil, edebi eserlerde de rastlamak mümkündür. Tarihi altı asırlık bir dönemi kapsayan evrensel temurnomun hazinesinin yalnızca bir kısmını, yani Özbek temurnomunun bağımsızlık dönemi Özbek edebiyatında sanatsal olarak kapsanma düzeyini araştırmaya karar verdik. Bu makale, Sahibqiron Emir Timur ve Timurlu dönemine ilişkin tarihsel gerçekleri ve sanatsal yorum sorunlarını ortaya koymaktadır. Timurlu döneminin kurucusu Emir Timur figürünün bağımsızlık dönemi edebiyatına nasıl yansıdığını anlatmaktadır. Tarihimizin orta çağa ilişkin noktalarını iyi bilen Kadiri, Fıtrat, Ainiy, Oybek, Şeyhzoda gibi sanatçılar, Emir Timur imajını mümkün olduğu kadar olumlu bir şekilde yansıtmaya çalışmışlardır. Büyük Olan'ın Turonzamin, Yakın ve Orta Doğu ve Avrupa halklarının kaderindeki rolü, Boriboi Akhmedov'un "Amir Timur" romanı örneğiyle ilgili makalede gösteriliyor ve şimdiye kadar bilimsel, tarihi olarak yanlış bir şekilde ona atfedildi. ve sanatsal eserlerde değerlendirme ve yorumlardan ziyade objektif bir değerlendirme yapılır.

Anahtar Sözcükler: tarih, imge, sanat, tarihsellik, tarihsel gerçeklik, sanatsal doku, yorum, eserin analizi, tür.

KİRİŞ

Jahon sivilizatsiyasi tarixida munosib iz qoldirgan o'zbek xalqi azal-azaldan o'zligini bilgan xalq sifatida maydonga chiqqanligi barchaga ma'lum haqiqatdir. Shu bois biz hozirgi o'zbek millatining vakillari uzoq va yaqin ajdodlarimiz tarixini, ular qoldirgan boy madaniy merosni chuqur bilishimiz zarur. XX asr o'zbek adabiyotida eng ko'p noxaqliklarga duchor bo'lgan siymo Amir Timur edi. Chunki Sho'rolar hokimiyati yillarida Amir Temurning tarixda tutgan o'rni, xizmatlari va shaxsiyati insofsizlarcha noto'g'ri baholandi. Holbuki, Amir Timur nafaqat Movarounnahr va Xuroson tarixida, balki mashriq va mag'rib tarixida ham o'chmas iz qoldirgan eng ardoqli, buyuk shaxs bo'lgan. Uning muhim tarixiy xizmatlari birinchi yurtboshimiz tomonidan juda o'rinli va adolatli baholandi: "Amir Timur jahon tarixiga qudratli va gullab-yashnagan davlat barpo etib, o'rta asr dunyosining asl madaniy va ma'naviy markazlaridan biriga aylangan, inson aqli va iste'dodining noyob ijodi bo'lib, bugungi kunda ham saqlanib qolgan mislsiz me'moriy obidalar bilan mashhur Samarqandni uning poytaxtiga aylantirgan atoqli sarkarda va davlat arbobi sifatidagina kirgan emas. Amir Timur olimlar, faylasuflar, me'morlar, shoirlar, hofizu mashshoqlarga g'amxo'rlik qilishda ham nom qozongan edi. Temuriylar davri haqiqatdan ham ilm-fan, madaniyat va maorifning behad ravnaq topishini ta'minlagan Sharq uyg'onish davri edi" (Karimov, 1996: 332-333).

Material va metodlar

Tarixda temuriylar davri deb atalmish Movarounnahr hamda Xuroson xalqlari hayotida iqtisodiy, siyosiy va ma'naviy jihatdan ulkan ahamiyat kasb etgan davr, uning asoschisi haqida barkamol asarlar yaratish nafaqat tarixchi-yu faylasuflar uchun, balki adabiyot va san'at vakillari uchun ham bitmas-tuganmas mavzu bo'lib qolmoqda. Agar XX asrning 90-yillariga qadar bu buyuk zot haqida yozilgan badiiy asarlarga nigoh tashlansa, aksariyat hollarda Amir Timur obrazi faqat salbiy jihatdan tasvirlanganligini ko'rish mumkin. Faqat tariximizning o'rta asrlariga oid nuqtalarini yaxshi bilgan

Abdulla Qodiriy, A.Fitrat, S.Ayniy, Oybek, M.Shayxzoda, M.Osim, O.Yoqubov, P.Qodirov kabi ijodkorlargina Amir Temur siymosini imkoni boricha, ya'ni hukmron SHO'rolar mafkurasi ko'targanicha, ijobiy jihatdan aks ettirishga harakat qildilar. Chunki o'rta Osiyo xalqlari hayotida o'chmas iz qoldirgan Sohibqiron Amir Temur obrazisiz shu zamin tarixi haqida birorta mukammal asar yaratish mumkin emas edi. Shu nuqtai nazardan jahongir Amir Temur siymosi aks etgan asarlarni quyidagi adabiy tur va janrlarga tasnif etish mumkin:

1. Asarning badiiy-falsafiy g'oyasida Sohibqiron shaxsining olamshumul ahamiyatini ta'kidlashga intilish tamoyili mavjud bo'lgan yirik epik janrlar. Bularga A.Qodiriyning "O'tgan kunlar" va Oybekning "Navoiy" romanlari mansub.

2. Muallif bayoni, qiyosi orqali Amir Temurning nomi va xizmatlarini eslash holatlari mavjud bo'lgan epik asarlar. Bunday o'rinlar Oybekning "Navoiy" romanida ko'zga tashlanadi.

3. Asar qahramonlari nutqida Sohibqironga baho berish hollari uchraydigan yirik epik asarlar. Bunday o'rinlar "O'tgan kunlar"da Yusufbek hoji, "Navoiy" romanida Mo'min Mirzo nutqlarida mavjud.

4. Qahramon xotirasi yoki tushida Amir Temur siymosining zohir bo'lishi tasviri mavjud asarlar. Bunday tasvir O.Yoqubovning "Ulug'bek xazinasi" romanida uchraydi.

5. Liro-epik va lirik asarlarda Sohibqiron obrazining bevosita tasvirlanishi. Oybekning "Temur" dostoni, A.Oripov va E.Vohidovning ayrim she'rlari buning misoli bo'la oladi.

Tadqiqot natijalari va tahlili.

Yuqorida tilga olingan asarlarning barchasida Amir Temur shaxsiga murojaat etish orqali bevosita tarixga munosabat bildirish ehtiyoji hukmronlik qiladi. Chunki Amir Temurning ijtimoiy - siyosiy faoliyati Turkiston xalqlari tarixining eng muhim davrini tashkil etadi. Shu bois o'tmishga murojaat etgan aksariyat ijodkorlar Sohibqiron hukmronlik qilgan davrga, uning olamshumul ishlariga biror sabab va ehtiyoj tufayli munosabat bildirganlar. Masalan, Qodiriyning "O'tgan kunlar" romanida faqat bir o'rindagina Amir Temur nomi tilga olinadi.

Yusufbek hoji Otabekka mansabparastlar xaqida gapira turib, Amir Temurni "dohiy" deb ataydi: "O'z naslini kofir quliga tutqun qilib topshiruvchi - biz ko'r va aqlsiz otalarga xudoning la'nati albatta tushar, o'g'lim! Bobolarning muqaddas gavdasi madfun va Turkistonimizni to'ng'o'zxona qilishga hozirlangan biz itlar yaratguvchining qahriga albatta yo'liqarmiz! Temur Ko'ragon kabi dohiylarning, Mirzo Bobur kabi fothlarning, Forobiy, Ulug'bek va Ibn Sino kabi olimlarning o'sib-ungan va nash'u namo qilganlari bir o'lkani halokat chuquriga qarab sudraguvchi albatta tangrining qahriga sazovordir, o'g'lim" (Qodiriy, 1995).

Aslini olganda, Yusufbek hoji tilidan aytilgan "dohiy" so'zi A.Qodiriyning Amir Temurga bo'lgan ehtiromini anglatuvchi baho edi. Chunki adib milliy mustaqillik qadrini nozik anglab yetgan va unga erishish uchun Amir Temur kabi dovqur, dono insonlar lozimligini yaxshi bilar edi. Ammo ana shu iftixorli tuyg'uni u ochiq ayta olmas va faqat o'z qahramonlari nutqi orqali ifodalashga majbur edi.

20-yillarda atoqli o'zbek ijodkori Aburauf Fitrat tarixiy drama janrini rivojlantirish uchun katta xizmatlar qildi. Shu yillari uning "Temur sag'anasi", "Abulfayzxon", "Arslon", "Shaytonning tangriga isyoni" kabi dramalari bosildi (Ganiyev, 1998: 14-16). Biz uchun muhimi shundaki, "Temur sag'anasi" dramasi qahramoni Sohibqiron ruhiga murojaat qilib, undan taskin va tasalli izlaydi.

Asarda insoniyat tarixida chuqur iz qoldirgan buyuk bu zot obrazi orqali o'sha yillarda kelajagi mubham bo'lib qolgan turkiy xalqlar qismati haqida Amir Temur ruhining bezovtalanganligi ifodalangan. Demak, Fitratning "Temur sag'anasi" dramasi Sohibqiron obrazi orqali davrning dolzarb muammolarini yechish, Vatan va xalqning kelajagini tasavvur qilishga imkon berdi.

30-yillarga kelib siyosiy qatag'onlar boshlandi, o'z tarixini, ilgari o'tgan buyuk siymolarni yaxshi bilgan, ularni qadrlagan eng peshqadam ziyolilar qatag'on qilindi. Shu bois bu yillarda Amir Temur obrazi aks ettirilgan asarlar deyarli yaratilmadi. Faqat 30-yillarning oxirlarida boshlangan ikkinchi jahon urushigina ijodkorlar uchun tarixiy mavzularga qo'l urishga imkon berdi.

Yirik o'zbek adibi Oybek ijodida Amir Temur obrazi o'ziga xos o'rin egallaydi. Adib "Navoiy" romanining ayrim o'rinlarida Temur saltanatining ulug'vorligi va shuhrati haqida nozik ishoralar berib o'tadi. Romanning bir o'rnida esa u o'zining Amir Temurga bo'lgan ehtiromini yashira olmaydi. Aniqroq qilib aytganda, asirga olingan Mo'min Mirzoni Muzaffar Mirzo oldiga olib kelganlarida har ikkisi o'rtasida bo'lib o'tgan dialogda bu munosabat ifodalangan:

- Boshqa yo'l ham bor edi, - dedi Muzaffar Mirzo xuddi go'daklar bilan hazillashgan bir tur bilan, - agar sen qilich-sadog'ingni bo'yingga osib, qoshimga o'zing kelsang edi, u chog' mendan marhamat ko'rar eding.

- Men - ulug' Temurning nabirasi! - dedi bola achchig'lanib.

- Qilich-sadoqni bo'yinga osib, dushmanga tiz cho'kmoq, ulug' bobomning ruhiga zo'r haqorat bo'lur edi" (Oybek, 1976: 102).

Mo'min Mirzoning Amir Temur haqidagi g'ururi va iftihori nafaqat asar qahramoniga taalluqli, balki bevosita ijodkorga ham tegishli ekanligi bizga ma'lum.

Oybek o'z ijodida Amir Temur obraziga qayta-qayta murojaat etadi. U 1941 yilning yozida "Lashkarboshi" nomli dostonini yozishga kirishadi. Bu dostonida o'zbek xalqining buyuk lashkarboshisi Amir Temur obrazini yaratib, u orqali janggohlarda qon to'kayotgan o'zbek jangchilariga madad bermoqchi bo'ladi, ammo bu ijodiy niyatiga erisha olmaydi.

60-yillarning boshlaridan Oybek Amir Temur va temuriylar davri haqida yozilgan tarixiy-memuar adabiyotlarni qayta o'rganishga kirishadi. Ana shu jarayonda uning qalbida Amir Temur, Alisher Navoiy va Bobur haqida dostonlar yozish g'oyasi tug'iladi. Bu niyatni amalga oshirish borasida u ancha-muncha ishlar ham qiladi. 1968 yil 20 martda Oybek "Guli va Navoiy" dostonini yozib tugatadi (Oybek, 1976: 67-97).

"Sharq yulduzi" jurnalining 1990-yil 10-sonida Oybekning "Temur" dostoniga chizgilari e'lon qilinadi. Bu chizgilarni nashrga tayyorlagan N.Karimovning ta'kidlashicha, adib 1965-yillarda ushbu asarni yoza boshlagan, lekin tugatishga ulgura olmagan, asarning atigi o'n to'rt sahifasigina yozilgan, xolos (Karimov, 1990). Bu narsa shundan dalolat beradiki, hali Sohibqiron Amir Temur nomi ijobiy jihatdan tilga olinishi mumkin bo'lmagan paytlarda ham, uning hayoti va yorqin obrazini aks ettiruvchi asarlar yaratish ishtiyoqi ko'plab ijodkorlarimizning fikru hayolini band etgan edi. Birgina Oybek arxiviga murojaat etilsa, uning ijodiy rejalarida Amir Temurning ijtimoiy-siyosiy faoliyati, u yashagan davr va temuriylar shajarasi haqida roman yozish istagi bo'lib, bu borada u juda ko'p materiallar jamlagan Oybek, 1979: 367-374. Arxiv materiallari shundan dalolat beradiki, chala qolgan doston chizgilarida uchta lirik-epik syujetga e'tibor qaratilgan. Birinchisi - bevosita Amir Temur faoliyati, ikkinchisi - Ulug'bek va Xalil Sulton munosabatlari, uchinchi - Ulug'bekning so'nggi safari kabilardan iborat. Bulardan tashqari, Oybek Amir Temurning bunyodkorlik faoliyatini yoritish orzusida Samarqanddagi bog'-rog'lar, ulkan qurilishlar tasviriga kam alohida e'tibor qaratadi.

Oybek o'z dostonida Amir Temurni yirik lashkarboshi, buyuk inson, butun dunyo taqdiriga ta'sir ko'rsata olgan hukmdor sifatida tasvirlaydi. Biroq adib Sohibqironning o'limidan so'ng u barpo etgan yirik markazlashgan qudratli saltanat ham parchalanishini tasavvur qilmagan, chunki u buyuk jahongirning ruhi abadiy qolishiga to'la ishonar edi.

Shaxsi va faoliyatining xolis yoritilishi nuqtai nazaridan Amir Temur SHo'rolar davri o'zbek adabiyotida eng omadsiz qaxramon edi. Fapb adabiyotida o'nlab asarlarga ijobiy qahramon bo'lgan Sohibqiron haqida o'z ona yurtida to'g'ri so'z aytish mumkin bo'lmadi. Bunday holat hukmron mafkura tazyiqi ostida hattoki Maqsud Shayxzodaning "Mirzo Ulug'bek" fojeasida ham ko'zga tashlanadi. Jiddiyroq qaralsa, ana shu yillarda Amir Temur haqida emas, balki umuman temuriylar haqida yozishning o'zi ham jasorat edi. 70-yillarga kelib o'zbek adabiyotida temuriylar tarixini badiiy inkishof etishda jonlanish yuz berdi. Bevosita shu davrda Odil Yoqubovning "Ulug'bek xazinasini", Pirmqul Qodirovning "Yulduzli tunlar" kabi romanlari yaratildi. Bu adiblar mamlakatda hukm surgan og'ir siyosiy sharoitga qaramay, Amir Temur haqidagi tarixiy haqiqatga juda ham yaqinlashdilar. Bu esa o'zbek badiiy temurnomasi poydevoriga qo'yilgan salmoqli toshlardan biri deb hisoblanishga loyiq.

Amir Temur mavzui, uning obrazini yaratish bo'yicha lirika janlariga nazar tashlansa, Sohibqiron haqida badiiy-tarixiy qarashlar asta-sekinlik bilan taraqqiy etganligini kuzatish mumkin. Bunday holat sovet davri o'zbek adabiyoti uchun qonuniy bir hol edi. XX asrning 70-yillariga qadar Sohibqironni ijobiy jihatdan badiiy aks ettiruvchi asarlar yozish mumkin bo'lmadi. Aksincha, uning salbiy jihatlarini bo'rttirish, ko'plab xalqlar tarixida o'ynagan ijobiy rolini qora bo'yoqlarda aks ettiruvchi asarlar yozish tamoyili kuchaydi. Buning yorqin misoli sifatida rusiyabon adib Sergey Borodinning "Samarqand osmonida yulduzlar" nomli trilogiyasini keltirish mumkin.

To'g'ri, asar soxta sotsialistik realizm ijodiy metodi asosida o'rta asrlardagi Movarounnaxr va Xuroson xalqlari tarixi haqida yozilgan ilk epopeyadir. Adibning asosiy maqsadi o'sha davrlar tarixiy voqyeligini badiiy aks ettirish vositasida Amir Temurning mafkuralashtirilgan obrazini yaratishdan iborat edi. Shu maqsadda yozuvchi Amir Temur va temuriylar davriga oid ko'plab ilmiy manbalar, Yevropa va rus olimlarining tadqiqotlari hamda xotiralari bilan tanishib chiqdi. Lekin romanning ko'p o'rinlarida u bu buyuk siymoning hayoti va faoliyatini tasvirlashda tarixiy haqiqatga zid yo'ldan bordi. Shu sababli Sergey Borodin yaratgan Amir Temur shaxsiyati va uning badiiy talqini hozirgi o'zbek kitobxonini qoniqtira olmaydi. Chunki yozuvchi Amir Temur shaxsiyati va faoliyatining juda ko'p qirralariga faqat salbiy yondoshgan.

Asarda Sohibqironning bosqinchi, qonxo'r va shafqatsiz hukmdor sifatidagi qiyofasi yetakchilik qiladi. Sergey Borodin Amir Temurni yirik sarkarda, fozil, qattiqqo'l hukmdor darajasidan johil va bosqinchi darajasiga tushirib tasvirlaydi. Bunday tasvir buyuk tarixiy shaxs, ulkan hukmdor, benazir sarkarda, ilm-fan va san'at homiysi Amir Temurga nisbatan adolatsizlikdan boshqa narsa emas (Abdusamatov, 1995).

Temur va temuriylar davriga nisbatan O'zbekiston o'z mustaqilligiga erishgach, munosabat butunlay o'zgardi. Chunki istiqlol bizga Amir Temur va umuman tariximiz haqida erkin fikr yuritish, tarixiy haqiqatni ro'y-rost ko'rsatib berishga imkoniyat yaratib berdi. Natijada, Amir Temur va uning haqida yangi-yangi asarlar paydo bo'la boshladi. Bevosita Sohibqiron Amir Temur haqida ko'plab ilmiy, she'riy va nasriy asarlar yaratilishi xalqimizning milliy uyg'onishidan dalolat beradi.

A.Oripov, M.Jalil, B.Ahmedov, O.Bo'riyev, Muhammad Ali, To'ra Mirzo, Ye.Berizikov, O.Yoqubov singari adibu shoirlar Sohibqiron hayoti, uning qudratli davlat qurish yo'lidagi tinimsiz kurashlarini aks ettiruvchi asarlar yaratdilar. Garchi bu asarlar turlicha badiiy saviyada bo'lsa-da, biroq ular uzoq yillar adabiyotimizda oq dog' bo'lib kelgan bo'shliqlarni to'ldirishlari barobarida yosh avlodni Vatanni qadrlashga, o'z xalqini sevis va ardoqlashga o'rgatadi.

Ana shunday asarlardan biri tarixshunos Bo'riboy Ahmedovning "Amir Temur" roman-xronikasidir (Axmedov, 1995). Asar o'zining janr mansubiyati nuqtai nazaridan tarixiy manbalarga, ma'lumotlarga boyligi, tilining sodda va xalqchilligi, ilmiy tahlil bilan badiiy tahlilning teran uyg'unligi jihatidan alohida ajralib turadi. Asarda tasvirlanayotgan har bir voqyea aniq tarixiy manbaga asoslanadi. Muallif Temurning juda ham serqirra hayoti va faoliyatidan bir yo'nalishni ajratib olib, badiiy xarakter yaratishni o'z oldiga maqsad qilib qo'ymagan, u Sohibqironning butun hayoti va faoliyatini keng qamrab olib, ana shunday keng miqyosda badiiy tadqiq qilishga bel bog'lagan.

Roman "Ulusdagi beqarorlik", "El-yurtning emnu omonligi deb" va "Jahongirlik qismati" deb nomlangan uch qismdan tashkil topgan. Muallif Amir Temur obrazini bosqichma-bosqich shakllantira boradi. Dastlab uning yoshlik yillari, keyin yigitlik davri, xullaski, to balog'atga yetish pallalarigacha hayotning o'nqir-cho'nqir yo'llaridan, girdobli kechuvlaridan olib o'tadi. Xuddi mana shu davrda bo'lajak jahongirning uzoqni ko'ra bilish qobiliyati shakllanadi. U dushman ichida yurib, o'ziga tarafdorlar orttiradi, ularda Turonzamin ozodligiga bo'lgan ishonchni mustahkamlaydi.

Romanda badiiy to'qima bo'lmasa, birgina tarixiy ma'lumotlarning o'zidagina kitobxonni hayajonga soladigan, bosh ko'tarmay o'qiydigan asar yozish juda qiyin. Lekin Bo'riboy Ahmedov tarixiy ma'lumotlarni shunday qiziqarli badiiy voqyealar darajasiga ko'tarib tasvirlaydiki, buning natijasida asardagi ana shu faktlarning tarixiy ma'lumotligi kitobxonning xayoliga ham kelmaydi. Romanning qimmatli jihatlaridan yana biri shundaki, unda voqyealarning tasviri aniqligidan tashqari yuz bergan sanalari ham aniq beriladi. Shu jihati bilan asar Amir Temur hayoti bilan qiziquvchi kishilar uchun noyob manba, qimmatli qomus vazifasini ham o'taydi. B.Ahmedov ushbu romanini yaratishda Sohibqiron shaxsi va uning davriga oid yuzlab arab, fors-tojik va turkiy tillardagi tarixiy, ilmiy-badiiy

asarlarni o'rganadi. Romanda Amir Temur o'z ona yurti Turkistonni, o'z xalqini chin yurakdan sevgan vatanparvar, el-yurt manfaat uchun jon fido qiluvchi, din va iymonda sobit qadam komil inson sifatida tasvirlanadi. B.Ahmedov Amir Temur obrazini yaratari ekan, uning hayot yo'lini, maqsad-intilishlarini odilona, eng asosiysi, xolisona ta'riflaydi. Shu bois Amir Temur obrazi asarda buyuk sohibqiron, yirik davlat arbobi, mashhur sarkarda bo'lishi barobarida oilasiga mehribon, farzand va nabiralari ga g'amxo'r va talabchan inson sifatida g'aydalantirilgan.

XULOSALAR

Xulosa qilib aytganda, Bo'riboy Ahmedovning "Amir Temur" romani qariyb yarim asrlik tarixiy davrni o'z ichiga qamrab oladi. Shuning uchun akademik Izzat Sulton romanni "badiiylashtirilgan tarix" deb baholaydi (Izzat, 1981). Buning mohiyati shundaki, romandagi barcha voqealar, personajlar, makon va zamon - aniq tarixiy asosga ega bo'lib, unda ijodkor tomonidan kiritilgan badiiy to'qima uchramaydi. Shunga qaramay roman o'quvchini o'ziga jalb qila oladi. Buning sababi shundaki, Amir Temur hayotining har bir lahzasi, u amalga oshirgan ulug'vor ishlar, jangu jadallar har qanday badiiy xayolotni ortda qoldirar darajada qiziqarlidir. Demak, romanga o'quvchini jalb qiluvchi narsaning o'zi asarga asos bo'lgan materialning - "xom ashyoning" qiziqarliligidir, desak yanglishmagan bo'lamiz.

Amir Temur o'zi asos solgan ulkan davlatning yagona hokimi bo'lishiga qaramay iymoni baquvvat muslim sifatida din va shariat peshvolari bilan hisoblashadi; pirlari Sayyid Baraka, Shamsiddin Kulol, Zayniddin Abubakr Tayabodiy larning maslahatlariga amal qiladi. Shu tariqa romanda Amir Temurning haqqoniy obrazi yaratiladi.

Bo'riboy Ahmedovning "Amir Temur" romani hayotiy haqiqatni o'zida mujassam etgan badiiy asar ekanligi bilan istiqloq davri o'zbek temurnomasiga ulkan ulush bo'lib qo'shildi. Roman Amir Temurning jo'shqin xayot yillarini, Turonzaminda yuz bergan ijtimoiy-siyosiy voqealarni badiiy jihatdan aks ettirishi bilan qimmatlidir. Shu bilan birga ushbu asar o'zbek temurnomasi tarixida olg'a tashlangan bir qadamdir (Resulmuxamedova, 2020: 24-26). Xulosa qilib aytganda, Bo'riboy Ahmedovning "Amir Temur" romani Amir Temurning ko'pqirrali hayoti va faoliyatini aks ettirish jihatidan istiqloq davri o'zbek temurnomasida o'ziga xos mustaqil aytilgan badiiy bir so'zidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- Abdusamatov X. (1995). "Tarix va badiiy talqin". *T. Adabiyot va san'at nashriyoti*. 183-bet.
- Axmedov B. (1995). Amir Temur (Tarixiy roman). T. "Meros" nashriyoti.
- Bazarova N. et al. (2019). The basis of the word "heart" to become a poetic image // *Journal of Advanced Research in Dynamical and Control Systems*. T. 11. №. 7. C. 982-991.
- Ganiyev I.M. (1998). *Fitrat dramalari poetikasi*. DDA. T.14-16-betlar.
- Gulyamova G. (2022). Term And Concept In Legal Terminology. *Academic Research in Educational Sciences*. 3 №.1. C. 181-190.
- Izzat Sulton (1981). Tarix va zamonaviylik. "Guliston". №1.
- Karimov Islom (1996). *O'tmishsiz kelajak, hamkorliksiz taraqqiyot bo'lmaydi*. T. O'zbekiston. b. 332-333.
- Karimov N. (1990). "Oybekning "Temur" dostoniga chizgilar" // *Sharq yulduzi*. - № 10.
- Qodiriy Abdulla (1995). *Ro'monlar. O'tkan kunlar*. T. Sharq.
- Oybek (1976). *Mukammal asarlar to'plami*. Oltinchi tom. T. Fan. 102-bet.
- _____ (1976). *Mukammal asarlar to'plami*. Turtinchi tom. T. Fan. 67-97-betlar.
- _____ (1979). *Mukammal asarlar to'plami*. 13-tom. T. Fan. 367-374-betlar.
- Rasulmuxamedova D. T. (2018). "Использование Мультимедийных Средств При Обучении Модулю" Устное Общение" // *XIV Виноградовские чтения*. C. 284-286.
- Rasulmuxamedova D., Турабаева Л. (2022). "Выражение Идеи Свободы В Творчестве Гафура Гуляма" // *Academic research in educational sciences*. T. 3. №. 1. C. 530-536.
- Rasulmuxamedova D.T. (2020). "O'zbek adabiyotida tarixiy shaxs talqini". *O'zMU xabarlari*, [1/6] 250-bet.

_____ (2020). “Amir Temur obrazini yaratishda tarixiy rivoyatlarning oʻrni”. *Til va adabiyot taʼlimi*. 1-son, 24-26-betlar.

_____ (2021). “Выражение идеи свободы в творчестве Гафура Гуляма” // *Общество и инновации*. Т. 2. №. 3. С. 56-61.

_____ (2021). “Amir Temur As An Outstanding Personality” // *InterConf*. С. 666-673.

Ш.Зиямухамедова (2022). Бобур ғазаллари лексикаси бўйича конкорданс-луғат(116та ғазал мисолида) *Общество и инновации*. Т. 3. №. 2. С. 24-30.

Шахноза Зиямухамедова, Женискул Адылбекова (2022). Влияние языка на сознание, культуру и мировоззрение. *Academic Research in Educational Sciences*. 1 №. 2. С. 537-546.

“Fiction Is A Source Of Spiritual Development Of A Person Ur”. *Pulatova Academic Research in Educational Sciences* 3 (1), 664-669.

**ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASINDA DEĞERLER VE KÜLTÜR AKTARIMI
SEMPOZYUMU**
(ÇİZGİ FİMLER, DİL ÇALIŞMALARI VE EDEBÎ ESERLER, TARİH, TURİZM)
(25-26 Nisan 2024)

KAPANIŞ BİLDİRGESİ

Pamukkale Üniversitesi ALTAY DİLMER, ÇTLE BÖLÜMÜ, DSBMYO tarafından düzenlenen paydaşlığını Almatı Eğitim Ataşeliği, El-Farabi Kazak Millî Üniversitesi, TÜRKTA V ve Avrasya Yazarlar Birliği'nin üstlendiği sempozyum Hierapolis Konferans Salonunda yüz yüze ve çevrim içi olarak gerçekleştirilmiştir. Türk Dünyasından Kazakistan başta olmak üzere, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Azerbaycan üniversiteleri öğretim üyelerinin yanı sıra, ilgili bölümlerde lisansüstü eğitimlerine devam eden genç meslektaşlarımız ve animasyon, çizgi film, reklamcılık ve eğitim, radyo, televizyon ve sinema alanlarındaki uzmanlar çalışmalarıyla alana katkı sağlamıştır.

Sempozyumda yüz yüze 4, çevrim içi 7 olmak üzere, iki gün süresince 11 oturum yapılmış, 61 katılımcı ile toplamda 55 bildiri sunulmuştur.

“Dede Korkut Açış Oturumu” ile başlayan sempozyumda açış konuşmalarını Pamukkale Üniversitesi Altay Toplulukları Dil ve Kültürleri Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürü Prof. Dr. Nergis Biray yapmıştır. Almatı Başkonsolosu Evren Müderrisoğlu, Kazakistan Cumhuriyeti Denizli Fahri Konsolosu Okan Oğuz, Kazakistan Almatı Eğitim Ataşesi Ayhan Korkmaz, Avrasya Yazarlar Birliği Başkanı Doç. Dr. Yakup Ömeroğlu, TÜRKTA V adına Nur Doğu Koçak, Çizgi Film Yapımcısı Ümit Zhubanış ve Tasarımcısı Marjan Jubanışkızı ve Pamukkale Üniversitesi Rektör Yardımcısı Prof. Dr. Durmuş Akalın konuşmalarıyla programa katılmışlardır. Oturumun sonunda sempozyuma esin kaynağı olan aynı isimli çizgi filminden hareketle Kazak Senarist Ümit Jubanış tarafından Kazakça yazılan, Türkiye Türkçesine aktarımı Öykü Baloğlu tarafından yapılan *Шаңырақтың иесін іздеп жүрмін (Evin Varisini Arıyorum)* adlı kitabın “Tusavkeser”i, ALTAY DİLMER Müdürü Prof. Dr. Nergis Biray, Pamukkale Üniversitesi Rektör Yardımcısı Prof. Dr. Durmuş Akalın ve Kazakistan Cumhuriyeti Denizli Fahri Konsolosu Okan Oğuz tarafından yapılmıştır.

“Kültegin Oturumu” olarak adlandırılan 25 Nisan sempozyumunun birinci oturumu Prof. Dr. Mustafa Beyazıt başkanlığında yürütülmüştür. Doç. Dr. Lokman Zor *Sovyet Dönemi Kazakistan Animasyon Filmlerinde Kültürel Sunum*, Doç. Dr. Rahila Ruzmanova *Ceditçilerin Dil Anlayışı ve Günümüz İmla Problemleri*, Doç. Dr. Rahila Suvanova *Türk Dillerinin Karşılaştırmalı- Tarihsel Gramerinin İncelenmesi*, Nurullah Yenihan *Türkiye’de Animasyon ve Sinema*, Uzm. Fatih Yağlıca, *Animasyon Sinemasının Kültür Aktarımındaki Rolü: ‘Kültegin’ Örneği* konulu bildirilerini sunmuşlardır.

Sempozyumun ikinci oturumu olan “Tık Tık Hanım Oturumu” Prof. Dr. Yasemin Beyazıt başkanlığında gerçekleştirilmiştir. Doç. Dr. Bahar Türk *Kültürel Değerlerimizin Gelecek Nesle Aktarılması Üzerine Bir Reklam İncelemesi*, Dr. Öğr. Üyesi Minara Guliyeva Cemşidi *‘Tık Tık Hanım’ Çizgi Filminde Yer Alan Folklorik Unsurların Güncel Giyim Tasarımına Yansıması*, Mohliyo Abdusharipov ve Doç. Dr. Soner SAĞLAM *Bağımsızlık Devrinde Özbekistan’da Çizgi Filmler Aracılığıyla Özbek Kültürünün Çocuklara Aktarılması Üzerine Bir İnceleme*, Dr. Öğr. Üyesi Aysel Baytok ve Uzm. Danis Khismatullin *Türk Dizilerinin Rusya Toplumu Üzerindeki Dilsel ve Kültürel Etkisi* konulu bildirilerini sunmuşlardır.

Çizgi Filmi Kazak Türkçesinden Türkiye Türkçesine aktaran ve *Evin Varisini Arıyorum* Çizgi Film kahramanı Ümit’i (Tıncı) seslendiren Öykü Baloğlu çeviri ve seslendirme aşamalarını, çocuk gözüyle çizgi filmi değerlendiren konuşmasını yapmışlardır. Sanat Danışmanı Nur Doğu Koçak *Çocuk Kitapları, Reklamcılık ve Tanıtım* konulu konuşmasıyla basılı yayınları ve medya araçlarını sanatsal açıdan değerlendirmiştir. Konuşmaların ardından *Şaşıraaktıñ İyesin İzdep Jürmin / Evin Varisini Arıyorum* çizgi filminin gösterimi gerçekleştirilmiştir.

Sempozyumun üçüncü oturumu olan “Er Töstik Oturumu” Doç. Dr. Soner Sağlam başkanlığında yürütülmüştür. Asel Kospagarova ve Prof. Dr. Nergis Biray *Medeni Kundılıktardı Kalıptastırıldığı Balalar Edebiyetinin Rolü (A.Baytursınılı Şığarmaları Negizinde)*, Uzm. Makhabat Akyzbekova ve Dr. Öğr. Üyesi Aysel Baytok *Türk Dizilerinin Kırgız Halkı Üzerindeki Dilsel ve Kültürel Etkisi*, Dr. Selenay Koşumcu *Çizgi Filmlerde Değerler Eğitimi ve Söylem İşaretleyicileri: 'Evin Varisini Arıyorum' Kazakistan Örneği*, Öğr. Gör. Dr. Elvan Eser *Hitit Teoloji Kaynakları Işığında Dedikodu Eylemine Karşı Yapılan Uygulamalar*, Uzm. Ulviye Topçu Öztürk *Güneş Dergisi Metinlerinde Yer Alan Kök Değerler Üzerine Bir Araştırma* konulu bildirilerini sunmuşlardır.

Sempozyumun son oturumu olan “Muzbalak Oturumu”, Prof. Dr. Ferhat Ağırman başkanlığında yürütülmüştür. Öğr. Gör. Dr. Elvan Eser *Eski Mezopotamya Yasalarında İftira Cürmünün Hukuki Yaptırımı*, Uzm. Anar Nurbayeva Nurlanovna *Gazet Diskursundaki Transformasiyalanmış Pretsedentik Mâtinder*, Nooryagdi Noor *Afganistan Türkmenlerinin Soyut Kültürel Değerlerini Taşıyan İlk Eser: Şecere-i Türkmeniye*, Seyit Duran *Denizli-Kale Yukarı Mezarlık'ta Bulunan Mezar Taşı Kitabelerinde Gençlik Kavramı* konulu bildirilerini sunmuşlardır. Sempozyumun ilk gün oturumları sona ermiştir.

26 Nisan oturumları beşinci oturum “Makta Kız Oturumu” ve altıncı oturum olan “Keremet Koç Oturumu” ile çevrim içi olarak eş zamanlı başlamıştır.

Beşinci oturum Dr. Öğretim Üyesi Mehtap Solak Sağlam başkanlığında gerçekleştirilmiştir. Prof. Dr. Baxtiyor Abdushukurov *Kül Tigin Bitigtaşındaki Ba'zı Akrabalık Terminleri*, Prof. Dr. Gulnora Gulyamova *Milliy Ta'lim-Tarbiyada Innovatsion Texnologiyalar*, Doç. Dr. Berdi Sariyew ve Prof. Dr. Jepbarmämmed Göklenow, *Türkmen Dünýägarayşynyň Medeni we Edebi Gymmatlyklaryndan: Änew Medeniýeti We Magtymguly Pyragy*, Doç. Dr. Shahnoza Zıyamuxamedova, *Fe'l Turkumiga Oid So'z Yasalishi Borasida Ba'zı Mulohazalar*, Dr. Zarnigor Khayatova, *Language As A Mirror Of Cultural Dominants: An Examination Of Uzbek And English Cultural Expressions* konulu bildirilerini sunmuşlardır.

Altıncı oturum Prof. Dr. Naciye Yıldız başkanlığında ve sunumunda gerçekleşmiştir. Sağlık ve bağlantı sorunları sebebiyle diğer konuşmacılar katılım sağlayamamıştır.

Yedinci oturum “Tazşa Bala Oturumu” ve sekizinci oturum olan “Keloğlan Oturumu” da çevrim içi olarak eş zamanlı başlamıştır.

Yedinci oturum Prof. Dr. Cemile Kınacı Baran başkanlığında gerçekleştirilmiştir. Prof. Dr. Cemile Kınacı Baran *Kazak Kültürel Kimliğinin Aktarımında Çizgi Filmlerin Önemi: “Muzbalak” Örneği*, Prof. Dr. Dursun Köse *Çizgi Filmlerde Değerler ve Kültür Aktarımı, Özbekistan Örneği: Rüstem ve Said*, Doç. Dr. Manzura Shamsiyeva ve Ahmet Erdem, *Animasyon Filmler – Oılavıy Milliy-Madaniy Qadriyatlarını Shakllantırish Vosıtası Sıfatıda*, Dr. Ceren Oğuz Kabadayı *Göstergebilimin Kültürel Bir Unsuru Olarak Karikatür: Kadın Anam Örneği*, Elmira Montanayeva *Kazak Çocuk Edebiyatı ve Berdibek Sokpakhbayev* konulu bildirilerini sunmuşlardır.

Sekizinci oturum Doç. Dr. Osman Kabadayı başkanlığında gerçekleştirilmiştir. Doç. Dr. Osman Kabadayı *Kazakistan Yapımı Çizgi Film “Kültegin”de Kültürel Kodlama*, Doç. Dr. Gülalek Nurmammedova ve Merve Gün *“Gençler – Vatanın Dayanağı”ndaki Türkmen Değerleri Üzerine*, Dr. Vildan Öncül *Çizgi Filmlerde “Teşekkür Etme”, “Rica Etme” ve “Özür Dileme” Söz Edimlerinin Öğretimi: Niloya Örneği*, Dr. Meirim Issakhanova *Kırca Kazak Çizgi Filmlerde Kadın Tipi (Karakteri)*, Sayyora Abdurahmonova *Çizgi Filmlerin Çocuk Zihnindeki Etkisi ve Türk Halklarının Çarpma Endüstrisinin Gelişimi* konulu bildirilerini sunmuşlardır.

Dokuzuncu “Yartıgulak Oturumu”, onuncu “Barbaros Oturumu” ve on birinci “Aldar Köse Oturumu” çevrim içi olarak eş zamanlı başlamıştır.

Dokuzuncu oturum Prof. Dr. M. Vefa NALBANT ve Dr. Öğretim Üyesi Selenay KOŞUMCU başkanlığında gerçekleştirilmiştir. Doç. Dr. Gavhar Rustamova *Türk Dünyası Folklorunda Ağaç Totemi ve Kültürünün Mitolojik Temelleri*, Doç. Dr. Nodir Ramazonov Normurodovich, *Esse Janrı va Unıng Oliy Ta'limdagi O'rni*, Doç. Dr. Durdona Rasulmuxamedova *Amir Temur Obrazi Bo'Riboy Ahmedov Talqinida: Badiylashtirilgan Tarix*, Öğr. Gör. Sabohat Bozorova *“Ot” Komponentli O'zbek Va Turk Maqollarida Qadriyatlar Talqini*, Agil Bakirli *Azerbaycan'da Dijital Edebiyat Eleştirisi Üzerine Bir*

İnceleme, Dr. Sürayyo Gafurova Uluğbekovna *Tavorihi Güzide – Nusretnoma Asari va Uning Muallifi Hakida* konulu bildirilerini sunmuşlardır.

Onuncu oturum Doç. Dr. Soner Sağlam ve Arş. Gör. Süveyda Şahin başkanlığında gerçekleştirilmiştir. Doç. Nasiba Bozorova Po'lotjonovna *Alisher Navoiyning Bir G'azali Tahlili*, Doç. Dr. Mushtariy Xolmuradova *Qutadg'u Bilig'dagi Maqollar va Aforizmlarda Milliy va Umuminsoniy Qadriyatlarining Aks Etishi*, Dr. Shaxribon Musurmankulova *O'zbek Va Turk Tillaridagi Frazemalarning Umumiy Va O'ziga Xos Jihatları*, Nazokat Babadzhanova Davronbekovna *Human Dignity Is The Highest Value In Uzbekistan*, Uzm. Faizulla Toltay *Postkolonyal Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Türk Dünyası Çizgi Filmlerinde Kültürel Aktarım*, Mahfuzullo RAHMONOV *Sözning Inson Salomatligiga Ta'siri* konulu bildirilerini sunmuşlardır.

On birinci oturum Dr. Öğr. Üyesi Aysel Baytok ve Dr. Öğr. Üyesi Murat Koçak başkanlığında gerçekleştirilmiştir. Öğr. Gör. Dildora Rakhmonova, *Avrupa Kültürünün Cedit Yazarların Eserlerinin Yaratılmasındaki Etkisi*, Mohinur Esanova Mavlon Qizi, *Isajon Sulton Hikoyalarida Safar Motivining Poetik Funksiyasi*, Husniya Kurbanova Shuhrat Qizi, *Xorijiy Til O'qitish Jarayonida Nofilologik Yo'nalish Talabalarining Kasbiy-Leksik Kompetensiyasini Rivojlantirishning Ahamiyati*, Mohinur Usmonova *Türk Dillerinde Uygulamalı Dilbilim Sorunları*, Muzaffar Azatbaev *Kırk Kız Karakalpak Destanında Kaharmanlık ve Aşk Motifi*, Aysuluu Baktybek Kyzy *Kırgız Filmlerinde Kültürel Aktarım: Kurmancan Datka ve Darak Irı Örneği* konulu bildirilerini sunmuşlardır.

Oturumların arkasından tartışma ve soru yanıt bölümlerine yer verilmiştir.

Sempozyumda Türk kültür ve değerler aktarımı konusunda yapılması gerekenlere ışık tutmak ve farkındalık yaratmak, yol gösterici olabilecek kültür aktarım araçlarına (yazılı, sözlü, taşınabilir, somut olan ve olmayan vd.) ve öğelerine vurgu yapmak, bu öğelerin doğru kullanımı ve yaygınlaşmasını sağlamak hedeflenmiştir. Türk Dünyasından katılım sağlayan Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan, Kırgızistan ve Azerbaycan üniversiteleri öğretim üyeleri, ilgili bölümlerde lisansüstü eğitimlerine devam eden genç meslektaşlarımız ve animasyon, çizgi film, reklamcılık ve eğitim, radyo, televizyon ve sinema alanlarındaki uzmanların oturumlardaki sunumları ve fikir alışverişleri neticesinde, gelecekte pek çok güzel çalışmaya da kapı aralayan bilim adamlarının yanı sıra yetkililerin de üzerine düşen görevler vurgulanmış, hedeflere yönelik planlamalar yapılmıştır. Bu doğrultuda:

Yabancılarla Türkçe Öğretimi dil öğretim materyallerine ve mobil uygulamalarına Türk kültürü ve Türk tarihi öğelerine yer verilmesi; hedef kitlenin dil öğrenmesinin yanı sıra Türk kültürünü tanınması,

Çizgi filmlerin yanında karikatür ve dijital çocuk oyunları üzerine çalışmaların yoğunlaştırılarak çocuklar için değerlerimize ve kültürümüze uygun yazılı, basılı ve medya araçlarının üretilmesi, Türk Dünyasının ortaklıklarına vurgu yapılması ve yaygınlaştırılması,

Türk Dünyası mitoloji kahramanlarının vurgulandığı, olumlu değerleri ön plana çıkaran öğelerinin senaryolaştırılarak animasyon ve çizgi film ortamına aktarılması,

Türk önderlerinden ilham alınan ve onların baş kahraman olduğu bilgisayar oyunlarının tasarlanması,

Türk Dünyası Sanat ve Kültür Endüstrisi kurulması, önerilerinde bulunulmuş, önerilerin uygulanabilir olduğu hususunda görüş birliğine varılmıştır.

Bugünün çocukları, geleceğimizin mirası çocuklarımızın millî ve kültürel değerlerle topluma kazandırılması yeni proje ve çalışmalarda tekrar bir araya gelinmesi dilekleriyle sempozyuma son verilmiştir.

**ULUSLARARASI TÜRK DÜNYASINDA DEĞERLER VE KÜLTÜR AKTARIMI
SEMPOZYUMU**
(ÇİZGİ FİLMLER, DİL ÇALIŞMALARI VE EDEBİ ESERLER, TARİH, TURİZM)
(25-26.04.2024)

HİERAPOLİS SALONU
SEMPOZYUM PROGRAMI
25.04.2024

DEDE KORKUT AÇIŞ OTURUMU	
10.00-11.00	Prof. Dr. Nergis BİRAY, Pamukkale Üniversitesi Altay Toplulukları Dil ve Kùltürleri Uygulama ve Araştırma Merkezi Müdürü
	Aynura ASKAROVA, Kırgızistan Cumhuriyeti Kùltür, Enformasyon, Spor ve Gençlik Politikası Bakan Yardımcısı
	Evren MÜDERRİSOĞLU, Türkiye Cumhuriyeti Almatı Başkonsolosu
	Okan OĞUZ, Kazakistan Cumhuriyeti Denizli Fahri Konsolosu
	Ayhan KORKMAZ - Kazakistan Almatı Eğitim Ataşesi
	Doç. Dr. Yakup ÖMEROĞLU, Avrasya Yazarlar Birliği Başkanı
	Ömer Nizamettin AYKURT adına Nur DOĞU KOÇAK, TÜRKTA V Başkanı
	Ümit ZHUBANYSHKYZY ve Marjan ZHUBANYSHKYZY, Çizgi Film Yapımcısı (Aktarma: Öğrt. Gör. Dr. Gulvira DARMENOVA – PAÜ İTBF ÇTLE Bölümü)

KÜLTEGİN OTURUMU / 1. OTURUM OTURUM BAŞKANI: Prof. Dr. Mustafa BEYAZIT, Dr. Öğr. Üyesi Sema EYNEL	
11.15-11.30	Doç. Dr. Lokman ZOR, Sovyet Dönemi Kazakistan Animasyon Filmlerinde Kùltürel Sunum
11.30-11.45	Doç. Dr. Rahila RUZMANOVA, Ceditçilerin Dil Anlayışı ve Günümüz İmla Problemleri
11.45-12.00	Doç. Dr. Rahila SUVANOVA, Türk Dillerinin Karşılaştırmalı-Tarihsel Gramerinin İncelenmesi
12.00-12.15	Uzm. Fatih YAĞLICA, Animasyon Sinemasının Kùltür Aktarımındaki Rolü: ‘Kùltegin’ Örneği
12.15-12.30	Tartışma

ÖĞLE YEMEĞİ ARASI (12.30-13.30)

TİK TİK HANIM OTURUMU / 2. OTURUM OTURUM BAŞKANI: Prof. Dr. Yasemin BEYAZIT, Dr. Öğr. Üyesi Mehtap SOLAK SAĞLAM	
13.30-13.45	Doç. Dr. Bahar TÜRK, Kültürel Değerlerimizin Gelecek Nesle Aktarılması Üzerine Bir Reklam İncelemesi
13.45-14.00	Dr. Öğr. Üyesi Minara GULİYEVA CEMŞİDİ, “Tık Tık Hanım” Çizgi Filminde Yer Alan Folklorik Unsurların Güncel Giyim Tasarımına Yansıması
14.00-14.15	Mohliyo ABDUSHARİPOVA, Doç. Dr. Soner SAĞLAM, Bağımsızlık Devrinde Özbekistan’da Çizgi Filmler Aracılığıyla Özbek Kültürünün Çocuklara Aktarılması Üzerine Bir İnceleme
14.15-14.30	Dr. Öğr. Üyesi Aysel BAYTOK, Uzm. Danis KHISMATULLİN, Türk Dizilerinin Rusya Toplumu Üzerindeki Dilsel ve Kültürel Etkisi
14.30-14.45	Tartışma

Çizgi Filmi Kazak Türkçesinden Türkiye Türkçesine Aktaran ve Çizgi Filmin Kahramanı Tıncı’ya Seslendiren Öykü BALOĞLU ve NUR DOĞU KOÇAK – SANAT DANIŞMANI 14.45-14.50
Şaşıraaktın İyesin İzdey Jürmin / Evin Varisini Arıyorum Çizgi Filminin Gösterimi 14.50-15.20

ÇAY ARASI 15.30-15.45

ER TÖSTİK OTURUMU / 3. OTURUM OTURUM BAŞKANI: Prof. Dr. Nergis BİRAY, Dr. Öğr. Üyesi Mehmet SARIKÖSE	
15.45-16.00	Asel KOSPAGAROVA, Prof. Dr. Nergis BİRAY, Medeni Kundılıktardaki Kalıptastırırdağı Balalar Edebiyetinin Rolü (A.Baytursınulu Şığarmaları Negizinde)
16.00-16.15	Uzm. Makhabat AKYLBOKOVA, Dr. Öğr. Üyesi Aysel BAYTOK, Türk Dizilerinin Kırgız Halkı Üzerindeki Dilsel ve Kültürel Etkisi
16.15-16.30	Dr. Selenay KOŞUMCU, Çizgi Filmlerde Değerler Eğitimi ve Söylem İşaretleyicileri: 'Evin Varisini Arıyorum' Kazakistan Örneklemleri
16.30-16.45	Öğr. Gör. Dr. Elvan ESER, Hitit Teoloji Kaynakları Işığında Dedikodu Eylemine Karşı Yapılan Uygulamalar
16.45-17.00	Uzm. Ulviye TOPÇU ÖZTÜRK, Güneş Dergisi Metinlerinde Yer Alan Kök Değerler Üzerine Bir Araştırma
17.00-17.15	Tartışma

MUZBALAK OTURUMU / 4. OTURUM OTURUM BAŞKANI: Doç. Dr. Soner SAĞLAM, Dr. Öğr. Üyesi Aysel BAYTOK	
17.15-17.30	Öğr. Gör. Dr. Elvan ESER, Eski Mezopotamya Yasalarında İftira Cürmünün Hukuki Yaptırımı
17.30-17.45	Uzm. Anar NURBAYEVA NURLANOVNA, Gazet Diskursındaki Transformasiyalağan Pretsedentik Mätinder
17.45-18.00	Nooryagdi NOOR, Afganistan Türkmenlerinin Soyut Kültürel Değerlerini Taşıyan İlk Eser: Şecere-i Türkmeniyе
18.00-18.15	Seyit DURAN, Denizli-Kale Yukarı Mezarlık'ta Bulunan Mezar Taşı Kitabelerinde Gençlik Kavramı
18.15-18.30	Tartışma

26.04.2024

MAKTA KIZ OTURUMU / 5. OTURUM OTURUM BAŞKANI Prof. Dr. Nergis BİRAY, Dr. Gulvira DARMENOVA		KEREMET KOÇ OTURUMU / 6. OTURUM OTURUM BAŞKANI Prof. Dr. Naciye YILDIZ, Dr. Öğr. Üyesi Mehmet SARIKÖSE	
09.30-09.45	Prof. Dr. Baxtiyor ABDUSHUKUROV, Kül Tigin Bitigtaşındaki Ba'zı Akrabalık Terminleri	Prof. Dr. Naciye YILDIZ, Değerler Aktarımı Açısından Manas Destanı	
09.45-10.00	Prof. Dr. Gulnora GULYAMOVA, Milliy Ta'lim-Tarbiyada Innovatsion Texnologiyalar	Prof. Dr. Zulxumor XOLMANOVA, O'zbekcha-Turkcha Frazemalardagi Umumturkiy Qadriyatlarining Aksiologiyatik Tahlili	
10.00-10.15	Doç. Dr. Berdi SARIYEW, Prof. Dr. Jepbarmämmet GÖKLEŇOW, Türkmen Dünýägarayşynyň Medeni we Edebi Gymmatlyklaryndan: Änew Medeniýeti We Magtymguly Pyragy	Doç. Dr. Dilafroz MUHAMMADIYEVA, "Boburnoma"dagı Maqollarning Semantik Tahlili	
10.15-10.30	Doç. Dr. Shahnoza ZIYAMUXAMEDOVA, Fe'l Turkumiga O'ld So'z Yasalishi Borasida Ba'zı Mulohazalar	Doç. Dr. Shuhrat HAYITOV, Milliy Madaniy Meros Jamlangan 100 Jildlik Majmua	
10.30-10.45	Dr. Zarnigor KHAYATOVA, Language As A Mirror Of Cultural Dominants: An Examination Of Uzbek And English Cultural Expressions	Öğr. Gör. Zarrina MUZAFFAROVA, Bilişsel Metoniminin Teorik Temelleri	
10.45-11.00	Tartışma	Tartışma	

TAZŞA BALA OTURUMU / 7. OTURUM OTURUM BAŞKANI Prof. Dr. Cemile KINACI BARAN Dr. Öğr. Üyesi Aysel BAYTOK		KELOĞLAN OTURUMU / 8. OTURUM OTURUM BAŞKANI Doç. Dr. Osman KABADAYI Dr. Öğr. Üyesi Mehmet SARIKÖSE
11.00-11.15	Prof. Dr. Cemile KINACI BARAN, Kazak Kültürel Kimliğinin Aktarımında Çizgi Filmlerin Önemi: “Muzbalak” Örneği	Doç. Dr. Osman KABADAYI, Kazakistan Yapımı Çizgi Film “Kültegin”de Kültürel Kodlama
11.15-11.30	Prof. Dr. Dursun KÖSE, Çizgi Filmlerde Değerler ve Kültür Aktarımı, Özbekistan Örneği: Rüstem ve Said	Doç. Dr. Gülalek NURMAMMEDOVA, Merve GÜN, “Gençler – Vatanın Dayanağı”ndaki Türkmen Değerleri Üzerine
11.30-11.45	Doç. Dr. Manzura SHAMSIYEVA; Ahmet ERDEM, Animasyon Filmler – Olıyavi Milliy-Madaniy Qadriyatlarını Shakllantırish Vositasi Sifatida	Dr. Vildan ÖNCÜL, Çizgi Filmlerde “Teşekkür Etme”, “Rica Etme” ve “Özür Dileme” Söz Edimlerinin Öğretimi: Niloya Örneği
11.45-12.00	Dr. Ceren Oğuz KABADAYI, Göstergebilimin Kültürel Bir Unsuru Olarak Karikatür: Kadın Anam Örneği	Dr. Meirim ISSAKHANOVA KIRCA, Kazak Çizgi Filmlerde Kadın Tipi (Karakteri)
12.00-12.15	Elmira MONTANAYEVA, Kazak Çocuk Edebiyatı ve Berdibek Sokpakhbayev	Sayyora ABDURAHMONOVA, Çizgi Filmlerin Çocuk Zihnindeki Etkisi ve Türk Halklarının Çarpma Endüstrisinin Gelişimi
12.15-12.30	Tartışma	Tartışma

ÖĞLE YEMEĞİ ARASI: (12.30-13.30)

YARTIGULAK OTURUMU / 9. OTURUM OTURUM BAŞKANI Prof. Dr. M. Vefa NALBANT Dr. Selenay KOŞUMCU		BARBAROS OTURUMU / 10. OTURUM OTURUM BAŞKANI Doç. Dr. Soner SAĞLAM Dr. Öğr. Üyesi Murat KOÇAK	ALDAR KÖSE OTURUMU / 11. OTURUM OTURUM BAŞKANI Dr. Öğr. Üyesi Mehtap S. SAĞLAM Arş. Gör. Süveyda ŞAHİN
13.30-13.45	Doç. Dr. Gavhar RUSTAMOVA, Türk Dünyası Folklorunda Ağaç Totemi ve Kültürün Mitolojik Temelleri	Doç. Nasiba BOZOROVA PO‘LOTJONOVNA, Alisher Navoiyning Bir G‘azali Tahlili	Öğr. Gör. Dildora RAKHMONOVA, Avrupa Kültürünün Cedit Yazarların Eserlerinin Yaratılmasındaki Etkisi
13.45-14.00	Doç. Dr. Nodir RAMAZONOV NORMURODOVICH, Esse Janrı va Uning Oliy Ta‘limdagi O‘rni	Doç. Dr. Mushtariy XOLMURADOVA, Qutadg‘u Bilg‘dagi Maqollar va Aforizmlarda Milliy va Umuminsoniy Qadriyatlarning Aks Etishi	Mohinur ESANOVA MAVLON QIZI, Isajon Sulton Hikoyalarida Safar Motivining Poetik Funksiyasi
14.00-14.15	Doç. Dr. Durdona RASULMUXAMEDOVA, Amir Temur Obrazi Bo‘Riboy Ahmedov Talqinida: Badiiylashtirilgan Tarix	Dr. Shaxribon MUSURMANKULOVA, O‘zbek Va Turk Tillaridagi Frazemalarning Umumiy Va O‘ziga Xos Jihatları	Husniya KURBANOVA SHUHRAT QIZI, Xorijiy Til O‘qitish Jarayonida Nofilologik Yo‘nalish Talabalarining Kasbiy-Leksik Kompetensiyasini Rivojlantirishning Ahamiyati
14.15-14.30	Öğr. Gör. Sabohat BOZOROVA, “Ot” Komponentli O‘zbek Va Turk	Nazokat BABADZHANOVA DAVRONBEKOVNA, Human	Mohinur USMONOVA, Türk Dillerinde Uygulamalı Dilbilim Sorunları

	Maqollarıda Qadriyatlar Talqını	Dignity İs The Highest Value İn Uzbekistan	
14.30-14.45	Agil BAKİRLİ, Azərbaycan'da Dijital Edebiyat Eleştirisi Üzerine Bir İnceleme	Uzm. Faizulla TOLTAY, Postkolonyal Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Türk Dünyası Çizgi Filmlerinde Kültürel Aktarım	Muzaffar AZATBAEV, Kırk Kız Karakalpak Destanında Kaharmanlık ve Aşk Motifi
14.45-15.00	Dr. Sürayyo Gafurova ULUĞBEKOVNA, Tavorihi Güzide – Nusretnoma Asari va Uning Muallifi Hakida	Mahfuzullo RAHMONOV, Sözning İnsan Salomatligiga Ta'siri	Aisuluu BAKYTBEEK KYZY, Kırgız Filmlerinde Kültürel Aktarım: Kurmanjan Datka Ve Darak Irı Örneği
15.00-15.15	Tartışma	Tartışma	Tartışma

KAPANIŞ OTURUMU/ NASREDDİN HOCA OTURUMU 15.30	
Oturum Başkanı: Prof. Dr. Nergis BİRAY, Prof. Dr. M. Vefa NALBANT	
Prof. Dr. Dursun KÖSE (Özbekistan)	
Prof. Dr. Cemile KINACI BARAN (Türkiye)	
Doç. Dr. Manzura SHAMSIYEVA (Özbekistan)	
Doç. Dr. Lokman ZOR (Türkiye)	
Doç. Dr. Berdi SARIYEV (Türkmenistan)	
Dr. Öğr. Üyesi Minara Guliyeva CEMŞİDİ (Azerbaycan)	
Sonuç Bildirgesinin Okunması Prof. Dr. Nergis BİRAY, Dr. Selenay KOŞUMCU	

KATILAN KURUMLARIN LOGOLARI

Bütün kurumlarımıza
teşekkürü borç biliriz.

